

Костянтин Беляков

Інформатизація в Україні:
проблеми організаційного,
правового та наукового
забезпечення

БЕЛЯКОВ Костянтин Іванович народився 31 травня 1957 року у місці Києві. У 1984 році закінчив Київський політехнічний інститут, у 1990 році — Київську вищу школу МВС СРСР, ад'юнктуру (1993 рік) та докторантуру (2001 рік) Національної академії внутрішніх справ України (нині — Київський національний університет внутрішніх справ). З 1983 року на службі в органах внутрішніх справ. Перебував на викладацьких, наукових та керівних посадах. Працює начальником відділу Державного науково-дослідного інституту МВС України. Полковник міліції. Кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник. Стаж науково-педагогічної діяльності більш ніж 18 років. Автор понад 50 наукових праць у галузі правового регулювання інформаційних відносин, державної інформаційної політики, інформатизації правничої діяльності, захисту інформації та протидії правопорушенням в інформаційній сфері.

ЗБОВ'ЯЗКОНИЙ ПРИМІРНИК

**Державний науково-дослідний інститут
Міністерства внутрішніх справ України**

Костянтин Беляков

**ІНФОРМАТИЗАЦІЯ В УКРАЇНІ:
ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЙНОГО,
ПРАВОВОГО ТА НАУКОВОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

Т. 43438

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
ім. В.Г.Короленка

К2-133288

Київ 2008

УДК 340.11: 340.12

ББК 67+32.811

Б43

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Державного науково-дослідного інституту МВС України 27 лютого 2008 року, протокол № 1.

Рецензенти: *Андрійко О.Ф.*, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, провідний науковий співробітник відділу проблем державного управління та адміністративного права Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України;

Копан О.В., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, начальник відділу Міжвідомчого науково-дослідного центру проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України.

Б43 БЕЛЯКОВ К.І.
Інформатизація в Україні: проблеми організаційного, правового та наукового забезпечення. Монографія. — К.: КВІЦ, 2008. — 576 с.: іл.

Монографія є комплексним теоретико-методологічним дослідженням проблем забезпечення процесів інформатизації України. Розглянуто теоретичні та практичні проблеми формування національного законодавства, що регулює сферу інформаційних відносин та інформаційного права в цілому. Ґрунтуючись на комплексному аналізі міжнародного досвіду управління інформаційною сферою та ролі держави, автор розглядає проблеми державної інформаційної політики, стан проходження інформатизації українського суспільства, пропонує конкретні адміністративні та правові заходи щодо подальшої оптимізації цього процесу, підтримує та розвиває концепцію систематизації інформаційного законодавства України на рівні кодифікації. На підставі вивчення та аналізу процесів розвитку наукових знань в галузі інформатизації, їх впливу та проникнення у наукові дослідження в галузі юриспруденції та правничу практику, автор доходить висновку про необхідність проведення міждисциплінарних наукових досліджень, обумовлених сучасними тенденціями диференціації та інтеграції наукових напрямів. Вперше в правовій науці автором запропоновано формування "правничої інформаціології" (її основ) — міжгалузевого напрямку наукових досліджень, методологію якого складає інформаціологічний підхід до розгляду правових предметів, процесів та явищ в основі якого полягає міждисциплінарно-системно-синергетичне розуміння наукової діяльності.

Розраховано на фахівців в галузі права, соціального управління, інформатики, викладачів, студентів та слухачів як гуманітарних, так й технічних навчальних закладів, а також інших читачів, які цікавляться інформаційно-правовою проблематикою. Робота є науковим виданням і може використовуватися у навчальному процесі.

ISBN 978-966-2003-32-1

© Беляков К.І., 2008

**State Research Institute
Ministry of Internal Affairs of Ukraine**

Konstantin Bieliakov

**INFORMATION IN UKRAINE:
PROBLEMS OF ORGANIZATIONAL,
LEGAL AND SCIENTIFIC
MAINTENANCE**

Kyiv 2008

UDK 340.11: 340.12

BBK 67+32.811

B43

Recommended to publish by the Academic council of State research institute of Ministry of Internal Affairs of Ukraine on February 27, 2008, Protocol № 1.

Reviewers: *Andriyko O.F.*, Doctor of Law, professor, the assistant manager a Department of problems of the government and administrative law of nstitute of the state and the right of a name of V.M. Koretsky National academy of sciences of Ukraine, заслуженый lawyer Ukraine;

Kopan O.V., Doctor of Law, the senior scientific employee, chef of Department of Interagency Scientific-Research Centre on the Problems of Combating Organized Crime At advice of national safe ty and defense of Ukraine.

B43 BIELIAKOV K.I.
Information in Ukraine: problems of Organizational, Legal and scientific maintenance. — Kyiv: KVIC, 2008. — 576 p.: il.

The monographic is complex theoretical-methodological research of problems of legislative and scientific maintenance of processes of information of the Ukrainian society. In the work the theoretical and practical problems of formation of the informational law and the informational legislation as a institution of a legal science are considered. On the basis of the complex analysis of the international experience in the field of informational administration sphere, and the role of the state in the formation of a informational society, the author considers the problems of the state informational policy, the state of the informatizational process in Ukraine, offers specific administrative and legal steps to optimize such process, supports and develops the concept of the systematization of the Ukrainian informational legislation and its codification. On the basis of studying and the analysis of developments of scientific knowledge in the field of information, their influence and penetration into scientific researches in the field of jurisprudence and a legal practice, the author does a conclusion about necessity of carrying out of the interdisciplinary scientific researches caused by modern lines of differentiation and integration of scientific directions. For the first time in a legal science the author offers a formation of the "legal informationology" (more precisely, its bases) — an interbranch direction of scientific researches which methodology makes informationology the approach to consideration of legal subjects, processes and the phenomena in which basis makes interdisciplinary, system and synergetic understanding of scientific activity.

For the specialists in law, social administration, computer science, lectоrs, students of humanitarian and technical educational establishments, and other readers interested in the informational law problems. The work is a scientific research, and can be used during the educational process.

ISBN 978-966-2003-32-1

© Bieliakov K.I., 2008

**Пам'яті найріднішої людини
матері Віри Флорівни
п р и с в я ч у ю.**

Автор

ЗМІСТ

ПЕРЕДНЄ СЛОВО	10
ВТУП	12
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	17
ГЛАВА I. СУЧАСНА КОНЦЕПЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА. ІНФОРМАТИЗАЦІЯ УКРАЇНИ	18
1.1. Соціальні передумови формування інформаційного суспільства	22
1.1.1. Соціально-історичні типології розвитку суспільства	23
1.1.2. Гносеологічні та технологічні передумови процесу формування інформаційного суспільства	26
1.2. Функції соціальної діяльності під час побудови інформаційної цивілізації	31
1.3. Соціальна інформатизація: етапи, завдання, цілі та наслідки	37
1.3.1. Етапи проходження процесу інформатизації суспільства	39
1.3.2. Зміст категорій "інформаційний спосіб життя"	42
1.3.3. Загальносоціальні наслідки та перспективи інформатизації суспільства: прогностичний аналіз	58
1.3.4. Методологія кількісної та якісної оцінки поточного стану побудови інформаційного суспільства	78
1.4. Зміст і склад інформаційної сфери суспільної діяльності	79
1.5. Місце і роль держави в процесі інформатизації суспільства	100
1.6. Стан, проблеми та перспективи розбудови інформатизації України	105
1.6.1. Історико-порівняльний аналіз проходження інформатизації в Українській державі	105
1.6.2. Державна політика інформатизації України в умовах глобалізації	117

1.6.3. Адміністративні та правові проблеми застосування програмно-цільових методів управління процесом інформатизації в Україні	125
Висновки по главі	130

ГЛАВА II. ЗАКОНОДАВЧЕ ТА ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ	133
2.1. Теоретичні проблеми становлення інформаційного права	135
2.2. Теоретико-методологічні основи інформаційного права	146
2.2.1. Інститути інформаційного права	149
2.2.2. Юридичні джерела інформаційного права України	150
2.2.3. Інформаційна сфера, як предмет правового регулювання та соціального управління	151
2.2.4. Інформаційні відносини як об'єкт інформаційного права	164
2.2.5. Принципи інформаційного права	170
2.2.6. Система методів інформаційного права	175
2.2.7. Суб'єкти інформаційного права	181
2.3. Окремі питання законодавчого регулювання сфери інформаційних відносин	184
2.3.1. Законодавче регулювання сфери використання інформації з обмеженим доступом в Україні	184
2.3.2. Організаційно-правові проблеми інформаційної безпеки, як складової національної безпеки України	195
2.3.3. Захист прав та основних свобод людини. Дифамація в Україні	202
2.4. Теоретичні та адміністративні засади реформування інформаційного законодавства України	211
Висновки по главі	221

ГЛАВА III. НАУКОВО-ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОВОЇ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ	226
3.1. Передумови та еволюція формування інформатики як наукового напрямку	228
3.2. Основні ідеї інформаційно-управлінських технологій	251
3.3. Інформаційна сутність права та соціального управління	256
3.4. Загальні питання удосконалювання юридичної та управлінської діяльності під час інформатизації	261
3.5. Історичні аспекти інтеграції "інформаційних" наук в юриспруденцію	269
3.6. Сучасні тенденції розвитку науки: диференціація та інтеграція наукових інституцій	281

3.7. Поняття і зміст інформаціологізму	284
Висновки по главі	295
ГЛАВА IV. ОСНОВИ ТЕОРІЇ ІНФОРМАЦІОЛОГІЇ ПРАВА ...	297
4.1. Структура інформаціології права. Її місце і роль в системі наукових знань	299
4.2. Предметна область правничої інформаціології	318
4.3. Основні поняття та категорії правничої інформаціології	321
4.3.1. Соціально-правовий інформаційний ресурс	325
4.3.2. Сучасна парадигма категорії "інформація"	340
4.3.3. Поняття "ентропія" в інформаціології права	375
4.3.4. Основи теорії інформаційно-правової реальності	378
4.3.5. Функціональні системи в сфері юриспруденції та соціального управління як вторинний об'єкт правничої інформаціології	388
4.3.6. Інформаціологічно-правовий менеджмент	400
4.4. Методологія інформаціології права	407
4.4.1. Системоаналіз. Зміст поняття "гіперсистема права"	410
4.4.2. Синергетичний підхід до процесів держави і права	424
4.4.3. Інформаційний підхід	435
4.4.4. Моделювання правових процесів та явищ. Модельна законотворчість	437
4.5. Сучасний стан та проблеми становлення термінологічно-понятійного апарату інформаційного права. Мова правничої інформаціології	448
Висновки по главі	475
ГЛАВА V. НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ УКРАЇНИ	476
5.1. Методичні питання інформаційної підготовки сучасного спеціаліста	477
5.2. Підготовка фахівців у сфері інформаційної безпеки: міжнародний досвід та стан в Україні	483
Висновки по главі	500
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	502
ВІД АВТОРА	507
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	508
ПУБЛІКАЦІЇ АВТОРА	566
ДОДАТКИ	573

ПЕРЕДНЕ СЛОВО

З давніх давен, філософію прийнято було вважати системоутворюючим початком, який об'єднує усі наукові знання людства. Це прямо стосується наукових знань у сфері держави і права.

Можна, звичайно, формально продовжувати вважати усі фундаментальні та прикладні наукові дослідження складовою частиною філософії, але це об'єднання сьогодні буде чисто умовним: занадто різними вони є, кожна з них має унікальні методи, засоби та мову дослідження.

Тому наразі філософія викристалізувалася як ядро науки, її науково-аксіоматичною основою. Положення, поняття, концепції сучасної філософської думки слугують сьогодні базою для формування світогляду і вироблення підходів для наукового пізнання світу. Однак, незважаючи на її особливу значимість і місце в науковому світі, вона стала лише однією із галузей наукових знань, але продовжує бути першою серед рівних.

Філософія не може вирішити питання про відповідність матеріального та ідеального — існує безліч поглядів і плинів. Більш того, розглядаючи фундаментальні основи світобудови, філософія не завжди спроможна дати повну та остаточну відповідь на питання щодо буття і стати незаперечним путівником для інших наукових напрямів. Це, у свою чергу, зумовлює наявність багатьох наукових та міжнаукових протиріч. Справа у тому, що з одного боку, філософія є науковою базою та опорою для усіх досліджень, а з іншого — сама філософія, маючи у своєму безпосередньому розпорядженні досить обмежений набір засобів та методів, змушена у своїх висновках спиратися на знання різних прикладних досліджень. Тому і висновки можуть бути різними, і не може бути повної узгодженості результатів досліджень.

І нарешті, філософія дотепер не дає однозначного розуміння категорії "інформація", котра трактується нею як повідомлення, сукупність відомостей та даних, або як засіб зв'язку (комунікації), передачі повідомлень. Різні розуміння інформації, як представляється,

пов'язане в першу чергу з недооцінкою її ролі, у трактуванні як штучної інформації — третинної стосовно матерії й свідомості.

В той же час, історія довела, що розвиток поглядів в науці пов'язаний із процесами диференціації та інтеграції наукових знань і досліджень, які перебувають у діалектичній єдності, у єдності й у боротьбі протилежностей — роз'єднання та об'єднання. Ці протилежності взаємно обумовлюють, утримують та взаємно полягають одна одну. Диференціація розуміється як процес розподілу науки на ряд спеціалізованих наук, виділення нових наук у самостійні розділи знань. Інтеграція — об'єднання наукових напрямів на основі їхнього взаємозв'язку, взаємопроникнення і взаємодії їхніх методів, ідей, теорій.

Саме зазначені процеси складають основу пропонованого читачеві монографічного дослідження К. Беякова. Автор розглядає комплекс проблем побудови інформаційного суспільства, стан та перспективи процесу інформатизації в Україні через призму сучасних наукових методів та засобів.

Сподіваюсь, що запропонований автором дослідження підхід, який ґрунтується на міждисциплінарно-системно-синергетичному розумінні наукової діяльності та інформаціологічному погляді на правові предмети, процеси та явища ("інформацій+логіки+право"), дозволить збагнути їх краще, перейти від абстрактного, теоретичного рівня розуміння до розуміння конкретних реалій, порівняти основні, під час ідеалізовані, вимоги до процесів інформатизації із складною, неоднозначною й динамічною дійсністю. Все це сприятиме як новим науковим пошукам, так і розв'язанню актуальних практичних проблем побудови інформаційного суспільства в Україні.

Академік АПрН

М.В. Костицький

ВСТУП

Проблеми виникнення, природи та сутності інформації, її впливу на людину і суспільство, проходження інформатизації як процесу переходу людства на чергову стадію соціального пінесення — від індустріального до інформаційного суспільства, розвитку інформаційних технологій, їхнє впровадження в соціальну діяльність, пов'язані з ними політико-правові та економічні процеси, відносяться сьогодні до числа найважливіших і ключових. Теоретичне осмислення цих проблем — об'єктивна потреба і необхідна умова подальшої розбудови суспільства та науково-обґрунтованого управління соціальними процесами.

В таких умовах з особливою гостротою виникають нові фундаментальні проблеми у розумінні сучасного права та соціального управління, пов'язані, насамперед, зі зміною сучасних поглядів на їх роль, обумовлених формуванням основ інформаційного суспільства та впливом сучасних досягнень науки і техніки на стиль мислення фахівців і вчених в галузі гуманітарних наук. Таких проблем чимало, однак серед них можна виділити ті, які носять загальнометодологічний характер, а отже, багато в чому обумовлюють вирішення інших.

По-перше, нині з особливою гостротою відчувається інтенсивність процесів зміни нової гуманітарної, у тому числі правової, парадигми, формування нових, основаних на виявленні зв'язків багатоскладової єдності реального світу із розвитком сучасного суспільства, включаючи правовий простір як сферу інформаційного управління соціальними процесами. Вченими різних наукових напрямків і шкіл досліджуються розвиток, взаємозв'язки та взаємовплив базових концепцій нової природничо-наукової парадигми, таких як загальна теорія систем, інформатика, кібернетика, синергетика та ін., на зміни в уявленні та розумінні правового статусу і правового простору життя та діяльності людини в інформаційному суспільстві.

По-друге, як в Україні, так й за рубежом широко аналізуються взаємозв'язки правових проблем постіндустріального суспільства зі змінами традиційних уявлень (XVIII—XIX ст.) про право як про ідеа-

ли справедливості, механізму захисту прав, свобод та інтересів людини, із реальними парадоксами нормативної системи права (XX ст.) як політичної надбудови, що фактично закріплює різні форми нерівності, зокрема інформаційної. Співвідношення силових прийомів державної машини та правових гуманітарних дій цивільного суспільства — першорядне питання демократичного розвитку України, інтеграції до світової спільноти. Гостро проявляє себе парадокс подвійних стандартів, що реально сформувався у правових системах практично усіх розвинених країн світу та наростаючого в умовах соціального розшарування і глобальний стратегічний нестабільності (ресурсні війни, тероризм і т. ін.).

По-третє, інформатизація зміщає соціальні аспекти в проблемі забезпечення, збереження та розвитку природних прав людини до природно-правової доктрини. Її формування відбувається на основі комплексного міждисциплінарного підходу до людини та суспільства як до складної нелінійної системи, що володіє індивідуальною свободою на тлі дії інтегруючих соціальних законів і закономірностей.

Правовий контекст інформаційної діяльності людей і вольових інтенцій системи державного управління, що торкаються сьогодні практично усіх сфер життя, вимагають вироблення нових могутніших науково-методологічних засобів дослідження і моделювання правових процесів та соціального управління. В умовах формування нового технологічного укладу такий підхід обґрунтований тим, що людина включається в цю складну інформаційну екосферу не тільки як її творець і системоутворюючий фактор, а й, одночасно, і як її рядовий елемент, а часом жертва надскладних морально-етичних та соціокультурних взаємозв'язків, що закріплюються в системі правовідносин через нормативні важелі.

Перехід до нових уявлень у сфері гуманітарних проблем (у науковому розумінні) часто ускладнюється тим, що дотепер розвинена "глухота вузьких фахівців", яка затрудняє проникнення ідей та аналогій з інших наукових дисциплін.

Сьогодні через природні процеси диференціації наук відбувся очевидний розрив між сучасними науками природничо-наукового циклу та гуманітарними науками. Перші не тільки навчилися пояснювати основні закони та закономірності матеріального світу, а й відкрили у своїй конструктивній сутності неозорий світ техніки та технологій створення штучного технократичного світу сучасної цивілізації. В той же час гуманітарні науки в більшості своїх дисциплін як і раніше залишаються науками про думки та авторитети, у традиціях кантівського "чистого розуму", що відшукують основні закони розвит-

ку духовного миру та сучасних людських співтовариств. "Математизація", "технологізація" та "інформатизація" цих наук робить лише перші кроки. Тому консерватизм вчених цих двох наукових сфер особливо заважає сучасному науковому та суспільному прогресу.

Поряд із цим, будь-яка теорія, тобто система ідей, понять, суджень, здобуває статус галузі наукових знань, коли піднімається до вироблення узагальнених достовірних об'єктивних знань про певні процеси і явища дійсності, пропонує систему способів, прийомів (механізм) використання цих знань у суспільній практиці. Наука містить у собі творчу діяльність вчених по одержанню правдивих знань, а також всю суму наявних знань як результату наукового виробництва. На відміну від інших видів діяльності наука забезпечує приріст знань, відкриває нові обрії у відповідній сфері й тим самим стимулює будь-яку іншу діяльність.

У той же час життєвість та соціальна значимість теорії багато в чому обумовлюється її зв'язком із суспільною практикою, здатністю задовольняти потреби останньої. Юридична практика, досвід функціонування держав, незліченні факти правової дійсності служать невичерпним джерелом для розвитку науки. Практика ж обумовлює цілі наукових досліджень, тобто пізнання соціальних явищ здійснюється для того, щоб сама практика розвивалася на науковій основі. "Немає нічого більш практичного ніж хороша теорія", — говорить досить популярний у століття науково-технічного прогресу лозунг.

Нарешті, практика служить критерієм істинності наукового знання. Питання про те, чи володіє людське мислення предметною істинністю, — зовсім не питання теорії, а практичне питання. У практиці людина повинна довести істинність свого мислення.

Сучасна практика висуває підвищені вимоги до якості й обґрунтованості наукових розробок. Саме життя висуває нові об'єкти пізнання, відхиляє віджилі. Традиційна проблематика науки доповнюється новими напрямками досліджень, що останнім часом нерідко ведуть у сферу інших галузей наукового знання. Так поступово розвивається інтеграція різних наук, з'являються комплексні, міжгалузеві дослідження, що плідно впливають на прогрес науки в цілому.

До таких міжгалузевих досліджень сьогодні можна віднести наукові розробки у галузі інформаційного права, правової інформатики та запропонована в роботі правнича інформаціологія, які в Україні знаходяться у стадії становлення.

Ефективність інформатизації суспільства та пов'язаних з цим процесів, перш за все, залежить від рівня вирішення проблем як

організаційного, правового, науково-методологічного, так й навчально-методичного їх забезпечення. Теоретичне обґрунтування інформатизації суспільства та його окремих підсистем є сьогодні інтегральною практичною функцією сучасної науки.

Саме тому розробка зазначених теоретичних та практичних проблем, як обґрунтування інформатизації суспільства взагалі, сфери правої діяльності та соціального управління (правої інформатизації) зокрема, бачиться актуальним й заслуговує на увагу з боку вчених і практиків.

Питання впровадження методології кібернетики, організаційні та правові проблеми розробки та використання автоматизованих систем управління (АСУ) знайшли своє відображення у наукових розробках вітчизняних вчених-юристів, фахівців в галузі державного управління, починаючи ще з кінця 70-х років. Загальновідомі наукові праці у цьому напрямі видатних українських вчених, таких як: Б.В. Авер'янова, Р.А. Калюжного, Є.Б. Кубка, В.Ф. Опришко, В.Н. Селіванова, В.Ф. Сіренко, В.В. Цветкова та ін. Проблемам правового регулювання інформаційних відносин у сучасному суспільстві присвячені дослідження відомих російських вчених О.Б. Агапова, І.Л. Бачіло, А.Б. Венгерова, О.О. Гаврилова, В.О. Копилова та ін.

Сьогодні, розуміючи комплексність проблеми побудови глобального інформаційного суспільства, ми впевнені у необхідності досліджень не тільки в галузі інформатики, а й філософії, політології, юриспруденції, державного управління та ін.

Міжгалузевий характер перелічених проблем та їх комплексний характер став основою публікацій, а також дисертаційних досліджень вітчизняних вчених у галузі філософії (Т.Г. Герашенко, І.В. Гришанов), економіки (Ю.В. Конигін, В.І. Мунтіян, М.Я. Швець), політології (В.І. Гурковський, О. Дубаєв, А.В. Колодюк, В.А. Коляденко, О.В. Литвиненко, О.В. Соснін). Організаційно-правові проблеми інформатизації суспільства знаходять своє відображення у дослідженнях сучасних вітчизняних вчених-юристів Д.С. Азарова, І.В. Арістової, О.О. Баранова, В.М. Брижка, В.Д. Гавловського, В.О. Голубева, М.В. Гуцалюка, М.С. Демкової, Р.А. Калюжного, М.В. Карчевського, Є.Б. Кубко, Н.В. Кушакової, В. Козлова, Б.А. Кормича, О.В. Кохановської, В.А. Ліпкана, Є.Д. Лук'янчикова, О.В. Логінова, А.А. Музики, П.І. Орлова, С.О. Орлова, Д.М. Прокоф'євої, О.П. Снігерьова, В.Г. Хахановського, В.С. Цимбалюка, М. Фігеля, О.Г. Фролової, а також фахівців у сфері державного управління – В.І. Бурковського, В.А. Шамрая та інших.

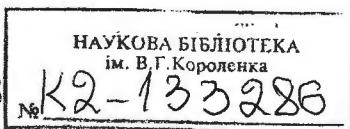
Однак, незважаючи на це, значна кількість теоретичних та практичних питань, що стосуються проблем організаційного, правового та наукового забезпечення процесу інформатизації сучасного суспільства й України зокрема, розглядається авторами фрагментарно і потребує узагальнення, вироблення концептуального підходу на рівні фундаментального наукового дослідження.

Саме перелічені проблеми знаходять своє відображення у запропонованому дослідженні.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- AIC — автоматизована інформаційна система;
AICУ — автоматизована інформаційна система управління;
ЕС — експертна система;
ЄКПЛ — Європейська Конвенція про захист прав людини та основних свобод;
ЗМ — засоби масової інформації;
ПС — індекс інформаційного суспільства;
ІР — інформаційний ресурс;
ІТ — інформаційні технології;
ІТС — інформаційно-телекомунікаційної системи;
ККД — коефіцієнт корисної дії;
МПР — механізми правового регулювання;
НІ — національна інфраструктура інформатизації;
НІС — національна інформаційна сфера;
НІТІ — національна інформаційно-телекомунікаційна інфраструктура;
НСЗІ — національна система забезпечення інформаційної безпеки;
НСМІ — національна система масової інформації;
ОБСЕ — Організація по безпеці й співробітництву в Європі;
ООН — Організація Об'єднаних Націй;
СПР — соціально-правовий інформаційний ресурс;
СНІР — система національних інформаційних ресурсів;
СШІ — система штучного інтелекту;
ТЗН — технічні засоби навчання.

Т. 43438

*"Задачею сьогодення є якнайшвидший перехід від традиційної радянської концепції розвитку зв'язку та інформатизації до нової європейської концепції побудови інформаційного суспільства"**

ГЛАВА I

СУЧАСНА КОНЦЕПЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА.

ІНФОРМАТИЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

З другої половини ХХ століття у світі спостерігається перехід людства в стадію побудови інформаційного (постіндустріального) суспільства. Концепція постіндустріального суспільства, як загально-соціологічна теорія розвитку, досить глибоко розроблена західними дослідниками: О. Шпенглером, К. Кларком, Ф. Махлупом, Д. Белом, Ж. Фурастьє, Дж. Гелбрейтом, Дж. Мартіном, І. Масудой, Ф. Полаком, О. Тоффлером та ін.

Передчуття й осмислення неминучості різкого повороту в історичних долях людства, пов'язаного з переходом до нової цивілізації, помітно вже в працях мислителів першої половини століття. У 20-х роках минулого століття О. Шпенглер** інтуїтивно прогнозував "початок занепаду індустріальної цивілізації" [890]. Але в той же час він не окреслив контури і зміст нової цивілізації, що йде на зміну індустріальній. У 40-х роках англійський економіст К. Кларк*** [870] вже цілком виразно говорив про настання суспільства інформації, суспільства з новою економікою і технологією. Наприкінці 50-х років американський економіст Ф. Махлуп**** висунув тезу про

* Про невідкладні заходи щодо розвитку інформаційного суспільства України. Доповідь Президенту України. Підготовлена асоціаціями підприємств та громадськими організаціями індустрії інформаційно-комунікаційних технологій. — Київ. Березень 2005. — <http://www.ict-forum.in.ua/kb.php?mode=article&k=15>.

** **ШПЕНГЛЕР (Spengler) Освальд** (1880—1936 рр.) — німецький філософ, історик, представник філософії життя. Розвив вчення про культуру як множини замкнених "організмів" (егіпетського, індійського, китайського і т. ін.), що виражають колективну "душу" народу та минаючий певний життєвий цикл, що триває близько тисячоріччя. Умираючи, органічна культура перероджується у свою протилежність — цивілізацію, у якій панує голий техніцизм, а на зміну творчості та розвитку приходять безплідність і окостеніння. Головний твір: "Захід Європи".

*** **КЛАРК (Clark) Колин** (1905—1989 рр.) — англійський економіст і статистик. Розробляє теорію економічного росту; висунув концепцію трьохсекторної структури народного господарства — сільського господарства, промисловості, сфери послуг. Економічний розвиток проходить стадії, що характеризуються їхніми певними співвідношеннями.

**** **МАХЛУП (Machlup) Фріц** (1902—1983 рр.) — американський економіст, фахівець з теорії фінансів, питанням міжнародної торгівлі та валютних відносин, представник неокласичного напрямку економічної думки. Махлуп розробив теорію знання як товарного продукту, що стала однією з основ теорії "інформаційного суспільства". Прагнув відгородити економічну теорію від наростаючого проникнення емпіричних методів.

настання інформаційної економіки і перетворення інформації в товар. На початку 60-х років лідер постіндустріалізму Д. Белл* [866] також пророкував перетворення індустріального суспільства в інформаційне. Але саме Ж. Фурасть** визначив постіндустріальне суспільство як "цивілізацію послуг". Перші ознаки виникнення інформаційного суспільства, принаймні в найбільш розвинених країнах Заходу, були зафіксовані відомим американським професором Дж. Мартіном і японським професором І. Масудою на початку 80-х років.

Інформаційне суспільство не є альтернативою різним суспільно-економічним систем, як не було такої альтернативи й в індустріальному суспільстві, у рамках якого співіснували капіталізм та соціалізм. Однак, комплекс суспільно-державних підсистем, насамперед, соціально-політичних та економічних, а також світогляд і філософські погляди, що сформувалися під їхнім впливом, можуть істотно впливати на терміни переходу в нову стадію цивілізації. Найбільш розвинені в промисловому відношенні країни Західної Європи та Південно-Східної Азії вже піднялися на його перші сходинки. Розуміння важливості створення такої суспільної формації веде до істотних трансформацій у системі сучасних культур. В міру поглиблення усвідомлення, цей факт все більше буде ставати надбанням масової суспільної думки.

Серед вчених колишнього радянського союзу, які зробили значний внесок у розвиток цього напрямку, необхідно відзначити В.М. Глушкова***, М.М. Моїсєєва****, О.І. Ракитова, О.В. Соколова, О.Д. Урсула, Г.Т. Артамонова, К.К. Коліна та ін. Однак варто визнати, що радянська наука звернулася до цієї проблематики зі значним відставанням.

Це було пов'язано з ідеологією, зокрема з тим, що в термінах "постіндустріальне", "інформаційне" бачили альтернативу формацій-

* **БЕЛЛ (Bell) Даниєл** (1919 р.) – американський соціолог, професор Колумбійського (з 1958 р.) і Гарвардського (з 1969 р.) університетів. Один з авторів концепцій "деідеологізації" та "постіндустріального суспільства". Основні книги: "Кінець ідеології" (1960 р.), "Прийдешнє постіндустріальне суспільство" (1973 р.).

** **ФУРАСТЬЕ (Fourastie) Жан** (1907–1990 рр.) – французький економіст і соціолог. Прихильник технологічного детермінізму, що стверджує, що техніка – визначальний фактор суспільного розвитку; апологет технократії, що забезпечує настання третинної (панування сфери послуг) і четвертинної (духовне виробництво і споживання) цивілізацій, що виникають у результаті мирної еволюції капіталізму.

*** **ГЛУШКОВ Віктор Михайлович** (1923–1982 рр.) – математик, академік АН України (1961 р.) і АН СРСР (1964 р.), Герой Соціалістичної Праці (1969 р.). Організатор і перший директор Інституту кібернетики АН України (з 1962 р.; нині імені Глушкова). Основні праці по теоретичній і прикладній кібернетичі: теорії цифрових автоматів, автоматизація проектування ЕОМ, застосування кібернетичних методів у народному господарстві. Ленінська премія (1964 р.), Державна премія СРСР (1968 р., 1977 р.).

**** **МОЙСЕЄВ Микита Миколайович** (1917 р.) – російський учений, академік РАН (1991 р.; академік АН СРСР з 1984 р.), академік Російської академії сільськогосподарських наук (РАСГН) (1985 р.). Праці по дидактиці, чисельним методам теорії оптимального управління. Державна премія СРСР (1980 р.).

ним термінам — "соціалістичне", "комуністичне" суспільство. У доктрині соціалізму фактично була відсутня будь-яка серйозна реакція з приводу інформаційного суспільства й інформаційної революції, що розверталася у всьому світі, переважала вкрай негативна оцінка цього процесу. Однак поняття інформаційного суспільства є лише засобом розвитку різних типів формацій. Самі ці поняття, навіть після появи перших робіт про історичну неминучість і соціальну прогресивність інформатизації суспільства, аж до недавнього часу розглядалися як псевдонаукові, а ідеологічна інфікованість заважала впроваджувати глобальні зміни в самій соціальній реальності. *"Буржуазні теоретики інформації", як писав О.П. Суханов, "фетишизують роль інформації в природі і суспільстві, намагаються створити концепції так званого "інформаційного суспільства" і пророкують йому ті всілякі блага, ті непередбачені нещастя. В такому суспільстві людина неспроможна будь-що зробити. Вона постійно знаходиться під напором кількості різних відомостей, що збільшується, брошур, книг, матеріалів засідань і нарад і т. д. і т. п. ... Односторонність, метафізичність подібних висловлювань не викликає сумнівів. З ідеалістичних і технократичних позицій, трактуючи роль інформації в житті суспільства, буржуазні ідеологи протиставляють її значення визначальному характеру продуктивних сил і виробничих відносин у суспільному розвитку. Це дає підставу розглядати всілякі концепції "суспільства, що інформатизоване чи комп'ютеризоване", як чергову модну, але з погляду науки неспроможну спробу соціологічного прогнозування"* [741, 87].

Характерними для відношення радянської філософської думки до процесу інформатизації та інформаційного суспільства як соціально-історичним феноменам були позиції, виражені Е.П. Семенюком. Оцінюючи погляди Серван-Шрайбера, він відмічає: *"Таким чином, "інформатизація" суспільства — це і є соціальна революція. От як все просто!"* [707, 137].

Утім, останній докір на адресу інформатизації перекривається іншим, не менш сильним докором, що його перекреслює: *"Виношуються надії за допомогою інформаційної техніки значно підвищити зайнятість населення і навіть цілком позбутися від безробіття"* [706, 148]. Легко помітити, що картини інформатизації і вигляд інформаційного суспільства, які існували в радянській філософській літературі, були не тільки безрадісними, антигуманними, але й ідеологізованими і вкрай суперечливими. Це і є один з могутніх суб'єктивних факторів, що перешкодили Радянському Союзу вчасно вступити на шлях інформаційної революції та розробити власну модель інформаційного суспільства.

Джерела подібних оцінок цілком зрозумілі: відсутність чи навмисне перекручування інформації про реальний стан справ, дефіцит наукової літератури, соціально-культурний ізоляціонізм, концепція "особливого шляху" і прихильність девізу "Хто не з нами — той проти нас". Але, безумовно, головне джерело "антиінформаційних" настроїв — виразне усвідомлення командно-адміністративним апаратом того факту, що управління суспільством з обмеженим надходженням життєво необхідної інформації — простіше і зручніше.

Як відомо, негативні наслідки такої установки хвилюють бюрократію набагато менше, тому що її головна мета — не суспільний прогрес, а утримання влади і добування з неї вигоди. Ідеологічні догми і кліше при таких визначеннях мети соціального управління були аж ніяк не необразливими. Нерозуміння сутності глобальних змін, що відбуваються, розмаху і глибини інформаційної революції, цивілізаційного масштабу інформаційного суспільства привели до теоретичного обґрунтування інерційних моделей соціально-історичного і науково-технічного прогресу, а звідси — соціального управління. Однак, як свідчить соціальна практика, у сучасних умовах ефективно управління суспільством та його складовими може здійснюватися тільки в межах, що ведуть до інформаційної цивілізації, інформаційної революції на основі інформаційних технологій. Завдяки єдності свого критичного та інноваційного начала, наукова рефлексія знаходить тут свій дійсний предмет, свою сучасну об'єктивність.

Проблеми інформаційної цивілізації, переходу сучасного суспільства до нової стадії розвитку — інформаційного суспільства, набули свого апогею в наші часи. Сьогодні вони розглядаються в межах різних галузей наукових знань, у тому числі вітчизняними науковцями. Так сучасний український політолог А.В. Колодюк досліджує сучасний стан та перспективи розвитку інформаційного суспільства в Україні через призму політичних процесів, що відбуваються у країні [454]. Серед економістів треба виділити М.Я. Швеця, який є основоположником вітчизняної правової інформатики, системної інформатизації юридичної та управлінської діяльності в Україні, створення спеціалізованих автоматизованих інформаційних систем [645]. Пильної уваги здобули процеси інформатизації суспільства з боку вітчизняних філософів. Так І.В. Гришанов розглядає категорію "знання" через процеси інформатизації суспільно-корисної діяльності індивіда [300]. Т.Г. Геращенко теж торкається соціальних проблем нової ери, здійснюючи філософсько-методологічний аналіз сучасної парадигми інформації, її еволюції [281].

Не є осторонь й вчені юристи. І.В. Арістова розглядає історичний досвід і вітчизняний план розвитку інформаційного суспільства в Україні в процесі дослідження державної інформаційної політики [135, 68–96]. Творчий колектив під керівництвом Р.А. Калюжного досліджує проблеми інформатизації управління соціальними системами.

Але на даному етапі нашого дослідження вважаємо доречним комплексно розглянути передумови та умови формування інформаційного суспільства, що дасть можливість виділити основні завдання і цілі інформатизації з акцентом на їх організаційно-правовий характер, проблеми інформатизації правничої діяльності, соціального управління, формування і розвитку правової та науково-інституційної бази інформаційного суспільства.

1.1. Соціальні передумови формування інформаційного суспільства

В основі оцінки існуючих передумов і умов, необхідних для ефективного проходження процесів інформатизації суспільства, має бути комплексний підхід, оснований не тільки на врахуванні ресурсних показників, а й аналізу впливу інформаційних процесів на всі сфери життєдіяльності соціуму в цілому.

Пристаюючи до аналізу соціальних передумов і умов інформатизації, спробуємо дати їхнє визначення.

Соціальні передумови інформатизації — це комплекс соціальних умов, що мають скластися у суспільстві, для успішного розгортання процесів інформатизації, реальна обстановка, у якій ефективно відбувається процес інформатизації.

Необхідно відзначити, що поняття "соціальне" може трактуватися як у широкому, так і у вузькому розумінні слова. У широкому розумінні — поняття "соціальне" тотожно поняттю "суспільне". Розгляд передумов і умов інформатизації в цьому значенні зводиться до аналізу реального і необхідного стану всіх сфер життя суспільства з погляду його готовності до формування і сприйняття інформатизації.

При розгляді поняття "соціальне" у вузькому розумінні, розглядаються інформаційні особливості існування різних соціальних груп, рівень їхньої готовності до процесу інформатизації, а також вивчається соціальна структура в її співвідношенні з процесом інформатизації.

Таким чином, розгляд передумов і умов інформатизації зводиться до аналізу комплексу основних аспектів розвитку суспільних сфер

життя, по-перше, у соціально-історичному, по-друге, гносеологічному та технологічному ракурсі.

1.1.1. Соціально-історичні типології розвитку суспільства

Історію розвитку земної цивілізації часто переписують. Переходячи з одного етапу на інший, кожне суспільство і навіть кожне покоління по-різному оцінює й усвідомлює події минулого. Однак історія так і залишається найрізноманітнішим, багатогранним і нескінченним явищем буття.

В історичному пізнанні, як і у будь-якій іншій формі людського пізнання, існує вища цінність, що дозволяє говорити про її науковість чи її заперечення. Ця цінність — історична істина.

В усі епохи, при будь-яких обставинах, розвиток суспільства визначається способами життєдіяльності, виробництва матеріальних благ, типом культури, станом свідомості і самосвідомості, історичними рішеннями людини і, нарешті, типом взаємодій суспільних відносин, що формують групові соціальні структури суспільства. Саме цими параметрами визначаються культурно-історичні епохи і соціальний прогрес. Дані про них дозволяють одержувати щирі знання про основні історичні періоди розвитку людства, їхній зміст, послідовності виникнення і змін локальних цивілізацій, що формують поступальний розвиток земної цивілізації. Тому рано чи пізно перед ученими виникає питання про можливість виділення критеріїв формування й історично значимих блоків — історичних і культурних епох, цивілізацій, зміна яких дійсно і складає зміст історії людства.

Іншими словами, розуміння історії є процес вироблення чіткого знання про розвиток людини, про соціально-історичні процеси, що переплітаються, виникнення і зміну соціально-історичних спільнот, цивілізацій і культур. Саме тому чітка типологія історії, що дає ключ до розуміння її розвитку в минулому, її реального стану і перспектив, так важлива.

Суспільство — це найскладніша ієрархічна система (гіперсистема). Різні соціальні, професійні, економічні, етнічні, релігійно-культурні групи є її підсистемами (соціальними блоками). Етапи нормального функціонування та еволюційних змін цих підсистем, у результаті історичного розвитку суспільства, час від часу змінюються радикальними революційними перетвореннями, покликаними вирішувати виникаючі соціальні протиріччя. Тому різного роду революції, в історичному масштабі, розглядаються як цілком нормальне явище.

Так, зміна типів раціональності, по С. Тулміну [756], чи наукових парадигм, згідно Т. Куну [498], реалізується за допомогою наукових революцій. І дійсно, переходи від застосування людиною живої сили до експлуатації парових машин (*"революція пару"*) чи від парових машин до двигунів, що були основані на використанні електричної енергії (*"революція електрики"*), безумовно є революційними в аспекті науково-технічних досягнень людства.

Політичне життя сучасного суспільства також характеризується цілим спектром мікро- і макрореволюцій. З погляду соціальної філософії марксизму, найбільш великомасштабними прийнято було вважати соціально-політичні революції, що відбуваються при зміні суспільно-економічних формацій. При аналізі суспільних процесів творці цієї філософії часто оперували поняттями культури і цивілізації. У той же час, дослідження інших теорій розвитку цивілізації дозволили усвідомити, що різні формації можуть співіснувати в рамках тотожних локальних цивілізацій незалежно від формаційних змін, що відбуваються. Так, соціально-економічні структури, названі капіталізмом і соціалізмом, довгі роки співіснували в одній цивілізаційній системі нашої планети. Яскравим прикладом формаційних змін є розпад Радянського Союзу на ряд незалежних держав. У цьому випадку ми були свідками дійсно соціально-політичної революції, яка потягла за собою революційні зміни в інших суспільних процесах.

Проте, відповідно до типології марксизму, *інформатизація суспільства як історичний феномен, пов'язаний з другим (промисловим) і з третім (інформаційним) переворотами*. У побуті ці перевороти одержали назву сучасної науково-технічної революції.

Перший промисловий переворот, докладно описаний К. Марксом у роботі "Капітал", ґрунтувався на появі парового двигуна, потім на електромоторі і двигуні внутрішнього згоряння, тобто на енергоперетворюючих машинах. З ним пов'язана індустріалізація суспільства, перехід до індустріальної цивілізації.

Другий промисловий переворот – сучасна науково-технічна революція (НТР), що відбувається в наш час, ґрунтується на мікропроцесорній (комп'ютерній) і сучасній телекомунікаційній техніці, тобто на використанні інформаційних технологій. З ним пов'язана інформатизація суспільства, перехід до інформаційної цивілізації. Стрижнем сучасного перевороту виступають перетворення в інформаційно-комунікативній сфері суспільства, які базуються на інформаційних технологіях, тобто її технологізації.

Якщо з першим промисловим переворотом прийнято пов'язувати створення кістково-мускульних систем виробництва, то з другим –

створення сучасних "технологізованих" систем. З першим переворотом пов'язують появу механічних виробничих технологій, із другим — появу інформаційних (соціальних) технологій, насичення якими людської діяльності й означає інформатизацію суспільства.

Науці відомі різні типології цивілізацій, які виділяють іноді кілька десятків їх типів чи аналогічних утворень. Але найбільш великомасштабною, на наш погляд, є *цивілізаційна типологія Тофлера*. Він виділяє три основні цивілізації, що виникають у ході глобальних соціотехнологічних революцій. Їхні загальні риси просліджуються протягом всієї історії, хоча в історичному масштабі вони відбувалися в різних модифікаціях.

Першою соціотехнологічною революцією була *аграрно-ремісничка революція*. Її результатом було виникнення історично першої цивілізації (чи цілого ряду однотипних цивілізацій), в основі виробництва яких лежали землеробські та ремісничі технології. Саме розвиток цих технологій спричинив виникнення перших стійких соціальних утворень — держав, появу різних форм власності, утворення рабовласницької та феодалної формації. Це стало приводом до появи і розвитку так званого азійського способу виробництва. Виникла змішана багатокладна система господарства з перевагою державного землеволодіння, домашнього рабства і дрібнотоварного виробництва напівзалежних чи незалежних, вільних виробників.

Друга соціотехнологічна революція одержала назву *індустріальної революції*. Вона охоплює, принаймні, період з XVII до початку XIX ст., а в деяких країнах і регіонах відбувається ще пізніше. Її результатом стало виникнення індустріальної й урбаністичної цивілізацій, у рамках яких з'явилися господарства, орієнтовані на індивідуально-групову ініціативу.

Третьою (останньою), соціотехнологічною революцією, є *інформаційна революція*, що відбувається на наших очах. Вона реалізується у вигляді процесу інформатизації практично всіх сфер соціальної діяльності суспільства і життєдіяльності людини.

Таким чином, історичні процеси невіддільні від революційних змін у формаціях і цивілізаціях. Їхня зміна здійснюється під впливом радикальних трансформацій, що представляють собою особливі всеосяжні соціотехнологічні революції. У якості своїх підпроцесів вони включають соціальні, економічні, політичні, наукові, технічні і культурні революції.

В основі кожної соціотехнологічної революції лежать свої особливі технологічні системи. Для інформаційної революції цю роль грає інформаційна технологія.

При цьому інформаційна революція виростає з технологічних інновацій, але не зводиться до них. Її технологічна складова покликана радикально трансформувати всі засоби виробництва, обробки і передачі інформації, а також опосередковано впливати на хід історичних подій, поступово змінюючи суспільний і індивідуальний світогляд, систему цінностей, уявлення людей про саму людину, зміст його буття та призначення.

Тому філософська рефлексія з приводу інформаційної революції переростає в завдання осмислення соціально-історичної долі людства. Вона охоплює різні аспекти буття суспільства й індивіда, народів і країн, трансформацію техніки і науки, нові культурні віяння та метаморфози світорозуміння. Зав'язується складний ланцюжок соціальних проблем і рішень, що мають потребу в особливому розумінні. У цьому зв'язку, *кінцевим результатом інформаційної революції повинне стати створення нового типу цивілізації – інформаційної*. Матеріальне виробництво і світогляд, побут і освіта, спілкування і мистецтво, соціально-правове управління піддаються радикальним змінам, змінюючи не тільки свої зовнішні обриси, але і внутрішній зміст соціальної діяльності.

Впровадження і використання інформаційних технологій радикально змінює не тільки матеріальне, але і духовне виробництво – виробництво знань. При цьому виникає нова цивілізація – інформаційне суспільство.

1.1.2. Гносеологічні та технологічні передумови процесу формування інформаційного суспільства

Отже, інформаційна революція – прямий шлях до глобальної реформації й створення суспільства, яке істотно відрізняється тим, що інформація, і особливо знання як її вища форма, займають в ньому зовсім особливе місце – інформаційного суспільства.

Інформація в її самій повсякденній змістовності завжди відігравала вирішальну роль у діяльності людини. На відміну від вищих тварин, які здійснюють часом досить складну діяльність на основі інформації, що зберігається, виробляється і передається в основному за допомогою біофізичних структур, діяльність людини в міру його розвитку в більшій мірі регулюється **знаннями** – *особливою, небіологічною формою інформаційних ресурсів*. Вони зберігаються, виробляються і передаються за допомогою символічних мовних систем, у формі абстракцій, дескрипцій, приписів, норм і правил, тобто в структурах культури і цивілізації. При досягненні визначеного

обсягу і рівня, знання виконують функції директивних матриць діяльності і відіграють роль її регуляторів.

Обсяг знань, необхідних для реалізації людської діяльності, різко зростає в міру її ускладнення. У суспільствах з повільною зміною техніки і технологій щодо невеликих обсягів знань, що забезпечує безперебійне здійснення відповідної діяльності, транслюється від покоління до покоління без істотних змін. При переході до сучасної стадії розвитку, що характеризується наростаючим темпом технічних і технологічних інновацій, обсяг знань, необхідних для їхнього обґрунтування, розробки, реалізації і поширення, повинен рости експоненційно. Підраховано, що для збільшення обсягу матеріального виробництва в два рази необхідно чотириразове зростання обсягу відомостей, що його забезпечує. У деяких видах діяльності (таких, наприклад, як організаційна та правова діяльності) крива експонентного росту відомостей, очевидно, значно крутіше. Ще два десятиліття назад обсяг наукової інформації, необхідної для вирішення технологічних і соціальних проблем, подвоювався кожні сім років, а з 1995 року таке подвоєння відбувається за один-два роки. В сучасних умовах відсутність необхідних знань може виявитися нездоланою перешкодою соціального і науково-технологічного прогресу. Вже сьогодні зрозуміло, що для подолання когнітивного дефіциту (дефіциту знань) традиційні методи освоєння знань людиною зовсім непридатні.

В таких умовах інформаційні ресурси, що забезпечують життєво та історично важливі напрямки діяльності людини, перетворюється в найбільш коштовний продукт і основний товар, сумарна вартість якого часом перевищує матеріальні блага. При цьому матеріальне виробництво не відсувається на другий план. Ми говоримо про те, що для забезпечення нормального ресурсозберезувального виробництва матеріальних благ і послуг необхідно застосовувати принципово нову технологію, яка гарантує експонентний приріст знань, їхній ефективний пошук, збереження, поширення і застосування. Усі попередні історичні зміни в галузі виробництва інформаційних ресурсів стосувалися лише методів і засобів їх фіксації, поширення і тиражування. Це досягалось шляхом створення писемності, друкарства, телефону, телеграфу, радіо, телебачення і т. ін. Однак, усі застосовувані раніше технології не стосувалися процесу створення, переробки і значної трансформації знання. Інтелектуальна діяльність до останнього часу здійснювалася, так сказати, "вручну", механічними технологіями, переважно на папері.

Інформаційна революція покликана радикально технологізувати інтелектуальну діяльність за допомогою впровадження в неї інформаційних технологій, що основані та розвиваються на основі мікропроцесорної техніки і сучасних засобів зв'язку. Процес такої технологізації, хоча і знаходиться ще в початковій стадії, але вже сьогодні принципово впливає на ділову активність, зовнішню і внутрішню політику, побут, медицину, культуру в цілому, світогляд та науку, соціальне управління, і нарешті державно-правові відносини у сучасному суспільстві. Тільки завдяки цьому з'являється можливість забезпечити необхідними знаннями процес вирішення найрізноманітніших соціальних проблем. Це не означає, що вони будуть вирішені просто і швидко, але без відповідних інформаційних технологій вони не можуть бути вирішені в принципі. Таким чином, в інформаційному суспільстві вперше виникає система, яку Ю.В. Канигін назвав *пантехнологічною* [408, 98].

Попередні цивілізації завжди мали досить складну технологічну базу, у якій співіснували різні технології. Крім того, відомо, що між ними встановлювалися поліструктурні зв'язки і залежності. Відмітною рисою інформаційного суспільства є саме той факт, що системи, основані на сучасних інформаційних технологіях, здатні здійснювати ряд інтелектуальних процедур: ведення бухгалтерських обліків, багатомовний переклад, різні види інженерних розрахунків, медичної діагностики, а також використовуватися в процесі прийняття рішень в адміністративній (управлінській) діяльності та юриспруденції. Інформаційні технології стають основою майже для усіх вищих, сучасних технологій. В міру того як ці системи несуть у собі функції генератора знань, перетворюючи в особливі інтелектуальні інструменти вирішення складних технологічних, теоретичних і практичних завдань, усі сучасні технології, що реально змінюють умови людського буття, як би нанизуються на єдиний осьовий стрижень – інформаційну технологію. Саме тому пантехнологія складає технологічну основу нової інформаційної цивілізації, виконуючи свою *соціогенну функцію*. На її основі виростає і складається нова сучасна науково-технологічна спільнота. Суспільство, у якому вся система технологій детермінується і стимулюється випереджальним розвитком знань, включаючи знання природничо-наукові, соціальні, економічні, політичні, правові, психологічні і т. ін., прийнято сьогодні називати *суспільством, основаним на знаннях* – *knowledge-based society*. Цей англійський за походженням термін, підкреслює особливе значення знань, насамперед наукових, як вищої і найбільш коштовної форми всієї маси циркулюючих в сучасному суспільстві інформаційних ресурсів.

Створення "суспільства, ґрунтованого на знаннях" зовсім не означає заперечення традиційної сфери матеріального виробництва. Воно лише звертає увагу на те, що і матеріальне виробництво радикально змінює свою технологічну основу під впливом новітніх наукових і технологічних знань. Матеріальне виробництво, що не спирається на знання, у сучасних умовах виявляється неконкурентоспроможним, не відповідним цивілізаційним стандартам і потребам людини. Іншими словами, воно виявляється нежиттєздатним.

Важливо бачити ще одну фундаментальну рису інформаційного суспільства, що формується сьогодні. Інформаційні технології, які лежать в основі цього суспільства, відрізняються від інших, характерних для попередніх цивілізацій, технологій тим, що вони, крім *соціогенної функції*, володіють ще *культурогенною та гносеогенною функціями*.

Культурогенна функція сучасних інформаційних технологій проявляється в тому, що вони все глибше проникають у механізми масових соціальних комунікацій: соціальне управління, адміністративно-функціональні структури, виховання, навчання, при цьому впливаючи на формування особистості, спосіб життя, систему правових відносин і т. ін.

Що ж стосується *гносеогенної функції, тобто сукупності процедур і операцій, здійснюваних за допомогою сучасних інформаційних технологій, які впливають на процес пізнання і сприяють приросту нових знань*, то вона розвивається надзвичайно швидко, особливо в зв'язку з реалізацією програм створення так званих "інтелектуальних систем". Вже сьогодні можна з упевненістю говорити, що *гносеогенна функція є одним із самих могутніх факторів соціально-історичного і науково-технологічного прогресу*. Наука завжди концентрувала свої зусилля на дослідженні людини, як мислячої істоти. Людська свідомість і вся гігантська сукупність охоплених ним знань завжди були центром перетину всіх наукових інтересів.

Таким чином, інформаційна технологія в структурі інформаційного суспільства займає зовсім особливе місце — місце "внутрішньої технології". Це дозволяє краще зрозуміти зміст і роль інформаційного суспільства в системі технологічних революцій. Перевага інформаційного суспільства, як результату інформаційної революції, у цілій серії подібних процесів не може бути пояснена і зрозуміла без аналізу процесу його становлення загальнонауковими методами, зокрема *історико-філософським методом*.

На наш погляд, особливої уваги заслуговує позиція сучасного філософа О.І. Ракітова з питання інформаційної революції, яку він позначив як "*комп'ютерна революція*". Він справедливо стверджує, що

"існують певні складності в екстраполяції традиційних історико-наукових методів на цей далеко нетрадиційний тип технологічної революції" [662, 82]. Перша з них складається в гіперісторизмі – прагненні знаходити прототипи усіх сучасних явищ, у тому числі сучасних технологій, у далекому минулому. Друга полягає в суцільно ситуаційному аналізі. При поясненні досліджуваного феномена зазвичай залучають лише механізми і фактори "моментального" походження, що виникають і діють в обмеженому інтервалі часу здебільше під впливом випадкових обставин.

Способом уникнути крайностей гіперісторизму і ситуаційного підходу є саме функціональний і історичний підходи. Ці підходи полягають у виділенні двох фаз, ажливих для пояснення принципово нових технологічних феноменів. Перша – **протогенез** – охоплює більш-менш тривалий період, протягом якого виникають, розвиваються та формуються визначені соціальні функції, для здійснення і реалізації яких і стає необхідною нова технологія.

Друга – **генеративна ситуація** – охоплює безпосередні технічні передумови і відповідні наукові знання, що дозволяють створити нову техніку і технологію.

Протогенез не веде з фатальною необхідністю до створення нової технології. Для цього потрібно ряд додаткових специфічних цивілізаційних і культурних умов, які і утворюють генеративну ситуацію. Без останньої протогенез може виявитися марним.

Поняття "протогенез" і "генеративна ситуація" складають основу методології, що дозволяє уникнути крайностей у дослідженнях розвитку наукових знань і технології.

Однак цих понять недостатньо, щоб забезпечити діючу, строгу та адекватну методологію. Для цього необхідно зробити ще один крок вперед і перебороти опозицію функціонально-структурного та історико-еволюційного підходів. Відомо, що перший вимагає вивчення, насамперед, структури і структурних компонентів кожного виду діяльності чи соціально значимих функцій. Для історико-еволюційного ж підходу центральною методологічною установкою є вивчення безупинних змін і еволюційних трансформацій, технічних засобів і видів діяльності. Але при цьому нерідко опускається функціональна обумовленість, "замовлення" з боку тих чи інших соціальних груп.

Подолання крайностей цих двох методологічних підходів вимагає використання історико-функціонального методу. Його суть полягає у вимозі синтезувати історичний і структурно-функціональний аналіз таким чином, щоб перейти до дослідження еволюції соціально значимих типів діяльності, що виступають як своєрідні "замовники" умов

виникнення визначених наукових і технологічних феноменів, але не детермінують їх тотально і споконвічно.

Таким чином, *протогенез, генеративна ситуація й історико-функціональний аналіз є ключовими поняттями і підходами, що дозволяють з'ясувати, як і завдяки чому виникає внутрішня технологія і чому вона згодом перетворюється в головну пружину науково-технологічного прогресу.*

В процесі здійснення історико-функціонального аналізу О.І. Ракітов виділяє *п'ять функцій людської діяльності в період протогенезу: управління і контроль, спілкування, пам'ять, удосконалювання матеріального виробництва, пізнання (когнітивна функція)* [662, 84–89].

1.2. Функції соціальної діяльності під час побудови інформаційної цивілізації

Підтримуючи в цілому перелік функцій, наданий О.І. Ракітовим, спробуємо надати своє бачення таких функцій та їх сучасне трактування.

Першою функцією, що виникає під час інформатизації суспільства, на наш погляд, можна визнати функцію управління соціально-значимою діяльністю і суспільним виробництвом (функція соціального управління). Управління полягає в цілеспрямованому регулюванні того чи іншого процесу і контролю над його проходженням, що у комплексі забезпечує його бажане, оптимальне чи максимально ефективне протікання. Цю функцію суспільство реалізує за допомогою права і процесів управління сферами суспільної діяльності та відносин (соціального управління), тобто вдосконалення методів та засобів правового регулювання і контролю над протіканням цих процесів. Контроль, як одна із функцій управління, полягає в постійному спостереженні (моніторингу) та перевірці того, щоб діяльність (чи її продукти) відповідали загальноприйнятим стандартам, нормам і правилам (встановленим правовим нормам), технічним умовам, економічним вимогам і т. ін.

Функція соціального управління породжується необхідністю спільних організованих, цілеспрямованих дій. Американський професор Д. Бенігер вважав, що в сучасних умовах функція контролю стала найважливішою передумовою інформаційного суспільства. І дійсно, у свій час аграрно-ремісничка діяльність вимагала контролю на основі дотримання стандартів і загальноприйнятих норм у структурі рутинної традиційної діяльності. З ускладненням технічних засобів і збільшенням числа виконуваних людиною операцій з'являлися нові

стандарти і норми, а управління соціально значимими процесами стало все більш трудомістким, потребуючим професійної підготовки. *"Контроль, що забезпечує стабільність процесу, перетворився в настільки ж істотну частину управління, як і функція прийняття рішень"* [867]. З переходом до індустріального суспільства різко зросли не тільки обсяги виробництва, але і кількість нормативних документів, що забезпечують функціонування суспільства та його підсистем. Індустріалізація призвела до вибухоутворюючого стрибка в розвитку усіх технологічних і соціальних процесів. Це зробило традиційні засоби контролю та методи обліку, що лежать в його основі, неадекватними. Збільшення усіх видів соціальних і технічних швидкостей обумовило радикальну революційну зміну в сфері технології і техніки самого соціального управління. З кінця XIX і протягом першої половини XX ст. назріває процес, що приводить до того, що Д. Бенігер називає революцією управління. Обсяг операцій і процедур, необхідних для виконання цієї функції, різко збільшується і не може бути реалізований за допомогою традиційних технологій.

На підставі цього можна зробити висновок, що *рівень соціального управління безпосередньо впливає на процес становлення інформаційного суспільства, є його найважливішою передумовою. У свою чергу стан існуючих соціальних (у тому числі інформаційних) технологій впливає на рівень розвитку сфери адміністративної та юридичної діяльності.* Іншими словами виникає зворотний зв'язок між розглянутими процесами.

Друга функція — це *функція спілкування (комунікації)*, що є — самою фундаментальною умовою буття людини. Вона полягає в обміні необхідними для забезпечення нормальної життєдіяльності суспільних соціумів та індивідів повідомленнями.

Найпростіші форми спілкування ми знаходимо вже у світі тварин. В міру розвитку суспільства просліджується стійка тенденція до зростання числа актів особистісного і групового спілкування. У цьому полягає одна з істотних відмінностей людського спілкування від спілкування у світі тварин, де число і можливості для розширення спілкування обмежені і стабільні. У традиційних суспільствах число актів спілкування, що припадають на середнього "типового" індивіда, практично не міняється протягом сторіч. Інтенсифікація спілкування рівнобіжна процесу урбанізації. Однак, вже з дуже древніх часів існують і розвиваються різні організаційні форми і засоби спілкування (засоби світлової сигналізації, пошта і т. ін.). При переході до індустріального, а потім і до інформаційного суспільства, інтенсивність спілкування, як і інтенсивність управління, різко зростає, і

це вимагає принципово нових засобів медіатизації, яких не знало, та й не мало потребу в них, традиційне суспільство.

З цього виходить, що спілкування (обмін повідомленнями) — найбільш істотна умова життєдіяльності людини, особливо таких її форм, як організаційна, господарська, політична і когнітивна. Саме тому зміни у змісті, технології (а звідси, інтенсивності) спілкування являють собою важливий переломний момент у процесі розвитку технологій спілкування (інформаційних технологій, комунікацій), а значить створення інформаційного суспільства.

Мабуть тому в основі ноосферної теорії інформації, що буде розглядатися нами нижче, базовою постає категорія **"інформаційна взаємодія"** як *"вид взаємодії, пов'язаний з переходом від об'єктивного до суб'єктивного. Це взаємодія із існуючими незалежно від об'єкта явищами, у яких він бере участь як елемент середовища (середовищного простору), але результат яких відображається у внутрішньому просторі об'єкта як автономної (відносно самостійної) системи"* [736]. Саме вона відображає функцію спілкування.

Третя функція — це *функція пам'яті*. Вона, як відомо, полягає в збереженні певних значимих відомостей чи даних, організованих таким чином, щоб ними можна було користуватися на першу вимогу в ситуаціях, коли це по тих чи інших причинах необхідно. У науці розрізняють наступні рівні пам'яті. *Перший рівень пам'яті* — *квасіпам'ять* — полягає в збереженні деяких фізичних конфігурацій, що виникають в одній матеріальній системі завдяки впливу інших. *Другий рівень* — генетична пам'ять, що зберігається в молекулах ДНК. Вона покликана регулювати та управляти біологічними процесами і є детермінатором біологічної спадковості. *Третій рівень пам'яті* — *індивідуальна*. Вона виникає в результаті індивідуальної діяльності окремих людей і є акумулятором їхнього особистого досвіду (як частини знань) та інформації, отриманої в результаті індивідуальної діяльності. Нарешті, *четвертий рівень* — *соціальна пам'ять*, що накопичує загальнозначущу для даного соціуму інформацію. Вона покликана забезпечити виживання, адаптацію і розвиток суспільних груп і організацій у різних соціальних і природних умовах.

Треба зазначити, що у структурі протогенезу інформаційного суспільства має місце лише розвиток функцій індивідуальної і соціальної пам'яті.

Нагромадження індивідуальних відомостей (потенційних інформаційних ресурсів та знань) здійснюється мозком людини, а її носіями виступають його окремі біологічні структури. З акумуляцією і нагромадженням суспільно-значимих знань та інформації справа

стає складнішою. Хоча вона також акумулюється мозком людини, у визначених умовах її нагромадження повинно здійснюватися на інтерсуб'єктивних позацеребральних носіях, доступ до яких відкритий членам співтовариства, а індивідуальні знання трансформуються в пам'ять соціальну.

Функція соціальної пам'яті — один з бар'єрів, які розділяють тварин і людей. Якщо не говорити про генетично закодовану пам'ять, що забезпечує біологічну сферу діяльності тварин, то можливості соціальної пам'яті всіх живих істот, крім людини, обмежені тим, що вона реалізується на біологічних носіях, тобто в структурі індивідуального мозку. Обсяг збережених знань, а також швидкості їх обробки, передачі і засвоєння біологічно обмежені. Цим, до речі кажучи, встановлюються і межі росту біологічних співтовариств (колонія комах, зграя вовків, і т. ін.). На ранніх стадіях розвитку людство знайшло вихід з цієї біологічно детермінованої ситуації, виділивши у своїх первинних утвореннях (рід, плем'я) накопичувачів знань — мудреців, старійшин племені. Якби ця форма збереження і нагромадження виявилася єдиною, а мудреці стали б останніми "накопичувачами" соціально значимих знань, які вони робили доступними для одноплемінників і наступних поколінь, то історія людства, очевидно, давно б завершилася. Однак, у міру зростання необхідної для забезпечення нормальної життєдіяльності суспільства обсягів знань, створювалися все нові системи і пристрої для їх обробки як синхронно, так і в історичному часі. Такими системами були писемність, різні носії інформації (глиняні таблички, папірус, пергамент, папір), технічні пристрої для запису (друкарська машинка, типографський верстат), а пізніше книги, бібліотеки, архіви й інші накопичувачі відомостей. Створення штучних засобів, здійснюючих функції суспільної та індивідуальної пам'яті, залишалося традиційним доти, поки швидкості обробки даних обумовлювалися біологічними можливостями людини. Ідея створення друкарства принципово не змінила ситуації. Хоча число бібліотек і обсяг збережених відомостей в них безупинно росли, швидкість читання, тобто доступ до пам'яті, залишалася біологічно обмеженою. Перехід до сучасного суспільства, у якому щодня створюються, використовуються і направляються на зберігання сотні мільйонів документів, вимагає принципово нових засобів соціальної та індивідуальної пам'яті.

Досвід радянської історії найкраще показує, що суспільство, у якому соціальна пам'ять дезорганізована, а індивід позбавлений доступу до відомостей, що зберігаються, відгороджених від нього

завісою таємності, приречено на стагнацію, деструкцію і, зрештою, неминуче впадає в кризу. Якщо ситуація з організацією соціальної пам'яті не піддається радикальній зміні, то така криза з неминучістю повинна призвести до розпаду соціальної системи. Тому реалізація функцій пам'яті, і притім на зовсім визначеній основі інформаційних технологій, що дуже швидко удосконалюються, одна з найбільш гострих проблем сучасності.

Таким чином, уявляється можливим зробити висновок про те, що *розвиток функції соціальної пам'яті за допомогою використання інформаційних технологій з метою підвищення рівня оперативності доступу до інформаційних ресурсів та обміну нею в процесі соціальної діяльності безпосередньо впливає на її якість. В свою чергу високий рівень інформативності сприяє становленню інформаційного суспільства.*

Четверта функція — соціально-економічного забезпечення (вдосконалювання матеріального виробництва). Розвиток матеріального виробництва пов'язаний з постійними пошуками найбільш ефективних і раціональних технологій та прийомів продуктивної діяльності. І дійсно, як би повільно, особливо на початкових етапах історії, не здійснювалося удосконалення знарядь праці, воно фактично ніколи не зупинялося. Аж до виникнення інформаційних технологій, технологічні модифікації стосувалися лише фізичної праці. Виникнення сучасної індустрії, особливо інформаційної, заснованої на вкрай складних технологічних процесах, підвело до лінії, за якою традиційні форми участі людини у виробництві стали майже неможливі. Така ситуація збільшується швидким розвитком виробничих і комунікаційних систем. У зв'язку з цим до завдання полегшення важкої фізичної праці, що визначалася засобами механізації, ергономізації і т. ін., додалося завдання замінення людини автоматичними виробляючими і контролюючими пристроями (роботами). Виникає ряд життєво важливих для суспільства технологічних процесів, у яких не тільки обсяг і швидкості, точність та складність, але й сам зміст діяльності виявилися несумісними з присутністю людини. Створення роботів здобуло сьогодні характер об'єктивної потреби.

Удосконалення матеріального виробництва — функція самого цього виробництва. У цьому процесі чітко просліджуються два рівні — автоматизація виробничої та управлінської діяльності (управління виробництвом). І в тій, і в іншій іпостасі автоматизація невід'ємна від інформатизації та формування інформаційного суспільства, функціонально обумовлює його.

Тут функції управління і вдосконалення матеріального виробництва зливаються, знаходячи особливу топологію, немислиму і неможливу на попередніх етапах розвитку цивілізації.

П'ята функція — когнітивна функція (функція пізнання). Призначення цієї функції — пристосування людини до соціоприродного середовища та її трансформація відповідно до потреб та цілей індивіда і суспільства.

Інтелектуальна діяльність не менш технологізована. З моменту винаходу писемності людство просунулося в цьому напрямку дуже недалеко. Рахункові пристрої, такі як рахівниці та механічні арифмометри в XIX ст., а також деякі експериментальні пристрої — мікроскоп, телескоп і т. ін., що призначені полегшувати процес збору емпіричних наукових відомостей чи даних, істотно не вплинули на темпи розвитку інтелектуальних процесів. Сама природа науково-технологічного прогресу вимагає експонентного приросту знань, отже, висуває особливі вимоги до створення інтелектуальних технологій, цілого ряду інформаційних технологій, які дозволяють автоматизувати і технологізувати рутинні пізнавальні операції, такі, як обчислення, креслення, редагування, переклад, створення графічних зображень, проектування і т. ін. Сама реалізація пізнавальної (інтелектуальної) функції для свого здійснення, в інформаційному суспільстві, вимагає принципово нових інженерно-технологічних засобів. Без цього неможливі не тільки належне експонентне напруження нових знань, покликаних забезпечити задоволення матеріальних і духовних потреб суспільства, але й інтенсивний розвиток, та збільшення інтелектуального потенціалу суспільства, без чого неможливе вирішення складних, виникаючих в інформаційному суспільстві проблем.

Таким чином, обов'язковою умовою підвищення рівня соціального управління є підготовка і перепідготовка висококваліфікованих фахівців у сфері правового регулювання та соціального управління, поліпшення його якості в руслі розуміння інформаційної сутності суспільних відносин і навичок використання інформаційних технологій у своїй подальшій діяльності.

Усі розглянуті функції тісно пов'язані і можуть бути роз'єднані лише в абстракції. Їхнє здійснення в процесі протогенезу інформаційного суспільства пояснюється однією безпрецедентною особливістю: починаючи з певного історичного моменту, їхнє виконання виявляється неможливим чи важкоздійснювальним без створення принципово нових технічних засобів, адекватних їм технологій і відповідних соціальних та правових змін у всіх видах людської діяльності.

Крім того, легко помітити, що всі перераховані функції так чи інакше пов'язані з функціями соціального управління та юридичною діяльністю. Саме це визначає першочергове значення адміністративної та юридичної сфер людської діяльності в період протогенезу інформатизації суспільства.

Таким чином, для інформаційного суспільства період протогенезу, як час формування саме інформаційно-комунікаційних технологій, можна визначити як період інформатизації суспільства з притаманними саме йому переліченими вище функціями людської (суспільної) діяльності.

1.3. Соціальна інформатизація: етапи, завдання, цілі та наслідки

Як же може бути визначений сам термін "інформатизація"? Від відповіді на це питання істотно залежать підходи до аналізу реального стану і перспектив формування процесів інформатизації суспільства.

Закон визначає процес інформатизації як *"... сукупність взаємозалежних організаційних, правових, політичних, соціально-економічних, науково-технічних, виробничих процесів, спрямованих на створення умов для задоволення інформаційних потреб громадян і суспільства на основі розробки, розвитку і використання інформаційних систем, мереж, ресурсів і інформаційних технологій, реалізованих на основі сучасної обчислювальної і комунікаційної техніки"* [15, ст. 1].

На наш погляд, таке визначення є дуже вузьким, не в повній мірі відображає явище, що розглядається, та потребує певного уточнення. Найбільш повним є погляд О. Урсула, що визначив процес інформатизації як *"... системно-дійовий процес оволодіння інформацією, ресурсом управління і розвитку за допомогою засобів інформатики з метою створення інформаційного суспільства і на цій основі – подальшого продовження прогресу цивілізації"* [768, 71].

З наведених визначень ми бачимо, що **інформатизація суспільства** — це соціальний процес, у якому його складові компоненти не просто пов'язані, а є однією цілою системою, яка являє собою якісно новий етап прогресивно наростаючого використання інформаційних технологій при виробництві, переробці, збереженні, поширенні відомостей, даних і знань у суспільстві. Результатом цього процесу саме і є виникнення інформаційного суспільства, що знаменує радикальні перетворення не тільки в сфері виробництва і технологій, в галузі культури, духовному житті та побуті, але й головним чином у соціально-економічних, адміністративних і правових відносинах.

Що ж стосується перерахованих складових (компонентів) системи інформатизації, то кожний з них підлягає ретельному, зваженому науковому аналізу, з'ясуванню пов'язаних з ними понять і співвідношення між ними з позицій системного підходу. При цьому необхідно обумовити, що встановлювати чіткі грані в їхньому розумінні представляється нераціональним, та й неможливим, тому що вони носять умовний характер.

Для більш глибокого з'ясування сутності інформатизації нам представляється можливим абстрактно уявити собі "дерево суспільного розвитку", що складається з безлічі галузей і площин (перерізів) і в сукупності складає певну систему. Елементи такої системи тісно взаємозалежні між собою, а визначення меж між ними також можливо лише умовно.

Розглянути переріз соціальних процесів, що є, на наш погляд, найбільш важливим та глобальним (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Переріз соціальних процесів

З одного боку, інформатизація є соціальним процесом. Саме це дозволяє розглядати її в одному перерізі нарівні з іншими процесами, що відбуваються в суспільстві — правовим регулюванням та соціальним управлінням.

В той же час відсутність чітких граней у їхньому розумінні дозволяє говорити про тісний взаємозв'язок і взаємодію. Саме тому ми згодні із визначенням процесу інформатизації, що надає вітчизняний дослідник Я. Підпригорщук, як *"... сукупність взаємопов'язаних політичних, організаційних, правових, соціально-економічних, науково-технічних, виробничих процесів, що спрямовані на створення умов для задоволення потреб в інформації громадян та суспільства на основі*

розвитку і використання інформаційних систем, мереж, ресурсів та інформаційних технологій" [621, 577].

Сьогодні альтернативи інформатизації немає і бути не може. Це черговий, об'єктивний етап соціального прогресу у всіх соціальних сферах, насамперед у науці, економіці, у соціальному управлінні і праві. Для усвідомлення його змісту важливо виробити чітке уявлення про інформатизацію, перебороти крайності в її розумінні.

З позицій розглянутих вище компонентів, інформатизацію, як процес переходу до інформаційного суспільства, можна умовно поділити на етапи, що характеризуються такими категоріями понять, як "електронізація", "комп'ютеризація", "медіатизація" і наступна "інтелектуалізація" (чи "інформаціологізація") суспільства.

1.3.1. Етапи проходження процесу інформатизації суспільства

Перший з етапів, електронізація. Його сутність полягає у використанні наявних технологій і технологій, що розвиваються в процесі розробки та виробництва напівпровідникових приладів (інтегральних мікросхем, мікропроцесорів і т. ін.). Електронізація є наслідком застосування в промисловості науково-технічних розробок, при виготовленні побутових приладів, транспортних засобів і нарешті компонентів електронно-обчислювального устаткування. Сама по собі електронізація тільки побічно може впливати на зміни в соціальній сфері. Вона прямо впливає на промисловість, виробництво та економіку і тільки через них — на процес інформатизації. Іншими словами електронізація являє собою один з виробничих напрямків і технологічних складових комп'ютеризації, перший крок інформатизації чи фундамент для створення інформаційного суспільства.

Комп'ютеризація виступає як надбудова електронізації, технологічним продовженням інформатизації, пов'язаним частково з виробничими, але вже в більшій мірі чим електронізація, з інформаційними процесами. Зрозуміло, створення сучасного комп'ютерного устаткування та його широке впровадження в процеси автоматизації соціальних сфер саме по собі відіграє революціонізуючу роль, особливо при наявності високої комп'ютерної насиченості і нарощування темпів постійного подальшого їх вдосконалення. Однак, лише наявність і використання комп'ютерів не може зробити суспільство інформаційним.

Тому інформатизація припускає більш широкий підхід до функцій і завдань комп'ютеризації, що включає в себе перетворення всього комплексу засобів і умов розгортання інформаційних процесів,

а саме створення відповідної програмно-технічної бази, удосконалювання економічних, правових, управлінських і нарешті "людських" факторів. Іншими словами, комп'ютеризація виступає як цілісний процес формування нового автоматизованого інформаційного середовища, як необхідна умова ефективного використання мікропроцесорної техніки, комп'ютерних мереж, робототехнічних комплексів, банків даних і т. ін. Йдеться про "запрограмовані" зміни інформаційної основи функціонування різних суспільних систем і підсистем, заміни в допустимих межах ручної (паперової) технології людино-машинними діалоговими автоматизованими інформаційними системами, створення новітніх, більш ефективних моделей діяльності людини.

Сьогодні можна з упевненістю стверджувати, що в історичному змаганні різних соціально-економічних систем виживе і переможе та, котра швидше вступить на шлях нової інформаційної цивілізації і культури, створить принципово нові можливості для самореалізації людини як творчого індивіда. Однак суспільство – не проста сукупність індивідів і не буде нею й інформаційне суспільство. Його ефективність як соціальної системи, основаної на знаннях, допускає високий рівень раціональної організації, взаєморозуміння і погодженої гармонійної взаємодії. А це в глобальному масштабі можливо лише за умови технологізації самої системи людського спілкування (комунікацій), як однієї з функцій людської діяльності в період протогенезу інформаційного суспільства. Тому наступною складовою частиною інформатизації є медіатизація суспільства.

Медіатизація (лат. *mediatus* – виступаючий посередником), як й електронізація та комп'ютеризація, являє собою підпроцес інформатизації, призначення якого полягає в створенні і поширенні новітніх засобів і систем колективного та особистого зв'язку, покликаних забезпечувати доступ будь-якого індивіда до наявних суспільних відомостей на всіх рівнях особистісного, міжособистісного і групового спілкування. Крім того, як відзначалося вище, спілкування також є однією з найважливіших функцій людської діяльності в період протогенезу.

Одна з найбільш глибоких ідей філософа К. Ясперса полягала в тому, що аналіз людського спілкування і взаєморозуміння, яке є його основою, утворює найглибший предмет філософії. При такому підході медіатизація з філософської точки зору перестає бути тривіальним інженерно-технічним процесом і знаходить особливе, глибинне гуманістичне значення, наповнюється сутнісним змістом, що приближає суспільство до інформаційної цивілізації.

Однак електронізація, комп'ютеризація і навіть медіатизація дозволяють судити лише про технічний, технологічний і частково еко-

номічний рівень розвитку суспільства, але не як про рівень його інформатизації в цілому.

На жаль, соціальна інформатизація часто розуміється як розвиток інформаційно-комунікативних процесів у суспільстві на базі інформаційних технологій. Погодитися з цим неможливо. *Інформатизацію суспільства в принципі треба трактувати як розвиток, якісне удосконалювання, радикальне посилення когнітивних соціальних структур і процесів за допомогою інформаційних технологій.* Інформатизація повинна бути "злита" із процесом переходу до інформаційного способу життя і наступною соціальною інтелектуалізацією, що істотно підвищує рівень творчого потенціалу суспільства в цілому, особистості зокрема, та соціальної реальності, у якій ця особистість існує і розвивається.

Вченими виділяються два основних теоретико-методологічних підходи до інформатизації суспільства: технократичний, при якому інформаційні технології вважаються засобом підвищення продуктивності праці, а їхнє використання обмежується, в основному, сферами виробництва і управління, а також гуманітарний, при якому інформаційна технологія розглядається як важлива частина людського життя, що має значення як для виробництва, так й для соціальної сфери.

Причина значного поширення технократичного підходу полягає в ототожненні понять "інформатизація" і "комп'ютеризація", що носить як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. Об'єктивно — розвиток нової техніки взагалі і мікропроцесорної зокрема, відбувається досить швидко і має "агресивний" характер. Суб'єктивно ж, існує дуже велике число людей як незнайомих із проблемою, так і тих, кому впровадження в суспільну думку подібного ототожнення приносить значні економічні чи політичні дивіденди. Як відзначає О. Єршов, *"при цьому, з одного боку, не можна ототожнювати соціальну інформатизацію з комп'ютеризацією"* [183, 85], що часто зустрічається в побутовому розумінні і навіть наукових працях, особливо вчених юристів. При такому підході процес інформатизації зводиться тільки до створення технічної бази, насадження комп'ютерами непідготовленого для них соціального середовища, марного накопичення "пірамід з електроніки". З іншого боку, неправильно було б до інформатизації зводити усі соціально-економічні перетворення — це занадто широке її розуміння, що принижує значення інших, пов'язаних з нею етапів соціальних та технологічних реформ.

З цих позицій, найбільш об'ємним представляється етап *інтелектуалізації як процес розвитку здатності суспільства до породження і сприйняття знань, тобто підвищення інтелектуального*

потенціалу суспільства, включаючи використання засобів штучного інтелекту.

Мабуть саме тому, в межах концепції інформаціологізму, вводиться поняття **"інформаціологізація"**, яку ми маємо розглянути нижче — *"... рішучий і безповоротний перехід від приватних, локальних і багато у чому суперечливих процесів інформаціологічної (інформаційнологічної) діяльності людини до науково обґрунтованої інформаціологічної системи пізнання на єдиній інформаційно-предметній основі... Все це забезпечить перехід до нової ери людства — інформаціологічної — у рамках глобально-космічної цивілізації"* [857, 492].

Таким чином, **основною ціллю соціальної інформатизації** є побудова інтелектуального суспільства, основу якого буде складати *інформаціологічна (інформаційно-логічна) діяльність* — *"... свідома діяльність людини — людини як особистості, суб'єкта, члена суспільства усвідомлена, отже, вона інформаційна, інтелектуальна, логічна"* [857, 489] і її результати. Тому, на наш погляд, є цenz розглядати інформаціологізацію, як заключний етап переходу до інформаційної цивілізації, інформаційного способу життя людини.

1.3.2. Зміст категорій "інформаційний спосіб життя"

Поняття *інформаційного способу життя* можна трактувати в двох розуміннях: спосіб життя людей в інформаційному суспільстві, де всі сторони життя в значній мірі пронизуються інформаційними відносинами або як інформаційний аспект способу життя.

Під *способом життя* ми розуміємо *систему різновидів життєдіяльності суспільства в цілому, соціальних груп, особистості, обумовлених соціально-економічними умовами*.

Сьогодні вченими і фахівцями все гостріше ставиться питання про необхідність розвитку *інформаційної екології*, що формує здоровий інформаційний спосіб життя людей у соціальному і природному середовищі. Дотримання правил інформаційної гігієни приводить до свідомо обраного інформаційного способу життя. Головною рисою такого життя є його системність, яка проявляється в тому, що види діяльності, які є його складовими, взаємозалежні між собою, а зміна одного з них веде до зміни іншого. Іншими словами система способу життя являє собою складну гіперсистему видів і підвидів людської діяльності, в основі якої лежать трудова, суспільно-політична, навчальна, побутова, соціально-культурна діяльності, а також дозволяя. Розглянемо надані нові можливості удосконалювання перерахованих складових способу життя в процесі інформатизації.

Зміни специфіки трудової діяльності. Сьогодні за оцінками експертів 90% усіх транспортних (фізичних) переміщень людей пов'язано з інформаційними цілями (наради, підписи, довідки і т. ін.). В інформаційному суспільстві фізичні переміщення тією чи іншою мірою будуть замінені інформаційними зв'язками. Образно кажучи, відбудеться заміна переміщення людей у просторі, рухом повідомлень (сигналів, що посилаються людьми). Це відчувається вже сьогодні при використанні засобів телекомунікацій (SMS-повідомлення, "електронна пошта", телеконференції, використання електронного підпису). Сучасне "надомничество" різко зменшує необхідний час присутності людей на робочих місцях, у навчальних закладах (засоби дистанційного навчання) і т. ін. Все це зажадає радикальної перебудови виробничого і навчального процесів, наукової діяльності, значного підвищення культури і свідомості людей, а також створення нових засобів та методів правової та управлінської діяльності, контрольно-оцінного механізму. Через зміни структури економіки і відповідні зміни у сфері зайнятості виникає необхідність у інформаційній підготовці та перепідготовці великої кількості людей. Протягом активного життя людина в інформаційному суспільстві змушена буде кілька разів змінювати професію. Підвищуються вимоги до інтелектуальних і творчих здібностей людини, до його психофізичних характеристик. Виникає проблема "безробітних поневоли", тобто людей, що знаходяться в активному віці, але чиї здібності до праці в інформаційному суспільстві не будуть відповідати новим вимогам. Чим значніша буде ця група, тим гостріше буде проблема їхньої зайнятості. Виникне проблема адекватно високої оплати інтелектуальної праці, готовності до цього представників інших соціальних груп.

Формування суспільства споживання. Інформатизація несе із собою і проблему формування суспільства споживання. Поява інформації як споживчого блага (товару) веде до якісних змін у процесі споживання, народжуючи нову модель життєдіяльності індивідів. В умовах інформаційного суспільства особливо важливу роль починають відігравати не просто матеріальні і духовні блага, а адміністративно-інформаційні фактори — "порядки" [410, 29—30]. Рівень і спосіб життя починають залежати не стільки від кількості отриманого хліба, м'яса, одягу, книг, скільки від рівня інформаційних послуг, культури, науки, освіти і т. ін. Однак, стрімке наростання рівня інформаційних послуг може привести до того, що значна кількість людей "втратить" у цьому морі достатку, включиться в гонку за якістю інформаційних послуг заради них самих, а не заради розвитку людини.

Може мінімізуватися діяльна і максимізуватися споживацька сторона способу життя людей, що, в результаті, призведе до деградації суспільства. Дана проблема вже заявила про себе в розвинутих країнах світу. Наприклад, перевага японської моделі економіки складається в її здатності перебороти своєрідний *"демонстраційний ефект"*, що економіст Ф. Хірш визначив як феномен *"позиційної економіки"*, у якій важливий не абсолютний рівень споживання, а відносний, у порівнянні з іншими членами суспільства. В економіці, де важливо не споживати взагалі, а споживати більше інших, індивідуальний виграв окремих людей не додає щастя суспільству в цілому. Життя в такому суспільстві перетворюється в нескінченні гонки. Нерівність із засобу стимулювання виробника перетворюється в самоціль.

Зрозуміло, що рух до рівності в японському суспільстві не є загальною зрівнялівкою. Іншим стає сам спосіб самовираження. Американець змагається в споживанні, японці – у виробництві. Виникає нова якість мотивації. Праця, як потреба, в умовах інформаційного суспільства, є одним з опорних елементів концепції постіндустріального суспільства (комп'ютопії) викладена у книзі відомого японського вченого Йонезі Масуди *"Інформаційне суспільство як постіндустріальне суспільство"* [885], елементи якої в Японії вже реалізуються на практиці. Дана теорія протиставляє цикл розвитку суспільства індустріального типу: *"матеріальні потреби – виробництво матеріальних благ – споживання – задоволення – розвиток матеріальної продуктивної сили – матеріальні потреби"*, циклу формування суспільства постіндустріального, інформаційного типу: *"потреби в досягненні – виробництво інформації – дія по досягненню мети – задоволення – розвиток інформаційної продуктивної сили – потреби в досягненні"*. Конкуренція на світовому ринку заставляє американські корпорації все більш використовувати саме японський досвід, наведену модель інформаційного типу.

Для подолання небезпек, що несе з собою суспільство споживання, необхідне формування державної політики на основі наступних засад та принципів:

- проведення систематичного пошуку і добір людей, зацікавлених у самому процесі діяльності (творчої роботи) з подальшим створенням їм сприятливих умов у масштабах держави;
- формування суспільної думки про необхідність трудової діяльності і творчості, виховування з дитинства;
- створення гнучкої, досконалої системи матеріального і морального стимулювання діяльності як такої.

Наведені принципи мають бути пріоритетними, мати стратегічний характер для суспільства і держави.

Зміни відбуваються й у складі основних стимулів трудової діяльності. Якщо в доінформаційний період свого розвитку, як стимул до дії, суспільство ефективно використовувало прагнення людини до ситості, матеріального комфорту, то при переході до інформаційного суспільства дія цих стимулів різко слабшає, тому що стерпне задоволення фізіологічних потреб людини вимагає незначних зусиль. В інформаційному суспільстві необхідно знайти "суспільний підсилювач" слабо виражених духовних стимулів діяльності людини. Стимулюючими діяльність людини підсилювачами можуть стати:

- гарантії підвищення суспільного статусу;
- можливість одержання елітної освіти;
- суспільна популярність;
- спеціальна організація соціально-економічного простору.

Суспільно-політична діяльність. Вже сьогодні з використанням Інтернету та інших мультимедіа-засобів*, що дозволяють реагувати на питання ведучих телепрограм, брати участь в анкетуваннях, голосуваннях і т. ін., щоправда, поки що за допомогою комп'ютера. Але здається, що введення інтерактивного телебачення (телебачення зі зворотним зв'язком) при комплектації звичайного телевізора передавальним пристроєм з пультом зворотного зв'язку спростить цей процес. Адже вже існує ринок замовленого цифрового радіо і телебачення на моніторі комп'ютера за допомогою того ж Інтернету. Тому суспільно-політична діяльність знаходить нову глибину.

Навчальна діяльність. Педагогічна інформатика, що активно розвивається зараз, займається проблемами створення і реалізації концепції освіти підростаючого покоління, якому жити в інформаційному суспільстві. Серед цілей інформатизації освіти, поряд з універсальними цілями (розвиток інтелектуальних здібностей, гуманізація і доступність освіти) визначається і ряд специфічних, новітніх напрямків — інформаційне забезпечення освіти (бази знань і даних), індивідуалізована освіта на основі нових інформаційних технологій навчання. З'являються нові форми та засоби освіти — *дистанційна освіта***, *дистанційне навчання****.

* **Мультимедія** — **multimedia** — взаємодія візуальних і аудіо ефектів під управлінням інтерактивного програмного забезпечення. Зазвичай означає сполучення тексту, звуку і графіки, а останнім часом все частіше — анімації і відео. Характерна, якщо не визначальна, особливість мультимедійних Web-вузлів і компакт-дисків — гіперпосилання.

** **Дистанційна освіта** — сучасний комплекс освітніх послуг, наданих широкому колу населення на основі використання способів дистанційного навчання.

*** **Дистанційне навчання** — спосіб реалізації процесу навчання, оснований на використанні сучасних інформаційних і телекомунікаційних технологій, що дозволяють здійснювати навчання на відстані без посереднього, особистого контакту між викладачем і учнем.

З'являється ряд нових категорій та понять, таких, наприклад, як *інформаційна культура** [208, 42], чи *інформаційна грамотність*** [549, 59] та *кіберкультура****, які за своєю суттю є синонімами.

Поняття "інформаційна культура" зазвичай трактують як: "1) новий тип спілкування, що дає можливість вільного виходу особистості в інформаційне буття; 2) свобода виходу і доступ до інформаційного буття на всіх рівнях, від глобального до локального, оскільки, внутрішньонаціональний тип інформаційного буття, так само неспроможний, як і національна наука; 3) новий тип мислення, що формується в результаті визволення людини від рутинної інтелектуальної роботи, серед рис, що визначають його, вже сьогодні яскраво виявляється орієнтація останнього на саморозвиток і самонавчання" [560, 56].

Наприклад, мультимедія технології "допоможуть здійснити зміну парадигми освіти: від "наповнення судини" до "запалення смолоскипа" [329], тобто допоможуть розкрити і розвинути індивідуальні можливості людини. Поява мультимедії приводить до створення не тільки нових робочих місць, але й особливих можливостей для зміни культури побутового, виробничого (навчального) і економічного поводження. Гіпертекст, як навчальний засіб, сьогодні починає активно використовуватися в навчальному процесі, вносячи свій внесок в удосконалювання індивідуалізації навчання. У розвинутих країнах, наприклад, у Великобританії, у Законі про освіту гарантується право учнів з 6 років користуватися новими інформаційними технологіями в навчальному процесі.

Побутова діяльність. Побутові комп'ютери, у порівнянні з професійними, поки що мають більш обмежені можливості (за ресурсами пам'яті, набором периферійного обладнання та ін.). Однак, відповідно до світових стандартів побутовий (домашній) комп'ютер сьогодні являє собою комп'ютер, оснащений мікрофоном, програвачем CD-ROM, акустикою, модемом і т. ін. Побутові комп'ютери призначені для масового використання в домашніх умовах при вирішенні обчислювальних, навчальних, інформаційно-довідкових, ігрових та інших завдань.

* **Інформаційна культура** – information culture – здатність суспільства ефективно використовувати інформаційні ресурси і засоби інформаційних комунікацій, а також застосовувати для цих цілей передові досягнення в галузі розвитку засобів інформатизації й інформаційних технологій.

** Вперше поняття "інформаційна грамотність" було введено у 1977 році в США і використане в національній програмі реформи вищої освіти. Асоціація Американських бібліотек інформаційно-грамотною людиною назвала особистість, здатну виявити, розмістити, оцінити інформацію і найбільше ефективно її використовувати.

*** **Кіберкультура** – cyberculture – технократичний напрямок у розвитку культури, оснований на використанні можливостей комп'ютерних ігор і технологій віртуальної реальності.

Крім перерахованих, важливими областями застосування побутових комп'ютерів також є забезпечення інформаційних потреб людей (доступ до різних баз даних і знань, спілкування з власниками інших комп'ютерів по лініях зв'язку й ін.), автоматизоване управління домашнім господарством (управління мікрокліматом, освітленістю, витратою електроенергії та опалювальною системою, пристроями побутової техніки, забезпечення недоторканності і безпеки житла за допомогою засобів електронної охорони та ін.).

Соціально-культурна діяльність. Розвиток мультимедійних технологій і збільшення місця, займаного ними в житті сучасної людини, безумовно, вже сьогодні відбулося не тільки на науці, але і на мистецтві.

У світі фіксується чітка тенденція розвитку "інфорозваг" [633, 147—157]. Розважальні інформаційні засоби поділяються на відтворюючі засоби і засоби, що забезпечують участь (інтерактивні засоби). За одне десятиліття було створено чотири покоління інтерактивних засобів. Перші три покоління інтерактивних засобів поєднують версії відеоігор, що постійно ускладнюються. У четвертому поколінні були об'єднані відеоігри і побутові комп'ютери при одночасному розширенні асортименту розваг за рахунок включення логічних ігор, музичних і художніх інтерактивних програм. Появу п'ятого покоління знаменують оптичні диски, що пропонують гравцю можливість альтернативного вибору рішень і так звані "віртуальні шоломи", що дозволяють гравцю як би зануритися в гру в якості персонажу з повним сприйняттям аудіо-, відео-, псевдоефектів як натуральних відчуттів.

Останнім часом з'явилися системи, які забезпечують відтворення повнометражного фільму в режимі CD-Interactive у форматі DVD (Digital Video Disc), з використанням спеціальних цифрових акустичних систем і рідинно-кристалічних телевізійних екранів великого формату, що в сукупності становлять технічні комплекси — "домашні кінотеатри". За прогнозами ряду фахівців, домашній комп'ютер, разом з різноманітними on-line-службами (засобами прямого доступу), текстовими й аудіовізуальними новинами, відеоіграми в перспективі перемаже телевізор, погубить інтерактивне телебачення так само, як і у свій час були витиснуті кінотеатри в старому їхньому розумінні відеомагнітофонами.

В умовах розгортання інформатизації кожне з діалектично взаємозалежних начал людини (фізичне, психічне і соціальне) вимагає врахування їхньої специфіки й особливого підходу, тому що тільки в цьому випадку нові можливості інформаційного суспільства можуть

бути повною мірою використані для її всебічного розвитку. Якщо не враховувати специфіки цих начал людини, інформатизація буде відбуватися стихійно, що чревате важко прогнозованими, повною мірою негативними, суспільними наслідками інформатизації.

Бачиться, що першочергової уваги потребує *фізичне начало людини*. В усьому комплексі проблем інформатизації необхідно виділити проблеми, пов'язані з адаптацією у сучасному інформаційному середовищі людей з обмеженими фізичними можливостями. Люди з обмеженими фізичними можливостями вимагають особливого підходу до розробки, насамперед, засобів вводу-виводу інформації. Наприклад, за кордоном: для сліпих та людей зі слабим зором широко застосовуються спеціальні синтезатори, які дозволяють здійснювати голосове введення інформації; для людей, що практично цілком втратили рухливість, розроблені технології введення інформації у комп'ютер рухом очей за допомогою спеціальних "віртуальних шоломів". Вже створено спеціальне програмно-технічне забезпечення для адаптації осіб, які мають різні фізичні відхилення (наприклад, розроблена та успішно застосовується методика лікування косоокості у дітей, заснована на так званій 3D-технології, що є дуже важливим та гуманним). Існують спеціальні центри інформаційних технологій підготовки фахівців з числа людей з обмеженими можливостями. Дуже перспективною й для нашої країни є розробка спеціалізованих соціальних програм зайнятості людей, не спроможних переміщатися, надомної роботи з використанням комп'ютерів. Реалізація такої та інших соціальних проектів дозволить суспільству не втратити діяльний, освітній та інтелектуальний потенціал країни, а також знизить соціальну напруженість цього питання.

Потребує урахування також психологічний рівень готовності до процесів інформатизації. Наприклад, відомо, що найбільш піддаються "зомбуванню" по телебаченню молодь і люди літнього віку, у зв'язку з чим необхідне правове обмеження обсягу і змісту телевізійного впливу. В умовах зростаючих потоків інформації необхідне точне визначення гранично допустимих навантажень на психіку в різних соціальних груп. Вже з'явився термін "кіберхвороба", хвороба у людей, що часто знаходяться у віртуальній реальності. Мабуть потребують розробки відповідні рекомендації для авторів програмно-технічних засобів, фахівців з ергономіки, а також користувачів інформаційних технологій. Особливої уваги вимагають жінки, які прийняли на себе основний "удар" в галузі практичної (операторської) роботи на комп'ютері, що також потребує певного правового урегулювання.

В основі такої нормативної бази повинні лежати глибокі правові, психологічні, соціологічні та медичні дослідження. Таким чином на порядку денному активний розвиток нових наукових напрямів — *інформаційної психології, інформаційної соціології* і т. ін.

Дуже важлива в соціально-економічному відношенні практична реалізація нормативного положення про доплату особам, які постійно використовують у своїй роботі комп'ютерну техніку.

Кожна соціальна група має свій *специфічний варіант соціалізації*, а це значить, що в умовах інформатизації всі сучасні засоби комунікації і комп'ютерної техніки повинні враховувати цю специфіку більш досконало, а не нівелювати її, стандартизуючи людину.

Ядро інформатизації складає *мовна комунікація*. Саме тому інформаційні технології повинні органічно вбудовуватися в мережу природно сформованого для кожної людини мовного середовища. В умовах України широке поширення "нерусифікованих" програмних засобів, формування суспільної думки про нормальність подібної ситуації — складна за перспективними наслідками соціальна проблема. Мають бути розроблені засоби інформатики і комп'ютерної лінгвістики масового застосування. Наявні засоби не відповідають соціальним потребам або за рівнем доступності, або за ціною.

Заслуговує особливої уваги *проблема інформаційної безпеки* як на рівні держави, так і на рівні окремої людини. Під *інформаційною безпекою* ми розуміємо *стан не тільки технологічної, але й адміністративної та правової захищеності інформаційної сфери суспільства, яка спроможна забезпечити її формування і розвиток в інтересах громадян, організацій і держави в цілому.*

Забезпечення інформаційної безпеки особистості означає її право на одержання об'єктивної інформації і допускає, що отримана людиною з різних джерел інформація не перешкоджає вільному формуванню і розвитку її особистості.

Інформація може впливати на людину як позитивно, так і негативно. Як вплив на особистість можна розглядати:

- цілеспрямований інформаційний тиск з метою зміни світогляду, політичних поглядів і морально-психологічного стану людей;
- поширення недостовірної, перекошеної, неповної інформації;
- використання неадекватного сприйняття людьми достовірної інформації.

Так звані "інформаційні впливи" небезпечні або корисні не стільки самі по собі, скільки тим, що здатні управляти могутніми матеріально-енергетичними процесами. Суть впливу інформації саме і полягає в її здатності контролювати матеріально-енергетичні

процеси, параметри яких набагато порядків вище самої інформації [330; 626]. Вченими встановлено, що користувачі у псевдореальному (віртуальному) світі набагато більше піддаються вселянню та гіпнозу, чим у світі реальному. Запрограмувати ігрову програму на ту чи іншу установку — для фахівця не завдасть великих труднощів. "Віртуальну" систему можна заразити комп'ютерним вірусом, який буде реагувати на слова, що надалі дозволить здійснювати так зване "бомбування людини".

Комп'ютерний вірус — спеціальна програма, яка складена кимось злим умислом і здатна до саморозмноження. Поняття "комп'ютерні віруси" прямо пов'язане з категорією "комп'ютерна злочинність". Спроби авторів вірусів, як правило молодих людей, реалізувати себе у "вірусонаписанні" пов'язана з рядом причин: бажанням самоутвердження, а також з відсутністю визнання життєвих цілей. Д. Лозінський вважає їх жалюгідними створіннями [521].

За рубежем створені спеціальні структури, у функції і компетенцію яких входить стеження за дотриманням прав громадян і їхній захист в інформаційній сфері [235].

Інформаційний вплив на особистість породжує таку категорію як "інформаційні війни" [639; 718; 549], а також пов'язані з нею поняття — "інформаційна компанія й операція", "інформаційна зброя", "кібертерор" [193], "інформаційна безпека", "інформаційна складова національної безпеки" [919].

Інформація, яка виражає в певних формах споживання та сприйняття, використовується структурами суспільства як засіб для формування суспільної думки, виховання, організації, з одного боку, а з іншого боку — як засіб для розкладання моралі, руйнування особистості" [168, 15].

Не зупиняючись докладно на пов'язаних з цими категоріями проблемах (їх огляд з організаційних та правових позицій ми маємо намір здійснити нижче), хотілося б лише відзначити, що інформаційна війна — це не те ж саме, що війна електронна. В її основі лежать головним чином психологічні і світоглядні фактори та інформаційні технології. Однак, було б невірно зводити інформаційну війну до ідеології і пропаганди: це поняття куди більш широке. Нині аббревіатура IW (Information Warfare) стає усе більше і більше розповсюдженою.

Так, наприкінці 1996 р. на одному з відкритих симпозіумів у США була представлена доповідь, присвячена новій військовій доктрині збройних сил XXI століття (концепції Force XXI) [881]. В її основі лежить розподіл всього театру воєнних дій на дві складові —

традиційних просторів, населений людьми і кіберпростір, причому останній має більш важливе значення. Була запропонована доктрина кіберманевру, яка має стати природним доповненням традиційних воєнних концепцій, ціллю яких є нейтралізація збройних сил супротивника.

Таким чином, у число сфер проведення воєнних дій, крім землі, моря, повітря і космосу тепер включається й інфосфера. Як підкреслюють військові експерти, основними об'єктами поразки в нових війнах будуть інфраструктура і психологія противника. Фізична окупація території не знадобиться. Розмивається і саме поняття перемоги: такою вважається значна перевага в державному інформаційному контролі.

Інформаційна війна може перерости в безупинну боротьбу, здатну в прихованій формі продовжуватися багато років. При її підготовці вдасться незабаром вийти на такий рівень, коли інформаційні технології (і не тільки в галузі криптографії) будуть прирівнюватися до відомостей державної важливості.

У відомому меморандумі Клінтона і Гора 1993 року, з якого, власне, і почала своє життя Національна інформаційна інфраструктура (НИІ), зазначається те, що стратегічною метою США є "досягнення світового лідерства у фундаментальній науці, математиці і техніці" [199]. Наприкінці лютого 1998 року генеральний прокурор США Джанет Рено, послідовно перетворюючи в життя ідеї НИІ, оголосила про створення Центру по захисту національної інфраструктури (National Infrastructure Protection Center). Нарощуючи технологічну перевагу і створюючи "комп'ютерний щит", Америка неухильно йде до поставленої мети.

Ці факти говорять про важливість і роль державного управління, а також правового регулювання процесами інформатизації, що відбуваються сьогодні в суспільстві.

Досліджуючи сучасний стан та перспективи розвитку України в якості інформаційного суспільства з точки зору політичної культури та ідеології вітчизняний політолог А.В. Колодюк розглядає проблеми становлення інформаційної свідомості, "... що включає в себе симбіоз двох факторів — "електронної готовності" (англ. *e-readiness*) та "електронного залучення" (англ. *e-inclusion*). Інформаційна свідомість є первинним (основоположним елементом) побудови концепції інформаційного суспільства на усіх можливих рівнях" [454, 64].

Дійсно, побудова інформаційного суспільства є інтеграційним процесом, який потребує високого рівня мотивації зі сторони уряду, компаній та громадських організацій. Сама держава не має достат-

нього потенціалу для побудови інформаційного суспільства, оскільки лише її власного ресурсу явно недостатньо для залучення широкої громадськості та сприяння участі громадян в інформаційних процесах. Бізнесові структури не вкладатимуть інвестиції у розбудову проєктів інформаційного суспільства, не маючи змоги оцінити реальні вигоди від цього процесу. У свою чергу, громадянський сектор, можливо, й частково усвідомлює переваги інформаційного суспільства, проте за таких умов не буде спроможним уявити реальні зміни внаслідок впливу інформаційно-комунікаційних технологій на повсякденне життя. А це і є найбільш важливим на первинному етапі побудови інформаційного суспільства. У іншому разі програми розвитку цієї концепції залишатимуться завершеними лише на етапі їх затвердження і будуть неефективними, виходячи із сучасних реалій життя.

Виходячи з аналізу цих фактів, можна з упевненістю констатувати, що існування концепції інформаційного суспільства неможливе без впровадження у суспільстві політики, спрямованої на формування інформаційної свідомості громадян. *"Необхідне підвищення громадського інтересу до програм інформаційного суспільства, забезпечення підтримки їх реалізації з боку регіональних і місцевих органів влади, підприємницьких кіл, організацій у сфері науки, культури й освіти, пропаганда очікуваних результатів"* [93].

Цю тезу підтверджує й міжнародний досвід. Прикладом може бути Комітет Інформаційного суспільства Ірландії, який координує процес підвищення інформаційної свідомості в країні та спрямовує діяльність на електронне залучення широких верств населення. Ця програма включає в себе такі заходи:

- розробку схеми надання заохочень та нагород у сфері використання інформаційно-комунікаційних технологій;
- мотивацію національних засобів масової інформації (ЗМІ) щодо популяризації матеріалів про інформаційне суспільство;
- організацію та проведення регіональних та місцевих виставок-семінарів з проблематики використання новітніх інформаційно-комунікаційних технологій;
- висвітлення переваг використання інформаційно-комунікаційних технологій широким колам громадськості на конкретних прикладах їх практичного запровадження у сфері державних послуг [878].

А.В. Колодюк обґрунтовує розширений висновок свого дисертаційного дослідження щодо існування наступних *критеріїв електронної готовності*:

1) *Гендерний критерій*. Чим більш досконалим є розвиток інформаційно-комунікаційних технологій у певній країні, тим меншою є різниця між кількістю користувачів сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями (співвідношення чоловіків та жінок — 60% і 40% відповідно є нормальним для високотехнологічних країн світу — США, Фінляндії, Канади, Ірландії, хоча в окремих випадках (залежно від географічного фактору) цей показник може становити 70% та 30% відповідно).

2) *Віковий критерій*. У країнах з високими темпами розвитку інформаційної інфраструктури (насамперед йдеться про громадські пункти доступу до сучасних інформаційних та освітніх ресурсів) загальною вищою часткою Інтернет-користувачів, віковий ценз яких коливається в межах від 50 до 60 років. Усе ж основна проблема переходу до практичного використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій для цих людей полягає у низці причин, серед яких: зміна ментальності, зокрема сприйняття речей та процесів реального світу; злам соціально-культурних стереотипів, якими загалом керується більшість представників старшого покоління, використання шаблонів, що нові інформаційні процеси — це виключна прерогатива молоді, або ж інформаційно-комунікаційні технології є потенційно шкідливими для стану здоров'я людини; страх перед самостійним опануванням комп'ютерної грамотності та інших практичних навичок сучасного життя. Неменше проблем існує і у представників молодшого покоління, віковий ценз яких коливається у межах 20—50 років (та прогресивна частина людства, яка по-різному, але все ж використовує можливості інформаційного суспільства). Так як сьогодні лише 10% людства є користувачами глобальної мережі Інтернет, потрібно зауважити, що справжніх інформаційних чи електронних громадян є ще менше, оскільки проблеми відносно молодих громадян інформаційного суспільства полягають у наступному: використанні інформаційно-комунікаційних технологій здебільшого в якості індустрії розваг, а не освітнього чи ділового ресурсу; недоступності інформаційно-комунікаційних послуг через високу вартість у багатьох країнах світу по відношенню до середньомісячного рівня доходів громадян; небажанні внаслідок особистих упереджень та стереотипності дізнатися про сучасні інформаційні можливості (голосування електронним шляхом; заповнення офіційних документів та їх реєстрація в режимі он-лайн; купівля та продаж товарів чи надання послуг через мережу Інтернет і отримання освіти, консультацій, діагностики лікування, юридичних послуг в електронному форматі тощо).

3) *Ресурсний критерій*. Усе залежить від середовища, в якому відбувається повсякденна діяльність людини. Якщо людина використовує знаряддя та ресурси, притаманні індустріальному чи аграрному суспільству, які не є інформатизованими (удосконаленими за допомогою сучасних інформаційно-телекомунікаційних технологій), то відповідно немає підстав згадувати про інформаційне суспільство у житті таких людей, якими на сьогодні є переважна більшість. Якщо ж робота, освіта чи інша діяльність людини пов'язані з ментальними чи творчими процесами, то в переважній більшості випадків автоматично починають використовуватись переваги інформаційно-телекомунікаційних технологій. На нижчому рівні – це налагодження комунікацій через такі медійні засоби, як електронна пошта, он-лайн зв'язок у реальному режимі часу, використання Інтернету для пошуку інформації та її обробки, участь у віртуальних конференціях та форумах. На вищому рівні – це телеробота, дистанційне навчання, участь у мережевих дослідницьких проектах тощо.

4) *Географічний критерій*. Географічне розмежування є одним з критичних факторів, що впливає на показник електронної готовності у тому чи іншому регіоні світу. Йдеться про те, що технічно не завжди легко, вигідно чи дешево інформатизувати сільський регіон. Отож, жителі проблематичних (віддалених) регіонів потенційно обмежені у використанні сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Проте міжнародна практика вирішує це питання завдяки реалізації (в основному) короткотривалих цільових грантових програм, що одержали популярну назву – *"успішні приклади втілення інформаційно-комунікаційних проектів"* (англ. success stories). Оскільки сфера надання послуг та множина інформаційних потоків сконцентрована у містах (часто лише у мегаполісах чи столицях), відповідно вони і географічно є найбільшими регіонами розбудови інформаційного суспільства.

5) *Соціально-економічний критерій*. У даному випадку традиційно побутує думка, що основна перешкода використання пересічними громадянами інформаційно-комунікаційних технологій полягає у неможливості забезпечити для себе персональний комп'ютер, Інтернет чи інші необхідні засоби. Але це не так, оскільки справжня проблема інформаційного суспільства полягає у тому, що більшість людей живе за канонами індустріального чи навіть аграрного ладу, не маючи на меті щось змінювати. За таких умов людина природно відкладає певні ресурси для купівлі тих засобів, що притаманні цим устроєм, акцентуючи на ручній праці, використанні некомп'ютеризованої техніки, а також наслідуючи традиційні підходи та методи вирішення проблем.

Стереотипною також є думка, що людина фінансово нібито економить на сучасних ресурсах, однак вона аж ніяк не економить свого основного ресурсу — часу, який невідпинно минає, і лише завдяки інформаційно-комунікаційним технологіям можлива його часткова економія [454, 71–74].

На нашу думку, до наведених критеріїв буде доречно додати *адміністративно-правовий критерій*.

Що ж до "електронного залучення", то на думку А.В. Колодюка воно слугує "*... інструментом, який забезпечує рівень електронної готовності. Міжнародна практика останнього десятиріччя свідчить про те, що оптимальним є реалізація комплексу поступових заходів на основі використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та інформаційно-технологічних платформ на початковому етапі розвитку інформаційного суспільства, а саме:*

1. *Забезпечення умов щодо використання колективних пунктів доступу (інформаційно-консультаційних центрів) до сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та освітніх ресурсів широким верствам населення та усім зацікавленим особам. Такий прогресивний крок призведе до створення в суспільстві інституту електронного залучення, оскільки кожен громадянин на вигідних для себе умовах отримує можливість, по-перше, дізнатись про сучасні можливості інформаційного суспільства; по-друге, безпосередньо скористатись тією чи іншою інформаційною послугою. Таким чином, у суспільстві поступово:*

- *сформується (а відтак і постійно зростатиме) прошарок "інформаційних громадян", які матимуть можливість використати сучасні інформаційно-комунікаційні технології в якості альтернативи традиційним методам здійснення різноманітних операцій, розрахунків, комунікацій, формальних та неформальних взаємодій;*

- *зросте коефіцієнт рівня електронної готовності населення.*

2. *Використання громадських пунктів доступу для розвитку сучасних форм взаємовідносин між громадянами, організаціями та державою. Впровадження таких схем, у свою чергу, забезпечить:*

- *зростання взаємного рівня довіри у суспільстві; інформаційно-комунікаційні технології — дієвий інструмент, який робить суспільні процеси прозорими, відкритими, економними, швидкими та зручними. Відтак традиційним методам вирішення справ будуть протиставлені нові альтернативи та правила, за якими сьогодні живе цивілізована частина людства;*

- *зростання активності участі громадян у важливих суспільно-політичних подіях та організаціях. Пам'ятаючи про те, що суспільні процеси є відкритими, кожен громадянин буде прагнути до пошуку*

адекватних шляхів для вираження особистих поглядів чи думок, а відтак вільно виражений голос кожного матиме реальний ефект, суспільний вплив, що загалом і є чи не найважливішим показником розвитку справжнього громадського суспільства.

3. Створення експертних мереж для розробки спеціалізованих проєктів як сприяння здійсненню реформ у різних сферах життєдіяльності сучасного суспільства (електронна освіта, електронна медицина, електронна комерція тощо) на основі консолідації ресурсів представників усіх суспільних секторів, а також їх рівноправності. Така форма взаємодії дозволить:

- розробляти стратегічні проєкти зовнішньополітичного, соціально-економічного, наукового розвитку на універсальній основі, що передбачає одночасне використання ресурсів держави, бізнесу, громадськості, наукових кіл, а також іноземних партнерів чи інвесторів;

- брати активну участь, представляючи державу в регіональних, міжнародних та інших глобальних мережах, об'єднаннях чи проєктах, у вирішенні глобальних проблем людства, зокрема досягнення завдань програми ООН "Цілі Розвитку Тисячоліття", подолання проблеми цифрового розподілу та зменшення рівня бідності тощо;

- обмінюватись передовим міжнародним досвідом щодо практики запровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у традиційні сфери суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку, реформуючи і удосконалюючи їх" [454, 74–76].

У дослідженні українського вченого А.О. Мойсеєнка наведено схему готовності людини до діяльності в умовах інформаційного суспільства, що складається з таких компонентів:

1) *Мотиваційний компонент* — мотиви, які спонукають до діяльності в системі інформаційного суспільства. Полягає насамперед у прагненні до саморозвитку та самоактуалізації.

2) *Когнітивний компонент* — сформованість умінь, необхідних для виконання функцій, притаманних інформаційному суспільству. Полягає у формуванні компетентності, тобто здібності пристосовуватися до нових технологій за рахунок рівня освіти.

3) *Емоційно-вольовий компонент* — відчуття, пов'язані з виконанням роботи, та рішення, які приймає індивід. Полягає у тих відчуттях, які пов'язані з діяльністю та прийняттям рішень у сфері інформаційного суспільства [568, 56].

Формування усіх трьох компонентів та встановлення динамічного зв'язку між ними потребує комплексного стратегічного підходу з боку держави в сфері внутрішньої та зовнішньої політики, управління, правового забезпечення, освіти, розвитку інноваційної

економіки, інформаційної культури, комп'ютерної грамотності населення, у соціально-психологічній та інших сферах тощо.

На думку А.О. Мойсеєнка ще одним елементом для аналізу проблеми електронної готовності є новий науковий напрямок, що сьогодні активно розвивається — інформаційна психологія [568] яка досліджує наступні компоненти, притаманні поняттю електронної готовності:

1) Страх людини перед постійно зростаючим потоком інформації.
2) Психологічні розлади, які виникають внаслідок інформаційно-го перевантаження.

3) Міжособистісне відчуження, пов'язане з постійним спілкуванням з комп'ютером. Соціально-психологічні особливості віртуальних співтовариств, безпосередньо пов'язаних із застосуванням інформаційних технологій у повсякденному житті.

Хотілося б відзначити, що кожна з розглянутих категорій заслуговує більш детального аналізу, який не може бути реалізований в межах однієї роботи і беззаперечно потребує глибокого пророблення, являючись об'єктом досліджень в різних галузях наукових знань. Нашою метою є лише визначення проблем з метою подальшого викладення матеріалу.

Соціальна сфера — це процес розширеного відтворення людини як особистості, як суб'єкта історичного процесу. Потенційні здібності мозку людини використовуються в середньому усього на 10%. Значно поліпшити цей показник, наблизити його до об'єктивного рубежу можливостей людини — найголовніше завдання суспільства, у яке свою лепту повинний внести прогрес інформаційних технологій. Якою ж мірою зараз інформація, інформаційні технології сприяють підвищенню "якості життя", поліпшенню умов "відтворення" особистості? Для цього необхідний вільний доступ кожної людини до соціально-побутової, політичної, економічної, культурно-духовної та іншої соціальної інформації.

Необхідно особливо підкреслити, що розглядаючи соціальну структуру по одному з критеріїв: типу власності, рівню життя, статі, віку і т. ін., необхідно доповнити її "інформаційним перерізом". Наприклад, більш позитивне відношення до інформатизації з боку молоді, у порівнянні з людьми старшого віку, зовсім очевидно. В інших же варіантах структурування суспільства ("інформаційний переріз") є не таким очевидним: необхідні спеціальні соціологічні дослідження. Ефективне залучення в процес інформатизації різних соціальних груп неможливо без подібних знань та досліджень.

Наведені риси та проблеми процесу інформатизації суспільства і переходу людства до інформаційного способу життя надають можливість проведення прогнозування змін у суспільстві, а також соціальних відносин, які виникають під час переходу до інформаційного суспільства (як позитивних, так й негативних), що є, до речі, однією з основних функцій науково обґрунтованого управління соціальними системами.

Необхідною умовою, такого наукового прогнозування, на наш погляд, повинен стати розгляд *загальних соціальних наслідків*, маючи на увазі не конкретні прояви в кожній даній країні, а їхній загальний і фундаментальний зміст, що по-різному виявляється там, де він відбувається.

1.3.3. Загальносоціальні наслідки та перспективи інформатизації суспільства: прогнозичний аналіз

Протогенез інформаційного суспільства охоплює великий історичний період, протягом якого в структурі людської діяльності виникають і формуються функції, що згодом приводять до генеративної ситуації, яка в свою чергу робить процес утворення такого суспільства неминучим. Однак, протягом усього протогенезу не існує будь-якої містичної зумовленості, що визначає процес формування інформаційного суспільства як невідворотний. Тому в ряді країн, в силу специфіки їх історичного, етнокультурного і цивілізаційного розвитку, суспільство є не прямим продовженням протогенезу, а чимось привнесеним ззовні з усіма культурно-цивілізаційними, соціально-економічними і соціопсихологічними наслідками, що впливають з цього.

Соціальні наслідки інформатизації – реальні і прогнозовані зміни в суспільстві, соціальній структурі, перехід до інформаційного способу життя, що відбувається під впливом процесу інформатизації [585].

Інформатизація неминуче приведе до зміни соціальної структури – її параметрів, співвідношення і типів взаємозв'язку соціальних груп. Аналіз передбачуваних змін є украй важливим для процесів правового регулювання та соціального управління і представляє для нас особливий інтерес.

Такі аналіз і прогнозування змін соціальної структури повинні проводитися за умови, що соціальні зв'язки розглядаються як зв'язки суспільної системи за наступними напрямками:

- зміни самих соціальних груп (їхнього розміру, якісних параметрів);

- зміна процентного співвідношення між різними соціальними групами;

- зміна типів взаємозв'язків між соціальними групами.

Розглянемо прогнозований вченими характер змін соціальної структури за зазначеними вище напрямками:

- кількість соціальних груп буде рости, а це приведе, природно, до зменшення їхнього середнього розміру. Інформаційні технології надають реальну можливість більш точного, оперативного врахування інтересів індивіду. Якісні параметри соціальних груп будуть поліпшуватися за критеріями освіти та інтелекту;

- нові процентні співвідношення між соціальними групами, що виділяться в суспільстві за різними критеріями, будуть, імовірно, виглядати в такий спосіб:

- зросте частка людей, зайнятих інтелектуальною працею. Прогнозується поява особливого класу "інтелектуалів" [596, 32—35]. Для тих же, хто не захоче чи не зможе інтелектуально трудитися, передбачається праця в сфері інформаційних послуг, які в інформаційному суспільстві повинні складати понад 50% структури зайнятості, чи в сфері матеріального виробництва;

- збільшиться кількість працездатних людей. Підвищиться рівень працездатного віку, тому люди старшого віку зможуть, навіть після виходу на пенсію, продовжувати працювати;

- пірамідальна соціально-економічна структура все більше і більше буде поступатися місцем мережеобразній (мозаїчній) структурі, тому що структура мережі точніше відповідає впровадженню інформаційних технологій. Американські дослідники відзначають, що "конвергенція мінливих суспільних і особистих цінностей з новою технікою і енергоекономічними нестатками робить становлення мозаїчного суспільства, власне кажучи, неминучим" [758, 4].

На одному з найвищих місць в ієрархії цінностей (поряд з інновацією, новими знаннями, оригінальністю) є автономія особистості, що традиційному суспільству, у якому особистість, будучи елементом строго визначеної системи корпоративних зв'язків, реалізується тільки через належність до будь-якої визначеної корпорації, взагалі не властиво. Якщо людина не перебуває в будь-якій корпорації, вона не особистість. У техногенній цивілізації виникає особливий тип автономії особистості: людина може змінювати свої корпоративні зв'язки, оскільки вона жорстко до них не прив'язана. Вона може і здатна дуже гнучко будувати свої відносини з людьми, занурюватися в різні соціальні спільності, у різні культурні традиції [608]. У той же час, вченими усе ширше обговорюються негативні сторони проблеми

"автономізації" суспільства. Оскільки одержання інформації про процеси, що відбуваються в країні і світі, уже не вимагає прямого спілкування між людьми, людина може все більше і більше ізолюватися від суспільства, піддаватися ілюзії незалежності від нього. Необхідно виховувати почуття відповідальності кожної людини за те, що відбувається у світі, домагаючись чіткого усвідомлення взаємозалежності всіх людей. Це величезної важливості завдання лягає, насамперед, на систему державного управління і засоби масової інформації.

Сучасна наука і технічна творчість втягують в орбіту людської діяльності принципово нові типи об'єктів, освоєння яких вимагає нових стратегій. Мова йде про об'єкти, які являють собою системи, що здатні до саморозвитку, та характеризуються синергетичними ефектами. Їхній розвиток завжди супроводжується проходженням системи через особливі стани нестійкості (точки біфуркації), і в ці моменти невеликі випадкові впливи можуть привести до появи нових структур, нових рівнів організації системи, що прямо впливають на вже сформовані рівні і трансформують їх.

За останні 15–20 років потік літератури, присвяченої всіляким наслідкам інформатизації, безумовно збільшився. Особливої уваги заслуговує невелика книга швейцарського дослідника К. Хессіга "Страх перед комп'ютером?" [877]. Масштаби інформатизації, що відбувається у Швейцарії, у відомому смислі пропорційні розмірам і можливостям цієї невеликої країни, і, проте, усі проблеми, які обговорювали і переживали такі гіганти інформатизації, як США і Японія, знайшли своє відображення і переломлення у свідомості швейцарської громадськості. Узагальнюючи досвід своєї власної країни, порівнюючи його з досвідом великих інформаційних держав, Хессіг резюмує усі можливі негативні і позитивні наслідки інформатизації у вигляді дуже лаконічної і наочної таблиці. Ми приводимо її з деякими змінами і доповненнями (виділення тексту), які стосуються сфери правового регулювання суспільних відносин та соціального управління (табл. 1.1).

Таблиця Хессіга являє собою хороший приклад системного підходу до аналізу соціальних наслідків інформатизації і дає досить повне уявлення про спектр позитивних і негативних наслідків інформатизації. Думається, що в історії кожної країни, що вступає на шлях інформатизації, повинні зустрічатися і такі, і інші наслідки, поєднуючись в різних пропорціях у залежності від конкретних умов.

Перелік позитивних і негативних наслідків інформатизації суспільства, відзначених у таблиці Хессіга, вражає. Більшість проблем, позначених у таблиці, досить пророблено і вивчено, тому ми

НАСЛІДКИ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ У ДЗЕРКАЛІ ГРОМАДСЬКОСТІ

<i>Позитивні наслідки</i>	<i>Негативні наслідки</i>
КУЛЬТУРА і СУСПІЛЬСТВО	
Вільний розвиток індивіда Інформаційне суспільство Соціалізація інформації Комунікативне суспільство Подолання кризи цивілізації	"Автоматизація людини" Дегуманізація життя Технократичне мислення Зниження культурного рівня Лавина інформації Елітарне знання (поляризація) Ізоляція індивіда
ПОЛІТИКА	
Поширення свободи людини Децентралізація Вирівнювання ієрархії влади Розширена участь у суспільному житті	Зниження свободи людини Централізація Держава-"наглядач" Поширення державної бюрократії Посилення влади завдяки знанням Посилення маніпуляції людьми
ГОСПОДАРСТВО і ПРАЦЯ	
Підвищення продуктивності Раціоналізація Підвищення компетентності Збільшення багатства Подолання кризи Економія ресурсів Охорона навколишнього середовища Децентралізація промисловості Нова продукція Поліпшення якості Диверсифікованість продукції Нові професії і кваліфікації	Всебічно зростаюча складність життя Загострення промислової кризи Концентрація Схильність до криз Стандартизація Масове безробіття Нові вимоги до мобільності трудящих Дегуманізація праці Стреси Декваліфікація Зникнення численних професій
МІЖНАРОДНІ ВІДНОШЕННЯ	
Національна незалежність З'являється шанс на розвиток у країні "третього світу" Поліпшення обороноздатності країни Зближення і наступне об'єднання в єдиний інформаційний простір	Посилення взаємозалежності Технологічна залежність Загострення відносин Південь – Захід Уразливість Посилення небезпеки нової війни через відновлення військових систем Погроза проведення "інформаційних війн"*
СФЕРА ПРАВА і УПРАВЛІННЯ*	
Раціоналізація і технологізація сфери правового регулювання та соціального управління, і як наслідок підвищення її ефективності Удосконалення законодавства Підвищення компетентності юристів та адміністративних працівників*	Поява нових категорій правопорушень (наприклад, "комп'ютерної злочинності") Проблема захисту інформації в правових автоматизованих інформаційних системах

* Доповнено нами – К.І.

зупинимось на коментарях найбільш загальних, глобальних проблем, зазначених в ній з метою їх глибшого розуміння.

"Соціалізація інформації" — збільшення рівня спрямованості інформації на соціальну сферу.

"Подолання кризи цивілізації" — створення передумов для вирішення глобальної екологічної кризи, проблеми стійкого розвитку цивілізації в цілому [877, 35–45].

"Зниження культурного рівня". Процес формування інформаційного середовища створює передумови для підвищення культурного рівня (доступ по мережах до скарбів бібліотек, музеїв і т. ін.), однак автоматично це не відбувається. Можливо різке збільшення численності людей, які стануть механічними споживачами наданих відомостей інформації.

"Елітарне знання" — небезпека величезної поляризації знань у суспільстві, можливого нагромадження їх у вузькому, "верхньому" суспільному шарі — еліті (політичній, економічній і т. ін.).

"Ізоляція індивіда" — без суспільного регулювання інформатизація може привести до того, що люди почнуть спілкуватися, як правило, опосередковано — через комп'ютер. Незнання і, що ще гірше, відсутність потреби знати своїх колег, сусідів і родичів — дуже небезпечне соціальне явище.

"Вирівнювання ієрархії влади" в інформаційному суспільстві повинне відбуватися за рахунок залучення більшого числа людей у політику, створення умов для підвищення ними соціального статусу.

"Держава — наглядач" — *Левіафан, "помножений" на інформаційні технології*. При сучасних технологіях можливий контроль не тільки поведінки, але і думок людей. Якщо держава не буде створювати умов для виховання інтелектуальної людини, то одержить масу легко керованих, прогнозованих людей.

"Підвищення компетентності" і як альтернатива цьому — "деваліфікація". Комп'ютер нейтральний відносно людини, вона лише надає нові можливості для реалізації конкретних життєвих цілей.

"Нові професії і кваліфікації" і, з іншого боку, можливе зникнення багатьох професій. Поява нових, більш інтелектуальних професій не повинна виключати збереження інформації не тільки про зникаючі технології, але і про соціальні структури, що забезпечували їхню реалізацію (тип людей, їх відношення, менталітет). Так втрата технологій створення єгипетських пірамід, дамаської сталі та ін., неможливість їхнього відновлення сьогодні в значній мірі пов'язані з незнанням їхньої соціальної інфраструктури.

"Національна незалежність" і, з іншого боку, "уразливість". Рівень розбудови інформатизації, інтелекту нації дозволяє державам виходити на позиції національної незалежності.

Загальновідома роль таких соціальних факторів як кількість і якість збройних сил, сформована спрямованість суспільної думки, відкритість (закритість) інформації про мотиви політичних акцій при пошуку необхідних дипломатичних рішень. Для суспільства, що вступило у фазу інформатизації, фактор технологічного відриву стає більш вагомим, чим кількісна перевага армії. Насамперед, цей фактор проявляється в технології інформаційно-обмінних процесів. Поняття "інформаційна війна", "псі-зброя", "витік мозків", "зомбування" і т. п. наповнюються реальним змістом. Національні системи ЗМІ стають об'єктами стратегічного значення. Національна незалежність диктує необхідність державного регулювання технологічного співробітництва на міжнародному рівні, що відображено в розділі V Закону України "Про Національну програму інформатизації", в ряді інших нормативних документів.

Таким чином, інформатизація виступає як процес створення і розвитку соціально-управляючої інформаційної сфери.

Шлях створення інформаційного суспільства з позицій соціального процвітання і благополуччя, економічної міцності і високого індустріального розвитку, відбувається зовсім інакше, аніж шлях з позиції застою і відставання, розпаду соціальних структур і економічної кризи держави. Тому, говорячи про інформатизацію в цілому, і України особливо, розробляючи відповідні концепції, пропонуючи плани і проекти, необхідно реально зважувати і правильно оцінювати існуючу ситуацію. Суспільство, у якому майже відсутні елементи соціально-правового захисту, що пережив порушення виробничо-індустріальної та економічної структури, у якому виникаючі на цьому ґрунті конфлікти доповнюються відсутністю правосвідомості, міцних демократичних начал у національних традиціях, вправі приймати концепцію інформатизації і витратити на неї кошти та зусилля лише після дуже зваженої і тверезої оцінки реальної ситуації і перспектив. Для такої оцінки необхідні об'єктивний економічний і соціально-правовий аналіз, прогнозування соціальних наслідків інформатизації.

Розглядаючи соціальні наслідки інформатизації, на нашу думку, слід звернутися до концепції Й. Масуди [885]. Хоча вона й була опублікована двадцять з лишнім років тому (1983 р.), викладені ідеї актуальні і дотепер. Крім розглянутих ідей, в ній було зроблено спробу осмислити еволюцію суспільства у зв'язку з переходом його до

інформаційного в контексті можливого майбутнього симбіозу людини і природи. Й. Масуда широко використовує метод побудови аналогових моделей, згідно з якими існуючий або минулий зразок структурно організованої соціальної спільноти дозволяє намітити контури майбутнього соціального організму, що виникає. Виходячи з передумови, що визначальним типом виробництва і формою зайнятості населення будуть створення і розподіл інформації, Масуда намагається осмислити, яким же чином існуючі структури суспільства трансформуються в нові, призначені для нового типу суспільних зв'язків? Так, якщо в індустріальному суспільстві завод, що складався з машин і обладнання, був центром виробництва товарів і своєрідним символом, то в майбутньому — інформаційні послуги, які передбачають наявність інформаційних мереж і банків даних, переважатимуть в загальній структурі промислового виробництва і набудуть статусу нового символу.

Відповідно до цієї схеми, Масуда конструює аналогові моделі за такими рубриками: інноваційна технологія, соціально-економічна структура, сфера цінностей.

Тут Масуда піднімає досить важливе питання про принципи регулювання відносин в соціоекономічній системі. Невидимою рукою, що підтримує рівновагу між попитом і пропозицією, в індустріальному суспільстві є закон вартості. При переході до іншого типу економічного порядку неминуче постає питання про координацію діяльності різних груп, про баланс інтересів, про цілеорієнтацію суспільства. Масуда розв'язує цю проблему, спираючись на передумову: найефективніший спосіб зростання виробництва та використання інформації — спільна діяльність людей у створенні і розподілі соціально значимої інформації. Тобто економічна доцільність визначає потребу об'єднання зусиль різних груп людей. Проте, як зазначає автор, одночасно діє і протилежна, децентралізуюча тенденція, так як в новому суспільстві зростає ступінь свободи кожної людини. *"В майбутньому суспільстві, як я його бачу, пише він, самовираження і задоволення своїх потреб в ньому"* [885, 627]. "Інформаційний лад" забезпечить можливість існування більш автономних спільнот, оскільки люди будуть звільнені від диктату примусової праці. За цих умов необхідність об'єднання і узгодження різнопланових зусиль виступає як обмеження індивідуальної свободи. Наскільки ж сильним буде вплив на особистість потреби досягнути синергетичного ефекту від спільних зусиль? Ясно, що в економіці інформаційного типу попередня економічна необхідність утрачає силу. Тому Масуда вважає, що в інформаційному суспільстві замість економічних будуть

спрацьовувати моральні обмеження. Запанує якийсь "дух синергізму", що стимулюватиме етику самообмеження.

Інший механізм, здатний у майбутньому забезпечити баланс інтересів — *демократія участі*, яка замінить попередню представницьку демократію парламентарного типу. На думку Масуди, технологічна база для створення такого роду демократії вже існує. Це — інформаційна мережа, можливість копіювання прогресивних політичних моделей та наявність зворотного зв'язку, що дозволяє враховувати думку не лише більшості, але й меншості. В процесі здійснення політики цими засобами зворотний зв'язок і акумуляція думок повторюватимуться доти, доки не буде досягнуто згоди. Тим самим, з одного боку, буде забезпечено неупереджений баланс переваг і недоліків політичного рішення, що приймається, а з іншого — враховано думку меншості.

Таким чином, як гадає Масуда, можна досягти ідеальної форми суспільних відносин. Суспільство функціонуватиме на основі синергетичної раціональності. *"Функціонуючим соціальним принципом буде синергізм — новий принцип, який замінить вільну конкуренцію сучасного капіталізму"*. Звідси Масуда робить ще більш радикальний висновок: *"Майбутнє інформаційне суспільство буде безкласовим, вільним від пануючої влади. Його ядром стануть добровільні співтовариства"* [885, 629]. Тут маються на увазі різні вільні об'єднання, товариства, комуни, які постали останнім часом. Вони творять нові форми взаємин між особистістю та групою. В такому суспільстві домінуючий клас бюрократичної організації зникає, бо відсутня система контролю, базована на службовій ієрархії. Новий соціальний порядок являтиме собою *"поліцентровану"* систему, що функціонує на принципах взаємозв'язку, а не відповідно до монополізованої влади центру. Цей взаємозв'язок означає, що особистість і група об'єднані однією метою, що на місце егоїстичних інтересів приходить всезагальний інтерес, прагнення до спільної мети. Причому, ця мета не буде чимось зовнішнім, а співпадатиме з особистісним прагненням до самореалізації.

На наш погляд, і це показав час, таку концепцію можна вважати досить утопічною. Сам Масуда це підкреслив назвою майбутнього суспільства — "Комп'ютопія". Проте він убачає ознаки утопізму лише в тому, що перспектива може і не реалізуватися. Автор стверджує: існують, принаймні, два можливих варіанти розвитку комп'ютерної технології — суспільство з абсолютним соціальним контролем на основі новітньої технології або ж суспільство, де можливості людини будуть реалізовані відповідно до екологічної ситуації в природному

довкіллі. Сучасне застосування інформаційних технології попередньо узгоджується з першим варіантом. Однак слід сподіватися, що людство таки зробить правильний висновок, бо перший варіант веде до катастрофи. Саме це, в результаті, начебто і змусить людей замислитися і вибрати шлях до порятунку.

Зрештою концепція Масуди – спроба "зазирнути за обрій", уявити риси майбутнього. Тому значна кількість принципів "комп'ютопії" має умоглядний характер. Зокрема, повинна змінитися мета суспільства. Нею стане не виробництво товарів та задоволення матеріальних потреб, а створення повнокровного життя та пошук можливостей для його реалізації. Більше того, інформаційна продуктивна сила, основана на комп'ютерній комунікаційній мережі, має дати потужний поштовх до втілення системи соціальних інновацій. Нові структури будуть утворюватися безперервно; суспільство, як певне органічне ціле, зазнаватиме динамічних змін, але не карколомних, а поступових, систематичних – у вигляді органічної трансформації. В міру того, як застарілі і неефективні елементи відмиратимуть, на їхнє місце прийдуть нові. Подібним чином відбуваються метаморфози в організмах: непотрібна частина тіла атрофується, а інша – розвивається у відповідь на нові вимоги.

Така трансформація соціально-економічних систем передбачає, згідно з Масудою, радикальні зміни в способі соціальної діяльності. Попередня була побудована на відношеннях типу "мета-засіб". В такій структурі цілераціональної дії закладена можливість заміщення мети засобом, розбіжності між метою і засобом, дисбалансу між коротко-строкowymi і віддаленими цілями. В інформаційному ж суспільстві мета буде мати максимально загальний характер, а синергетичний прямий зв'язок функціонуватиме для підкріплення і підтримки органічної єдності засобу і мети. Масуда вважає, що можна було б навіть замінити термін "*мета – засіб – орієнтована дія*" на поняття "*причинно-наслідкові відношення*" [885, 631].

Наслідки такого роду переорієнтації соціальної дії досить кардинальні. Фактично, йдеться про таку трансформацію суспільства, коли воно починає виступати як частина природи, для якої саме і характерні причинно-наслідкові відношення. Природа не ставить цілей, а в ході розвитку формує причину, яка трансформується в наслідок. Запропонована Масудою постановка питання до певної міри суперечить сталим уявленням. Попередній суспільно-історичний розвиток ґрунтувався на цілераціональній структурі діяльності. В цьому вбачали навіть сутність буття людини, котра – на відміну від тварини, яка пристосовується до навколишнього середовища, – перетворює

середовище, пристосовуючи його до своїх потреб. Тому, якщо стати на точку зору японського вченого, то слід було б свідомо відмовитися від того, що раніше складало засадничий принцип людської діяльності.

Все ж у такій постановці питання є певний смисл. Масуда обґрунтовує своє твердження тим, що в майбутньому зміниться саме положення людини в світі. Людина стане співучасником природного процесу, формування і розвитку життя на землі. На відміну від попереднього "завойовницького" ставлення людини до природи, що зрештою обернулося її руйнуванням, виникне нове відношення: людина і природа діятимуть спільно, як одна природна сила. Людство прийде до усвідомлення своєї спільної з природою долі, усвідомить, що Земля — не лише колиска цивілізації, а й унікальна можливість існування людей як форми життя.

Тут Масуда переходить до обґрунтування нового "технологічного синергізму" — кінцевої мети комп'ютопії. Попередній теологічний синергізм учив, що духовне відродження залежить від спільних зусиль, своєрідної кооперації волі людини і благовоління Бога. За нових умов людина і природа ("Бог") також почали діяти разом у сфері екології як на глобальному рівні, так і на рівні соціального процесу. Перетворення суспільства в екологічну систему спонукає до усвідомлення меж наукової технології, необхідності переходу до іншого типу взаємин з природним довкіллям. Зростає розуміння того, що нема іншого місця, крім Землі, де люди могли б жити. Звідси виникає ідея синергетичного суспільства: людина та природа мають співіснувати в справжньому симбіозі. Інакше кажучи, людина має стати носієм універсального наджиття, де "людина і Бог діють разом" [885, 632—633]. Якщо розвиток технології та науки надає людині сили, співставні з силами природи, то звідси впливає необхідність діяти в гармонії з природою при створенні ичного світу.

Концепція Масуди приваблює гуманістичним, оптимістичним звучанням. Однак багато положень досить умоглядних. Тому пильнішої уваги заслуговують докази, які спираються на реальні тенденції. Зокрема, більш реалістичним є передбачення симбіозу індустріальної — системи з новітніми засобами комунікації. Як вважає Дж. Нейсбіт, становлення "інформаційного суспільства" ще не означає, що зникне індустріальне суспільство. До певної міри воно зміниться, але буде співіснувати з комп'ютерною надсистемою [885].

Таким чином, в майбутньому "інформаційному суспільстві" зберуться певні деформації та тенденція до дегуманізації. Існує реальна можливість того, що інформація нового профілю буде повністю

"вмонтована" в стару систему. Так, тепер інформація, як ми підкреслювали вище, розглядається як певний капітал, за користування яким треба платити. Нова роль інформації могла проявитися лише тоді, коли б вона змінювала систему цінностей суспільства. Насправді ж, досі превалює чисто технологічне використання комп'ютерів та інформації. Збільшується лише можливість обміну інформацією, скорочується час, отримання відповідних даних, зростає загальна інформованість населення.

Звичайно, деякі зміни радикального плану відбуваються й нині; на їх підставі можна робити прогнози на майбутнє. Зокрема, інформаційна технологія створює нові типи праці, змінює її зміст, вимагає принципово іншого ставлення до неї. Відповідно зростають можливості для розвитку особистості, актуалізується проблема раціонального використання таланту і творчих здібностей (хоча розв'язують її часто-густо в неадекватних формах, які зумовлені попереднім типом суспільних відносин). Виникає ситуація, коли розвиток особистості не можна вважати чимось другорядним, так як він безпосередньо входить у процес поступу соціально-економічної та правової сфери.

Західні дослідники висловлюють сумніви з приводу можливості "автоматичного" перетворення індустріальної системи в "інформаційне суспільство". Так, Дж. Нейсбіт застерігав проти перекладення всієї роботи по перетворенню суспільства на розвиток найновішої технології [885]. На його думку, саме в період зростання можливостей інформації та інформаційних технологій, виникає необхідність у відповідній системі ціннісної орієнтації, щоб компенсувати дегуманізуючий вплив технології. Складні технології кидають виклик суспільству в цілому і кожній людині зокрема. Чим складніше технологія, тим серйозніше випробування для людини. Отже, необхідний відповідний розвиток як технології, так і людського потенціалу, ціннісної системи гуманізму.

Перехід до "інформаційного суспільства" як більш гуманного вимагає рівноваги можливостей технології і особистісного виміру життєдіяльності. *"Проте ця необхідність — пише український вчений-філософ В. Лях — поки що постає як абстрактна можливість: її реалізація наштовхується на іншу ціннісну орієнтацію — прагнення до влади, до збільшення прибутків. Оскільки інформація (нові ідеї, "ноу-хау", спеціальні знання) є своєрідним багатством, то інформація стає і новим джерелом влади, а доступ до неї — важливим чинником суспільного життя та індивідуального існування"* [526, 34]. Підтримуючи погляди Масуди, далі автор пише: *"Виникає питання: хто сьогодні контролює систему інформації? Звичайно, помірний доступ до*

неї (за відповідну плату) споживачі мають. Проте не вони контролюють "мудрування" інформації і навіть не фахівці. Функцію контролю здійснюють великі бюрократичні організації, які збирають дані, комплектують їх для подальшого використання, а потім знову пускають їх у зовнішній обіг у вигляді політики, продукту чи конкретного погляду на істину. Існує багато способів, за допомогою яких такі організації можуть збільшити свою владу. Вони можуть здійснювати тотальний суспільний моніторинг, знати все про всіх, прогнозувати активність людей за багатьма найважливішими параметрами. Отож, є підстава передбачати: можливе виникнення абсолютно контрольованого суспільства, щось подібне до поліцейської держави. Таку можливість не виключають навіть ті західні дослідники (Й. Масуда, О. Тоффлер), які в цілому оптимістично оцінюють майбутні перетворення" [526, 35].

Проте, катастрофа, зумовлена розвитком інформаційних технологій вимальовується десь у віддаленій перспективі. Натомість уже тепер виявляються негативні впливи інформаційно-технологічної революції на якість "трудового життя" і "соціального довкілля". Зокрема, збільшується кількість професійних захворювань і стресів, росте рівень забруднення довкілля, виникають нові сфери злочинної діяльності ("комп'ютерні злочини"), зростають можливості втручання в особисте життя громадян. Окрім того, збільшується небезпека безробіття. І хоча в процесі впровадження технологій з'являється деяка кількість нових робочих місць, однак простежується тенденція до їх скорочення в цілому. Звідси необхідність осмислити проблему зайнятості в плані переорієнтації суспільної свідомості.

В цілому, звичайно, не виключена можливість, що негативні наслідки інформаційної технології будуть нейтралізовані і людство зуміє належним чином використати її позитивні якості. Але поки що можна казати лише про можливості. Новий тип соціальних стосунків, нові принципи функціонування соціально-економічної сфери ще мають скластися і дуже важливе значення в цьому процесі відіграє стан правового регулювання та методів державного управління.

А.В. Колодюк пише, що "... процес побудови концепції інформаційного суспільства не є утопією, а також не є самоціллю певної соціальної групи чи даниною часу. Це, власне, та площина, яка здатна посилити загальний розвиток та конкурентоспроможність держави. Наразі такий процес набуває глобальних масштабів" [454, 69].

Здійснений нами вище аналіз передумов та умов переходу суспільства від індустріального до інформаційного — процесу соціальної інформатизації, а також позитивних та негативних наслідків, які

несуть в собі такі зміни, дозволяє зробити висновки про те, що успіх цього процесу багато в чому залежить від позиції держави. Зайнята державою позиція повинна формуватися на науково-обґрунтованих та зважених діях усієї системи державного управління, потребує певної інформаційної підготовки членів суспільства взагалі і перш за все суб'єктів державного управління, від яких прямо залежать темпи та рівень проходження інформатизації в країні, тобто на національному рівні.

На основі ключових факторів, до яких, поряд з іншими (макроекономічна політика держав, особливості ідеології переходу до нової фази розвитку, характеристики національної культури та менталітету), відноситься й специфіка законодавства, вчені розглядають *моделі становлення інформаційного суспільства* у контексті формування інформаційного суспільства.

Проблематиці моделювання інформаційного суспільства присвячені дослідження американського вченого-соціолога М. Кастельса, здійснене разом з фінським вченим П. Хіманеном. У книзі *"Інформаційне суспільство і держава добробуту"* вперше було наведено порівняльний аналіз трьох моделей формування інформаційного суспільства — американської, фінської та азійської [789]. Моделі побудови інформаційного суспільства, з поглядом на політичні аспекти, було розглянуто вітчизняним вченим-політологом А.В. Колодюком [454].

Американська модель, або як її часто називають — *"Модель Силіконової долини"* основана на використанні ринкових механізмів і орієнтована, у першу чергу, на надання послуг населенню і бізнесу. Досвід США широко відомий і описаний у багатьох наукових і популярних виданнях.

Щодо досвіду Фінляндії, то він руйнує досить укорінений стереотип про нібито нерозривний взаємозв'язок, основаної на невтручанні держави в діяльність корпорацій, ліберальної економіки з високим рівнем технологічного розвитку. Слід зазначити, що Фінляндія не так давно була порівняно бідною країною. Протягом останніх 20 років, дивлячись на кризу 1990—1993 рр., у Фінляндії відбувалися процеси побудови інформаційного суспільства — "держави добробуту". Завдяки активній державній політиці впровадження інновацій та реструктуризації корпорацій економіка Фінляндії значно піднялася, а в 1995 р. вона вступила в Європейський Союз та інтегрувала свою інформаційну економіку з глобальними фінансовими ринками.

В основі азійської моделі полягають альтернативний соціально-економічний розвиток регіону, конкуренція із заходом, утвердження

власних ціннісних орієнтацій, зв'язок між культурними традиціями (освіта, виробнича дисципліна, відданість корпорації, довіра, сімейна гармонія) і соціальними трансформаціями. Ця модель побудована на філософських принципах конфуціанства, діяльності держави щодо інституалізації цих принципів, взаєморозуміння і взаємодопомоги у суспільстві для досягнення мети.

Азійська модель інформаційного суспільства реалізує ідеологічну доктрину країн Азійсько-Тихоокеанського регіону, тому в її межах розглядають японську, індійську та малайзійську моделі.

У 1960–1970 роках епіцентром індустріального розвитку була Японія. Сьогодні успіхи Японії на шляху побудови інформаційного суспільства співвідносять з досягненнями США. Ключовим фактором успіху країни завжди було масштабне виділення коштів на науку та наукові розробки, а також високий пріоритет техніки і технологій у забезпеченні соціально-економічного розвитку країни. Технічний прогрес і розширення комп'ютерного ринку стали технічною основою для побудови інформаційного суспільства в Японії. Визначились стратегічні цілі, а саме:

- побудова тисяч взаємопов'язаних телекомунікаційних мереж;
- розробка інформаційних пристроїв, що поєднують можливості комп'ютера, телевізора та факсу;
- розвиток програмного забезпечення та інформаційних послуг;
- підготовка кваліфікованих кадрів, здатних працювати з цими системами.

Своїм головним пріоритетом на шляху розвитку, орієнтованого на ринок, а також на шляху до глобального інформаційного суспільства Індія вважає розвиток внутрішніх людських ресурсів. Країна володіє третім за потужністю (після США та Росії) науково-технічним потенціалом у світі, а також ефективною законодавчою системою. Особливості побудови інформаційного суспільства в Індії — це обережність та послідовність, а також опора на національні культурні традиції. Важливу роль у такому прогресі відіграє політика реформування уряду, спрямована на забезпечення кожного індійця універсальним доступом світової якості до інформаційних ресурсів за помірними цінами.

Сьогодні регіон Східної та Південно-Східної Азії є епіцентром індустріального та інформаційного розвитку, а його країни називають "4-ма тиграми": Тайвань, Корея, Сінгапур і Гонконг. Економічному росту цих країн значною мірою сприяли японські капіталовкладення, в основі яких лежить японська модель. Успіх східних країн ґрунтується на співпраці держави та підприємців, на участі держави у

прийнятті рішень щодо великих вкладень приватного капіталу. Окрім цього, держава бере участь у створенні матеріальної та соціальної інфраструктури.

У порівняльній таблиці моделей інформаційного суспільства М. Кастельс окреслює такі характеристики малайзійської моделі, як висока частка в обсязі експорту (58%) високотехнологічної продукції (у США – 32%, а у Фінляндії – 27%), значний рівень розвитку електронної торгівлі, висока конкурентноздатність. При цьому важливими факторами є істотне розширення суспільства за рівнем добробуту і практично повна відсутність демократичних механізмів, зокрема показник "свобода ЗМІ" (інтервал від 0 до 100, де 0 відповідає рівню свободи ЗМІ) у Сінгапурі дорівнює 68, що в чотири рази перевищує цей показник у США та Фінляндії і у три рази – показник розвинутих країн [201].

Отже, згідно з Кастельсом та Хіманеном:

- *американська модель* виглядає як відкрите інформаційне суспільство, мотивоване силами ринку;
- *азіатська модель* – авторитарне інформаційне суспільство, що розвивається також на ринкових основах;
- *фінська модель* – відкрите інформаційне суспільство, що розвивається на основі суспільства добробуту.

Проте більш популярним у роботах західних та вітчизняних авторів є загальний підхід до розмежування моделей інформаційного суспільства на західну та азійську. Західна модель становлення інформаційного суспільства узагальнює стратегії і програми індустріально розвинених країн – США, Канади, Великої Британії, ФРН, Франції, країн Північної Європи. В рамках цієї моделі власну специфіку мають американо-англійська та європейська моделі.

Американо-англійська модель інформаційного суспільства визначається загальною концепцією соціально-економічного розвитку, яка передбачає превалювання приватного сектору над функціями держави в усіх напрямках розвитку суспільства. Проблема розвитку універсальних послуг має важливе значення в програмах інформаційного суспільства США та Великої Британії. Ця модель передбачає інтенсивний розвиток інформаційних технологій з метою встановлення соціальних, політичних, культурних зв'язків у суспільстві. Треба особливо підкреслити, що специфічною рисою американо-англійської моделі інформаційного суспільства є *вплив чинного законодавства на розвиток перспективних галузей економіки*. Становлення інформаційного суспільства обумовлює і диференціює трудове право, авторське право, право інтелектуальної власності, соціальний захист населення.

В культурній сфері США і Велика Британія мають різні стратегії. Північноамериканська модель (США, Канада) стимулює діяльність аудіовізуальної промисловості та ринку розважальних відеопослуг за запитами населення. У Великій Британії поділяють культурну стратегію континентальної Європи — збереження культурної ідентичності та самобутності націй, створення європейської культурної спадщини, забезпечення культурних прав національних меншин.

Європейська модель інформаційного суспільства відрізняється стратегією європейської інтеграції, поняттям "об'єднаної Європи", пошуками рівноваги міждержавного управління (контролем держави) і стихією ринку, динамічним поєднанням державних інтересів і прагнень приватного та корпоративного бізнесу.

Характерними рисами європейської моделі виступають варіативність і політична спрямованість програм побудови інформаційного суспільства для різних країн, обумовлених новою європейською геополітикою, становленням інформаційної (інтелектуальної) економіки, інформаційного законодавства, різними можливостями постіндустріального розвитку. В рамках цієї моделі виділяють західноєвропейську, скандинавську, центральноєвропейську, східноєвропейську стратегії.

Західноєвропейський підхід до ролі держави в процесі переходу до інформаційного суспільства викладено в Резолюції Європейського Союзу *"Біла Книга. Зростання, конкурентоспроможність, зайнятість: виклики та стратегії XXI століття"* [894], в якій підкреслюється важливість державного контролю в комунікаційній сфері (особливо над супермагістралями) з врахуванням переваг приватного сектору, в Директиві Європейського Союзу *"Зелена Книга. Життя і працевлаштування в інформаційному суспільстві"* [876], в Рекомендаціях *"Інформаційна магістраль для глобального суспільства"* [886].

Основне в макроекономічній політиці Європейського Союзу — пошук певного балансу між повним контролем з боку держави та вільним розвитком ринку, динамічне поєднання урядових та ринкових сил з урахуванням того, що роль кожної з них може змінюватися в часі. Цей підхід тим більше оправданий, що ключовим елементом програми європейської інтеграції є поняття "соціальна Європа", бо така самоідентифікація і самовизначення цього регіону. Саме в цій площині лежать основні відмінності між американською та європейською моделями побудови інформаційного суспільства.

Сьогодні інформаційна політика Європейського Союзу виходить із доктрини європейського інформаційного суспільства, проголошеної 1994 року у доповіді *"Європа і глобальне інформаційне суспільство:*

рекомендації для Європейської Ради ЄС" (відома у науковій літературі як доповідь Мартіна Бангеманна) [880]. Основна ідея — зміна традиційних підходів і оцінок міжнародного співробітництва і світової конкуренції: від геополітики, яка визначає міжнародне становище країни за географічними ознаками, природними ресурсами, кліматичними умовами, політико-економічними чинниками, до технологічної політики, яка визначає місце кожної держави в світовій ієрархії залежно від впровадження нових наукових досягнень та інформаційних технологій в усі сфери життєдіяльності суспільства. Позиція ЄС у регіоні обумовлює економічну і соціальну інтеграцію європейських країн, реорганізацію законодавства, переосмислення взаємовідносин державного і приватного сектору бізнесу, нові форми організації праці та інші інституційні перетворення. Напрямки і стратегії інформаційної політики ЄС втілені у програмах і проектах Організації стратегічних наукових дослідженнях таких, як: RTD (Розвиток Технологічних Досліджень), ІМПАСТ (Інформаційні технології і ринкова політика), ESPRIT (Європейська стратегічна програма промислового розвитку і впровадження технологій), проектах "Он-лайн для урядів", "Глобальна інвентаризація", "Глобальний виклик Бангеманна", "Електронна комерція", "Дистанційна освіта, медицина, культура та інформаційні послуги". Реалізація програм і проектів ЄС, спрямованих на становлення інформаційного суспільства в Європі, здійснюється за підтримки ЄС та європейських країн на найвищому рівні [528].

Європейський план побудови інформаційного суспільства включає також концепцію розвитку універсальних послуг, яка має політичні, економічні, соціальні та технологічні ознаки. До політичних ознак відносять — протидію монополій конкуренції. Мається на увазі, що побудова нових магістралей здійснюється обмеженим колом операторів у більшості європейських країн. До економічних — створення ринку інформаційних послуг, до соціальних — відсутністю дискримінації за інформаційною ознакою (нерівність у доступі до універсальних інформаційних послуг, обумовлену рівнем доходів і платоспроможністю населення), до технологічних — першочерговий розвиток магістралей.

Відмінність європейської моделі від американської полягає в *формуванні інформаційного законодавства; адекватної законодавчої бази, що враховує як національні, так і міжнародні принципи регулювання інформаційних відносин, вважається основним фактором зростання прибутку країни від потенціалу інформаційних технологій* [868; 874; 872; 887].

Макроекономічна політика країн Європейського Союзу у сфері формування інформаційного суспільства базується на таких принципах:

- сприяння розширенню суспільного доступу до передових інформаційних технологій шляхом створення локальних центрів доступу до них в бібліотеках, школах і т. д.;

- розширення деяких соціальних послуг, що надаються в електронній формі та підвищення рівня їх доступності;

- запровадження інформаційних технологій у державну систему освіти та перепідготовки кадрів і допомога з боку держави в адаптації до нових можливостей;

- проведення досліджень у сфері соціальних наслідків, викликаних розповсюдженням інформаційних технологій, та у сфері можливостей адаптації усіх категорій громадян до нових умов життя;

- виконання просвітницько-демонстраційних функцій і підвищення рівня ознайомлення суспільства з можливостями інформаційних технологій, що запроваджуються при цьому;

- державні органи влади повинні бути лідерами з використання інформаційних технологій у своїй щоденній діяльності, стимулюючи цим прискорення інформаційного розвитку усього суспільства; крім того, роль лідерів має сприяти накопиченню критичної маси активних споживачів всередині державної адміністрації і всього державного сектору, а також за його межами;

- сприяння процесу стандартизації технічних систем з метою забезпечення сумісності різноманітних мереж, а також мережевих послуг, що надаються;

- *контроль за розробкою відповідного законодавства та дотриманням юридичних гарантій* (виділено нами – К.І.).

Європейська модель переходу до інформаційного суспільства, що відповідає цим принципам, включає такі основні положення:

- пошук балансу між контролем з боку держави та ринком;

- динамічне поєднання державних та ринкових сил при гнучкій зміні з часом ролі кожної з них;

- пріоритетний розвиток сфери послуг та забезпечення універсального обслуговування;

- законодавча регламентація особистої ініціативи громадян;

- орієнтація на функціональне та практичне інформування населення, а не на розваги, як в американській моделі;

- врахування різноманітності підходів до інформаційного суспільства у межах країн Європейського Союзу, окремі випадки яких представлені шведською (акцент на наданні послуг, соціальна складова, лібералізація телекомунікацій) та французькою моделями (сильна роль держави з орієнтацією на технічне забезпечення, створення ме-

реж та підтримка вітчизняного виробництва, стимулювання домашніх користувачів) [454, 130–131].

Інформаційне суспільство (*модель e-Europe*), зорієнтоване на функціональне і практичне інформування суспільства, відзначається національними і культурними особливостями, аудиторіями для різних видів технологій, формами адаптації нових комунікаційних послуг [528, 30]. Метою цього Плану Дій є забезпечення належного середовища для приватного інвестування, створення нових робочих місць, прискорення темпів виробництва, модернізація державних послуг, а також надання кожній людині можливості повноцінної участі в глобальному інформаційному суспільстві.

Програма "e-Europe 2005" [227] покликана стимулювати надання безпечних послуг, програмних платформ та контенту (змістовного наповнення) на основі загальнодоступної універсальної інфраструктури. Програма передбачає виконання двох взаємодоповнюючих груп дій. З одного боку, це стимулювання послуг, програмних платформ та контенту, що охоплюють надання державних послуг в режимі он-лайн, а також електронний бізнес, а з другого — охоплення універсальної інфраструктури та питань безпеки. Відтак до 2005 року Європа повинна забезпечити:

- модернізацію державних послуг в режимі он-лайн;
- діяльність електронного уряду;
- комп'ютеризацію освітньої сфери;
- надання медичного обслуговування в електронній формі;
- створення більш динамічного середовища для розвитку електронного бізнесу.

Для досягнення цих завдань передбачено забезпечення:

- загальної доступності до універсальних послуг за помірними цінами;
- безпечної інформаційної інфраструктури.

Програма побудована на використанні чотирьох взаємопов'язаних інструментів:

1. *Політичні заходи* — перегляд та закріплення законодавства на національних та європейському рівнях для того, щоб існуючі норми права не суперечили запровадженню нових видів послуг; для посилення конкурентноздатності та взаємодії; покращення доступу до різноманіття мереж; виявлення політичної волі. *Ключовими аспектами у цьому відношенні є такі:*

- підключення органів державної влади, шкіл, закладів охорони здоров'я до універсальних послуг;
- забезпечення взаємодії між усіма суспільними секторами на основі функціонування різноманітних платформ;

- подання медичного обслуговування в он-лайн-режимі;
- усунення перешкод на шляху розповсюдження універсальних мереж;
- внесення змін та доповнень до законодавства, що регулює сферу електронного бізнесу;
- створення Робочої Групи з питань кібербезпеки (виділено нами – К.І.).

2. Загальний обмін передовим досвідом, а також вивчення помилок.

3. Встановлення реалістичних критеріїв та строків для реалізації поставлених цілей.

4. Створення спеціалізованої групи для координації дій, що передбачає співвідношення заходів на національному рівні із заходами, що здійснюються на європейському рівні; залучення у процес країн-кандидатів Європейського Союзу, а також налагодження співпраці з приватним та громадським секторами.

Цей План Дій носить рекомендаційний характер для прийняття на себе довгострокових зобов'язань країнами-членами Європейського Союзу. Це також платформа для залучення приватного сектору до налагодження співробітництва з Європейською Комісією, а також державами-членами Європейського Союзу з метою реалізації цілей цієї програми. Загалом, План Дій створює платформу для скоординованої європейської політики в напрямку побудови інформаційного суспільства.

Ще одна європейська програма, що визначає діяльність Ради Європи і країн-членів Організації на новий період до 2010–2015 років, викладена у Політичній декларації *"Інформаційне Суспільство – виклик для Європи"* (1997 р.); програма свідчить про нові напрямки європейської інформаційної політики, про розуміння інформаційного суспільства як важливого рушія політичних, економічних, соціальних, законодавчих та технологічних змін. Інформаційні процеси справляють значний вплив на функціонування суспільства в цілому, на відносини між окремими індивідами, спільнотами, країнами на міжнародному рівні, надають широкі можливості для обміну інформацією на транскордонному рівні, через глобалізацію вільного доступу суспільства до мереж і послуг. Рада Європи зобов'язалася в рамках становлення інформаційного суспільства сприяти розвитку нових технологій, інформаційних виробництв і послуг в інтересах свободи слова, інформації, творчого зростання та обміну між різними культурами, в інтересах освіти, соціального розвитку і гуманітарного права.

1.3.4. Методологія кількісної та якісної оцінки поточного стану побудови інформаційного суспільства

Створення реальних умов для переходу до інформаційного суспільства зумовило складне завдання стосовно розробки методики кількісної та якісної оцінки поточного стану процесу формування інформаційного суспільства в конкретній країні. Іншими словами, йдеться про створення дієвої комплексної системи індикаторів побудови інформаційного суспільства та методології її практичного використання.

Першу з таких методик, що отримала назву **Індикатор технологічної оснащеності**, було розроблено американськими вченими з університету штату Меріленд Ф. Родрігесом та Е. Дж. Вільсоном [889]. Її призначення полягає в тому, щоб вимірювати та оцінювати стан розвитку інформаційних технологій у різних країнах. При цьому, з одного боку, розглядаються засоби, що безпосередньо забезпечують всі необхідні інформаційні процеси (обробка, передача чи забезпечення інформацією), а з другого – стан ресурсів, які уможливають ці дії (людські, управлінські, законодавчі, економічні і т. ін.).

Другу систему – **Індикатор прозорості комунікацій індикаторів**, було розроблено спеціалістами Національного Наукового Фонду США [892]. Система призначена для оцінки ступеня використання інформаційних технологій в процесах взаємодії різних суспільних категорій населення, бізнесу, підприємців і державної влади між собою та в межах кожної з них окремо. Таку методику інколи називають Індикатором прозорості управління. Цей індикатор значною мірою залежить від попереднього, який відображає ступінь технологічної оснащеності суспільства.

Третя методика – **Індикатор стану інформаційного суспільства**, або **Індекс інформаційного суспільства** (Information Society Index – ISI) [878], була розроблена видавництвом World Times та компанією IDC.

У структурі Індексу інформаційного суспільства (надалі – ІІС) в цілому враховують 23 змінні, які в свою чергу поділені на чотири групи: комп'ютерна інфраструктура, інформаційна інфраструктура, Інтернет-інфраструктура, соціальна інфраструктура. Як впливає з аналізу структури цієї методики, вона є найбільш узагальнюючою та багатофакторною щодо оцінки прогресу країн на шляху до інформаційного суспільства.

Методика досліджує стан інформаційних технологій і відображає темпи зростання інформаційної діяльності та використання інфор-

маційних технологій загалом. ІС є характеристикою, що дозволяє оцінити ступінь участі будь-якої з країн світу в інформаційному суспільстві. Він надає урядовим відомствам, корпораціям у сфері інформаційних технологій та іншим зацікавленим організаціям відомості та результати аналізу, необхідні для вдосконалювання державної інформаційної політики.

ІС фактично встановлює стандарт, за яким вимірюються можливості використання інформації та інформаційних технологій в будь-якій державі світу. Він вимірює національні інформаційні можливості та *"інформаційний капітал"*. Основним завданням ІС є допомога країнам в оцінюванні їх становища відносно інших держав і сприяння просуванню компаній до перспективних ринків.

1.4. Зміст і склад інформаційної сфери суспільної діяльності

Від інформаційної сфери сьогодні напряму залежить рівень піднесення соціально-економічного, політичного і культурного розвитку будь-якого сучасного суспільства. Її ефективне використання забезпечує побудову інформаційного суспільства в країні та її інтеграцію у світовий інформаційний простір.

У колі науковців прийнято вважати, що *процес формування інформаційної сфери суспільства це — "комплекс передумов, умов, факторів і категорій, у своїй єдності покликаних забезпечити якісно найкращі умови використання наявних і створюваних інформаційних ресурсів з урахуванням автоматизованих способів їхньої обробки (інформаційних технологій — К.І.) і використання з метою соціально корисного процесу"* [408, 49].

Вбачаєтьсяється, що аналіз категорії "інформаційна сфера" необхідно почати з огляду і введення цілого ряду понять, що мають безпосередній вплив на процес її формування, зміст та структуру, а значить інформаційну реальність окремої країни, чи суспільства взагалі.

В національному законодавстві поняття інформаційної сфери визначення не має. Але, Закон України "Про Концепцію Національної програми інформатизації", розглядаючи *національну інфраструктуру інформатизації* (НІІ) включає до неї:

- міжнародні та міжміські телекомунікаційні і комп'ютерні мережі;
- систему інформаційно-аналітичних центрів різного рівня;
- інформаційні ресурси;
- інформаційні технології;
- систему науково-дослідних установ з проблем інформатизації;
- виробництво та обслуговування технічних засобів інформатизації;

- системи підготовки висококваліфікованих фахівців у сфері інформатизації [16, розділ VI].

При цьому у законодавстві Російської Федерації є пряме визначення інформаційної сфери, яка розуміється як "... сфера діяльності, пов'язана із створенням, розповсюдженням, перетворенням та споживанням інформації" [162, ст. 2].

В основі виробництва, розповсюдження, перетворення і споживання інформації лежать інформаційні процеси — створення, збору, опрацювання, накопичення, збереження, пошуку, одержання і споживання інформації в державі і суспільстві, а також процеси розробки, впровадження і застосування інформаційних систем, інформаційних технологій, засобів і механізмів інформаційної безпеки. Соціальні (суспільні) відносини, що підлягають правовому регулюванню, виникають під час проходження саме цих інформаційних процесів [194, 7]. Такі суспільні відносини називають *інформаційними відносинами*, а діяльність по здійсненню інформаційних процесів — *інформаційною діяльністю* [194, 15] (курсів наш. — К.І.).

Таким чином, інформаційну сферу можна розглядати по-перше, як інформаційну діяльність, по-друге, як сферу правового регулювання інформаційних відносин. На рівні окремої країни, інформаційна сфера визначається категорією *"національна інформаційна сфера"*.

Структура національної інформаційної сфери як діяльності розглядається й в працях вітчизняних вчених, щоправда під іншими визначеннями. Так І.В. Арістова, в процесі розробки концепції державного управління, розглядає структуру єдиного інформаційного простору України та вводить абревіатуру НІС — національна інформаційна сфера — *"єдиний інформаційний простір України, який формується суспільством і державою та інтегрується до єдиного європейського інформаційного простору з урахуванням національної інформаційної безпеки"* [135, 12], *"багатогранна, багатоаспектна категорія, що враховує єдність змісту та форми, інформаційні закономірності, еволюцію розвитку інформаційного суспільства та інформаційної держави, зв'язок з державним управлінням"* [135, 28].

Наведені визначення та структура національної інформаційної сфери, що являє собою складну міжгалузеву систему (гіперсистему), на наш погляд, потребують більш широкого аналізу та певного корегування з точки зору системного підходу.

В нашому трактуванні, до національної інформаційної сфери (НІС), як складові входять:

- 1) система національних інформаційних ресурсів (СНІР);
- 2) національна система масових комунікацій (НСМК);

- 3) національна інформаційно-телекомунікаційна інфраструктура (НІТІ);
- 4) національне інформаційне законодавство;
- 5) національна систему забезпечення інформаційної безпеки (захисту інформації) (НСІБ);
- 6) національна система наукового та навчально-методичного забезпечення процесу інформатизації;
- 7) система взаємодії національної інформаційної сфери зі світовими відкритими інформаційними мережами.

Найбільш важливим поняттям, що вимагає визначення при вивченні національної інформаційної сфери, є поняття *"інформаційний ресурс"*. Інформаційні ресурси (ІР) будь-якої держави (система національних інформаційних ресурсів) також складає певну систему і є його національним надбанням. Обсяг, якість і доступність ІР вже зараз багато в чому визначають рівень реального стану розвитку суспільства та його статус у світовому співтоваристві.

Ми згодні із І.В. Арістовою, яка, розглядаючи організаційно-правові проблеми формування державного інформаційного ресурсу, підкреслює, що його *"... формування і розвиток ... проблема міжгалузєва і міжрегіональна. Вона потребує вирішення складних організаційних і техніко-технологічних питань, значних витрат і не може бути вирішена миттєво. При цьому необхідне комплексне врахування соціально-економічних, правових і політичних аспектів інформатизації суспільства, всебічне використання організаційного, технологічного, технічного і нормотворчого досвіду, що отриманий при розвитку інформаційних просторів провідних країн світу"* [135, 110].

У житті ресурс розуміється як *"запаси чого-небудь, які можна використати в разі потреби"* чи *"засіб, можливість, якими можна скористатися в разі необхідності"* [233, 1027]. У розумінні Державного стандарту в галузі обчислювальної техніки ресурс має тлумачення як *"елемент системи оброблення даних, необхідний під час виконання операцій"* [78].

Треба зауважити, що у Законодавстві України з приводу визначення цієї категорії існує певне протиріччя. Так Закон України "Про Національну програму інформатизації" визначає інформаційний ресурс як *"сукупність документів у інформаційних системах (бібліотеках, архівах, банках даних тощо)"* [15, розділ I, ст. 1]. Закон України "Про Концепцію Національної програми інформатизації" зазначає, що: *"Найважливішою частиною національної інфраструктури інформатизації (НІІ) є національна система інформаційних ресурсів — розподілений банк даних і знань з різних галузей виробництва,*

науки, культури, освіти, торгівлі тощо" [16, розділ VI, ст. 2]. Законом також визначений інформаційний ресурс науково-технічної інформації як "... систематизоване зібрання науково-технічної літератури і документації (книги, брошури, періодичні видання, патентна документація, звітна науково-технічна документація з науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, депоновані рукописи, переклади науково-технічної літератури), зафіксовані на папері чи інших носіях" [6, розділ I, ст. 1]. В Законі України "Про інформацію" визначається, що "основою інформаційного суверенітету України є національні інформаційні ресурси. До інформаційних ресурсів України входить вся належна їй інформація, незалежно від змісту, форм, часу і місця створення" [4, розділ VI, ст. 53].

У перших двох визначеннях явно простежується так званий "технократичний" підхід, що на нашу думку є не зовсім коректним, визиває плутаницю та невизначеність у правовій термінології.

З погляду на це заслугоує на увагу визначення інформаційного ресурсу як "організаційної сукупності інформаційних продуктів певного призначення, що необхідні для забезпечення інформаційних потреб громадян, суспільства, держави у певній сфері життя чи діяльності" [29, розділ VI, ст. 53]. Саме таке визначення, мабуть, дійсно відповідає сутності національного інформаційного ресурсу.

В наукових колах зустрічаються погляди на інформаційний ресурс як на соціальну інформаційну базу людської спільності, під якою розуміється "певним чином відібрані, відповідно організовані і використовувані (циркуляція) масиви інформації" [282, 18] чи/та "... весь необхідний обсяг соціально значущої інформації, керований, постійно поповнюваний, призначений для самоідентифікації, збереження і розвитку цієї людської діяльності" [282, 25].

З точки зору когнітивного підходу під системою інформаційних ресурсів треба розуміти запаси відомостей, знань, як елемент системи опрацювання даних, необхідний для прийняття рішення в процесі життєдіяльності. Інакше кажучи, **система національних інформаційних ресурсів (СНІР)** — це класифікована множина відомостей, даних та знань, придатна для використання в усіх сферах суспільного та особистого життя, а також включення їх у систему світового інтелектуального потенціалу. Таким чином, процес створення і використання інформаційних ресурсів — це процес виробництва (матеріалізації) відомостей, даних, ідей, знань і досвіду.

З позицій існування інформаційного ресурсу інформаційну сферу, як і багато інших понять, можна трактувати як у широкому, так і у вузькому тлумаченні. У вузькому розумінні — це накопичений у

суспільстві інформаційний ресурс. Інформаційна сфера в широкому розумінні — це активізований, введений у дію інформаційний ресурс. Таким чином, *інформаційну сферу можна визначити як сукупність інформаційних ресурсів у єдності із засобами, методами і умовами, що дозволяють його активізувати та ефективно використовувати*. До цієї сукупності засобів, методів і умов мають бути включені не тільки засоби і методи інформаційної техносфери й соціальні структури, які сприяють відтворенню і розвитку інфосфери, підвищенню інформаційної культури суспільства, його інтелектуального потенціалу, що створюють певні передумови й умови інформатизації, у тому числі і організаційно-правові [446, 10]. Іншими словами, необхідна єдність процесів електронізації, комп'ютеризації, медіатизації та інтелектуалізації.

Одним з найважливіших показників успішного руху суспільства по шляху до інформаційного, як було показано вище, є *ступінь доступності інформаційних ресурсів користувачу*. Саме з цього показника Україна ще відстає від розвитих країн світу.

Причини недоступності інформаційних ресурсів можуть бути дуже різноманітні та носять політичний, економічний, технологічний і на решті організаційно-правовий зміст:

- значна частка державних інформаційних ресурсів приховується від громадськості по корисливих чи політичних мотивах, а відомчі ресурси практично закриті для позавідомчого використання;
- комерційні ІР на сьогодні занадто дорогі для масового споживача;
- багато категорій ІР не мають довідкового апарату та засобів навігації;
- частина електронних ІР ресурсів представлена в несумісних об'єктах;
- багато власників ІР не мають засобів та технологій для забезпечення поширення інформації і доступу до неї.

З позицій розвитку інформаційної сфери, на наш погляд, необхідно розробити механізми реалізації наявних організаційних та правових положень, визначених в Законах та підзаконних актах в галузі ІР, а також економічні та організаційно-правові механізми, що здатні вирішити комплекс проблем, в першу чергу: розподілу повноважень володіння і розпорядження державними інформаційними ресурсами між суб'єктами інформаційних відносин, приватизації і націоналізації інформаційних ресурсів, оцінки державних інформаційних ресурсів як майна і/чи як інтелектуальної власності, ціноутворення на інформаційні продукти і послуги, які вироблені на основі державних інформаційних ресурсів, їх сертифікації, захисту вітчизняних виробників інформаційних продуктів і послуг та їх просуванню на світовий ринок.

На жаль існуюча в Україні законодавча база сьогодні не здатна вирішити на належному рівні перелічені проблеми.

Нижче, в процесі кваліфікації проблемних напрямків наукового забезпечення процесу інформатизації, ми маємо намір неодноразово повернутися до аналізу проблем, пов'язаних із поняттями "інформаційна сфера" та "інформаційний ресурс", які є системоутворюючими для нашого дослідження.

Розглянемо ще одну складову інформаційної сфери – **національну систему масових комунікацій (НСМІ)**. Перехід до інформаційного суспільства і розвиток інформаційної сфери України, як і будь-якої розвиненої держави, нерозривно пов'язані з подальшою демократизацією політичного і громадського життя, з реформуванням соціально-економічної сфери. У контексті інформаційної державної політики це означає визнання презумпції відкритості інформації для громадян і захист їх інформаційних прав, а також орієнтацію головних компонентів інформаційної сфери на забезпечення вільного обігу інформації, втілення в життя конституційного права на вільний пошук, одержання, виробництво інформації і поширення масової інформації.

Поступ країни до нового типу економічного розвитку, громадянському суспільству і правовій державі, політичний плюралізм породжує величезну суспільну потребу в інформації. Необхідність задоволення цієї потреби й обумовлює особливу роль масової інформації та засобів її розповсюдження (засобів масової інформації – ЗМІ) в житті суспільства. При цьому повною мірою проявляються такі властивості масової інформації як масовість, тиражування, періодичність, використання постійно поповнюваних інформаційних ресурсів. Властивості ЗМІ полягають у виконанні функцій створення первинної інформації, застосування інформаційних технологій і засобів телекомунікації. Таким чином, виникає певна система, об'єктом якої є суспільство, суб'єктом – преса (телебачення, радіо, друковані видання і т. ін.), тобто ЗМІ, з певними інформаційними зв'язками. Саме тому в структурі інформаційної сфери ми виділяємо не засоби (ЗМІ), а систему масових комунікацій* (СМК), причому національну. НСМК стає не тільки діючим, а й найефективнішим каналом інформування суспільства про діяльність влади та його реакції на дії влади, так би мовити, зворотним зв'язком, який поки що використовується тією ж владою не в повну силу. Ці особливості роблять НСМК не тільки

* На наш погляд, термін "засоби масової інформації", який повсюдно використовується не тільки у побутовому спілкуванні, а й у законодавстві, яскраво свідчить про загальне нерозуміння суті комунікативних процесів, їх провідного значення у процесі формування інформаційного суспільства та соціальної інформатизації.

складовою інформаційної сфери України, а й однією із найважливіших соціальних інститутів.

Однак в даний час потребують вирішення ще багато організаційно-правових проблем, пов'язаних із свободою доступу до інформації журналістів, правовою охороною особистості в НСМК, захистом громадянина і суспільства від помилкової і несумлінної інформації, що розповсюджується, проявів дифамації. НСМК ще не виконує у повному обсязі освітніх завдань і завдань збереження і розвитку національної культури, що заслуговує особливої уваги.

Мають бути створені такі адміністративні, правові, економічні і технологічні умови, при яких НСМК буде ефективно виконувати функцію доведення до населення, соціальних інститутів і держави об'єктивних відомостей. Під цим кутом зору варто розглядати все існуюче і перспективне законодавство України, інші нормативні акти й окремі правові норми – ефективну правову базу існування НСМК. Особлива увага в галузі правового регулювання діяльності НСМК має бути приділена правовим положенням, що встановлюють державну підтримку НСМК і книговидавництва, неприпустимості введення політичної цензури.

Ще однією складовою НІС є також **національна інформаційно-телекомунікаційна інфраструктура** (НІТІ), котра водночас являється і підсистемою (системою нижчого рівня) системи масових комунікації (СМК). Згідно із Законом "Обчислювальна та комунікаційна техніка, телекомунікаційні мережі, бази і банки даних та знань, інформаційні технології (ІТ), система інформаційно-аналітичних центрів різного рівня, виробництво технічних засобів інформатизації, системи науково-дослідних установ та підготовки висококваліфікованих фахівців є складовими національної інформаційної інфраструктури і основними чинниками, що забезпечують економічне піднесення" [16, розділ 1].

Як було зазначено нами вище, таке визначення НІТІ є дуже широким та практично підмінює визначення інформаційної сфери. Крім того, територіально розподілені комп'ютерні і телекомунікаційні мережі різних форм власності є як би основою інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури. Тому, хоча й у Законі дається визначення "інформаційної інфраструктури", на наш погляд термін "інформаційно-телекомунікаційна інфраструктура" більш повно передає його сутність.

Національна інформаційно-телекомунікаційна інфраструктура, як система, включає в себе:

- *інформаційні технології* – базові, прикладні та забезпечуючі інформаційні системи і засоби їхньої реалізації (обчислювальну та комунікаційну техніку);

- *інформаційна індустрія* – інфраструктурна галузь і водночас складова частина сфери суспільно-інформаційних відносин, яка покликана обслуговувати як галузі матеріального виробництва інформаційних ресурсів, так і невиробничі, соціальні сфери, що створює умови для їхнього розвитку на основі інформаційних технологій;

- *територіально розподілені державні, недержавні і корпоративні інформаційно-телекомунікаційні (у тому числі інтегровані) мережі, системи зв'язку як загального використання, так й спеціального призначення, інші канали передачі даних, засоби комутації та управління інформаційними потоками;*

- *науково-виробничий персонал* в галузях зв'язку, телекомунікації, обчислювальної техніки, поширення і доступу до інформаційних ресурсів – *інформаційну індустрію;*

- *ринок інформаційних технологій* – засобів зв'язку, програмних продуктів і телекомунікації, інформаційних ресурсів і послуг;

- *інформаційно-аналітичні центри* різного рівня та інші адміністративно-організаційні (функціональні) структури, включаючи кадри, здатні забезпечити створення, функціонування і розвиток національної інформаційної сфери.

У літературі термін "інформаційно-телекомунікаційна інфраструктура" часто вживається як синонім і узагальнення понять "*інформаційний потенціал*" і навіть "*інформаційне середовище*", які несуть у собі, як було зазначено вище, більш узагальнюючий зміст. На наш погляд, поняття інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури містить категорії, пов'язані у більшій мірі із техносферою і відображає її організаційно-управлінський характер, тому що найчастіше використовується в межах однієї держави. Саме тому буде вірно застосовувати категорію "національна інформаційно-телекомунікаційна інфраструктура" (НІТІ). Рівень цієї категорії є показником наявної в державі сукупності умов, що сприяють забезпеченню національних інтересів, поліпшенню процесу управління в економіці, розвитку наукоємних виробництв і технологій, росту продуктивності праці, удосконаленню соціально-економічних відносин, збагаченню духовного життя і подальшої демократизації суспільства – реальний рівень готовності держави к переходу до інформаційного суспільства, інформатизації країни, тобто інформаційну реальність.

Таким чином, створення ефективної інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури, відповідно до визначених та розглянутих

вище етапів інформатизації, також передбачає: 1) широкомасштабне насичення всіх сфер соціальної діяльності електронно-обчислювальною технікою (*комп'ютеризацію*); 2) впровадження телекомунікаційних систем і мереж інформаційного обміну (*медіатизацію*), і нарешті; 3) широкий доступ до інформаційних ресурсів за допомогою новітніх інформаційних технологій (систем штучного інтелекту) (*інтелектуалізацію*, чи, точніше (за І.Й. Юзвішиним), *інформаціологізацію*).

Інформаційні технології (ІТ) є системоутворюючим елементом інформаційної сфери, що визначає рівень реального використання інформації як ресурсу – інформаційної реальності.

При розгляді перспектив розвитку в Україні технологічного компонента інформаційної реальності, на наш погляд необхідно врахувати наступне:

- ІТ є найбільш динамічно розвинутим компонентом національної інформаційної сфери: термін заміни існуючих технологій на більш ефективні постійно скорочується і складає сьогодні 2-3 роки з тенденцією зменшення до одного року;

- вітчизняний ринок ІТ щільно насичений продукцією іноземних виробників. Реально можна говорити тільки про перспективу активної ролі національного інформаційного продукту лише на ринку прикладних і частково, так званих, забезпечуючих ІТ. Що стосується базових (системних) ІТ, то тут на сьогоднішній день оптимістичні прогнози відсутні;

- орієнтація українського ринку ІТ на технічні засоби закордонного виробництва приводить до зниження загальної частки вітчизняних розробок інформаційних технологій відносно кількості закордонних, що адаптуються;

- стан державної індустрії розробки ІТ, як і утворюючих їх технічних та програмних засобів, ставить проблеми перебування нових методів регулювання і забезпечення інтересів держави в умовах обмежень на бюджетне фінансування, ринкової економіки і конкуренції вітчизняних і закордонних виробників у стратегічно важливій для країни галузі.

Відповідно до цього необхідно:

- здійснювати селективну державну підтримку пріоритетних ІТ;
- здійснювати відкрите конкурсне розміщення держзамовлень на нові ІТ при гарантіях держзакупівель і відкритий конкурсний добір ІТ при реалізації державних проектів зв'язку, телекомунікації і інформатизації;

- забезпечувати розробку і реалізацію нормативних правових актів, що регулюють відносини в сфері розробки і використання перспективних ІТ;

- стимулювати застосування ІТ вітчизняної розробки при їхній конкурентноздатності в різних проектах і програмах розвитку зв'язку, телекомунікації і інформатизації, що фінансуються з держбюджету.

Окремо мають бути розглянуті заходи щодо так званих "подвійних технологій", тобто інформаційно-телекомунікаційних технологій, що застосовуються як у цивільних, так і у військових системах.

Формування структур інформаційної сфери здійснюється шляхом створення інформаційно-телекомунікаційних систем різного класу і призначення, які являються її технічною основою. Забезпеченню умов їх ефективного й оптимального функціонування багато в чому сприяє процес формування інформаційної індустрії.

При розгляді та аналізі індустріальних аспектів інформаційної сфери, на наш погляд, дуже важливо враховувати, *по-перше*, рівень виробництва і цілих його галузей, що створюють засоби автоматизації: мікропроцесорне устаткування, елементну базу, засоби телекомунікації, периферійне устаткування, носії даних та інші комплектуючі елементи. *По-друге*, стан організаційно-виробничих (керуючих) ланок, що безпосередньо реалізують обробку інформації: інформаційних служб та їхніх мереж, наявних баз даних і знань, науководослідних, проектних структур, що розробляють автоматизовані інформаційні системи, технології та програмне забезпечення і т. ін. *По-третє*, важливо враховувати організації і підприємства, що створюють програмне забезпечення, оскільки цей процес вже придбав промислову основу. *По-четверте*, у поле зору попадають системи, мережі і засоби телекомунікацій, без яких сьогодні вже немислимий процес інформатизації країни. Усе це перетворюється в особливу інфраструктурну галузь, що вимагає єдиної технологічної політики та консолідації, правового регулювання, організації і управління та розглядається в літературі як окрема категорія – "інформаційна індустрія".

Інформаційна індустрія – дуже специфічний напрямок людської діяльності, що розглядається як інфраструктурна галузь і водночас складова частина сфери суспільно-інформаційних відносин. Необхідно також враховувати особливість інформаційної індустрії, покликаної обслуговувати як галузі матеріального виробництва, так і невиробничі, соціальні сфери, що створює умови для їхнього розвитку. У цьому розумінні вона має подібність з іншими інфра-

структурними галузями, такими як зв'язок або транспорт. Її функції, звичайно, інші, більш складні в порівнянні з функціями зв'язку. Стосовно інших процесів і ланок виробництва, інформаційна індустрія є зовнішньою "нервовою системою", адекватною їхнім сучасним масштабам і завданням. Вона безпосередньо спрямована на забезпечення інформатизації процесу управління в цих галузях та інновацій на основі інформаційних технологій.

Варто особливо підкреслити, що темпи розвитку технічних і технологічних рішень у світовій інформаційній індустрії, різко випереджають темпи зростання інших галузей виробництва. У ряді розвинутих країн, по зайнятості населення й обсягах виробленої продукції, ця галузь вже висунулася на одне з перших місць. Вона є винятково динамічною, технічно розвинутою, наукоємною сферою виробництва. Завдяки саме цим факторам, інформаційній індустрії, також як і інформатизації в цілому, за рубежом надається стратегічне значення не тільки на словах та папері, але й на ділі. Для розвитку галузі, що розглядається, необхідна мобілізація величезних ресурсів — фінансових, матеріально-технічних, наукових, людських. Ця сфера суспільної діяльності вже сьогодні перетворилася в галузь масового додатка праці.

З високої наукоємності усіх технологічних складових, які утворюють інформаційну сферу та забезпечують її ефективне функціонування, виходить, що її розвиток вимагає наявності в країні високого науково-виробничого потенціалу.

Сучасна інформаційна індустрія володіє великою кількістю особливостей. Серед них, на наш погляд, необхідно виділити дві основні. Перша складається у виникненні принципово відкритих інформаційно-технологічних систем, відкритих стосовно сфери поширення інформації і знань, інформаційної сфери суспільства. Такими є інформаційні технології. Практика свідчить, що чим більше розвинуті інформаційні технології, тим більше в процеси їх розробки та функціонування повинний реалізуватися фундаментальний принцип відкритості, тому що вони "розкривають" закриті соціально-економічні структури, роблять їх більш прозорими та перспективними.

Але яке б важливе місце не займали в процесі інформатизації питання розвитку технологічної бази, основні з виникаючих проблем містяться в галузі соціальних перетворень. Основним серед них є розвиток інтелектуального і, особливо, інформаційного ринку. Це головний фактор інформатизації, без якого всі інші заходи перетворень у кращому випадку дадуть лише обмежений ефект.

Тому друга особливість, тісно пов'язана з першою, – це перетворення інформації в товар, причому в товар, що стає самим масовим об'єктом процедури купівлі-продажу.

На думку багатьох дослідників і просто освічених осіб, поява інформаційного товару є найтривіальнішим і найтяжчим для розуміння результатом інформатизації суспільства. Перетворення інформації в товар, формування і розвиток інформаційного ринку та інформаційної економіки. У дійсності ж ствердження про те, що інформація стає товаром, само по собі неоригінально. Набагато вірніше було б сказати, що в сучасному суспільстві інформація стає найбільш важливим, найбільш значимим товаром, тому що без наявності необхідного обсягу і якості інформації неможливий розвиток високотехнологічних виробництв, підйом національного добробуту, забезпечення населення продовольством, промисловими товарами і т. ін. Без адекватної інформації неможливе вирішення політичних, соціальних, економічних і духовних проблем суспільства.

З введенням категорій *"інформаційна продукція"* [15, ст. 40] і *"інформаційна послуга"* [14, ст. 41] Законодавець визначив *"інформацію як товар"* [15, ст. 39].

Інформація завжди була коштовним товаром. Ми знаємо, як високо цінувалися знання в Древній Греції у середні століття, й особливо цінують їх зараз. Отже, говорячи про інформаційну економіку, мова йде про дві зовсім нові обставини – про перетворення інформації та інформаційних послуг у лідируючий сектор економіки з погляду фундаментальності виробленого продукту та кількості зайнятих цією діяльністю людей, а також про можливість самоконтролю, самовиміру трудових витрат в інформаційній сфері на основі самих інформаційних технологій, тобто про об'єктивізацію вартості інформації як найважливішої товарної продукції.

Створення соціальної, особисто значимої інформації пов'язано в основному з інтелектуальною працею. При нинішньому рівні технологізації виробництва комп'ютерів, засобів зв'язку, допоміжної мікропроцесорної техніки і т. ін., у значній мірі можуть здійснюватися за допомогою автоматів і роботів. Таким чином, фізична праця як мірило вартості поступово втрачає своє значення. Точніше, вона мінімізується, оскільки певну роль у виробництві апаратної частини сучасної ІТ все ж таки відіграють відомості та дані – потенційна інформація. Ми опиняємося в ситуації двох глибинним образом взаємодіючих, пересічних економік, що впливають одна на одну, але розрізняються – економіки матеріального та інформаційного

виробництва. Така ситуація зовсім неординарна. І раніше, виробництво не могло розвиватися без інформаційного забезпечення, як не могла б без нього розвиватися суспільна й особиста діяльність людини. Але інформаційна діяльність була мало економізована. Обсяг інтелектуальної праці і зайнятих у ньому людей був незначний у порівнянні з обсягом праці фізичної. Інтелектуальної продукції, напрацьованої інтелектуалами, вченими та інженерами минулого, а також побутової і виробничої інформації, що повільно накопичувалася в історичному досвіді, вистачало для забезпечення соціально-виробничої діяльності мільйонів людей.

У суспільствах, що йдуть по шляху інформатизації, а тим більш в інформаційному суспільстві, ситуація не просто міняється, а буде мінятися з наростаючою швидкістю. Трудові витрати будуть перерозподілятися на користь сфери інформаційних послуг. З урахуванням сказаного можна стверджувати, що сама економіка, теорія управління і організація господарської діяльності підлягає серйозному перегляду. Якщо дехто з економістів, наприклад, стверджує, що визначальними факторами в процесі управління сучасним виробництвом є попит та пропозиція, то інформаційна економіка чи інформаційна політекономія у недалекому майбутньому стануть спроможні висунути й обґрунтувати тезу про те, що вирішальним фактором управління і організації економічної діяльності є інформація. Зміст цього ствердження полягає в наступному: сучасне матеріальне виробництво є вирішальним чинником забезпечення реального буття і життєдіяльності людини. Однак воно розвивається в принципово нових умовах. Це, по-перше, різка обмеженість природних ресурсів, особливо необоротних, невідновних. По-друге, екологічна катастрофа, що насувається. По-третє, демографічний дисбаланс. По-четверте, нерівномірність в економічному, індустріальному й інформаційному розвитку різних країн що зростає і посилюється, нестабільність різних країн світу. Нарешті, по-п'яте, прискорений розвиток наукоємних технологій і інформаційних процесів у невеликому числі найбільш розвинутих країн світу. Домогтися стійкого зростання матеріального виробництва, забезпечити на прийнятному рівні більш-менш стабільне існування більшості населення Землі, домогтися впровадження замкнених безвідхідних технологій запобігти чи, щонайменше віддалити екологічну катастрофу можна лише за умови масового впровадження нових методів управління економікою, розумної організації добре збалансованого ринкового господарства, глобального моделювання і постійного моніторингу основних соціально-економічних процесів. Вирішення

цього питання є найневідкладнішим не тільки в економічному, але й у організаційно-правовому відношенні, тому що від нього залежить саме існування людства.

Таким чином, *розвиток, поширення і впровадження інформаційної технології як засобу глобальної інформатизації, регулювання економіки і створення збалансованої, екологічно безпечної та гуманітарно-орієнтованої соціальної системи у всіх відношеннях є завданням номер один.*

Це чітко проявляється в стрімкому розвитку глобального *ринку інформаційних технологій і маркетингу інформаційних ресурсів та послуг*. Особливо інтенсивно розвивається останній. Аналіз конкретних економічних даних показує, що проектування, продаж і експлуатація баз даних і знань має тенденцію до найшвидшого зростання. Разом з тим це і найбільш дохідна в комерційному відношенні сфера діяльності. У сфері надання інформаційних послуг, у режимі "on-line" (постійний доступ) співробітничують і змагаються англійські, японські й американські компанії, забезпечуючи за допомогою конкуренції й вдосконалення видів наданих послуг інформаційні потреби, що виникають усередині самої економіки. Цікаво, що перше місце займає інформаційне забезпечення фінансової діяльності, потім бізнесу і нарешті, потім розташовується промисловість, наука, освіта і т. ін. Те, що в сфері маркетингу й інформаційних послуг відбуваються швидкі зрушення і зміни, а самі ці послуги одержують усе більший попит, стимульований ще швидше зростаючою пропозицією, підтверджує украй важливий з економічної точки зору тезу, що пропозиція високоякісної продукції, у тому числі і насамперед інформаційної, є найважливішим чинником, який стимулює адекватну їй суспільну потребу. Нарешті, з урахуванням перспективи, яка реально вимальовується, можна без особливих натяжок і ризику стверджувати, що інформаційна економіка поступово стає фундаментальною економічною підставою усіх видів соціальної діяльності, тому що вона виконує найважливішу функцію — функцію її інформаційного забезпечення як складової процесу управління. Природно, що нові механізми і принципи, специфічні для інформаційної економіки й інформаційного виробництва, мають бути певним чином скоректовані, з'єднані з економічними принципами традиційних матеріальних виробництв і, нарешті, законодавчо узгоджені. Це непростий і неоднозначний процес, і справа тут не в узгодженні концептуального і категоріального апарата різних наукових теорій, а в усвідомленні корінної зміни в самому співвідношенні матеріального та інформаційного виробництва. Це нове співвідношення, що стало вже реальністю у найбільш розвинених країнах світу, рано чи пізно позначиться в масштабі

глобальної економіки. Не виключено, що в плані світового поділу праці вчиниться й акт соціально-економічної, політичної, правової і нарешті духовно-культурної сегрегації. У результаті в найбільш розвинутих інформаційних суспільствах сконцентрується вся чи майже вся інтелектуальна індустрія. Вони стануть джерелом, зберігачем і власником основних інтелектуальних ресурсів, виробником домінантних інформаційних технологій, продуцентом основних культурних і соціально-гуманітарних цінностей. Інші ж країни світу перетворяться в споживача інформаційної технології й інформаційної продукції, виробника сировини й окремих видів промислової продукції. Відбудеться глобальний розподіл людства з постійним наростаючим дрейфом інтелектуальних сил і талантів із "країн другого сорту" у "країни першого сорту". До яких наслідків приведе це протягом наступних десятиліть, зараз сказати важко. Але безсумнівно, що виникнення інформаційної економіки і зміна економічного статусу інформації й інформаційної технології найкардинальнішим образом змінять життя і вплинуть на долю людства.

Поняттям, що повною мірою характеризує здатність *адміністративно-організаційних (функціональних) структур* забезпечити створення функціонування і розвиток національної інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури, є *соціальний інтелект* [474]. В даний час формується такий важливий науковий напрямок, як інтелектуалізація соціальних систем (управлінського апарату, правотворчих, правозастосовних та правоохоронних органів, підприємств, громадських організацій, сфер науки, мистецтва, масової інформації і т. ін.). У рамках інформатизації суспільства важливо організувати дослідження не тільки прикладного, а й фундаментального характеру (підготовку методик, проектів, рекомендацій) по підвищенню інтелектуального рівня тих чи інших соціальних структур. Мова йде про формування методами соціальної інженерії інформаційної інфраструктури (а значить і інформаційної сфери) як основи інтелектуального середовища. Цей напрямок стає найважливішим завданням прикладного соціологічного аналізу [190, 31]. За даними ЮНЕСКО, у 1982 році молодь колишнього СРСР займала друге місце у світі за коефіцієнтом інтелектуалізації, а до початку 90-х років — вже сорок друге. Сьогодні школярі напевно не справляються з тестами, створеними 15–20 років тому в розрахунку на середнього учня. І справа тут не в уродженій дурості: доведено, що інтелект протягом життя змінюється в залежності від того, чи вправляє ним людина [184].

В даний час країни сучасного світу можна умовно поділити на чотири групи: 1) ті, що виробляють сировину, продовольство і товари

народного споживання; 2) ті, що виробляють технічну продукцію за іноземними ліцензіями і частково оригінальні технології; 3) ті, що виробляють оригінальні технології; 4) країни, що виробляють знання. Наприклад, США дозволяють собі "поступатися позиціями" у будь-якій сфері діяльності (допускати на свій ринок товари з Японії, Китаю і т. ін.), але не у виробництві знань. США мають максимум кваліфікованого населення – населення, здатного пристосовуватися до нових технологій (здійснювати рецепцію, трансферт технологій) за рахунок рівня освіти. Ряд країн, що мають сучасні інформаційні технології, але не здатних створювати наукову інформацію і знання, що повинні наповняти національну інформаційну сферу, одержують їх головним чином зі США та інших країн. Такі суспільства не є інформаційними.

Особливе значення в плані інтелектуалізації соціальних систем мають такі елементи соціального управління як підбір і розміщення кадрів, визначення місця і ролі кожного індивідуального інтелекту, кожної особистості, у соціальній системі і суспільному житті. При цьому важливо використовувати методикку визначення інтелектуальних здібностей, професійної орієнтації та інші, що давно вже впроваджені за рубежом. За аналогією з когнітивними структурами людини, досліджуваними психологією, важливо виділяти когнітивні структури суспільства і його підсистем. Це структури соціальної пам'яті, суспільної свідомості і суспільної думки, наукових і взагалі творчих шкіл і течій, духовної комунікації і т. ін.

Ефективне функціонування інформаційного простору тісно пов'язано із забезпеченням інформаційної безпеки (ІБ), тобто створення **національної системи забезпечення інформаційної безпеки** (захисту інформації) – НСІБ, як частини державної інформаційної політики та складової національної безпеки.

Держава мусить мати гнучку, мобільну й ефективну систему ІБ, здатну швидко реагувати на погрози, що з'являються, і нові умови соціальної діяльності. Для цього, насамперед, необхідна організація постійного спостереження за ситуацією у сферах, де можуть виникнути загрози ІБ і перманентна перевірка можливостей існуючих систем забезпечення ІБ по відображенню реальних і потенційних загроз. Необхідне узгодження нормативної правової бази, що розробляється у інформаційній сфері і у сфері забезпечення ІБ, в першу чергу, в аспектах інтегрування України в міжнародні телекомунікаційні мережі, створення технологічних засобів забезпечення ІБ, розробки вітчизняних спеціалізованих програмно-технічних комплексів і телекомунікаційних засобів, а також їхнього використання в стратегічно важливих галузях.

Розвиток і глобалізація відкритих інформаційних мереж, швидке зростання світового інформаційного ринку, формування міжнародного інформаційного простору, питання забезпечення інформаційної безпеки держави — усе це створює передумови для руйнування традиційних механізмів забезпечення геополітичної цілісності держав, серйозно впливаючи на державність і національні правові системи. Зростає значення міжнародно-правових механізмів, підвищується роль морального компонента в процесі регулювання суспільних інформаційних відносин.

В даному контексті мова йде перш за все про права громадян, юридичних осіб і держави на вільне отримання, поширення і використання інформації, на одержання послуг зв'язку й інформатизації, що вимагає створення адекватного інформаційного законодавства і відповідної системи правової інформації.

Національне інформаційне законодавство. Треба визнати, що за останнє десятиріччя правотворча діяльність щодо регулювання інформаційних відносин в Україні активізувалася. До нинішнього часу прийнята значна кількість нормативних правових актів, направлених на правове регулювання саме інформаційної сфери.

Проблеми створення ефективної системи законодавства в інформаційній сфері, безумовно, повинні кореспондуватися з загальними завданнями реформування національного законодавства в цілому.

Чинне інформаційне законодавство регулює значну частину інформаційних відносин, що забезпечує розвиток інформаційної сфери. Але необхідні сьогодні якісні і кількісні параметри розвитку інформаційної сфери в Україні в межах СНД, європейського співтовариства і, нарешті, міжнародного співтовариства взагалі, безумовно вимагають його удосконалювання та систематизації.

Засоби і методи реформування інформаційного законодавства України ми маємо намір розглядати більш докладно у зв'язку з особливою їхньою важливістю для даного дослідження.

Наступною складовою національної інформаційної сфери є **система взаємодії зі світовими відкритими інформаційними мережами.**

Велике значення для процесу формування національної інформаційної сфери має завдання входження до єдиного міжнародного інформаційного простору і системи її взаємодії зі світовими відкритими інформаційними мережами. На наш погляд, при розгляді цього блоку, його сутність більше виражає термін "інформаційно-правовий простір", тому що виникаючі при цьому проблеми потребують обов'язкового правового регулювання та у більшій мірі носять правовий характер ніж технологічний.

Єдиний інформаційно-правовий простір являє собою систему організаційно і методично пов'язаних інформаційних ресурсів, що формуються державою та іншими учасниками інформаційних відносин.

Як було зазначено вище, в інформаційному суспільстві громадяни та інші учасники правового спілкування зможуть вільно обмінюватися інформацією, спілкуватися один з одним, створювати, зберігати, поширювати і споживати будь-які відомості та дані, що їх цікавлять. Загальнонаціональна система правової інформації повинна будуватися на основі досягнень науки і техніки, інтеграції діючих засобів телекомунікації та сполучення різних систем інформації, а також з використанням елементів так званого "штучного інтелекту".

Зміст понять "*інформаційний простір*" чи "*інформаційно-правовий простір*" найкраще розкривається через поняття "інтеграція", "сумісність", "єдність" організаційно-правових, методичних, технологічних і телекомунікаційних засобів, що використовуються у процесі інформатизації.

Розглянуту проблему, на наш погляд, можна умовно поділити на *два блоки організаційно-правових завдань*. Перший блок – створення системи єдиного (національного) інформаційно-правового простору України як суверенної держави (за В.М. Горюховим – загальноукраїнської інформаційної бази [180, 175]). Другий – організація взаємодії цієї системи зі світовими відкритими інформаційними мережами, тобто інтеграції України в міждержавному інформаційному просторі.

Загальна кількість баз даних, що створюються в Україні, оцінюється приблизно в 10 тисяч. Сюди входять документографічні, фактографічні, повнотекстові та інші типи баз даних. У регіонах організуються численні територіальні інформаційні центри і служби, які мають взаємодіяти. Тут необхідно звернути увагу на два фактори: необхідність інтеграції та взаємодії усіх інформаційних центрів і систем як на міжвідомчому, так і на національному рівні, та необхідність інтеграції центрів і систем, що створюються на регіональному рівні, тобто мова повинна йти про міжрегіональну інтеграцію.

Враховуючи велику кількість абонентів, розкиданих по всій території України, у процесі інтеграції необхідно розробити єдині правила структурування і кодування інформації, а також єдині методичні підходи до використання і вибору програмно-технологічного забезпечення, тобто інформаційних технологій.

Розглядаючи окремі аспекти та проблеми державної інформаційної політики в галузі ЗМІ, І.В. Арістова підкреслює розходження уявлень про єдиний інформаційний ресурс. "*Чомусь вважається,*

що єдиний інформаційний простір — це можливість на всій території держави розповсюджувати одну і ту ж інформацію”, — пише вона. Ми підтримуємо наступну її тезу про те, що єдиний інформаційний простір “варто розглядати ... як можливість забезпечити кожного громадянина максимально повним спектром фактів і думок, існуючих у країні, в тому числі ознайомити неодмінно і з версією державних органів, тобто з офіційною версією, що, як підказує досвід, теж не може і не повинна претендувати на істину в останній інстанції. Навпаки, саме з того, наскільки ця версія підтверджується іншими версіями і фактами, громадянин має можливість зробити висновок про якість обраної ним влади” [135, 225].

Таким чином, необхідність створення єдиного інформаційно-правового простору України обумовлюється, по-перше, наявністю на території країни великого числа інформаційних центрів та інформаційних мереж різного рівня і різного призначення (у тому числі правової інформації), по-друге, потребою у саморегуляції ЗМІ, протидії монополізації з боку держави на місцеві та регіональні сфери їх застосування.

Процес інтеграції України, тобто її національної системи інформаційно-правового простору, до міждержавного інформаційного простору пов'язаний із однією з грандіозних завдань процесу інформатизації сучасного світового співтовариства та інтенсивним розвитком всесвітніх інформаційних мереж. Такі мережі спроможні охопити значну кількість держав, завдяки чому відкриваються нові перспективи в сфері економіки, політики, соціальних відносин. Так відкривається можливість створення соціальних груп за інтересами людей, які перебувають в різних країнах і на різних континентах, розділених величезними відстанями.

Зокрема мова йде про проблему реальної участі національних інформаційних і телекомунікаційних мереж України в міжнародному інформаційному обміні, а саме про інтеграцію в глобальну інформаційно-телекомунікаційну мережу Інтернет, яка виросла з мережі “Арпанет”, створеної чверть століття назад для обміну інформацією між структурою науково-дослідницьких центрів воєнної промисловості США. У 1993 році мережа вже нараховувала до 2 млн. об'єднаних комп'ютерів. В даний час вона може запропонувати споживачам сотні баз даних, включаючи бази правової інформації. Сьогодні до мережі “Інтернет” приєднані практично всі парламенти Західної Європи, США, Росії та інших країн СНД. З 1997 року має свою сторінку в Інтернеті і Верховна Рада України. До інформації, яка використовується при цьому, відносяться відомості та юридичні

документи, що накопичуються та зберігаються в центрах правової інформації і бібліотеках парламентів.

Єдиний інформаційно-правовий простір формується і на рівні держав-учасників СНД за допомогою інформаційних технологій, що застосовуються в Інтернеті. З метою зближення законодавств країн Співдружності, вдосконалювання правової основи економічного співробітництва в програмі взаємного обміну економічною інформацією передбачена можливість своєчасного одержання інформації про прийняті в державах нормативні акти, що відносяться до економічних, фінансових, митних і інших сфер державної політики. З цією метою створюється міждержавна система правової інформації.

Угода про обмін правовою інформацією між країнами-учасницями СНД [162] регламентує порядок інформаційних обмінів у рамках спеціально розробленого тематичного переліку. Згідно з угодою організується інтегрована база даних багатосторонніх угод. При цьому кожна сторона несе відповідальність за повноту, точність, достовірність і своєчасність надання інформації. Саме тому створення єдиного інформаційно-правового простору вимагає систематизації інформаційно-правових ресурсів. Це означає їх систематичний і суворий облік, підтримку в стані, придатному для збереження, доповнення і використання. Єдиними для усіх створюваних систем мають бути і логіко-семантичні засоби. З цією метою передбачене ведення Класифікатора галузей законодавства України.

Державна політика інформатизації правової сфери має враховувати процес формування інформаційних відносин, що складаються на міждержавному і міжнародно-правовому рівні. Одним із основних завдань при цьому є забезпечення гармонічного входження України в структуру інформаційно-правового простору СНД.

Завдання формування єдиного інформаційно-правового простору на рівні СНД сформульовано у:

- Концепції автоматизованої системи інформаційного обміну між державами-учасниками Співдружності, затвердженій рішенням Координаційно-консультативного комітету Співдружності 1 березня 1994 р. [161];

- Концепції створення спільного науково-технологічного простору держав-учасників Співдружності Незалежних Держав, прийнятій на засіданні Президії Міждержавного економічного комітету Економічного союзу в м. Москві 22 вересня 1995 року [83];

- Концепції створення Геоінформаційної системи Співдружності Незалежних Держав (ГІС СНД), прийнятій на засіданні Президії

Міждержавного економічного комітету Економічного союзу 6 березня 1998 р. [162];

- Концепції формування інформаційного простору Співдружності Незалежних Держав, затвердженій Радою голів урядів Співдружності Незалежних Держав 18 жовтня 1998 р. [87];

- Концепції інформаційної безпеки держав-учасників Співдружності Незалежних Держав у військовій сфері, затвердженій Радою голів урядів Співдружності Незалежних Держав 4 червня 1999 р. [89].

Цими документами передбачається формування в кожній державі СНД національної системи правової інформації (тобто інформаційно-телекомунікаційної системи правової інформації).

Необхідно відзначити, що Україна чомусь вважає необхідною часткову участь у настільки важливих програмах і до цього часу не приєдналася до укладених домовленостей.

Однак процес участі України в міжнародному інформаційному просторі породжує ряд проблем, аналогічних проблемам, що виникають і в інших країнах. Сутність проблем такого роду складається в необхідності дотримання інтересів держави і забезпеченні захисту прав і свобод її громадян. Очевидно, що необхідна активна участь держави в проєктах розвитку світових інформаційних мереж, поступове його входження в міжнародні мережі відповідно до дійсних потреб, в економічних та технологічних можливостях, забезпечення необхідного організаційно-правового та технологічного рівня захисту інформації при підключенні до міжнародних інформаційних мереж.

Для реалізації цих положень мають бути виконані наступні заходи:

- організація моніторингу і прогнозування потреб у різних видах інформаційного обміну через міжнародні інформаційні мережі;

- розробка національних організаційно-правових та технологічних стандартів інформаційного обміну і захисту інформації, узгоджених з міжнародними;

- організація системи комплексної підготовки масових користувачів до роботи у світових інформаційних мережах, що охоплює навчання користувачів, підвищення кваліфікації фахівців з телекомунікацій, рекламну діяльність, поширення інформації про світові інформаційні мережі, інформаційно-правову культуру поведінки в них і т. ін.;

- розробка національного законодавства, що встановлює статус інформації, переданої по світових відкритих інформаційних мережах, процедури контролю над дотриманням цього статусу, а також законодавства, яке регламентує обов'язки і відповідальність користувачів;

- участь у розробці міжнародного нормативно-правового забезпечення функціонування міжнародних відкритих інформаційних мереж.

Треба окремо підкреслити, що розглянута нами вище інформаційна сфера має своє відображення у філософській категорії *"інформаційна реальність"*, яку ми маємо намір запропонувати нижче.

Крім того, з точки зору інформаціологічного підходу, основні положення якого були нами зазначені в процесі аналізу загальнотеоретичної характеристики поняття *"інформація"* та суміжних понять, інформаційну сферу інформаціолога розглядають як складову (підсистему) *інформаціологічного ресурсу* — *"... інформацію людини як продукт його інтелектуальної діяльності, а також вихідний пункт і засіб для наступних інформаціологічних процесів і відносин. Але інформаціологічні ресурси включають також все необхідне для здійснення інформаціологічної діяльності. Оскільки діяльність людини — різноманіття форм і реалізації інформаціологічної діяльності, то і усі ресурси людства — окремі форми інформаціологічних ресурсів. Інформаціологічні ресурси включають засоби та продукти інформаціологічної діяльності, інформацію, техніку, технології, комунікації, її інфраструктуру — політичну, економічну, соціальну, науково-правову та ін. Оскільки інформаціологічна діяльність проводиться в комплексі із інформаційними самовідносинами Всесвіту, то до її інфраструктури належить також інформаційне середовище навколишнього світу, природна інформації"* [225, 490].

Інформаційна сфера, згідно інформаціологізму, збігається з інформаціологічною сферою людини (людства), але має інше логічне представлення. В інформаційній сфері людина розглядається як її творець і учасник, як її суб'єкт, правовласник, користувач. В інформаціологічній сфері він сам є компонентом у якості самостійної інформаційно-інтелектуальної системи. *"Інформаційна сфера розглядається як частина, інформаційне уявлення діяльності людини. Інформаціологічна, навпроти, вбирає в себе усю діяльність людини, реалізуючи її в різноманітті приватних виражень"* [225, 489].

1.5. Місце і роль держави в процесі інформатизації суспільства

Створення і розвиток технічної бази інформатизації (інформаційних технологій) — важливе й одне з пріоритетних завдань, без вирішення якого неможливий розвиток суспільства до інформаційного. Сьогодні ми спостерігаємо сплеск інформатизації практично усіх сфер людської діяльності, у тому числі й організаційно-правової. При цьому характерною рисою процесу, що відбувається, є відомчий

характер створення автоматизованих інформаційних систем, при якому практично відсутній загальнодержавний "нагляд". Як підсумок — виникнення (накопичення) важко сумісних і погано організованих функціональних структур. Методи "великої купи" у комп'ютеризації вже обернулися для України великими втратами. Важливо, насамперед, упорядкувати ріст технічної бази і систем у загальнодержавному масштабі, при цьому приділяючи особливу увагу організації сумісності автоматизованих інформаційних систем як програмно-технічних комплексів. Це відправна вимога формування ефективної інформаційної сфери. Без цього ніякі інші заходи не будуть ефективними. Чим ширше відбуваються процеси інформатизації, тим важливіше стає роль державної політики, підвищується значення загальнодержавного управління й контролю в цій сфері.

Як було нами зазначено вище, характерною рисою інформаційної сфери є інформаційні відносини, що виникають та формуються в процесі здійснення інформаційної діяльності з метою одержання нових знань в якості інформаційних ресурсів та їх подальшого використання для удосконалення засобів, знарядь, предметів та умов праці і життя людини, духовного та культурного розвитку суспільства, переходу до інформаційного способу життя, інформаційного суспільства за допомогою інформатизації.

В процесі інформатизації особливого статусу набуває роль держави, оскільки еволюція усього суспільства взагалі та держави зокрема підпорядковується інформаційним закономірностям, а управління інформацією стає, власно кажучи, управлінням майбутнім.

З метою упорядкування та врегулювання інформаційних відносин на державному рівні виникає потреба юридичного визначення поведінки їхніх учасників в найбільш важливих правових нормах. Таким чином, право є результативним засобом регуляції відносин між владою та інформацією, що стримує свавілля як однієї, так і іншої сторони та передбачає наявність для них взаємних стимулів і обмежень. В свою чергу, таке становище обумовило необхідність виділення і фіксації в державному управлінні напрямку (інституту), що позначається як державне управління в сфері суспільних інформаційних відносин. Державне управління є одним із важливіших чинників розвитку різноманітних сфер суспільного життя, забезпеченості цілісності, стабільності та поступового розвитку суспільства.

Головною метою державного управління у сфері суспільних відносин є втілення в життя державної політики. В умовах становлення і розвитку процесів інформатизації країни (формування національних інформаційних ресурсів, їх поширення, споживання, збереження,

створення надійної системи національної інформаційної безпеки і т. ін.) виникає категорія "державна інформаційна політика" як складова частина соціально-економічної політики держави, яка визначає основні завдання, цілі, напрями, принципи, форми і методи діяльності держави в інформаційній сфері. Саме інформаційна політика стає основним засобом вираження позиції держави і управління соціальними процесами під час переходу країни у іншу формацію – до інформаційного суспільства.

Держава формує та реалізує інформаційну політику визначаючи при цьому міру, форми й засоби своєї участі в процесі інформатизації як на державному, так і міжнародному рівнях, виходячи із власних інтересів і можливостей, створює організаційно-правові структури, які захищають її права й інтереси в інформаційній сфері.

Але, вважаємо за доцільне підтримати думку А.В. Колодюка, який розглядаючи питання – *"... хто повинен розкривати переваги інформаційного суспільства перед громадянами індустріальної доби?"*, підкреслює, що *"не правильно було б вважати, що лише держава, бізнес чи громадські організації повинні брати на себе таку ініціативу. Адже це суперечить сучасним тенденціям консолідації, прийняття та виконання рішень на будь-якому рівні (місцевому, державному, регіональному чи глобальному)"* [454, 66]. Свідченням цього є одне з положень Декларації принципів Всесвітнього Саміту з питань Інформаційного Суспільства (далі – WSIS): *"Успішна розробка і реалізація електронних стратегій можливі лише на основі діалогу і розвитку партнерства. Передбачено, що кожна країна до 2005 року повинна створити принаймні одне діюче партнерство між державним і приватним сектором як зразок для подальших дій"* [872]. Більш того, інформаційне суспільство не може бути суто державним проектом, а лише складовою частиною державної політики, що гармонізує з інтересами всіх інших суспільних секторів, її зовнішніми та внутрішніми пріоритетами, історичними традиціями, стратегічним баченням тощо.

Основною функцією держави в процесі побудови інформаційного суспільства, з-поміж усього іншого, є зміна пріоритетів суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку за індустріальним сценарієм на постіндустріальний, звичайно, за умови правдивої оцінки поточних реалій розвитку та внутрішніх ресурсів. Отож, правляча верхівка держави повинна задати правильний стратегічний напрямок спочатку бодай на декларативному рівні, а вже потім і на практичному. Слід зауважити, що у багатьох державах пострадянського простору процес побудови інформаційного суспільства забезпечений на декларативному рівні, проте його реаль-

не втілення так і не відбувається. У такому разі можна виокремити два шляхи державної політики щодо розвитку інформаційної сфери. Першою альтернативою є виділення 5–10% бюджетних коштів держави на програми розвитку інформаційного суспільства. В силу економічних чинників у більшості держав світу це неможливо, тому державі слід використати іншу альтернативу, а саме:

- залучати ресурси приватного та громадського секторів, акумулюючи їх для конкретних цілей;

- використовувати зовнішні зв'язки, залучаючи інвестиції та розширюючи співпрацю з іноземними партнерами, які спеціалізуються у сфері інформаційного суспільства та сучасних інформаційно-комунікаційних технологій;

- забезпечувати належне інституційне та законодавче середовище для реалізації двох попередніх завдань.

Зауважимо, що створення таких умов є найбільш прийнятним і для України в сучасних умовах формування інформаційного суспільства на національному рівні. Таким чином, держава, що поставила за мету побудову інформаційного суспільства, в короткостроковій перспективі зможе забезпечити:

- створення умов розвитку та зростання інформаційного сектору національної економіки;

- підтримку інноваційних проектів створення розвитку інформатизаційних систем у пріоритетних галузях економіки;

- забезпечення інформаційної безпеки та захисту інформації;

- забезпечення рівноправної участі у міжнародному розподілі праці;

- розвиток інформаційного права [255, 20].

Сучасною тенденцією, яка характеризує інформатизацію, є й те, що менш розвинені держави, як правило, переймають моделі процесу формування інформаційного суспільства у інших більш розвинутих країнах, невдало прилаштовуючи їх під національні умови. Держава повинна створити сприятливе мотиваційне середовище для залучення дієвих ресурсів з боку бізнесу, фондів, міжнародних інвесторів та партнерів. Таким чином, по-перше, громадяни розумітимуть, що нові умови не є прерогативою держави і не нав'язуються зверху, а відтак швидше опанують їх; по-друге, розвиваючи проекти інформаційного суспільства, держава за допомогою ефективного використання новітніх технологічних засобів посилює розвиток демократичного процесу та формування громадянського суспільства, оскільки взаємодія з громадянами стає прозорішою, менш формалізованою чи бюрократизованою; по-третє, взявши курс на модернізацію суспільно-

політичного та соціально-економічного розвитку, держава починає діяти за загально прийнятними умовами на міжнародній арені, інтегруючись у перспективні альянси з іншими державами та структурами; по-четверте, модернізація індустріальної інфраструктури та галузей позитивно впливає на такі фактори розвитку як рівень валового внутрішнього продукту (ВВП), розмір державного бюджету, прожитковий рівень населення, рівень заробітної плати, міжнародні позиції держави. Перелік цих позитивних факторів можна було б і продовжувати, але навіть уже перераховані вище багато про що свідчать. Ці тенденції підкреслює і практика останнього десятиріччя суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку в розвинутих демократіях.

Компанії та організації, які інвестують у побудову інформаційного суспільства, та співпрацюють з державою і громадськими організаціями над розвитком проектів інформаційного суспільства отримують свої очевидні переваги:

- розвиток ринків збуту товарів та послуг;
- формування позитивного іміджу;
- отримання конкурентних переваг;
- доступ до докладнішої інформації про клієнтів та ринки;
- удосконалення умов ведення бізнесу;
- підвищення соціальної значущості компанії, участь у нових партнерствах та мережах.

У свою чергу, громадські організації виступають "проміжною ланкою" між державними органами, бізнесом та громадянами, оскільки громадські організації широко представлені у всіх сферах суспільного життя, адекватно інформуючи цільові аудиторії. Окрім представлення власних інтересів, кожна організація стає частинкою загальнодержавної місії побудови інформаційного суспільства.

За таких умов, у світі відбувається цивілізована співпраця держави, бізнесу та громадського сектору на паритетних умовах, а також на засадах прозорості, що нівелює такі явища, як: "тіньова економіка", "монополізм на ринку", "відмивання капіталів", "олігархічний режим", "бюрократія" тощо. Власне, спільні вкладення у прозорі процеси з боку національних компаній, держави та іноземних інвесторів у результаті стають прибутковими для кожної сторони процесу. Головна ідея полягає у тому, що глобально такі б проекти були орієнтовані на кінцевого споживача – громадянина. Саме така спрямованість демонструє відмінність між короткотривалими проектами, котрі передбачають задоволення вузьких інтересів окремих груп, та проектами, які є частиною соціально-економічного розвитку держави, її політичного курсу тощо.

1.6. Стан, проблеми та перспективи розбудови інформатизації України

Треба визнати, що в нашій країні сьогодні відбувається процес руйнування раніше сформованих передумов інформатизації, які відповідають класичному підходу до інформатизації суспільства. Необхідне прийняття неординарних рішень, які б дозволили перебороти технологічне відставання України від передових країн світу, наприклад:

- запозичення передової інформаційної технології з одночасним забезпеченням інформаційної безпеки України;
- визначення утворюючих рис соціальних перетворень майбутнього (наприклад, гармонізація інформаційного і правового начала суспільства);
- використання знань як основний принцип інформаційного комфорту;
- активний пошук конструктивних рішень соціальних проблем.

Зараз у світі панує "західний", розрахований на раціональне сприйняття, варіант інформатизації. Україна ж – європейський регіон і правильне врахування цієї обставини може дозволити країні різко збільшити темпи інформатизації, своїм шляхом наздогнати передові в інформаційному відношенні країни.

1.6.1. Історико-порівняльний аналіз проходження інформатизації в Українській державі

Після 1917 року Україна пережила безліч крутих поворотів у своїй історії: революцію, громадянську війну, воєнний комунізм, "нову економічну політику" (НЕП), індустріалізацію, колективізацію, епоху масових репресій та геноциду, Вітчизняну війну 1941–1945 рр., відбудовний період, початок і катастрофу першої економічної реформи (1965–1967 рр.), період застою (1968–1985 рр.), проголошення суспільно-політичної і соціально-економічної перебудови, розкол Радянського Союзу супроводжувався повільним розпадом сформованих економічних зв'язків, період утворення і становлення самостійної, демократичної держави, нарешті процес інтеграції до Європейського Союзу, що спостерігається нами сьогодні. У цій історії було все: ентузіазм і песимізм, захват і розпач, насильство і несправедливість, суб'єктивізм у політиці державного управління і спроби реформ. Підсумок же всієї цієї діяльності, з погляду розуміння сучасного стану суспільства, складний і неоднозначний. Однак, сьогодні ми є

свідками формування національного соціально-правового, економічного і багатьох інших складових життєво необхідних для нормального функціонування демократичного суспільства.

Україна, як самостійна держава, досить молода, але, саме тут, завдяки розвиненій науці, промисловості та амбіційним державним пріоритетам, ще у 1952 р. було створено третій у світі комп'ютер після США й Великобританії, сформувала всесвітньо відому школу з кібернетики та обчислювальної техніки на чолі з академіками С. Лебедевим і В. Глушковим. Ще у 70–80 рр. минулого століття академік Глушков сформулював низку дуже важливих ідей, пов'язаних з інформатизацією суспільства, зокрема з упровадженням електронних грошей, створенням державних автоматизованих систем управління тощо. Розроблені українською школою напрями, а саме: штучний інтелект, теорія самоорганізації, системний аналіз, нові підходи до розробки багатопроцесорних ЕОМ, характеризувалися як новий якісний рубіж у світовій кібернетиці. Вони були найперспективнішими і базувалися на відтворенні механізму діяльності мозку людини. На той час, коли ще лише починали формуватися перші концептуальні засади майбутнього інформаційного суспільства, Україна перебувала серед незаперечних лідерів, ідеологів його побудови.

І тому представляється, що аналіз ситуації, яка склалася на сьогодні в сфері інформатизації, було б не правильно починати без обліку економічних позицій, що дісталися Україні "у спадщину", як спадкоємицю частини економіки Радянського Союзу.

Відповідно до статистичних довідників на 1990 р. Радянський Союз займав перше місце у світі по виробництву чавуна, сталі, нафти, тракторів, по збірних залізобетонних конструкціях і продуктах харчування, друге місце по виробництву електроенергії, цементу й ін. Наприклад, у СРСР виплавлялося сталі майже в 2 рази більше ніж у США, тракторів вироблялося у 4 рази більше, у 2 рази більше цементу, пшениці вирощувалося 83,3 млн. тонн, тоді як у США — 57,3 млн. тонн. І в той же час, Радянському Союзу не вистачало чавуна і сталі, цементу і будівельних конструкцій, палива і деревини, зерна, товарів широкого споживання, ліків і всього іншого, усього того, що складає основу нормальної людської життєдіяльності і побуту. Такий стан був обумовлений сформованою структурою виробництва, мегодів управління, при якій значна частина промислової продукції йшла на розширене відтворення тієї ж промисловості, що стала для себе самоціллю. Командно-бюрократичний апарат придбав самодостатнє значення. Його головним завданням було збереження влади і добування з неї вигоди. Наслідком цього стали некомпетентність, дефіцит інфор-

мації і знань. У результаті продуктивність праці в сільському господарстві за останні роки існування СРСР складала в 5 разів менше, ніж у США, продукція машинобудування практично не користувалася попитом на світових ринках. За структурою експорту, здійснюваного в основному за рахунок сировини і природних ресурсів (лісу, нафти, газу), СРСР уступав не тільки США, Японії і найбільш розвинутим країнам Європи, а навіть і Південній Кореї та Тайваню, що в основному експортували сучасну техніку і технологію, будучи їхніми основними виробниками. Усе це було результатом тривалого застою, безгосподарності і придушення особистої ініціативи.

У плані інформатизації країни, вже до 1990 р. у США нараховувалося близько 3,5 тис. загальнодоступних баз даних і знань практично в усіх областях науки, техніки, економічної-суспільно-економічної і побутової діяльності. У СРСР загальнодоступні бази даних і знань існували, але в дуже обмеженій кількості. Їхня обмеженість обумовлювалася нерозвиненістю систем телекомунікацій, необхідних для об'єднання персональних в інформаційні мережі як головного засобу переробки інформації і доступу до неї за допомогою комп'ютерів. До початку 90-х років у США, на відміну від СРСР, практично кожна друга родина мала персональний комп'ютер, загальна кількість яких перевищувала 40 млн. Якість і кількість комп'ютерів постійно зростали, відповідаючи світовим стандартам.

У сфері соціального управління і промисловості в СРСР було зайнято лише близько 17 млн. персональних комп'ютерів. Їх якість і рівень технологій, що застосовувалися в процесі виробництва, відставали від світових стандартів більше ніж на 10 років, і цей термін має тенденцію до збільшення. По насиченості комп'ютерами на 1 тис. жителів СРСР уступав не тільки передовим країнам світу таким, як США, Японія, ФРН, Франція, Італія, Швеція, Данія, Південна Корея, Тайвань, Гонконг, Сінгапур і т. д., але навіть Індії. По намічених планах, до 1990 р. у країні мало бути зроблене 1 млн. 100 тис. персональних комп'ютерів, однак реалізовані вони були навряд чи на 30—40%.

Приблизно така ж ситуація спостерігалася в сфері виробництва і використання могутніх комп'ютерів класу "міні", "суперміні" і "супер". Однак, у пресі тих років з'являлися повідомлення про те, що в СРСР функціонують комп'ютери з продуктивністю 1 млрд. операцій у сек., в той час як у США ще в 1986 р. видатний конструктор Д. Хілліс сконструював могутній суперкомп'ютер, що містив 16 і 64 тис. паралельно діючих мікропроцесорів. Ця машина здатна була здійснювати до мільярда, а в "піковому" режимі близько 7 млрд. операцій у секунду. У 1988 р. у світі працювало 298 суперкомп'ютерів. З 1992 р.

щорічно встановлювалося 263 суперкомп'ютери [891]. Паралельно з цим у США діяли національні програми по створенню "трилліонників", тобто машин, що здійснюють 10 у 12-ій степені операцій в секунду [205]. Не справедливо було б не помітити, що в Радянському Союзі теж велися роботи по розробці комп'ютерів з подібними характеристиками. Але в силу діючої в суспільстві "філософії таємності" і підозрливості, відомості про дослідження, які проводяться, у пресі майже не з'являлися, а, отже, ні сама ця техніка, ні відповідні інженерно-технологічні знання не могли позитивно впливати на глобальний процес інформатизації.

Радянський Союз у тисячі разів уступав США по загальній обчислювальній потужності своїх комп'ютерів, обсягу виробленого програмного забезпечення і їхній якості [875]. Ще більш значною є статистика відставання в галузі розробки систем штучного інтелекту (СШ) і експертних систем (ЕС). Незважаючи на те, що дослідження в цих напрямках у нашій країні велися досить інтенсивно ще з 70-х років минулого століття, а з прийняттям у 1984 р. програми створення комп'ютерів п'ятого покоління відновилися з новою силою, положення залишалося колишнім. Можливо, що десь у зовсім "закритих" установах і функціонували ефективні ЕС, але у світовій сфері соціальної й економічної активності, які реально впливають на долі країни, вони практично були відсутні. Е. Бирел [865] – англійський фахівець з інформаційного менеджменту – привела дані про те, що виділений в США в 1991 році на розробку ЕС кошторис складав 3,5 млрд., а у Великобританії – 1,5 млрд. доларів.

Процес інформатизації немислимий без впровадження сучасних технологій зв'язку (комунікацій). Навіть у сфері розробки та впровадження традиційних систем зв'язку, якою була телефонізація, СРСР фундаментально відставав від більшості країн Західної Європи і США. За офіційними даними ще на 1990 рік, кількість телефонів на 1 тис. жителів у СРСР було 111, у той час як у Швейцарії – 1299, у Швеції – 890, у США – 650, у Великобританії – 521, у Югославії – 122, і тільки в Туреччині – 55. До цього варто додати, що розвинені країни Західної Європи, Америки і Азії для передачі інформації, особливо ділової і побутової, все більш інтенсивно використовували систему мобільного зв'язку, яка опирається на розгалужену мережу радіотрансляційних станцій із застосуванням космічних технологій. З метою передачі інформації до безпосереднього користувача там вже тоді використовувалося комерційне телебачення зі зворотним зв'язком. Сьогодні в США і Західній Європі процес створення систем інтегрованого зв'язку вже завершений, знаходиться в стані перманентного розвитку й вдосконалення.

Але, мабуть, самою тривожною обставиною було рішуче відставання і різкий спад у сфері науки.

Наукові знання — найбільш коштовні відомості, головним джерелом яких є наукова й інтелектуальна діяльність. Наукові знання відіграють головну роль у сучасних технічних і технологічних перетвореннях суспільства. Вони являють собою основну частку національного інформаційного ресурсу, що визначає реальні можливості інформатизації і гарантує статус сучасного інформаційного суспільства. Питома вага наукових відкриттів, які по термінології останніх статистичних довідників Радянського Союзу знаходилися "вище рівня" закордонних розробок, постійно знижувалася. Так, у 1980 році здійснювані в СРСР наукові розробки складали 9,1% від світового числа, у 1985 р. — 7,4%, у 1986 р. — 5,9%, у 1987 р. — 5%. З 1990 року така статистика просто не ведеться.

Загальна картина катастрофічного інформаційного відставання стає особливо непривабливою, якщо врахувати, що в СРСР при чисельності населення більшій, ніж у США, число студентів, а отже, і майбутніх "виробників" наукових знань, було в два з лишнім рази менше, а рівень інформованості науковців про досягнення світової науки, був меншим у 100 разів [194].

Зрозуміло, було б зовсім невірно вважати, що в Радянському Союзі не відбувалося будь-яких позитивних змін у сфері розвитку і нарощування інформаційної технології, у реорганізації і стимулюванні вищої освіти і науки.

Все це вимагало прийняття радикальних і глибоко продуманих рішень. Необхідно було виробити принципово нові, основані на вивченні світового досвіду, підходи з врахуванням нашої реальності підходів. Ще в 1987 році, у спеціальній доповіді, підготовленій комісією Організації Об'єднаних Націй (ООН) по розвитку технології, відзначалося, що лідери "третього світу" із тривогою і занепокоєнням дивляться на інформаційну цивілізацію. Потрібно сказати, що деякі з цих країн прикладали досить ефективні зусилля, щоб надолужити упущене. На жаль, у Радянському Союзі такі зусилля виявилися явно недостатніми.

Прийняття продуманих і радикальних рішень ускладнювалося "філософією таємності", породженої довгими десятиліттями волюнтаризму в процесі управління суспільством, застоєм і загальною недовірою до людини. Ставши могутнім інструментом авторитарного управління, дефіцит інформування, що створився тоді, і сьогодні являє собою значний бар'єр на шляху до інформатизації. Тепер вже зрозуміло кожному, що вирішення проблем, пов'язаних з радикальною

економічною реформою і демократизацією суспільства, неможливо без реальних правових гарантій доступності кожного громадянина до всієї необхідної інформації.

Таким чином, соціально-економічна і технологічна основи для створення інформаційного майбутнього в нашій країні на початок 90-х років знаходилися в зародковому стані. Така реальність, і з нею потрібно рахуватися при оцінці перспектив. Наука має досліджувати її у всій повноті і протиріччях. Тільки при такому підході наука зможе сприяти раціональному і практичному вибору між інформаційним суспільством і інформаційною колонією.

На жаль, за роки незалежності Україна не змогла скористатися навіть тими позитивними визначальними факторами суспільного розвитку, не сформувала й не втілила в життя політику пріоритетного науково-технологічного поступу і, як наслідок, відсутність послідовної державної політики в Україні, спрямованої на розбудову інформаційного суспільства і суспільства, побудованого на знаннях (82 місце зі 104 країн світу за важливістю для уряду цього напрямку, призвела до спонтанного розвитку лише окремих фрагментів його початкової стадії, якою є "медіатизація" (комунікаційне суспільства): систем зв'язку і телекомунікацій, спрощеного переліку Інтернет-послуг.

Як визначається в інформаційно-аналітичних матеріалах забезпечення парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні, підготовлених Кабінетом Міністрів України, за кількістю користувачів Інтернету на 100 осіб (8,0 осіб) у 2003 році населення наша країна випереджає лише Киргизію (2,0), Боснію і Герцеговину (3,2), Вірменію (3,7) і Грузію (2,4), Албанію (1,0) і Азербайджан (4,9), Казахстан (1,2), Таджикистан (4,2), Узбекистан (2,0) та Туркменію (0,3). За загальним індексом ступеня готовності мережі Інтернет того ж "Світового економічного форуму" Україна зайняла у 2003 році 82, а у 2004 році – 78 місце. Так само виглядає й позиціонування України за кількістю абонентів телекомунікаційного зв'язку (на 100 осіб населення – 36,9). За даними на 2003 рік Україна за цим показником межує з Російською Федерацією (50,2) та випереджає лише Молдову (35,1) і країни Середньої Азії. А обмеження доступу до телекомунікаційних послуг перешкоджає конкурентоспроможності України та перспективам її розвитку, обмежуючи можливості підприємств конкурувати у глобальній економіці та зводячи до мінімуму позитивні наслідки будь-якого підвищення ефективності управління. Існує зв'язок між індексом цифрового доступу країни та рівнем її конкурентоспроможності. Тобто, країни з вищим індексом

цифрового доступу мають вищий рейтинг конкурентоспроможності і навпаки. Поряд з цім, у 2003 році за загальним індексом конкурентоспроможності "Світового економічного форуму" у сфері інформаційних технологій Україна посідала 84 місце, а у 2004 — 86. У 2005 році Україна зайняла 57 місце (тобто, третє з кінця після Азербайджану та Казахстану) у світовому рейтингу "е-готовності" [188].

Що ж до прогнозів, то, за умови збереження існуючої тенденції, вони для нас теж не радужні. За передбаченнями, у 2010 році в Україні на 100 осіб буде (можливо): за кількістю комп'ютерів — 2,9, користувачів Інтернету — 16,1, абонентів телекомунікаційного зв'язку — 80,0.

Останню тезу підтверджує думка М. Згуровського, який зазначає, що *"Побудова комунікаційного суспільства за моделлю "Електронна Україна" чи "Електронний уряд" для України є важливою, але не кінцевою метою, бо якщо все звести лише до цього, нам залишиться роль залежних користувачів чужих знань і технологій, а не їх ідеологів та розробників. Сучасне інформаційне суспільство і суспільство, побудоване на знаннях, окрім технологічного, набуло багато вимірів: гуманітарного, мас-медійного, культурологічного, освітньо-наукового та інших. На жаль, створення цілісної моделі такого суспільства, побудова власної економіки знань та індустрії інтелектуальних інформаційних технологій на основі фундаментальної науки і освіти в державній політиці України відсутні, тоді як значний інтелектуальний потенціал країни не використовується".* Дійсно, *"... Найближчим часом Україну очікують жорсткі умови на зовнішніх ринках металу, перехід до розрахунків за енергоносії за світовими цінами, втрата інших преференцій пострадянського простору. Уникнути економічного колапсу країна зможе, лише негайного перейшовши до політики пріоритетного науково-технологічного розвитку. Важливим елементом такої політики має бути розбудова в Україні суспільства, побудованого на знаннях та інформації. Якщо така політика буде запропонована вищою політичною владою держави, постане запитання: якою має бути стратегія розбудови нового типу суспільства в Україні? Можливі два шляхи.*

Перший. Виходячи з того, що Україна ще не завершила побудову комунікаційного суспільства (немає національної інформаційної мережі освіти і науки, інформаційне середовище України не відповідає базовим міжнародним індикаторам), можна вибрати традиційний шлях копіювання і наздоганяння розвинених країн у частині послідовного проходження відповідних фаз — комунікаційне суспільство, інформаційне суспільство і суспільство, побудоване на знаннях (підкреслено нами. — К.І.).

Другий. Розуміночи важливість і цілісність усіх трьох фаз розбудови національного інформаційного сегмента, доцільно діяти паралельно, а саме:

- *прискорити розвиток першої фази шляхом залучення зовнішніх та внутрішніх інвестицій (приватизація "Укртелекому", розширення конкурентного середовища серед провайдерів Інтернет та мобільного зв'язку, охоплення органів державного управління та провідних державних інституцій засобами комунікаційного суспільства, як-то "Електронна Україна", "Електронний уряд" тощо);*

- *одночасно мобілізувати в єдиному комплексі національну науку, освіту, промисловість, гуманітарну, мас-медійну сферу, бізнес на пріоритетний розвиток наступних двох фаз – інформаційного суспільства і суспільства, побудованого на знаннях [184] (підкреслено нами. – К.І.).*

Вбачається, що саме така стратегія дозволила б Україні побудувати розвинене інформаційне суспільство з конкурентоспроможною індустрією інтелектуальних інформаційних технологій і з цим сегментом увійти у глобальну економіку знань. Вона була б привабливою, амбіційною і затребуваною з боку світового співтовариства.

Завдяки зробленому аналізу вбачається можливим розглянути умовні фази, історичні етапи інформатизації Української держави.

Поява на початок 70-х років минулого століття обчислювальних засобів, що дозволяли вести автоматизовану обробку символічної інформації ("Мінськ-32", далі ЕС-ЕВМ). На цьому етапі створювалися автоматизовані системи управління (АСУ) виробництвом, повітряним і залізничним транспортом, енергосистемами, оборонним комплексом і т. ін. [811]. Цей період можна прийняти як *перший етап інформатизації країни*.

Другий етап – 1983 рік, рік розробки загальнодержавної програм розвитку засобів обчислювальної техніки та АСУ до 2000 року (відповідь на "виклик" Японії, що заявила про створення машин п'ятого покоління). У 1989 році уточнювалася програма інформатизації до 2005 року в зв'язку з необхідністю відображення в ній засобів персональної інформатики.

Початком *третього етапу* можна вважати 1993 рік. Після розпаду СРСР виникла необхідність створення концепції інформатизації України. Технічна база інформатизації істотно ослабла через порушення структури оборонних підприємств – виробників обчислювальної техніки. Розглядаючи науково-технічний аспект інформатизації в Україні, слід особливо зазначити, що в країні був накопичений досить могутній потенціал, який при розумній конверсії дозволив би виріши-

ти технічний аспект проблеми інформатизації країни. Як аргумент можна відзначити той факт, що в 1993 році вже кожен третій, проданий в Україні персональний комп'ютер, був зібраний на її території, а якість так званої "жовтої" зборки не уступала світовим стандартам ("червоної" зборці). У країні створюється і динамічно нарощує свої можливості розвинута телекомунікаційна мережа, представлена вузлами переробки даних і лініями зв'язку, а це вже перехід до етапу медіатизації.

На процеси інформатизації держави, як було зазначено вище, впливає цілий ряд аспектів суспільних сфер життя. Розглянемо основні з них стосовно України.

Науково-технічний аспект. Нагадаємо, що за станом телекомунікаційних мереж можна оцінити, на якому етапі (фазі) інформатизації (початковому, середньому, завершальному) знаходиться те чи інше суспільство. Етап настає при наявності комплексу передумов, розгляд яких дозволяє розкрити багатоаспектність проблеми інформатизації. О.П. Єршовим запропонована наступна метрика:

- *рання фаза інформатизації суспільства* настає при досягненні діючої в ньому комунікаційної мережі сукупної обчислювальної потужності порядку 10 оп/сек/чол (розгортання достатне надійної міжміської телефонної мережі);

- *завершальна фаза інформатизації суспільства* відповідає досягненню згаданої комунікаційної мережі обчислювальної потужності 10 млн. оп/сек/чол (надійний і оперативний інформаційний контакт між членами суспільства за принципом "кожний з кожним") [183, 81].

При цьому фахівцями також підраховано, що середні темпи приросту обчислювальної потужності комунікаційної мережі в умовах "нормального" розвитку процесу інформатизації — у 10 разів за десятиліття. Таким чином, етап інформатизації суспільства в цілому займає близько 7 десятиліть. Зразковий необхідний парк технічних засобів для забезпечення роботи вузлів телекомунікаційних мереж суспільства "повної інформатизації" чисельністю населення порядку 100 млн. чоловік такий: телефонні апарати — 200 млн. од., персональні комп'ютери — 100 млн. од., міні-комп'ютери — 400 тис. од., середні ЕОМ — 40 тис. од., супер-ЕОМ — 400 од.

Економічний аспект. Основною економічною передумовою інформатизації є демонополізація економіки. Обсяги фінансування, що повинні виділятися на інформатизацію сьогодні явно недостатні. В країні продовжується економічна криза. Треба визнати, що

стихійність процесу конверсії не дозволила використовувати можливості військової сфери для потреб інформатизації.

Так, для виробництва майже відсутніх в Україні телефонних станцій необхідна радикальна перебудова цілого ряду галузей промисловості, отже, великих капіталовкладень.

Серед факторів, що сприяють формуванню позитивного для розвитку технологічних інновацій економічного клімату, Дж. Стютвілл особливо виділяє так званій *"інформаційний пул"*. На його думку, ефект нового *"інформаційного пула"* виникає, коли концентрація яскравих індивідуальностей *"на квадратну милю, забезпечену необхідною інфраструктурою площі"* знов створеного промислового регіону, починає помітно перевищувати *"критичний рівень"*. Виникаючий при цьому стрибок інтенсивності обміну знаннями, підтриманий сприятливими умовами для негайної практичної їх реалізації в межах інфраструктури виробничого сервісу активно розвиваючого нового промислового регіону, веде до різкого прискорення характерного для подібного регіону інноваційного циклу *"ідея — технологія — продукт"* [739].

Прикладом такого типу регіонів, де соціально-економічний ефект *"інформаційного пулу"* стійко спостерігається вже не одне десятиріччя, та за останні роки став об'єктом пильного вивчення експертів багатьох країн миру, як правило називають Кремнієву долину (Silicon Valley) в Каліфорнії та *"коридор високої технології"*, що розташований недалеко від Бостону продовж *"дороги 128"*. Науковою базою Кремнієвої долини є Стенфордський університет, *"дороги 128"* — Массачусетський технологічний інститут.

Нам здається не раціональним більш докладно зупинитися на аналізі виробничо-економічних факторів, що безпосередньо впливають на сучасний стан в галузі інформатизації України, який сьогодні не може бути визнано задовільним через кризові явища в економіці. Згідно з аналізом, здійсненим не тільки в літературі, а й у законодавстві України, рівень інформатизації українського суспільства порівняно з розвинутими країнами Сходу складає лише 2–2,5% [16, розділ II].

Політичний аспект. Як вже відзначалося, необхідною передумовою інформатизації, є демократизація. Демократії необхідно досконале інформаційне середовище [203].

Ще наприкінці 80-х років, під час обговорення концепції інформатизації країни, вченими і фахівцями виділялася головна думка — справа не стільки в концепції інформатизації, скільки в концепції розвитку суспільства, усіх його структур, в тому, що інформатизація —

супутник демократизації і неможлива без неї. Процес становлення і розвитку інформаційного суспільства, що відбувається у всьому світі, носить об'єктивний характер і не може не торкатися "ззовні" і нашої країни, але слабкі успіхи демократизації нашого суспільства приводять до відсутності серйозного соціального замовлення на вдосконалення інформаційного середовища "зсередини". При аналізі політичних умов інформатизації на Україні важливо відзначити, що, незважаючи на прагнення інтеграції до Європейського Союзу, корені демократії, як норми політичного життя, в нашій країні ще дуже неглибокі, а процеси демократизації проходять явно недостатніми темпами. Це пояснюється, насамперед, нелегітимним характером сучасної державної влади, а також менталітетом нації. Відсутність політичної стабільності і надійної економічної політики продовжує стримувати приплив в Україну іноземних інвестицій, частина з яких могла б бути спрямована на інформатизацію.

Культурно-духовний та освітянський аспекти. Показником передумов й умови інформатизації культурно-духовної сфери є *ступінь мотиваційної готовності населення до використання нових технологій інформатизації*. За даними соціологів загальна готовність населення України до впровадження нових інформаційних технологій характерна для 72,7%, практична ж готовність — 57,2%.

"Комп'ютерна грамотність" громадян України на жаль не відповідає необхідній для забезпечення високих темпів інформатизації, не говорячи вже про інформаційну культуру.

Інформаційний спосіб життя в нашій країні ще не є належним, а інформація не займає високих позицій у системі людських цінностей. Нова інформаційна свідомість знаходиться в стадії становлення (цінність інтелекту людини в кращому випадку на одному рівні з його матеріальним достатком).

Досягнення високого культурно-духовного потенціалу складаються з накопичення суспільством знання і упредметненого духовного багатства людей, як носіїв знань. На жаль, конкурентноздатність вітчизняних наукових розробок падає.

Таким чином, необхідно визнати, що, незважаючи на високі темпи розвитку інформаційних технологій в останнє десятиліття, Україна не змогла забезпечити скорочення розриву з промислово-розвинутими країнами у сфері інформатизації економіки і суспільства. Часто таке становище пояснюється загальноекономічними причинами (життяжною кризою в економіці, низьким рівнем матеріального добробуту більшості населення і т. ін.).

Разом з тим, недостатній рівень інформатизації в Україні визначається цілим рядом факторів, що створюють штучні перешкоди для її прискорення, широкого впровадження й ефективного використання та розвитку вітчизняних інформаційних технологій у державному і недержавному секторах економіки. Це, перш за все, ще недосконала (неповна і застаріла) нормативно-правова база, недостатній розвиток сучасних інформаційних технологій (ІТ) в галузі державного управління, який створює бар'єри для прискореного їхнього поширення в іншій частині економіки і суспільства, неготовність органів влади всіх рівнів до застосування ефективних технологій управління й організації взаємодії із громадянами та іншими суб'єктами суспільства.

До негативних факторів процесу інформатизації відносяться також витратний характер існуючої практики використання бюджетних коштів, не спроможний стимулювати ефективне повернення інвестицій, що виділяються на реалізацію програм інформатизації, та недостатня увага до рівня підготовки кадрів як в галузі створення, так і в галузі використання ІТ.

Свою лепту вносять також бар'єри на шляху виходу національних підприємств інформаційного сектору на внутрішній український і світовий ринки. Зайва зарегульованість економічної діяльності, вимоги обов'язкової, часто зайвої, сертифікації і ліцензування видів діяльності, вузьке розуміння ролі і можливостей, низька інформаційна культура, високий рівень монополізації в галузі інфраструктури телекомунікацій призводять до відсутності належного регулювання, до неринкових перекосів у тарифній політиці.

Таким чином, реформування національної економіки спрямоване на втілення інноваційної моделі розвитку України, сьогодні потребує посилення регулюючого впливу держави на процеси, що відбуваються в соціальній, науково-технологічній, інформаційній та інших сферах життєдіяльності суспільства. За таких умов прогностні, програмно-цільові методи управління є одними з найбільш дієвих інструментів впливу. Ефективне застосування зазначених методів дає можливість чітко визначити пріоритети, цілі та напрями розвитку держави на перспективу, а також конкретні заходи відповідальних за прийняття державних рішень з боку інституцій, що забезпечують їх досягнення, з визначенням необхідних для цього фінансово-матеріальних, технічних, інформаційних і трудових ресурсів.

1.6.2. Державна політики інформатизації України в умовах глобалізації*

Визначення Державної інформаційної політики в Україні існує на законодавчому рівні як "... сукупність основних напрямів і способів діяльності держави по одержанню, використанню, поширенню та зберіганню інформації" [4, ст. 6]. "Державна політика інформатизації формується як складова частина соціально-економічної політики держави в цілому і спрямовується на раціональне використання промислового та науково-технічного потенціалу, матеріально-технічних і фінансових ресурсів для створення сучасної інформаційної інфраструктури в інтересах вирішення комплексу поточних та перспективних завдань розвитку України як незалежної демократичної держави з ринковою економікою" [16, розділ III].

До головних напрямів і способів Закон відносить: "... забезпечення доступу громадян до інформації, створення національних систем і мереж інформації, зміцнення матеріально-технічних, фінансових, організаційних, правових і наукових основ інформаційної діяльності, забезпечення ефективного використання інформації, сприяння постійному оновленню, збагаченню та зберіганню національних інформаційних ресурсів, створення загальної системи охорони інформації, сприяння міжнародному співробітництву в галузі інформації і гарантування інформаційного суверенітету України" [4, ст. 6].

Державна інформаційна політика повинна базуватися на системному підході і програмному методі, що реалізується шляхом формування і виконання певних програм і навіть їхнього комплексу. Яскравим прикладом цьому є Закон України "Про Концепції Національної програми інформатизації" законодавець позначив політику держави в сфері інформатизації на невизначений термін, здійснивши досить глибокий аналіз стану процесу інформатизації в Україні, що, на наш погляд, є недоречним у подібного роду документах через свій динамічний характер. Національна програма інформатизації України, проголошена Законом України "Про Національну програму інформатизації" стала як би керівництвом до дії, позначивши механізм її реалізації.

Інформатизація є результат науково-технічної діяльності, а в основі процесу формування інформаційного суспільства лежать

* Див.: *Беляков К.І.* Організаційно-правові проблеми формування державної інформаційної політики України // *Право України.* — 2004. — № 10. — С. 16—19; *Беляков К.І.* Державна інформаційна політика: теорія та практика // *Держава і право.* — К., 2004. — № 26. — С. 279—286.

досягнення науки і техніки. Саме тому Державну інформаційну політику можна розглядати як складову Державної науково-технічної політики, а до її організаційно-правової основи віднести Закон України "Про основи державної політики у сфері науки і науково-технічної діяльності" [11].

Однак не можна з повною впевненістю стверджувати, що розробкою і прийняттям згаданих законів держава цілком визначилася у своїй інформаційній політиці. Наявні спроби написання концепцій і програм лише частково вирішують проблему, тому що інформаційна сфера формується не стільки державою, скільки ринком. Історія українського інформаційного ринку служить цьому підтвердженням.

Таке визначення державної інформаційної політики та її головних напрямів уявляється дуже вузьким, тому звернемося до наукової думки в цій галузі.

Наукові розробки з проблем Державної інформаційної політики в Україні до недавнього часу були практично відсутні. Проблеми інформатизації розглядалися науковцями чи в аспекті вдосконалення інформаційного забезпечення правової та управлінської діяльності, чи лише як проблеми правового регулювання інформаційної сфери. Першими глобальними роботами в напрямку Державної інформаційної політики стали монографія [136] та дисертаційне дослідження І.В. Арістової "Державна інформаційна політика та її реалізація в діяльності органів внутрішніх справ України: організаційно-правові засади" [135], які заслуговують особистої уваги та представляють певний інтерес для нашого дослідження.

Розглядаючи проблеми державної інформаційної політики, ми підтримуємо тезу І.В. Арістової про те що *"... першочергова увага державної влади, політичних об'єднань і наукової громадськості має бути звернена до вирішення проблеми розробки концептуальних основ державної інформаційної політики і формування інформаційного законодавства України з урахуванням головних особливостей етапу розвитку української державності"* [135, 97]. І дійсно, потребують певного переосмислення та негайного формулювання на законодавчому рівні більш чітке, науково-обґрунтоване визначення та основні пріоритети державної інформаційної політики, відсутня розробка її структури, принципи проведення, основні завдання, функції, недостатньо досліджені проблеми правового регулювання сфери суспільних інформаційних відносин, і нарешті, практично невизначена наукова база переходу країни до рівня інформаційної, як засіб забезпечення цього процесу.

Під державною інформаційною політикою нами розуміється регулююча діяльність державних органів, спрямована на розвиток національного інформаційного середовища, що охоплює не тільки телекомунікації, інформаційні системи і засоби масової інформації, а всю сукупність виробництв і відносин, пов'язаних із створенням, збереженням, обробкою, демонстрацією, передачею інформації у всіх її видах — інформаційними процесами та технологіями. Таке розширене трактування інформаційної політики представляється сьогодні обґрунтованим, тому що сучасні інформаційні технології інтенсивно розвиваються, бар'єри між різними секторами інформаційного середовища.

При такому визначенні важко погодитися з тезою про перетворення державної політики з політики інформатизації, пов'язаної зі створенням автоматизованих систем управління, в інформаційну політику.

І.В. Арістова підкреслює, що "Підставами для такого переходу є постійний рух країни від комп'ютеризації (у 60—80-х рр.) до інформатизації (у 80—90-х рр.) і створення розвинутого інформаційного середовища суспільства (на рубежі століть).

Всім цим етапам відповідав і відповідає сьогодні певний рівень розвитку державної політики, яка покликана регулювати ці процеси... Те, що називали "політикою інформатизації", означало таку політику, що орієнтована на створення техніко-технологічної бази переходу країни до інформаційного суспільства ("залізо", "кабелі", будинки і т. ін., тобто взагалі — предмети матеріальні). У політиці не було місця для вирішення проблем інформаційних прав особистості, узгодження інтересів людини — суспільства — держави. Можна говорити про те, що ця політика прагнула "уникнути" соціальних проблем, зокрема, впливу інформації на громадську свідомість, демократизацію суспільства" [135, 98].

По-перше, наведені вище позиції щодо класифікації етапів періоду протогенезу інформатизації, (електронізація, комп'ютеризація, медіатизація і нарешті інтелектуалізація) порушують приведені підстави для зміни визначення політик. За такою класифікацією Україна сьогодні знаходиться у стадії переходу від етапу комп'ютеризації до етапу медіатизації із слабкими проявами етапу інтелектуалізації. А це дійсно є черговими стадіями інформатизації, процесом створення в країні розвинутої інформаційної сфери.

По-друге, "важливість техніко-технологічної бази переходу країни до інформаційного суспільства ("залізо", "кабелі", будинки і т. ін., тобто взагалі — предмети матеріальні)" [135, 97] стає ще більш актуальною.

І нарешті, політика інформатизації України, що існує на рівні законодавства до сих пір, зовсім не уникала соціальних проблем та впливу інформації на громадську свідомість, демократизацію суспільства. Все це знайшло своє відображення у тексті Законів України "Про інформацію" [4], "Про Національну програму інформатизації" [15] і "Про Концепцію Національної програми інформатизації" [16, розділ IV].

Крім того, поняття "політика інформатизації" є більш ширшим поняттям аніж "державна інформаційна політика" і включає не тільки останню, а й, наприклад, науково-технічну, економічну тощо, тобто соціальну політику.

Дійсно "... з'явилася і нова стратегічна ціль політики, котру можна коротко визначити як забезпечення переходу України до інформаційного суспільства. Однак це не означає, що ми всі завтра по команді дружно почнемо свій перехід в інформаційне суспільство. Просто, якщо тенденція світового цивілізованого розвитку спрямовується до інформаційного суспільства, а Україна хоче зберегти і збільшити свою світову значимість, то вона також повинна починати рухатися в цьому напрямку" [135, 99].

Певною спробою досягнення такої стратегічної цілі Державної інформаційної політики є підготовлений та поданий на розгляд Уряду Державним комітетом інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України ще у 2002 році, Проект Закону "Про Концепцію національної інформаційної політики" [28].

До підготовки зазначеного Проекту було залучено фахівців і вчених з Національного інституту стратегічних досліджень НАНУ, Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Розумкова.

Структурно Концепція побудована за розділами, які присвячені всім складовим інформаційної сфери: ЗМІ, інформаційним технологіям, видавничій, музейній, архівній і бібліотечній справах, кінематографії, рекламній, виставковій та науково-просвітницькій діяльності, а також засадам інформаційної безпеки.

Концепцією визначають *основні напрями інформаційної політики:*

- *у сфері суспільних відносин:* забезпечення конституційних прав громадян на свободу слова та діяльності в інформаційному просторі України, недопущення втручання у зміст та внутрішню організацію інформаційних процесів, створення розвинутої інформаційної інфраструктури тощо;

- в інформаційній сфері: збереження та ефективне використання державної та комунальної власності на підприємства та інші об'єкти, які визначаються об'єктами стратегічного значення, створення умов для розвитку та захисту прав суб'єктів права всіх форм власності на об'єкти національного інформаційного простору, розвиток ринку інформаційних ресурсів тощо;

- в організаційній сфері: створення умов для своєчасного, якісного і ефективного інформаційного забезпечення громадян, органів державної влади та місцевого самоврядування, адміністративний, технічний, правовий захист вітчизняного інформаційного продукту, дотримання принципів Європейської конвенції права людини, інтеграцію України у світовий простір тощо.

При цьому у коментарі до Проекту, підготовленому Інститутом проблем законодавства ім. Ярослава Мудрого та у висновку Головного науково-технічного управління Верховної Ради України, як негатив зазначається той факт, що багато положень Концепції вказують на пріоритетну підтримку україномовної продукції в галузі інформації, що є порушенням вимог щодо рівності всіх учасників інформаційних правовідносин. У зауваженнях Головного юридичного управління Верховної Ради України зазначається, що *"... згідно з частиною другою статті 85 Конституції України "Верховна Рада України здійснює ... повноваження, які відповідно до Конституції України віднесені до її відання", на основі чого робиться висновок про те, що "законопроект підлягає відхиленню як такий, що суперечить Конституції України".* Тобто прийняття Концепції не є компетенція Верховної Ради України. Таке зауваження викликає, м'яко кажучи, подив, тому, що у частині першій саме того ж пункту Конституції вказано: *"... До повноважень Верховної Ради України належить: ... 3) прийняття законів; ... 5) визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики; ..."* [1, ст. 85]. Виникає логічне питання, а чому ж Верховною Радою затверджувалися, наприклад Закони України "Про Концепцію Національної програми інформатизації" [16] чи "Про основи державної політики у сфері науки і науково-технічної діяльності" [11], близьких за ціллю до Закону, що розглядається.

Але ретельне вивчення Проекту Концепції національної інформаційної політики показало неповноту та "неготовність" до прийняття по причині наявності більш важливих прогалин. Цієї думки мабуть дотримуються й інші фахівці, що певною мірою відбивається на процесі його затвердження Верховною радою України.

Очевидно, що Концепція повинна стати довгостроковим стратегічним планом розвитку української інформаційної сфери, ціллю якої є *"... формування відкритого інформаційного суспільства на основі розвитку єдиного інформаційного простору цілісної держави, його інтеграція у світовий інформаційний простір з урахуванням національних особливостей і інтересів при забезпеченні інформаційної безпеки на внутрішньодержавному та міжнародному рівнях"* [135, 100]. Вона повинна відображати не тільки основні напрями і сфери, а й засади та принципи національної інформаційної політики України, механізми її реалізації, наслідки, що очікуються. А це в Проекті, що розглядається, практично відсутнє. Очевидно, що яскравим прикладом, зразком подібного документа є згаданий нами вище Закон України "Про основи державної політики у сфері науки і науково-технічної діяльності", тим більше, що він є близьким за змістом і ціллю.

Треба підкреслити, що прийняття Закону "Про Концепцію національної інформаційної політики", який повинен містити у собі й механізм організаційно-правового регулювання проблем, пов'язаних із національним інформаційним ресурсом, позбавило б необхідності розгляду Проекту Закону України "Про національній інформаційні ресурси" [29], та мабуть багатьох інших законодавчих актів.

Щодо принципів державної інформаційної політики (державного регулювання процесів інформатизації), то до загальних принципів державного регулювання розглянутої сфери Закон відносить принципи *"централізації і децентралізації, саморозвитку, самофінансування та самоокупності, державної підтримки через систему пільг, кредитів, прямого бюджетного фінансування"* [16, розділ III].

В науковій громадськості існують інші думки. Так наприклад, І.В. Арістова розглядає як базові принципи: відкритості інформаційної політики; рівності інтересів всіх учасників інформаційних відносин; системності; пріоритетності вітчизняного виробника; непротиреччя – головні заходи повинні бути спрямовані на забезпечення державних інтересів України, але не суперечити соціальним інтересам громадян країни; соціальної орієнтації – фінансування державою тільки того, що спрямовано на інформаційний розвиток соціальної сфери; пріоритету права перед силою [135, 101–102].

На наш погляд цей перелік потребує розширення. Уявляється, що до нього можна додати: органічна єдність інформатизації з економічним, соціальним та духовним розвитком суспільства; демократизація та децентралізація управління, розвиток самоврядування; врахування вимог екологічної безпеки; першочергова державна підтримка процесу розвитку інформаційної сфери та фундаменталь-

них і прикладних наукових досліджень та дослідно-конструкторських робіт в цій галузі; підтримка конкуренції і підприємництва, розвиток інформаційної продукції; колегіальність при вирішенні організаційно-правових проблем інформатизації, участь науково-технічної громадськості в формуванні і реалізації державної інформаційної політики; збалансованість розвитку наукового, освітнього та виробничого потенціалів інформатизації; максимальне використання можливостей світової науки та міжнародного науково-технічного співробітництва.

Не ставлячи під сумнів авторитету зазначених вище організацій та шановних фахівців, які приймають участь в розробці Проекту, треба зазначити, що розробка подібних документів, на наш погляд, потребує більш широкого обговорення (наприклад з використанням можливостей мережі Інтернет) та залучення національного наукового потенціалу, тобто дотримуватися запропонованого вище принципу колегіальності, тим більше, що перелік суб'єктів державного управління інформаційною сферою, органів, які розробляють і здійснюють Державну інформаційну політику в Україні (органи державної влади загальної компетенції, а також відповідні органи спеціальної компетенції [4, ст. 6]), є немалим.

Структуру органів державної влади, що здійснюють управління інформаційною сферою діяльності в Україні та аналіз їх функцій вперше досить докладно були розглянуті І.В. Арістовою [135, 125–160]. Нам залишається лише підкреслити, що згідно з Указами Президента України [42; 38] управління інформаційною сферою діяльності держави здійснюють Державний комітет зв'язку та інформатизації України та Державний комітет інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України, які повинні активно співпрацювати з Міністерством освіти і науки України. Останнє пов'язано, в першу чергу, з необхідністю використання комітетами у своїй діяльності новітніх наукових технологій, що координуються Міністерством освіти і науки України, та залучення провідних вчених і фахівців у галузі інформатизації за різними науковими напрямками. Але хотілось би підтримати та розширити думку І.В. Арістової про створення Науково-технічної ради Національної програми інформатизації як колегіального дорадчого органу при Генеральному державному замовнику – Державному комітеті зв'язку та інформатизації України, тим більше, що це передбачено ст. 12 Закону України "Про Національну програму інформатизації" [135, 126]. На нашу думку запропонована назва Ради не відповідає функціям та завданням, які передбачається покласти на неї. Рада повинна розглядати проблеми інформаційної політики у комплексі, їх політичні, економічні, соціологічні, правові і

лише потім технічні аспекти. Тому цей орган повинен визначатися як Наукова рада Державного комітету зв'язку та інформатизації України. Саме така назва відповідає тезі І.В. Арістової про "... необхідність переходу від тільки "технологічної" (тобто технічної. — авт.) політики до "соціально-технологічної", що охоплює максимально широко все, що стосується інформації, наприклад, засоби масової інформації ... визначення поняття "інформаційна політика", що відповідає новим умовам соціально-економічного і політичного розвитку країни" [135, 99]. До речі, саме така Рада мала б розробляти Проект Концепції національної інформаційної політики, що розглядалося нами вище, а її якість та рівень підготовки, за умовами правильного комплектування Ради фахівцями різних, граничних з інформатизацією галузей наукових знань, не викликали б сумніву.

Ретельне вивчення їх правової основи, як суб'єктів Державного управління сферою інформатизації, зроблене І.В. Арістовою [135, 125–160], показує, що покладені на деякі з них завдання та функції багато в чому дублюються. Тому попередню думку можна розширити та запропонувати розумне їх скорочення в межах адміністративної реформи країни. Наприклад, з метою оптимізації процесу управління інформаційною сферою, на нашу думку, необхідно переглянути завдання, покладені на так звані консультативно-дорадчі органи різної підпорядкованості, до яких сьогодні відносяться: Консультативна рада при Верховній Раді України [63], Експертно-консультативна рада при Кабінеті Міністрів України [57], Міжвідомча комісія з питань інформаційної політики та інформаційної безпеки при Раді національної безпеки і оборони України [51], Рада з питань інформаційної політики при Президентові України [46]. Яскравим прикладом може бути доля Комісії з питань інформаційної безпеки утвореної та скасованої [41] Указами Президента України.

Одним з найефективніших засобів концентрації, необхідних, але часто обмежених, ресурсів на пріоритетних напрямках розвитку суспільства, засобом координації діяльності центральних і місцевих органів влади, посилення міжгалузевих і міжрегіональних зв'язків, розрізнених наукових і виробничих установ у досягненні поставленої державою мети, як показує міжнародна практика, є застосування програмно-цільових методів управління. Водночас використання прогностичних та програмно-цільових методів у сфері державного управління на етапі розвитку країни вимагає кращого, ніж на попередньому етапі, планово-адміністративного регулювання, науково-обґрунтованого рівня опрацювання завдань, що розв'язуються, а також прийняття більш досконалих управлінських технологічних рішень, організа-

ційно-правових механізмів управління та адекватного методологічного забезпечення їх реалізації.

1.6.3. Адміністративні та правові проблеми застосування програмно-цільового методу управління процесом інформатизації в Україні*

У світовій практиці існує багато прикладів ефективного використання програмно-цільових методів державного управління з метою реалізації пріоритетів національного розвитку, причому незалежно від соціально-політичного устрою країн, що їх застосовували [455].

Поряд з цим, необхідно визнати, що, незважаючи на високі темпи розвитку інформаційних технологій в останнє десятиліття, Україна не змогла забезпечити скорочення розриву з промислово-розвинутими країнами у галузі інформатизації суспільства. Частини таке становище пояснюється загальноекономічними причинами (затяжною кризою в економіці, низьким рівнем матеріального добробуту більшості населення і т. ін.). Разом з тим, недостатній рівень інформатизації в Україні визначається цілим рядом організаційно-правових факторів, що створюють штучні перешкоди для її прискорення, широкого впровадження й ефективного використання та розвитку вітчизняного сектору інформаційних технологій у державному і недержавному складових національної економіки. Це, перш за все, ще недосконала (неповна і застаріла) нормативно-правова база, недостатній розвиток сучасних інформаційних технологій в галузі державного управління, неготовність органів влади всіх рівнів до застосування ефективних технологій управління й організації взаємодії із громадянами та іншими суб'єктами суспільства.

До негативних факторів процесу інформатизації відносяться також перешкоди на шляху входження національних підприємств інформаційної інфраструктури на внутрішній і світовий ринки через зайву зарегульованість економічної діяльності, вимог обов'язкової сертифікації і ліцензування видів діяльності, вузьке розуміння ролі і можливостей, низька інформаційна культура, високий рівень монополізації в галузі інфраструктури телекомунікацій, що призводить до відсутності належного регулювання, до неринкових перекосів у тарифній політиці.

* Див.: *Беляков К.І.* До питання щодо Загальнодержавної програми "Електронна Україна" // *Правова інформатика.* — К., 2005. — № 2(6). — С. 30–34.

Свій "вклад" вносить також витратний характер існуючої практики використання бюджетних коштів саме на цільові програми інформатизації, не спроможний стимулювати ефективне повернення державних інвестицій, що розглядається як загроза національній безпеці України [537].

Значні сподівання на вирішення зазначених проблем покладалися на прийняття Закону України "Про державні цільові програми" [24]. Вважалося, що він визначить основні правила формування та реалізації державних цільових програм, а також запровадить систему державного контролю за виконанням програм. Однак, аналітики зазначають, що більшість положень Закону, урізаних внаслідок численних узгоджень і доопрацювань, *"лише документують існуючий порядок або врегульовують ті норми, які регламентуються іншими нормативними актами"* [625].

Так, певною спробою подолання перелічених недоліків на національному рівні програмно-цільовим способом є проект Загальнодержавної програми "Електронна Україна" на 2005–2012 роки, розроблений Держкомзв'язком України на виконання Постанови Кабінету Міністрів України "Про заходи щодо подальшого забезпечення відкритості у діяльності органів виконавчої влади" та внесеній Кабінетом Міністрів України на розгляд Верховної Ради України.

Згідно із Законом, проект наданої цільової програми пройшов обов'язкову державну експертизу у Головному науково-експертному управлінні Апарату Верховної Ради України.

Наданий висновок, на наш погляд, містить кілька вагомих зауважень як редакційного, так й змістовного характеру:

1) структура проекту програми неповною мірою відповідає вимогам статті 9 Закону України "Про державні цільові програми";

2) цілі програми сформульовані недостатньо чітко, внаслідок чого перевірка їх досягнень ускладнюється;

3) надані документи не дають чіткого уявлення про кінцевий результат кожного із передбачених завдань;

4) не визначаються проблеми фінансування, обумовлені низькими обсягами фактичного фінансування подібних програм в межах Національної програми інформатизації за останні роки;

5) запропоноване скасування норм Закону "Про Національну програму інформатизації" щодо трирічного періоду планування завдань інформатизації (зміни до статей 9, 11, 13, 22) не є аргументованим з боку авторів та, на думку Головного науково-експертного управління, не потребує зміни.

Незважаючи на перелічені зауваження, робиться висновок про те, що з урахуванням висловлених зауважень і пропозицій законопроект може бути взятий за основу. Таку думку підтримує й Комітет Верховної Ради України з питань будівництва, транспорту, житлово-комунального господарства і зв'язку зазначаючи при цьому, що фінансування запропонованої програми має здійснюватися за рахунок коштів, які виділяються на її реалізацію, починаючи, чомусь, лише тільки з 2006 року.

На наш погляд, наведений вище перелік зауважень не тільки мож-на підтримати, а й продовжити. Але й сам текст висновку Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України потребує певного корегування.

Так, авторами висновку, посилаючись на Закон України "Про Національну програму інформатизації" [15] та низку спеціальних законів, зазначається, що *"... створення нормативно-правової бази у сфері інформаційних технологій знаходиться в стадії завершення..."*.

Однак, бачимо, що це далеко не так. Як зазначалося вище, саме недосконалість національної нормативно-правової база є одним із факторів, що створюють штучні перешкоди для прискорення процесу інформатизації, широкого впровадження й ефективного використання і розвитку вітчизняного сектору інформаційних технологій в економіці України. До речі, прийняття деяких з перелічених у висновку законопроектів роками гальмується та навіть відхиляється (наприклад, закони "Про діяльність у сфері інформатизації" [31], "Про захист персональних даних" та ін.). При цьому, більшість рішень про доопрацювання чи відхилення базується на тому, що їх зміст перетинається або вже втратив актуальність.

У висновку також відзначається, що *"... з огляду на високу динаміку змін, які відбуваються у сфері розробки та впровадження сучасних інформаційних технологій, про що свідчить світовий досвід, основною рисою закону про Національну програму інформатизації є вимога її постійного оновлення"*. І далі — *"... діюча норма закону відповідає світовому досвіду і, на думку Головного науково-експертного управління, не потребує зміни"*. Таким чином, з тексту висновку незрозуміло — потребує, чи не потребує змін системоутворюючий законодавчий акт в галузі інформатизації країни, яким саме і є закон України "Про Національну програму інформатизації".

З одного боку, ми згодні з першою тезою про необхідність постійного (аргументованого) оновлення Національної програми інформатизації. Але, з іншого, — не змінами та доповненнями до закону про неї, тим більш такими, як пропонуються у проекті

"Електронна Україна", а розробкою Концепції реформування інформаційного законодавства України з орієнтацією на розробку та подальше прийняття кодифікованого законодавчого акту у сфері інформаційних відносин — Основ Кодексу України про інформацію, який буде містити основні правові положення Національної програми інформатизації.

До речі, розробка передбачених у переліку завдань (проектів), що підлягають виконанню за наявності фінансування у складі окремих галузевих та регіональних програм, який є складовою частиною проекту Загальнодержавної програми "Електронна Україна" [32] проектів Концепції розвитку законодавства у сфері інформаційно-телекомунікаційних технологій та Інформаційного кодексу України, ведеться ініціативною групою вітчизняних науковців ще з 2000 року. Рішенням засідання Урядової комісії з питань аналітичного забезпечення органів виконавчої влади від 6 жовтня 2000 року прийнято за основу розроблений ініціативною групою науковців проект Концепції реформування законодавства України у сфері суспільних інформаційних відносин. На виконання рішення Комісії матеріали щодо Концепції розміщуються в мережі Інтернет для обговорення науковою громадськістю та фахівцями в різних галузях суспільних відносин щодо інформації [209]. Тобто, проектом Загальнодержавної програми, що розглядається, такі заходи плануються, але не в її межах, а якихось незапланованих на сьогодні галузевих та регіональних програм без виділення коштів. Проте, перелік завдань (проектів) за напрямками з орієнтовними обсягами фінансування з державного бюджету (тобто, кошторис програми "Електронна Україна") у частині створення нормативно-правової бази в сфері інформаційно-телекомунікаційних технологій, передбачає розробку:

- проектів державних стандартів та інших нормативних документів з питань криптографічного захисту інформації та електронного цифрового підпису;

- проектів державних стандартів (гармонізованих з відповідними стандартами ISO) з питань програмного забезпечення та системного документування;

- Концепції загальнодержавної системи запобігання кіберзлочинам і здійснення першочергових заходів з створення цієї системи.

У цьому ж переліку передбачено навіть "визначити вимоги до змісту інформації медичного характеру, яка розміщується на веб-сайтах установ та організацій". Кошторис лише на зазначені завдання на першому етапі програми (2005–2007 рр.) складає аж 7,3 млн. грн.

Але виконання другого із завдань (розробка проектів державних стандартів з питань програмного забезпечення та системного документування), як, до речі й багатьох інших передбачених завдань, було заплановано Розпорядженням Кабінету Міністрів України ще у Переліку завдань (проектів) Національної програми інформатизації на 2004 рік (п. 2, ч. 1 було заплановано виділення лише 50 тис. грн.).

Що стосується Концепції загальнодержавної системи запобігання кіберзлочинам (третє завдання програми), то, на наш погляд, вона повинна розглядатися як складова Концепції реформування інформаційного законодавства України та розроблятися саме в її межах. Крім того, проект Концепції з цього напрямку, але за іншим визначенням, також як й попередньої, вже давно розроблений [209].

Далі з тексту переліку завдань другого етапу виконання програми можна дійти висновку, що до 2008 року правова основа інформатизації буде вже створена. Виникає логічне питання — яким чином, тим більше, що першочергові завдання, навіть у запропонованому проекті програми, є другорядними?

На завершення зауважимо, що викликає певне здивування та сумнів назва програми — "Електронна Україна", яка, на наш погляд, є не тільки неактуальною, а й некоректною.

По-перше, в наукових колах існує думка щодо поділення процесу інформатизації суспільства на певні етапи — електронізацію, комп'ютеризацію, медіадизацію [662, 33–35] та, нарешті, інтелектуалізацію [177, 35–38]. Щоправда, ці етапи тісно пов'язані, тому визначення їх меж можливе лише умовно. За такою класифікацією наша країна знаходиться у стані комп'ютеризації та на початковому етапі медіадизації. Саме тому говорити про "Електронну Україну", тобто про електронізацію в нашій країні, навіть у переносному розумінні, сьогодні вже, як мінімум, неактуально. Те ж саме стосується вищеперелічених законодавчих актів та їх проектів, в назві яких використовується термін "електронний".

По-друге, цільова програма практично з такою ж назвою вже була розроблена у Російській Федерації ще у 2001 році [218], щоправда, теж без врахування першого зауваження. На наш погляд, при розробці законодавчих актів взагалі треба уникати "літературних вільностей", а в разі їх застосування, вбачаємо, що в багатій українській мові знайдеться більш виразні та чіткі терміни, щоб висловити закладені у тексті думки та національні шляхи до інформаційного суспільства. Інша справа — визначення автоматизованої інформаційної системи. Йдеться про автоматизовану інформаційну систему "Електронний

уряд", яку було створено в Україні у 2003 році [60]. Саме тому назва програми, що розглядається, є некоректною.

Що ж до російської програми, то вважаємо, що, крім копіювання визначень у "старшого брата" є чому повчитися. Але ж Федеральна програма Росії, на відміну від опанованої, більш розширена, є зрозумілою зацікавленим споживачам, більш глобальною та менш технічною. Крім того, в Росії програма була надана для обговорення у ЗМІ та Інтернеті, що надало, на відміну від української, доступність і прозорість. Щодо останньої, то її ще треба пошукати в національних ЗМІ та правових інформаційних системах.

Таким чином, розглянутий законопроект ще раз свідчить про те, що *"... в Україні сформувалося ставлення до державних програм як до певної фінансової підтримки окремих галузей, що, у свою чергу, зумовило жорстку конкуренцію за бюджетні кошти. При цьому набуває поширення лобіювання вузьковідомчих та вузькорпоративних інтересів"* [537, 35].

Висновки по главі

Інформаційне суспільство — об'єктивно виникаюча в ході історичного процесу стадія суспільного розвитку. При переході від індустріального до інформаційного суспільства практично у всіх сферах соціальної практики усуваються обмеження по нагромадженню і використанню його головної продуктивної сили — інформаційних ресурсів. У свою чергу це веде до зросту динамізму соціальних процесів і прискоренню суспільного прогресу. Основу соціальної динаміки в інформаційному суспільстві складають не традиційні матеріальні, а інформаційні, інтелектуальні ресурси — знання, наука, організаційно-управлінські фактори, інтелектуальні здібності людей, їхня ініціатива і творчість.

Особливими функціями, що виникають із самої природи суспільного процесу праці в інформаційному суспільстві є правове регулювання та соціальне управління. Будучи соціальними категоріями, вони мають своїм об'єктом поведінку людей, їх діяльність, вчинки, відносини одного з одним. При цьому, інформація розглядається як чинник управління, вона необхідна на всіх етапах управлінської діяльності. Через інформацію здійснюється вплив на формування та прийняття управлінських рішень, а також виявлення потреб у регулюванні конкретного виду суспільних відносин, контроль за їх реалізацією тощо.

Інформатизація, інтегруючи, синтезуючи й акумулюючи в собі ряд соціальних підпроцесів, виходить за межі технічної (технологічної)

проблематики. Вона являє собою процес реалізації соціально-технологічної інформаційної революції, яка відбувається на наших очах. Сам цей процес і його результат — побудова інформаційного суспільства поступово займають основну частину поля наукового зору, тому що мова йде про зміни структури і сутності людського буття, системи особистісних і безособистісних відносин, рівня людського самозбагнення і можливості проникнення в людське мислення, у таємниці творчості, що тисячоріччями складали головну загадку філософії.

Але інформатизація не повинна бути самоціллю. Це підціль у дереві цілей, на вершині якого знаходиться метаціль — поліпшення буття окремої людини, окремих соціальних утворень, суспільства, держави, і нарешті, міжнародної спільноти.

Підсумовуючи сказане, представляється можливим погодитися з запропонованими О.І. Ракитовим *основними, концептуальними положеннями сучасного інформаційного суспільства* [662, 32–33], прийнявши їх за основу і викласти з незначною, обумовленою часом, редакцією. Мабуть, суспільство є інформаційним, якщо:

- будь-який індивід, група осіб, підприємство або організація в будь-якому регіоні країни й у будь-який час за відповідну плату або безкоштовно можуть одержати зі спеціальних інформаційно-телекомунікаційних систем, будь-які повідомлення або знання, необхідні їм для їхньої життєдіяльності, вирішення особистих, соціально значимих і професійних завдань, використовуючи при цьому засоби автоматизованого доступу і зв'язку;

- у суспільстві виробляється, функціонує і доступна будь-якому індивідові, групі або організації сучасна інформаційна технологія, що забезпечує виконання попереднього пункту;

- у суспільстві відбувається інтенсифікація процесів автоматизації і роботизації всіх сфер суспільної діяльності;

- відбуваються радикальні зміни соціальних структур, наслідком яких є розширення сфери інформаційних послуг і діяльності, пов'язаної з ними. У цій сфері трудиться більшість працюючої частини населення, принаймні, не менш 50% загального числа зайнятих. При цьому, число зайнятих у традиційних сферах виробництва неухильно знижується при настільки ж неухильному підвищенні продуктивності праці і якості продукції;

- є розвинуті державні і комерційні інфраструктури, що забезпечують створення системи національних інформаційних ресурсів (СНІР) в об'ємі, необхідному для підтримки постійно прискорюється науково-технологічного і соціально-історичного прогресу. Суспільство

спроможне створювати всі необхідні для життєдіяльності інформаційні ресурси і, насамперед, в галузі права.

Мабуть, наведені вимоги з погляду існування інформаційного суспільства, нажаль, навряд чи відповідають реальному стану сучасної української держави.

Тому говорити про розвиток інформаційного суспільства в Україні, тим більш на законодавчому рівні (Закон України "Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні" [27] (підкреслено нами. – К.І.)), на наш погляд, є, принаймні, некоректною. Не можна розвивати те, чого не існує.

Проведений вище комплексний аналіз проходження інформатизації в Україні, дозволяє констатувати той факт, що, не зважаючи на певні успіхи в напрямку побудови повноцінного інформаційного суспільства, існує ряд проблем, основними з яких є недоліки в державній інформаційній політиці України, гальмування процесу оптимізації та розвитку наукових інституцій, які призначені забезпечити зазначені процеси, а головне, формування національного інформаційного законодавства, яке знаходяться сьогодні у стадії формування.

Формування нової галузі права – достатньо складний процес. Починаючи з 70-х років ХХ ст. поступово накопичувалися наукові аргументи для розв'язання проблеми виділення самостійної сфери правового регулювання – інформаційних відносин. Комп'ютерне право, комунікаційний менеджмент, інформаційне законодавство, а головне – розвиток реалій в області інформатизації, інформаційних ресурсів, інформаційній безпеці – ось аргументи за виділення галузі інформаційного права в системі права.

Мабуть, об'єктивні підстави, проблеми предмета й методу, основних інститутів, джерел і стану законодавства у сфері інформаційних відносин, які сьогодні знаходяться у стадії формування, потребують комплексного аналізу. Розгляду підлягають також питання про стан інформаційного права як наукової й навчальної дисципліни у світі наукових і методологічних розробок у даній галузі.

ГЛАВА II

ЗАКОНОДАВЧЕ ТА ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Наявність і реальне існування об'єктів, із приводу яких виникають певні відносини, формування та реалізація окремих різновидів соціально значимої діяльності є підставою та причиною виникнення певних соціальних регуляторів. Мораль і право є самими активними й ефективними соціальними регуляторами, які найбільш сконцентровано виражаються у державній політиці, ідеології, чинному законодавстві, традиціях практичної діяльності державних і суспільних структур, громадян. У тих галузях відносин, де необхідні спеціальні форми примусу та гарантії здійснення певного порядку, від імені державної влади діють правові норми, які регулюють поведінку і відносини людей чи їхніх організаційних утворень. Право, як і саме життя, - живий організм, система, що розвивається. Розвиток цивілізацій, укладів, формацій у соціальному організмі суспільства породжуючи різні форми діяльності, обумовлює їхню зміну, відмирання і т. ін. Право йде за цим процесом і робить своїм предметом уваги адекватні тому або іншому історичному часу відносини людей.

Проблеми захисту життя і його умов породили кримінальне право. Захист, користування власністю індивідів та юридичних осіб стали підставою для виділення цивільного права у провідну галузь системи права, а також для утворення великої системи його різновидів у різні періоди історії окремих країн. У сучасній Франції, наприклад, народилося економічне право. Розвиток трудових відносин породив трудове право. Відповідь на загрози, що виникли у зв'язку з варварським ставленням людини до природи стало причиною формування екологічного права.

Тому дуже важливо зрозуміти, чому сьогодні актуальним стало питання про виділення інформаційного права в самостійну галузь права. Інформація як предмет уваги та побуту людини існує так само довго, як і сама людина, супроводжує всі її дії та стосунки. Це своєрідне середовище існування людини, не менш важливе, ніж повітря, земля.

Інформаційна діяльність, професійне ставленням до роботи з інформацією, яка існує в самих різних формах, відома давно та поступово знаходить таку визначеність і вплив, що дають підставу поставити її в ряд самостійних предметів правових відносин. Згадаємо такі віхи історії інформатики, як: розповсюдження повідомлень через глашатаїв, гінців; створення писемності та друку; поява перших бібліотек – збір та зберігання відомостей; створення й використання математичного апарата для обробки, маніпуляцій і передачі повідомлень на відстані; фізичні, електричні, радіо- та електронні засоби перетворення та передачі даних і т. ін. Нового вигляду інформаційній діяльності надала інтеграція мови, математики, техніки і засобів зв'язку – інформаційні технології. Це перетворило інформаційні ресурси і все, що пов'язане з їх обробкою та обігом як зі специфічним об'єктом інтересу людини, суспільства і соціальних структур, в особливий предмет діяльності та соціальних відносин, а як наслідок – у предмет правових відносин.

Відзначені віхи науково-технічного просування в області виділення інформації як предмету особливої галузі діяльності людини не є єдиною причиною правового втручання в сферу інформаційних відносин. Необхідно відзначити принаймні ще два мотиви. Один з них пов'язаний із усвідомленням інформації як ресурсу життєдіяльності та розвитку всіх соціальних і біологічних форм буття, а інший – з перетворенням цього ресурсу в товар. Наука пояснила, що людство завжди користувалося інформацією як ресурсом, як джерелом і сховищем знань. Наука створила такі свої галузі в інформаційній сфері, як інформатика, кібернетика, електроніка, семантика, біоніка, теорія інформації і т. ін. В той же час, економіка освоїла інформаційний ресурс як товар – об'єкт виробництва, ринку, комерції.

І все ж таки ні науково-технічний прогрес, ні соціальний розвиток, ні підйом економіки ще не пояснюють необхідності створення особливої галузі права щодо такого предмета, як інформація. При цьому важливими є ще два фактори. Складна суть інформації, її нематеріальна природа виникнення – завжди плід інтелектуальної творчості або праці; її особлива форма виразу і включення в соціально-економічну сферу відносин у вигляді об'єктів, які у різній мірі сполучають матеріальні та нематеріальні характеристики джерела виникнення того, що називаємо інформаційним продуктом.

Інформація як породження інтелекту, яке виступає у різних формах матеріального та нематеріального виразу, має колосальний потенціал впливу на свідомість людини. Зворотний зв'язок тут працює бездоганно. Інформація, яка виражається у певних формах споживан-

ня та сприйняття, використовується суспільством, його структурами як засіб формування суспільної думки, як засіб виховання, організації, з одного боку, і як засіб розкладання морального, руйнування особистості — з іншого. Інакше кажучи, інформація володіє як позитивним так й негативним зарядом, залежно від цілей та засобів її використання. Звідси виникає проблема інформації як соціальної зброї та інформаційної безпеки.

Підводячи рису під наведеними ознаками та властивостями інформації, які не дозволяють її поставити в ряд із об'єктами регулювання, що вже освоєні правом, можна прийти до аргументації необхідності виділення цього предмета як такого, що потребує уваги права, а інформаційних відносин, які породжуються у зв'язку з інформаційною діяльністю, — у самостійну галузь правового регулювання.

Сьогодні фахівці усе ще сперечаються про можливість існування інформаційного права як самостійної галузі права, але реалії настійно вимагають переходу від суперечок до вирішення проблем правового регулювання суспільних відносин в інформаційній сфері, тобто до становлення правового фундаменту інформаційного суспільства. При цьому необхідно чітко розуміти, що таке інформаційне право, хто його суб'єкти, який предмет, принципи і методи регулювання, джерела й інші складові частини, що традиційно характеризують галузь права.

Для такого розуміння, на наш погляд, необхідно звернутися до загальнотеоретичних проблем становлення галузі права, вже наявної практики організації галузі права, а саме до принципів організації її предмета, як основи кожної з наук.

2.1. Теоретичні проблеми становлення інформаційного права*

Предмет галузі права, як складне соціально-правове утворення, може бути організований по-різному. Аналіз наявних з цього приводу думок показує, що існують два основних принципи (способи) його організації, що знаходять прояв у розподілі правових галузей на основні і комплексні.

Комплексні галузі виглядають чи не самим загадковим явищем у системі права. "Загадкою", зокрема, є їхнє стійке неприйняття з боку правознавців. Л.С. Галесник, наприклад, ще в 1957 році писав, що, ідучи таким шляхом, "*можна дійти і до трамвайно-тролейбусного, банно-прального, бакалійно-гастрономічного права і т. ін.*" [278, 112].

* Див.: *Беляков К.І.* Інформаційне право: теоретичні проблеми становлення // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. — К.: Вид-во НАВСУ. — 2003. — № 5. — С. 196–205.

При цьому необхідно відмітити, що відсутність таких галузей може свідчити лише про недостатню розвиненість відповідних соціальних сфер, чого ніяк не можна сказати про сферу інформаційних відносин.

Крім того, комплексні галузі вважаються як би "непрестижними", а вчені, що працюють з ними, комплексними їх, як правило, не визнають, називаючи "самостійними", і кожен раз це питання є приводом для досить бурхливих дискусій. Проте примітно, що цей психологічний феномен має теоретичне пояснення.

Сама ідея комплексних галузей права у юридичній науці пов'язується з ім'ям В.К. Райхера, який висловив її в книзі "*Суспільно-історичні типи страхування*" [670, 189–190]. Однак з боку В.К. Райхера ця ідея була лише намічена і розгорнутої аргументації не одержала, хоча надалі автор намагався її розвивати [669]. У 1957 році ідея основних і комплексних галузей права була підтримана Ю.К. Толстим, а в 1961 р. – О.С. Іоффе і М.Д. Шаргородським [478, 64–65].

Сьогодні ж більшість учених-юристів визнають *категорії комплексних (міжгалузевих) інститутів права і законодавства*. Становлення і розвиток комплексних, міжгалузевих інститутів права (субінститутів) у системі нашого права відбувається всупереч і завдяки теоретичним зусиллям правознавців нової хвилі не закомплексованих на консервативних теоріях. Своїм існуванням комплексні інститути зобов'язані об'єктивним тенденціям у розвитку права і його теорії.

Труднощі з'ясування природи комплексних галузей багато в чому обумовлена тим, що це пов'язано із проблемами, які самі ще не знайшли належного вирішення у вітчизняній правовій теорії. До них варто віднести питання співвідношення права і законодавства, поняття галузі права та інституту права, критеріїв поділу права (у першу чергу – предмета і методу галузі права та інституту права).

Тим часом, необхідно відзначити той факт, що вже порівняно давно склалися необхідні соціальні і методологічні передумови для теоретичного "прориву" у цій галузі. До соціальних передумов можна віднести сам процес інтенсивного формування комплексних, міжгалузевих інститутів права. Наприклад, банківського, екологічного, торговельного, права власності, а в ньому, права інтелектуальної власності й авторського права, патентного права і ліцензійного права на результати творчої (інтелектуальної) діяльності і т. ін.

Найважливішою методологічною передумовою є впровадження в правову науку системної теорії. Системний підхід як загальнонауковий метод здатний по-новому висвітлити проблематику системи права.

Зокрема, усвідомити співвідношення в ній таких сторін, як цілісність, однорідність, єдність, автономія, комплексність, агрегація.

Мають потребу в системному осмисленні і такі звичні критерії розподілу права на галузі, як предмет і об'єкт, метод і спосіб. Адже, власне кажучи, це — атрибути досистемного (комплексного) підходу до вивчення права. Ці поняття пора вже співвіднести з категоріями системного підходу і "перекласти" їх на системну мову [416, 46]. Зокрема з'ясувати, в якому співвідношенні перебуває метод з такими ознаками, як функції і принципи регулювання, структурна будова суспільних відносин і метод правового захисту.

Комплексним інститутам можна протиставляти самостійні галузі права. При цьому мається на увазі, що комплексний інститут на відміну від галузі права, по-перше, не має властивими лише їй предметом і методом, по-друге, допускає наявність норм усіх галузей права і, нарешті, базується не на галузі права, а на галузі системоутворюючого законодавства.

З приводу самостійності правових галузей В.Н. Протасов вважає, і ми з ним згодні, що *"епітет "самостійна" стосовно до будь-якої галузі права ніякої позитивної, тобто значимої для пізнання права, смислового (значеннєвого) навантаження не несе. Галузь права завжди є елементом системи права, а це значить, що вона службова частина системи, така, що взаємозалежна з іншими частинами (елементами)"* [655, 52]. Отже, ні про яку самостійність, у суспільному розумінні природи права, тут мови бути не може. Якщо ж цей термін використовується для того, щоб з його допомогою відокремити деякий ряд галузей від комплексних інститутів, то в такому випадку питання варто аналізувати, власне кажучи.

У роботі Ю.К. Толстого відзначається безперечна аксіома про те, що "система права — багатомірне утворення" [712], тим самим підтримується ідея комплексного правового регулювання. Цей факт знаходить висвітлення в процесі розвитку законодавства не тільки України, але і багатьох країн світу.

Ю.К. Толстой убачає ряд розходжень між основними галузями і комплексними інститутами права. Зокрема:

1) кожна основна галузь права має предметну єдність. У комплексної ж галузі предмет не єдиний, оскільки він різнорідний (перша помилкова посилка, визначена ентропією категорій "предмет і об'єкт права" і "предмет і об'єкт правовідносин". — авт.);

2) до складу основної галузі не можуть входити норми інших галузей права. Навпаки, комплексна галузь права складається з норм, узятих з основних галузей (друга помилкова посилка. Комплексний

закон, формуючи норму права, відносить її до галузі права (див. Закон України "Про інформацію" [4]. – К.І.), або коротше – "субінститут" права);

3) не може бути основної галузі права без специфічного, властивого тільки їй методу правового регулювання. Тим часом комплексні галузі користуються методами, що належать іншим галузям права. (посилка вірна. Саме вона пояснює п. 2. – К.І.);

4) основні галузі займають певне місце в об'єктивно існуючій системі права. Комплексна ж галузь права є результатом систематики правових норм і ніякого місця в системі права не займає (також помилкова посилка. Розподіл на галузі виникає об'єктивно, з метою зручності пізнання норм права. – К.І.) [712, 44–45].

Головний аргумент проти визнання комплексних інститутів права полягає в тому, що ці нормативні утворення, на відміну від "традиційних" галузей, не мають відповідного, "єдиного й однорідного", предмета і свого специфічного, своєрідного методу. Однак виникає ряд питань:

По-перше, чому поняття єдності й однорідності ставляться в один ряд? Адже єдність і однорідність – це не одне і те ж. Навпаки, саме різнорідність елементів найчастіше і є необхідною умовою виявлення, визначення єдності, цілісності, а значить системності (у прикладному аспекті) того або іншого об'єкта.

"Суспільні відносини", що регулюється комплексним інститутом права, дійсно, різнорідний, особливо з юридичної точки зору. У той же час він, на відміну від предмета галузі права, може бути єдиний, тому що являє собою умовно визначену соціальну цілісність як систему, орієнтовану на вирішення визначених суспільством і державою завдань з використанням розумного співвідношення методів правового регулювання, характерних для галузей права.

По-друге, якщо комплексні інститути – це все-таки міжгалузеві компоненти права, то й виділяти їх можна за критеріями, єдиними для усіх, у тому числі за предметом і методом галузі права. Якщо ж вони – галузі законодавства, то навіщо тоді іменувати їх галузями права, хоча і комплексними? Для зняття ентропії в цій проблемі, на наш погляд, досить зміст категорії у формі *"комплексна галузь"* поміняти на форму *"міжгалузевий інститут"* або *"міжгалузевий комплексний інститут"*, або ще коротше – *"субінститут права"*.

Поява в матеріальній сфері права субінститутів права є результатом його розвитку і перетворення у великому за обсягом, поліструктурну систему (гіперсистему). У цьому розумінні наявність у системі права матеріальних міжгалузевих комплексних інститутів навіть

може служити ознакою її досить високого рівня розвитку. Процеси формування субінститутів лежать в основі удосконалення права і багато в чому визначають ефективність його впливу на соціальну сферу. Тому дана тенденція заслуговує всілякої, теоретичної підтримки. Залишається тільки додати, що її розвиток дозволяє вирішити проблеми сприйняття права, як цілісності через частковості. Для цього виникає можливість формування спеціальних дисциплін комплексного змісту.

Вище ми вже говорили, що становлення комплексних наук відбувається на принципово інших началах, аніж наук, іменованих "основними". Це ствердження, на наш погляд, повною мірою можливо перенести і на галузі права, тому що вони також є підсистемами цілісної системи права, як науково-практичної категорії. Однак субінститути не є повноцінними галузями права лише в консервативному розумінні категорії "галузь права". Якщо формування галузі по схоластиці, йде від юридичного начала — методу, то комплексної — від такого соціального начала, як об'єкт суспільних відносин.

Принципові розходження є й у будові предметів наукового дослідження. Так, якщо людську діяльність (об'єкт правового регулювання) і її правову структуру (елементи правовідносин) представити у вигляді площини з "сіткою" на ній правових відносин, то виявиться, що в предмет будь-якої галузі права входять компоненти, структуровані правом на пряму діяльності, розташовані в самих різних місцях цієї площини. Суцільного утворення даний предмет собою не являє: складові його фрагменти як би розкидані по всьому полі соціальної поведінки. А обираються вони і збираються в предмет галузі права на тій підставі, що вимагають юридично однорідних прийомів регулювання.

Ц.О. Ямпольська у свій час справедливо писала про предмет адміністративного права, що набагато більше спільного між питаннями організації діяльності органів державного управління в різних галузях господарства і культури, ніж між комунальним господарством і морським транспортом, хоча багато правових питань обох повинні були розглядатися раніше в адміністративному праві [860, 99]. Тобто предметом адміністративного права, так же, як цивільного, трудового і кримінального, є певний юридично однорідний аспект діяльності різних соціальних систем. При цьому, кожна з галузей (включаючи конституційне право) зовсім не направлена на формування цілісної структури в масштабах свого предмету. При такій спробі вона неодмінно стикається із проблемою "критичної маси" моделей правовідносин.

Аналогічна ситуація спостерігається і з цивільним правом, де структури, що регулюються, належать різним соціальним сферам, а зводяться в предмет лише за ознакою їхньої юридичної однорідності на основі невіддільних відносин і можливості використання аналогії права.

Таким чином, для предметів галузей права характерні наступні риси.

1. Сам по собі поділ на галузеве правове регулювання в цілому обумовлений соціальною потребою. Однак регламентації піддається та сторона діяльності, за вимагає юридично-однорідних прийомів впливу. Тому формування предмета галузі і її самої здійснюється як би за юридичною ознакою ("від методу").

2. Складові частини предмета, як цілісного сприйняття явища, належать різним умовно визначеним соціальним сферам правовідносин.

3. Об'єктивно, предмет у цілому не є системою (не має якості цілісності, єдності), а пронизуючі його правовідносини не утворюють структури (системи доцільних відносин), що організує в масштабі предмета його компоненти в єдине ціле. Категорія "предмет" є суб'єктивною, що нав'язується за допомогою законодавства з метою зняття дискусії на користь прийняття управлінського або іншого рішення.

4. Компоненти предмета, в ідеалі, юридично однорідні. Різниця відносин визначається принципом регулювання й охорони державою пов'язаних із предметом певних відносин.

5. Предмет правовідносин у принципі не має і не може мати єдиної соціальної задачі, що поєднувала б його компоненти. Предмет — це компонент правовідносин, які можуть по-різному регулюватися різними галузями права.

Предмет субінституту права володіє специфічними властивостями, а саме:

1) являє собою умовно визначену автономну, локальну соціальну систему;

2) орієнтований на вирішення певних суспільних завдань;

3) формується з необхідних елементів соціальної сфери незалежно від їхньої юридичної однорідності за методом правового регулювання.

На площині людської діяльності він являє собою цілісне, локалізоване утворення ("коло"), яке, будучи спроектоване на площину права, збере на ній з норм різних галузей, а також зі спеціально виданих норм цілісне правове формування — систему права. Однак, об'єктивно субінститут права повинен містити критичну масу правовідносин, вже урегульованих нормами публічного права.

Наявність у субінституту особливого предмета обумовлює для нього володіння своїм, особливим методом — *комплексного підходу до правового регулювання*, що володіє методом галузі права. Якщо перевести це поняття на мову системних категорій, що відображають у синтезованому, нерозчленованому вигляді доцільні властивості і функції окремої галузі права як системного утворення, що обумовлені об'єктом (предметом) і метою галузевого регулювання. Комплексний і цілісний характер предмета обумовлює і комплексну цілісність методу. Врегулювання предмета, що являє собою соціальну систему, вимагає юридично різнорідних способів впливу, які складаються у своєрідну, властиву тільки даній комплексній галузі комбінацію вихідних типових прийомів юридичного регулювання.

Кожна галузь права володіє не просто своєрідним, а юридично унікальним методом, що пояснюється якісно перетворюючим характером структури у потенції здатної з тих самих елементів, у залежності від мети, створювати найрізноманітніші системи (у даному випадку — системи юридичних прийомів), у залежності від державної політики і домінуючих у ньому соціальних процесів.

Таким чином, поділ права на галузі являє собою його "функціональну" організацію, а поділ на субінститути провадиться по "проблемному" (предметному) принципу. При цьому регулювання полягає в створенні і правовому забезпеченні цілісних соціальних формувань (систем), кожне з яких і складає предмет того або іншого субінституту.

Предметний принцип утворення субінститутів права саме і є причиною нерозуміння їхньої природи і неприйняття з боку правознавців-консерваторів, у тому числі вітчизняної правової доктрини.

Найголовнішою відмінною рисою субінститутів права прийнято вважати те, що вони складаються з норм інших галузей права опосередковано і визначають норми, які пояснюють і деталізують певні суспільні відносини. Однак тут має місце той випадок, коли зовнішня ознака приймається за сутнісну. Цей момент зовсім не відображає сутності субінститутів права, а виступає як їхній суцільно зовнішній прояв, і то не у всіх, а лише в їх частини.

Окремі норми галузей права входять до складу лише тих субінститутів, які утворюються на матеріальній площині права. Відбувається це через взаємодію двох факторів: 1) цілісності предмета субінституту і галузі і 2) попередні правові врегулювання тієї соціальної сфери, у якій формується предмет субінституту. Об'єктивно системний принцип організації предмета субінституту приводить до того, що до предмета потрапляють правовідносини, які уже виник-

ли на основі норм різних галузей. А це, у свою чергу, змушує включити дані норми до складу субінституту права.

У процесуальній же сфері нормативна модель процесу як складної цілісності створюється на первинному матеріалі, підданому правовій "обробці" у кількісному аспекті, за умови, що регулятивні норми матеріальних галузей права тут не задіюються, тобто абстраговані від них.

Процесуальні норми за своєю глибинною природою є комплексними. Тут у наявності і складна соціальна система в якості предмета, і цілісна різнорідність юридичних прийомів впливу на предмет. І якби предмети процесуальних галузей права не були сугубо юридичними, що є причиною відсутності їх попередньої правової урегульованості, то процесуальні галузі закономірно б містили в собі норми матеріальних галузей, що служить зовнішньою ознакою матеріальних субінститутів права.

Розходження в системній організації предмета матеріального субінституту права і предмета процесуальної галузі можна побачити в тому, що перший є системою, створеною один раз і функціонуючою постійно, а процесуальне право створює складне цілісне утворення (юридичний процес) щоразу по конкретній справі. Окремі ж процеси в систему не об'єднані. Однак комплексної суті процесуальної галузі ця обставина не змінює. Головне тут полягає в тому, що в кожному випадку вона, по-перше, задіється в цілому, по-друге, задіється з метою формування складної соціальної цілісності (системи).

Комплексність методів процесуальних галузей полягає в тому, що їм властиві як *імперативні*, так і *диспозитивні* елементи. Наприклад, диспозитивність прийнято вважати галузевим принципом цивільного процесуального права, а владність вбачається в характері цивільно-процесуальних відносин. Так, Н.І. Авдеєнко у свій час відзначила: *"У літературі давно був висловлений погляд, що процесуальні відносини за своїм характером двойсті: вони характеризуються як відносини влади і підпорядкування й у той же час як відносини рівних (автономних) суб'єктів"* [97, 68].

Риси диспозитивності, не говорячи вже про владність, є й у кримінальному процесі.

Віднесення процесуальних галузей по їхній правовій природі до субінститутів права зовсім не є підставою для висновку про те, що вони – галузі "другого сорту", "несамостійні" і т. ін. Процесуальні галузі – об'єктивно повноцінні, повнокровні галузі системи права, утім, як і будь-які інші субінститути. Інша справа, що в силу специфічності своїх задач вони утворюються на принципово інших

началах, ніж інші галузі, і займають особливе місце в поліструктурній організації системи права.

У літературі досить поширений погляд на те, що *комплексність може торкатися тільки законодавчої системи, тому що субінститути — це насправді галузі законодавства, а не права* [859, 95—98].

Мабуть, субінститут не може бути тільки галуззю законодавства, оскільки система законодавства і система права — це хоча й не тотожні, але разом із тим жорстко взаємозалежні системні категорії права. У когнітивному значенні, *право — це інформаційно-керуюча система, а законодавство — система, призначення якої — зберігати правову інформацію та оптимізувати її використання*.

Елементи системи права об'єктивно існують лише остільки, оскільки вони містяться в системі нормативно-правових актів чи інших джерел права. І навпаки, всяка істотна зміна в законодавчій матерії приводить обов'язково до змін у матерії правовій. Тому не можна говорити про формування комплексних утворень у законодавстві і не бачити відповідних змін у системі права. В.К. Мамутов справедливо помітив, що *"заперечення наявності в системі права галузей, що є в системі законодавства, навряд чи може бути позитивною основою удосконалення відповідних галузей законодавства"* [712, 91].

Аргументом на користь такого підходу служить та обставина, що в предметі субінститутів права і механізмові його правового упорядкування присутні елементи, властиві тільки їм. С.С. Алексєєв назвав ці елементи *"нерозчинним залишком"* [114, 87]. Ця обставина говорить про те, що субінститути права — не результат механічної "систематики" законодавчих елементів, а наслідок процесів, що відбуваються в природі права.

Варто погодитися також з тим, що система законодавства може відхилятися від доцільної лінії організації права і його змістовних принципів.

Заслуговує особливого розгляду проблема "неправових" законів, тобто законів, що не відповідають потребам суспільства. Хоча, на наш погляд, у даному випадку просто має місце протиріччя конкретних юридичних норм певним об'єктивним правовим основам. У будь-якому випадку, однак, це проблема "патології" правової форми. При нормальних же процесах у системі законодавства їх варто розцінювати як процеси, що відбуваються в самому праві, його когнітології.

Говорячи про можливості патологічних змін форми права, варто проаналізувати зворотний бік взаємозв'язків системи права і системи законодавства, а саме — *залежність права від своєї форми*. Тут можна

знайти непорушну закономірність: право реальне може існувати тільки в якихось зовні об'єктованих формах. Останні — суть єдиного способу життя права. У принципі, ця закономірність носить загальнофілософський характер: може мати місце беззмістовна форма, але не може бути змісту поза якою-небудь формою. Зрозуміло, що мова про беззмістовну форму може йти лише в строго заданому відношенні. Стосовно до права таке відношення задається правовими вимогами та потребами людини і суспільства.

Сьогодні насущна потреба інформаційного суспільства в побудові його правового фундаменту вимагає активного сприяння становленню інформаційного права як науки та навчальної дисципліни. Це можливо тільки за умови формування сучасної інформаційної культури як на суспільному, так й індивідуальному рівнях, що прямо впливає на визначення сутності та змісту поняття інформаційного права. У літературі пропонуються кілька таких визначень.

Найбільш простим є визначення, в якому інформаційне право розглядається (у контексті формулювання римського права) як *"... право щодо суспільних відносин до інформації та інформаційної безпеки"* [382, 34].

Деталізація цього визначення далі авторами провадиться залежно від сутності:

- як галузь суспільних відносин, що знаходить вираження в нормативно-правових актах (законодавстві);
- як інституція в юридичній науці;
- як навчальна дисципліна [599, 28].

Як альтернативне, більш складне для сприйняття (у концепції формулювання німецького права) — можна розглянути й інші визначення.

Інформаційне право — це система соціальних норм і відносин, що охороняються державою і виникають в інформаційній сфері: виробництва, перетворення й споживання інформації.

Інформаційне право — сукупність юридичних норм та інститутів, що регулюють інформаційні відносини в інформаційній сфері.

Інформаційне право можна визначити також як комплексну галузь права, яка є системою соціальних норм і відносин (інформаційних відносин), які охороняються державою і виникають в інформаційній сфері (виробництво, перетворення та споживання інформації) [802].

Основний об'єкт правового регулювання інформаційного права є суспільні відносини, які виникають, протікають і припиняються при здійсненні інформаційних процесів — створення, збору, опрацювання, накопичення, зберігання, пошуку, поширення й споживання інформації.

Розглядаючи теоретичні проблеми становлення будь-якої галузі права і умови її розвитку, не можна не зупинитися на проблемі *правосвідомості щодо проблематики сфери її застосування*. Правосвідомість — як усвідомлене ставлення до елементів інформаційного права, у цьому випадку є тим середовищем, яке, з одного боку, формує запит до науки, з іншого — до законодавства. А правосвідомість усіх суб'єктів законодавчої ініціативи характеризує ступінь взаємодії суспільства, громадської думки, державної політики і потреб держави в процесі формування правової ідеології тієї частини членів суспільства, які активно впливають на формування законодавства, як нормативної основи права.

Правосвідомість в інформаційній сфері соціальної діяльності та формування відповідних правовідносин сьогодні має надзвичайно важливе значення. Інформаційні ресурси як системоутворююча категорія, як сполучна ланка у всіх соціальних проявах виконує не тільки позитивну роль і несе позитивний заряд знання, а й водночас є небезпечним засобом впливу на свідомість і поведінку людини. Через інформацію поширюються і негативні явища — злочинні наміри, шкідливі для здоров'я, свідомості і поведінки людини відомості. Поряд з питаннями інформатизації суспільства, розвитку глобальних інформаційно-телекомунікаційних систем розвивається проблематика інформаційної безпеки, вирішуються задачі її забезпечення. Наприклад, Інтернет, аудіовізуальні засоби, реклама і телепередачі виконують роль розповсюдження порнографічних, аморальних, часом злочинних прийомів і зведень, що наносять шкоду особі, державним інтересам, інтересам окремих організацій, розвивається хакерство, "комп'ютерна злочинність".

Не випадково у всіх країнах громадськість і державні органи надають важливого значення правильному розумінню проблеми свободи в галузі інформації, форм її поширення й одержання. Свобода — це не всюдозволеність і безконтрольність. Якщо це наносить шкоду іншим людям, державі та суспільству в цілому, необхідний баланс відкритості й обмеження свободи одержання та використання інформації. Саме тому законодавство багатьох країн передбачає форми і засоби обмеження розповсюдження такої інформації, що може бути законом віднесена до секретної інформації або до державної таємниці, а також до інших видів таємниць: особистої, сімейної, службової, комерційної, банківської, професійної і т.п. Щоб уникнути зловживань у віднесенні інформації до категорій обмеженого доступу, держава передбачає обов'язкову вимогу — обмеження тільки на основі спеціального законодавства.

Закони про свободу інформації Великобританії, Німеччини, Франції, США та інших держав передбачають спеціальні норми про підстави для обмеження відкритого доступу до інформації органів державної влади, відповідальність за порушення таких норм. Розвивається й законодавство про встановлення правил використання інформаційних ресурсів, які надаються і додержуються через мережу Інтернет. Особливої уваги заслуговує проблема засобів масової інформації (ЗМІ).

Правосвідомість не завжди перебуває на рівні правильного розуміння небезпеки негативного впливу продукції ЗМІ на свідомість масового споживача інформаційних ресурсів. Тут, з одного боку, потрібний баланс свободи, зняття державної цензури, громадського та державного контролю за недопущенням зловживання свободою преси, інших засобів масової інформації — з іншого.

З погляду правової свідомості **інформаційне право** можна розглядати як сукупність доктринальних положень юридичної науки та правових норм, які утворюють самостійний масив національного законодавства, норм міжнародного права, а також стан правової свідомості суб'єктів права в галузі інформаційної діяльності і відносин, пов'язаних з інформаційними ресурсами, функціонуванням інформаційно-телекомунікаційних систем, створенням та застосуванням інформаційних технологій, спрямованих на забезпечення безпечного задоволення інформаційних потреб громадян, їхніх організацій, держави та суспільства в цілому, забезпечення адекватної реакції юридичної системи на порушення встановлених законодавством норм в галузі інформатизації.

2.2. Теоретико-методологічні основи інформаційного права

Методологія інформаційного права сьогодні перебуває у стадії розвитку. Об'єктивно вона поєднує методологічні засади права, інформатики, тектології (теорії організації соціальних систем) та інших гуманітарних і природознавчих наук.

У теоретиків права, які дотримуються традиційної доктрини поділу права на галузі (за принципом: норма права — інститут права — галузь права), виникає питання, що означає категорія "*гіперсистема*", яке її місце в системі права згідно з теорією права. Відразу зазначимо, що категорія "*комплексна гіперсистема права*" відносно нова в теорії права. Вперше цю концепцію нами апробовано на формуванні

теорії інформаційного права України. Вона зародилася на основі здобутків правової інформатики — науки про застосування досягнень інформатики у правотворчій та правозастосовній діяльності, автоматизації їх інформаційного забезпечення (правовій інформатизації).

Відповідно до теорії гіперсистем висувається *теза про існування права у вигляді великих, складних, ієрархічних багатопорядкових підсистем, що формуються з галузевих інститутів права*. Ця категорія вводиться в теорію права України на засадах *юридичної концепції існування і формування правових субінститутів — автономних міжгалузевих комплексних інститутів права, щодо яких галузеві інститути є агрегуючими підсистемами*. За цією концепцією сьогодні формується система законодавства України, в якому набувають втілення нові суспільні відносини. Тобто Верховна Рада України приймає закони, які є системоутворюючими чинниками публічно-правового регулювання комплексного змісту в окремих суспільних відносинах на основі доктрини поділу права на провідні галузі.

Методологічна основа інформаційного права щодо з'ясування нових соціальних явищ базується на теорії *цивілізаційного підходу*. Відповідно до цього підходу визначаються адаптовані положення системного підходу, зокрема такі постулати: *стадійність* (визначення меж стадій чи то за хронологічним, чи то за територіальним або іншими множинними чинниками), *полілінійність* та *унікальність розвитку людства* (чинники, що характеризують особливість, відмінність).

Виходячи з цих методологічних чинників, можна зазначити, що на межі третього тисячоліття чітко визначились основні проблеми людства і сценарії подальшого розвитку планетарної (глобальної) цивілізації. Прискорюються процеси самоорганізації нового етапу розвитку культури суспільства (як образу цивілізації) — інформаційного суспільства, ноосферні чинники якого можуть стати своєрідними гарантами сценарію м'якого виходу з планетарної кризи, якою завершено розвиток глобальної індустріальної цивілізації.

Сьогодні методологія наукових досліджень поряд з використанням перевірених часом традиційних методів і підходів потребує нових для усвідомлення складних соціальних процесів, які мають і культурологічно-правову спрямованість. У цих умовах, як ми вже підкресливали, пошук та аналіз нових парадигм пізнання цілком природні. Визначимо кілька з них, які вплинули на розкриття поняття, сутності та змісту предмета (об'єкта) дослідження.

Останнім часом вчені все більше приділяють увагу одному з найбільш інтегральних спрямувань методології вивчення *соціального буття* — *соціальній синергетиці**.

Синергетика передбачає якісно іншу картину світу порівняно з тими уявленнями, які лежали в основі як класичного, так і некласичного природознавства та суспільствознавства (сформованого у першій половині ХХ ст.). Образ світу постає як множина нелінійних процесів.

Важливе пізнавальне значення мають такі методологічні постулати синергетики щодо соціальних систем:

- неможливо традиційними детерміністськими методами описувати еволюцію складно організованих систем;

- розвиток цих систем виявляє можливість альтернативних шляхів, що передбачає свободу вибору та відповідальність людини, громади, суспільства, людства;

- неможливий абсолютний контроль (особливо з одного центру) будь-якої сфери реальності, в тому числі й розвитку суспільства, який був проголошений традиційною наукою, особливо теорією соціально-го управління та соціальною кібернетикою;

- у критичних точках (точках біфуркації) несталості соціальних систем діяльність кожної людини або групи людей може мати вирішальне значення в макросоціальних змінах (роль особистості в історичному процесі, змін суспільства);

- збільшується відповідальність певної громади і людства в цілому за долі універсуму, оскільки вони в змозі цілеспрямовано уникати біфуркаційних станів, особливо в соціальній сфері, суттєво впливати на екологію (еволюцію природи та суспільства).

Велику роль у формуванні методології наукового напрямку "інформаційне право" відіграють як гуманітарні (філософія, філософія права, соціологія, когнітологія, праксеологія тощо), так і природознавчі

* Соціальна синергетика (від гр. *synergeia* — співпраця, співдружність) — новий напрям міждисциплінарних досліджень, який використовує нелінійне мислення для виявлення загальних закономірностей і тенденцій на основі самоорганізації соціальних систем; пояснення становлення нових структур у відкритих соціальних системах на засадах пошуку співвідношення потреб та інтересів різних суб'єктів соціальних відносин: людини, соціальних груп, суспільства, держави, світового співтовариства.

Під соціальною самоорганізацією розуміються процеси виникнення і функціонування систем, сформованих різними чинниками (а не одним — керівним) у просторово-часових вимірах та певному колі осіб. Одним із постулатів синергетики є те, що всі системи перебувають у мінливих станах, поблизу від особливих критичних точок (точок біфуркації), навколо яких динаміка систем стає вкрай несталою. У цих умовах система під дією найнезначніших (маргінальних) та випадкових впливів може кардинально і зовсім непередбачено змінити свій стан. Такий перехід у соціальних системах характеризується як виникнення нового порядку зі старого, який віджив свій час [916].

науки, особливо технічна та біологічна інформатика тощо, на межі яких формуються нові наукові дисципліни і через які адаптуються їхні методології до конкретної сфери суспільних відносин щодо інформаційного ресурсу.

2.2.1. Інститути інформаційного права

Самостійність галузі права можна перевірити й через такий індикатор, як її інститути.

Інститут права — це така сукупність норм і механізмів їхньої реалізації, що забезпечує достатню повноту і узгодженість регулювання найбільш стійких та функціонально однорідних відносин у системі права. Категорія "інститут" реалізується як загальна — для всієї системи права, як *міжгалузєва* — для суміжних і пов'язаних галузей, а також як *галузєва*. У системі інформаційного права діють всі рівні правових інститутів. Такі інститути, як суб'єкт права, норма права, відповідальність, правовідношення — інститути загальні для всіх галузей права реалізуються галузі, яка розглядається.

Специфічними *інститутами інформаційного права* є такі, як "свобода", "таємниця", "доступ", "правовий режим інформаційного ресурсу", "правовий режим", що формується на основі загальноправового інституту, "право на інформацію", "захист інформації"; "відкрита інформація", "інформація обмеженого доступу", "масова інформація", "офіційна інформація" та інші види інформації. До міжгалузєвих інститутів можна віднести інститути власності та інтелектуальної власності, тому що їх коріння полягають у системі цивільного права, але забезпечуються вони і нормами публічного права, а застосовуються також в системі відносин, що регулюються інформаційним законодавством.

Але найбільш розвиненими інститутами інформаційного права в теоретичному і нормативному відношенні є: *інститут права на інформацію, масової інформації, інститут правового режиму інформаційних ресурсів, інститут державної таємниці*.

Проблематика правового інституту вимагає більш поглибленого дослідження, ніж це робилося дотепер. А в частині інформаційної діяльності та інформаційних відносин це питання вимагає особливої уваги, тому що точність визначення інституту істотно впливає не тільки на процес нормотворчості, а й на зміст наукових досліджень і практику правозастосування.

Важливою ділянкою цієї частини права є формування термінології, властивої певній сфері відносин. Точність й однозначність

термінів і понять дозволяють більш коректно сформулювати зміст того або іншого інституту і забезпечити культуру правового регулювання в певній галузі правових відносин. Формування уніфікованих дефініцій у праві взагалі є однією з найважливіших завдань законодавчої та у цілому нормотворчої практики. Цим питанням повинна бути приділена спеціальна увага.

2.2.2. Юридичні джерела інформаційного права України

Що ж до *юридичних джерел інформаційного права України, то ними виступають норми інформаційного законодавства, що забезпечують регулювання відносин в інформаційній сфері.* Відповідно до існуючої в Україні системи та ієрархії нормативних актів ці джерела можуть бути розділені на наступні групи:

1. Інформаційні правові норми Конституції України, що закріплюють основи інформаційних прав і свобод, встановлюють основні права та обов'язки відповідних суб'єктів із приводу створення, накопичення, зберігання і розповсюдження інформації певного виду, а також, що встановлюють обмеження, до обігу інформації в державі та суспільстві.

2. Галузі законодавства, присвячені питанням інформаційного права.

3. Спеціальні розділи в галузях законодавства України.

4. Окремі інформаційно-правові норми, що входять до складу традиційних галузей законодавства України, тобто такі, які систематизовані на рівні Кодексів.

Галузі законодавства, окремі акти яких цілком присвячені питанням інформаційного права, котрі підрозділяються на:

- законодавство про інтелектуальну власність.

- законодавство про формування інформаційних ресурсів, інформаційних продуктів, наданні інформаційних послуг, що підрозділяється, у свою чергу, на:

- законодавство про правову інформацію;
- законодавство про бібліотечну справу;
- законодавство про архіви;
- законодавство про статистичну інформацію;
- законодавство про інформаційну безпеку;
- законодавство про державну таємницю.

Окремі інформаційно-правові норми у складі нормативних правових актів галузей законодавства.

Так вже склалося, що інформаційно-правові норми включаються в переважну більшість нормативних актів, насамперед у наступні групи актів.

Перша група – статутні акти, що регламентують статус відповідних структур. У першу чергу це Конституція України, а також закони, що встановлюють статус органів державної влади та суспільних об'єднань.

Другу групу складають акти цивільного законодавства, насамперед Цивільний кодекс України, за допомогою якого отримують розвиток питання зобов'язального права, інформаційної власності, включення до Цивільного кодексу України договорів на надання інформаційних продуктів і послуг із урахуванням специфіки цих предметів та їхнього правового режиму.

В *третю групу* входять акти, що регулюють відносини у різних галузях господарської діяльності, зокрема, законодавство про землю, про надра, про охорону природи й т. ін. Всі ці види діяльності супроводжуються створенням інформації певного виду та призначення, яка включається в господарський, адміністративний та інший обороти, що у свою чергу спричиняє виникнення інформаційних відносин між суб'єктами, зокрема, закріплення їх прав, обов'язків і відповідальності із приводу такої інформації.

Четверта група – акти про відповідальність за правопорушення в інформаційній сфері. Відповідальність, що виникає у випадках здійснення правопорушень при створенні, передачі та розповсюдженні інформації, формуванні та використанні інформаційних ресурсів, при споживанні інформації, при створенні й застосуванні інформаційних технологій, засобів їх забезпечення, а також засобів і механізмів інформаційної безпеки, формулюється в різних нормативних правових актах інформаційного законодавства за предметними галузями інформаційної сфери та інших галузей.

Конкретні норми, що встановлюють відповідальність за порушення, пов'язані з такою діяльністю, кодифіковані, зосереджені в основному у Цивільному Кодексі України, Кодексі законів про працю та Кримінальному Кодексі України.

2.2.3. Інформаційна сфера, як предмет правового регулювання та соціального управління

Сферу діяльності, у якій регулювання здійснюється визначеною галуззю права, переважно називають предметом галузі. Це предметна область даної галузі права. Однак варто мати на увазі, що жодна сфера діяльності людей не обмежена розглядом тільки однієї галузі права. В кожній предметній сфері діяльності завжди спостерігається перетинання та сполучення багатьох галузей права, але одній з них завжди належить визначальна роль.

У межах конкретної предметної сфери здійснюється правове регулювання відносин людей та їхніх організацій. Таким чином, безпосередньою ділянкою правового регулювання для кожної галузі права є відносини двох або декількох суб'єктів, пов'язаних певним інтересом щодо конкретного предмета в розглянутій сфері, або поведінка суб'єкта права, що оцінюється з погляду інтересу усього суспільства, держави або інших суб'єктів. Коли ми говоримо "поводження", то маємо на увазі категорію "відносини", тому що поведження — порядок дій певного суб'єкта порівнюється з нормами, установленими державою з метою забезпечення інтересів всіх. Таким чином поведження означає адекватне виконання встановлених від імені держави норм всіма суб'єктами, до яких ці норми звернені.

Слід зазначити, що й у практиці застосування права, і у самому нормотворенні, так само як й у теорії, часто відбувається підміна понять "предмет" й "об'єкт" регулювання, що порушує точність розуміння того, про що йдеться в конкретних обставинах. Спробуємо пояснити на прикладі. Звертаючись до установи з метою одержання якогось документа, громадянин реалізує своє право на інформацію шляхом здійснення конкретних дій в інформаційній (по предметній ознаці) сфері. Предметом його інтересу є певний документ. Законодавство, встановлюючи право громадянина на одержання інформації та відповідні обов'язки установи надати громадянину, документ, регулює відносини цих пов'язаних обставинами і законом суб'єктів. Зазначені відносини здійснюються у формі надання інформаційної послуги з боку установи і дотримання певних дій громадянином, який повинен відповідним чином оформити свій запит. Таким чином, виділяються: *предмет відносин* (документ або його копія), *відносини суб'єктів* пов'язаних із приводу зазначеного предмета, що врегульовані нормами законодавства і підзаконних актів, *предметна сфера права* (механізм регулювання відносин суб'єктів щодо предмета їхнього інтересу з урахуванням позиції держави — нормативно виражена сукупність прав і обов'язків всіх взаємозалежних суб'єктів).

У процесі виділення галузі права важливе значення має не тільки предмет відносин, але й метод його регулювання. Вся сукупність відносин із приводу інформації (інформаційних ресурсів) регулюється нормами національного та міжнародного права, а також міждержавними договорами, які у цілому утворюють систему інформаційного права.

Українське законодавство визначає інформацію як *"відомості про особи, предмети, факти, події, явища і процеси незалежно від форми їхнього подання"*. Різноманіття форм подання інформації (письмова,

усна, хвильова, біологічна, візуально сприймана об'єктна і т. ін.) можливо нескінченно. Важливо, щоб ця інформація сприймалася і адекватно вливалася у знання про світ, щоб вона була затребуваною та функціонально значущою.

Таким чином, предметом інформаційного права є не тільки сама інформація (інформаційні ресурси), а й процеси, пов'язані з її одержанням, обробкою, зберіганням, передачею, розповсюдженням і т. ін. Сукупність цих дій, пов'язаних з інформацією, називається інформаційною діяльністю, а створення умов для впровадження новітніх технологій у роботі з інформаційними ресурсами — інформатизацією. Таким чином, процес інформатизації, інформаційні технології та ресурси, а також відносини, що виникають у цьому зв'язку, у сукупності становлять *інформаційну сферу, як предметну область інформаційного права*.

Часто, не тільки в побуті, а й у спеціальній літературі й особливо в термінології засобів масової інформації, вживаються такі поняття як, наприклад, *"інформаційний простір"*, *"інформаційне поле"*, *"інформаційний потенціал"*, *"інформаційне середовище"* і т. ін. На перший погляд всі перелічені категорії є близькими за змістом, майже одне й теж, але це зовсім не так. Кожний з них має своє визначення що є дуже важливо для правової та управлінської практики і науки, особливо для правотворчості.

З погляду діяльнісного підходу інформатизація суспільства є сукупність людської діяльності, яку у свою чергу прийнято розглядати за певними напрямками, тобто сферами соціально-корисної діяльності як певну систему людської діяльності. Саме тому в процесі аналізу структури діяльності як системи, пов'язаної із процесом переходу суспільства від індустріального до інформаційного — інформатизацією, ми маємо намір вживати термін *"інформаційна сфера"*, маючи на увазі соціальну діяльність, пов'язану з інформаційними процесами.

Вище, нами було розглянуто склад і зміст інформаційної сфери, як одного з напрямів суспільно корисної діяльності. Зазначалося також, що під час проходження інформаційних процесів в інформаційній сфері виникають соціальні відносини, що підлягають правовому регулюванню. Таким чином, як *предмет правового регулювання інформаційна сфера "представляє собою сукупність суб'єктів права, здійснюючих таку діяльність, об'єктів права, по відношенню до яких чи в зв'язку з якими ця діяльність здійснюється, і соціальних відношень, що регулюються правом або підлягають правовому регулюванню"* [467, 21].

Якщо звернутися до складу предмета інформаційного права, то тут, на наш погляд, існують певні загальнотеоретичні протиріччя.

У теорії права прийнято вважати, що предметом правового регулювання є певні суспільні відносини, які традиційно (з погляду своєї архітектури та наявності в них будь-яких елементів) аналізу піддаються слабо. Виникає логічне питання: *звідки беруться елементи у правовідносин як урегульованих правом суспільних відносин?* Тут може бути *три варіанти* відповіді. *Перший:* будь-які елементи містять самі суспільні відносини. *Другий:* ці елементи "привносяться" у правовідносини із боку права, як правового регулятора. *Третій:* у предметі правового регулювання міститься ще деякий ряд явищ, які в результаті правового регулювання беруть участь у формуванні правовідносин як складного цілісного утворення.

Що стосується *першого варіанта*, то виявляється, що суспільні відносини, у тому числі в інформаційній сфері, як різновид відносин взагалі не містять у собі ніяких елементів.

Другий варіант, дійсно, реалізується у правовому відношенні, тобто право вносить свою лепту у структуру правовідносини, але урахування тільки цієї сторони не дозволяє пояснити присутність у правовідносинах деяких з його компонентів.

Залишається *третій варіант*, що, мабуть, і відповідає реальності найбільшою мірою.

Ми підтримуємо тезу В.М. Протасова про те, що *"... право регулює не суспільні відносини, а поведінку людей. Разом з тим, визнаючи поведінку особи єдиним об'єктом правового регулювання, а правомірну поведінку — його кінцевою метою, думаю, що предмет галузі права варто розглядати як складне утворення"* [655, 36].

Якщо розглядати предмет правового регулювання з погляду системного підходу, то він, насамперед, має містити певну множину суб'єктів, оскільки без цього неможливо існування ні поведінки людини, ні самих суспільних відносин. Однак констатації цієї обставини недостатньо для визначення меж і характеру предмета правового регулювання, оскільки кожний із суб'єктів одночасно є учасником безлічі суспільних відносин. Тут для аналізу предмета правового регулювання потрібна певна "точка відліку", якою виступає певна сфера конкретної соціально-корисної діяльності, котрою й займаються суб'єкти, необхідність якої, власне кажучи, і обумовила необхідність правового регулювання.

Характер необхідної діяльності і дає можливість розглянути суб'єкти під певним кутом зору, тобто під кутом зору тих їхніх властивостей, соціальних якостей, які необхідні для здійснення даної

діяльності, тим самим дозволяючи виявити характер і стан суспільних відносин у предметі правового регулювання. Виникнення необхідності в певній соціальній діяльності об'єктивно ставить суб'єкти у певні суспільні відносини. Соціальної ж якості суб'єктів відносно необхідної діяльності можуть бути такі, що вони не зв'язують суб'єкти, а, навпаки, роз'єднують їх, не є доцільними в даних відносинах і відповідно не викликають потрібної поведінки. В останньому випадку завдання правового регулювання полягає у тому, щоб установити між суб'єктами такі правовідносини, які б спричинили потрібну поведінку. Якщо ж між суб'єктами вже існує суспільний зв'язок, що проявляється в їхній взаємодії, то правовідносини можуть зміцнювати, стабілізувати цю взаємодію, й в такий спосіб діяти паралельно (або витіснити останній), стимулюючи іншу за характером поведінку — правомірну. У цьому випадку поряд із вже існуючим соціальним зв'язком створюється новий, додатковий зв'язок — правовий. І обидва вони, кожний у своїй мірі, впливають на поведінку суб'єктів. Варто підкреслити, що регулююча роль правової структури в принципі тотожна регулюючій ролі будь-якої соціальної структури. Будь-які суспільні відносини, як соціальне взаємоположення суб'єктів, формує певну поведінку. Правовідносини в цьому розумінні відрізняється лише тим, що вони викликають потрібну поведінку особливими засобами.

Якщо врахувати, що характер соціально корисної (необхідної) діяльності найбільш чітко фіксується із виданням відповідних правових норм, у їх змісті, то можна сказати, що правові норми виконують стосовно свого предмета функцію додаткового структурування, "кристалізації" соціальної структури (попередньо предмет регулювання визначається на основі правових вимог суспільства до певної діяльності). Тому остаточно оформляється, знаходить завершеність та свої межі предмет правового регулювання лише із виданням відповідних правових норм. Останні ще не регулюють предмет повною мірою: вони структурують його, визначаючи характер та межі. Сам процес правового регулювання відбувається із встановленням у предметі правових відносин та їхньою реалізацією у правомірній поведінці.

У різних за характером соціальних структурах процес нормативно-правового структурування проявляється по-різному. У матеріальних структурах, де соціальні закономірності діють більш жорстко, цей процес виражений слабкіше, а для ідеологічних суспільних відносин значення його досить велике. Щодо інформаційної сфери, яка носить, як було показано вище, й матеріальний, і ідеологічний характер, то треба підкреслити особливу важливість нормативного регулювання.

Отже, предмет правового регулювання, як складне утворення, варто аналізувати за рядом параметрів:

а) за суб'єктами (з погляду їх соціальних якостей та властивостей);

б) за характером існуючих між суб'єктами суспільних відносин (у плані відповідності роду необхідної діяльності);

в) за характером поведінки суб'єктів (якою мірою воно наближається до ідеальної моделі, що передбачається закріпити в правових нормах);

г) у плані фактичних ситуацій, з якими варто пов'язувати бажані суспільству варіанти поведінки (прототип юридичних фактів).

Усі названі сторони соціальної сфери підлягають правовій регламентації, що має за кінцеву мету правове урегулювання поведінки.

Тепер розглянемо *проблему впливу права на предмет правового регулювання з погляду права, використовуючи системну модель правовідносин*, яка саме і є результатом синтезу правової та соціальної сфер.

У правовідносинах як в системі, в якості елементів ми спостерігаємо суб'єкти, суб'єктивні юридичні права та обов'язки (їх доцільні юридичні якості), правові зв'язки та залежності між суб'єктами (правову структуру), правову поведінку (функціонування правовідносин), об'єкти правової діяльності і об'єкти інтересу учасників та інших осіб у правовідносинах (цільову спрямованість правовідносин).

Важливо те, що із названих компонентів системної моделі правовідносини "правове походження" мають лише суб'єктивні юридичні права, обов'язки та правова структура (правові зв'язки). Все інше є результатом органічного злиття правової та соціальної сфер, результатом правового впливу на свій предмет. Так, суб'єкти інформаційного права первинно належать інформаційній сфері, яка є соціальною сферою. Однак щоб стати учасниками інформаційних правовідносин, їм потрібно пройти два етапи "правової обробки": перший, увійти до кола суб'єктів права (через відповідність певним правовим вимогам в інформаційній сфері діяльності), по-друге, отримати суб'єктивні юридичні права і обов'язки в конкретній юридично значимій ситуації. Правова поведінка своїм існуванням зобов'язана в основному юридичним нормам, однак і вона є явищем право-соціальним, тому що є не що інше, як поведінка суспільних суб'єктів. Так само складається справа і з об'єктами правової поведінки та об'єктами інтересу. Суспільно-юридичну природу мають і юридичні факти.

Зрозуміло, що протиставлення правового і соціального тут відносно та розглядається в межах конкретної проблематики. У широкому

розумінні, в силу свого походження, суспільну природу мають і право, й весь правовий механізм у цілому.

Структура та склад інформаційного права, особливості суб'єктів інформаційних відносин, обігу інформації, принципи й методи регулювання, визначаються, у першу чергу, особливостями і юридичними властивостями інформаційного ресурсу — основного об'єкта правовідносин, які визначаються категорією "інформаційні правовідносини".

Прийнято вважати, що, як предмет правового регулювання, інформаційна сфера підрозділяється на три основні та дві забезпечуючі предметні галузі (рис. 2.1).

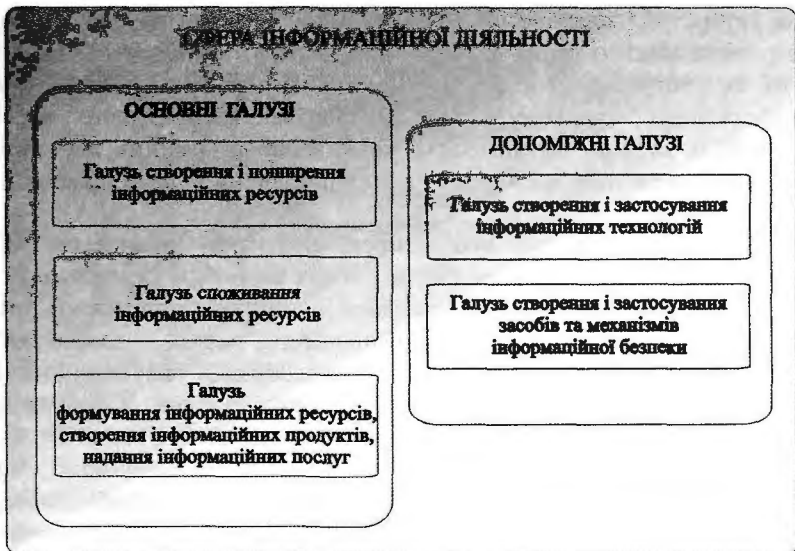

Рис. 2.1. Структура сфери інформаційної діяльності як предмет правового регулювання

Основні галузі: перша — предметна галузь створення та поширення вихідних і похідних відомостей, та друга — галузь формування інформаційних ресурсів, створення інформаційних продуктів, надання інформаційних послуг, як два могутніх генератори впливають на третю предметну галузь — галузь споживання інформаційних ресурсів, реалізуючу при цьому права на їх пошук, одержання, передачу і споживання.

Сьогодні інформаційна сфера не може існувати без широкого застосування інформаційних технологій (інформаційно-телекомуніка-

ційних систем, комп'ютерних мереж, банків даних та знань, тощо), оснований на використанні засобів обчислювальної техніки у комплексі із засобами зв'язку (телекомунікацій). Впровадження інформаційних технологій підвищило якість інформаційного обслуговування, створивши тим самим нові можливості для ефективного проходження інформаційних процесів у різних сферах людської діяльності. Постійно удосконалюються матеріальні носії даних, розробляються нові технології їх тиражування і поширення, що, у свою чергу, спричиняє виникнення нових відносин, пов'язаних із особливостями розвитку інформаційних технологій. Це відносини з приводу: права інтелектуальної власності на результати творчості в умовах медіатизації; права авторства і власності на інформаційні ресурси на різного роду електронних носіях; права авторства і власності на інформаційні технології та програмне забезпечення; права на створення і застосування інформаційно-телекомунікаційних систем і банків даних, засоби технології їх захисту і т. ін. Застосування інформаційних технологій викликало і негативні наслідки — появу раніше не відомих різновидів правопорушень.

Все це призвело до необхідності перегляду комплексу традиційних інформаційних відносин в умовах розробки та впровадження інформаційних технологій. З'явилася додаткова (допоміжна) предметна галузь, що забезпечує основні предметні галузі, — *галузь створення і застосування інформаційних технологій*. Ця галузь виникла і розвивається у зв'язку з потребами всіх інших галузей. У той же час всі предметні галузі сьогодні немислимі і нездійсненні без неї.

"Процеси створення, перетворення і споживання інформації, особливо в умовах сучасних систем зв'язку і телекомунікації, змусили акцентувати увагу на проблемах інформаційної безпеки (безпеки в інформаційній сфері), що забезпечує виявлення погроз і захист інформації від несанкціонованого доступу, інформаційних прав і свобод громадян, держави і суспільства від впливу "недоброякісної" інформації" [271, 98]. Це обумовило виникнення ще однієї допоміжної предметної галузі — *галузі створення і застосування засобів і механізмів інформаційної безпеки*.

Предметна галузь створення і застосування засобів і механізмів інформаційної безпеки забезпечує реалізацію інформаційних процесів, виходячи з вимог безпеки особистості, суспільства та держави в інформаційній сфері. Вона виникла і розвивається в зв'язку з потребами всіх чотирьох перерахованих вище галузей і забезпечує їхнє безпечне функціонування. Таким чином перелічені предметні галузі є галузями, що забезпечують основні галузі. Але треба підкреслити, що

розподіл інформаційної сфери на окремі сфери є досить умовним, оскільки усі вони тісно пов'язані між собою.

Для виявлення різновидів інформаційних відносин, що виникають у зв'язку з діями суб'єктів, розглянемо більш докладно кожен із зазначених вище галузей протягом "життєвого циклу" інформаційного ресурсу (рис. 2.2).

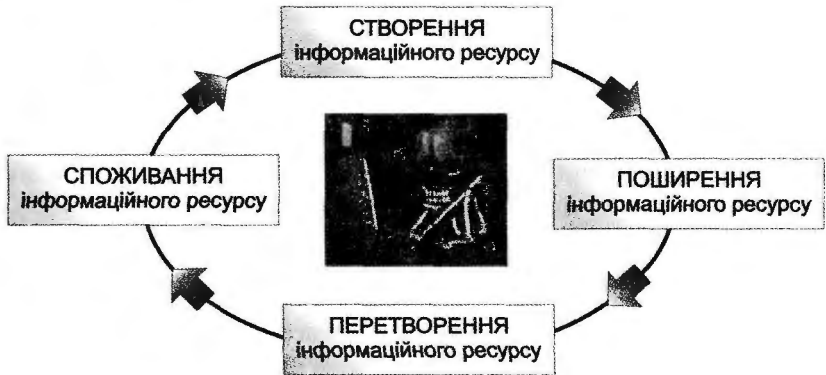

Рис. 2.2. Життєвий цикл інформаційного ресурсу

Суспільні відношення, що виникають і підлягають правовому регулюванню в галузі створення та поширення інформаційних ресурсів, виявляються у результаті аналізу дій суб'єктів — їх виробників, якими є громадяни та їх об'єднання, вчені і фахівці, журналісти й оглядачі, організації, підприємства та установи різних форм власності, органи державної влади та місцевого самоврядування.

Поширюються інформаційні ресурси за допомогою засобів масової інформації та видань у результаті дій юридичних і фізичних осіб, що складають різного роду документи відповідно до розпоряджень тих або інших нормативних правових актів. Це можуть бути науково-дослідні звіти, статистичні відомості, декларації, звіти комерційних та банківських установ, зведення про громадян та інші документи.

Інформаційні ресурси створюються практично в процесі будь-якої інтелектуальної (розумової) діяльності людини. *З урахуванням особливостей правового режиму* відомості та дані, що складають інформаційні ресурси, можна класифікувати на:

- *відомості та дані як результат творчості* (добутку, винаходу, відкриття);

- *відомості та дані, що надаються обов'язково*, тобто документові відомості, що готуються у порядку звітності про власну діяльність і надаються уповноваженим органам та організаціям;

- *персональні відомості та дані* — документовані відомості про громадян, що готуються і надаються кожним про себе при реалізації своїх прав та обов'язків;

- *офіційні документовані відомості та дані*, що готуються і поширюються органами державної влади та місцевого самоврядування, судовими органами, суспільними об'єднаннями відповідно до їх компетенції;

- *масові відомості та дані*, що містять повідомлення інформаційного характеру, готуються та поширюються ЗМІ з метою інформування населення, у тому числі рекламу будь-якої діяльності, вироблених продуктів і наданих послуг, що пропонуються споживачам;

- *інші створювані вихідні і похідні відомості та дані*.

Правовий режим інформаційних ресурсів, що створюються та поширюються, визначається нормами, які встановлюють порядок їх документування, право інтелектуальної власності на результати творчості, право речової власності на них, категорії інформаційних ресурсів за рівнем доступу, порядок захисту.

Вироблені в державі і суспільстві інформаційні ресурси, що включаються в сферу правового регулювання, як правило, підлягають документуванню. Це відноситься й до інформаційних ресурсів, що створюються та поширюються ЗМІ. У правовому відношенні це найважливіший факт — *фіксація інформаційних ресурсів на матеріальному носії*.

Інформаційні ресурси, які створюються в процесі творчості, можуть бути або самим предметом інтелектуальної власності, або відбивати відомості про об'єкт інтелектуальної власності, що, на відміну від речі, нематеріальні.

У процесі творчості можуть створюватися літературні і наукові здобутки, патенти на винаходи і промислові зразки, свідчення на корисні моделі, документи, що містять певні секрети виробництва і науки і т. ін.

Документовані вихідні відомості у вигляді здобутку є результатом творчості, що підлягають захисту правом. Звідси виникають відносини з приводу права авторства на такі здобутки. Те ж саме відноситься й до похідних відомостей (анотації, рефератів, резюме і т. ін.), право авторства на які, як на здобуток, також підлягає правовому захистові.

Але з приводу таких документованих відомостей виникають відносини і речової власності на них.

Інтелектуальна власність на документові відомості як на здобуток і речову власність на них як би поділяються процесом їх тиражування і поширення. Оригінал здобутку — об'єкт, із приводу якого виникає право інтелектуальної власності його творця; екземпляр тиражу здобутку, придбаний на законній підставі, є речовою власністю його набувача.

У процесі творчості, пов'язаної із винахідницькою діяльністю, створенням корисних моделей і промислових зразків, також виникають відносини з приводу захисту прав авторів на результати інтелектуальної діяльності. Аналогічно попередньому випадку для документів, що закріплюють таке право, також виникають відносини з приводу речової власності на них.

Авторське право на секрети виробництва або секрети науки також підлягає правовому захистові. Такий захист можливий при дотриманні умов обмеження доступу до відповідних інформаційних ресурсів та їх збереження у секреті, у тому числі за допомогою захисту документованих відомостей про них.

Аналіз дій суб'єктів із приводу чи у зв'язку із створенням і поширенням інформаційних ресурсів в процесі творчості дозволяє виявити основні суспільні відносини, що при цьому виникають і підлягають правовому врегулюванню, а саме відносини: пов'язані із правом на створення інформаційних ресурсів, з правом інтелектуальної власності на результати творчої діяльності і правом речової власності на документовані відомості, що відбивають ці результати, з обмеженням прав на створення документованих відомостей обмеженого доступу, з відповідальністю за недостовірність створюваних відомостей та даних, за недоброякісні і помилкові відомості та дані.

Після оформлення авторських і патентних прав документовані відомості, що виражають або відбиває результат творчості, поширюються в інформаційній сфері відкрито (за винятком відомостей з обмеженим доступом).

Документові відомості, що надаються обов'язково (обов'язкові контрольні екземпляри документів, облікова, статистична, податкова, реєстраційна та інші такого типу інформаційні ресурси), створюються юридичними і фізичними особами в порядку звітності і направляються в обов'язковому порядку різним органам і організаціям відповідно до діючого законодавства. Документованими відомостями такого роду є різні звітні форми.

При створенні масивів документованих відомостей та даних, що надаються обов'язково, виникають відносини між суб'єктами, які її надають, і суб'єктами, які її одержують. Ці відносини, пов'язані із

обов'язками при створенні обов'язкових документованих відомостей та при їх наданні відповідним структурам; з відповідальністю за недостовірність і неповноту відомостей, за надання недоброякісних відомостей, за несвоєчасність їх надання, а також з обов'язками тих суб'єктів, яким вони надаються, для законного її використання.

У цілому такі документовані відомості відносяться, як правило, до категорії інформаційних ресурсів необмеженого доступу і правовому захисту не підлягають. На них не поширюється право інтелектуальної власності.

Персональні дані (документовані відомості та дані про громадян) створюються самими громадянами в їхній повсякденній діяльності, у тому числі пов'язаної із реалізацією прав і свобод (право на працю, право на житло, право на відпочинок, право на медичне обслуговування, право на соціальне страхування, право на пенсійне забезпечення, право на свободу слова і багато чого іншого), а також виконанням обов'язків (наприклад, військового обов'язку) і надаються як відомості про себе (свої персональні дані) різним суб'єктам. Документовані відомості тут є анкети, історії хвороби, декларації про доходи, банківські записи і т. ін. При цьому виникають відносини з приводу прав громадян на створення таких даних, прав й обов'язків громадян по їх наданню відповідним структурам та обов'язків цих структур щодо конфіденційного і законного використання таких інформаційних ресурсів, відповідальності громадян за достовірність і своєчасність їх надання, відповідальності структур — власників наданих громадянами відомостей за неправомірне її використання та її зберігання.

Відповідно до конституційної інформаційно-правової норми про захист особистої таємниці персональні дані відносяться до конфіденційної інформації, що підлягає захисту від несанкціонованого доступу. На неї не поширюється право інтелектуальної власності.

Офіційні документовані відомості та дані (інформаційні ресурси) створюються органами державної влади й місцевого самоврядування, судовими органами, суспільними об'єднаннями відповідно до їх статусу й у порядку реалізації покладених на них функцій. Це закони, судові рішення, інші тексти законодавчого, адміністративного і судового характеру.

При створенні документованої інформації такого роду виникають відносини з приводу обов'язків і відповідальності відповідних органів за її підготовку, видання і поширення. У набувача конкретних екземплярів офіційних документів виникає також право речової власності на них.

Документовані відомості у вигляді офіційних документів у більшості випадків відкриті й можуть поширюватися вільно. Виклю-

чення складають відомості, що стосується громадян (наприклад, судові рішення), поширення яких здійснюється тільки відповідно до діючого законодавства.

Документовані відомості, що містить повідомлення про події і факти, створюються головним чином засобами масової інформації. Відповідно до Закону України "Про авторське право і суміжні права" повідомлення про новини дня або повідомлення про поточні події, що мають характер звичайної прес-інформації, твори народної творчості, а також офіційні документи (закони, укази, постанови, судові рішення тощо), державні символи та знаки (прапори, герби, ордени, грошові знаки), затверджені державними органами, не є предметом авторського права [9, ст. 7]. Це відкриті відомості. Однак тут виникають відносини з приводу обов'язків журналістів і редакцій за підготовку та поширення достовірних та повних відомостей, а також їх відповідальності за недостовірні чи помилкові відомості.

Як відзначалося вище, документовані відомості про події і факти, що мають інформаційний характер, відкриті. Однак, якщо через ЗМІ поширюються здобутки авторів, що захищаються авторським правом, законодавство про ЗМІ зобов'язує дотримуватись авторських прав при використанні здобутку.

При виробництві і поширенні масових відомостей і даних (масової інформації) виникають відносини між державою і ЗМІ як юридичними особами, між самими засобами масової інформації, між ЗМІ і громадянами, юридичними особами з приводу права на створення інформаційних ресурсів, обов'язків при створенні достовірних і повних відомостей, а також відповідальності за поширення недостовірних чи помилкових відомостей.

Один з різновидів масової інформації є *реклама* (відомості та дані рекламного характеру). Зокрема, юридичні і фізичні особи в порядку реклами готують і вводять в обіг довідкові відомості про себе, а також про продукти і послуги, що пропонуються ними споживачам. Такі відомості вкрай необхідні при вирішенні державних, суспільних, приватних і особистих завдань. По суті справи, такого роду інформаційні ресурси повинні пронизувати усі структури держави і суспільства та виконувати функції комутації виробників продуктів і послуг, а також їх споживачів. Це — основа інформаційного забезпечення розвитку економіки та суспільства.

Відповідно до Закону України "Про авторське право і суміжні права" [9] зміст таких інформаційних ресурсів також відноситься до відомостей інформаційного характеру, але вони не є об'єктом авторського права, а тому правовому захисту в цьому розумінні не підля-

гають і можуть поширюватися вільно. Треба, однак, відзначити, що й у результаті роботи виробника реклами можуть створюватися у вигляді рекламних творів, що захищаються авторським правом. Але в цьому випадку захищається форма інформаційних ресурсів, а не їх зміст, оскільки виробники продуктів і послуг, тобто рекламодавці, зацікавлені в поширенні відомостей та даних про їх діяльність. При цьому рекламодавці та виробники реклами несуть відповідальність за їх достовірність у зв'язку з можливістю нанесення збитку споживачам. Конкретні екземпляри рекламної продукції можуть поширюватися як документи-речі особливого роду.

Здійснений вище аналіз основних різновидів інформаційних ресурсів, що виробляється та поширюється, дає можливість класифікувати їх. В.О. Копилов пропонує виділити *"... дві групи: відкриту інформацію, що вільно розповсюджується в інформаційній сфері, та інформацію з обмеженим доступом, поширення якої можливо тільки в умовах конфіденційності або таємності"* [465, 35], далі не виділяючи конфіденційну інформацію (інформаційні ресурси. — К.І.) як окрему категорію у переліку інформації з обмеженим доступом, що, на нашу думку, має велике значення для подальшого розвитку правової науки та практики.

2.2.4. Інформаційні відносини як об'єкт інформаційного права

Як було показано вище, одним із напрямків суспільних відносин є відносини, що виникають в інформаційній сфері діяльності та визначаються Законом як інформаційні відносини, *"які виникають у всіх сферах життя і діяльності суспільства і держави в процесі одержання, використання, розповсюдження і збереження інформації"* [4, ст. 3].

Специфіка інформаційних відносин, у першу чергу, визначається особливостями інформаційного ресурсу (ІР) як об'єкта інформаційних відносин та його юридичних властивостей, які проявляються в поведженні суб'єктів права при задоволенні ними інтересів із приводу ІР або у зв'язку з ним.

Інформаційний ресурс, як сукупність відомостей про що-небудь та повідомлень про події й факти, здавна існував у суспільстві, являючись одним з засобів спілкування, оволодіння знаннями, освіти, виховання, супроводу руху товарів і послуг, свідкування про укладені угоди, вирішення спорів, підтвердження подій і фактів.

Як було показано вище, інформаційний ресурс (ІР) — об'єкт багатofункціональний. Він створюється, обертається та застосовується по суті справи у всіх сферах діяльності і як би забезпечує виконання

численних функцій і завдань, що стоять перед найрізноманітнішими суб'єктами — органами державної влади, місцевого самоврядування, фізичними і юридичними особами, іншими соціальними утвореннями.

Тому *інформаційний ресурс* (чи його систему) ми визначаємо як *класифіковану множинну повідомлень, відомостей, даних і знань, придатну для використання в усіх сферах суспільного та особистого життя, а також включення їх у систему світового інтелектуального потенціалу.*

Інформаційний ресурс є специфічним об'єктом інформаційних відносин, а отже й виникаючих при цьому правових відносин.

Аналізуючи ІР як об'єкт інформаційних правовідносин, говорити про нього взагалі, представляється неконкретним. Предметом розгляду повинен бути в першу чергу ІР, що перебуває у цивільному, адміністративному або іншому суспільному обігу та із приводу якого (або у зв'язку з яким) виникають суспільні відносини, що підлягають регулюванню правом.

Під інформаційним ресурсом, як об'єктом правовідносин, розуміють також відомості (дані), що створюються в процесі інтелектуальної діяльності про навколишній світ і процесах, які протікають у ньому, або повідомлення, які інформують про стан справ.

Розвиток інформаційних технологій створив нові можливості для вдосконалення ІР, його включення в обіг та одержання інформацією статусу товару. Повсюдне впровадження інформаційних технологій призвело до формування глобального міждержавного інформаційного віртуального простору. Тому, з іншого боку, як об'єкт суспільно-правових відносин, при обігу в державі та суспільстві, ІР може виступати у вигляді:

- товару в процесах його створення, зберігання й використання, передачі та розповсюдження;
- засобу, за допомогою якого здійснюються управління поведінням суб'єктів (через офіційні документи чи судові рішення);
- джерела для прийняття рішень;
- джерела одержання знань при освіті та вихованні в процесах здійснення конституційного права на освіту;
- засобу повідомлення суспільства про події і явища, що відбуваються (через ЗМІ) у порядку здійснення конституційного права на інформацію;
- засобу звітності про діяльності юридичних і фізичних осіб (податкова звітність, бухгалтерська звітність, статистична звітність і т. ін.);

- засобу реалізації прав і свобод особи через надання відомостей про особу різним структурам (право на життя, право на житло, право на медичну освіту, право на виховання, право на працю й т. ін.).

Варто звернути увагу на те, що ІР одночасно може виступати як у якості джерела, так і товару, що несе певне функціональне навантаження. Наприклад, нормативні правові акти, виконуючи основну функцію – розповсюдження правових норм і доведення їх до кожного, одночасно виступають й як товар при продажі інформаційних продуктів та наданні інформаційних послуг, побудованих на їх основі (наприклад, діяльність юриста або адвоката). Те ж саме можна сказати й про персональні дані, які можуть продаватися чи здаватися в оренду для реалізації прямого маркетингу. Продаються також різні ІР, що містять відомості про корисні копалини, про науковий і технічний розвиток суспільства, про його творчий потенціал і т. ін.

Особливо слід зазначити, що на відміну від відомих, традиційних для права об'єктів, таких як речі, *інформаційний ресурс має специфічні особливості і юридичні властивості (ознаки)*, які багато в чому обумовлюють відносини, що виникають при його обігу між суб'єктами, а також характер їх поводження. До таких ознак і властивостей можна віднести наступні:

1) деякі ознаки речі. При включенні в обіг ІР відокремлюється від свого виробника або власника, матеріалізується у вигляді символів або знаків, внаслідок чого існує окремо і незалежно. Звідси виникає юридична властивість ІР – *можливість виступати як об'єкт, що передається від одного суб'єкта до іншого та потребує відповідного юридичного закріплення факту його належності суб'єктам, що беруть участь у такому обігу;*

2) *специфічні ознаки*. Після передачі відомостей або даних, що містяться в ІР, від одного суб'єкта до іншого, вони одночасно залишаються у суб'єкта, який їх передає, і з'являються у приймаючого суб'єкта, тобто ті самі відомості чи дані одночасно належать двом учасникам інформаційних відносин. Це є основною відмінністю ІР від речі. Юридична властивість ІР у зв'язку із цим – *його фізична невідчужуваність від творця, власника чи споживача*. Така властивість вимагає розробки та застосування до ІР при його обігу особливих правових механізмів, що заміняють правовий механізм відчуження речі. Це можна зробити, наприклад, встановлюючи у договорі правила використання ІР (відомостей чи даних) після його передачі як суб'єктів, що її передають, так й суб'єктів, що її отримують;

3) *майнові ознаки*. При включенні в обіг ІР документується та відображається на матеріальному носії*. Юридична властивість, що впливає із цієї особливості, полягає у *двоєдності ІР та матеріального носія*, на якому він закріплюється. Ця властивість дає можливість ввести для документованих відомостей (даних) поняття складної складової – ІР, що складається з носія (речі) відомостей чи даних та самого ІР – відомостей чи даних на носії. При такій інтерпретації можна говорити про *власність на "інформаційну річ"*, точніше *"інформаційний продукт"* і включати такі продукти (речі) до складу майна власника. У юридичному аспекті розглянутий при цьому ІР виступає як нематеріальний актив. Однак право власності на ІР, особливо при його відчуженні, повинне здійснюватися з урахуванням зазначених особливостей та юридичних властивостей.

4) *організаційні ознаки*. ІР надається в певних, організаційних формах – окремих даних чи відомостей, документах, масивах (базах) даних (документів), бібліотеках, фондах документів, архівах і т. ін. Юридична властивість – *можливість відносити до інформаційних продуктів як окремі вихідні документи, так і складні організаційні структури, що мають ІР*, такі як інформаційно-телекомунікаційні системи, бази і банки даних, інформаційні мережі, бібліотеки, архіви і т. ін., і включати їх до складу майна.

Розглянемо основні види інформаційних відносин, що виникають при передачі та розповсюдженні інформаційних продуктів, які мають специфіку в порівнянні із відомими суспільними відносинами інших галузей права.

Відносини власності на інформаційний продукт. Основними суспільними відносинами інформаційного права є відносини, що виникають із приводу визнання інформаційного продукту чиеюсь власністю. За аналогією із речовою власністю, у рамках якої реалізуються *правочинності володіти, користуватися, розпоряджатися річчю, пропонується ввести правочинність власника інформаційного продукту (інформаційна правочинність)*, оснований на особливостях та юридичних властивостях інформаційного продукту. У відносинах права власності на інформаційний продукт одержав форму у категорії *"права інтелектуальної власності"*.

При цьому *власник інформаційного продукту має наступні права:*

- право знати зміст ІР (відомості або дані, що містяться в ньому);

* Існують дві групи носіїв: "жорсткі носії" – такі, в яких інформація "прив'язана" у вигляді набору літер, символів, знаків і т. ін. (папір, мікроносії, лазерні диски, що не стираються і т. ін.) та "віртуальні носії" (дискети та лазерні диски з можливістю перезапису, касети магнітних стрічок, EOM і т. ін.).

- право застосовувати у особистій діяльності відомості, дані, що містяться у ІР;
- право передавати або розповсюджувати ІР з метою його доведення до споживача.

Виробник ІР (автор) є його власником, тобто особою, що володіє всіма зазначеними майновими правами на нього, придбаними ним по факту її створення та обнародування. Захист таких прав, насамперед, виключного права на передачу або розповсюдження ІР, регулюється механізмом здійснення авторського права – права автора на результат творчості, що діє в законодавстві про авторське право та суміжні права.

Однак поняття права власності ширше поняття інтелектуальної власності. Воно поширюється на результат практично будь-якої інтелектуальної діяльності, у процесі якої з'являється будь-який відкритий ІР, що становить інтерес для його творця й далеко не завжди є результатом творчості. Нерідко виробники ІР, вкладаючи інвестиції в його виробництво, не претендують на авторство, на захист своїх особистих немайнових прав, і зацікавлені лише в захисті інвестицій та добуванні прибутку від розповсюдження цього ІР.

Володар ІР також є його власником, однак, правочинність такого власника він здобуває у творця ІР як його правонаступник за договором. При цьому в договорі має указуватися обсяг інформаційних правочинів, які залишає за собою творець ІР після його передачі власникові, та обсяг інформаційних повноважень, які з'являються у власника ІР після його одержання ним від творця. Подальші їхні дії повинні провадитися у точній відповідності із цими правами.

Споживач ІР має право лише знати зміст відомостей та даних, які містяться в ІР та застосовувати його у своїй особистій діяльності, але не має права передавати або розповсюджувати їх в інших цілях.

Слід зазначити, що в праві вже існує поняття інтелектуальної власності як різновиду власності. Тому й пропонується ввести в предмет дослідження права ще один різновид власності – *власність на інформаційний продукт*, що ширше інтелектуальної власності в тому розумінні, у якому вона відбита сьогодні у законодавстві про власність та авторське право, тобто на результат творчості.

Відносини власності на ІР як на майно. Введення поняття *інформаційний продукт* в категорію "майно" спричиняє появу в праві особливої категорії власників, що беруть участь в обігу ІР, – *власників інформаційного продукту*. Власник інформаційного продукту реалізує традиційні правомочини власника (володіння, користування, розпорядження ІР як майном), але із обов'язковим дотриманням

обговорених вище інформаційних прав. У зв'язку із цим з'являються *різновиди власників інформаційних продуктів*:

- власник-виробник інформаційного продукту;
- власник-володар інформаційного продукту;
- власник-споживач інформаційного продукту.

У *власності власника-виробника інформаційного продукту* перебуває його оригінал, на якому відображений створене ним у процесі його інтелектуальної діяльності інформаційне майно. Такий власник має звичайні права власності на цей інформаційний продукт, як на майно, тобто може володіти, користуватися, розпоряджатися ним. Однак у рамках своїх інформаційних прав він має також виключні права відносно інформаційного продукту, відображеного в цьому інформаційному майні. Зокрема, особисті майнові права виражаються в праві копіювання оригіналу інформаційного продукту, тиражування та розповсюдження його копій. Такі особисті майнові права на інформаційний продукт, він може здійснювати особисто або через посередника — власника-володаря інформаційного продукту, уклавши з ним договір, аналогічний авторському. Природно, що при цьому у нього є право на включення оригіналу інформаційного продукту до складу свого майна, що нерідко практично не відчужується. Наприклад, можна передати оригінал картини, але не можна передати оригінал відомостей про її виробника, тому що він є фізично не відчужуваний.

Посередник між творцем і споживачем інформаційного продукту є *власником-володарем інформаційного продукту*, при цьому реалізуючи правочинності власника із урахуванням придбаних ним у виробника інформаційного продукту інформаційних прав. Відповідно до них він отримує у власність оригінал або копію інформаційного продукту на матеріальному носії від власника-виробника інформаційного продукту із правом включення відомостей, що відображені у ньому, в оборот з метою добування прибутку. Власник, одержавши інформаційний продукт, реалізує свої правочинності в результаті копіювання оригіналу інформаційного продукту або його копій, отриманої за договором від власника-творця інформаційного продукту, тиражування та розповсюдження копій. Власник-виробник оригіналу інформаційного продукту має право передати за договором свої інформаційні правочинності одному або кільком власникам-володарям інформаційних продуктів, передаючи їм їх копії. Діяльність власника-володаря інформаційного продукту як посередника між творцем інформаційного продукту та його споживачем можна розглядати як діяльність по інформаційному забезпеченню споживачів ІР.

Власник-споживач інформаційного продукту на відміну від власника-творця та власника-володаря, здобуває (одержує) у власність копію інформаційного продукту. При цьому, відповідно до інформаційних прав споживача ІР, він може використати інформаційний продукт тільки в особистих цілях і не має права копіювати, тиражувати та розповсюджувати копії цього інформаційного продукту в комерційних цілях, хоча може розпорядитися (передати, продати) належною йому конкретною копією інформаційного продукту.

Надто важливо звернути увагу на те, що *всі перераховані категорії власників ІР як майна мають право включати належний їм інформаційний продукт до складу майна, розглядаючи його як нематеріальні активи, відображені у майні.*

Водночас, до змін, що пов'язані із процесом інформатизації суспільства, вчені відносять появу нового способу виникнення правовідносин – *віртуального*, що *"потребує розробки нових, специфічних методів и механізмів правового регулювання"* [702, 82].

"Віртуалізація" правовідносин приводить до того, що виникає нова риса правовідносин – вони стають наддержавними, наднаціональними. Відбувається це, перш за все, завдяки появі так званого "кіберпростору", обумовленого появою технології Internet. Відповідно правовідносини, що виникають у такому "вільному" інформаційному просторі, який практично не має меж, необхідно регулювати не тільки і не стільки на державному, скільки на наддержавному, наднаціональному рівні. Таким чином, Internet, зовсім нове правове середовище, яке переломлює уявлення про дію правових норм у просторі та ліквідує державні кордони, заставляючи розглядати поведінку осіб, які оперують в ній, перш за все у площині міжнародного приватного права.

Найважливішим інструментом теоретичного аналізу специфічних правовідносин, якими являються інформаційні відносини, предмета, методу, механізму правового регулювання та правової системи в цілому є поняття *принципів інформаційного права.*

2.2.5. Принципи інформаційного права

Правові принципи прийнято трактувати як основні ідеї, начала, що тим чи іншим способом виражені в праві [593, 128; 794, 163–164]. Існуюча сьогодні в правознавстві теорія правових принципів, зводиться до двох основних моментів: (а) *принцип права – це основна ідея, вихідний (керуючий) початок*, (б) *тим або іншим чином зафіксовані у праві.*

На думку В.М. Протасова сьогодні в юридичній науці "... *принципи права сприймаються дуже однобоко, розвиток їхнього поняття зупинився на місці, воно не відповідає загальному рівню розвитку правової теорії та гальмує розв'язання пов'язаних з ним теоретичних питань. Поєднання таких трьох компонентів, як (а) положення загальної теорії систем, (б) ідея механізму правового регулювання (але не як синтезу всього й вся з життя правових явищ, а як механізму розгортання об'єктивного права зовні) і (в) знання про двоїсту природу права (з одного боку, інформаційна система, що містить у собі відомості про основні засоби правового впливу, а з іншого боку — елемент реального ланцюжка правових засобів, що "висунулися" з об'єктивного права у процесі, врегулювання конкретного акту поведінки) викликає теоретичну "реакцію", у результаті якої з'являється зовсім інший погляд на поняття принципу права"* [655, 46].

І дійсно, принципи права, про які йде мова в теорії, — *це не що інше, як інформаційне відображення в праві основних зв'язків, що реально існують у правовій системі. З іншого боку, принципи залишилися, власне кажучи, єдиним компонентом системи права, до якого не вживають спроби відшукати онтологічний аналог у правовій дійсності.*

Так ще в 1978 році В.А. Уткін, розглядаючи принципи права з позицій системного підходу, прийшов до конструктивного висновку про існування у правових принципів-ідей об'єктивної основи у вигляді принципів-відносин [771].

Розвиваючи такий підхід, В.М. Протасов визначає правові принципи (вони ж по суті принципи права, принципи правового регулювання) як "... *головні, визначальні, найважливіші структурні зв'язки в об'єкті правового регулювання, усередині правової системи та поза неї (зв'язком із соціальним середовищем), які повинні знайти інформаційне відображення в системі об'єктивного права у вигляді принципів-ідей"* [655, 48], розділяючи в такий спосіб усі правові принципи, які існують на сьогодні по принципах-зв'язках. З погляду інформаційного підходу, таке визначення становить певний інтерес.

Дійсно, галузеві принципи-ідеї ґрунтуються на двох групах правових зв'язків: зв'язках, що існують у предметі галузі та зв'язках у механізмі його правового врегулювання, тобто між засобами правового впливу на предмет, хоча у визначеному аспекті вони, зрозуміло, зливаються. Наприклад, найважливішим структурним зв'язком у запропонованому В.М. Протасовим механізмі правового регулювання (МНР) [655, 23] є правовий зв'язок між суб'єктами, тобто правове

відношення. Разом з тим предмет галузі пронизує саме правова структура (система правових відносин).

З метою виявлення об'єктивних аналогів *розглянемо деякі правові принципи-ідеї*. Наприклад, *принцип законності* відображає істотний зв'язок між реальною поведінкою і нормами права, а точніше, відношення відповідності між фактичною (реальною) поведінкою та вимогами права як інформаційно-управляючої системи. *Принцип рівності процесуальних прав сторін*, що закріплений у цивільному процесуальному праві, є відображенням найважливішої особливості відносин суб'єктів у цивільному процесі, у свою чергу, обумовленої рівністю сторін. А такі принципи-ідеї, як *диспозитивність* (цивільне процесуальне право) і *публічність* (кримінально-процесуальне право), характеризують особливості зв'язків цивільного та кримінального процесів із матеріально-правовою сферою. *Процесуальний принцип об'єктивної істини* базується на зв'язку процесу із його об'єктом та метою.

Частина принципів-ідей, включених у процесуальне право, є відбиттям принципів-зв'язків у структурній організації судової та інших юрисдикційних систем (участь народних засідателів і колегіальність у розгляді справ та ін.).

У системі права потрібно розрізняти: 1) *принципи-ідеї*, які вона містить як інформаційна система і які є "ідейним" відображенням об'єктивно існуючих зв'язків у МПР та в об'єкті правового регулювання, 2) *принципи власної структурної організації системи права*. Мова йде вже про зв'язки усередині самого права, про зв'язки між його елементами: галузями, субінститутами і т. ін. Безсумнівний взаємозв'язок між принципами структурної організації права та принципами-ідеями, які воно містить. Обумовленість останніх принципами-зв'язками між правовими засобами та зв'язками у предметі галузі створює ланцюг закономірностей, які виступають об'єктивною основою побудови та удосконалювання системи законодавства.

Такий підхід змушує законодавця у процесі нормотворення не тільки звертатися до принципів-ідей, що закріплені у законодавстві, а й, у першу чергу, брати до уваги принципи-зв'язки, що реально існують у правовій системі, тим більше, що перші до певної міри є результатом його власної діяльності.

Нерідко в юридичній літературі можна зустріти ствердження про існування *системи принципів окремої галузі або в масштабі всієї системи права*. Сам по собі аспект дослідження проблеми виявляється правильним і перспективним, але не завжди подібні ствердження мають відповідну аргументацію. Адже галузеві принципи-ідеї, як справедливо підкреслює В.М. Протасов, "... у сукупності

можуть скласти систему мінімум при двох умовах: а) систему утворюють принципи-зв'язку, на яких базуються принципи-ідеї; б) принципи-ідеї адекватно відображають систему принципів-зв'язків, тобто не мають зайвих, включають необхідні і т. ін." [655, 48].

Система зв'язків (відносин) — це те, що в теорії системного підходу йменується структурою. Тому питання про систему правових принципів-зв'язків — це питання про правову структуру.

Принципи-ідеї базуються на двох основних видах правових зв'язків: у механізмі правового регулювання (МПР) та предметі галузі. Тому при спробі надати сукупність принципів-ідей як систему, попередньо потрібно вивчити цей момент. Адже названі різновиди правових зв'язків відносно самостійні. Крім того, правовою структурою володіє лише предмет комплексної галузі, а правовідносини, що виникають у предметі основної галузі права, між собою у систему не пов'язані, хоча вони й дають фактичний матеріал для формування принципів-ідей. Свою частку в сукупність принципів-ідей вносять і зовнішні зв'язки як елементів МПР, так й елементів об'єкта правового регулювання. Тому перш, ніж зробити висновок про наявність системи принципів у тому чи іншому правовому утворенні, варто провести детальний аналіз із урахуванням відзначених моментів.

З іншого боку, якщо в результаті дослідження змісту будь-якої галузі права буде встановлено, що її предмет характеризується цілісною сукупністю різнорідних принципів-ідей, то безсумнівно, що перед нами комплексна галузь права.

Не є винятком й інформаційне право. Під **принципами інформаційного права** ми розуміємо основні вихідні положення, юридично закріплюючи об'єктивні закономірності громадського життя, які проявляються в інформаційній сфері.

Принципи інформаційного права дозволяють формувати це право як субінститут, комплексну галузь права, і в цьому зв'язку є системоутворюючими. Ці принципи формуються на основі зазначених вище особливостей та юридичних властивостей інформації, її багатofункціональності як об'єкта інформаційних правовідносин. Принципи інформаційного права дозволяють формувати це право як права, на принципах-ідеях провідних галузей права (конституційного, цивільного, адміністративного та кримінального права), використанні їх методів правового регулювання.

На наш погляд, можна виділити наступні основні принципи інформаційного права, як субінституту права, що можна вважати принципами-зв'язками:

Принцип інформаційних відносин як відносин, що утворюють комплексну систему інформаційного права. Цей принцип відображає специфіку виникаючих у суспільстві інформаційних відносин, їх відмінність та сутність, як основи суспільних відносин в інформаційній сфері.

Принцип власності на інформацію. У процесі передачі та розповсюдження інформаційного ресурсу (ІР), як основного об'єкта правовідносин інформаційної сфери, об'єктивно існують, як зазначалося нами вище, особливі категорії суб'єктів інформаційного права (творці, власники та споживачі ІР), а їх поведінка реалізується на підставі інформаційних прав – права знати, володіти й застосовувати ІР та ін.

Принцип невідчуження ІР від його творця, власника та споживача. Іншими словами відсутність можливості позбавити суб'єкта вже отриманого ІР. Механізм відчуження ІР повинен замінитися механізмом добровільної відмови від певних інформаційних прав через встановлення за договором прав, обов'язків і відповідальності щодо використання цього ІР після його передачі зазначеними суб'єктами.

Принцип комплексного регулювання відносин власності на ІР (у смислі визнання ІР своєю власною). Виникаючі при цьому відносини можуть регулюватися поряд з авторським правом, правом майнової власності та правом інвестиційної власності, залежно від конкретних умов.

Принцип інвестиційної власності. Механізм авторського права може бути розповсюджений на створення будь-якого відкритого ІР, що становить для його творця інтерес, у тому числі й такої, що не стосується результату особистої творчості. При цьому повинні захищатися тільки особисті майнові права творця ІР.

Принцип двоєдності майнових ознак інформації. Цей принцип оснований на двоєдності матеріального носія та відображених в ньому відомостей. При обігу інформаційних речей об'єктивно існують особливі категорії власників ІР як майна (власники-виробники, власники-володарі та власники-споживачі ІР), які реалізують традиційні правочинності власників, однак при обов'язковому дотриманні ними специфічних інформаційних правочинів.

Принцип типових інформаційно-правових норм. Такі норми, поза залежністю від галузі правового регулювання, мають певну специфіку, основу на особливостях та юридичних властивостях ІР. Ця специфіка виражається у тому, що будь-яка інформаційно-правова норма повинна забезпечити регулювання відносин із приводу створення, володіння, передачі, розповсюдження та застосування ІР через інформаційні правочинності суб'єктів, виходячи із особливостей та функціонального призначення конкретного ІР.

2.2.6. Система методів інформаційного права

Перш ніж досліджувати завдання визначення методів інформаційного права повернемося до особливості даної сфери суспільних відносин – інформаційних відносин. Як було зазначено нами вище, за своєю сутністю інформаційні відносини мають двояку природу. З одного боку, вони мають самостійний, самодостатній характер, а з іншого боку – вони відіграють допоміжну роль при реалізації переважної більшості інших відносин у суспільстві. Дійсно, практично всі суспільні відносини супроводжуються відповідними інформаційними потоками або, іншими словами, інформаційними відносинами. З іншого боку, реалізація інформаційних відносин обов'язково супроводжується цілим спектром суспільних відносин, які регулюються іншими галузями права. Отже, органічний зв'язок інформаційних відносин з іншими різновидами суспільних відносин визначає такий самий органічний зв'язок інформаційного права з іншими галузями вітчизняного законодавства.

Відомо, що під методом, як правило, розуміють *"засоби, прийоми досягнення оголошених цілей, задач. Зміст методів інформаційного права повинен розкривати те, яким чином або в якій спосіб вирішуються задачі регулювання суспільних відносин в інформаційній сфері"* [660, 164].

Як вказувалося нами вище, при розгляді теоретичних проблем становлення інформаційного права як галузі права, існує два підходи до оцінки значимості методів правового регулювання. Перший полягає в тому, що *наявність специфічного методу правового регулювання – це одна з найважливіших засад для виділення окремої галузі права, тобто методи – це одна з основ класифікації галузей права*. Іншими словами, *галузь права повинна мати свій специфічний метод*. В той же час діалектика формування галузі права свідчить про те, що спочатку в правосвідомості відбувається процес формування предмета правового регулювання на основі появи нових видів суспільних відносин і підвищення значимості їх результатів для суспільного життя, а вже потім формуються методи правового регулювання. Отже, цілком обґрунтованим є другий підхід, сутність якого зводиться до того, що у всіх галузях права реалізуються загальні методи, властиві самій суті права. Це, насамперед історично перші методи, що з'явилися з утворенням перших галузей права. Тому сучасні галузі права відрізняються одне від одного лише конкретним набором переважних методів правового регулювання.

Слід враховувати також, що метод сам по собі має одночасно суб'єктивний і об'єктивний характер. Об'єктивність методу виклика-

на, насамперед, тим, що він визначається предметом правового регулювання — об'єктивно існуючою множиною конкретних суспільних відносин. Саме особливості конкретних суспільних відносин визначають метод (перелік методів), що використовуються в конкретній галузі права. Суб'єктивність методу обумовлюється тим, що його вибір для конкретної галузі права залежить від змісту правосвідомості, а його відображення в конкретних нормах права залежить від волевиявлення законодавця.

Розглядаючи метод інформаційного права, мабуть, доречно говорити про методи, а не про один метод. І це вимагає пояснення.

Нормативність — загальнообов'язковість правових норм (правил) забезпечується рядом умов, а саме:

- ступінь точності предметної області соціальної діяльності, у якій норми повинні діяти та реалізовуватися;
- адресність норм — ступінь точності, конкретності позначення кола суб'єктів права, які зобов'язані дотримуватися правових приписів;
- юридичне оформлення змісту поведінки або відносин суб'єктів права;
- способи (механізми), забезпечення виконання волі законодавця (суб'єкта права, творця нормативних приписів) та змісту припису.

Якщо перші дві умови забезпечуються в процесі визначення предмета правового регулювання, то змістовне наповнення правих приписів, так само як і способи гарантування їх реалізації, мають безпосереднє відношення до методів правового регулювання.

Методи правового регулювання лежать в основі розмежування основних, класичних галузей права: конституційного, кримінального, цивільного та адміністративного. Галузі, похідні від цих галузей, що утворюють більші або менші сімейства класичних галузей права, несуть відбиток методів своєї вихідної галузі. Особливо розгалуженою є галузь адміністративного права.

У нашому випадку важливо встановити основні ознаки методу регулювання в інформаційній сфері. У цьому зв'язку необхідно нагадати, які цілі вирішуються даною категорією права. Це:

- приписи діяти певним чином у конкретній ситуації (у ситуації юридичного факту) в межах предметної сфери відносин, визначення правил поведінки суб'єктів права;
- встановлення організаційних заходів і структур для забезпечення дотримання встановлених приписів та правил;
- встановлення структур, їх прав і обов'язків, що діють у випадках порушення нормативно-передбачених правил поведінки суб'єктів права в межах регульованої сфери відносин і реалізуючі примусові та

каральні заходи у випадках порушення передбаченого нормами права порядку.

Природа інформації зумовлює ту обставину, що в праві формується галузь, яка не є класичною по належності до якогось сімейства однієї галузі права по методу регулювання. Інформаційне право є комплексною галуззю по методах правового регулювання. Маючи найбільше точно обкреслену сферу регулювання — інформаційну сферу, дана частина правової системи за своїми методами використовує різні засоби і прийоми, властиві всій системі права. Тому треба говорити не про один метод, а про методи, їхню множину і розмаїтості, взаємодоповнення в межах однієї предметної галузі.

Специфіка методів інформаційного права — сполучення конституційного регулювання, адміністративних способів забезпечення особливостей інформаційної діяльності, залучення усього арсеналу регулюючих, контрольних, примусових, каральних і стимулюючих заходів у процесі забезпечення дотримання законодавства і реакції держави на правопорушення — пояснює і проблему місця інформаційного права в системі права в цілому. Інформаційне право — галузь, що перебуває у тісному контакті та взаємодії з усіма іншими галузями права.

Таким чином, сучасний розвиток правової системи держав характеризується появою нових галузей та субінститутів права, які є комплексними і не мають специфічного методу, а *використовують суперпозицію методів*. Це можна пояснити тим, що в результаті розвитку сучасних суспільних процесів формуються нові множини певних суспільних відносин, що мають потребу у відповідному правовому регулюванні. Ці відносини в початковій стадії сприймаються як похідні від інших суспільних відносин, які мають сталу систему правового регулювання. Тому природно методи правового регулювання "вихідних" галузей права застосовуються і до регулювання суспільних відносин, що народжуються. Згодом ці запозичені методи правового регулювання стають "власними" методами галузей права, що формуються. Як правило, таких запозичених методів у галузях права, що формуються, використовується декілька, тому ці галузі одержали назву комплексних галузей права. Прикладом може слугувати екологічне право, в якому використовуються методи багатьох галузей права: цивільного, адміністративного, кримінального, конституційного тощо.

Саме тому, одним з ключових питань формування інформаційного законодавства та теоретичних основ розвитку інформаційного права є завдання визначення *системи методів інформаційного права*, а також їх переліку та змісту. Актуальність вирішення цієї задачі визначається, перш за все тим, що методи інформаційного права є

методологічною основою законотворчої та правозастосовної діяльності в інформаційній сфері, а від правильного вибору методу істотно залежить ефективність правового регулювання інформаційних відносин.

Аналіз наявних досліджень і публікацій, у яких розпочате вирішення цієї проблеми, свідчить про початковий етап її опрацювання як у вітчизняній юридичній науці, так і в закордонній. Незважаючи на те, що практично всі дослідники відзначають важливість визначення методів інформаційного права, дотепер не сформульовано єдиної точки зору на їх зміст. Так, деякі Російські дослідники вважають, що *методи інформаційного права зводяться до методів адміністративного права* [166, 6]. На наш погляд, така думка І.Л. Бачило справедлива по відношенню лише до частини інформаційних відносин.

У вітчизняній юридичній літературі проблема методу інформаційного законодавства України найбільш повно досліджувалась у роботах Р. Калюжного, М. Швеця, В. Гавловського, В. Цимбалюка, М. Гуцалюка, Ю. Базанова, М. Ковалюка, [262; 268; 211]. В результаті досить серйозного аналізу автори наголошують на комплексному характері застосування в інформаційному праві методів провідних галузей права. Однак при цьому визначення конкретних методів інформаційного права ними практично не проводилось, що пояснювалося авторами початковою стадією досліджень проблем інформаційного права в цілому.

Вперше у вітчизняній правовій науці конкретне обґрунтування та визначення структури і змісту системи методів інформаційного права України було зроблено у дослідженні О.О. Баранова [152].

З урахуванням сучасного стану розвитку правової системи України та формування нових галузей права *систему методів окремої галузі права* автор визначає як *"... певний набір методів, що є переважними та/або специфічними при визначенні того, яким чином або способом регулюються суспільні відносини у певній сфері суспільного життя", а під методом інформаційного права розуміє "... певний набір (систему) методів, що є переважними при визначенні того, яким чином або способом регулюються суспільні відносини в інформаційній сфері"* [152, 9–10].

На підставі наданого визначення методи інформаційного права поділяються автором на *загальні*, котрі використовуються в переважній більшості галузей права, *часткові*, що використовуються в частині галузей права, та *індивідуальні* (специфічні), що використовуються тільки в конкретній галузі права.

Підтримуючи В.О. Копилова [463], до загальних методів інформаційного права як комплексної галузі права (підкреслено нами. — К.І.), автор відносить *диспозитивний* та *імперативний* методи, які широко використовуються і в інших галузях права. Перший з цих методів є характерним для приватного права (найбільш показовий приклад — цивільне право). Другий — є характерним для публічного права (найбільш показовий приклад — адміністративне право).

Таким чином, інформаційне законодавство містить у собі норми, які характерні як для публічного, так і приватного права, що є додатковим підтвердженням комплексного характеру інформаційного права.

Досить широко в інформаційному праві реалізуються *часткові методи дозволу, зв'язування і заборони*. Імплементация одного з основних принципів інформаційного права — *свободи одержання і поширення інформації* відбувається на основі застосування методу дозволу. Прикладом цього є зміст статей Конституції України (частина перша, друга ст. 34), Цивільного кодексу України (ст. ст. 285, 293, 302), Закону України "Про інформацію" (ст. 5, 9, 10), Закону України "Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні" (ст. 2), Закону України "Про Національну програму інформатизації" (ст. 5).

Метод зв'язування, що зобов'язує виконувати певні дії в обов'язковому порядку, також знаходить висвітлення в ряді норм інформаційного законодавства. Наприклад, у частині шостій ст. 31 Закону України "Про інформацію" [4] говориться про те, що *"Всі організації, які збирають інформацію про громадян, повинні до початку роботи з нею здійснити у встановленому Кабінетом Міністрів України порядку державну реєстрацію відповідних баз даних"*. Це означає, що необхідною умовою можливості для організацій збирати дані про громадян є їх обов'язок здійснювати державну реєстрацію відповідних баз даних. Таким чином, законодавець пов'язав можливість здійснення організаціями певної діяльності з обов'язком попереднього виконання певних дій.

Не менш часто в інформаційному законодавстві використовується *метод заборони*, що у змістовній частині правових норм виражається в прямій забороні здійснювати певні дії під загрозою застосування санкцій. Так, законодавець встановив пряму заборону на тиражування, показ, реалізацію теле-, радіо-, відеопродукції без дозволу її власників (частина друга ст. 25 Закону України "Про телебачення і радіомовлення"). Санкції при порушенні вимог цієї статті визначаються кримінальним і цивільним законодавством.

О.О. Баранов підкреслює, що *"... наявність в інформаційному законодавстві України досить великої кількості норм, оснований на застосуванні імперативних, заборонних методів, якоюсь мірою є наслідком попередньої правосвідомості та змісту раніше напрацьованого законодавства. В цілому, тенденція створення все більшої кількості норм інформаційного законодавства, оснований на застосуванні імперативних, заборонних методів, суперечить зростаючому значенню інформації та інформаційних відносин у житті суспільства"* [152, 11]. Дійсно, у сучасних умовах необхідно переходити до більш широкого застосування в інформаційному праві методів загально регулюючого впливу, а імперативні, заборонні методи повинні реалізовуватися тільки з метою забезпечення та захисту прав і інтересів суб'єктів інформаційних відносин.

До таких методів, що носять загально регулятивний характер, автор відносить *методи автономії і рівності сторін*. Ці методи широко використовуються при регулюванні цивільних відносин. З огляду на той факт, що переважна більшість інформаційних відносин носять характер цивільних відносин, ці методи повинні широко використовуватися й в інформаційному праві.

Не менш важливим для інформаційного законодавства є метод рекомендацій. Наприклад, у частині третій ст. 12 Закону України "Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах" законодавець дає рекомендацію власникові інформації щодо можливого звернення до органів сертифікації з метою проведення аналізу можливостей інформаційно-телекомунікаційної системи (ІТС) щодо належного захисту його інформації та одержання відповідних консультацій.

У чинному Цивільному кодексі України як одну з центральних правових ідей проголошено принцип самостійності юридичної діяльності суб'єктів, що дає можливість врегулювати одиничні суспільні відносини за допомогою правових засобів, які не носять характер юридичної загальнообов'язковості. Реалізується цей принцип за допомогою загального індивідуального методу правового регулювання. В інформаційному праві застосування індивідуального методу правового регулювання означає, що суб'єкти інформаційних відносин мають право укласти договір, що прямо не передбачений актами інформаційного права, але який відповідає загальним основам інформаційного законодавства.

Таким чином, методи інформаційного права О.О. Баранов поділяє на:

- загальні;
- диспозитивний і імперативний;

- автономії і рівності сторін;
- індивідуальний метод регулювання;
- часткові:
 - наказу, зв'язування, заборони, дозволу;
 - узгодження, рекомендацій, координації, заохочення.

Підтримуючи в цілому думки О. Баранова, які, безумовно, ґрунтуються на глибокому аналізі наукової літератури та інформаційного законодавства України, слід наголосити, запропонована система методів, відноситься до інформаційного права не як до комплексного інституту права, а до міжгалузевого комплексного субінституту права, як було нами визначено вище.

Наявність у субінституту особливого предмета обумовлює для нього володіння своїм, особливим методом — *комплексним підходом до правового регулювання*, який дійсно складається з окремих методів галузей права. Комплексний і цілісний характер предмета обумовлює і комплексну цілісність методу. Врегулювання предмета, що являє собою соціальну систему, вимагає юридично-різномірних способів впливу, які складаються у своєрідну, властиву тільки даній комплексній галузі комбінацію вихідних типових прийомів юридичного регулювання.

Наприкінці хочеться особливо зазначити, що сучасні процеси розвитку міжнародного інформаційного простору призводять до того, що зміст сучасних суспільних відносин, які вимагають правового врегулювання, та правосвідомість обов'язково будуть змінюватися, а в деяких аспектах навіть кардинально. Прикладом може слугувати "віртуальний" характер правовідносин в інформаційній сфері, який набуває популяризації та розвитку останнім часом. З цього випливає дуже важливий висновок — методи міжгалузевого комплексного субінституту права, особливо такого, що зароджується, зокрема інформаційного права, знаходяться в діалектичному розвитку, тому мають розвиватися та змінюватися як за складом, так й за змістом. З врахуванням цього, дослідження проблематики системи методів інформаційного права має носити постійний характер.

2.2.7. Суб'єкти інформаційного права

Суб'єкти інформаційного права, можливо умовно розділити за двома ознаками, а саме: по соціальному статусу (як учасників інформаційних відносин) і напрямках їх діяльності (як учасників інформаційної діяльності).

Відповідно до Закону, суб'єктами інформаційних відносин в Україні є *"громадяни України, юридичні особи, держава. Суб'єктами*

інформаційних відносин, відповідно до цього Закону, можуть бути також інші держави, їх громадяни та юридичні особи, міжнародні організації та особи без громадянства" [4, ст. 7].

Інформаційні відносини виникають у процесі здійснення інформаційної діяльності, окремі суб'єкти якої одночасно також є суб'єктами правового регулювання розглянутої сфери, а значить і регулюючої її сукупності правових норм – інформаційного права.

Поряд із основними напрямками інформаційної діяльності Закон визначає її види. До них віднесено "... одержання, використання, поширення та зберігання інформації. Одержання інформації – це набуття, придбання, накопичення, відповідно до чинного законодавства України, документованої або публічно оголошеної інформації громадянами, юридичними особами або державою. Використання інформації – це задоволення інформаційних потреб громадян, юридичних осіб і держави. Поширення інформації – це розповсюдження, обнародування, реалізація у встановленому законом порядку документованої або публічно оголошеної інформації" [4, ст. 14].

На наш погляд, перелік видів інформаційної діяльності є неповним, що має принципове значення. В основі інформаційної діяльності, безумовно, лежать процеси, які визначаються як інформаційні. Спробуємо, за допомогою системно-функціонального підходу, описати їх по складу та змісту більш докладно.

Отже, у результаті здійснення інформаційної діяльності і її окремих різновидів реалізуються наступні інформаційні процеси:

- створення, одержання вихідної й похідних відомостей (даних), збору, опрацювання, накопичення, формування інформаційних ресурсів (ІР), їх зберігання (за аналогією із Законом – категорії одержання й зберігання інформації). Нам здається, що об'єктивно їх варто розглядати як вид соціальної діяльності з обробки інформаційного ресурсу;

- пошуку, поширення, споживання й надання інформаційних послуг у державі та суспільстві (за аналогією із Законом – категорії використання й поширення інформації).

Уявляється можливим відокремити, найбільш значимі галузі діяльності та такі не менш важливі процеси, як:

- створення інформаційних технологій;
- діяльність по розробці й впровадженню інформаційно-телекомунікаційних систем;

- діяльність, спрямовану на забезпечення інформаційної безпеки та протидію правопорушенням в інформаційній сфері.

Поділ інформаційної діяльності, а значить й інформаційних відносин, на різновиди є досить умовним, оскільки всі вони тісно пов'язані

між собою. І дійсно, *вихідні відомості та дані* створюється під впливом навколишнього середовища, а також на основі похідних відомостей та даних з інформаційних ресурсів. *Похідні відомості (дані)* створюються як на основі вихідних відомостей, так і на основі відомостей та даних з інформаційних ресурсів. Інформаційні ж ресурси формуються на основі вихідних та похідних відомостей та даних. І, нарешті, у результаті їх споживання знову створюються нові вихідні та похідні відомості, формуються або доповнюються інформаційні ресурси. Таким чином, функціонує "кругообіг" руху відомостей (даних) в суспільстві, що дозволяє виділити окремих, своєрідний різновид соціальних відносин — *сферу інформаційних відносин*.

Виходячи із запропонованих різновидів інформаційної діяльності, до суб'єктів інформаційних відносин можна віднести осіб, що беруть участь у створенні, перетворенні, передачі та поширенні, одержанні і споживанні інформаційного ресурсу. Це, насамперед, *виробники (творці), споживачі та власники ІР*.

Виробники ІР — це особи, у результаті інтелектуальної діяльності яких з'являється інформація. До них відносяться й автори, що створюють творчу продукцію, та особи (у тому числі органи державної влади, органи місцевого самоврядування, інші юридичні особи), що не претендують на авторство із приводу створеної ними ІР, але забезпечують їх творчість. Існують відомості та дані, що не є результатом творчості (наприклад, відомості, що являються обов'язковими, про події, звіти чи персональні дані і т. ін.), ІР, виробники якого не претендують на захист своїх авторських прав на створений ІР, однак зацікавлені у визнанні його своєю власною. До них можна віднести виробників реклами, власників патентів, авторських посвідчень, відкритих довідкових інформаційно-пошукових систем, баз та банків даних і т. ін.

Власниками ІР можуть бути посередники між творцями та споживачами ІР; особи, що здобувають виключне право на передачу та поширення ІР і які забезпечують доведення створеного ІР до кінцевого споживача.

Споживачі ІР — це особи, що мають потребу в відомостях (даних), здійснюють їх пошук та одержують їх для задоволення своїх потреб (для підвищення знань, освіти, прийняття рішень і т. ін.).

До суб'єктів інформаційного права відносяться також і ті *особи, які беруть участь у створенні та застосуванні інформаційних технологій* (засобів і механізмів програмно-технічного забезпечення інформаційних процесів, інформаційних систем, комп'ютерних мереж і засобів їх забезпечення (інформаційних, лінгвістичних, технічних, програмних і т. ін.).

Водночас, до змін, що пов'язані із процесом інформатизації суспільства, як вже вказувалося нами вище, відноситься виникнення нового способу правовідносин – *віртуального*, який, у свою чергу, веде до появи "віртуальних" суб'єктів та об'єктів. І якщо суб'єкти виникаючих правовідносин в теорії права прийнято, поділяти на *індивідуальні* та *колективні*, то у інформаційному суспільстві з'являється новий суб'єкт – *віртуальний*, місце знаходження якого, часом визначити досить складно або зовсім неможливо. Це потребує розробки нових, специфічних методів и механізмів правового регулювання.

Мабуть, цей факт веде до перегляду деяких окремих основ теорії права, пов'язаних, перш за все, із змінами поглядів на метод і механізм правового регулювання.

2.3. Окремі питання законодавчого регулювання сфери інформаційних відносин

2.3.1. Законодавче регулювання сфери використання інформації з обмеженим доступом в Україні*

У відповідності до чинного законодавства, інформаційні ресурси в Україні мають структуру наступного вигляду:

- відкрита інформація, крім тієї, доступ до якої не може бути обмежено відповідно до закону, здатна переходити до категорії конфіденційної за рішенням її власника або уповноваженої ним особи;
- відомості, які становлять конфіденційну або таємну інформацію, можуть належати до об'єктів права інтелектуальної власності;
- інформація, що визнана конфіденційною за рішенням її власника або уповноваженої ним особи, може також бути віднесена до категорії таємної у випадках, передбачених законодавством (рис. 2.3).

Згідно зі ст. 28 Закону України "Про інформацію" [4], інформація з обмеженим доступом за своїм правовим режимом поділяється на

* Див.: *Беляков К., Ковпак Р.* Дослідження змісту категорій інформації з обмеженим доступом відповідно до чинного законодавства України як підґрунтя розробки проекту Закону України "Про інформацію з обмеженим доступом, що не становить державної таємниці" // *Матеріали до круглого столу "Обговорення проекту Закону України "Про інформацію з обмеженим доступом, що не становить державної таємниці": Третя наук.-практ. конференція "Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні" (8–10 жовтня 2001 р., м. Київ).* – К.: ПП "ЕКМО", 2001. – С. 25–30; *Беляков К.І., Мірошник Ю.П.* Проблеми законодавчого регулювання у сфері користування інформацією з обмеженим доступом / *Стратегічна панорама.* – К., 2004. – № 3. – С. 171–177; *Беляков К.І.* Інформація з обмеженим доступом: проблеми законодавчого регулювання // *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України.* – К.: Вид-во НАВСУ, 2004. – № 6. – С. 267–277.

"конфіденційну" ("конфіденційна" — це більш вдалий і широко вживаний термін) і "таємну" (ст. 30).

Рис. 2.3. Структура інформаційного ресурсу за правовим режимом

Відповідно до Закону, *конфіденційна інформація* — це відомості, які знаходяться у володінні, користуванні або розпорядженні окремих фізичних чи юридичних осіб і поширюються за їхнім бажанням відповідно до передбачених ними умов. Громадяни, юридичні особи, які володіють інформацією професійного, ділового, виробничого банківського, комерційного та іншого характеру, одержаною на власні кошти, або такою, яка є предметом їхнього професійного, ділового, виробничого, банківського, комерційного та іншого інтересу і не порушує передбаченої законом таємниці, самостійно визначають режим доступу до неї системи (способів) захисту. Виняток становить інформація *комерційного та банківського характеру*, а також інформація, правовий режим якої встановлено Верховною Радою України за поданням Кабінету Міністрів України (з питань статистики, екології, банківських операцій, податків тощо), та *інформація, приховування якої є загрозою життю і здоров'ю людей*. До таємної інформації належить інформація, що містить відомості, які становлять державну або іншу передбачену законом таємницю, розголошення якої завдає шкоди особі, суспільству і державі.

Ч. 5, ст. 30 Закону України "Про інформацію", перераховуючи повноваження, суб'єкт яких може визначати режим доступу до інформації, містить сполуку "або", яка вказує на те, що інформація може вважатися конфіденційною не тільки з волі власника (право власності передбачає право володіння, користування та розпорядження), а й з волі особи, якій належить окреме повноваження щодо інформації. Оскільки Закон не містить зауважень щодо опосередкування волі такої особи щодо встановлення режиму доступу до інформації волею власника, у відповідності з нормою ст. 30, до категорії конфіденційної інформацію може відноситися як особа, не уповноважена на це власником (якщо, наприклад, власник інформації уповноважив таку особу тільки на користування), так і нетитульний володар. Фактично це являє собою порушення права власності на інформацію, оскільки власник, з-під контролю якого інформація фактично не вибуває, здійснюючи свої повноваження, порушуватиме режим обмеженого доступу до інформації, який, згідно зі ст. 30, встановить інша особа. Теж саме слід зазначити і щодо ч. 3, ст. 30 – інформація може бути предметом певного інтересу для будь-якої особи. Цей інтерес може бути і негативним, тобто мати протиправну спрямованість. Протиправний характер інтересу не виключає можливості придбання особою інформації на власні кошти. Таким чином, ч. 3, ст. 30 також не передбачає умовою для встановлення режиму доступу до інформації законність права власності або делегованих власником повноважень.

Відповідно до змісту ч. 2, ст. 30, конфіденційною інформацією з волі вповноваженої особи може бути визнана *будь-яка* інформація. Однак ч. 4 ст. 28 Закону передбачає, що не допускається необґрунтоване віднесення інформації до категорії інформації з обмеженим доступом. Оскільки інформація з обмеженим доступом за своїм правовим режимом поділяється на конфіденційну (конфіденційну) і таємну, згідно зі ст. 28, не допускається необґрунтоване (чим? – К.І.) віднесення інформації до конфіденційної, що суперечить ст. 30. Встановлення ж умов обґрунтованого віднесення інформації до категорії конфіденційної, які б зумовили вичерпність переліку видів конфіденційної інформації навряд чи доцільно у зв'язку зі змістом цього інституту і його відмінності від інституту таємної інформації. Це, однак, не повинно означати відсутності загальних принципів законності віднесення інформації до категорії конфіденційності (про такі принципи мова буде йти нижче).

Згідно з текстом ч. 4, ст. 30 Закону України "Про інформацію", інформація (будь-яка!) комерційного та банківського характеру не може бути визнана конфіденційною, тому в цій частині ст. 30 потребує корегування.

Ст. 30 Закону України "Про інформацію" фактично не розмежує конфіденційну та таємну інформацію, що негативно відбивається і на інших нормах чинного інформаційного законодавства. При цьому в Україні, законодавцем передбачено правове регулювання лише *державної таємниці* [17].

У визначенні таємної інформації ст. 30 передбачає, що її розголошення завдає шкоди особі, суспільству і державі. Але власник встановлює для інформації режим обмеженого доступу, відносячи її до категорії конфіденційної також, виходячи з того, що повідомлення такої інформації третім особам може завдати йому (його інтересам) шкоди. Так само і державні юридичні особи, що володіють інформацією на праві повного господарського відання або оперативного управління (як і іншою державною власністю), тобто, титульні володільці, згідно зі змістом ст. 30, можуть відносити таку інформацію до категорії конфіденційної, якщо її розголошення може зашкодити державі. Крім того, заподіяння шкоди окремому суб'єкту правовідносин одночасно є заподіянням шкоди правопорядку в цілому, тобто шкода завдається не лише окремій особі, а й суспільству та державі. Таким чином, завдання розголошенням інформації шкоди певним інтересам не може вважатися підставою для класифікації інформації. Однак такі підстави мають бути виявлені і зазначені в законі.

Закон охороняє як таємну, так і конфіденційну інформацію, тому неможливо говорити про захист першої за допомогою закону, а іншої – засобами власника. Разом з тим, слід зазначити, що суб'єкти встановлення режиму обмеженого доступу для цих категорій інформації є різними. Належність інформації до категорії конфіденційної встановлюють фізичні та юридичні особи з метою захисту власних інтересів (ця інформація за загальним правилом є відкритою, і може такою залишатися, але фізичним та юридичним особам в межах їх компетенції надано право обмежувати доступ до такої інформації), а належність інформації до категорії таємної – держава в публічних інтересах. Для визнання інформації конфіденційною необхідно мати певне право на таку інформацію. Держава ж, визнаючи інформацію таємною, керується своїми повноваженнями щодо захисту публічних інтересів, а не правом на інформацію. Звісно, можна зазначити, що встановлення в законі можливості віднесення інформації до категорії конфіденційної також захищає публічні інтереси, тобто всіх, а не окремої особи. Однак норми щодо віднесення інформації до категорії конфіденційної є диспозитивними (*особа може, але не зобов'язана відносити інформацію до категорії конфіденційної навіть тоді, коли в*

законі зазначений характер відомостей – комерційні або ін.), що ж стосується віднесення інформації до категорії таємної, тут мають місце імперативні норми – держава наказує визнавати таємною інформацію певного характеру. Різним є також момент отримання інформацією рівня захисту – згідно з режимом обмеженого доступу таємною інформація визнається з моменту свого виникнення (якщо й визнання таємною вимагає закон), конфіденційною ж – з моменту відповідного рішення власника.

Віднесення інформації до категорії конфіденційної є реалізацією повноважень власника, тобто права власності як абсолютного (ніхто не повинен посягати на власність, незалежно від того, чи вжив власних заходів щодо її збереження, а вжиття цих заходів в межах абсолютного права не порушує і не обмежує прав інших осіб). В той же час, визнання інформації таємною являє собою безпосереднє виключення з права на інформацію, передбаченого чинним Законом та Конституцією України. Виходячи з цього, закон має передбачати вичерпний перелік видів інформації, що становить *"іншу передбачену законом таємницю"*, оскільки невстановлення в законі та віднесення до компетенції *"відповідних державних органів"* визначення порядку її обігу та захисту призводитиме до незаконних обмежень права на інформацію. Такий перелік, так само як і принципи обґрунтованого віднесення до інформації з обмеженим доступом, зокрема до категорії конфіденційної, є необхідним. Що стосується конфіденційної інформації, встановлення вичерпного переліку її видів є неможливим, оскільки власник, згідно з законом, уповноважений відносити до категорії конфіденційної будь-яку інформацію, крім встановлених законом обмежень (тобто, інформацію, яка за загальним правилом може бути й відкритою). Але якщо закон встановить окремі види конфіденційної інформації та характер відомостей, що до них належать (наприклад, комерційна таємниця), з метою визначення порядку її обігу та функціонування, це не означатиме вичерпності видів такої інформації та порушення диспозитивності норми (наприклад, якщо інформація не відповідає визначенню комерційної таємниці, це не означає того, що вона не може бути визнана конфіденційною взагалі). До того ж, неможливою є конфіденційність а рїогї, тобто, вимога держави на рівні закону щодо обов'язковості визнання певної інформації конфіденційною.

Щодо співвідношення інформації, яка захищається за допомогою законодавства про інтелектуальну власність та конфіденційної інформації, воно виглядає наступним чином: конфіденційна інформація не обов'язково є об'єктом інтелектуальної власності, однак інформація,

яка захищається за допомогою законодавства про інтелектуальну власність, може бути визнана конфіденційною. Таке визнання і відповідне застосування норм законодавства щодо інформації з обмеженим доступом не є перешкодою до застосування відповідних норм законодавства щодо інтелектуальної власності. В окремих випадках норми законодавства щодо інформації з обмеженим доступом є єдиним правовим засобом захисту вищезазначеної інформації в Україні (наприклад, *ноу-хау*). Що ж до таємної інформації, норми законодавства щодо інформації з обмеженим доступом мають перевагу у застосуванні порівняно з нормами законодавства про інтелектуальну власність.

Як вже зазначалося, існує багато окреслених в законодавстві видів інформації, в назві яких фігурує слово "таємниця". Таку інформацію уявляється можливим умовно класифікувати на чотири категорії (різновиди) на підставі спільних ознак, що в них спостерігаються:

- 1) державна таємниця, службова таємниця, військова таємниця, медична таємниця, таємниця нарадчої кімнати, професійна таємниця;
- 2) банківська таємниця, таємниця страхування, таємниця вчинюваних нотаріальних дій, таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції;
- 3) комерційна таємниця, таємниця досудового слідства;
- 4) таємниця усиновлення, адвокатська таємниця, таємниця сповіді віруючих.

Однак, чи кожен з цих видів інформації належить до категорії таємної? Наявність в складі назви слова "таємниця" вочевидь не є визначальним моментом для безумовного розгляду зазначених категорій як належних до категорії таємної інформації. Наприклад, в складі інформаційних ресурсів Російської Федерації також є наявними комерційна, банківська, службова, адвокатська та інші вищезазначені "таємниці". Однак, оскільки відповідно до законодавства Російської Федерації, інформація з обмеженим доступом поділяється на державну таємницю та конфіденційну інформацію, всі вищезазначені "таємниці", а також персональні дані належать до конфіденційної інформації (в той же час і термін "*конфіденційна інформація*" застосовується в дещо іншому значенні, ніж це має місце у відповідності із законодавством України). Слово "таємниця", таким чином є синонімом до вислову "*інформація з обмеженим доступом*". Це є справедливим і для законодавства України, тому щодо кожної з "таємниць" має бути доведена і змістовна відповідність закріпленим Законом України "Про інформацію" визначенням таємної, або ж конфіденційної інформації.

Держава законодавчо зобов'язує не розголошувати всі види інформації, крім комерційної, та таємниці досудового слідства та дізнання, вже в силу існування інформації певного характеру або в силу знаходження інформації в певних суб'єктах.

Щодо *комерційної таємниці* та *таємниці досудового слідства*, то закон передбачає можливість обмеженого доступу до інформації певного характеру, якщо на це є воля власника (щодо попереднього слідства, власниками слід вважати осіб, з волі та внаслідок діяльності яких інформація попереднього слідства виникає як особливий об'єкт, тобто органи та посадових осіб, що здійснюють попереднє слідство). Таким чином, закон не вимагає таємності інформації в будь-якому разі, тобто вже в силу її існування, і обмеження доступу встановлюється з моменту прийняття власником рішення про це. Тобто, зазначена інформація є конфіденційною. Разом з тим, вважаємо, що таке становище *таємниці досудового слідства* є недоречним з міркувань забезпечення безпеки зазначеної інформації з обмеженим доступом та інтересів слідства, і має бути законодавчо змінене.

Державна, службова, військова, медична таємниці, таємниця нарадчої кімнати є безперечно таємною інформацією. Як вже зазначалося, держава в обов'язковому порядку вимагає таємності таких відомостей. Державна службова, військова таємниці є загальнообов'язковими, в тому числі і для власника.

Слід відзначити, що питання про зміст службової таємниці є дискусійним. Цивільне законодавство Російської Федерації, наприклад, окремими нормами здійснює спільне регулювання *"службової та комерційної таємниць"*, тобто, службова таємниця розглядається як така, що за змістом співпадає з комерційною таємницею, однак відрізняється від останньої за суб'єктами. Таке визначення службової таємниці обмежуватиме права державних органів, підприємств, установ та організацій на конфіденційну інформацію (комерційну таємницю), або зумовлюватиме конфіденційний характер службової таємниці, що суперечить нормам кримінального законодавства України. Не слід вважати вдалою також пропозицію доктрини про визнання службовою таємницею будь-якої інформації, яка одержана внаслідок виконання професійних або службових обов'язків, оскільки не вся зазначена інформація потребує встановлення обмеження доступу до неї, а інформація тих видів, що належать до категорії таємної, має різний характер, особливості обігу, суб'єктний склад (до цієї помилки вдається навіть вітчизняний законодавець, розглядаючи, наприклад, один й той самий вид інформації і як медичну, і як службову таємницю, всупереч положенням Кримінального кодексу та

логічного змісту останньої). Головним недоліком наведених вище визначень службової таємниці є те, що вона таким чином залишається без захисту інформацію у найбільш важливих сферах життєдіяльності суспільства та держави, яка не може бути визнана державною таємницею відповідно до законодавства України, хоча саме така інформація становить зміст службової таємниці, якщо встановлювати його з негативного визначення, що міститься в чинному Кримінальному Кодексі України, та розміщення в Кодексі відповідної статті. Тобто, вважаємо за необхідне закріпити визначення службової таємниці як "маленької державної таємниці" на рівні закону.

Від службової слід відрізнити *професійну таємницю* — вона визначається не змістом конкретних відомостей, а їх наявністю у віданні визначених законом державних органів внаслідок виконання ними своїх функцій. Визначальне значення виконання зазначеної діяльності обумовлює строковий характер професійної таємниці — обмеження доступу скасовуються після закінчення такої діяльності органами державної влади. Для інформації, що становить професійну таємницю, може бути характерним перехід до категорії таємної з категорії конфіденційної (якщо до моменту передачі у віданні відповідних органів власник визнав зазначену інформацію конфіденційною). В такому випадку скасування обмеження доступу до неї як до таємної інформації не скасовує її належності до категорії конфіденційної. Такий перехід може відбуватися й щодо інших видів таємної інформації.

Таємниця нарадчої кімнати є обов'язковою для присутніх суддів з приводу міркувань, що висловлюються ними в нарадчій кімнаті. Щодо медичної таємниці, вона є обов'язковою лише для спеціального суб'єкта, а не для власника (особи, відомості про яку становлять зміст медичної таємниці) та інших осіб. Однак воля власника не може змінити режим доступу до такої інформації — суб'єкт все одно має зберігати її в таємниці. Таким чином, в зазначених випадках, ознаки конфіденційності повністю відсутні — диспозитивність та керівна воля власника.

Разом з тим, інформація, яка становить медичну таємницю, може бути використана в навчальному процесі, науково-дослідній роботі, в тому числі у випадках її публікації у спеціальній літературі, але за умови обов'язкового забезпечення анонімності пацієнта (тобто, згідно зі ст. 40 "Основ законодавства про охорону здоров'я" [55], таке використання не скасовує таємного характеру інформації, оскільки значення має не збереження в таємниці власне відомостей, але особи, якої такі відомості стосуються, збереження анонімності особи визначає зміст і деяких інших "таємниць", наприклад, адвокатської).

Згідно зі ст. 31 Конституції України [1] кожному гарантується *таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції*. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочині чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо. Тобто, обмеження доступу до такої інформації імперативне, вимагається законом, і зобов'язаний суб'єкт має зберігати таємницю такої інформації незалежно від волі власника. Таким чином, це також таємна інформація.

Дещо схожий характер має *банківська таємниця* – закон зобов'язує службовців банків зберігати таємницю по операціях, рахунках і вкладах банку його клієнтів та респондентів незалежно від волі останніх, однак зазначає випадки, коли вказана інформація може надаватися державним органам та посадовим особам з метою забезпечення виконання покладених на них обов'язків (Закон України "Про банки та банківську діяльність" [18]). Від останніх, разом з тим, не вимагається подальшого збереження таємності інформації, що становить предмет банківської таємниці (цей недолік має бути усунено!), при тому, що нова редакція вищезгаданого закону безпідставно звужує перелік інформації, яка надається на вимогу правоохоронних та контролюючих органів. Це ж саме стосується і *таємниці страхування, таємниці вчинюваних нотаріальних дій*.

Так в законодавстві Німеччини аналогічний медичній таємниці характер має і *адвокатська таємниця*. Адвокат, незалежно від волі клієнта, зобов'язаний зберігати й протягом п'яти років після закінчення виконання доручення клієнта, якого стосується така інформація. В Україні закон покладає на адвоката обов'язок тримати в таємниці інформацію, що стала йому відома у зв'язку з виконанням ним своїх обов'язків (з цих питань він не може бути допитаний як свідок). Що стосується документованої інформації, пов'язаної в виконанням адвокатом доручення (ч. 2, ст. 10 Закону України "Про адвокатуру" [7]) – очевидно, власником якої є адвокат – вона підлягає оглядові та розголошенню лише за згодою адвоката. Тобто, наявна у віданні адвоката інформація може бути як таємною, так і конфіденційною (разом з тим, чинне законодавство не містить критеріїв такого розподілу зазначеної інформації).

Особливість має також і *таємниця усиновлення* – закон встановлює обмеження доступу, а власник може змінювати порядок доступу та розповсюдження інформації на свій розсуд. Відповідальність за розголошення такої інформації настає лише в разі розголошення про-

ти волі власника, так само, як і щодо комерційної таємниці. Але остання стає інформацією з обмеженим доступом після акту волевиявлення власника, а таємниця усиновлення є такою а ргіогі.

У ч. 5 ст. 3 Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації" [2] передбачається, що *"ніхто не має права вимагати від священнослужителів відомостей, одержаних ними при сповіді віруючих"*. Слід наголосити, що у проєкті Конституції України в редакції від 26 жовтня 1993 р. пропонувалося передбачити в ч. 3 ст. 28 наступне: *"Забороняється вимагати від священнослужителів відомості, одержані ними при сповіді віруючих"*. Однак пропонувана правова норма до Конституції України не потрапила. Чинний КПК України до 21 червня 2001 р. не робив ніякого винятку щодо заборони допиту священнослужителя. Після проведення "малої" судової реформи відповідно до п. 1, ч. 1, ст. 69 КПК України, *"священнослужителі не можуть бути допитані як свідки з приводу того, що їм довірено або стало відомо при здійсненні професійної діяльності, якщо вони не звільнені від обов'язку зберігати професійну таємницю особою, що довірила їм ці відомості"* [169]. Бачиться, що відомості, одержаних священнослужителем при сповіді віруючих є теж інформацією з обмеженим доступом, "таємницею сповіді", і потребує свого визначення, скоріш за все як професійна.

Разом з тим, ст. 46 закону України "Про інформацію", визначаючи, яка інформація не підлягає розголошенню, відмежовує державну та *"іншу передбачену законом таємницю"* від лікарської таємниці, таємниці грошових вкладів, прибутків від підприємницької діяльності, усиновлення, листування, телефонних розмов і телеграфних повідомлень, очевидно, не вважаючи зазначені "таємниці" таємною інформацією. Ці непорозуміння мають бути ліквідовані шляхом чіткого окреслення меж та критеріїв різних категорій інформації з обмеженим доступом.

Також необхідно встановити, до якої категорії інформації з обмеженим доступом належать персональні дані (відповідно до Конституції — інформація про особу). Крім того, необхідно визначити власника таких відомостей — особу, якої стосуються такі відомості, або відповідні органи (останніх доречніше вважати володарями, а не власниками), визначити кількість інформації про громадян, яка може бути одержана законним шляхом.

В багатьох іноземних державах на державні органи покладений обов'язок зберігати інформацію, що носить характер персональних даних, в таємниці незалежно від власника, оскільки вона (інформація)

збирається також незалежно від його волі, тобто, такі персональні дані вважаються таємною інформацією. Щодо збирання інформації недержавними органами, ця інформація визнається конфіденційною, і поширюється згідно з передбаченими власником умовами.

Разом з тим, згідно зі ст. 32 Конституції України, персональні дані можуть і не вважатися захищеною законом таємницею (ч. 3). Ч. 2, ст. 32 передбачає, що не допускається збір, зберігання, використання та поширення *конфіденційної інформації про особу* без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. Тобто, якщо випадки збору персональних даних державними органами є такими винятками (за ст. 32), то персональні дані є конфіденційною інформацією (а якщо не допускається здійснення інформаційних процесів щодо конфіденційної інформації про особу, вони, очевидно, дозволені щодо відкритої інформації – тобто, за ст. 32 Конституції, можливе і її існування). Що ж стосується тієї інформації, яка була зібрана *"у випадках, визначених законом"* державними органами, законодавство (зокрема, Конституція України) не визначає її подальшої долі, зокрема не встановлює, чи належить зазначена інформація до категорії таємної. До того ж, ч. 3, ст. 32 встановлює, що громадяни не можуть ознайомитись з відомостями про себе, які є не тільки державною, а й *"іншою передбаченою законом таємницею"* (тобто за змістом цієї норми персональні дані, зокрема відомості, що становлять зміст медичної та банківської таємниць не можуть належати до таємної інформації, або ж особа, якої стосуються зазначені відомості, не може ознайомитись з ними) – тому всі ці питання потребують уточнення на рівні закону.

Таким чином, слід зазначити що регулювання суспільних відносин що виникають з приводу інформації з обмеженим доступом, що не становить державної таємниці, залишається "білою плямою" в законодавстві України. Це зумовлено не лише відсутністю чіткого розмежування конфіденційної та таємної інформації, але й безсистемним та недбалим викладенням положень, які стосуються будь-якої інформації з обмеженим доступом, якщо вона не становить державної таємниці, непридатністю відповідних норм до практичного застосування. Усунення зазначених недоліків є обов'язковою передумовою розвитку інформаційного права України, в тому числі й законодавчих основ системи захисту інформації.

2.3.2. *Організаційно-правові проблеми інформаційної безпеки, як складової національної безпеки України**

Разом із позитивними надбаннями, процеси інформатизації супроводжуються проявами, що мають негативний характер. Інтенсивна розробка, впровадження та широке використання інформаційних технологій практично в усі сфери соціальної діяльності призвело до появи низки проблем.

Так, інформатизація міжнародної фінансової та банківської систем, використання при цьому можливостей всесвітньої інформаційної мережі Інтернет створили передумови та можливість вчинення злочинів економічного характеру як на міжнародному, так й на національних рівнях. Набувають поширення злочини щодо "відмивання брудних коштів", фінансових махінацій, несанкціонованого доступу до інформаційних систем з метою наживи, поширення неправдивої інформації. Відповідно до класифікації у системі обліку правопорушень в інформаційній сфері (Cybersnitch Voluntary Online Crime Reporting System) їх спектр досить широкий: від Інтернет-шахрайства до Інтернет-педофілії (розповсюдження дитячої порнографії засобами Інтернету). До цієї категорії відносяться й такі потенційно небезпечні діяння, як електронне шпигунство та підготовка до терористичних актів. Усі вони, як правило, мають міжнародний характер та здійснюються як окремими кримінальними елементами, так й організованими злочинними угрупованнями.

Загальновідомі оцінки експертів США, які стверджують: щорічні збитки від розкрадань і шахрайств, вчинених за допомогою інформаційних технологій тільки через Інтернет у світовому масштабі, сягають 5 млрд. дол. США, а щорічні загальні втрати суспільства від правопорушень в інформаційній сфері становлять більше 45 млрд. дол. США. Навіть у близьких за рівнем соціально-технологічного розвитку та менталітетом країнах пострадянського простору, наприклад

* *Беляков К.І.* Злочини з використанням інформаційних технологій // Бюлетень з обміну досвідом роботи. — К.: Вид-во МВС України, 2001. — № 131. — С. 24—26; *Глушков В.О., Беляков К.І., Орлов С.О.* Про Проект Концепції стратегії реалізації державної політики щодо боротьби з кіберзлочинністю в Україні // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). — К., 2002. — № 5. — С. 99—105; *Беляков К.І., Цимбалюк В.С.* Інформаційні технології як чинник терористичного акту // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). — К., — 2003. — № 8. — С. 90—97; *Беляков К.І.* Інформаційна безпека // Внутрішня безпека України та шляхи її забезпечення: наукове видання. — К.: Міжвідомч. наук. досл.дн. центр, 2005. — С. 26—32; *Беляков К.І.* Про стан державної інформаційної політики у сфері забезпечення національної безпеки України в інформаційній сфері: Матеріали наук.-практ. конф. "Актуальні проблеми забезпечення національної безпеки України", Київ, 6 груд. 2005 р.: Київськ. нац. унт. внутр. справ. — К.: Текст, 2005. — С. 39—48.

в Росії, за останні два роки кількість так званих "комп'ютерних злочинів" має тенденцію до зростання. Зрозуміло, що такі дані можуть бути лише приблизними й зростають з кожним роком завдяки розвитку інформаційних технологій та підвищенню рівня підготовки людини, нажаль, і злочинців.

На сьогодні можна констатувати той факт, що число випадків скоєння інформаційних правопорушень, що були здійснені в Україні в останні роки, має тенденцію до зростання.

Так, у 1997 році за скоєння злочинів в інформаційній сфері та в системах електронних платіжних засобів підрозділами МВС було зареєстровано 3 злочини, у 1998 р. – 6, 1999 р. – 6, 2000 р. – 8, 2001 р. – 10.

З часу прийняття нового Кримінального кодексу України (2001 р.), коли в Україні процеси впровадження електронної обробки даних почали набувати широкого рівня, статистика показує зростання правопорушень в інформаційній сфері.

За даними МВС України, в 2004 році зареєстровано 197 таких правопорушень, що більш ніж у півтора рази більше, в порівнянні з 2003 роком (122, з яких 66 правопорушень здійснено у сфері використання ЕОМ, систем та мереж: 31 – незаконне втручання в роботу ЕОМ, 30 – викрадення, привласнення, вимагання комп'ютерної інформації або заволодіння нею шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем, 5 – порушення правил експлуатації автоматизованих електронно-обчислювальних систем).

Про важливість проблеми боротьби із злочинами в інформаційній сфері для правоохоронних органів свідчить і зростання злочинів в першій половині 2005 року.

Тільки на початку 2005 року Міністерство внутрішніх справ України знайшло слід мережі, що займалася виготовленням дитячої порнографії й розміщенням її в Інтернеті. За скромними підрахунками доходи порноділків склали близько 500 тисяч доларів.

Студії для виробництва порнографії знаходилися в Дніпропетровську, Донецьку, Луганську та Львові. З початку 2005 року тільки Управлінням карної міліції у справах неповнолітніх МВС України було порушено 87 кримінальних справ по статті 301 Кримінального кодексу України – ввіз, виготовлення, збут і розповсюдження предметів, що містять порнографію, торік за чотири місяці було порушено майже вдвічі менше справ (46).

Вивчення кримінальних справ, порушених за останні роки в Україні щодо інформаційних правопорушень, вказує, що суспільними відносинами, які найчастіше опиняються у колі інтересів злочинців і складають об'єктивну сторону правопорушень, здебільшого є відноси-

ни з приводу інформаційної та комерційної діяльності у кредитно-фінансовій та банківській сферах. Серед найнебезпечніших і найпоширеніших правопорушень в інформаційній сфері в Україні можна виділити наступні: шахрайства із пластиковими платіжними картками, розкрадання коштів із банківських рахунків та комп'ютерних даних, порушення правил експлуатації автоматизованих електронно-обчислювальних систем.

Згадаємо результати незаконного втручання у дію автоматизованої інформаційної системи, що використовувалася під час останньої виборчої кампанії в Україні. Українська громада переконалася у можливостях впливу інформаційних технологій (як позитивного, так й негативного) не тільки на суспільну діяльність та економіку, а й на важливі соціально-політичні процеси, що можуть прямо впливати на долю держави, а може й цивілізації. Бачиться, що, з огляду існуючої організаційно-правової та технологічної системи захисту інформації, наприклад, у США здійснення такого кроку у процесі виборчої кампанії є неможливим.

Досить важко оцінити збитки, які завдають поширення в Україні "комп'ютерних вірусів". Наприклад, за даними вітчизняних ЗМІ, внаслідок вірусної атаки 19 листопада 2001 року була порушена робота 300 комп'ютерів ВАТ "Укртелеком". Український антивірусний центр стверджує, що втрати від вірусних атак у першому півріччі 2004 р. склали 290 млн. гривень, що складає близько 45 млн. євро. У порівнянні з аналогічним періодом 2003 року, збитки зросли на 30%.

Однак, на думку більшості експертів, наведена статистика не відображає реальної картини з правопорушеннями в інформаційній сфері в Україні. Бачиться, що й у статистиці останніх років теж спрацьовують недоліки існуючої національної системи протидії правопорушенням у сфері суспільних інформаційних відносин та статистичної звітності.

Наприклад, у Росії у 2004 році, за повідомленням бюро спеціальних технічних заходів МВС РФ, зареєстровано 13 723 таких правопорушень, що майже на 50% більше порівняно із 2003 роком (7 053). Щотижня правоохоронними органами Росії порушується 170–180 кримінальних справ в інформаційній сфері. Лише у першому кварталі 2005 року було припинено та передано до суду матеріали по 2 189 злочинах, з яких більше половини (1 120 справ) були пов'язані із неправомірним доступом до баз даних у безкабельних та кабельних системах. Інші справи в основному стосувалися порушень авторських та суміжних прав, незаконного обігу радіоелектронних засобів. Така статистика, не зважаючи на безумовну територіальну різницю між

нашими країнами, а також кількісні показники населення, все ж таки викликає подив. А пояснення цього правового парадоксу достатньо просте — як говорять юристи, "закон не працює".

Завдяки високому рівню соціальної небезпеки, у законодавстві багатьох країн світу, у тому числі й України, правопорушення в інформаційній сфері розглядаються як складова національної безпеки країни — *інформаційна безпека (ІТ-безпека) під якою розуміється стан захищеності національних інтересів в інформаційній сфері, що визначаються сукупністю збалансованих інтересів особистості, суспільства та держави.*

У процесі забезпечення ІТ-безпеки країни, так само як й інформатизації суспільства взагалі, особливого статусу набуває роль держави. Лише реалізація науково обґрунтованої державної інформаційної політики може створити ефективну систему протидії правопорушенням у цій сфері. Вдосконалення методів та засобів державного управління під час демократизації та інформатизації суспільства, інтеграції нашої країни до міжнародної спільноти потребує пильної, комплексної уваги як з боку практиків, так і науковців.

Завдяки комплексності проблеми, процес державного управління в галузі протидії правопорушенням в інформаційній сфері можна умовно поділяти за напрямками проблем на організаційні, правові і, тільки потім, технічні (технологічні).

Дослідження сучасного стану процесу протидії інформаційним правопорушенням — забезпечення інформаційної безпеки як складової національної безпеки, в Україні виявляють певні недоліки процесу державного управління в цій сфері.

Першочерговими негативними факторами, що впливають на забезпечення інформаційної безпеки та потребують термінового вирішення, на нашу думку, є:

1. Недоліки в організації та координації діяльності суб'єктів системи національної безпеки у сфері протидії інформаційним правопорушенням.

Сьогодні можна констатувати відсутність реальної можливості повноти та всебічності розслідування та забезпечення оперативного супроводження правопорушень в інформаційній сфері. Однією з причин такого стану є неналежна координація дій суб'єктів протидії правопорушенням в інформаційній сфері. Це зумовило той факт, що Указом Президента України "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 31 жовтня 2001 року "Про заходи щодо вдосконалення державної інформаційної політики та забезпечення

інформаційної безпеки України" [47], поряд з іншими, достатньо важливими практичними заходами щодо інформатизації країни та забезпечення інформаційної безпеки країни було передбачено створення міжвідомчого центру, головним завданням якого буде вирішення організаційно-правових проблем боротьби з комп'ютерною злочинністю. Але зазначена вимога, незважаючи на певні пропозиції та ініціативи фахівців, не виконана і дотепер.

До недоліків в організації діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів у сфері, що розглядається, відноситься й *відсутність інтегрованої інформаційно-аналітичної системи правоохоронних органів*, створення якої було передбачено у Законі України "Про концепцію національної програми інформатизації". Необхідність запровадження національної інформаційної мережі відомостей про осіб, події і факти, що мають значення для проведення оперативно-розшукової діяльності, надзвичайно актуальна для правоохоронних органів України. Наявність такої інформаційної системи дозволила б оперативним працівникам суттєво розширити можливості використання інформації про конкретну подію, особу або факт вчинення злочину, виходячи з неповних первинних даних в умовах неочевидності, та підвищити оперативність аналітичної роботи на об'єктах, що обслуговуються.

2. Неналежне виконання вимог ратифікованих Україною міжнародних правових актів та зобов'язань по них.

В частині забезпечення інформаційної безпеки та протидії злочинам та правопорушенням в інформаційній сфері 23 листопада 2001 року в Будапешті Україною було підписано Конвенцію про кіберзлочинність, ініційовану Радою Європи та ратифіковану ВР України 7 вересня 2005 року.

Згідно зі статтею 35 Конвенції ("Цілодобова мережа"), Україна, як саме й інші сторони Конвенції, повинна призначити орган для здійснення контактів цілодобово впродовж тижня, забезпечений кваліфікованим персоналом і відповідним обладнанням. Метою організації роботи Національного контактного пункту є надання негайної допомоги для розслідування або переслідування стосовно кримінальних правопорушень, пов'язаних з комп'ютерними системами і даними, або з метою збирання доказів у електронній формі, що стосуються цих злочинів. Така допомога включає сприяння або пряме надання технічних порад, збирання та збереження доказів та даних щодо вчинених таких правопорушень, надання юридичної інформації і встановлення місцезнаходження підозрюваних у вчиненні "кіберзлочинів".

Але структура із зазначеними функціями в Україні досі відсутня.

Поряд із цим, в Україні нещодавно, на базі Департаменту спеціальних телекомунікаційних систем та захисту інформації Служби безпеки України (ДСТСЗІ СБ України), створено Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України (Держспецзв'язку), на яку покладено функцію реалізації державної політики у сфері захисту державних інформаційних ресурсів у мережах передачі даних, криптографічного та технічного захисту інформації, а також забезпечення захисту державних інформаційних ресурсів у мережах передачі даних.

Уявляється, що саме цей орган є спроможним виконувати функції Національного контактного пункту, створення якого передбачено вищезгаданою Конвенцією.

3. Недостатній рівень наукового супроводження процесу інформатизації країни, забезпечення інформаційної безпеки країни, у тому числі – протидії інформаційним деліктам.

Наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів України в напрямі забезпечення ІТ-безпеки і протидії інформаційній злочинності є комплексною, різноплановою проблемою і потребує створення та ефективної дії певної системи наукових установ, навчальних закладів, а також налагодженого механізму організації цього процесу та управління ним. Тим більш, "екзотичний" характер "комп'ютерних злочинів" потребує всебічного вивчення наукою – юридичною, управлінською, технічною та ін. Саме складність зазначеної проблеми обумовила вимогу щодо створення Міжвідомчої наукової ради правоохоронних органів, головним завданням якої мало бути сприяння проведенню єдиної державної політики у сфері наукового забезпечення боротьби зі злочинністю, що продекларовано у Програмі реалізації Концепції реформування наукової та науково-технічної діяльності в системі правоохоронних органів [63], затвердженої спільним наказом правоохоронних органів у лютому 2003 року [69].

4. Відсутність активності та ефективності діяльності суб'єктів державного управління сферою інформатизації країни взагалі та забезпечення інформаційної безпеки зокрема.

Ретельне вивчення правової основи існування та діяльності суб'єктів державного управління сферою інформатизації країни, а звідси – й забезпечення інформаційної безпеки, показує, що покладені на них завдання та функції багато в чому дублюються. Тому можна запропонувати розумне, науковообгрунтоване їх скорочення в межах адміністративної реформи країни. Наприклад, з метою оптимізації процесу управління інформаційною сферою уявляється

необхідним переглянути завдання, покладені на так звані консультативно-дорадчі органи різної підпорядкованості, до яких сьогодні відносяться: Консультативна рада при Верховній Раді України [63], Експертно-консультативна рада при Кабінеті Міністрів України [57], Рада з питань інформаційної політики при Президентові України і [46], нарешті, Міжвідомча комісія з питань інформаційної політики та інформаційної безпеки при РНБО України, створеної в якості консультативно-дорадчого органу Указом Президента України [51].

5. Відсутність законодавчого акта щодо забезпечення національних інтересів України в інформаційній сфері.

Першочерговим заходом в цьому напрямі повинна стати розробка системоутворюючого документа, наприклад, Стратегії реалізації державної політики в сфері інформаційної безпеки, яка б передбачала:

- оцінку ефективності застосування чинних законодавчих та інших нормативних правових актів в інформаційній сфері, а також вироблення програми їх удосконалювання;

- розробку організаційно-правових механізмів забезпечення інформаційної безпеки;

- визначення правового статусу всіх суб'єктів відносин в інформаційній сфері, включаючи користувачів інформаційних і телекомунікаційних систем, і встановлення їх відповідальності за дотримання національного законодавства у даній сфері;

- створення системи збору та аналізу даних про джерела загроз національній інформаційній безпеці, а також — про наслідки їх здійснення;

- підготовку та прийняття комплексу нормативних правових актів, що визначають організацію слідства та процедуру судового розгляду по фактах протиправних дій в інформаційній сфері, а також — порядок ліквідації їх наслідків;

- розробку складів правопорушень (кримінологічну характеристику) із урахуванням специфіки кримінальної, цивільної, адміністративної, дисциплінарної відповідальності та включення відповідних правових норм у Кримінальний, Цивільний, Адміністративний і Трудовий кодекси, у законодавство про державну службу;

- удосконалення системи підготовки кадрів, які використовуються в галузі забезпечення інформаційної безпеки.

6. Відсутність єдиного правового акта щодо регулювання сфери суспільних інформаційних відносин, наприклад, Кодексу України про інформацію.

З часу проголошення незалежності України напрацьовано значний масив законодавчих та підзаконних нормативних актів, які склали базу для нормативно-правового регулювання суспільних інформаційних відносин. Сукупність юридичних норм в цій сфері вже досягла критичної маси, що дозволило на науковому рівні умовно виділити їх в *автономну галузь законодавства (інформаційне законодавство) та юридичну наукову інституцію (інформаційне право)*. На підставі цього фахівці дійшли висновку про необхідність кодифікації вітчизняного інформаційного законодавства.

Комплексне вирішення наведених проблем щодо створення дієвої системи протидії правопорушенням в інформаційній сфері – ефективної законодавчої бази, механізму координації зусиль державних, наукових, освітніх, громадських організацій, налагодження міжнародного співробітництва, відповідних спеціальних підрозділів, повинно стати тією важливою зброєю боротьби з комп'ютерній злочинності, та засобом забезпечення інформаційної безпеки України, що надасть змогу ефективно використовувати досягнення інформаційного суспільства.

Наведений аналіз стану вітчизняного законодавства, як в галузі використання інформації з обмеженим доступом, так й у сфері забезпечення інформаційної безпеки підтверджує актуальність питання удосконалення так званого "інформаційного" законодавства та формування "інформаційного права", як науково-правової інституції здатної забезпечити успішний перехід України у стадію інформаційного суспільства.

2.3.3. Захист прав та основних свобод людини.

Дифамація в Україні*

Сьогодні ми є свідками переходу нашої країни до ринкової економіки та інтеграції у світове співтовариство, пов'язаних із цими процесами змін у національному законодавстві, що полягають у появі раніше невідомих інститутів права, покликаних регулювати виникаючі у зв'язку з цим соціальні відносини.

Основою ринкової економіки є конкуренція, тобто змагання рівноправних, економічно самостійних і незалежних суб'єктів. Тому в умовах ринку ми все частіше стаємо свідками нового для українського суспільства явища, пов'язаного з одним із проявів несумлінної

* Див.: *Беляков К.І., Беляков М.К.* Дифамація як категорія інформаційного права України // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – К.: Вид-во НАВСУ, 2005. – № 6. – С. 274–284.

конкуренції, так званих "інформаційних війн" — публікацій у засобах масової інформації відомостей, що не відповідають дійсності та ганьблять честь, гідність та ділову репутацію — недостовірної інформації, чи дифамації.

Дифамація — це загальноприйняте у більшості країн світу юридичне поняття, під яким розуміється правопорушення у вигляді розповсюдження (проголошення слів або публікація) відомостей, що не відповідають дійсності та ганьблять честь, гідність та ділову репутацію потерпілого [638, 51].

Питання наукового визначення дифамації є досить дискусійним та розглядається у законодавстві різних країн по-різному, але вчені єдині у тому висновку, що це поняття має певні, як правило, політичні та соціально-економічні корені та пов'язані із діяльністю преси. Так, практика показує, що діяльність будь-якого помітного політика або бізнесмена не виключає можливості появи "брудних" статей на його адресу. Наприклад, за даними Фонду захисту гласності Росії, більш ніж 72% усіх інкримінованих ЗМІ правопорушень становлять справи про захист честі, гідності та ділової репутації, пов'язані із поширенням відомостей, що не відповідають дійсності. Багато з них доходять до суду, викликаючи бурхливу реакцію громадськості [640, 135].

В останні роки кількість подібних конфліктних ситуацій, пов'язаних з образою у пресі та інших джерелах ЗМІ честі та гідності громадян та організацій, різко зросло і в Україні, хоча спроби знайти хоча б деякі відомості з цього приводу не увінчалися успіхом.

За сучасних умов становлення українського ринку, нескінченних проявів політичних та економічних криз ця проблема набуває особливої гостроти та актуальності, тому що, як показує світовий досвід, підвищення чи спад рівня економічного розвитку неминуче призводить до загострення конкурентної боротьби і, як наслідок, до появи усе більш "витончених" форм несумлінної конкуренції, так званих "інформаційних війн".

Поняття "інформаційної війни" — досить розмите. Воно може розглядатися з погляду як зовнішніх, так й внутрішніх загроз національної безпеки країни. В останньому сенсі її суть полягає у вирішенні вітчизняними олігархами та різними, як правило, "бізнесовими" структурами своїх фінансово-економічних інтересів і проблем за допомогою політичних та псевдополітичних структур, окремих політиків з використанням медіа-ресурсів та усіх інших засобів, що є під рукою та в їх власності. Метою інформаційної війни є, як правило, поширення або реструктуризація бізнесу чи одержання як

політичного, так й економічного виграшу. Тому до групи ризику – підвищеного рівня віктимності – стати жертвами "не добропорядних" журналістів і конкурентів потрапляють насамперед публічні особи – відомі бізнесмени, керівники великих підприємств, політики, державні службовці та ін.

Саме поширення у ЗМІ відомостей, що не відповідають дійсності та ганьблять честь, гідність та ділову репутацію – тобто реалізація дифамації, сьогодні є одним з найпоширеніших способів так званого "чорного PR" (public relations – зв'язку із громадськістю. – К.І.). Особливо яскраво це явище проявляється в період проведення виборчих кампаній. Як елемент передвиборної боротьби, дифамація, що, на думку Г.С. Блуммера, *"... може мати форму прямої фальсифікації та тенденційного викладу фактів"* [189, 234], має на меті введення в оману виборця та одержання політичних дивідендів за допомогою *"планомірного наступального впливу політичними, інтелектуальними та емоційними засобами на свідомість, психіку, моральний стан і поведіння населення"* [647, 114]. Яскравим прикладом цього явища може слугувати оголошення у пресі результатів голосування при проведенні виборів Президента України.

У такий спосіб виникає інформаційний конфлікт, у якому беруть участь кілька сторін:

- особи, стосовно яких поширені у пресі відомості, що не відповідають дійсності та ганьблять честь, гідність та ділову репутацію;
- їх конкуренти, замовники дифамаційних матеріалів;
- журналісти, що порушують у такий спосіб кодекс честі журналіста та законодавство про засоби масової інформації, а також редакції ЗМІ;
- фахівці в галузі PR, які захищають імідж свого клієнта або організують появу у пресі відомостей, що є недостовірними, і ганьблять гідність та ділову репутацію;
- споживачі продукції засобів масової інформації – глядачі, читачі, слухачі, які тим самим вводяться в оману [682, 134].

З одного боку, сьогодні *"... усі демократичні уряди визнають обов'язок держави захищати репутацію особистості. Деякі держави здійснюють цю функцію старанніше, ніж інші, але всі визнають необхідним не допускати, щоб засоби масової інформації завдавали шкоди членам суспільства за допомогою дифамації"* [810, 17].

З іншого, – за сучасних умов проходження соціальних кризових процесів, що супроводжуються нескінченними скандалами політиків, голосними взаємними образами й, нарешті, практикою дезінформації

населення із використанням ЗМІ, коли преса, поширюючи недостовірну інформацію, що паплюжить людину, зловживаючи свободою масової інформації, часом не за своєю волею, суспільство повинно мати не тільки відповідне законодавство, а й ефективну судову систему, здатну захистити від дифамації та її наслідків як права громадянина, так й забезпечити дотримання свободи слова та масової інформації. Очевидно, що останнє завдання є не менш актуальним за перше.

За таких умов велике значення має національне законодавство, точніше — окремі правові норми, спрямовані на охорону й захист свободи слова, масової інформації та честі, гідності й ділової репутації — нематеріальних благ, що не можуть обійтися без науково обґрунтованого погляду на них через призму уніфікації з міжнародним правовим простором.

У більшості розвинених країн світу сукупність зазначених норм прийнято називати *дифамаційним правом*, відомим у вітчизняному праві пострадянських країн з дореволюційних часів як *"... оголошення у пресі про приватну чи посадову особу, суспільство чи про встановлення таких обставин, котрі можуть зашкодити їхнім честі, гідності чи доброму імені"* [183, 12], але не закріпленим у радянському законодавстві під такою назвою через своє, як було прийнято вважати, буржуазне походження. У такому вигляді дифамація була засобом обмеження свободи преси не тільки проти вторгнення останньої у приватне життя громадян, а й проти викриття неправильних дій посадових осіб. Це пояснюється тим, що за радянських часів преса була частиною державно-партійного апарату, тому громадянин, який постраждав від поширення ЗМІ відомостей, що дискредитують, був практично безправним й не міг одержати ефективний судовий захист від дифамаційного правопорушення.

На перший погляд дифамаційне право в загальній системі світового права посідає досить скромне місце. Однак, якщо дивитися на нього з погляду пріоритетів, що захищаються правом взагалі, де на першому місці перебувають права, свободи та законні інтереси конкретного індивіда, то це право здобуває ключове значення в системі права будь-якої демократичної держави, тому що на основі його регулятивних та охоронних норм будуються як міжособистісні відносини, так і відносини між особистістю і пресою, а часом, громадянином та державою.

На Заході дифамацію прийнято розглядати або як правопорушення проти законодавства про свободу преси (французька система права), або як окремий випадок наклепу (німецька система права) [883]. Як в Америці, так й в Англії [81] до дифамаційних належать висловлення, що одночасно ганьблять особистість та є помилковими. Такі висловлен-

ня прийнято називати відомостями, що дискредитують – information that discredits. Так, американський фахівець з дифамаційного права Роберт Вандерет відзначає, що "дифамація – це твердження, що є помилковим та не захищеним привілеями, що ганьбить честь і гідність особи, спонукає інших людей засуджувати або ненавидіти його, та наносить збиток бізнесові цієї людини" [227, 155–164].

Ключове положення в європейському законодавстві про дифамацію займає стаття 10 Європейської Конвенції про захист прав людини та основних свобод (ЄКПЛ) [79], що ратифікована Україною у 1997 р. [12].

Як і більшість подібних положень, стаття 10 складається із двох пунктів. У першому пункті викладається право на свободу слова в цілому та дається подальше роз'яснення сфери застосування і змісту цього права. У другому пункті говориться, що право на свободу слова може бути поєднане із певними обмеженнями та умовами. Інакше кажучи, держава може обмежувати право на свободу слова (і тим самим втручатися в його здійснення). Обмеження та умови, однак, не безмежні й мають перебувати в певних рамках. Вони мають відповідати трьом критеріям, які означають, що втручання повинне:

- бути передбачене законом (статутним або прецедентним правом, тобто – законодавством, що загальнодоступно й передбачуване);

- слугувати правомірній меті (такій, як територіальна цілісність, забезпечення неупередженості правосуддя та захист репутації чи прав інших осіб);

- бути необхідним у демократичному суспільстві.

На наш погляд, варто наголосити, що дифамація не відіграє помітної ролі у праві Європейського Союзу, оскільки основним завданням цієї організації є економічне співробітництво. Проте ЄС прийняв ЄКПЛ як складову частину свого законодавства, отже, у відповідних випадках Суд Європейських Співтовариств застосовує положення саме цієї Конвенції.

На вільне функціонування ЗМІ, захист і розвиток свободи слова, преси, діяльності журналістів спрямовані й положення Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [80], ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР ще у 1973 році [62].

Так, за ст. 19 вказаного пакту:

1. Кожна людина має право безперешкодно дотримуватися своїх поглядів.

2. Кожна людина має право на вільне вираження свого погляду; це право включає свободу шукати, одержувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів, усно,

письмово чи за допомогою друку або художніх форм вираження чи іншими способами на свій вибір.

3. Користування передбаченими у пункті 2 цієї статті правами накладає особливі обов'язки і особливу відповідальність. Звідси — воно може бути пов'язане з певними обмеженнями, які, однак, мають встановлюватися законом і бути необхідними:

а) для забезпечення поважання прав і репутації інших осіб;

б) для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення.

Якщо зосередити увагу на тезі у п. 3 про "особливу відповідальність", можна помітити, що обмеження "... які ... мають встановлюватися законом...", при певному бажанні можуть бути використані державою у своїх інтересах. Мається на увазі той факт, що правлячі сили деяких країн, чи їх лідери, які прагнуть "задушити" вільну пресу, досить винахідливі у своїх методах. На думку експертів, серйозні порушення свободи слова у формі законів про національну безпеку, акти тероризму та закони про дифамацію відправили до в'язниць десятки журналістів і спричинили широке поширення самоцензури. Фахівці вважають, що найбільш послідовні у своїх діях щодо створення юридичних бар'єрів для преси є Білорусь, В'єтнам, Іран, Ерітрея та Свазіленд [145].

Білорусь, братня в недалекому минулому нам країна, сьогодні є єдиною в Східній Європі, де журналісти піддаються кримінальному переслідуванню з боку держави за ст. 367 "Наклеп відносно Президента Республіки Білорусь", ст. 368 "Образа Президента Республіки Білорусь", ст. 369 "Образа представника влади", що, як це не парадоксально в наш час, існують у Кримінальному кодексі Республіки Білорусь [145].

Кількість журналістів, що відбувають терміни тюремного ув'язнення за виконання своїх професійних обов'язків, перевищило 150. Китай, Ерітрея, Непал, Іран і Бірма продовжують очолювати список самих неблагополучних у розглядуваному напрямі країн. На Кубі Фідель Кастро розв'язав нову війну проти медіа, відправивши у в'язницю 28 журналістів. Лише у 2003 р. майже 1 тис. 400 журналістів піддавалися побиттям, переслідуванням, викраденням, вислуховували у свою адресу погрози та поліцейські обвинувачення [591].

Мабуть, саме таке становище у світі щодо тиску держави на пресу засобом використання кримінального законодавства відносно дифамації, з метою обмеження свободи слова, спонукає фахівців до розробки засобів декриміналізації законів про наклепи та образи.

Міжнародні експерти визначають такі принципи регулювання кримінально-караних дифамацій:

1. Усі закони, що стосуються кримінально-карної дифамації, мають бути скасовані або замінені там, де це необхідно, відповідними цивільно-правовими нормами про дифамацію. Мають бути започатковані кроки для поетапної реалізації даного принципу в тих державах, де і дотепер ще існують закони про кримінально-карну дифамацію.

2. На практиці, усвідомлюючи той факт, що в багатьох державах закони про кримінально-карну дифамацію є першорядними засобами у захисті репутації, варто негайно ужити заходів, які гарантують, що будь-який чинний закон про кримінально-карну дифамацію відповідає таким умовам:

а) ніхто не повинен бути засуджений за обмеження репутації, поки сторона, що вважає себе постраждалою, переконливо не доведе наявність усіх елементів складу злочину, перерахованих нижче;

б) забороняється порушувати справи про кримінально-карну дифамацію, поки не буде доведено, що відомості, які ганьблять честь і гідність особи, є свідомо помилковими, тобто поширені особою, яка знала про їх хибність, або особою, що легковажно ставилася до того, є відомості помилковими чи ні, і якщо це було зроблено зі спеціальним наміром заподіяти шкоду стороні, що заявляє про збиток її репутації;

в) органи державної влади, включаючи поліцію і державних обвинувачів – прокуратуру, не повинні брати участі в ініціюванні або переслідуванні по справах про кримінально-карну дифамацію, незалежно від статусу особи, яка вважає себе потерпілою, навіть якщо вона є вищою посадовою особою;

г) вироки про позбавлення волі, у тому числі з відстрочкою виконання; призупинення права на вираження своєї думки через конкретні ЗМІ або заняття журналістикою, або якою-небудь іншою професією; надмірні штрафи й інші жорсткі карні покарання неприпустимі як санкції за порушення законів про дифамацію, якими б кричущими або непристойними не були відомості, що ганьблять репутацію [591].

Проблемі необхідності декриміналізації законодавства про наклеп і скасування законів про образу, що забезпечують надмірний захист посадових осіб, була присвячена конференція, організована представниками з питань свободи засобів масової інформації Організації по безпеці й співробітництву в Європі (ОБСЄ) і організацією "Репортери без кордонів" (RSF), що відбулася в Парижі 24–25 листопада 2003 р. На конференції обговорювалося законодавство відносно відповідальності за поширення наклепу в державах-учасниках ОБСЄ.

Основна увага приділялася розгляду міжнародних стандартів відносно волі вираження думок, включаючи статтю 19 Загальної декларації прав людини Організації Об'єднаних Націй.

Учасники конференції дійшли єдиної думки про те, що надмірне або неправильне застосування законодавства відносно образ та поширення наклепу для захисту влади або придушення ЗМІ є очевидними порушеннями права на свободу виразу думок і поширення інформації й повинні бути засуджені як такі. На Конференції було розроблено та схвалено рекомендації урядам, офіційним особам, законодавчим, судовим органам, а також фінансовим організаціям у країнах-учасниках ОБСЄ.

Таким чином, ми бачимо, що проблема дифамаційних правопорушень сьогодні набуває великого рівня соціальної небезпеки. Але, незважаючи на це, однозначною вимогою демократичного суспільства є розгляд дифамації в якості цивільно-правової категорії в межах відповідного цивільного законодавства та скасування (чи заміни) кримінально-карного законодавства щодо дифамації.

Здійснений авторами аналіз наукових джерел з приводу явища дифамаційного делікту показав, що останнім часом підвищений інтерес до цієї проблеми спостерігається не тільки з боку фахівців далекого зарубіжжя, а й у вчених-юристів, наприклад, у Росії.

У російській науці цивільного й кримінального права поняття дифамації використовується, якщо йдеться про цивільну або кримінальну відповідальність за поширення відомостей, що не відповідають дійсності та ганьблять честь і гідність особи (ст. 152 Цивільному кодексі Російської Федерації (далі — ЦК РФ)) або за наклеп (ст. 129 Кримінального кодексу Російської Федерації (далі — КК РФ)). Цей правовий інститут цивільного права містить у собі й ряд інших норм, що регулюють питання компенсації моральної шкоди (ст. 151, 1099—1101 ЦК РФ), відшкодування збитків (ст. 15 ЦК РФ), судового захисту цивільних прав (ст. 11 ЦК РФ), а також Закон РФ "Про засоби масової інформації". До інституту дифамаційного права належить і ст. 21 Конституції РФ про охорону гідності особистості державою, й про те, що ніщо не може бути основою для його приниження; ст. 23 Конституції РФ про право кожного на захист своєї честі та доброго імені; ст. 29 Конституції РФ про свободу слова і масової інформації; ст. 46 Конституції РФ, що гарантує кожному судовий захист його прав і свобод. Нарешті, до інституту дифамації входять міжнародні договори Росії, що стали складовою частиною її правової системи (наприклад, вже згадана нами вище ст. 10 Європейської конвенції з прав людини та основних свобод).

У науковій думці російської правової науки є пропозиції щодо відокремлення дифамаційного права у спеціальну, самостійну галузь, як це має місце в англо-американській системі права. Однак більшість фахівців вважає, що для цього *"... немає як теоретичних, так і практичних підстав, однак це не виключає відокремлення відповідного законодавчого масиву або виділення дифамаційного права як навчальної дисципліни, яка має вивчати цивільно-правовий судовий захист честі, гідності та ділової репутації від поширення відомостей, що є помилковими та ганьблять честь і гідність особи"* [638, 84].

Для більшості українських юристів, термін "дифамація" є практично невідомим, оскільки національне законодавство взагалі не містить такого поняття, а проблеми дифамаційного делікту у вітчизняній правовій науці практично не розробляються.

Якщо у російському законодавстві дифамаційний делікт розглядається, як було уже показано, у цивільному праві через поняття "честь, гідність та ділова репутація", а у кримінальному – "наклеп", то в українському – через поняття "недостовірна інформація" (ст. 277 ЦК України), а також *"відомості (тобто, згідно зі ст. 1 Закону України "Про інформацію" [4], інформація. – авт.), що не відповідають дійсності, ганьблять честь і гідність особи"* [4, п. 7, ч. 2, ст. 47]. Причому останні вводяться законодавцем в контексти відповідальності за порушення законодавства України про інформацію, тобто в якості інформаційного делікту (правопорушення), що *"... тягне за собою дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність..."* [4, п. 1, ст. 47].

Фрагментарний аналіз законодавства РФ та України щодо місця дифамаційного делікту у національному праві уможливорює дійти таких висновків:

1. Якщо у законодавстві Росії дифамація розглядається в межах цивільного та кримінального права, то в Україні її прояви є предметом інформаційного права та інформаційного законодавства, основу якого складає, насамперед, Закон України "Про інформацію".

2. Українське законодавство в більшій мірі відповідає вимогам міжнародного права щодо регулювання дифамаційних правопорушень, на відміну від російського, в якому передбачена кримінальна відповідальність за наклеп як потенційно можливою формою дифамації.

3. Поняття "дифамація" потребує подальшого розвитку в межах правової науки обох країн, але як категорія інформаційного права, що останнім часом має тенденцію до відокремлення у міжгалузевий субінститут права як в Росії, так й в Україні.

У контексті останньої тези нам здається, що термін "дифамація" є не лише співзвучним з терміном "інформація", а й має глибоку інформаційну сутність. З погляду інформаційного підходу, засобом здійснення усіх потенційно можливих дифамаційних діянь, вірніше, засобом поширення певної інформації (відомостей або даних) є, як правило, засоби масової інформації. Процес "... поширення відомостей, що не відповідають дійсності, ганьблять честь і гідність особи", який прийнято визначати як дезінформацію — одну з форм інформації. Саме у цьому полягає інформаційна сутність дифамації.

На підставі викладеного, пропонуємо розглядати поняття *"дифамація"* в межах українського інформаційного права як інформаційний делікт, дію, в основі якої лежить зловживання свободою слова та масової інформації, спрямоване на приниження честі, гідності та ділової репутації особи в очах громадськості, шляхом поширення про неї відомостей, що не відповідають дійсності.

Запровадження у науці інформаційного права однозначного визначення поняття "дифамація" дозволяє коректно сформулювати *зміст інституту дифамації* як сукупність доктринальних положень науки інформаційного права, інформаційно-правових норм і механізмів охоронного характеру, які забезпечують судовий захист честі і гідності та ділової репутації особи від розповсюдження відомостей, що не відповідають дійсності за умовами строгого дотримання конституційного права на свободу слова і масової інформації.

2.4. Теоретичні та організаційні засади реформування інформаційного законодавства України*

Національне право України сьогодні має значний масив нормативно-правових актів, які безпосередньо чи опосередковано регулюють суспільні інформаційні відносини.

Чинне законодавство з регулювання соціальних інформаційних відносин базується на таких системоутворюючих його нормативних актах: Конституція України, Закони України "Про інформацію", "Про мови", "Про державну таємницю", "Про науково-технічну інформацію", "Про телебачення і радіомовлення", "Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні", "Про захист інформації в автоматизованих системах", "Про бібліотеки і бібліотечну справу", "Про

* Див.: *Беляков К.І.* Деякі питання щодо формування концепції реформи інформаційного законодавства України: Матеріали міжнар. наук.-практ. конференції "Систематизація законодавства в Україні: проблеми теорії і практики" (жовт. 1999 р.). — К.: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1999. — С. 253—256; *Беляков К.І.* Управление и право в период информатизации. Монография. — К.: "КВІЦ", 2001. — С. 278—288.

інформаційні агентства", "Про зв'язок", "Про національний архівний фонд і архівні установи", "Про національну програму інформатизації", "Про концепцію національної програми інформатизації", "Про авторське право і суміжні права", "Про обов'язковий примірник документів" та інші, які створюють певні умови для розвитку їх положень в системі підзаконних актів.

Інформаційне законодавство України у своєму розвитку, характеризується тенденцією щодо прагненням до відповідності принципам та нормам міжнародного права, визначених в Конституції України норм суспільних відносин, об'єктом яких є інформація.

Закон України "Про інформацію" сьогодні в теорії вітчизняного права виступає як системоутворююча інституція інформаційного законодавства та міжгалузевого субінституту правової науки – інформаційного права. Окремі закони щодо регулювання режиму доступу і розповсюдження інформації, захисту інформації та забезпечення інформаційної безпеки суб'єктів інформаційних відносин можна розглядати як підсистеми системи інформаційного права. Кодифіковані норми характеризують комплексний міжгалузевий характер інформаційного права.

Але, через об'єктивні і суб'єктивні причини сучасне інформаційне законодавство України не має легальної чіткої, ієрархічної єдності, що викликає суперечне тлумачення та застосування його норм в практиці.

Однак, юридичною наукою в Україні проводяться ґрунтовні цільові науково-практичні дослідження, що відбиваються в дисертаціях, на науково-практичних конференціях, семінарах, "круглих столах", великою кількістю публікацій з питань правового регулювання інформаційних відносин в умовах інформатизації.

Сьогодні в Україні сформувалося два напрямки у виборі шляху правового регулювання інформаційних відносин: перший базується на доктрині англо-американської системи права, а саме фрагментарному вирішенні проблем правового регулювання інформаційних відносин на законодавчому рівні в окремих законах; другий – *на доктрині європейської (континентальної) системи права*, легальному визнанні галузей законодавства та їх систематизації на рівні кодифікації.

Перший напрямок домінує в колах суспільних, наукових і державних діячів, які вважають, що вирішення проблем нормативно-правового регулювання сфери інформаційних відносин можливо на основі ситуаційного підходу. Ця доктрина характерна для національних систем, у яких правове регулювання суспільних відносин знаходиться або на стадії зародження (просте копіювання правової системи метрополії або запозичення положень із інших національних правових

систем без урахування їхньої специфіки), або при наявності певної суспільної невизначеності стосовно правового регулювання. Такий підхід був характерний для нормативно-правового регулювання багатьох сфер суспільних відносин на початковому етапі становлення України як суверенної держави. Наслідком такої правотворчої практики став ряд прийнятих Законів України, покликаних безпосередньо або опосередковано регулювати суспільні інформаційні відносини, але концептуально не погоджених між собою, а зазначені в них норми перебувають у протиріччі, чим породжують правовий хаос. Крім того, не враховується специфіка доктрини, національна ментальність населення та інші особливості соціального і державного устрою.

На нашу думку, з погляду когнітивного (пізнавального) підходу *законотворча діяльність в Україні, основана на доктрині загального права, має ряд проблем та недоліків, які потребують вирішення.*

По-перше, у зв'язку з тим, що різні закони та підзаконні акти, що регулюють суспільні відносини об'єктом яких є інформація, приймалися у різні часи без узгодження понятійного апарату, вони, мають ряд термінів, які не достатньо коректні, не викликають відповідну інформаційну рефлексію, або в загалі не мають чіткого узгодженого визначення свого змісту. Наприклад, "інформація", "таємна інформація" і "таємниця", "документ" і "документована інформація"; "майно", "власність", "володіння"; "автоматизована система" та "інформаційна система", "інформаційна технологія" тощо.

Термінологічні неточності та різне тлумачення однакових за назвою і формою понять та категорій приводить до їх неоднозначності розуміння і застосування на практиці. Це, в свою чергу, породжує соціальні конфлікти в інформаційних відносинах між їх учасниками.

По-друге, велика кількість законів та підзаконних нормативних актів в сфері інформаційних відносин ускладнює їх пошук, аналіз та узгодження для практичного застосування.

По-третє, має місце розбіжність щодо розуміння структури і складу системи законодавства в сфері інформаційних відносин та підходів до їх формування. Нерідко в окремих законах в систему законодавства включають норми, що виражені в підзаконних нормативних актах. Це створює в практиці правозастосування деякими учасниками суспільних відносин колізію норм, ігнорування норм закону на користь норм підзаконного акту.

По-четверте, нові правові акти в сфері суспільних інформаційних відносин, нерідко, не узгоджені концептуально з раніше прийнятими, що призводить до правового хаосу.

Мабуть саме тому останнім часом теорія та практика правотворчості у нашій країні схиляється до другого підходу, більш традиційного для України – до *юридичної доктрини легальної систематизації законодавства на рівні кодифікації*. Це характерно для тих галузей законодавства, у яких кількість правових норм у певній сфері суспільних відносин досягло критичної маси, а проведені наукові обґрунтування щодо їхньої систематизації доводять необхідність легальної кодифікації.

Саме така ситуація склалася у сфері суспільних інформаційних відносин, що зумовлює необхідність виділення правових норм в цій сфері в окремий, автономний міжгалузевий інститут права та *проведення систематизації на рівні Кодексу*.

Ідея кодифікації правових норм в сфері інформаційних відносин визначена та науково обґрунтована в дослідженнях вітчизняних науковців І.В. Арістової, О.О. Баранова, В.М. Брижка, В.Д. Гавловського, В.О. Голубева, Р.А. Калюжного, В.С. Цимбалюка та інших, і має відповідні теоретичні напрацювання.

Основні завдання систематизації інформаційного законодавства складаються:

- у визначенні консенсусу (згоди) у суспільних відносинах, узгодженості розуміння та застосування юридичних норм, правомірної поведінки учасників інформаційних відносин;
- у забезпеченні інформаційного суверенітету, незалежності України в міжнародних відносинах;
- у забезпеченні інформаційної безпеки громадян, їх об'єднань, суспільства та держави як складових національної безпеки України;
- у визначенні правомірної поведінки учасників інформаційних відносин в Україні;
- у захисті інформації від витоку, несанкціонованого доступу, знищення, підробки, модифікації, перекручення незалежно від технологій обробки.

Основними функціями систематизації інформаційного законодавства України є:

- *регулятивна* – визначення зобов'язань, прав та обов'язків суб'єктів, регулювання суспільних інформаційних відносин;
- *нормативна* – визначення норм, правил поведінки суб'єктів інформаційних відносин;
- *охоронна* – визначення гарантій та меж правомірної поведінки, форм і умов, за яких дії утворюють правопорушення (делікти), а також відповідальності за них відповідно нормам цивільного, адміністративного, трудового, кримінального законодавства;

- *інтегративна* — системне об'єднання комплексу визначених юридичних норм, що регулюють інформаційні відносини в Україні; об'єднання головних традиційних галузей права (конституційного, цивільного, адміністративного, трудового і кримінального) в галузі застосування їх методів і принципів правового регулювання, а також захисту в сфері інформаційних відносин;

- *комунікативна* — зазначення в окремих статтях посилань на наявні законодавчі акти, створення підсистем різних міжгалузевих інститутів права, у яких інформація виступає як форма вираження правовідносин.

Ми підтримуємо думку фахівців про те, що *процес систематизації норм інформаційного законодавства повинен проходити у три етапи:*

1. *Інкорпорація законодавства* — визначення ієрархічної системи та структури інформаційного законодавства на рівні правової доктрини.

2. *Легалізація інформаційного законодавства* — виділення в системі законодавства галузі та легальне закріплення її у Зводі законів України, як розділу — "Інформаційне законодавство".

3. *Кодифікація* — розробка та прийняття Верховною Радою України такого нормативного акту, як, наприклад, Кодекс України про інформацію (далі Кодекс) [262, 290].

В основу Кодексу повинні покладатися відпрацьовані юридичною наукою і перевірені практикою інкорпоровані норми чинного інформаційного законодавства України.

При розробці Кодексу увага має звертатися на визначення структури, місця юридичних норм в системі правового регулювання. Необхідно чітко визначати: суб'єкти і об'єкти інформаційних відносин; правила поведінки учасників, їх права, обов'язки (взаємні зобов'язання).

У Кодексі мають бути зібрані та систематизовані погоджені між собою вимоги і стандарти міжнародного права, зобов'язання України щодо процесу її інтеграції у світове співтовариство, у тому числі відповідно до Державної Програми інтеграції України до Європейського Союзу (із її 13-м розділом "Інформаційне суспільство") [43].

Доктринально можна визначити:

1) інформаційне законодавство є міжгалузевим комплексним інститутом (субінститут) національного права України;

2) інформаційне право в умовах інформатизації має основний предмет регулювання суспільних відносин — *інформаційний ресурс (відомості, дані, знання тощо)*.

При формуванні концепції реформи інформаційного законодавства до основних сфер правового регулювання соціальних інформаційних відносин слід віднести наступні:

- визначення та правове закріплення провідних напрямів державної політики інформатизації;
- забезпечення умов для розвитку і захисту всіх форм власності на інформаційні ресурси;
- організація та управління створенням і розвитком державних регіональних інформаційно-телекомунікаційних систем і мереж, забезпечення їх сумісності і взаємодії в єдиному інформаційному просторі України;
- правове регулювання щодо створення реальних умов для якісного і ефективного забезпечення необхідними інформаційними ресурсами громадян, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних та приватних організацій, об'єднань на основі державних інформаційних ресурсів, сучасних інформаційних технологій;
- забезпечення співвідношення інтересів суб'єктів суспільних інформаційних відносин в сфері національної безпеки, її складової – інформаційної безпеки;
- забезпечення реалізації конституційних прав осіб (приватних немайнових) на режим доступу до персональних даних – відомостей та даних про громадян та їх спільноти, організацій за умов інформатизації державних органів управління;
- державно-правове сприяння формуванню ринку інформаційних ресурсів, послуг, інформаційних систем, технологій, з пріоритетами для вітчизняних виробників інформаційної продукції, засобів, технологій;
- державне стимулювання вдосконалення механізму залучення інвестицій, розробки і реалізації проектів національної програми інформатизації та локальних програм інформатизації (установ, підприємств, організацій, всіх форм власності, міністерств та відомств, регіонів тощо);
- забезпечення правового режиму формування і використання національних інформаційних ресурсів, збору, опрацювання, накопичення, зберігання, пошуку, поширення та надання споживачам інформаційних ресурсів;
- правове регулювання щодо стимулювання створення і використання в Україні новітніх інформаційних технологій;
- визначення загроз безпеці суспільним інформаційним відносинам, регулювання процесу захисту інформаційних ресурсів, в тому числі в інформаційно-телекомунікаційних системах;
- створення реальних правових бар'єрів, недопущення свавілля державним та недержавним структурам, посадовим особам щодо примушення подання їм громадянами відомостей та даних, які існують у інших структурах.

Має утвердитися принцип презумпції невинності громадянина, а не існуючий порочний принцип недовіри до документа, який був виданий іншою інстанцією, внаслідок чого громадяни змушені витратити багато часу на ходіння по різних інстанціям, щоб підтверджувати правомірність виданих їм раніше документів. Перевірка достовірності документа, встановлення юридичного факту та його документування має бути функцією органу уповноваженого видавати відповідний документ.

Розвиток теоретико-правової бази регулювання суспільних інформаційних відносин в нашій країні має спрямовуватися на врахування зарубіжного досвіду. Особлива увага повинна звертатися на виявлення та дослідження недоліків, для уникання їх у правотворчій та правозастосовній діяльності, запобігання негативних для суспільства наслідків інформатизації.

Правотворча діяльність має здійснюватися на таких принципах наукового забезпечення:

- системний та комплексний (синергетичний) підходи у вирішенні проблем правотворчості;

- ґрунтовне фундаментальне та прикладне теоретичне обґрунтування новацій (понять, категорій тощо);

- залученням широкого кола вітчизняних фахівців;

- фахівці повинні володіти знаннями в галузі права та інформатики, теорії та практики не тільки зарубіжних країн, але й мати своє, оригінальне, новаторське бачення вирішення проблем, виходячи з специфіки реалій нашої країни;

- недопустимість необґрунтованого копіювання зарубіжного досвіду;

- повага та гуманне ставлення до людини, її честі, гідності, репутації;

- презумпція невинності громадянина, приватної особи.

Новий підхід, щодо правового регулювання суспільних відносин запропонований вітчизняною наукою інформатикою, її складовою — правовою інформатикою — це застосування принципів, підходів і методів інформатики до вирішення проблем права, зокрема правотворення, яке має базуватися на основі методології системного і комплексного підходів, зокрема теорії формування комплексних гіперсистем права. Їх системоутворюючим початком має стати Кодекс, який буде розвивати визначені в Конституції України положення щодо інформаційних відносин. Він має:

- об'єднати і розвивати норми і принципи суспільних відносин, що визначені в Конституції України;

- враховувати ратифіковані Україною нормативні акти (угоди, конвенції) міжнародного права;

- легалізувати позитивні звичаї в сфері інформаційних відносин та норми суспільної моралі, загальнолюдські цінності, визначені Організацією Об'єднаних Націй в Декларації прав людини та інших загальноприйнятих міждержавних нормативних актах.

Методологічною базою правотворення кодексу є *юридична доктрина щодо умовного поділу права України на галузі за наступною принциповою моделлю: основа – конституційне право*; його положення знаходять паралельний розвиток (у відповідності з методами правового регулювання і захисту прав) в адміністративному, цивільному, кримінальному праві та інших підсистемах національного права України, в яких *інформаційний ресурс виступає як опосередкований, додатковий (факультативний) предмет регулювання*.

Домінуючою методологією є доктрина сучасного вітчизняного конституційного права (основа – Конституція України) та найкращих здобутків міжнародного права щодо верховенства прав людини в сфері суспільних відносин, об'єктом яких є інформаційний ресурс та інформатизація.

Доктринально визнається багатооб'єктність юридичних норм, законодавства в правовій кваліфікації суспільних інформаційних відносин.

Розробка проекту Кодексу повинна проводитися методом агрегації: удосконалення окремих правових норм, чи створення нових міжгалузевих правових інститутів, що не повинно порушувати цілісність та призначення Кодексу, а покращувати, удосконалювати його дієвість в цілому, створювати нову системну якість, яка не притаманна окремим його складовим.

Напрямки, підцілі, завдання Кодексу має чітко формуватися у відповідності з теорією системи підцілей ("дерева цілей").

Серед варіантів назви майбутнього Кодексу фахівці пропонують наступні: 1) Інформаційний кодекс України; 2) Кодекс про інформацію та інформатизацію України; 3) Кодекс України про суспільні інформаційні відносини та інформаційну безпеку; 4) Кодекс про інформаційний суверенітет України; 5) Кодекс про захист інформації в Україні та ін.

Мета створення Кодексу визначається у відповідності з теорією системи цілей і є правове регулювання суспільних відносин між їх суб'єктами щодо інформації за умов інформатизації. Інше визнається підцілями, функціями, напрямками, окремими завданнями регулювання нормами Кодексу сфери суспільних інформаційних відносин.

Відповідно до традицій систематизації законодавства України система інформаційного законодавства України на рівні Кодексу може складатися із двох частин:

Частина I. Загальна частина (Загальні положення);

Частина II. Особлива частина (Особливості регулювання інформаційних відносин щодо галузей (сфер) суспільної діяльності).

Кожна із частин поділяється на розділи. Розділи, при необхідності — на глави, які складаються з окремих статей.

Загальна частина має включати основи інформаційного законодавства: завдання; сфери дії; визначення основних понять і системи правового регулювання інформаційних відносин (законодавства та підзаконних актів, їх чітку ієрархію); мова інформаційних відносин; зміст (сутність) інформаційних відносин; основні принципи інформаційних відносин; питання державної політики у сфері інформаційних відносин та інформатизації; перелік суб'єктів (учасників) і об'єктів інформаційних відносин (предмет правового регулювання); визначення інформаційної діяльності та її види; основні положення про зобов'язання в інформаційних відносинах.

Окремі розділи мають становити комплекс правових норм, таких як:

- дія та застосування норм міжнародного права;
- система способів захисту прав в інформаційних відносинах.

Вона складається з наступних глав про:

- інкорпорацію визначених у Конституції України способів самозахисту, у тому числі через суспільні об'єднання;
- способи захисту в адміністративно-правовому порядку;
- кримінально-правовий порядок захисту інформаційних відносин;
- порядок захисту за допомогою прокуратури та уповноваженого по правах людини при Верховній Раді України;
- порядок судового захисту в цивільно-правовому порядку;
- способи та порядок обігу за захистом прав суб'єктів суспільних відносин у міжнародні організації й суди.

Частина II. В особливій частині визначаються врегульовані на рівні законодавства підсистеми (сфери) інформаційних відносин із зазначенням їх системоутворюючих законів, зокрема:

- державна таємниця;
- науково-технічний інформаційний ресурс;
- телебачення і радіомовлення;
- друковані засоби масової інформації (преса);
- інформаційні відносини в інформаційно-телекомунікаційних системах;
- бібліотеки і бібліотечна діяльність;

- архіви та архівна діяльність;
- інформаційні агентства;
- зв'язок, комунікаційні системи;
- інформаційний ресурс та національна програма інформатизації

і т. ін.

Структура статті складається із чіткого формулювання диспозиції суспільних правовідносин між їх суб'єктами. У статтях, в яких визначаються правопорушення, мають бути обов'язкові посилання на різновид відповідальності: відповідно до Цивільному кодексу, Кодексу Законів про роботу, Кодексу про адміністративні правопорушення, Кримінальний кодекс.

Модельні зразки:

"... покарання за це правопорушення настає у відповідності зі статтею... Кодексу про адміністративні правопорушення України";

"... відповідальність настає у порядку, визначеному статтями... Кримінального Кодексу України";

"... матеріальна відповідальність настає у порядку, визначеному Цивільним кодексом України";

"... відповідальність настає відповідно до Кодексу законів про працю".

У Цивільному кодексі, Кодексі Законів про працю, Кодексі про адміністративні правопорушення, Кримінальному кодексі створюються відповідні розділи або глави, що стосуються питань регулювання та відповідальності за правопорушення суспільних інформаційних відносин із посиланням на норми інформаційного законодавства України.

У випадку визначення нових сфер регулювання інформаційних відносин (методом агрегації) вводяться нові розділи або глави. Зокрема, такими можуть бути наступні:

- захист персональних даних (відомостей та даних про особу, особисті відомості і т. ін.);
- забезпечення інформаційної безпеки суспільства і держави, регламентація основних організаційних заходів захисту інформаційних ресурсів (правових, управлінських, організаційно-технічних, програмно-математичних);
- захист професійної таємниці;
- державні інформаційні стандарти і т. ін.

Відповідно до законодавства України, *організація заходів щодо систематизації інформаційного законодавства* покладається на визначені Верховною Радою України його Комітети.

За участю Президента, Кабінету Міністрів, Національної академії наук, Академії правових наук, провідних наукових установ України з метою наукового обґрунтування та розробки законодавчих актів у сфері суспільних інформаційних відносин має бути сформована робоча група вітчизняних фахівців в галузі інформатики та права (науковців і практиків).

Кабінет Міністрів України визначає провідний галузевий орган центральної виконавчої влади, відповідальний за організацію та забезпечення створення проектів законодавчих актів. Цей орган безпосередньо створює умови та забезпечує діяльність робочої групи по систематизації інформаційного законодавства України. Свої пропозиції щодо організації робочої групи вносять й інші зацікавлені міністерства та відомства, сприяють її діяльності у рамках своїх можливостей і компетенції.

Проекти нормативних актів попередньо розглядаються на загальних засіданнях Консультативної ради з питань інформатизації при Верховній Раді України, Урядової комісії з питань інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності органів виконавчої влади і представників відповідних структур — міністерств, відомств та інших центральних органів виконавчої влади. Проекти нормативних актів виносяться на обговорення громадськості через засоби масової інформації. Пропозиції щодо вдосконалення окремих положень проектів нормативних актів адресуються створеній робочій групі.

Для урахування думок авторів, пропозицій та їхнього обґрунтування організуються і проводяться наукові конференції. Після розгляду пропозицій і доопрацювання, проекти нормативних актів передаються на розгляд у Верховну Раду України в порядку, визначеному для проходження законопроектів.

Розробки нових законів і підзаконних нормативних актів у сфері суспільних інформаційних відносин можуть поєднуватися із розробкою проекту Кодексу про інформацію.

Висновки по главі

З часу проголошення незалежності України напрацьовано значний масив законодавчих та підзаконних нормативних актів, які складають базу для законодавчого регулювання суспільних інформаційних відносин. Сукупність юридичних норм в цій сфері, мабуть, вже досягла критичної маси.

Чинне законодавство з регулювання соціальних інформаційних відносин базується на таких системоутворюючих нормативних актах:

Конституція України, Закони України "Про інформацію", "Про мови", "Про державну таємницю", "Про науково-технічну інформацію", "Про телебачення і радіомовлення", "Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні", "Про захист інформації в автоматизованих системах", "Про бібліотеки і бібліотечну справу", "Про інформаційні агентства", "Про зв'язок", "Про національний архівний фонд і архівні установи", "Про національну програму інформатизації", "Про концепцію національної програми інформатизації", "Про авторське право і суміжні права", "Про обов'язковий примірник документів" та інших, які створюють певні умови для розвитку їх положень в системі підзаконних актів.

Інформаційне законодавство України у своєму розвитку, характеризується тенденцією щодо прагненням до відповідності принципам та нормам міжнародного права, визначених в Конституції України норм суспільних відносин, об'єктом яких є інформація.

Закон України "Про інформацію" сьогодні в теорії вітчизняного права виступає як системоутворююча інституція інформаційного законодавства та міжгалузевого субінституту правової науки – *інформаційного права*. Окремі закони щодо регулювання режиму доступу і розповсюдження інформації, захисту інформації та забезпечення інформаційної безпеки суб'єктів інформаційних відносин можна розглядати як підсистеми системи інформаційного права. Кодифіковані норми характеризують комплексний міжгалузевий характер інформаційного права.

Доктринально вітчизняними вченими сьогодні визначається, що інформаційне законодавство є міжгалузевим комплексним інститутом (субінститут) національного права України.

Але, через об'єктивні і суб'єктивні причини сучасне *інформаційне законодавство України не має легальної чіткої, ієрархічної єдності*, що викликає суперечне тлумачення та застосування його норм в практиці.

Однак, юридичною наукою в Україні проводяться ґрунтовні цільові науково-практичні дослідження, що відбиваються в дисертаціях, на науково-практичних конференціях, семінарах, "круглих столах", великою кількістю публікацій з питань правового регулювання інформаційних відносин в умовах інформатизації.

В той же час, в Україні сьогодні сформувалося два напрямки у виборі шляху правового регулювання інформаційних відносин: перший базується на *доктрині англо-американської системи права*, а саме фрагментарному вирішенні проблем правового регулювання інформаційних відносин на законодавчому рівні в окремих законах; другий – на *доктрині європейської (континентальної) системи права*,

легальному визнанні галузей законодавства та їх систематизації на рівні кодифікації.

Перший напрямок домінує в колах суспільних, наукових і державних діячів, які вважають, що вирішення проблем нормативно-правового регулювання сфери інформаційних відносин можливо на основі ситуаційного підходу. Ця доктрина характерна для національних систем, у яких правове регулювання суспільних відносин знаходиться або на стадії зародження (просте копіювання правової системи метрополії або запозичення положень із інших національних правових систем без урахування їхньої специфіки), або при наявності певної суспільної невизначеності стосовно правового регулювання. Такий підхід був характерний для нормативно-правового регулювання багатьох сфер суспільних відносин на початковому етапі становлення України як суверенної держави. Наслідком такої правотворчої практики став ряд прийнятих Законів України, покликаних безпосередньо або опосередковано регулювати суспільні інформаційні відносини, але концептуально не погоджених між собою, а зазначені в них норми перебувають у протиріччі, чим породжують правовий хаос. Крім того, не враховується специфіка доктрини, національна ментальність населення та інші особливості соціального і державного устрою.

На нашу думку, законотворча діяльність в Україні, основана на доктрині загального права, має ряд проблем та недоліків, які потребують вирішення.

Мабуть саме тому останнім часом теорія та практика правотворчості у нашій країні схиляються до другого підходу, більш традиційного для України — до *юридичної доктрини легальної систематизації законодавства на рівні кодифікації*. Це характерно для тих галузей законодавства, у яких кількість правових норм у певній сфері суспільних відносин досягло критичної маси, а проведені наукові обґрунтування щодо їхньої систематизації доводять необхідність розробки концепції реформування.

При формуванні концепції реформи інформаційного законодавства до основних сфер правового регулювання соціальних інформаційних відносин слід віднести наступні:

- визначення та правове закріплення провідних напрямів державної політики інформатизації;
- забезпечення умов для розвитку і захисту всіх форм власності на інформаційні ресурси;
- організація та управління створенням і розвитком державних регіональних інформаційно-телекомунікаційних систем і мереж, забезпечення їх сумісності і взаємодії в єдиному інформаційному просторі України;

- правове регулювання щодо створення реальних умов для якісного і ефективного забезпечення необхідними інформаційними ресурсами громадян, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних та приватних організацій, об'єднань на основі державних інформаційних ресурсів, сучасних інформаційних технологій;

- забезпечення співвідношення інтересів суб'єктів суспільних інформаційних відносин в сфері національної безпеки, її складової – інформаційної безпеки;

- забезпечення реалізації конституційних прав осіб (приватних немайнових) на режим доступу до персональних даних – відомостей та даних про громадян та їх спільноти, організацій за умов інформатизації державних органів управління;

- державно-правове сприяння формуванню ринку інформаційних ресурсів, послуг, інформаційних систем, технологій, з пріоритетами для вітчизняних виробників інформаційної продукції, засобів, технологій;

- державне стимулювання вдосконалення механізму залучення інвестицій, розробки і реалізації проектів національної програми інформатизації та локальних програм інформатизації (установ, підприємств, організацій, всіх форм власності, міністерств та відомств, регіонів тощо);

- забезпечення правового режиму формування і використання національних інформаційних ресурсів, збору, опрацювання, накопичення, зберігання, пошуку, поширення та надання споживачам інформаційних ресурсів;

- правове регулювання щодо стимулювання створення і використання в Україні новітніх інформаційних технологій;

- визначення загроз безпеці суспільним інформаційним відносинам, регулювання процесу захисту інформаційних ресурсів, в тому числі в інформаційно-телекомунікаційних системах;

- створення реальних правових бар'єрів, недопущення свавілля державним та недержавним структурам, посадовим особам щодо примушення подання їм громадянами відомостей та даних, які існують у інших структурах.

Реформування законодавства у сфері суспільних інформаційних відносин, зумовлює необхідність виділення правових норм в цій сфері в окремий, автономний міжгалузевий інститут права та *проведення систематизації на рівні створення Кодексу.*

Основні завдання систематизації інформаційного законодавства складаються у визначенні консенсусу (згоди) у суспільних відноси-

нах, узгодженості розуміння та застосування юридичних норм, правомірної поведінки учасників інформаційних відносин; забезпеченні інформаційного суверенітету, незалежності України в міжнародних відносинах; забезпеченні інформаційної безпеки громадян, їх об'єднань, суспільства та держави як складових національної безпеки України; визначенні правомірної поведінки учасників інформаційних відносин в Україні; захисті інформації від витоку, несанкціонованого доступу, знищення, підробки, модифікації, перекручення незалежно від технологій обробки.

Розвиток теоретико-правової бази регулювання суспільних інформаційних відносин в нашій країні має спрямовуватися на врахування зарубіжного досвіду. Особлива увага повинна звертатися на виявлення та дослідження недоліків, для уникання їх у правотворчій та правозастосовній діяльності, запобігання негативних для суспільства наслідків інформатизації.

Правотворча діяльність має здійснюватися на таких принципах наукового забезпечення:

- системний та комплексний (синергетичний) підходи у вирішенні проблем правотворчості;
- ґрунтовне фундаментальне та прикладне теоретичне обґрунтування новацій (понять, категорій тощо);
- залученням широкого кола вітчизняних фахівців;
- фахівці повинні володіти знаннями в галузі права та інформатики, теорії та практики не тільки зарубіжних країн, але й мати своє, оригінальне, новаторське бачення вирішення проблем, виходячи з специфіки реалій нашої країни;
- недопустимість необґрунтованого копіювання зарубіжного досвіду;
- повага та гуманне ставлення до людини, її честі, гідності, репутації;
- презумпція невинності громадянина, приватної особи.

Новий підхід, щодо правового регулювання суспільних відносин запропонований наукою інформатикою, її складовою — правовою інформатикою — це застосування принципів, підходів і методів інформатики до вирішення проблем права, зокрема правотворення, яке має базуватися на основі науковообґрунтованої методології.

"Наука — саме складне із усіх явищ у житті людства — багатогранне. З одного боку, вона є системою знань, з іншого боку — формою суспільної свідомості, з третього — особливою сферою діяльності, із четвертого — суспільним інститутом, з п'ятого — компонентом Культури. Розгляд кожної із цих іпостасей науки зажадає не однієї журнальної сторінки".

А.В. Птушенко

ГЛАВА III

НАУКОВО-ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОВОЇ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ

З появою інформаційних технологій, відповідних інфраструктур та глобальних інформаційно-телекомунікаційних систем, які поєднують державні органи та установи різної форми власності, з'являються і нові риси організації та управління в соціумі, і перш за все, як у держави, так і у права.

Іншими словами, з'являється "двоєдина" проблема у юридичній практиці, соціальному управлінні та правовій науці: 1) місце і роль права в інформатизації суспільства; 2) вплив процесів інформатизації на правову діяльність та соціальне управління — *правова інформатизація*.

Виходячи з вищевикладеного, *правова інформатизація під якою варто розуміти організаційний, соціально-економічний і науково-технічний процеси забезпечення потреб державних органів, юридичних і фізичних осіб відомостями на базі інформаційно-телекомунікаційних систем, які здійснюють формування, накопичення, обробку, організацію і надання користувачеві масивів соціально-правових інформаційних ресурсів з метою сприяння вдосконалюванню правової системи держави і світового правопорядку. Інакше кажучи, правова інформатизація — це використання інформаційних технологій з метою вдосконалювання правової системи держави і світового правопорядку.*

Основною метою правової інформатизації є формування єдиного інформаційно-правового простору держави для створення оптимальної системи доведення до відома усіх шарів суспільства змісту правових норм, і таким чином, найбільш повного задоволення потреб у правових знаннях, забезпечення ефективної управлінської, право-

застосовної та правотворчої діяльності, формування правосвідомості, правової культури, з подальшою інтеграцією зазначених інформаційних ресурсів у світовий інформаційний простір.

Підциллю правової інформатизації стає зміна системних властивостей правової сфери з метою підвищення її сприйнятливості до інновацій, надання можливості активного та цілеспрямованого використання світових інформаційно-правових потоків та ресурсів, нових можливостей впливати на правотворчу, правоохоронну, правозастосовну діяльність, інформаційну дію права, наукові дослідження в правовій сфері, а із ними — на правову систему, державний механізм у цілому.

Процеси правової інформатизації спрямовані насамперед на те, щоб правозастосовник постійно оновлює свій запас знань у галузі права з метою прийняття адекватних рішень, розробки оптимальних правових норм, винесення справедливого судового рішення, прийняття правильного рішення про порядок захисту своїх прав та свобод і т. ін.

Вбудовування правових інформаційних технологій у правову систему держави, правову практику, механізм правового впливу та правового регулювання дозволить забезпечити досягнення наступних результатів:

1) формування адекватного соціального середовища, у якому наявні правові норми та законодавство в цілому виявляться адекватно сприйнятими, а процес правотворчості й правозастосування — усвідомленими;

2) підвищення правової культури суспільства;

3) найбільш повне забезпечення юридичної практики правовими зведеннями як нормативного, так і ненормативного характеру;

4) можливість застосування законів математичної логіки та теорії прийняття рішень при створенні правових норм, системи права, системи законодавства (при цьому досягається ще одна мета — перехід на системний, заснований на логічному моделюванні процес нормотворення);

5) системне, засноване на теорії прийняття рішень моделювання законодавства та застосування норм права й — у силу підвищення загального рівня правової культури та правової поінформованості — стимулювання на більш високому рівні усього законотворчого процесу;

6) можливість інтелектуального аналізу правових зведень шляхом створення експертних систем;

7) перехід на якісно новий рівень створення законодавства, правової системи держави в цілому [702, 86].

Правова інформатизація на даному етапі розвитку суспільства практично стала невід'ємною складовою частиною правової системи держави і надає нові можливості для її розвитку, переходу на якісно новий рівень. Цей фактор повинен стати в єдиному ряді з іншими, які створюють передумови для зміни підходів до правового регулювання в інформаційному суспільстві та основ теорії права.

Правова інформатизація, заснована на впровадженні та розвитку сучасних інформаційних технологій, національних і глобальних інформаційно-телекомунікаційних мереж у правову систему держави, відкриває принципово нові можливості організації економічної, соціальної, культурної та трудової діяльності людей, створення системи ефективного державного управління та збалансованого розвитку міжнародних відносин. Таким чином, з погляду правової системи держави, правова інформатизація дозволяє зв'язати воедино усі складові правової системи, здійснювати їхню взаємодію на принципово нових початках – за допомогою досягнень міжгалузевих наукових інституцій, і перш за все, науки *інформатики*.

3.1. Передумови та еволюція формування інформатики як наукового напрямку*

Термін "інформатика" виник наприкінці 60-х рр. минулого століття у Франції як визначення наукової галузі, що займається автоматизованою обробкою інформації за допомогою електронних обчислювальних машин. Французький термін *informatique* (інформатика) утворений шляхом об'єднання слів *information* (інформація) і *automatique* (автоматика) і означає "інформаційна автоматика або автоматизована переробка інформації". В англійських країнах цьому терміну відповідає синонім "*computer science*" (наука про комп'ютерну техніку).

Інформатика – порівняно молода наука. Історії, напевно, невідомий другий такий випадок, коли б наукова ідея, а точніше група ідей, за короткий термін пройшла шлях від ігнорування до загального визнання і сформувалася у фундаментальну науку, що у свою чергу (у настільки ж короткий термін) породила цілий ряд нових прикладних наук і наукових напрямків. Насамперед, маються на увазі такі її похідні або точніше прикладні напрямки, як біологічна, медична, військова, економічна і, нарешті, правова інформатика.

* Беляков К.І. Інформатизація: проблеми науково-методологічного та навчально-методичного забезпечення // Держава і право. – К., 2004. – № 25. – С. 223–229.

Виділення інформатики як самостійної галузі наукових знань, у першу чергу, пов'язано з розвитком комп'ютерної техніки. Причому основна заслуга в цьому належить мікропроцесорній техніці, поява якої в середині 70-х рр. послужила початком другої електронної революції. З цього часу елементною базою обчислювальної машини стають інтегральні схеми і мікропроцесори, а галузь, пов'язана зі створенням і використанням комп'ютерів, дістала могутній імпульс у своєму розвитку. Термін "інформатика" набуває нового подиху і використовується не тільки для відображення досягнень комп'ютерної техніки, але і пов'язується із процесами передачі й обробки інформації.

У силу незвичайності її становлення як галузі науки і найчастіше суперечливості трактувань, сучасне визначення, розуміння її структури, предмета і границь, вимагає попередніх пояснень і розгляду генезису її змісту.

До 1983 року існувала кібернетика, як загальна наука про інформаційно-управлінські процеси в цілеспрямованих системах будь-якої природи і про автоматизацію цих процесів за допомогою електронно-обчислювальної техніки. У її структурі формувалася інформатика, як розділ теорії інформації, досить вузька дисципліна, що вивчала наукові комунікації поза зв'язком із застосуванням ЕОМ.

Виникнення кібернетики звичайно пов'язують з ім'ям американського вченого Н. Вінера, якій у 1948 році випустив книгу *"Кібернетика чи управління та зв'язок у тварині і машині"* [244].

У розвитку ідей кібернетики в нашій країні велику роль зіграли також праці видатного вченого, академіка А.І. Берга.

Хоча процеси управління оточують людину з усіх боків (у побуті, у суспільному виробництві, у науковій діяльності), однак у повному обсязі вони не вивчалися тривалий час. Велика заслуга Н. Вінера і його послідовників у справі розвитку ідей кібернетики полягає у встановленні спільності принципів управління в складних системах живої та неживої природи. Тим самим проблема управління була поставлена у всій її повноті, що послужило початком глибокого вивчення феномена управління в техніці, живих організмах і суспільстві.

Кібернетику прийнято було вважати метанаукою. Вона не тільки охоплювала галузь знань, відведену їй Вінером, але і містила в собі усе, що в даний час ми відносимо до інформатики, і навіть те, чого не стосувалася інформатика в колишньому розумінні. Кібернетика поділялася на загальну (теоретичну), технічну, медичну, економічну,

криміналістичну, правову та інші наукові дисципліни*. Інформатика мала своє скромне, але, як здавалося, назавжди визначене "місце". Правда, ще в 1963 році Ф.Е. Темніков спробував зв'язати інформатику з ЕОМ і кібернетичними системами. Однак тоді його невелика публікація лишилася майже непоміченою [747, 121].

У 1979 році, з ініціативи В.М. Глушкова, в Академію наук СРСР надійшли пропозиції про розширення статусу інформатики, а на Міжурядовій конференції по стратегії і політиці в галузі інформатики, організованої ЮНЕСКО і проведеної в Іспанії в серпні 1978 року, уперше пролунало її визначення, як нової галузі науки, *"... пов'язаної з розробкою, створенням, оцінкою, використанням і матеріально-технічним обслуговуванням систем обробки інформації, включаючи машини й устаткування, матеріальне забезпечення, організаційні і людські аспекти, а також комплекс їх промислового, комерційного, адміністративного, соціального і політичного впливу"* [459, 2]. Однак така пропозиція не була оцінена належним образом.

У 1983 році з'явився цілий ряд наукових статей, що повертають до обговорення піднятих проблем. У них уперше було поставлене питання про необхідність виводу інформатики за рамки наукознавства і документалістики, додавши їй при цьому більш широкий статус, статус науки про інформаційно-обчислювальні системи і процеси, як елементи соціального середовища. Центральною проблемою інформатики (на відміну від кібернетики) називалася проблема "вбудовування" комп'ютерних систем у суспільне середовище. Восени 1983 року з'явилася брошура В.С. Міхалеви́ча, Ю.М. Канигіна, В.І. Гриценко "Інформатика (Загальні положення)". У ній давалося наступне її визначення: *"Інформатика — комплексна інженерна дисципліна, що вивчає всі аспекти розробки, проектування, створення, оцінки, функціонування машинізованих (заснованих на ЕОМ) систем переробки інформації, їх застосування і впливи на різні області соціальної практики"*. Далі говорилося, що *"поява цієї дисципліни обумовлена виникненням і поширенням нової — індустріальної — технології збору, обробки, передачі інформації, зв'язаної з фіксацією даних на машинних носіях"* [561, 16]. Таким чином, інформатика пов'язувалася з інформаційними технологіями і реалізуючими їх "комп'ютеризованими" системами.

* Поділ кібернетики на "галузеї" зустрічається і сьогодні. Він оснований на нерозумінні того, що кібернетика — формально-математична наука, яка абстрагується від фізичної природи об'єктів. Не може бути технічної, правової чи економічної кібернетики, як не може бути технічної, правової чи економічної математики, тому що математика може використовуватися лише в змістовному аналізі. У такому розподілі кібернетика підмінює собою інформатику, яка, будучи змістовною наукою, враховує специфіку різних галузей людської діяльності.

Почався процес формування інформатики як самостійної науки та її відділення від кібернетики. Цей процес одночасно супроводжувався певним пониженням ролі кібернетики.

У цьому ж 1983 р. в Академії наук СРСР було розглянуте питання про інформатику в її новому статусі, а в основу її визначення лягло визначення, дане В.М. Глушковым. Крім того, було вирішено створити Відділення інформатики, обчислювальної техніки й автоматизації АН СРСР.

З того часу почали з'являтися публікації з інформатики в її новому баченні, як науки про інформаційно-обчислювальні системи і процеси [234, 24–30]. При цьому явно виділялися *чотири напрямки* (школи) у сприйнятті і трактуванні нової науки. У *першому* з них, з оглядкою на захід, пропонувалося попросту відкинути термін "кібернетика", як скомпрометований, і запровадити термін "інформатика". Що ж стосується розвитку наукових напрямків і практики, то пропонувалося продовжувати роботу в тих же напрямках, що і раніше, але тепер під прапором "інформатики". Заміна термінів, зрозуміло, не могла сприяти становленню нового напрямку науки.

Другий напрямок трактувань інформатики в основному було пов'язано з працями В.І. Сіфорова. Він розглядав її як вчення про "інформацію взагалі" — *інформологію*. Цей напрямок, власне кажучи, розвивав теорію інформації Шеннона, його вчення про джерело інформації, канали, шуми, кодування, релевантність і т. ін. [715, 2–7].

Третій напрямок пов'язував інформатику з інформаційними технологіями, з акцентом на інформаційне середовище в його широкому технологічному трактуванні і всіх його сторонах — проектуванням, оцінкою, функціонуванням і, нарешті "вбудовуванням" у соціальні системи. Таким чином, розвивався погляд, виражений АН СРСР ще в 1983 році [299, 67].

Четвертий напрямок трактувань інформатики, був пов'язаний з працями Е.С. Бернштейна [185] та Ю.А. Шрейдера [835], у центрі уваги знаходилися семантичні сторони інформації, співвідношення понять "інформація" і "знання", їхнє значення і функції в процесі розвитку суспільних систем.

Існували й інші, менш значні напрямки трактувань інформатики. Ми не ставимо мету дати повний огляд відповідної літератури за всю історію інформатики. Однак хотілося б підкреслити, що в основній масі публікацій з інформатики в ті роки спостерігався акцент на логіко-математичні та технічні, чисто прикладні аспекти інформаційних систем і процесів, з виділенням, як підкреслював О.О. Дородніцин, *"трьох китів, на яких тримається інформатика: техніка,*

алгоритм, програма" [331, 46]. Різної у розумінні предмета інформатики того часу, відсутність оригінальних понять (власної аксіоматики), не "пересічних" з поняттями інших наук кібернетичного циклу, говорить про те, що дана галузь науки переживала етап нагромадження й осмислення емпіричного матеріалу. Різко переважали прикладні розробки фахівців в галузі математики і програмування, направлені на вирішення окремих питань, практично — односторонні судження. Більш того, ще не були переборені поверхневі дефініції інформатики, за принципом — *"інформатика — це те, чим займаюся я"*. В результаті, програмісти, системотехніки, представники кібернетики, семіотики, математичної лінгвістики і т. ін. займалися "перетяганням каната", а гуманітарії, у тому числі керівники і юристи, сприймали інформатику як "науку про комп'ютери", не звертаючи особливої уваги на її соціальний характер і аспекти. Виникла ідея про те, що рішення питання треба шукати на шляхах узагальнень, синтезу накопичених загальнонаукових знань і досвіду.

Ця і деякі інші ідеї і лягли в основу науки, що формувалася в структурі кібернетики, спочатку як розділ наукознавства — досить вузька дисципліна, що вивчала наукові комунікації поза зв'язком із ЕОМ і кібернетикою, а сьогодні виступаючої як самостійний науковий напрямок, що отримав назву "інформатика".

Відомо, що цілеспрямована діяльність — це взаємодія людини із середовищем, у процесі якого він свідомо домагається поставленої мети. Щоб здійснювати і тим більше оптимізувати такого роду діяльність, необхідно враховувати виникаючі при цьому логічні й інші зв'язки, що лежать не тільки в основі явищ і процесів природи, але й в основі пізнавальної (розумової) діяльності людини.

Саме тому, розкриваючи сутність інформатики в сучасному її розумінні, необхідно враховувати зауваження академіка М.В. Келдиша, який вважав, що ця галузь науки являє собою знання, що відносяться *"... з одного боку, до розкриття логіки різних процесів у людській діяльності і навіть у розвитку суспільства, і, з іншого боку — до управління ними"* [424, 35].

З урахуванням зазначених вище характерних рис інформатики, найбільш оптимальним є її визначення як науки *"про загальні закони одержання, збереження, передачі і перетворення інформації в складних управляючих системах, якими можуть бути системи будь-якої природи, у тому числі соціальні"* [84, 346].

Аналізуючи наведені вище й інші визначення інформатики, можна виділити дві дуже важливих обставини, що обумовлюють її суть. *По-перше*, те, що об'єктом дослідження інформатики, у сучасному її

розумінні, є складні динамічні системи будь-якої природи. По-друге, якщо кібернетика абстрагується від змістовного аналізу досліджуваних систем (це є предметом відповідних наук, до сфери яких відносяться ті або інші системи), то інформатика зосереджує основну увагу на вивченні загальних закономірностей, а також розробці шляхів оптимізації їхнього функціонування й управління ними на основі змістовного аналізу інформаційних процесів, що протікають у них, із використанням певних методів і засобів. Іншими словами, інформатиці властивий інформаційно-управлінський характер.

Нині стверджують, що поява інформатики зробила справжній переворот у науці і техніці, докорінний перелом у ряді наукових уявлень. Важко переоцінити роль інформатики в процесах розвитку науки і виробництва, інтеграції і диференціації наукових знань. Чим же обумовлюється така роль інформатики, у чому конкретно проявилася її настільки революціонізуюче значення?

Насамперед, необхідно відзначити, що найважливішим внеском сучасної інформатики в загальний науково-технічний прогрес стали *ідеї про об'єднання і функціонування живих і неживих самоврядних систем*, що послужили основою процесу інформатизації. Це, насамперед, дозволило приступити до практичної реалізації проблеми комплексної інформатизації різних сфер людської діяльності й органів соціального управління, а також до створення автоматизованих інформаційних систем (АІС), здатних виконувати деякі дії, аналогічні розумовій діяльності людини, що знаходять застосування при вирішенні широкого кола задач.

Такий *технологічний аспект значення інформатики* і її внесок у практичну діяльність. Однак її значення в науково-технічному прогресі цим не обмежується. Не менш істотний вплив вона зробила на деякі теоретичні елементи ряду наук, поповнивши їх своїми ідеями і новими методами дослідження. Ось чому з'ясування сутності інформатики буде неповним, якщо хоча б взагалі не розглянути її зв'язки з *іншими науками і місце в загальній системі сучасного наукового знання*.

Як відзначав академік Б.М. Кедрів, поняття "місце" у системі наук виражає два аспекти: " ... по-перше, сукупність усіх зв'язків і відносин між даною наукою і безпосередньо з нею дотичними науками, а через них і більш віддаленими від неї, отже з усією сумою людських знань (це відповідає розгляду питання з його структурної сторони), по-друге, певний рівень розвитку наукового пізнання, що відображає відповідний рівень розвитку самого зовнішнього світу, а тим самим наявність переходів між даною наукою і безпосередньо пов'язаними з нею в загальному ряді наук, що відповідає розглядові питання з його історичного або генетичного боку" [422, 489].

Нижче (рис. 3.1) у схематичній формі показані зв'язки інформатики з основними галузями науки (суспільними, природними, технічними і так званими, науками кібернетичного циклу*).

З рисунка видно, що зв'язки інформатики із зазначеними науковими напрямками лежать у двох площинах. По-перше, у площині спільності об'єкта дослідження, що робить інформатику міждисциплінарною галуззю знання (на рисунку це позначено зонами перетину). По-друге, у площині методів пізнання: суспільні, природні і технічні науки поставляють інформатиці завдання (більш темні стрілки), а інформатика дає методи їхнього вирішення (більш світлі стрілки). У свою чергу інформатика, так само як інші науки, використовує методи наук кібернетичного циклу. У цьому розумінні науки кібернетичного циклу є як би метанауками стосовно інших наук, у тому числі і до інформатики. Їхнє співвідношення (спільні риси і розходження) є особливо цікавим для більш глибокого з'ясування місця і статусу науки інформатики в системі знань. Тому, на наш погляд, необхідно зупинитися на цьому питанні більш докладно. Такий аналіз досить глибоко був здійснений Ю.М. Канігіним та Г.І. Калитичем [413, 78–79], однак він вимагає деякої корекції, обумовленої часовими факторами розвитку статусу інформатики, як науки.

Отже, кібернетика виникла як наука про загальні властивості цілеспрямованих систем біологічної, технічної і соціальної природи. Вона абстрагується від їхніх конкретних властивостей, фізичної природи і

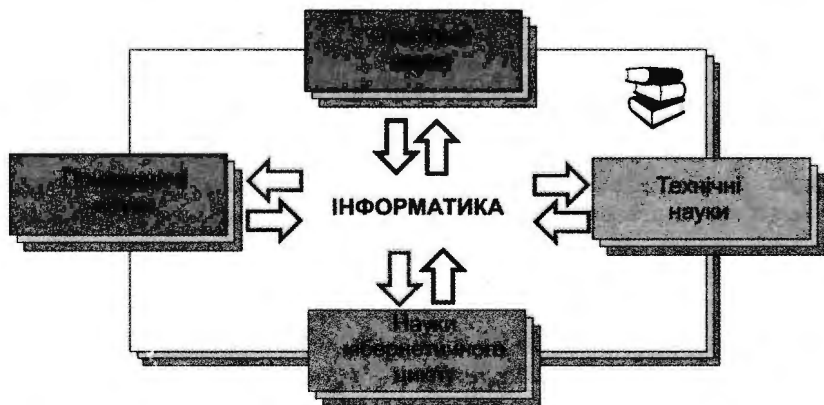

Рис. 3.1. Зв'язки інформатики з основними галузями наукових знань

* Під категорією "науки кібернетичного циклу" ми розуміємо сукупність теоретичної кібернетики, теорії інформації — як математичної теорії зв'язку, системотехніки — як теоретичних основ створення ЕОМ, математичної лінгвістики, і семіотики.

вивчає ізоморфізми — структурні подоби різних систем. Створили її математики. Як математику не можна розділити на технічну, економічну, соціальну, правову і т. ін., так і кібернетику не можна поділяти за галузями людської практики. І якщо такий розподіл має місце, то, як зазначалося вище, воно засновано на непорозумінні і на тому, що в цьому випадку кібернетика підмінює інформатику, що на відміну від неї виходить зі змістовного трактування об'єкта. Саме в цьому принципова відмінність кібернетики, як науки про загальні сторони управління і зв'язку в цілеспрямованих системах будь-якої фізичної природи, від інформатики, як науки про використання інформаційного ресурсу в соціальних системах.

Кібернетика відноситься до наук формально-математичного циклу, а інформатика — до наук змістовного циклу. У кібернетики, як і у математики, фізичний об'єкт узагалі відсутній. Кібернетика з її головним розділом — теорією інформації — виступає, по суті, галуззю математики. *Інформатика ж має свій фізичний об'єкт — цілеспрямовані системи соціальної природи.* Вона вивчає змістовний, а не абстрактно-математичний предмет — інформаційний ресурс, тобто повідомлене людське знання (гносеоінформацію) як фактор управління соціальними системами — виробничими, науковими, правовими і т. ін. Інформатика вивчає динаміку кібернетичних систем соціальної природи як результат інформаційної роботи інформаційно-управлінських підсистем.

Головне в переході від кібернетики і традиційної теорії інформації до інформатики — це включення до аналізу проблем зовнішньої роботи (корисної віддачі) інформаційних систем. Інакше кажучи, поряд з виробленням інформаційних ресурсів, тобто побудовою інформаційних процесів і систем, інформатика розглядає споживання інформаційних ресурсів — проміжне і кінцеве їхнє використання, перетворення в "рушійну силу" об'єктів. Це і є перехід від *інформатики* до *інформдинаміки*, головний момент якого складає аналіз корисної роботи інформаційних систем.

Таким чином, канонічну теорію інформації можна назвати *інформстатикою*, оскільки вона не враховує механізму впливу інформаційних повідомлень на об'єкти, їхню динаміку, роль інформації в системі користувача. Інформатику можна назвати *інформдинамікою*, оскільки в центрі її уваги саме "рушійна сила" інформаційних ресурсів, механізм їхнього впливу на зовнішній об'єкт, весь процес інформаційного супроводу динаміки, тобто функціонування і розвитку об'єкта.

Важливо розуміти, що інформатика не замінює собою кібернетику, а має свій напрямок розвитку. Кібернетика вивчає загальні властивості цілеспрямованих систем різної природи й абстрагується від конкретної специфіки кожного їхнього виду (див. табл. 3.1).

**Порівняльні характеристики наук: кібернетики, теорії інформації, системотехніки,
інформатики [413, 78–70]**

Показник	Теоретична кібернетика	Теорія інформації (математична теорія зв'язку)	Системотехніка (теоретичні основи створення ЕОМ)	Теоретична інформатика
<i>Об'єкт</i>	Процеси регулювання (управління) у природі, техніці і суспільстві.	Зв'язок (сигналізація) у природі, техніці і суспільстві.	ЕОМ, включаючи математичне забезпечення, кібернетичні пристрої, обчислювальні системи.	Інформаційні технології (системи різних класів і призначення, що реалізують інформаційні технології).
<i>Предмет</i>	Спільні закони управління і зв'язку в цілеспрямованих системах будь-якої природи – біологічних, штучних (технічних), соціальних.	Кількісні величини інформаційних процесів: оптимальне кодування і передача повідомлень.	Логіко-обчислювальні системи і пристрої для автоматичного перетворення буквено-цифрової інформації на основі використання двоїчних елементарних сигналів.	Інформаційний ресурс як соціальна сила – закони і механізми його накопичення, переробки та використання.
<i>Метод</i>	Математичне моделювання (системна оптимізація), математичний експеримент (машинне моделювання).	Збігається з кібернетикою.	Математичне моделювання; фізичний (технічний) експеримент.	Математичне моделювання, соціологічний аналіз, соціальне проектування, метод аналогій.
<i>Вихідний пункт (практична потреба виникнення)</i>	Ускладнення практичних завдань цілеполагання і досягнення мети, машинізація управлінських процесів.	Потреби розвитку електричного зв'язку, телекомунікацій.	Вичерпання можливостей традиційної автоматизації. Посилення регульованих систем і розв'язуваних науково-технічних завдань.	Потреба оволодіння "інформаційним вибухом"; необхідність ефективного впровадження ЕОМ (інформтехнологій) у соціальній практиці.

Показник	Кібернетика	Теорія інформації (математична теорія зв'язку)	Системотехніка (теоретичні основи створення ЕОМ)	Інформатика
<i>Основні поняття (аксіоми)</i>	Зворотний зв'язок (позитивна, негативна), що керує підсистема (суб'єкт); керована підсистема (суб'єкт); ізоморфізм; інформація, мета, цілеспрямована система т ін.	Збігаються з поняттями кібернетики, плюс: БІТ, повідомлення, кількість інформації; шум, надмірність, канал, джерело, одержувач, код, релевантність, надійність і т. ін.	Збігаються з поняттями кібернетики, теорії інформації, плюс: архітектура, процесор, алгоритм, програмне забезпечення, команда, інтерфейс, уведення, висновок, обчислювальне середовище, інформаційна система і т. ін.	Інформаційний ресурс, соціальна ентропія, інформаційне середовище, соціальний БІТ, напруженість інформаційного поля, корисна робота (віддача) ЕОМ, коефіцієнт корисної дії ЕОМ, інформдинамічні об'єкти, творчі системи, інформаційна ланцюгова реакція, соціальний інтелект, повний інформаційний потік (цикл).
<i>Основна мета (практична функція)</i>	Передача функцій інтелекту штучним системам; обґрунтування шляхів і способів створення ЕОМ, роботів, інших пристроїв, що реалізують зворотний зв'язок.	Підвищення пропускної здатності, надійності каналів зв'язку шляхом усунення обмежень, що впливають з наявності перешкод (шуму); підвищення релевантності повідомлень.	Створення ЕОМ, роботів та іншої кібернетичної техніки, комп'ютеризація народного господарства, створення Розробка інформаційних технологій; інформатизація суспільства.	Інформатизація суспільства; технологізація соціально-комунікативних процесів, створення індустрії інформатики як сфери народного господарства.

На шляху кібернетичного підходу йде також розвиток *концепції детермінізму*. *"Бачити не тільки причинно-наслідкові зв'язки, але і функціональні ланцюги, враховувати не тільки вплив причини на наслідок, але і зворотний вплив наслідку на причину, і не просто враховувати, а кількісно вимірювати таку взаємодію, і не просто вимірювати, а моделювати структурні взаємини складних систем, — це те нове і важливе, що дала кібернетика в галузі наукового пошуку"* [413, 81]. Іншими словами, кібернетика розширює методологічний арсенал науки і розкриває ізоморфізми — структурно подібні механізми управління в живій природі, техніці, суспільстві, з чим і пов'язані її специфіка і загальнонауковий статус.

Інформатика вивчає не просто соціальні системи (ця справа суспільних наук) і інформаційні технології як засіб використання інформаційного ресурсу в соціальних системах. Її об'єкт — *інформаційно-телекомунікаційні системи, що втілюють інформаційні технології*. Причому вони виступають оригінальним об'єктом, феноменом сучасної історичної практики.

Інформаційні системи народжуються як соціотехнічні симбіози, що реалізують людино-комп'ютерні (ерготехнічні) інформаційні процеси складної природи, у яких потоки повідомлень зливаються воедино з соціальним інформаційним ресурсом*. Це принципово новий і важливий історичний феномен, що знаменує перехід суспільства на новий рівень життєдіяльності.

В даний час перед суспільством виникають складніші проблеми забезпечення ефективної взаємодії штучної робочої сили у вигляді інтелектуалізованих інформаційних систем і природної робочої сили (людей), штучного інтелекту, що виникає у вигляді інформаційної мережі, і природного історично сформованого соціального інтелекту. Така взаємодія вимагає вирішення не тільки технологічних проблем сполучення технічних і "людських" способів представлення інформації, але і структурних, організаційно-правових, ергономічних проблем. Усі вони відносяться до предметної галузі інформатики, оскільки їхнє вирішення так чи інакше пов'язане з формуванням і використанням інформаційних систем. Формально-математичні науки, якими виступають кібернетика і теорія інформації, не можуть дати

* Інформаційні системи біологічної і технічної природи, не пов'язані з переробкою людських знань (гносеоінформації), вивчаються біонікою, а також безпосередньо біологічною і технічною інформатикою, генетикою, системотехнікою, теорією автоматичного регулювання. Стосовно них система знань не виділяється в самостійну науку. Тут — аналогія з наукою управління, що, як відомо, виділилася в самостійну галузь знань лише щодо до самих складних соціальних систем, тоді як функціонування біологічних систем залишилося в рамках предмета генетики.

вичерпний аналіз цих систем. Треба врахувати і наступне: теорія інформації як розділ кібернетики має справу тільки з формалізованими системами і формалізованими знаннями, а інформатика розглядає як формалізовані, так і неформалізовані системи.

Особливо слід зазначити природу мікропроцесорної техніки і підхід до неї кібернетики й інформатики. Ерготехнічна природа інформаційних систем є наріжним каменем у побудові дисципліни інформатики. Гносеоінформаційний процес завжди передбачає суб'єкт (спостерігача), із позиції якого відбувається зняття ентропії об'єкта. Причому, людина — активний елемент у системі, генератор інформації, цілеполагаючий елемент, першоджерело і кінцевий споживач інформації.

Кібернетика абстрагується від фізичної, тілесної сутності комп'ютера як програмно-технічного комплексу, його устрою, технічних параметрів (це предмет системотехніки) так само, як і від його конкретних функцій, сфер застосування, соціальної корисності (це предмет інформатики). У центрі уваги інформатики — конкретні сторони функціонування людини й інформаційних технологій у творчому процесі.

Слід зазначити також різне розуміння науки про комп'ютер у нашій країні і за рубежом. Там під наукою про комп'ютер найчастіше розуміють інформатику. У той же час вона ототожнюється з кібернетикою, обчислювальною технологією, системотехнікою, трактується як дисципліна з чисто комп'ютерної обробки даних, ціль якої — відповідь на питання: як повинні виглядати штучні інтелектуальні системи? Це можна розуміти як суперечку про слова. І кібернетика, і системотехніка, і інформатика, так чи інакше, покликані вивчати комп'ютер, але розглядають його з різних боків. Кібернетику комп'ютерна техніка цікавить як "безтілесні" цифрові автомати. Системотехніка, навпаки, вивчає плоть комп'ютера як логіко-обчислювальних систем, що реалізують зворотні зв'язки. Інформатику комп'ютер цікавить як знаряддя соціальної практики, засобу переробки семантичної інформації, здійснення організаційних процесів. Інформатика розглядає роль комп'ютерної техніки в нагромадженні і використанні знань, як інформаційного потенціалу суспільства, їхню рушійну силу в прогресі.

Таким чином, на сучасному етапі розвитку прийнято сприймати поняття "інформатика" як у широкому, так і вузькому розумінні.

Інформатика в широкому розумінні являє собою єдність різноманітних галузей науки, техніки і виробництва, пов'язаних із технологією переробки інформації (головним чином за допомогою інфор-

маційних технологій — комп'ютерних систем і телекомунікаційних засобів зв'язку) у всіх сферах людської діяльності.

Інформатику у вузькому розумінні можна представити як напрям, що складається з трьох взаємозалежних частин: технічних засобів (*hardware*), програмних засобів (*software*) і алгоритмічних засобів (*brainware*).

У свою чергу, інформатику, як у цілому, так і кожну її окрему частину звичайно розглядають із різних позицій: як виробничо-економічну галузь, як фундаментальну науку, як прикладну дисципліну (рис. 3.2).

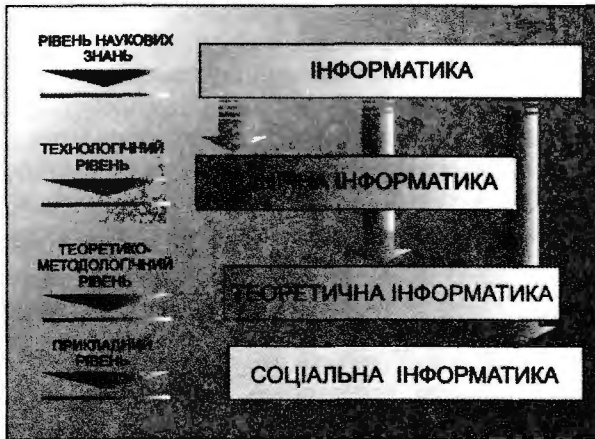

Рис. 3.2. Класифікація інформатики за рівнями

Інформатика як виробничо-економічна галузь складається з однорідної сукупності підприємств різних форм господарювання, що займаються виробництвом комп'ютерної техніки, програмних продуктів і розробкою сучасної технології переробки інформації, а також частини економіки держави, сегмента ринку. У такому розумінні інформатика виступає як *національна інфраструктура інформатизації суспільства*, розглянутого нами вище. При цьому науковою основою інформаційного середовища є саме *технічна інформатика*.

Інформатика як фундаментальний напрям наукових знань займається розробкою методології створення інформаційно-аналітичного забезпечення процесів управління будь-якими об'єктами на базі інформаційних технологій і систем. При цьому вона розглядається як *теоретична інформатика*, об'єктом якої є інформаційні системи. У проблематику теоретичної інформатики потрапляють питання значен-

ня інформаційних систем, їхньої структури, функціонування, загальні закономірності.

Мета фундаментальних досліджень у теоретичній інформатиці — одержання узагальнених знань про будь-які інформаційні системи, виявлення загальних закономірностей їхньої побудови і функціонування.

Інформатика як прикладна дисципліна займається:

- вивченням закономірностей інформаційних процесів, що відбуваються в суспільстві;
- створенням інформаційних моделей комунікацій у різних галузях людської діяльності;
- розробкою інформаційних систем і технологій у конкретних соціальних галузях і виробленням рекомендацій щодо їхнього життєвого циклу: для етапів проектування і розробки систем, їхнього виробництва, функціонування і т. ін. При цьому головна функція інформатики полягає в розробці методів і засобів перетворення інформації і їхньому використанні в організації технологічного процесу її переробки.

Основні завдання прикладної інформатики полягають у наступному:

- дослідження інформаційних процесів будь-якої соціальної природи;
- розробка інформаційної техніки і створення новітніх технологій переробки інформації на базі отриманих результатів дослідження інформаційних процесів, що відбуваються у суспільстві;
- рішення наукових і інженерних проблем створення, впровадження і забезпечення ефективного використання інформаційних технологій у всіх сферах громадського життя.

Перераховані задачі, що виникають перед інформатикою та вирішуються нею, додають їй соціального характеру, а це дає привід розглядати її як *соціальну інформатику*.

Уперше поняття "соціальна" було запропоновано О.В. Соколовим і О.І. Манкевичем у 1971 році і стосувалося не інформатики, а кібернетики. Академік О.Д. Урсул, один з основоположників соціальної кібернетики, розглядав її як наукову базу формування інформаційного суспільства, що зароджується. При цьому один з головних моментів у розумінні змісту основних категорій і практичної важливості соціальної кібернетики полягав у тому, що *"ця наука покликана відкривати і досліджувати інформаційні ресурси, як найважливіший фактор перспективного соціального розвитку, як складної, якісно більш досконалої організації діяльності суспільства, переходу на новий виток еволюції сучасної цивілізації — до інформаційного суспільства"* [764, 135].

Сучасна соціальна інформатика виникла на стику декількох наукових дисциплін, головними з яких можна вважати інформатику, філософію, соціологію і психологію. При цьому соціальна інформатика розглядається як самостійний напрямок наукових досліджень в галузі інформатики, що має свій предмет, завдання і методи досліджень.

Характеризуючи соціальну інформатику і визначаючи її значення, можна з упевненістю сказати, що вона відкрила для вивчення таку сферу явищ реального світу, до якої наукові дослідження раніше не мала систематичного доступу: інформація в соціальній діяльності.

Соціальна інформатика як будь-яке наукове знання має багаторівневу структуру:

1-ий рівень – теоретико-методологічний (основні категорії, поняття і закономірності проходження інформаційних процесів у суспільстві);

2-ий рівень – прикладний (соціальний "зріз" економічних, управлінських, правових, психологічних і інших аспектів інформатизації);

3-ий рівень – функціональний, чи емпіричний (соціальні аспекти створення, впровадження та адаптації інформаційних технологій у відповідних предметних галузях) (рис. 3.3).

Рис. 3.3. Класифікація соціальної інформатики

Соціальна інформатика відіграє методологічну роль для так званих "галузевих інформатик": економічної, правової, психологічної, соціологічної інформатики та інших. У кожній із них, також, крім свого предметного поля, входить другий і третій рівень соціальної інформатики як наукового знання. Так, наприклад, *правова інформатика* неминуче займається соціальними зрізами правових аспектів інформа-

тизації й аспектами створення і впровадження інформаційних технологій в організаційно-правову сферу соціальної діяльності.

Соціальну інформатику в даний час потрібно розглядати не тільки як актуальну проблему прикладних досліджень на стику традиційних і нових наукових дисциплін, пов'язаних із проблемою інформатизації суспільства, але і як важливий напрямок фундаментальних досліджень проблем і закономірностей розвитку суспільства.

Об'єктом соціальної інформатики при її сучасному трактуванні виступають будь-які інформаційні технології — способи опрацювання соціальної семантичної інформації (даних, сигналів і знань), реалізовані за допомогою інформаційних систем, переважно оснований на мікропроцесорній і телекомунікаційній техніці і що представляють собою програмно-технічні, людино-машинні (соціотехнічні) комплекси різного класу і призначення. Соціальна інформатика вивчає всі сторони їхньої розробки, проектування, створення, аналізу і використання в соціальній практиці.

Поняття технології припускає також комплекс наукових і інженерних знань, втілених у прийомах праці, наборах матеріальних, технічних, енергетичних, трудових факторів виробництва, способах їхнього поєднання, з метою створення продукту (інформаційні ресурси, як було показано вище, також є продуктом) або послуги, що відповідають певним вимогам, стандартам. У такому розумінні термін "технологія" нерозривно пов'язаних з інформатизацією як виробничого, так і соціального (невиробничого) процесу.

Інформаційні технології несуть у собі два початки — технічний (інженерний) і людський (соціальний), причому останній, як категорія соціальної інформатики, виступає головним. На відміну від виробничих (енергоперетворюючих), інформаційні технології як об'єкт соціальної інформатики, відносяться до соціальних (знанняперетворюючих) технологій.

Звичайно, соціальні технології, як і виробничі, пов'язані з перетворенням речовини й енергії. Але це не самоціль, а засіб інформаційних перетворень. *Переробка інформації і вироблення нових знань за допомогою інформаційних систем, співвіднесених із цілями користувачів, — функціональне призначення інформаційних технологій.*

Інформаційні технології сьогодні виникають як засіб вирішення протиріччя між прискореними темпами придбання знань, що нагромадилися і продовжують накопичуватися, з одного боку, можливостями і масштабами їхнього соціального використання — з іншого. У цьому їхнє історичне значення.

При соціальному трактуванні науки інформатики говорять про *вторинні об'єкти* — соціальних підсистемах [413, 17], що з'явилися

задовго до комп'ютера і самої інформатики. Мова йде про системи соціального управління, економічні системи, системи права і законодавства і т. ін. Соціальна інформатика дозволяє по-новому осмислити функціонування зазначених галузей громадського життя, обґрунтувати шляхи їхнього розвитку на базі інформатизації. Це вторинні, опосередковані об'єкти.

Як уже говорилося, поява інформатики безпосередньо пов'язана з інформаційними технологіями, що реалізують інформаційно-телекомунікаційні системи. На цьому елементі об'єктного рівня, інформатика не виходить за рамки сформованих понять, задовольняючи тими поняттями, що вироблені науками кібернетичного циклу. Однак у міру розвитку й ускладнення розуміння інформаційних систем виникає потреба в нових підходах і нових поняттях. Це вже перехід до предметного рівня.

Таким чином, *"... інформатика на рівні, що розглядається – об'єктному рівні, стає науково-інженерною основою, швидко зростаючою за масштабами і значенням індустрії знань, що у міру розвитку вже не може задовольнятися чисто інженерним (прикладним) забезпеченням, а вимагає створення нової теорії – переходу від формально-технічного (об'єктного) до змістовно-значеннєвого (предметного) рівня розгляду і вирішення завдань соціальної гносеоінженерії"* [413, 17].

Об'єкт соціальної інформатики досить складний і різноманітний. Його коротка характеристика обумовлена тим, що прикладні і технологічні сторони інформатики представлені масою робіт, присвячених устаткуванню, програмному забезпеченню, організації обчислень і т. ін., а соціальні – більш докладно ми маємо намір розглядати нижче.

Предметом вивчення соціальної інформатики, як науки в широкому значенні, *"... є процеси інформатизації суспільства, а також їхній вплив на соціальні процеси, у тому числі – на розвиток і становлення людини в суспільстві, на зміну соціальних структур суспільства під впливом інформатизації"* [446, 5]. Іншими словами, соціальна інформатика – це наука, що вивчає комплекс проблем, пов'язаних із проходженням інформаційних процесів у соціумі.

При виборі свого предмета, соціальна інформатика розглядає змістовну (значеннєву) сторону створення і функціонування інформаційно-телекомунікаційних систем і технологій, пов'язаних з їхньою сутністю, соціальною віддачею, корисністю, місцем у суспільних системах, історичним значенням як фактора радикального прогресу і виходу суспільства на якісно нові історичні рубежі.

Ускладнення інформаційних систем, поширення масштабів їхнього створення, поглиблення проникнення в соціальну практику, а

головне — перехід до штучного інтелекту як технологічної бази інформаційно-управляючих систем — все це оголило і до крайності загострило проблеми, що відносяться до всього технологічного циклу збору, переробки і застосування інформації в пізнавальних, організаційно-правових та інших процесах, висунуло на перший план спільні проблеми змісту в них інформаційних процесів, а також значення інформаційних технологій.

Предметом соціальної інформатики, як фундаментальної науки, виступає інформаційний ресурс — його сутність, закони функціонування, механізми взаємодії з іншими ресурсами суспільства і впливу на соціальний прогрес. Перехід на рівень інформаційного ресурсу в його змістовному трактуванні означає перехід до вивчення внутрішніх зв'язків і закономірностей соціальної динаміки, основаної на використанні інформаційних технологій. Таким чином, предмет соціальної інформатики — це те, що можна думкою побачити, лише піднявшись на більш високу сходинку абстракції.

Інакше кажучи, інформаційно-телекомунікаційні системи що створюються, з їхніми технічними засобами, комунікаційними мережами зв'язку, алгоритмами, програмним забезпеченням подібні шкарлупі горіха. Щоб побачити його ядро, потрібно відвернутися від конкретної, зримої структури інформаційних систем, пристрою комп'ютера, їхньої фізичної роботи, способів програмування, представлення даних і постаратися роздивитися, що за цим приховано. Потрібно зуміти побачити й у структурах соціального управління, облікових і звітних показниках, документах, стандартах, регламентах, процедурах і т. ін. елементи єдиного інформаційного процесу, його неподільні частини. Необхідно побачити "рушійну силу знання в чистому вигляді".

Соціальна інформатика як наука про закони вироблення, передачі, розповсюдження та використання інформаційного ресурсу в суспільній практиці формує теоретичний фундамент під використання інформаційно-телекомунікаційних систем, що, як відомо, і призначені для посилення інформаційних процесів у суспільстві, використання інформаційного ресурсу. Мова йде, насамперед, про спеціальні інформаційні системи, основні на мікропроцесорній техніці, які реалізують інформаційні технології, тобто інженерну обробку знань (*Knowledge engineering*). Соціальна інформатика "переглядає" всі аспекти розробки цих систем — їхнього проектування, створення, використання не тільки з формально-технічної, але й зі змістовного боку, а також комплекс економічного, політичного, управлінського, правового і культурного впливу на соціальну динаміку. У галузь аналізу соціальної інформатики потрапляють і традиційні системи перетворення інфор-

мації і розповсюдження знань. Але вона розглядає їх із певного боку – із позицій вироблення і використання інформаційного ресурсу, форм і способів впливу зазначених систем на суспільний прогрес, можливостей їх технологізації. Таким чином, предметом соціальної інформатики є інформаційний ресурс як "симбіоз" знання й інформації (інформація у вигляді понятійного знання). Інформаційний ресурс виступає як предмет цієї науки, як зі змістовної, так і з формально-математичної, і технічної сторони. Це змістовна і квантифікуєма категорія, що дозволяє зайняти соціальній інформатиці своє дуже важливе місце в системі наук.

Наука (нове знання) виступає як найважливіша складова соціального інформаційного ресурсу не "сама по собі", а тільки в складі єдиного інформаційного потенціалу суспільства, включаючи відповідні організаційні системи, форми комунікативного процесу, систему матеріальних носіїв інформації. Говорити про вплив науки на що-небудь без інформаційного процесу безглуздо. Наукова ідея повинна перетворитися в інформацію, тобто бути закодованою, переданою по каналу, прийнятою адресатом, щоб можна було її застосувати на практиці в найвищій її формі – у формі знань. Чим більше потенціал знань, тим важливіше завдання розвитку інформаційно-комунікативних сфер суспільних відносин. Знання повинні певним чином фіксуватися, трансформуватися, розподілятися, розповсюджуватися, прийматися і перероблятися. Процес цей строго виборчий; у кожному конкретному "місці", у кожний конкретний момент потрібні не "знання взагалі", а певний комплекс відомостей.

Саме інформаційні технології і виступили новим засобом перетворення знань в інформаційний ресурс суспільства, його новим рушійним фактором, стали засоби ефективного його використання. Інформаційний ресурс став основним ресурсом людства, головною цінністю сучасної цивілізації. Але виникли і складні проблеми, що відносяться до ролі, механізми функціонування, соціальних наслідків його використання. Для їхнього вирішення і потрібна була нова наука – соціальна інформатика.

Необхідно розмежовувати предмет соціальної інформатики, як фундаментальної науки, її об'єкт і інструментарій, – інформаційно-телекомунікаційні системи, програмне забезпечення, мережі зв'язку і т. ін. Без комп'ютера немає інформатики. Але не можна називати інформатику наукою про комп'ютер. Звичайно, практична необхідність в інформатиці виникла саме в зв'язку з використанням комп'ютера. Але, "відштовхуючись від комп'ютера", інформатика насамперед ставить нові поняття – інформаційний ресурс і його

соціальну корисність, віддачу. Тому її можна назвати *інформдинамікою* — наукою про розвиток соціальних систем під впливом інформаційного ресурсу (семантичної інформації).

При такому підході до соціальної інформатики визначається *двоїтий характер інформаційного ресурсу*. Соціальна інформатика — не наука про знання (такими є гносеологія, семантика), не наука про інформацію і її переробку (такими є кібернетика, теорія інформації, теорія ЕОМ). *Це наука про інформаційний ресурс, що у своєму визначенні має дві нероздільні сторони: формально-логічну (інформаційну) і семантичну (когнітивну).*

Формально-логічна сторона — перший аспект інформаційного ресурсу як фундаментального поняття, формується в результаті узагальнення практики комп'ютеризації і розвитку інженерії знань. Це формування почалося в 70-і роки на ранніх етапах створення штучного інтелекту, з появою підходів, оснований на використанні спеціально оброблених знань у прикладних системах різного призначення.

Розвиток формально-логічного напрямку в основному був пов'язаний з практикою створення інтелектуальних систем, головна особливість яких складається в наявності в них бази знань і механізму їхнього висновку ("логічної машини"). Необхідним був розвиток формально-логічних підходів, мов програмування, створення моделей представлення знань. Виникли узагальнені представлення в галузі автоматизованих інформаційних систем, їхньої природи, функцій, загальної структури, сутності інформаційних технологій, їхніх рівнів і т. ін.

Однак, для успішного розвитку робіт в галузі штучного інтелекту всього цього виявилось недостатньо. Потрібні були просування в "когнітивному", змістовному напрямку, у створенні моделей, оснований на структурах організації людської пам'яті, використанні фреймів, семантичних мереж. З цим пов'язане формування другого аспекту категорії інформаційного ресурсу, його когнітивної, змістовної сторони. Найвидатніші японські фахівці в галузі штучного інтелекту У. Харуки та І. Мицуру зауважують: *"В основі методів використання представлення знань лежать, головним чином, математична формалізація і логічна повнота. Навпаки, когнітивний підхід оснований на розумінні процесу усвідомлення будь-чого людиною, тому представленням знань у даному випадку властива скоріше виразність, ніж математична добірність і строгість. Проте, посилюється тенденція до перегляду в майбутньому існуючого становища. Крім того, якщо дослідники логічного напрямку вибирають об'єктом своїх досліджень порівняно прості задачі, то дослідники когнітивного напрямку (другий аспект*

поняття "інформаційний ресурс" вирішують реальні, порівняно складні завдання, які вимагають уведення нових понять і методології. Тому ми вправі вважати, що істотний прогрес у технології застосування інженерії знань був досягнутий завдяки зусиллям саме цієї категорії дослідників" [787, 8].

Саме в рамках формування когнітивно-змістовного аспекту поняття інформаційного ресурсу потрібні фундаментальні "прориви", уведення принципово нових понять, не відомих кібернетиці, теорії інформації й іншим наукам кібернетичного циклу. Розвивається розуміння залежності знань від комунікацій, тобто визначального впливу на процеси пізнання інформаційних зв'язків, виникають нові підходи до масової творчості, формується поняття соціального (колективного) інтелекту. Головним об'єктом вивчення в рамках цього напрямку виступає співвідношення категорій "дані", "інформація" і "знання", перехід одного в інше, а також фазовий перехід знання в соціальну силу.

У. Харуки та І. Мицуру писали: "... у 80-і роки з'явилися такі завдання, що викликали труднощі навіть у дослідників когнітивного напрямку, тому виникла необхідність перегляду існуючих теоретичних основ. У зв'язку з цим було запропоновано кілька корисних концепцій, методи їхнього моделювання і практичного втілення, основаних на впровадженні ідей логічного підходу в когнітивне представлення знань, а також розширення рамок існуючої логіки (для додання їй більшої гнучкості) з урахуванням практичного застосування логічного представлення знань. Інакше кажучи, обидва ці підходи розвиваються у взаємозв'язку один з одним" [787, 8]. Ці підходи злилися в рамках дослідження такого фундаментального поняття, як інформаційний ресурс — його сутності, законів і механізмів розвитку, накопичення і соціального використання (перетворення в "соціальну силу"), тобто в рамках предмета соціальної інформатики.

Однак, саме головне, чого не помітили зазначені вище фахівці, полягає в тому, що мова йде про створення нової науки — соціальної когнітології, або теорії функціонування соціального інтелекту. Когнітологія — це особистісна наука (психологія індивідуальної творчості). Тим часом принципи, що лежать в основі інтелектуальних, творчих процесів, далеко виходять за рамки психології пізнання; вони стають базою функціонування соціального (колективного) інтелекту. Як результат, народжується наука, що вивчає механізми колективної творчості, появи народження соціального знання.

Отже, поняття інформаційного ресурсу зводиться до того, що це — знання, яке володіє всіма атрибутами поняття "інформація",

і, навпаки, це — інформація, що володіє всіма атрибутами поняття "знання" у традиційно-філософському значенні слова. Можна сказати і так: інформаційний ресурс — це семантична інформація, тобто інформація у вигляді понятійного знання. З ним пов'язане розуміння предметної галузі соціальної інформатики, її специфіки, відмінності від кібернетики, системотехніки, семіотики, а також соціальної ролі цієї науки.

Отже, соціальна інформатика пов'язана не стільки з індивідуальним, скільки з суспільним (колективним) знанням і свідомістю. К. Маркс підкреслював, що свідомість "... із самого початку є суспільний продукт, і залишається ним, поки взагалі існують люди" [541, 29]. Індивідуальні розумові процеси зливаються в єдиний процес життєдіяльності соціального інтелекту, завдяки інформаційним зв'язкам між людьми. Інакше кажучи, інформаційний ресурс робить людське знання масовим, а значить колективним. Соціальний інтелект узагалі не можна розглядати поза інформаційно-комунікативним процесом.

У розумінні інформаційного ресурсу принципове значення має форма існування і представлення знань. Знання — це відображення тієї або іншої сторони об'єктивної дійсності, виражене у вигляді ідей, понять, уявлень про якийсь предмет або явище*. Знання — жива, діалектична система; вони передаються іншим людям, матеріалізуються, існують у трьох формах: "живі" знання (кваліфікація); упереджені знання; інформація (повідомлення). Інформаційним ресурсом стають знання у вигляді повідомлень.

Соціальна інформатика вивчає особливості інформаційного ресурсу, як ресурсу соціального прогресу, механізми його взаємодії із матеріальними (енергія, матеріали, праця, знаряддя праці) і інтелектуальними ресурсами суспільства, тобто з іншими формами існування знань — кваліфікацією, матеріалізованими знаннями.

Інформаційний ресурс — інтелектуальний ресурс. Взаємозв'язок цих категорій є фактор колективної творчості і головні труднощі при розумінні його природи і функцій складається в розкритті механізму переходу "знань у силу", способів його впливу на матеріальні фактори у формі прогресу.

Інформаційний ресурс не сам по собі "рухає" системи. Рушійною силою систем виступають матеріальні сили — енергетичні, трудові фактори, а інформаційний ресурс переводить ці матеріальні фактори

* Тут мова йде про понятійне знання — знання закодоване, виражене семантично. Є, як відомо, і інший вигляд знань — інтуїтивних, породжених у підсвідомій сфері, що, перш ніж стати повідомленням, повинні бути виражені у вигляді понять, тобто семантично.

з латентного в активний стан, направляє їх у задане русло, тим самим забезпечуючи приріст вільної енергії в цілеспрямованих системах соціальної природи за рахунок зниження їхньої ентропії.

Інформаційний ресурс — це відчужувані знання, що стають повідомленнями. Він може виступати в *пасивній* і *активній* формах. У залежності від них він може бути *потенційним* і *кінематичним*. До пасивного відносяться такі форми існування знань, при яких вони не пов'язані, або слабо пов'язані, із конкретними предметними галузями, що виникають у процесі цілеполагання. Це — книги, журнальні статті, патентні описи, а також банки даних. До пасивних форм існування інформаційного ресурсу можуть відноситися і знання, прив'язані до конкретних предметних галузей — вибірки, витяги з баз даних і т. ін., якщо вони не комплексні, тобто недостатні для їхнього цілеспрямованого застосування.

До *активних форм* існування інформаційного ресурсу відносяться п'ять основних: модель, алгоритм, програма, проект, а також бази знань як елемент, підсистема штучного інтелекту. Кожна з цих активних форм інформаційного ресурсу може мати різні ступені спільності, науково-технічний рівень і завершеність (комплексність). Однак у цілому ці форми можна трактувати як стадії дозрівання інформаційного ресурсу, ступені доведення його до готовності перетворитися в "силу".

У функціональному відношенні *моделі уявлення знань* поділяються на три види — *тезові, аналітичні, синтетичні* (ТАС-моделі). Алгоритми також поділяються в залежності від ступеня спільності. При цьому важливо прагнути до створення вирішальних алгоритмів. Програма і проект — кінцеві, синтетичні форми існування інформаційного ресурсу в його життєвому циклі, за яким іде перетворення "знань у силу". У вигляді програми і проекту, а найчастіше у вигляді вирішального алгоритму інформаційний ресурс безпосередньо протистоїть ентропії розглянутого об'єкта.

Модель, алгоритм, програма, проект як активні форми інформаційного ресурсу — виступають у якості антиентропійного інструменту. Однак програма і проект виділяються серед них своєю закінченістю і готовністю до прямого інформаційного впливу на об'єкт із метою зняття його ентропії.

З погляду когнітивного підходу до поняття інформаційного ресурсу, інформаційне суспільство — це суспільство, структури, технічна база і людський потенціал якого пристосовані для оптимального перетворення знань в інформаційний ресурс і його переробки з метою переведення з пасивних форм (книги, статті, і т. ін.) в активні (моделі,

алгоритми, програми, проекти). Але особливе значення для активізації інформаційного середовища суспільства має створення сучасних баз знань, що досягається на шляху якісного перетворення традиційних баз даних, породжених ранніми поколіннями інформаційних систем до появи систем штучного інтелекту.

Знання, індивідуальні та загальнолюдські, багато років залишалися, і усе ще залишаються поза базами даних і знань. Вирішувалися лише поверхневі рутинні, завдання в галузі інтелектуального потенціалу, що легко піддаються формалізації. Тим часом сьогодні зріст сукупного обсягу знань і ускладнення суспільних зв'язків ведуть до того, що окремі люди втрачають можливість одержувати потрібні їм знання, а суспільство позбавляється найцінніших індивідуальних знань. Цю проблему і повинні вирішити сучасні інформаційні технології.

3.2. Основні ідеї інформаційно-управлінських технологій

У традиції, яка сягає ще Аристотеля, прийнято розрізняти два значення поняття "техніка". У першому вона позначає визначені навички, майстерність, уміння чи рівень майстерності, які проявляються в тій чи іншій діяльності. В другому — інструменти, механізми, машини і спорудження, тобто різні артефакти, використовувані для створення інших артефактів, здатних задовольняти найрізноманітніші потреби — від матеріальних до духовних. У цій роботі поняття "техніка" буде вживатися переважно в останньому значенні.

На відміну від техніки, *технологія*, у звичайному, чи в традиційному, розумінні являє собою *набір різних операцій і навичок, реалізованих у фіксованій послідовності у відповідних просторово-тимчасових інтервалах і на основі цілком визначеної техніки для досягнення обраних цілей*. Технологія, отже, нездійсненна без техніки, техніка ж без адекватної їй технології марна або неефективна. Будучи пов'язаними між собою, техніка і технологія належать до різних світів: перша — до світу речей, друга — до світу діяльності. При цьому варто розуміти, що технологія і діяльність не тотожні. Можлива не технологізована, нераціональна діяльність: діяльність у стані екстазу, неосудності, психозу, що складає з неупорядкованих актів чи операцій, нарешті, діяльність, здійснювана без застосування техніки чи не орієнтована на створення кінцевого продукту у вигляді артефактів чи соціально значимих ситуацій. Таким чином, *технологія являє собою особливу операційну систему, здійснену й осмислену лише в зв'язку з технікою і зафіксовану у вигляді визначених знань і навичок, що виражаються,*

зберігаються і передаються у вербальній, письмовій чи іншій¹ формі. Завдяки цьому, технологію можна транслювати від покоління до покоління, від одного соціуму до іншого, передавати від ареалу до ареалу.

У тій мірі, у якій різні види діяльності опосередковані технікою, вони виявляються в більшій чи меншій мірі технологізованими. Тому невірно пов'язувати поняття технології лише з технікою, використовуваною в процесі виробництва матеріальних благ. Юрист і діловод, які застосовують комп'ютери, організаційну техніку, техніку зв'язку, поліграфію і т. ін., діють на основі різних технологій. Зміна техніки вимагає зміни технології. Без цього, починаючи з якогось моменту, техніка стає непродуктивною, а її розвиток гальмується. І навпаки, зміна технології рано чи пізно повинна привести до створення адекватної техніки. В іншому випадку технологія виявляється нереалізованою. Техніка і технологія постійно впливають одна на одну, хоча тимчасові й історичні інтервали, протягом яких ці взаємні впливи стають явними, можуть стає дуже значними. В міру розвитку людського суспільства і включення все нових артефактів у систему людської діяльності, вона усе більше технологізується.

Технологія стає включеною в систему найрізноманітніших суспільних відносин і діяльних структур. І тут виникає нова двоєдність, нове розрізнення усередині цілісності. Технологія стає фактором різних суспільних модифікацій і трансформацій, впливаючи на різноманітні соціальні структури і підсистеми суспільства. У цьому проявляється *соціогенна функція технології*. Водночас з цим суспільство як у цілому, так і його окремі структури і підсистеми можуть всіляким образом впливати на технологію, а через неї і на техніку, трансформуючи їх, стимулюючи, деструктуючи і навіть руйнуючи. У цьому проявляється *техногенна функція суспільства*. Таким чином, первісний клінч переростає в клінч вищого порядку. Тут відкривається можливість нового підходу до поняття цивілізації і культури, можливість їхньої нової інтерпретації, що надалі дозволяє прояснити механізми впливу інформатизації на суспільство і суспільства на темпи і результати інформатизації.

Будь-яка технологія є раціональною діяльністю. Однак визначення й інтерпретація раціональності не прості і не однозначні.

У Платона *раціональна діяльність — діяльність за правилами, основу яких складають особливі інтелектуальні моделі — ідеї*. У Аристотеля це *сублімувалося в концепцію логіки як систему правил розумного, тобто раціонального міркування, що гарантує одержання істинних висновків із істинних посилок*. Хоча класична логіка стала лише часткою, хоча і дуже важливим, варіантом логіки, який лежить у її основі,

Філософська ідея вплинула на всі подальші концепції раціональності. Картезіанство ще сильніше логізувало ідею раціональності, розглядаючи в якості раціональної діяльність, що спирається на дедукцію з очевидних інтуїтивних основ, а сам розум ідентифікувався з набором логічних операцій, швидкістю їхнього виконання й обсягом пам'яті. Гоббс, Лейбниц і Кант по-різному продовжували цей підхід. Однак сутність його залишалася однією і тією ж: раціональність розглядалася як діяльність за правилами, абстрагованими із практики побудови природничо-наукових теорій і математичних доказів. Ця традиція знаходить завершення в трансцендентальній феноменології Гуссерля, що представляє собою синтез картезіанських і кантіанських традицій.

Інші інтерпретації раціональності представлені К. Поппером, С. Тулміним, Т. Куном, Д. Кіксом та іншими авторами. Для Поппера *раціональність — це, насамперед, критика, принципова можливість для логічного чи емпіричного спростування. У Тулміна вона поєднується набором моделей пояснень і досліджень, прийнятих певною науковою елітою. У Куна, особливо в його останніх роботах, вона виявляється рафінованим стандартом, що де-факто здійснює діяльність вчених у рамках цієї наукової парадигми.* Сучасний німецький філософ К. Хюбнер показав, що всі ці концепції лише різні, абстрактні перерізи наукової раціональності.

Іншу, розширювальну концепцію раціональності висунув Д. Кікс, який показав у результаті ретельних досліджень, що *раціональність являє собою особливий універсальний соціокультурний феномен, що регулює погоджену групову діяльність.*

Що ж у дійсності являє собою раціональність? Будь-яка соціально значима діяльність, у результаті, здійснюється колективно. Для цього необхідно, щоб члени даного соціуму розуміли один одного, узгоджено діяли, керуючись при цьому загальноприйнятими і загальнозначущими стандартами, еталонами, нормами і правилами діяльності і спілкувалися за допомогою мови, яка володіє семантичною і прагматичною ідентичністю.

Сукупність стандартів, еталонів, норм поведження і права, принципів діяльності, правил і ціннісних установок, загальнозначущих для членів даного соціуму і трансльованих від покоління до покоління, зафіксованих у мові соціуму і здійснюючих функцію адаптації і виживання в соціоприродному середовищі існування, і утворить раціональність. Оскільки соціоприродне середовище, історичний досвід, умови буття і життєдіяльності різних людських співтовариств різні, то різні соціуми мають різні раціональності, що характеризують визначену стійкість і соціальний імунітет відносно інших раціональностей.

Індивідуальна і групова діяльність орієнтована на пристосування до соціоприродного навколишнього середовища, виживання, твердження і розширення сфери життєдіяльності. Вона має враховувати об'єктивні закономірності, обставини і ситуації і разом з тим немислима без взаєморозуміння взаємодіючих індивідів. Тому у всіх типах і видах раціональності містяться об'єктивні і інтерсуб'єктивні компоненти. Останні проявляються, наприклад, у наявності деяких загальних фундаментальних регулярних структур у самому мисленні і пізнанні індивідів через потребу розуміння і споглядання. Саме до них і редукується раціональність у філософії європейського раціоналізму, у тому числі і раціональність наукова, хоча в дійсності вона являє собою, безсумнівно, більш складний етносоціокультурний феномен. Оскільки будь-яке розвинуте суспільство є великою, складною ієрархічною системою з численними соціальними і діяльними структурами, які перетинаються між собою, остільки в суспільстві існує не одна-єдина, а безліч взаємодіючих, частково співпадаючих і водночас конфліктуючих, раціональностей. Їхнє наукове обґрунтування проводиться на рівні теорії єдності і боротьби протилежностей.

Тому тип поведінки і діяльності, установки й аргументи, сприймані і звичні, можуть оцінюватися членами іншого професійного, етнічного, соціального чи релігійно-культурного співтовариства, як щось нераціональне і навіть ірраціональне, аномальне. Саме нездатність чи небажання осягти й оцінити раціональність інших соціумів, далеку чи навіть протилежну своїй власній, є основою соціального й індивідуального нерозуміння. Однак плюралізм взаємодіючих, раціональностей, що доповнюють чи конфліктують, які виробляються різними підсистемами великих соціальних систем, неможливий без наявності єдиного загального для усіх раціонального ядра, що забезпечує їхнє реальне де-факто, дане співіснування в рамках визначеної історичної спільності. Його наявність служить також підставою для такої категорії, як інтергрупове взаєморозуміння і без якого будь-який соціум чи не утворився, чи просто б розпався.

Таким чином, раціональність фіксує як би два моменти: внутрішній і зовнішній. Перший визначений єдністю типів діяльності для всіх членів даного соціуму, і цим детермінується спільність стандартів, норм, правил, принципів і цінностей, що утворюють дану раціональність. Другий фіксує відмінності даної раціональності від всіх інших. Цим другим моментом у значній мірі порозуміваються і труднощі взаєморозуміння між представниками соціумів з різними національностями, і той подив, а іноді і повне заперечення, що викликають чужі звичаї і стандарти поведінки при стиканні з іншою

спільністю. Отже, раціональність, є необхідною умовою життєдіяльності кожного соціального утворення, у тому числі колективу. У той же час в житті суспільства та індивіда завжди відбуваються більш-менш радикальні зміни, інновації, не передбачені механізмами раціональності. Постійно виникають відхилення від загальноприйнятих стандартів і правил. Тому поряд з раціональною діяльністю і поведінням у кожному суспільстві насправді існує нераціональна і навіть ірраціональна діяльність. Перша сприймається як відхилення чи випадковий нестандартний акт, не ворожий раціональності, що не руйнує її в якихось межах, сумісний з нею і навіть який нею мається на увазі або, у результаті, що допускає створення нової раціональності чи включення у вже існуючу. Друга ж — принципово не сумісна ні з якою раціональністю і сприймається соціумом як результат індивідуальної чи соціальної патології на даному рівні суспільної свідомості. Наприклад, злочинність, як негативне суспільне явище, є ірраціональною діяльністю, індивідуальною патологією окремих членів суспільства.

Раціональність допускає інкорпорування в життя будь-якого соціуму в суспільному мисленні і діяльності людей, культурного й етнічного життя будь-якого народу, професійної діяльності і ін. Але всі ці діяльності структури в більшому чи меншому дозуванні містять у собі ірраціональне і нераціональне. Принципова важливість розуміння цієї обставини пов'язана з тим, що наукова і технологічна діяльність являють собою не тільки спеціальні види діяльності раціональної, але, що набагато важливіше, орієнтовано на раціоналізацію всього того, що, будучи нераціональним (через ентропію), піддається раціоналізації. У цьому значенні створення, наприклад, штучного інтелекту, мова про який піде надалі, є не просто спроба комп'ютерної симуляції чи імітації мислення, а особлива діяльність по здійсненню раціонального мислення за допомогою інформаційної технології, що аж ніяк не ідентично мисленню взагалі. Точно так, сама технологізована діяльність — це діяльність раціоналізована, а розходження віддалених і родинних технологій лише демонструє плюралізм раціональностей, що завжди існували й існують у суспільстві. Небезпека глобальної та абсолютної раціоналізації, якою так звані "реакційні романтики" докоряють технократично орієнтованих мислителів і в якій убачають збіднення і спрощення людської діяльності та гуманітарного начала, не що інше, як сучасний міф, через який вчені-суспільствознавці пояснюють своє нерозуміння, чи небажання пізнати закономірності природи, її метод і вміло їх застосовувати в соціальній практиці. Чисто раціональна соціальна

діяльність, як щось абсолютне, неможлива так само, як реально практично неможливо що-небудь абсолютно чисте, однорідне чи ізотропне. Це умовні наукові категорії, які дозволяють пізнавати світ через методологію теорії систем і її складову — *теорію соціальних систем*. Творчість, що представляє собою вище втілення людського начала, взагалі неможлива без евристичних (позараціональних) механізмів. Сам перехід від однієї раціональності до іншої позараціональній з позицій теорії евристики. Раціональність, відповідно до теорії діалектики, не тільки не протилежна позараціональності, але і неможлива без її. Для розуміння соціальних процесів, важливим є усвідомлення того, що руйнівним фактом для всіх раціональних структур є ірраціональність. Дійсна ірраціональність деструктивна не тільки для раціональної діяльності, але і для дійсної творчості. Нерозривність і взаємододатковість раціонального і нераціонального, рутинного і творчого, колективного, стандартизованого і нормованого, вільного та індивідуального дають ключ до розуміння *особливої функції технології — формування цивілізації і культури*.

Але особливу важливість ідея раціональності здобуває для розуміння соціогенної ролі інформаційно-управлінської технології, як фактора, що постійно раціоналізує суспільство, за допомогою процесів управління і правового регулювання. Інформаційна цивілізація, що виростає на її основі, не зможе, зрозуміло, цілком виключити і раціональні, і нераціональні процеси та механізми в людській діяльності. Однак, безсумнівно, її варто розглядати як самий великий соціально-історичний прорив у напрямку глобальної раціоналізації людського буття й інтелектуальної діяльності.

3.3. Інформаційна сутність права та соціального управління

Відомо, що *"норма права з погляду інформаційного підходу — це зведення про належне, дозволене (таке, що заохочує) або заборонене поведіння, про умови здійснення правомірної поведінки, а також про несприятливі наслідки невиконання вимог держави"* [493, 16]. Саме ця властивість норми права і надає праву можливість виконувати інформаційну функцію, робить його як не можна більше "зручним" для процесів інформатизації. Норма права, таким чином, виступає джерелом зведень, але впливати вона починає тільки після того, як про неї та її зміст стане відомо. Саме це і визначає інформаційну сутність права взагалі. Разом з тим, варто наголосити, що *"поведінка особистості визначається не самою правовою нормою і не зведеннями про неї чи її змісті, а сформованим уявленням про правові приписи, тобто правосвідомістю"* [701, 43].

Щодо теорії організації управління соціальними системами, то нагадаємо, що під інформацією (інформаційним ресурсом. — К.І.) в ній розуміють множину повідомлень (відомостей) про стан системи управління в конкретний момент часу, просторі, колі осіб, тобто різних факторів, що впливають на цю систему. У цьому контексті інформаційні ресурси (ІР) у процесі управління соціальними системами розглядається як дискретна категорія, статичну сутність якої слід розуміти з діалектичних (змінних, порівняльних) позицій, у ряду категорій *"минуле — сучасне — майбутнє"*.

Оскільки керована система — сфера застосування адміністративних і юридичних дій, як правило, перебуває за межами організаційної системи, то значна частина відомостей чи даних про її стан можуть бути отримані лише в процесі активного й цілеспрямованого пошуку з боку структурних елементів (підрозділів) організаційної системи управління. Таким чином, суб'єкти організаційної системи управління передусім самі активно організують пошук відомостей та даних. Звичайні загальноприйняті засоби і канали їх отримання (такі як листи і повідомлення громадян, громадських та державних організацій, повідомлення преси, радіо) стають недостатніми.

Наприклад, для успішної організації управління діяльністю правоохоронними органами по боротьбі із злочинністю, як суб'єктами державного управління, організується пошук та виявлення ІР про здійснені і підготовлювані злочини, про осіб, які їх вчинили чи можуть вчинити, злочинців, які ховаються від правосуддя тощо. Процес цього "пошуку" також регламентується чинним законодавством.

Відомо, що будь-яке управлінське рішення приймається не лише на основі та в залежності від характеру відомостей про керовану систему. Його вибір визначається також природою відомостей, які містяться в нормах, що регламентують діяльність відповідних органів управління соціальною системою (наприклад, органів державної влади чи самоврядування) — управляючого інформаційного ресурсу (ІР).

У державному управлінні, наприклад, рішення про методи та засоби впливу на керовану систему приймаються на основі відомостей про неї і у відповідності з управляючим (управлінським) ІР, що носить нормативний характер. У цій взаємозалежності закладені передумови та гарантії прийняття оптимальних управлінських рішень у рамках принципів і вимог законності.

Дослідниками відмічається, що керівник 50—90% часу витрачає саме на роботу з відомостями (інформаційну роботу, спілкування (комунікацію). Керівник займається цим, щоб реалізувати свою роль у міжособистих відносинах, інформаційному обміні і процесах прий-

няття рішень щодо функцій управління. Обмін інформацією є однією із самих складних проблем на будь-якому рівні ієрархії [555]. Аналогічної позиції притримується Р.А. Фатхутдинов [774, 222].

Якщо юридичну та управлінську (адміністративну) діяльність розглядати, як комунікативний процес – процес інформування чи обміну повідомленнями, то можна виділити наступні *базові його елементи*:

- *суб'єкти управлінських відносин: відправник* – особа, що генерує відомості (ідею чи повідомлення) і передає їх, та *отримувач* – особа, якій призначені відомості і яка їх інтерпретує;

- *повідомлення* – відповідним чином закодовані відомості;

- *канали (засоби зв'язку)* – технології перетворення, передачі отримання повідомлень.

При обміні повідомленнями (відомостями чи даними) відправник і отримувач проходять декілька взаємопов'язаних етапів відносин. Завдання відправника повідомлення скласти (сформулювати) його і використати канал зв'язку так, щоб отримувач зрозумів його зміст. При цьому кожні сторони однозначно повинні розуміти вихідну ідею (інформацію). Однозначність розуміння отримувачем повідомлення забезпечується за допомогою зворотного зв'язку. Слід пам'ятати, що кожен етап обміну є одночасно пунктом, у якому зміст може бути викривлений чи повністю втрачений.

Таким чином, ми визначили, що за допомогою повідомлень реалізується зв'язок між суб'єктом і об'єктом, між управляючою та керованою частинами системи управління. Тобто, ефективну реалізацію всіх принципів та функцій управління забезпечує вчасно отримані і якісні повідомлення.

Сама цінність ІР в сфері управління може визначатися не тільки за допомогою кількісних, формально-логічних, семантичних, але й інших засобів. Тому визначення цінності ІР можна пов'язувати, зокрема, з поняттям мети, що характеризує всяку людську діяльність, у тому числі і правову та управлінську.

Інформаційну сутність адміністративної та юридичної діяльності, на нашу думку, можна розглядати як *"... послідовність дій щодо пошуку, одержання, використання, поширення і збереження інформації, а також будь-яка дія або сукупність дій, здійснених через процеси в автоматизованій системі, що пов'язані із збиранням (набуттям, придбанням), створенням, реєстрацією, накопиченням, збереженням, захистом і поширенням (розповсюдженням, реалізацією) інформаційних продуктів"* [205, 86], тобто, як інформаційний процес.

Інформаційні процеси протікають на усіх рівнях соціальної ієрархії — на рівні суспільства в цілому, великих та малих соціальних груп, спільнот, трудових колективів, окремої особи і її індивідуальної свідомості (інформаційно-психологічні процеси), і, нарешті у нормотворчій, правозастосовній та правоохоронній — правничій — діяльності.

Розглядаючи інформаційні процеси у механізмі правового регулювання О.О. Гаврилов виділяє наступні *інформаційні бар'єри*, що сполучені з ними.

Технічні бар'єри — створення штучних перешкод, що перешкоджають упевненому прийняттю радіо- і телепрограм, тобто поширенню радіо-, теле- та інших технічних сигналів у смузі частот, на яких здійснюється віщання по ліцензії, індустріальні перешкоди, тобто штучні перешкоди, які виникають при експлуатації технічних пристроїв у процесі господарської діяльності.

Бар'єр незнання (непоінформованості). Споживач не знає, що необхідна йому інформація реально існує.

Бар'єр зв'язку. Споживач знає, що потрібна йому інформація існує, але не має можливості одержати її. Причини тут можуть бути різні — від відсутності зв'язків між фахівцями, установами, країнами до явного або неявного небажання широко поширювати інформацію.

Мовний бар'єр. Інформація доступна, але вона написана на незнайомій споживачеві мові. У цьому випадку споживач ігнорує такі відомості та дані.

Поширення правової інформації з каналів масової комунікації нерідко пов'язане з таким явищем, як *надмірність — позитивна й негативна*.

Позитивна надмірність правової інформації необхідна для оптимізації усього процесу комунікації. Вона використовується засобами масової інформації (кількаразові повторення характерних ситуацій для їх кращого засвоєння аудиторією). Позитивна надмірність часто використовується законодавцем як прийом підвищення ефективності сприйняття нормативних актів.

Негативна надмірність порушує нормальний плин інформаційного процесу. Вона являє собою свого роду "шум" або "перешкоди". Наприклад, це "декларативні" норми права. Декларативність була характерна для багатьох законодавчих актів, прийнятих в умовах адміністративно-командної системи управління. Специфіка декларативних законів і норм полягає в тому, що вони не забезпечені відповідним механізмом їх реалізації. Не виконуючи функцій регуляції і саморегуляції, такі закони несуть надлишкову інформацію [275, 35—37].

Очевидно, що вчений не врахував бар'єр, що, на нашу думку, може мати найважливіший вплив на процеси обмеження можливостей інформаційних процесів, у тому числі в механізмі правового регулювання. Ми маємо на увазі, перешкоди, що може здійснювати саме адміністративний бюрократизм та правове регулювання, так звані "адміністративно-правові перешкоди". Прикладом може служити Наказ Міністерства транспорту та зв'язку України "Про затвердження Порядку проведення державної реєстрації електронних інформаційних ресурсів" [70], й незабаром скасованого тим самим відомством в результаті бурхливої реакції громадськості [71]. Очевидно, що прийнятий нормативний акт є невдалою спробою правового регулювання всесвітньої мережі Інтернет. Дійсно, проблема адміністративно-правового регулювання відкритого інформаційного простору, елементом (технологічним втіленням) якого і є саме зазначена інформаційна мережа, завдяки деяким негативним проявам, що мають місце в її існуванні, існує практично у всіх країнах світу. Але таке її вирішення з боку держави, на думку багатьох вчених та практиків в цій галузі, не є вдалим. Цей адміністративно-бюрократичний крок з боку держави значно порушує не тільки принципи організації всесвітнього інформаційного простору, а й права людини. Очевидно, що державне управління цією сферою повинно базуватися на інших засадах, перш за все технологічних.

Таким чином, IP розглядається, як потужний інструмент, за допомогою якого можна впливати на волю, вчинки, прийняття рішень всіх без винятку учасників суспільних відносин. Від характеру і ціленаправленості IP, інтенсивності її надання, суттєвим чином залежить рівень організації соціальних систем, їх визнання, повага чи ігнорування і протидія.

Отже, інформаційна сутність права та соціального управління сьогодні стає "рушійною силою" прогресу в галузі впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у сферу правової діяльності і соціального управління – *правової інформатизації*. Однак тут не повинне скластися враження, що інформація всесильна. Як вірно відзначається у літературі, інформація виконує "... широкий, але все-таки обмежений клас завдань. Вона є специфічною формою взаємозв'язку, взаємодії компонентів системи, а також системи в цілому з навколишніми умовами; обслуговує всі рівні, функції управління...; містить відомості про методи і засоби управління...; є безпосередньою причиною, яка визначає вибір системою того чи іншого варіанту поводження, переходу системи в новий стан, що забезпечує її рух до заданої мети" [141, 244].

3.4. Загальні питання удосконалювання юридичної та управлінської діяльності під час інформатизації*

Нині в країні склалася система виділених центрів обробки, збереження і відображення інформаційних ресурсів (ІР), багато в чому працюючих локально. Така структура ефективна при потребі в найпростіших, рутинних ІР. Новій інформаційній сфері адекватні інформаційні структури типу нейтронних мереж у живих організмах, здатні об'єднати наявні масиви даних, повідомлень і знань, як було показано нами вище, у єдину систему національних інформаційних ресурсів (СНІР). У цьому зв'язку важливо перевести процес формування інформаційних структур у більш широке русло, що охоплює зміну організаційних служб, юридичних норм і механізмів управління.

Формування інформаційних структур управління повинне включати:

- спрощення структури управління за рахунок радикального скорочення рівнів ієрархії управлінських ланок, що має привести до зменшення числа допоміжного персоналу;
- уніфікацію, агрегацію, перехід до типових взаємосумісних модулів, забезпечення сумісності елементів системи;
- зменшення або повну ліквідацію випадків перетворення управлінських відомостей чи даних при їх ретрансляції.

Безумовно, необхідною й обов'язковою умовою інформатизації суспільства виступає таке формування соціальних інформаційних структур, яке відповідає сучасним вимогам нової технологічної бази. Однак інформатизація — не тільки технологічний, а головним чином соціальний процес і найважливіший її напрямок є удосконалювання соціального управління, його перекладу в якісно новий стан. Не принижуючи ролі технічної бази інформатизації, ми вважаємо, що головні і найбільш складні проблеми інформатизації знаходяться в соціальних перетвореннях управлінської, юридичної, економічної і, нарешті, культурної галузей. Чим ширші масштаби процесу інформатизації, тим ясніше стає домінуюча роль систематизації інформаційних зв'язків і потоків у соціальному управлінні, правовій діяльності й інших соціальних середовищах.

Для визначення основних напрямків робіт у галузі інформатизації правничої діяльності та соціального управління, чіткої визначеності у виникаючих при цьому завданнях, насамперед, необхідно виробити нове мислення, по-іншому глянувши на організаційно-управлінські

* Див.: *Беляков Ю.І.* Інформатизація організаційно-правової сфери суспільної діяльності // *Право України.* — К., 2004. — № 6. — С. 88–92.

процеси. На жаль, інерція мислення більшої частини управлінського апарату впливає на економічний ріст у масштабах усієї країни. Необхідна "реформа свідомості" і, насамперед, — в управлінні. У сучасних умовах ця реформа тотожна інформаційному підходу, системному баченню з позицій реальних цілей прогресу і вирішальної ролі в ньому організаційно-інформаційних факторів, а значить комунікаційних, інтелектуальних і людських факторів.

Такий підхід, насамперед, означає повне розуміння процесів управління як інформаційних процесів. При цьому управлінський апарат виступає як інформаційна система, а *управління — як одержання, переробка, передача, застосування інформаційних ресурсів*. Незважаючи на активність інформатизації, нинішня управлінська технологія залишається "паперовою", тому що основним носієм відомостей та даних виступає документ. Але ж саме цей факт обумовлює структури управлінських органів, процедури, форми і регламенти.

Саме "паперова", а точніше "людино-паперова" форма представлення повідомлень диктує інші атрибути управлінської діяльності. Наприклад, не можна скасувати чи різко скоротити кількість бюрократичного конторського апарату, радикально змінити штатні розписи, не змінюючи "паперової" форми представлення повідомлень. Не можна також скасувати і скоротити збори, виробничі наради, "планерки", "летючки", сидіння в приймальнях і інші форми "фізичного представництва" людей — основного "пожирателя" робітника часу і головного фактора знецінювання праці управлінського персоналу, не змінюючи документальну форму ділового спілкування на діалогову з дистанційною взаємодією. Таким чином, вузловою проблемою удосконалювання процесів управління в період інформатизації є заміна "паперової" технології на "безпаперову", з повсюдним упровадженням сучасних інформаційних технологій (ІТ).

Принципово важливим є також розуміння основних ідей інформатизації не тільки з боку фахівців, але і всіма керівниками. Це означає, що вони повинні відрізнити інформативні, нові, корисні дані і зведення від неінформативних, тобто марної, а може і шкідливих повідомлень. При цьому технологічно важливими стають поняття *дезінформації* (помилки, помилкових зведень), оскільки дезінформація відіграє деструктивну роль у цілеспрямованих системах.

Важливо системне бачення, при якому облік, звітність, плани, нормативи, стандарти виступають як окремі елементи цілісної системи — елементи єдиного і нерозривного інформативного процесу. Неможливо поліпшувати їх окремо одне від одного. Усе це конкретно-технологічні поняття єдиної "паперової" інформатики, зв'язані з

передачею і прийомом повідомлень. При такому підході стають важливими такі нові поняття, як *релевантність*, *інформаційна місткість документів*, *шум*, *надмірність* і ін.

Особливо слід зазначити необхідність чесного підходу до самого процесу управління. Основною технологічною вимогою, основою, без якої неможливо ефективно вести роботу з удосконалювання системи управління, стають здоровий глузд, виявлення недоліків, об'єктивний аналіз положення.

У центрі нового соціально-економічного бачення повинні знаходитися інтереси людини. У сучасному демократичному суспільстві людський фактор є основним. Саме облік людського фактора означає новий підхід до діяльнісних процесів. Важливо розрізнити поняття "робота" і "віддача". На жаль, часто ці поняття підмінюються одне одним. Важливо не просто збільшувати обсяг роботи, а підвищувати віддачу співробітників.

Бюрократизм, "роздування" управлінських структур, лавиноутворююче збільшення документообігу, нескінченні узгодження, мало-змістовні і неефективні збори, наради, засідання, перевірки і комісії — усе це негативно відбивається на соціальній активності людини. Впровадження *інформаційної культури* [560] — уміння розрізнити роботу і "антироботу", інформативні і "порожні" повідомлення, документи і процедури, нетерпимість до дезінформації, аналітичний підхід до своєї роботи і життя з погляду її реального змісту і т. ін. — повинні стати нормою інформаційного способу життя. Ефективність процесу, удосконалювання управління прямо залежить від моральних і ділових якостей адміністративних працівників.

Кожному керівнику важливо усвідомити, що інформатизація суспільства повинна припускати аналіз і синтез праці як головна й обов'язкова умова реалізації на ділі принципів реформування — повний господарський розрахунок, самофінансування, самооплатність, самоврядування, воля праці і реальна оплата по праці, випуск конкурентноздатної продукції, ліквідація бюрократичного управлінського апарату, тобто принципів сучасного ринку.

Нове соціально-економічне мислення повинне базуватися на новому — *ентропійному* — підході до організаційних процесів (докладніше про цю категорію ми маємо намір говорити нижче, у процесі розгляду основних співвідношень і категорій правової інформатики). Антиентропійні заходи, по суті, і є заходи по інформатизації управління, а антиентропійна робота, робота із систематизації інформаційних зв'язків в управлінських системах в їхній взаємодії.

Мета систематизації ІР та інформаційних потоків соціального управління – зняти штучну складність, скасувати надумані посади, регламенти і документи. Для цього в управлінському середовищі необхідно культивувати *принцип релевантності* – відповідності тієї або іншої управлінської ланки, посади, процедури системним функціям і завданням.

Крім того, систематизація управління повинна здійснюватися за наступними *принципами, які лежать в основі роботи із систематизації зв'язків*. Вони повинні стати надбанням кожного управлінського працівника, але особливо важливо, щоб ними керувалися "перші особи" в адміністративному апараті. Цими принципами є:

1. Забезпечення повноти та достовірності обліку всієї наявної інформації (з позицій обраної мети), досягнення нерозривного зв'язку між оперативним, статистичним і бухгалтерським обліком.

2. Мінімізація *інформаційного шуму** й обмеження *інформаційної надмірності*** лише вимогами надійності.

3. Забезпечення нерозривного зв'язку між комплексним первинним обліком і прийняттям рішень на всіх рівнях ієрархії управління.

4. Раціоналізація системи планових і оціночних показників відповідно до цільової функції управління.

5. Чітке розмежування *контурів управління****, мінімізація їхніх перетинань і суміщення.

6. Відділення рутинної обробки масових даних від творчої частини аналізу і вироблення рішень, переклад обробки масових даних на машинну технологію [409, 38].

Особливо актуальними стають питання зниження "шуму" і надмірності (принцип 2).

Слід зазначити, що в практиці часткове дублювання повинне мати місце. Воно обумовлено вимогами надійності і багатоконтурності управління. Однак, зростає і негативне дублювання, викликане непогодженістю дій різних управлінських органів, відомчою роз'єднаністю, перестраховкою і т. ін. Нещастям стає, власне кажучи,

* *Інформаційний шум* – видача інформаційною системою документів (сигналів), нерелевантних (не відповідних) даному запиту.

** *Інформаційна надмірність* – перевищення об'ємів сигналів або міри складності структури управлінської системи в порівнянні з їхнім мінімальним значенням, при якому можливе виконання поставленого завдання. Мова йде про управлінські документи і відомості в них, що надходять не по призначенню і свідомо зайвих, що не мають інформаційної цінності; про дублювання, багаторазове повторення однакових документів і даних (планових, звітих, оперативних), тобто про "засмічення" (защумлення) інформаційної системи планового управління, її безглузду переважанню.

*** *Контур управління* – це "обриси" цілеспрямованої системи, уздовж яких циркулюють основні потоки управлінської інформації, які рішучим образом визначають рівень функціонування складної системи.

неконтрольований і нерегламентований потік документів. Нерідко це викликано елементарною перестраховкою, бюрократизмом, бажанням піти від відповідальності або полегшити собі роботу, а часом і корупцією. Зайві запити, процедури, позиції узгодження знижують ефективність управління, тому що тут діє закон великих чисел: одна, здавалося б, "необразлива" довідка або графа в документі може відняти багато часу, породити тривалі затримки в ланцюзі управління.

Процес росту числа документів збільшився з появою засобів множинної техніки. Документообіг великих промислових підприємств, установ, навчальних закладів у деяких випадках значно перевищує число документів, що перебувають в обігу міністерств і відомств. Тому проблема скорочення документопотоків в однаковій мірі стосується як апаратів управління міністерств і відомств, так і підвідомчих їм низових організацій.

Зібрати, опрацювати, проаналізувати цю величезну, постійно зростаючу кількість документованих повідомлень традиційними методами і засобами стає усе складніше, а в деяких випадках просто неможливо. У зв'язку з цим виникла нагальна потреба оптимізації документообігу як традиційними способами, так і сучасними організаційними методами за допомогою інформаційних технологій.

Великою надмірністю відрізняються процедури узгодження. Неформатні документи, множинність даних різноманітного характеру, їхня повторюваність — ті самі інформаційні масиви щомісяця, щокварталу, щорічно подаються у вищі інстанції. Паралельність проходження ідентичних відомостей, нечіткість маршрутів руху даних — все це перевантажує керовану систему, знижує її ефективність, народжує тенденції до "роздування" адміністративного апарату.

Всі ці проблеми звичайно гостро виникають на переломних етапах розвитку суспільства при виробленні нової політики і т. ін. Організаційне старіння, консерватизм керівництва яскравіше проявляються в зростанні паперових потоків і процедур, у зборах, численних рішеннях і постановах, що створюють видимість "інтенсивного управління". Саме тут зосереджені основні "болючі точки", що заявляють про себе при зміні стилю керівництва.

Досвід показує, що можна значно зменшити число документів за рахунок уніфікації і типізації, впровадження і використання сучасних інформаційних технологій. Кількість документів можна скоротити в десятки разів. Потрібна розумна регламентація, точніше, дозування кількості і видів тих або інших документів. Все це відкриває шлях до інформатизації. Особливо варто виділити 5-й принцип — *чітке розмежування контурів управління, мінімізація їхніх перетинань і суміщення.*

Сформована державно-адміністративна система, що існує сьогодні у країні є багатоконтурною. Це обумовлено складністю соціальних структур, важливістю господарського підходу до соціального управління (у тому числі виробництвом), розподілом, обміном і споживанням. Але тут і виникає загальносистемна проблема розмежування компетенції, спеціалізації, завдань різних органів (державних, адміністративних, місцевих, суспільних), визначення для кожного виду органів управління свого контуру, своєї галузі діяльності.

У зв'язку з поширенням програмно-цільового підходу особливо гостро постає питання про контури управління, насамперед на регіональному рівні. Для формування й управління регіональними цільовими програмами потрібні органи, вільні від відомчої залежності.

Необхідно чітко розмежувати функції і контури керівництва для територіальних, державних і адміністративних органів, звести до мінімуму суміщення, що підвищить відповідальність кожного органу і внесе більше чіткості в процес управління науково-технічним прогресом.

Досягнення більшої чіткості контурів управління – важлива передумова ефективної інформатизації суспільства. Інформаційні технології пред'являють більш жорсткі вимоги до систематизації, а значить і оптимізації, процесів циркуляції інформаційних потоків і зменшенню їхнього взаємоперетинання.

Систематизація інформаційних ресурсів та потоків, перехід до комплексних методів обробки ІР відкривають ефективні шляхи впровадження і застосування в управлінні інформаційних технологій. Систематизація важлива навіть і там, де не передбачається використання інформаційних технологій, тому що саме систематизація складає сучасну основу наукової організації праці в управлінні.

Зазначені вище принципи – це, по суті, напрямки робіт з удосконалювання інформаційної системи управління, "блоки" (підпрограми) загальнодержавної цільової програми інформатизації, по пристосуванню соціального середовища до умов ринку.

Вирішуючи завдання інформатизації соціальних систем, сьогодні не можна залишати осторонь *проблеми реформи механізмів управління*, усіх його рівнів, особливо мотиваційних механізмів, умов стимулювання праці і творчості. У результаті, інтенсивність і масштаби творчості, тобто вироблення і використання ІР, залежать від інтересів людей. Лише при правильному стимулюванні праці і творчості можна розраховувати на підвищення інтелектуального рівня життєдіяльності сучасного суспільства. Необхідно повною мірою

усвідомити, що якщо в процесі інформатизації не будуть враховані як суспільні, так і особисті інтереси людей, ніякі спеціальні заходи для систематизації ІР та інформаційних потоків і т. ін. не допоможуть.

Весь комплекс робіт з поліпшення механізмів соціального управління в зв'язку з переходом до ринкових відносин, з одного боку, виходить далеко за рамки інформатизації, а з іншого боку — зливається з нею, будучи її невід'ємною частиною. Це — головні економічні показники, що формують "каркас" усієї системи соціального управління і регулювання ринкових відносин, її опорні точки.

Для вирішення завдань *інтенсифікації** в сучасних умовах необхідна нова система показників — планових, облікових, звітних, розрахункових. Необхідно на всіх рівнях рішуче викоринювати підміну результуючих коефіцієнтів витратними, чіткіше проводячи в життя корінний принцип економіки: *зіставлення витрат і результатів*. Сучасний ринковий механізм багато в чому вирішує зазначені проблеми автоматично.

Необхідна така система показників, що стимулювала б зменшення неефективної роботи і максимізувала її корисну частину, тобто віддачу. Важливо створити і налагодити систему взаємопов'язаних, якісних показників, що працюватимуть на задоволення потреб суспільства. Усе більше стає важливих видів діяльності, для виміру яких узагалі не розроблені обґрунтовані перспективні й узагальнюючі показники. До них відносяться інформаційно-телекомунікаційні системи, впровадження інформаційних технологій і ефективність досягнень науково-технічного прогресу. Необхідна параметризація нових ключових областей соціальної практики.

У кожній галузі управління варто створити умови для переходу до управління по незначній кількості узагальнюючих показників, що різко скоротить звітність, а звідси потоки *директивних повідомлень*. Правильний вибір інтегрованих критеріїв роботи суспільних структур здатний забезпечити ув'язування безлічі окремих показників, а отже дозволить однозначно судити про рівень функціонування соціальної системи. Вже при десятиох статистичних показниках можлива варіація зі ступенем з кількох чисел. Як порівнювати в таких умовах результати діяльності соціальних структур?

В умовах сучасного ускладнення життєдіяльності людини економічні показники варто розглядати як елементи *єдиної інформаційної*

* Інтенсифікація по своїй суті — поняття інформаційне, що вимагає підходу до механізмів управління не з позицій їхньої роботи, а з позицій віддачі підсумкового результату. Іншими словами, кардинальним є поділ роботи на корисну і марну, що з уведенням ринкової економіки досягається автоматично.

системи оцінки стану суспільних структур. У центрі уваги мають бути такі питання:

- на скільки економічних показників у своїй сукупності забезпечують відповідність діяльності керованого об'єкта її відображенню в системі планів і звітів;

- яка інформативність системи показників з позицій завдань, висунутих керуючою системою перед керованим об'єктом;

- чи немає надмірності в системі показників або порожніх показників і таких, котрі приховують важливі сторони життя об'єкта замість того, щоб їх виявляти.

Як відомо, *структурам, процедурам і регламентам управління властива велика інерційність*. Їхня зміна і тим більше скасування напштовхуються не тільки на психологічні бар'єри, в разі, якщо керівники звикли до наявних процедур, але і на особистий інтерес. Нерідко буває навмисне нерозуміння проблем, бажання за будь-яку ціну виправдати старі структури, власну посаду і свої функції.

Однак, сама по собі побудова нових механізмів управління ще не повною мірою вирішує *проблему підвищення відповідальності керівників* різного рангу. Необхідні додаткові державні заходи, насамперед реформування й оптимізацію правового регулювання сфери інформаційних відносин.

Варто розробити систему критеріїв оцінки результатів праці керівників, які враховували б ступінь досягнення найвищих кінцевих результатів за допомогою *прийняття оптимального управлінського рішення*. Це об'єктивно буде вимагати нових ІР, їх пошуку, переробки і використання, без чого суспільство по-справжньому ефективно функціонувати не буде.

Наріжним каменем нового соціально-економічного мислення, а, отже, розумних, оптимізованих дій з удосконалення процесів управління виступає *правильне розуміння наукової бази інформатизації управління – правової інформатики*.

Таким чином, інформатизація, інтегруючи, синтезуючи й акумулюючи в собі ряд соціальних підпроцесів, переростає рамки технологічної проблеми. Вона виступає як процес реалізації соціально-технологічної інформаційної революції, що відбувається на наших очах. Сам цей процес і його результат – побудова інформаційного суспільства поступово займають усе поле наукового зору, тому що мова йде про зміни структури і сутності людського буття, системи особистісних і безособистісних відносин, рівня людського самозбагнення і можливості проникнення в людське мислення, у таємниці творчості, що тисячоліттями складали головну загадку усієї філософії.

Інформатизація не повинна бути самоціллю. Це підциль у дереві цілей, на вершині якого знаходиться метаціль — поліпшення буття окремої людини, окремих утворень, суспільства, держави, міжнародного співтовариства.

Нагадаємо, що інформаційне суспільство (кіберсуспільство або е-суспільство) — об'єктивно виникаюча в ході історичного процесу стадія суспільного розвитку. При переході від індустріального до інформаційного суспільства практично у всіх сферах соціальної практики усуваються обмеження по нагромадженню і використанню його головної продуктивної сили — інформаційних ресурсів. У свою чергу це веде до зросту динамізму соціальних процесів і прискоренню суспільного прогресу. Основу соціальної динаміки в інформаційному суспільстві складають не традиційні матеріальні, а інформаційні, інтелектуальні ресурси — знання, наука, організаційно-управлінські фактори, інтелектуальні здібності людей, їхня ініціатива і творчість.

3.5. Історичні аспекти інтеграції "інформаційних" наук в юриспруденцію*

Наш час генерує дедалі більше суспільних проблем, для успішного розв'язання яких потрібні дослідження на стику різних наук, де відбувається їх взаємодія, взаємодоповнення і взаємозбагачення. Саме таким міждисциплінарним "перехрестям" стала сфера інформаційно-правових досліджень, тобто вивчення інформаційних аспектів юриспруденції та проблем інформатизації організаційно-правової соціальної діяльності. Сьогодні в цій галузі з'являється чимало новаторських підходів, формуються нові концепції й конкретні програми державного регулювання, формується інформаційне законодавство і т. ін.

Але аналіз сучасних наукових досліджень стану та структури наукових знань, що покликані вивчати інформацію, та пов'язані з її феноменом процеси, показує повну відсутність єдиного підходу до їх структуризації у сучасному наукознавстві. Як відзначав М.С. Полевой, *"розвиток наук вступає в таку фазу, коли взаємозв'язки між ними, взаємопроникнення і взаємодія все більше підсилюється"* [627, 29–30]. І в цьому, на нашу думку, немає нічого дивного. Такий стан обумовлений процесом інтенсивного переходу суспільства від індустріально-го до інформаційного — інформатизацією, зміною існуючої загальної

* Див.: *Беляков К.І. Антологія "інформаційних" наук в юриспруденції // Держава і право. — К., 2005. — № 30. — С. 269–278; Беляков К.І. Антологія "інформаційних" наук в юриспруденції (продовження) // Держава і право. — К., 2006. — № 31. — С. 119–124.*

системи наукових і практичних уявлень про інформацію, формуванням нової інформаційної парадигми.

Однак сучасні фахівці, принаймні вітчизняні, які займаються проблемами місця інформації в юриспруденції, інформаційної сутності правової діяльності, впливу інформаційних процесів на суспільство на міжгалузевому рівні і, нарешті, правовим регулюванням сфери інформаційних відносин чомусь, рідко звертаються до проблем класифікації та структури наук про інформацію в юриспруденції, що дійсно носять суто теоретичний (загальнонауковий) характер, але мають велике практичне значення для подальшого розвитку правової науки.

Сьогодні превалюють практичні підходи — чи в ракурсі законодавчого регулювання сфери інформаційних відносин (формування інформаційного законодавства), чи з боку проблем впровадження та використання здобутків науково-технічного прогресу в правову та управлінську діяльність (створення спеціалізованих інформаційних систем правової інформації), чи з питань організаційно-правових та технологічних заходів протидії негативним явищам що відбуваються у суспільстві через неправомірне використання інформаційних технологій, захисту інформації і т. ін.

Але ж розвиток сучасної юридичної науки неможливий без глобального, комплексного вивчення впливу інформаційних процесів на соціальну дійсність, впровадження інформаційного та системного підходів у правову науку, перспектив використання інформаційних технологій в юридичну та управлінську діяльність. Тому, виникає логічне питання про те, в межах якої науки (чи наук) повинні вивчатися перераховані напрями.

Р.М. Нугаєв влучно помітив, що *"історія науки може розглядатися як історія постійно флюктуючих, віртуальних теоретичних і експериментальних практик, що зароджуються і зникають"* [590, 114–122]. Можна стверджувати, що певну історію використання здобутків науково-технічного прогресу має й юридична наука.

Відомо, що розвиток будь-якої науки багато в чому залежить від двох умов. *По-перше*, необхідно, щоб науково-теоретичні дослідження в даній галузі знань носили безупинний характер, розвивалися по наростаючій, а *по-друге*, щоб її досягнення впроваджувалися в реальну соціальну практику, в ту чи іншу сферу людської діяльності. Але все це можливо лише при наявності певного масиву знань у науковій галузі. Стосовно процесу розвитку інформаційних наук в юриспруденції, то такими є сьогодні знання методів та засобів математики, кібернетики, інформатики, інформаційних технологій та ряду інших знань, розвиток яких ми дослідили досить детально у попередньому розділі.

Не могла залишатися поодаль від процесів становлення та розвитку "інформаційних" наук й юриспруденція — юридична практика та правова наука. Але якщо перші роботи Н. Вінера і К. Шеннона з'явилися ще у 1948 році, юридична наука звернулася до них лише наприкінці 60-х минулого століття з появою ЕОМ.

У той час у колишньому СРСР юридична наука та освіта традиційно будувалися так, що правові наукові дослідження і навчальні плани вузів не передбачали не тільки вивчення, але навіть самого загального ознайомлення з зазначеними вище галузями знань.

Певним виходом з положення, яке створилося в галузі розробки та впровадження новітніх (на той час кібернетичних) засобів, методів та технологій в організаційно-правову сферу соціальної діяльності було об'єднання зусиль юристів і фахівців в галузі кібернетики. Тому в штати юридичних науково-дослідних інститутів та лабораторій, починаючи з другої половини 60-х років минулого століття, стали вводитися математики, програмісти і фахівці з обчислювальної техніки.

Але у результаті склалася ситуація, коли засоби вирішення правових та управлінських завдань з використанням математичних методів та ЕОМ, досягнень кібернетики та обчислювальної техніки, що розроблялися, незважаючи на безумовні переваги, практично не впроваджувалися (і не могли впроваджуватися) у практику, тому що їх потенційні користувачі виявилися до цього не підготовленими. Таким чином, з'явилися великі труднощі в розробці, впровадженні та подальшому удосконалюванні нових засобів і методів. Це було обумовлено, перш за все, відсутністю у їх потенційних користувачів елементарних навичок роботи на комп'ютерній техніці, обмеженістю уявлень про коло можливостей нових технологій. У свою чергу, фахівці математики та "кібернетики" не мали юридичної підготовки, отже не могли самостійно формулювати завдання, які можна було вирішувати за допомогою ЕОМ.

Стало очевидним, що є лише один вихід — ввести в юридичних вузах викладання нової дисципліни, вивчення якої дозволило б одержати хоча б елементарні знання по зазначених і поєднаних з ними питаннях.

Спроби "залучення" фахівців-юристів, як вчених, так й практиків, до вивчення та впровадження досягнень наук кібернетичного циклу в правовій діяльності, як ми зазначали вище, почалися ще наприкінці 60-х років ХХ ст. Але, такі інновації мали місце лише в центральних вищих навчальних закладах країни, що в цілому не могло привести до очікуваного ефекту. Першими кроками у цьому напрямі було введення в якості факультативних таких дисциплін, як "Використання

кібернетики в праві" (Київський державний університет, 1968 рік), "Основи правової кібернетики" (Тартуський державний університет, 1968 рік), "Деякі проблеми правової кібернетики" (Московський державний університет, 1969 рік). З'явилися перші наукові та навчально-методичні розробки в цій галузі [663; 247; 831].

Однак, ні юридичний факультет МДУ, ні інші вказані заклади освіти, не мали належної матеріально-технічної бази, зокрема власних ЕОМ, що обмежувало навчальний процес лише однією формою надання матеріалу – лекціями. Тому вивчення предмета носило як би ознайомлювальний характер із сутністю і завданнями правової кібернетики та теоретичними основами використання її засобів і методів, напрямками їх використання в сфері юридичної діяльності.

Незважаючи на наявні недоліки, такі кроки вже самі по собі мали велике значення. Впровадження "технічних" навчальних спецкурсів дозволило, з одного боку, виявити наявність різного розуміння сутності нового наукового напрямку та цілей його впровадження в гуманітарних навчальних закладах, з іншого – визначити комплекс заходів, необхідних для забезпечення його викладання, а отже і подальшого розвитку. Навіть у такій постановці це сприяло розумінню слухачами – майбутніми практичними юристами та науковцями, можливостей та значення математико-кібернетичних методів вирішення правових завдань, правильній оцінці отриманих за їх допомогою даних та відомостей і, нарешті, з'ясуванню тенденцій розвитку правової науки та юридичної діяльності.

Поява нового напрямку міжгалузевих знань у вітчизняній юридичній науці та практиці зумовила розвиток прикладних юридичних дисциплін таких, наприклад, як криміналістика. Так, формування криміналістичної, а в подальшому й правової кібернетики прийнято пов'язувати з ім'ям видатного вченого-криміналіста Миколи Степановича Полевого. Причому, не дивно, що ідея використання сучасних науково-технічних досягнень знайшла свій найбільший розвиток у криміналістиці. Адже історично склалося, що саме цей напрям наукових знань в юридичній науці частіше за інші використовував технічне знаряддя, а серед вчених-криміналістів було немало фахівців з різних технічних наук – математиків, хіміків, металознавців та ін. Саме в цю галузь прийшли перші "кібернетики". У криміналістиці й до сьогодні має місце найбільший рівень використання та вивчення інформаційних процесів, технологій, автоматизованих систем [364].

Наприкінці 70-х минулого століття вийшли у світ праці М.С. Полевого [627; 628] та інших вчених, що лягли в основу спецкурсу "Криміналістична кібернетика".

30 березня 1975 року розроблену М.С. Полевим програму курсу "Основи правової кібернетики" було схвалено Методичною радою Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти СРСР та вперше введено у навчальний план МДУ у якості обов'язкового для студентів юридичного факультету. Структурно курс був підрозділений на дві частини — загальну і спеціальну. До загальної частини були віднесені такі питання, як система основних понять та ідей кібернетики, її роль у формуванні правової кібернетики, методологічні, інформаційні та логіко-математичні основи правової кібернетики, система її технічних засобів та інші. Спеціальна частина курсу відображала основні напрями використання засобів і методів правової кібернетики для вирішення конкретних організаційно-правових завдань і перспективи їх розвитку.

Відповідно до зазначеної програми у 1977 році вийшов перший навчальний посібник за цим курсом [600] і монографія, присвячена питанням теорії і практики застосування кібернетики в правознавстві [601].

Тільки наприкінці 80-х років ХХ ст. в юридичних вузах країни почали з'являтися комп'ютерні класи і локальні мережі. Однак, незважаючи на свої гучні назви, навчальні курси все ж таки зводилися до викладання основ комп'ютерної грамотності. Так, починаючи з 1 вересня 1985 року, підготовку і перепідготовку студентів та викладачів вузів — слухачів факультету підвищення кваліфікації (ФПК) в МДУ почали проводити вже за новою програмою. Структурно вона складалася з двох частин. До першої частини входили питання, об'єднані загальною назвою "Основи кібернетики та обчислювальної техніки". В ній розглядалися такі фундаментальні поняття сучасної науки, як інформація, алгоритм, ЕОМ і поєднані з ними: інформаційні процеси і системи, алгоритмізація завдання і можливості автоматизації виконання алгоритму, програмування й алгоритмічної мови, сутність і різновиди ЕОМ та ін. До завдання цієї частини курсу входило не тільки одержання теоретичних знань, але й придбання практичних навичок з програмування та роботи на ЕОМ. У другій частині курсу, під назвою "Основи правової кібернетики", містилися питання, що характеризують специфіку застосування інформатики й обчислювальної техніки для вирішення правових завдань, умови, межі і напрями застосування обчислювальної техніки в сфері юридичної діяльності, правові й організаційні питання її використання та інші проблеми.

З'явилися праці Е.С. Бернштейна [185], Ю.О. Шрейдера [835], В.С. Міхалевича та Ю.М. Канигіна [561], В.Г. Афанасьєва [140] та

інших, у центрі уваги яких вже з'явилися семантичні сторони інформації, співвідношення понять "інформація" й "знання", їх функцій в суспільних системах.

Незважаючи на те, що *"... великий різнобій у розумінні її предмету, відсутність оригінальних понять, які не підмінюють поняття інших наук, говорить про те, що ця галузь науки переживає етап накопичення й осмислення емпіричного матеріалу"* [430, 6], на сучасному етапі розвитку наукових знань інформатика набула статус однієї із галузей наукового знання, яка формує системно-інформаційний підхід до аналізу навколишнього світу, вивчає інформаційні процеси, методи і засоби одержання, перетворення, передачі, зберігання і використання інформаційних ресурсів, фундаментальної науки про інформаційні процеси у системах різної природи.

Мабуть саме такі позиції зумовили зміну загальнонаукових поглядів, на предмет інформатики як окремої галузі наукових знань та появу на початку 90-х років праць вчених-юристів, в яких мова йшла вже про правову кібернетику-інформатику [139; 175; 275].

Тут, на наш погляд, доречно повернутися до питання розподілу кібернетики за галузями діяльності, що зустрічається й сьогодні, не зважаючи на повне становлення інформатики як галузі наукових знань. Ми поділяємо думку Ю.М. Канигіна, який цілком аргументовано стверджує, що такий розподіл *"оснований на непорозумінні того, що кібернетика – формально-математична наука, яка абстрагується від фізичної природи об'єктів"* [413, 82]. Не може бути технічної, правової або економічної кібернетики, як не може бути технічної, правової або економічної математики, тому що остання може використовуватися лише в змістовному аналізі. У такому розподілі кібернетика підмінює собою інформатику, що, будучи змістовною наукою, враховує специфіку різних галузей людської діяльності. Вивчаючи ізоморфні – структурні подібності різних систем, кібернетика, таким чином, підмінює собою інформатику, яка, будучи змістовною наукою, покликана враховувати специфіку різних галузей людської практики, у тому числі юриспруденції, виходячи зі змістовного трактування досліджуваного об'єкта. При цьому, залежно від різних соціальних підсистем, інформатика неминує розгалужується, на підставі чого дійсно можна говорити про її поділ на економічну, технічну, медичну, правову, криміналістичну й т. ін. При цьому треба особливо наголосити, що говорячи про розподіл за різними соціальними підсистемами, ми кажемо про теоретичну інформатику, тоді як існуюче розгалуження по різних інформаційних сферах породжує розгалуження прикладної інформатики, яка обслуговує створення інформаційних технологій та систем у цих сферах.

Виходячи з наведеного, важко погодитися з деякими визначеннями, що зустрічаються сьогодні, навіть в Інтернеті. Так, правова кібернетика визначається як "... наукові дослідження в сфері закономірностей оптимального функціонування державно-правових систем. Правова кібернетика вирішує завдання, пов'язані з автоматизацією юридичної діяльності (як у цілому, так й її окремих видів). Одним з розділів правової кібернетики є правова інформатика". При цьому, правова інформатика розглядається як "... прикладна наука, що вивчає проблеми збору, реєстрації, зберігання, сприйняття, обробки й використання правової інформації (нормативної, довідкової, криміналістичної, статистичної та ін.)" [719]. Уявляється, що погляд на правову інформатику як на розділ правової кібернетики є не в повній мірі обґрунтованим. Більше того, він суперечить сучасній парадигмі наук про інформацію в правових знаннях.

Визначення надане вітчизняними фахівцями в інформаційній сфері, є більш вдалим, але, на наш погляд, теж не ідеальним, з урахуванням сучасної наукової термінології. Так, автори надають таке визначення: "Правова інформатика... — комплексна галузь науки і навчальна дисципліна в юридичних вузах, яка вивчає структуру, зміст і загальні властивості інформації правової та закономірності юридично-інформаційних процесів. Предметом дослідження правової інформатики є також вирішення проблем: а) створення, впровадження і використання сучасних засобів обчислювальної та інформаційної техніки, засобів зв'язку і технічних носіїв запису в галузі юриспруденції; б) ефективне функціонування комп'ютерних систем обробки правової інформації, передусім систематизації і комплексної інформатизації правотворчої, правозастосовчої та правоосвітнянської діяльності. До важливих завдань правової інформатики, крім того, належать пошук, накопичення, обробка, збереження та передача відповідної правової інформації для наук, навчальних і практичних потреб" [856, 37].

Повертаючись до питання розвитку інформаційних наук, підкреслимо, що одночасно відбувалося встановлення зв'язків між інформатикою та іншими дисциплінами, основним предметом дослідження яких є закономірності інформаційно-комунікаційних процесів (бібліотекознавство, бібліографознавство, архівознавство та ін.). Останнім часом спостерігається процес повернення до документознавства — наукової дисципліни, яка розглядається як узагальнююча для дисциплін документально-комунікаційного циклу. Сучасне документознавство дослідники пов'язують з інформаційно-документаційним забезпеченням управління та організацією інформаційного забезпечення в установах [497].

Розглянутий нами період розвитку правової науки пов'язаний також і з розвитком "управлінських" наукових знань — теорії управління організаційними системами як розділу науки соціальне управління, об'єктом якої є "... управління як реальний феномен, певна ділянка соціальної практики, своєрідна діяльність" [622, 57].

Тому розвиток інформаційних наук не обійшов та й не міг обійти теорію управління організаційними системами та окремі її напрями.

У дослідженнях антології розвитку управління як явища, різновиду соціальної діяльності та галузі науки прийнято виділяти п'ять етапів — управлінських революцій.

В результаті першої управління сформувалося як інструмент релігійної діяльності жерців, перетворюючись згодом на соціальний інститут та професійне заняття. Чергову управлінську революцію пов'язують з ім'ям вавилонського царя Хамурапі, який видав знамените зведення законів. Суть цього етапу у розвитку соціального управління полягає у започаткуванні першої формальної системи організацій та правового регулювання людських відносин, зародженні перших паростків лідерського стилю, методів мотивації.

Через тисячу років Вавилон знов став центром практики управління. Саме там було започатковано систему виробничого контролю. Чимало управлінських поновлень прийшло й з Давнього Риму, де з'явилася система територіального управління: її внесок високо оцінювався в таких галузях управління, як управління персоналом, система влади та авторитету, спеціалізації функцій. Цей період визнають як третю управлінську революцію.

Четверта управлінська революція практично збігається з індустріальною революцією VII–VIII віків, котра стимулювала розвиток європейського капіталізму та появу буржуазії. Саме тому цей період соціально-економічного розвитку суспільства ще визначають як буржуазну революцію, яка символізувала вихід на історичну арену нової фігури — капіталіста, а через певний час — найманого управляючого. Саме період відокремлення від капіталістів класу професійних управляючих (менеджерів) умовно вважається п'ятою управлінською революцією [476].

Таким чином, першу революцію в управлінні можна визначити як *релігійно-комерційну*, другу — *світсько-адміністративну*, третю — *виробничо-будівельну*, четверту — *індустріальну*, п'яту — *професійно управлінську*.

З наведеного ми бачимо, що перелічені управлінські революції відповідають основним історичним етапам змін та реформ, що відбувалися в соціально-економічній сфері життя суспільства, культурі та соціальному стані.

Розвиток управління, як соціальної практики та наукового знання радянських часів, на жаль, має відверто ідеологічний характер та пов'язаний з критикою буржуазних теорій соціального управління, таких, зокрема, глобальних теорій, як "деідеологізація", "конвергенція", "постіндустріального", "технотронного", "інформаційного", "сервісного" суспільства та багатьох інших. Критика тих часів була не конструктивною, саме тому наприкінці 80-х років ХХ ст., з початком демократичних процесів в колишньому СРСР, вітчизняна наука була вимушена надолужувати упущене з більш об'єктивних позицій. З'являються перші наукові розробки та навіть дисертаційні дослідження фахівців в галузі управління і права, в яких акцент робиться на значимість інформації, використання сучасних досягнень науки і техніки, ЕОМ, створення та впровадження автоматизованих систем управління у економіці, виробництві та організаційно-правовій сфері соціальної діяльності [711; 237]. І, нарешті, про перехід людства на нову стадію розвитку — від індустріального до інформаційного суспільства, заговорила вітчизняна філософська наука [662], яка за всіх часів була і є основою будь-якого наукового знання.

Сьогодні при характеристиці процесу управління сучасною наукою найчастіше використовуються загальнотеоретичні положення кібернетики. Процес управління в межах цієї науки розглядається як функція організованих систем, механізмом, що забезпечує збереження їх структури, підтримку режиму їх функціонування у відповідності до певної програми. У цьому розумінні управління є необхідним атрибутом певного класу систем, які володіють властивостями збереження своєї цілісності й функціонування в умовах змінюваного середовища — біологічного, технічного, соціального. Останні є специфічним різновидом організованих систем, тобто суспільних утворень, процеси збереження, функціонування й розвитку яких є результатом свідомої людської діяльності.

Виконання соціальною інформацією управлінських функцій, її циркуляція між компонентами системи, між системою в цілому і навколишнім середовищем є обов'язковим атрибутом соціального управління. Саме завдяки інформаційним процесам система управління здатна здійснювати цілеспрямовану взаємодію із зовнішнім середовищем, координувати відносини власних компонентів, спрямовувати їх рух до заданої мети.

Серед багатьох різновидів управління (стратегічного, оперативного, фінансового та ін.) особливе місце посідає *інформаційний менеджмент* як такий, що забезпечує процес соціального управління інформаційними потоками.

На концепції *інформаційного менеджменту*, його основних методах і засобах – математичному моделюванні, системному аналізі, теорії ігор, теорії та процедурах прийняття управлінських рішень, дослідженнях операцій, інформаційному підході і т. ін. сьогодні базуються сучасні методи управління інформаційною діяльністю на підприємствах і організаціях, що, до речі, теж мають кібернетичну основу.

Для інформаційного менеджменту як науки характерна багато-варіантність, зумовлена тим, що, з одного боку, об'єктом його дослідження виступає поняття інформації, яке є родовим для сукупності "інформаційних" наукових дисциплін, з іншого, – *загально-управлінська проблематика*, пов'язана з документаційно-інформаційним забезпеченням управління. До того ж інформаційний менеджмент є науковим напрямом, що перебуває сьогодні в стадії становлення і оформлення.

Розглядаючи інформаційний менеджмент в руслі загально-управлінської проблематики, можна вважати, що в центрі його уваги знаходяться інформаційні проблеми, надання необхідних в процесі управління відомостей чи даних, їх опрацювання, створення умов для їх оцінки і використання, організація використання і видачі, тобто, інформаційний менеджмент орієнтований не стільки на використання інформаційних технологій, скільки на процеси інформаційного забезпечення.

Інформаційний менеджмент містить основні концептуальні і технологічні особливості інформаційної діяльності, сутність якої може бути визначена таким чином: *"Інформаційна діяльність пов'язана зі створенням інформаційних моделей всіх об'єктів і явищ природи та суспільства, які беруть участь у людській діяльності, а також із створенням моделей самої цієї діяльності"* [108, 28].

Значущість і очевидна необхідність активного внутрішнього використання та розповсюдження інформаційних ресурсів для забезпечення ефективної діяльності та конкурентоспроможності організації, важливість координації зусиль усіх спеціалістів, які прямо чи опосередковано залучені до сфери розробки і реалізації внутрішньої та зовнішньої комунікаційної політики підприємства, є причиною виникнення інформаційного менеджменту.

Особливість інформаційного менеджменту полягає в тому, що він належить до двох напрямів діяльності: з одного боку, – загальної теорії управління, дослідження операцій і системного аналізу, а з іншого, – до напряму інформаційної діяльності, основою якого є фундаментальні засади інформатики.

Таким чином, **інформаційний менеджмент** можна визначити як **інноваційну діяльність, орієнтовану на постійний пошук нових, більш ефективних засобів організації інформаційної діяльності, створення матеріальних і соціальних передумов для ефективного доступу до інформації і забезпечення інформаційних процесів, активізацію і розвиток наявних інформаційних ресурсів і форм їх раціонального використання.**

Повертаючись до хронології етапів розвитку соціального управління (управлінських революцій), з урахуванням наведених вище тенденцій змін її методів та засобів, пов'язаних з процесами широкого впровадження та використання інформаційних технологій, інформатизації суспільства, переходом суспільства від індустріального до інформаційного і, нарешті, зміною наукових парадигм, вважаємо, що є підстави та сенс говорити про *шосту управлінську революцію* — *революцію удосконалення інформаційно-управлінських технологій*, а також — про *черговий етап розвитку соціального управління* — *етап інформаційного менеджменту*.

Таким чином, сьогодні *проблеми в інформаційній сфері* сучасного суспільства розглядаються як мінімум у *п'яти аспектах*, а саме: *адміністративному, правовому, соціальному, економічному і, нарешті, технічному*. Очевидно, що саме це спричиняє гостру необхідність мобілізації зусиль фахівців у різних галузях наукових знань та встановлення нових міжгалузевих і міждисциплінарних наукових напрямів, якими і є *інформаційне право та правова інформатика*.

Щодо "інформаційного права", то незважаючи на триваючі дискусії серед вчених-юристів, як було показано нами вище, йому вже належить чільне місце в системі сучасних наукових знань передових країн світу в якості міжгалузевого інституту права. Цією проблематикою, як зазначалося вище, довгі роки займаються вітчизняні науковці-юристи — Д.С. Азаров, І.В. Арістова, О.О. Баранов, В.М. Брижко, В.Д. Гавловський, В.О. Голубев, М.В. Гуцалюк, М. Демкова, Р.А. Калюжний, М.В. Карчевський, Н.В. Кушакова, В. Козлова, О.В. Кохановська, О.В. Логінова, П.І. Орлов, С.О. Орлов, Д. Прокоф'єва, О.П. Снігер'єв, В.С. Цимбалюк, М. Фігель, В.Г. Хахановський та інші. Але в Україні інформаційне право, як галузь права та науковий напрям, незважаючи на пропозиції з боку вітчизняних науковців [262; 177], почало формуватися лише після вольового рішення парламентарів, а приводом для цього стала необхідність чіткого правового регулювання діяльності ЗМІ [64]. Не ставлячи під сумнів важливість цієї проблеми, необхідно ж все-таки зазначити, що інформаційне право має на меті не лише регулювання діяльності ЗМІ, а й соціальних відносин у сфері обігу інформації взагалі — інформаційних відносин.

Майже така ж ситуація існує і з напрямом соціальної інформатики – *"правовою інформатикою"*. Однак, незважаючи на відсутність єдності в трактуванні її сутності, завдань і місця в загальній системі наукового знання, правова інформатика повноправно визнана і широко використовується правниками для визначення *нового самостійного напрямку в правовій науці та практичній діяльності як міжгалузева область знань, наукова база інформатизації організаційно-правової сфери*. В Україні також існує наукова школа, яку очолює М.Я. Швець. Крім того, при Академії правових наук створено Науково-дослідний центр правової інформатики. Таким чином ми бачимо, що є соціальна діяльність, пов'язана з інформатизацією організаційно-правової сфери, певні проблеми в цій галузі, наукова організаційна структура, що призвана їх вивчати та вирішувати, і нарешті признане в науковому світі наукове знання, але наукова спеціальність чомусь відсутня, що викликає певний подів.

У 2006 році ВАК України наукову спеціальність 12.00.07 переглянуто та доповнено, а саме затверджена спеціальність *"Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право"* [68].

Саме в межах цих двох наук, мають проводитися дослідження організаційно-правових проблем інформатизації країни. Слід акцентувати увагу, що, наприклад, методи, засоби та методика розкриття комп'ютерних злочинів, мають досліджуватися в межах наук криміналістики та криміналістичної інформатики (як буде показано нижче, одного з напрямів правової інформатики, її спеціальної частини), а соціально-правові і кримінологічні аспекти 1 кримінологією і *кримінологічною інформатикою*, яка теж належить до напрямків правової інформатики.

Виникаючі навколо обох наук дискусії, на наш погляд, зумовлені низкою об'єктивних і суб'єктивних причин, а саме:

- складністю розуміння соціальних процесів, пов'язаних з історичною фазою перехідного періоду від індустріального до інформаційного (постіндустріального) суспільства, періодом протогенезу;
- не завжди правильним сприйняттям розглянутих наукових знань, а часом недостатнім рівнем "інформаційної культури" широкого кола юристів, як правило, консервативних;
- відсутністю популяризації інформаційної сутності соціального управління, права та правових відносин і пов'язаних з ними основних положень.

Однак з кожним днем ситуація змінюється на краще. При динаміці законодавства нині важко уявити собі діяльність сучасного

юриста чи адміністратора без використання можливостей комп'ютерної та оргтехніки — інформаційних технологій. Все, що так чи інакше стосується становлення сучасної світової цивілізації та нової культури, — поняття "інформація", "інформаційні технології", "знання", "інформаційний ресурс", "комп'ютер", "програма", "штучний інтелект", "експертна система", "когнітивний процес" і т. ін. — підлягає ретельному і зваженому науковому аналізу. Такий аналіз має поширитися на пізнання суспільства, історію, соціальні наслідки інформатизації, вплив на людську діяльність, економічне і, нарешті, правове регулювання галузі інформаційних відносин у суспільстві.

На нашу думку, таке рішення про розширення вже існуючої в юридичній науці спеціальності може бути лише тимчасовим організаційним кроком в напрямку науково-методологічного забезпечення інформатизації країни. Організаційно підтримка розглянутих наукових напрямів в Україні має реалізуватися у відкритті Вищою атестаційною комісією окремої спеціальності з юридичних, економічних, технічних, політичних та інших наук, що буде в змозі поєднати наукові дослідження у комплексі, об'єднати інформаційне право і правову інформатику, наприклад, *інформаціологія права* чи *правова (правничка) інформаціологія*.

3.6. Сучасні тенденції розвитку науки: диференціація та інтеграція наукових інституцій

Відомо, що диференціація та інтеграція науки і наукових досліджень перебувають у діалектичній єдності, у єдності й у боротьбі протилежностей — роз'єднання та об'єднання. Ці протилежності взаємно обумовлюють, утримують та взаємно полягають один одного. Диференціація розуміється як процес розподілу науки на ряд спеціалізованих наук, виділення нових наук у самостійні розділи знань. Інтеграція — синтез наук на основі їхнього взаємозв'язку, взаємопроникнення і взаємодії їхніх методів, ідей, теорій.

Формально диференціація, що означає специфікацію та індивідуалізацію науки із своїми поняттями, засобами та мовою, є шляхом до відособлення наукової галузі, до міжнаукового розмежування. Так воно і є при превалюванні тенденцій до розподілу і самозамикання, при розриві міжнаукових зв'язків, відірваності понятійної та аксіоматичної бази науки від інших наукових систем. Але в загалі це не так: диференціація здійснюється через інтеграцію, сама несе в собі елементи інтеграції і є її необхідною умовою розвитку науки.

По-перше, виділення науки в якості самостійної або автономної галузі дослідження і знань здійснюється на стику кількох галузей наукових знань, що означає їхню попередню інтеграцію на базі творчої взаємодії.

По-друге, диференціація є продуктом цієї інтеграції й заставою подальшої взаємодії, базою для їхнього взаємозв'язку і взаємопроникнення. А універсалізація цього взаємозв'язку та міжнаукових відносин є основою взаємодії диференційованої науки з множиною суміжних наук.

По-третє, наявність науки в якості самостійної наукової системи із власною значимістю неможливо без її уніфікації та ідентифікації, формалізованого виділення із загальнонаукової галузі, що й забезпечує її диференціація. Звертання до науки обумовлено її призначенням і застосовністю, специфічністю, унікальністю засобів і методів. Отже, саме диференціація створює можливості для міжпредметної взаємодії з наступною міжнауковою інтеграцією. Розвиток і реалізація такої взаємодії стає актуальною необхідністю сучасних досліджень, що знаходить висвітлення, зокрема, у загальній математизації і інформатизації науки.

Багатопредметність дослідження, що також є наслідком диференціації науки, вабить необхідність наукової інтеграції.

Кожна з наук має свою галузь дослідження та об'єкт дослідження, що міститься в ній. Кожний об'єкт дослідження, одержуючи формальне або формалізоване уявлення і відповідно теоретико-множинний опис, перетвориться у предмет дослідження (вивчення) цієї науки. Оскільки це уявлення здійснюється на мові, яка використовується даною наукою, то предмет дослідження створюється у логічній єдності об'єкта дослідження, призначення дослідження та засобів дослідження.

Однак при диференціації науки, яка спостерігається та поширюється сьогодні, той самий об'єкт стає предметом дослідження декількох або множини прикладних та фундаментальних наук. Таким чином, виникають і множаться явища багатопредметності наукових напрямів. *"... Один об'єкт є часто предметом відразу декількох різних досліджень. Це особливо характерно для науки наших днів, коли фактично будь-який об'єкт досліджується методами не однієї, а одночасно декількох наук. У цих умовах виникає нове завдання ... побудови особливої картини об'єкта, яка б погоджувала між собою предмети різних наук, що вивчають даний об'єкт. Іншими словами, дослідження об'єктів у рамках різних предметів повинне бути підпорядковане більш широкому, єдиному, багатопредметному дослідженню"* [849, 76].

Таким чином, виникає вимога інтеграції локальних процесів дослідження у єдиний міжсистемний процес, а систем знань про об'єкт дослідження — в узагальнену систему знань, що тягне відповідну інтеграцію наукових напрямків дослідження. А оскільки науковий процес здійснюється на рівні множини локальної міжпредметності, то цю вимогу локальної інтеграції прикладних наук спонукає необхідність загальної міжнаукової інтеграції.

Чим глибше диференціація наук, тим більш відчувається потреба у міжнаукових та міжсистемних зв'язках, становляться ширше процеси наукової інтеграції.

Зі зростанням локальних взаємозв'язків усе більш виявляється потреба в глобальній інтеграції наукових знань. Диференціація та інтеграція досліджень — ланки одного ланцюга, послідовні фази його розвитку.

Ю.Г. Коротенков виділяє дві фази єдиного безперервного процесу розвитку науки [471, 10]. Першу фазу вчений характеризує як *диференціацію науки на базі елементів міжнаукової інтеграції та прояв тенденцій до міжнаукової взаємодії*.

Друга фаза — це *інтеграція диференційованих наук на основі їх системного та міжсистемного об'єднання*.

Причому, у результаті цих процесів розвитку наука залишається єдиним утворенням, але перебуває на якісно іншому рівні — є вже не жорстко централізованою, а системно-автономною. Кожна з наук і наукові напрямки зберігають або здобувають свою власну значимість і самостійність, уніфіковану аксіоматику, свою термінологію та систему понять, однак при цьому збільшується множина взаємозв'язків (горизонтальних і вертикальних), які повинні підпорядковуються загальним принципам наукового дослідження.

Для інтеграції множини наук в одне системне утворення необхідна спільна "наукова платформа", якою є інформація (інформаційні ресурси).

І не випадково, що саме в наш час, коли диференціація науки майже досягла свого апогею, виникла, запропонована І.Й. Юзвішиним, *інформаціологія, як — генералізаційна наука усіх наук, система систем наукового дослідження. Інформаціологія є підсумком першої фази та уособленням другої*.

Саме інформаціологія пропонує, досліджує і реалізує зазначену вище "наукову платформу" інтеграції наукових знань в одне ціле. В цій науці усі об'єкти та процеси дослідження мають інформаційне подання і опис, тому інформаціологія вважає кожний процес дослідження інформаційним, а знання — елементами єдиної узагальненої системи інформаційних знань.

Таким чином, інформаціологія — багаторівнева наукова система, що поєднує на інформаційній основі усі наукові дослідження, системи, явища і процеси Всесвіту як однорідні елементи її об'єктної області, усі знання природи, суспільства, людини.

Основи інформаціології викладені Президентом Міжнародної академії інформатизації І.Й. Юзвішиним в його фундаментальній праці *"Інформаціологія"* [857]. В роботі надане наукове обґрунтування її призначення і значимості, визначення типів та природи інформації, структури предметної галузі, видів і законів інформаційної взаємодії, даний опис їхнього взаємозв'язку і взаємовпливу, вплив на суспільство та людину.

На даному етапі дослідження, мабуть, є необхідним зупинитися на *сутності інформаціологізму*, як основі інформаціологічної сутності юридичної діяльності та соціального управління.

3.7. Поняття і зміст інформаціологізму

Сутністю "інформаціології" є інформаціологізм. З'явився такий напрямок в останні роки ХХ століття. Початок його ознаменувався відкриттям академіка І.Й. Юзвішина такої науки як "інформаціологія" у 1993 році.

Мабуть, ніхто краще не висловить зміст наукового напряму, чим його засновник. Тому вважаємо за можливе сутність інформаціологізму викласти дослівно тезами з праць її автора.

"Інформаційний стан людини і суспільства визначається їх внутрішніми та зовнішніми відносинами, системоутворюючими відносинами їхніх різних компонентів, різних типів інформаційних ресурсів.

Стан людини обумовлений закономірностями його організму, свідомості, мислення, всієї його віртуальної пам'яті; закономірностями інформаційної сфери, інформаціологічним сполученням цих закономірностей. Природні дані людини містяться в його індивідуальному інформаційному коді, що інформаціологічно виражає взаємозв'язок людини із його природним середовищем. Розшифровка інформаційних кодів людей, закономірностей, якісних ознак і визначальних параметрів близька до завершення на основі фундаментального принципу інформаціологічного підходу.

Конкретний інформаційний стан людини є наслідком, образом його інформаціологічних закономірностей, тобто усі стани людини — інтелектуальний, фізичний, психологічний, моральний, емоційний та ін. є похідними від його інформаціологічного стану, його частиною та при-

ватним вираженням у конкретних ознаках та показниках, у конкретних ситуаціях і у конкретних моментах часу.

Природним станом людини є його внутрішня і зовнішня інформаційна рівновага, рівновага усіх елементів його організму та пам'яті, а також рівновага із навколишнім інформаційним середовищем.

Здорова, щаслива і творчо обдарована людина — це інформаційно-врівноважена людина, яка перебуває в інформаційно-врівноваженому інформаціологічному суспільстві, тобто в суспільстві внутрішньо врівноваженому економічно та екологічно, науково і технологічно, політично, ідеологічно і соціально, морально та культурно, у поведженні, у харчуванні, у праці та відпочинку, в охороні здоров'я і здоровому способі життя — у суспільстві, взаємно врівноваженому із природою, Всесвітом, з навколишнім світом, зі світовим співтовариством, що базується на інформаціологічному гуманізмі, передбачає інформаціологічну гуманітаризацію суспільства, розвиток інтелектуальної та духовної сфери людини, його щастя і безпеку. Забезпечення інформаціологічної безпеки людини та суспільства є першорядним завданням науки, інформаціології, вчених-інформаціологів, усіх людей планети.

Інформаціологізм виражається у знанні інформаціогенно-вакуумної природи миру. Він не протиставляється освіті, науці та культурі, існуючим релігіям, ідеологічним та культовим переконанням або вірі людей. Інформаціологізм, навпаки, припускає саме активне співробітництво на єдиній інформаціологічній основі з будь-якою наукою, будь-якою сферою діяльності, із будь-якими позитивними спрямуваннями, що сповідають людинолюбство та визнають загальнолюдські ідеали або заповіді. Поширення і розвиток такого співробітництва на базі інформаціологічної інтеграції, відповідності, сумісності, об'єднанні суспільства на загальсвітоглядній інформаціологічній основі є однією із центральних завдань інформаціологізму.

Інформаціологічна сутність процесу пізнання. Наука розвивається на базі інформації, розвиває та розширює інформацію, сама є інформацією. Інформація є ціллю, засобом, мовою і продуктом науки.

Наука сприймає, виражає, перетворює, одержує, пояснює і систематизує інформацію. Наука відображає світ, створюючи його відбите різноманіття в достовірній інформації, у знаннях. Об'єктивні знання про світ і людину є головним досягненням цивілізації та основою її розвитку в третьому тисячолітті.

Наука єдина з об'єктами дослідження — Всесвітом, природою, суспільством, людиною, предметами, явищами, стихіями. Але наука диференційована і являє собою древо взаємозалежних самостійних

наук, диференційованих за безліччю спеціальних ознак та індивідуальних параметрів. І оскільки наука інформаційна, то усі науки — це галузі єдиного автокореляційного науково-пізнавального древа, яким є інформація.

Природничі науки вивчають інформацію природи, суспільства, Всесвіту, множини макро- і мікрівідносин в інформаційному просторі світу, природну інформацію, переводячи її на мову людини. Гуманітарні науки вивчають інформацію самої людини, пов'язану із його діяльністю, сприйняттям і свідомістю. У центрі науки — відносини людини із навколишнім світом, самовідносини та взаємини.

Об'єктивний взаємозв'язок між різними диференційованими науками, єдина інформаційна основа і єдина система наукових знань висувають вимогу міжнаукової інтеграції — об'єднання наук на інформаціологічній основі.

Диференціація науки об'єктивна, необхідна, корисна та неминуча. Однак як магістральний напрямок розвитку науки вона вичерпала себе, та надія сьогодні тільки на диференціацію та диференціювання може стати гальмом у процесах пізнання. Необхідний перехід до більш високої фази розвитку науки — інтеграції та інтеграційних процесів на базі міжнаукової та міжпредметної взаємодії, відповідності, об'єднання. Інформаціологія є інформаційно-інтелектуальною інтеграцією наук на міжсистемно-сотовій основі, наукою наук, наукою про науку, універсальною наукою. Галузь дослідження інформаціології — весь Всесвіт і вся галузь діяльності та пізнання. Це вся галузь наукового дослідження. Предмет дослідження інформаціології — інформаціологічне уявлення світу. Інформаціологія містить у собі усе, що поєднує інші науки єдиною теорією про інформацію тіл, систем, середовищ, полів, сфер і простору Всесвіту.

Інформаціологія — це генералізаційна наука про усі інформаційні процеси і явища мікро- і макросвіту природи та суспільства; вона народилася на стику фізики, хімії, математики, біології, астрономії, геології, космології, історії, технічних, суспільних і гуманітарних наук. Інформаціологія є найбільш великим і надзвичайно багатограним глобально-космічним узагальненням ХХ століття, підсумком науки минулого, наукою сьогодні і майбутнього.

Інформаціологія не підмінює, не підпорядковує, не поглинає і, тим більше, не скасовує усі інші науки. Всі диференційовані науки мають та будуть мати право на самостійність і власну значимість. Інформаціологія лише об'єднує їх єдиною метою, єдиною принциповою та предметною інформаційною основою, єдиною структурою інформаціологічних міжнаукових відносин у єдиний безперервний процес

інформаціологічного пізнання та у єдину систему знань людства, в інформаціологічні ресурси світового співтовариства.

Інформаціологія — єдина теорія на єдиній фундаментальній інформаційній основі; це загальна методологія та загальна інформаційна метамова для вчених, фахівців, державних і громадських діячів. Інформаціологія надає активний та усе більш зростаючий вплив на область пізнання, сферу політичного, економічного, соціального і культурного життя світового співтовариства.

Універсальна інформаційна мова інформаціології стає системно єдиною мовою науки. Мова інформаціології — це мова природної та штучної інформації, достовірної, несуперечливої, систематизованої; це інформаційна мова науки, узагальнена мова філософії, фізики, математики, хімії, генетики, інформатики, соціології, права, природознавства. Це подання мови природи та Всесвіту в інформаційно-інтелектуальній системі дослідження.

Методологія інформаціології стає концептуальною основою пізнання та усієї інформаційно-соціальної діяльності людини. Ця методологія базується на фундаментальному принципі інформаціологічного підходу, що узагальнює і поєднує на інтеграційно-диференційній основі всі науково достовірні підходи науково-практичного дослідження, які в його окремих випадках, формах, виразах та реалізаціях.

Вихідним пунктом інформаціологічного дослідження є інформаційно-методологічна рівновага застосовуваних підходів, принципів, методів і засобів дослідження, в основі якого лежить універсальний закон інформаційної рівноваги. Збалансованість, сумісність, несуперечність і узгодженість методів дослідження зможе дати небувалий ефект у сфері пізнання, ефект синергізму в системі дослідження.

Пізнання реалізується на основі інформаціологічного дослідження, у науково-прикладній і практичній діяльності, у галузі освіти і виховання, у процесах передачі та прийняття знань, умінь, досвіду поколінь. Кожна зі сфер людської діяльності, маючи свою специфіку, цілеспрямованість, спеціалізацію та методичну базу, має спільну інтелектуальну, психологічну та духовно-моральну основу і тому повинна спиратися на інформаціологію, інформаціологізм і інформаціологічні концепції.

Інформаційно-наукове дослідження забезпечує інтелектуальний прорив людини в майбутнє, нагромадження та використання знань, прогрес цивілізації. Культура — моральний прогрес суспільства і його духовної сфери. Освіта, інформаціолого-історична спадкоємність поколінь суспільства, безпека безперервності прогресу.

Якщо раніше головним завданням людство вважало виробничо-господарську діяльність, керуючись принципом "буття визначає свідомість", то тепер воно усвідомлює, що необхідно робити упор на виробництво самих себе, тобто на виробництво (виховання, самовиховання) людини з більше розвиненою свідомістю та розумовими здібностями, яка живе в єднанні із суспільством, природою і їхніми інформаційними проявами.

Найважливішим завданням людства стає не фізичне відтворення на основі природних ресурсів Землі — відтворення машин, техніки, технологій, а відтворення знань, засобів інформації, інформаціологічних технологій і продуктів.

Сутність інформаціологічної діяльності. Інформаціологія — вчення, теорія, фундаментальна наука про інформацію як універсальне явище Всесвіту. Але поняття "інформаціологія" містить у собі не тільки галузь природної інформації, а й більш широкий зміст — як поняття області штучної інформації, інформації людини, галузь, що породжується інформаційними об'єктами, системами, документами, інформаційними процесами та відносинами, інформаційною діяльністю людей і її результатів.

Штучна інформація — це модель природної інформації, що створюються людиною, її свідомістю, мисленням у процесі її пізнання та діяльності, сприйняття і відображення світу. Вона характеризується як інформаційно-інтелектуальна, інформаційно-логічна модель природної інформації, як продукт інформаційно-логічних процесів та відносин. Тому "інформаціологія" — це "інформація + логіка", сфера додатка логіки, логічного мислення, логічних засобів (методологій, технологій) до інформації.

Додаток логіки до інформації — виходить, інформаціологічне, свідоме ставлення до неї, її властивостей і властивих їй форм. Це значить, визначення або встановлення логічних відносин, зв'язків, структури. Тобто це вираз, подання та дослідження інформації, цілеспрямоване спрямування від найпростіших форм інформації до її систематизації, до знань. Тому системне ядро, інтелектуально-логічну базу інформаціології складають знання, системи знань людини разом із системами їхнього одержання, дослідження, перетворення та застосування.

Знання, системи та об'єкти інформації, що сприймається, створюються та зберігається людиною як інформаціологічні продукти її свідомої (логічної) діяльності, складають її інформаціологічні ресурси, інформаціологічні надбання людства. І тому ці результати інформаційно-наукової (логічної) діяльності людини є інформаціологічними ресурсами, складаючи їхню утворюючу частину.

Інтелектуально-логічні процеси по виразу, обробці та систематизації інформації складають інформаціологічну сферу людини та суспільства в цілому, породжену інформаціологічною діяльністю людини.

Інформаціологічна (інформаційно-логічна) діяльність — це вся свідома діяльність людини — людини як особистості, суб'єкта, члена суспільства, усвідомлена, отже, вона інформаційна, інтелектуальна, логічна.

Інформаціологічна сфера збігається із інформаційною сферою людини (людства), але має інше логічне представлення. Людина розглядається як творець і учасник інформаційної сфери як її суб'єкт, правласник, користувач. В інформаціологічній сфері вона сама є компонентом у якості самостійної інформаційно-інтелектуальної системи. Інформаційна сфера розглядається як частина, інформаційне уявлення діяльності людини. Інформаціологічна, навпаки, вбирає до себе усю діяльність людини, реалізуючи її в різноманітті приватних виражень.

Інформаціологічні ресурси — це інформація людини як продукт її інтелектуальної діяльності, а також вихідний пункт і засіб для наступних інформаціологічних процесів і відносин. Але інформаціологічні ресурси включають також все необхідне для здійснення інформаціологічної діяльності. Оскільки діяльність людини — різноманіття форм і реалізації інформаціологічної діяльності, то і усі ресурси людства — окремі форми інформаціологічних ресурсів.

Інформаціологічні ресурси включають засоби та продукти інформаціологічної діяльності, інформацію, техніку, технології, комунікації, її інфраструктуру — політичну, економічну, соціальну, науково-правову та ін. Оскільки інформаціологічна діяльність проводиться в комплексі із інформаційними самовідносинами Всесвіту, то до її інфраструктури належить також інформаційне середовище навколишнього світу, природна інформація.

Уявлення про інформацію людини як про інформаціологічний ресурс (продукти, засоби) дозволяє розглядати її, по-перше, у єдності із інформацією природи, у комплексі взаємозв'язків, взаємозалежностей, взаємоперетворень; по-друге, як єдину універсальну множину закономірно обумовлених взаємин людини зі світом і взаємин людей, людини і суспільства.

Розвиток людства — це розвиток і поширення інформаціологічної сфери та інформаціологічних ресурсів як еволюційним, так і революційним шляхом. Пройшовши кілька інформаціологічних революцій, людство вступило в принципово нову глобально-космічну революцію — явну, усвідомлену та науково обґрунтовану, чинену на теоретичній базі інформаціології як генералізаційної науки про інформацію і процеси пізнання...

Весь багатовіковий процес інформаційно-логічної діяльності, пізнання та наукового дослідження став основою для інформаціологічної революції, формування якої відбувається буквально на наших очах, інформаціологічної теорії, інформаціологізму та інформаціологізації суспільства і усіх сфер його життєдіяльності.

Інформаціологізація — це рішучий і безповоротний перехід від приватних, локальних і багато у чому суперечливих процесів інформаціологічної (інформаційно-логічної) діяльності людини до науково обґрунтованої інформаціологічної системи пізнання на єдиній інформаційно-предметній основі та узагальненій інформаціологічній методології, від розрізненої множини наукових систем до інтегрованої наукової системи — інформаціології.

За інформаціологізм приймають факти стирання національних рис, історично сформованої індивідуальності народів, знехтування віковими звичаями, культурою нації, її прагненням до самозбереження та самовираження, факти розчинення інформаціологічного надбання народу в спільному інформаціологічному капіталі.

Це, однак, обумовлено нерозумінням причини та наслідків, у першу чергу, — інформаціологізму.

Правдивий інформаціологізм — це інформаційна рівновага, збалансована сполученням національних і міжнародних інтересів, інтересів кожного народу та держави, республіки, регіону зі спільними інтересами людства, планети та світу, кожної конкретної людини і суспільства в цілому.

Інформаціологізація — це механізм установаження цієї рівноваги. Інформаціологізм указує та виявляє не тільки локальні і глобальні проблеми суспільства, а й методи їх інформаціологічного розв'язання. Все це забезпечить перехід до нової ери людства — інформаціологічної — у рамках глобально-космічної цивілізації [857, 487—492] (підкреслено нами. — К.І.).

"Об'єктом інформаціології є об'єктивна реальність інформаційного Всесвіту (інформаційна реальність. — К.І.), який є безначальним та безконечним, існує незалежно від нашої свідомості усередині нас, поза нами, між нами і навколо нас, усюди і виступає як об'єкт існування і пізнання.

Як наукова дисципліна інформаціологія народилася на стику фізики, хімії, математики, астрономії, біології, геології, космології, історії та інших фундаментальних наук.

Отже, визначивши інформаціологію як генералізаційну науку, можна припустити, що такі дисципліни, як інформатика, інформологія та ін., є лише частками складової цієї єдиної науки.

Звідси можна констатувати наступне.

Информономія — наука про закони інформації.

Информологія — дисципліна про технології рецепції, телекомунікації, маршрутизації і передачі інформації з використанням нейрорецепторних, провідних, теле-, радіо- і супутникових каналів зв'язку.

Информатика — галузь знань, досліджень та автоматизованої обробки алфавітно-цифрової інформації (за нашими переконаннями — даних) для потреб суспільства.

Звідси, *інформатизація* — це природний соціально-космічний процес підвищення рівня життя і створення єдиного світового інформаційно-стільникового співтовариства" [363, 52] (Підкреслено нами. — К.І.).

І.Й. Юзвішин надає також перелік фундаментальних напрямків досліджень наукових основ інформаціології [857, 48–52]. Не перераховуючи їх повністю (але ж їх чимала кількість) виділимо без змін лише ті, що так чи інакше є у компетенції правничих наук. До таких ми відносимо:

- проведення науково-дослідних робіт в галузі інформації, інформатизації, інформаційних ресурсів природи та інформаціології в цілому;

- вивчення інформаціології правової науки і економіки, а також інформаціологічних проблем селищ, районів, міст, регіонів, країн та світової спільноти;

- формування єдиного світового локально-розподіленого інформаційно-сотового самоврядування (народовладдя);

- дослідження інформаціологічних проблем суспільних наук;

- об'єднання передового світового інформаційно-інтелектуального потенціалу для створення теоретичних основ нової інформаційно-космічної цивілізації;

- здійснення наукового та практичного керівництва щодо подальшого розвитку основ інформаціології та забезпеченню інформатизації світової спільноти;

- інформаціологічні та педагогічні основи організації і функціонування вищих навчальних закладів (інститутів, університетів, коледжів) і науково-дослідних організацій щодо підготовки спеціалістів з вищою освітою;

- інформація, інформаціологія, інформаціологічні ресурси і технології — життєві основи світової спільноти;

- інформаціологія цивільного, кримінального та державного права; суспільно-політичні, соціально-економічні і екологічні проблеми інформаціології світової спільноти;

- інформаціологічні дослідження в галузі теорії, методології, технології засобів математичного і комп'ютерного моделювання в різних сферах людської діяльності;

- створення інформаціологічних основ міждержавних правових і зовнішньоекономічних зв'язків;

- дослідження проблем інформатизації суспільства, інтеграції усіх країн до єдиного світового інформаціологічного процесу, аналіз використання інформаціологічних технологій в системі світової економіки, науки, освіти та культури; вивчення інформаціологічної політики в системі державної та науково-технічної політики усіх країн світу;

- створення банків інформації в усіх галузях та сферах людської діяльності;

- організація робіт щодо надання інформаціолого-аналітичних, інформаційно-довідкових послуг державним, громадським, комерційним, приватним та іншим підприємств, громадянам усіх країн світу;

- консолідація державних, громадських, наукових і підприємницьких структур за усім комплексом проблем інформаціології різних сфер суспільства та господарства;

- проведення інших досліджень та розробок, направлених на створення сучасного інформаціологічного співтовариства; підвищення інформаціологічної культури державних органів, підприємств, установ, організацій, підприємницьких структур, усіх верств населення; прискорення інформаціологічного прогресу, впровадження його досягнень у виробництво та інших сфер життя суспільства та ін. (Підкреслено нами. – К.І.).

Мабуть, взагалі з позиціями інформаціологізму можна погодитися, але, з урахуванням викладених вище підходів автора дослідження до розуміння поняття "інформація", тобто її сприйняття як когнітивного процесу. Крім того, зміст наведених поглядів не змінюється, якщо замість поняття "інформація" вживати категорії "інформаційні масиви" чи "інформаційні ресурси", що відповідає сучасним науковим тенденціям і поглядам, тим більше в галузі права та соціального управління.

Ми також усвідомлюємо, що завдання інформаціології викладені певною мірою хаотично, що визиває справедливу іронію, а такі терміни та словосполучки як "інформаціогенно-вакуумна", "інформаційно-космічна", "Всесвіт", "автокорреляційний", анігіляція, авторегенерація і т. ін., викликають у гуманітаріїв та суспільствознавців, зокрема юристів, здивування і незрозуміння. Тому в процесі подальшого викладання матеріалу дослідження, що пропонується, ми маємо намір максимально (за можливістю) уникати незрозумілі та неприйнятні в юриспруденції обороти, що, на нашу думку, має наблизити складну міжгалузеву термінологію до загальноприйнятої в правничих науках.

На базі концепції інформаціології здобули розвиток такі її напрями, як соціальна інформаціологія, яка трактується сьогодні як *"наука про інформаційно-комунікативні процеси, явища, відносини, що відбивають життя особистості й соціуму; наука, яка вивчає закони, закономірності, тенденції розвитку інформаційного суспільства"*.

На думку фахівців, які займаються зазначеною проблематикою, соціальна інформаціологія припускає, що сучасний світ є світ інформаційно-комунікативний, а будь-які відносини, у тому числі й владні, здійснювалися, здійснюються і будуть здійснюватися як комунікація. Тому основним об'єктом уваги соціальної інформаціології є інформаційно-комунікативні зв'язки в суспільстві. Необхідність практичного застосування соціальної інформаціології обумовлюється вступом світу до інформаційної епохи, де головною рушійною силою суспільного виробництва є інформація та знання.

З першого погляду, соціальна інформаціологія підмінює соціальну інформатику. Але, нагадаємо, що остання має свій чітко визначений об'єкт — інформаційно-телекомунікаційні системи в окремих сферах соціально-корисної діяльності. Об'єкт соціальної інформаціології є більш глобальний. Вона намагається розібратися у наступних питаннях:

- Куди йде "інформаційне суспільство"?
- До чого можуть привести процеси комп'ютеризації соціуму, медіатизації політичного простору?
- Як будуть розвиватися Інтернет і мережні співтовариства?
- Як вплине на структуру інформаційного простору процес глобалізації?
- Що буде із засобами масової інформації та комунікації через тридцять, п'ятдесят, сто років?
- Чи збережеться класична журналістика?
- Яка роль ЗМІ та ЗМК (засоби масових комунікацій. — К.І.) у політичній боротьбі за державну владу?
- Яка роль інформації в битві держав і народів за історичне виживання й геополітичне домінування?

Позначена проблематика, пов'язана з дослідженням інформаційно-комунікативних процесів і відносин у соціумі, утворює *"проблемне поле" соціальної інформаціології*.

У рамках соціальної інформаціології розглядаються конкретні, прикладні проблеми соціальної практики, наприклад, дипломатії [258; 294; 471], журналістики [636], історії [566] та економіки. В межах останньої знаходить розвиток *теорія інформаціологічної економіки та інформаціогенна модель економіки* яка, за визначенням її засновника,

яким, до речі, є відомий вітчизняний вчений-економіст В.І. Мунтян* [572; 573], "дозволяє переосмислити економічні процеси і тенденції на нових позиціях світогляду і змінити уявлення й розуміння явищ оточуючого нас світу, поєднавши їх в єдині процеси" [574, 26].

Щодо юриспруденції, то роботи, присвячені використанню інформаціологічної методології, зустрічаються фрагментарно. Так, визиває певний інтерес дисертаційне дослідження П.Б. Музиченка "Адміністративно-правова інформаціологія паспортно-візової роботи при регулюванні міграційних процесів в Російській Федерації", що має суто прикладний характер [571]. А.С. Автономок досліджує системність категорій конституційного права [103]. Але найбільш вагомою теоретичною працею в напрямку використання інформаціологічних знань до вирішення окремих проблем держави і права, на нашу думку, є робота А.В. Птушенка** "Системна парадигма права" [657]. Але про формування інформаціологій права чи правничої інформаціології, як наукового напрямку, мова йде вперше в дослідженні, що пропонується.

* Мунтян Валерій Іванович, автор наукового відкриття та наукової теорії, доктор економічних наук, професор. Напрями наукової діяльності: економічна безпека та інформаціологія. Дійсний член Академії економічних наук України, Української екологічної академії, чотирьох Міжнародних академій. Народився 3 серпня 1960 року в м. Одесі. У 1982 році закінчив Пушкінське вище військово-інженерно-будівельне училище, дві Вищі школи господарського управління (1988, 1991), аспірантуру при Одеському державному економічному університеті (1994), Коледж стратегічних досліджень та оборонної економіки (Німеччина, 1996), Українську Академію державного управління при Президентові України (1999). Автор понад 120 наукових праць, у тому числі – 17 монографій. Має вище Міжнародне наукове звання "Основоположник наукового напрямку". Член Міжнародної спілки економістів, яка є Генеральним консультантом Економічної та Соціальної ради ООН. Експерт Вищої атестаційної комісії України. Професор Української академії державного управління при Президентові України. Лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (2002). Лауреат премії ім. В.М. Глушкова (2003).

** Птушенко Анатолій Володимирович – народився 28 травня 1928 року. Доктор юриспруденції, доктор економічних наук, доктор ділового адміністрування, Гранд-доктор філософії, кандидат технічних наук, інформаціолог, професор, академік Міжнародної Академії Інформатизації та Академії проблем безпеки, оборони і правопорядку РФ. Основні направлення наукової діяльності: оптимізація (економіко-ефективнісна оцінка) систем, економіка, тегрія держави і права, інтелектуальне право, інформаціологія, культурологія. Засновник вчення про Концептуальну владу, автор концепції правового захисту інтелектуальної власності та інформаціологічної сутності Громадянського суспільства. Є автором ряду робіт з основних проблем Громадянського суспільства, державного та конституційного права. За завданням Держдуми РФ виконав постатейний логіко-системний та юридичний аналіз нині діючої Конституції РФ, підготував законопроекти про нову Конституцію РФ, про правовий захист інтелектуальної власності, про створення єдиної Інформаційно-термінологічної служби РФ. На прохання Держстандарту РФ підготував пропозиції щодо основних принципів військової термінології та її класифікації.

Висновки по главі

Як зазначалося нами вище, в процесі формування інформаційно-го суспільства в будь-якій державі, з'являється "двоєдина" проблема-тика у юридичній практиці, соціальному управлінні та правовій науці. *По-перше*, це місце і роль останніх в процесі соціальної інформатизації. *По-друге* — вплив зазначених процесів на юридичну діяльність та соціальне управління. Останнє, прийнято розглядати як процес **правової інформатизації**, під якою варто розуміти організаційний, соціально-економічний і науково-технічний процеси забезпечення потреб державних органів, юридичних і фізичних осіб відомостями на базі інформаційно-телекомунікаційних систем, які здійснюють формування, накопичення, обробку, організацію і надання користувачеві масивів соціально-правових інформаційних ресурсів з метою сприяння вдосконалюванню правової системи держави і світового правопорядку. *Інакше кажучи*, правова інформатизація — це використання інформаційних технологій з метою вдосконалювання правової системи держави і світового правопорядку.

Процес правової інформатизації є непростим і таким, що потребує наукового обґрунтування з використанням спеціальних знань, тобто втілення засобів та методів природознавчих наукових напрямів та впровадження досягнень науково-технічного прогресу у соціальні дослідження, до напрямку яких відносяться і юридична діяльність, соціальне управління та права наука.

Впровадження методів та засобів кібернетики, системотехніки, теорія інформації (математичної теорії зв'язку) та інформатики в соціальну практику має свою історію. Саме в процесі узагальнення здобутків та інтеграції наведених знань народилася соціальна інформатика. Дослідження інформаційної сутності юридичної та адміністративної діяльності, а також інформаційні процеси, що супроводжують їх, призвели до інтеграції здобутків "точних" наук і в правову науку і практику у вигляді одного з головних напрямків соціальної інформатики — правової інформатики.

На початку 80-х років минулого століття, окремими вченими (В.І. Грищенко, Г.І. Калитича, Ю.М. Канигіна, В.С. Міхалевича) були зроблені спроби штучного розширення предмета соціальної інформатики до вивчення складних динамічних систем будь-якої природи, логіки інформаційних процесів у людській діяльності і, навіть, проблем розвитку інформаційного суспільства взагалі. Об'єктом соціальної інформатики автори пропонували розглядати *цілеспрямовані системи соціальної природи*.

Розглядалися пропозиції щодо формування нових напрямів наукових знань, таких, як *інформологія* – вчення про "інформацію взагалі" (В.І. Сіфоров), *інформдинаміка* – наука про розвиток соціальних систем під впливом інформаційного ресурсу, *гносеоінженерії*, і нарешті, *соціальна когнітологія*, або *теорія функціонування соціального інтелекту* (Г.І. Калитич, Ю.М. Канигін).

Але, не зважаючи на прозорливість задекларованих науковцями думок, наукових положень та напрямів, інформатика так і залишається, за визначенням Є.П. Веліхова, *наукою про інформаційно-обчислювальні системи і процеси*, тобто, застосовуючи сучасну термінологію, дослідженнями у сфері розробки та впровадження інформаційно-телекомунікаційних систем та технологій.

Відповідно, правова інформатика сьогодні полягає місце *наукових досліджень, де вирішуються завдання, пов'язані з автоматизацією юридичної діяльності (як у цілому, так й її окремих видів), чи "прикладна наука, що вивчає проблеми збору, реєстрації, зберігання, сприйняття, обробки й використання правової інформації (нормативної, довідкової, криміналістичної, статистичної та ін.)"* [719].

Інтуїтивні пророкування науковців кінця ХХ століття набувають нової актуальності саме сьогодні, в час необхідності інтеграції наукових знань зумовленою темпами соціального розвитку, процесами інформатизації суспільства, рівнем сучасних інформаційних технологій, які є похідними науково-технічного процесу.

При цьому, для інтеграції множини наукових знань в одне системне утворення необхідна спільна "наукова платформа", якою, мабуть, є інформаційні ресурси. І тому не випадково, що саме в наш час, виникла, запропонована І.Й. Юзвішиним, *інформаціологія*.

ГЛАВА IV ОСНОВИ ТЕОРІЇ ІНФОРМАЦІОЛОГІЇ ПРАВА

Необхідність виникнення правничої інформаціології обумовлено переходом суспільства на новий ступень розвитку — інформаційне суспільство, до інформаційної епохи, де головною рушійною силою суспільного виробництва є інформаційні ресурси та знання, проходженням процесів інформатизації і, нарешті, виникненням відповідних соціально-правових відносин — інформаційних, що потребує певної рефлексії від науки та практики.

Якщо розглядати правничу інформаціологію як напрямок соціальної (це ми маємо намір показати нижче), то, мабуть, вбачається можливим надати наступне її визначення. *Правнича інформаціологія — міжгалузевий напрямок наукових знань про інформаційно-комунікативні процеси та соціально-правові відносини, які при цьому виникають, роль та місце юридичної діяльності і соціального управління в процесах інформатизації суспільства, інноваційні зміни у правих процесах, предметах та явищах, що відбуваються під час формування інформаційного суспільства, удосконалювання засобів і методів адміністративної діяльності та юриспруденції за допомогою інформаційних технологій та ресурсів.*

Мабуть, відправним пунктом, базою правничої інформаціології має стати гіпотеза про те, що сучасні суспільно-правові відносини мають інформаційно-комунікативний характер, а будь-які відносини, у тому числі й інформаційні, здійснювалися, здійснюються та будуть здійснюватися як комунікація. Тому основним об'єктом уваги правничої інформаціології є інформаційно-комунікативні зв'язки в правничій діяльності та соціальному управлінні, тобто, як буде показано нижче, *інформаційно-правова реальність.*

Словосполука "правнича інформаціологія" вперше застосована у цій роботі. В основі правничої (юридичної) діяльності, відповідно концептуальним поглядам інформаціології, полягає *штучна інформація, яка "... характеризується як інформаційно-інтелектуальна, інформаційно-логічна модель природної інформації, як продукт інфор-*

маційно-логічних процесів та відносин. Вона характеризується як інформаційно-інтелектуальна, інформаційно-логічна модель природної інформації, як продукт інформаційно-логічних процесів та відносин" [857, 490], тобто знання. Тому "правнича інформаціологія" (чи "інформаціологія права") є "право + інформація + логіка*", сфера додатку логіки, логічного мислення, логічних засобів (методологій, технологій) до правових предметів, процесів, явищ та знань.

Інформаціологічна теорія права в запропонованому дослідженні робить лише "перші кроки" як напрямок наукових досліджень не тільки в межах вітчизняної науки, а й наукових знань ХХІ століття. Тому, мабуть, як би для будь-якого наукового напрямку, на початковій стадії розвитку можливо сьогодні говорити лише про основи правничої інформаціології, як засіб і платформу для послідуєчих досліджень, які сьогодні мають тенденції до зростання в міру їх диференціації, інтеграції, становлення та розвитку.

Очевидно, аби знайти вірні розв'язання цих і пов'язаних з ними питань в межах правничої інформаціології, необхідно, насамперед, визначити її предмет та її природу. Але, як справедливо відзначається в літературі, "... наукове визначення предмета будь-якої науки, звичайно, не може бути вихідним пунктом її дійсного історичного розвитку: воно стає можливим на порівняно високому рівні розвитку науки, а також є підсумком узагальнення пройденого шляху і досягнутих результатів" [594, 229]. І тому правнича інформаціологія, як наукова теорія, джерело і засіб одержання нових знань, потребує, мабуть, певної первинної формалізації, яка стосується, зокрема, визначення:

- її структури як інтегрованого наукового утворення, системи міжнаукових та міжпредметних відносин та знань;
- структури її галузей, сфер призначення та застосування; її об'єктних і предметних ділянок;
- структури інформаціологічного ресурсу адміністративної та юридичної діяльності як основного предмету дослідження інформаціології права;
- структури процесів систематизації інформаційних масивів та сукупності їх значень як узагальненої універсальної системи суспільно-правових та науково-правових знань;
- структури процесу інформатизації суспільства взагалі та інформатизації юриспруденції і соціального управління (правової інформатизації) зокрема, як галузей дослідження правничої інформаціології;

* ЛОГОС (грец. logos – поняття, думка, розум) – у деяких системах давньої філософії загальний закон, основа світу [721, 498].

- структури засобів та методології дослідження багаторівнева множина принципів правничої інформаціології, їх взаємозв'язок, взаємовплив, протиріччя і сполучення;

- термінології та мови правничої інформаціології, метамови надання і форм виразу соціально-правового інформаційного ресурсу, у тому числі в сфері інформаційного законодавства.

Деякі із зазначених напрямів вже знайшли своє часткове відображення в процесі попереднього розгляду. Але ми сподіваємося, що запропонований надалі матеріал допоможе одержати більш детальні відповіді на ці та інші питання.

4.1. Структура інформаціології права. Її місце і роль в системі наукових знань

Історія наукознавства показує, що більшість із "нових" галузей наукових знань на початкових стадіях свого становлення сприймалися, так би мовити, "у багнети". Прикладом може слугувати правова інформатика, яку досить детально було розглянуто нами у попередній главі.

Приблизно таким чином ідуть справи і з масивом тих проблем, що складають природничо-наукову і методологічну основу правничої інформаціології. Крім того, при вирішенні питань, які виникають, необхідно враховувати і те, що в наукознавстві побутує положення, відповідно до якого *"перед виникненням нової наукової дисципліни, проблеми, які формують її основу, вже існують, але в інших галузях, зокрема в тих, де формуються елементи нової науки"* [668, 25], наприклад, знов-таки правової інформатики. Іншими словами, при з'ясуванні предмета та інших науковознавчих питань правничої інформаціології ми маємо враховувати особливості тих наук, у результаті взаємодії яких вона формується. Крім того, необхідно звернути особливу увагу на специфіку правової та адміністративної (управлінської) сфери — галузі практичної та наукової діяльності, що стимулюють їх становлення і розвиток.

Як зазначалося нами вище, інформаціологія права породжена потребами вдосконалення юридичної діяльності та соціального управління, зокрема необхідністю їх оптимізації та реформування, з метою підвищення ефективності обумовленої процесом інформатизації суспільства та правової інформатизації, вертуалізацією суспільних відносин, а також зростаючими ходами інтеграції і диференціації наукових знань.

Як це видно, вже із самої назви, правнича інформаціологія ґрунтується на двох взаємозалежних началах: правовому та інформаційно-

технологічному. Тому за своєю природою **правнича інформаціологія** – це суміжна галузь наукового знання, у структурі якої є елементи юридичних та інших суспільних наук (теорії управління, соціології, статистики, педагогіки та ін.), природничих – технічних, математичних наук, кібернетики і, нарешті, правової інформатики.

Визначаючи структуру інформаціології А.В. Птушенко відносить до її компонентів (підсистем), перш за все, **кібернетику** – науку про управління системами, **інформатику** – обробка і зберігання інформації, **інформологію** – технологія комунікацій, **інформомію** – власні закони інформації та **комп'ютерне право** (на правах спеціального розділу) [657, 43].

Що ж до правничої інформаціології, то вона, так само як й інформаціологія (чи, точніше, соціальна інформаціологія), безумовно, використовує засоби та методи зазначених наукових знань, які полягають в основі її методології. Але, на наш погляд, основу правничої інформаціології складають досягнення в галузі теорії управління соціальними системами (соціальної кібернетики) – науки про управління (менеджмент) соціальними (функціональними) структурами, **правової інформатики** (напряму соціальної інформатики) – науки про обробку правової інформації (масивів соціально-правового інформаційного ресурсу), створення та впровадження спеціалізованих, правових інформаційно-телекомунікаційних систем, **комунікативної теорії права** – методологія вивчення процесів спілкування (комунікацій) в юриспруденції. Окремою складовою правничої інформаціології вважається **інформаційне (інформаціологічне) право** – міждисциплінарний субінститут права та науковий напрям, який регулює і вивчає соціально-правові відносини в сфері інформаційної (інформаціологічної) діяльності.

Таким чином, **структуру правничої інформаціології як наукового напрямку в юриспруденції**, ми уявляємо, як показано на рис. 4.1.

Велике значення має використання правничою інформаціологією досягнень **загальної теорії права** – фундаментальної науки правознавства, яка розкриває закономірності правових явищ і відносин. Процес інформатизації повинен спиратися на правильні наукові уявлення про державу і право. Джерелом цих уявлень є загальна теорія права, і, насамперед, такі її положення, які стосуються загальних принципів протікання інформаційних процесів, критеріїв правової інформованості, співвідношення інформованості громадян і рівня їх правових знань, та інших теоретичних положень. Процес інформатизації суспільства спирається на такі поняття загальної теорії права, як право та законодавство, законодавство і галузь законодавства, система

законодавства, правова система та ін. Вимагають ретельного наукового аналізу поняття інформаційних відносин і інформаційної діяльності, які законодавчо в Україні закріплено лише опосередковано [4, розділ II, ст. 3, 5, 7], а також саме поняття інформаційного законодавства.

Рис. 4.1. Структура правничої інформаціології

Правнича інформаціологія тісно пов'язана з наукою конституційного права. Це впливає із того, що в Конституції України закріплені основні норми, які справляють значний вплив на і формування і розвиток інформаційних відносин. Так, згідно зі ст. 34 Конституції України, кожен має право вільно шукати, отримувати, передавати, створювати і розповсюджувати інформацію будь-яким законним способом. Це базова інформаційна норма [504].

Проблеми, пов'язані із одержанням і аналітичною обробкою повідомлень, виникають у всіх соціальних науках і, перш за все, в *теорії соціального управління*. Кожна з них повинна створювати інформаційну модель об'єкта свого пізнання, що припускає активне використання методів і засобів як інформаціології взагалі, так і правничої інформаціології зокрема. Так, при створенні правових інфор-

маційно-телекомунікаційних систем (автоматизованих інформаційно-пошукових систем по обробці законодавства) необхідно використовувати класифікацію нормативних правових актів, що містяться в галузевих юридичних науках (конституційне право, цивільне право, адміністративне право та ін.).

Однак правнича інформаціологія не є лише механічним поєднанням елементів перерахованих наук. Більш того, до неї повною мірою можна віднести прийняті у філософській та наукознавчій літературі, пов'язані з проблемами синтетичних наук положення про те, що нова *"наукова галузь, яка виникла в результаті диференційних і інтеграційних процесів базових наук, поряд із загальними "материнськими" елементами, має всі атрибути самостійної науки, у тому числі має свій специфічний предмет і систему, свої категорії і поняття, своєрідний вихід у практику"* [735, 33; 668; 807].

Як було зазначено вище, взаємодія природничих, суспільних і гуманітарних наук з інформаціологією може здійснюватися в різних формах, але в результаті реалізується в тому, що для вирішення правничих завдань і оптимізації процесів соціального управління використовується інформаціологічний ресурс — методи, ідеї і технологічні засоби інформаціології. Тут необхідно підкреслити, що це є не механічним, а творчим — інформаціологічним процесом, оскільки могутній апарат засобів і методів, який обслуговує дослідження і потреби природничо-гуманітарних наук, далеко ще не є адекватною потребою, пов'язаною із діяльністю людини.

Повною мірою це стосується як соціального управління, так і юридичної діяльності. Тому, для того, щоб на сучасному науковому рівні вирішувати ту чи іншу правничу задачу із використанням інформаціологічної методології, необхідна попередня і дуже серйозна підготовча робота, обсяг і зміст якої визначаються характером розв'язуваної задачі та використовуваних при цьому відповідних засобів і методів.

Крім того, застосування засобів і методів інформаціології в правничій сфері повинно базуватися на загальній методології їх використання в науковому пізнанні із одночасним урахуванням специфіки сфери їх застосування, а також узгоджуватися із принципами законності, зокрема, із встановленим правовим режимом, тобто системою правових норм, що регулюють певні суспільні відносини.

Для реалізації ідей інформаціології в соціальному управлінні, юридичній діяльності та правовій науці мають бути використані *три напрямки. Перший із них — це розробка загальних методологічних, правових, управлінських (організаційних) та інформаціологічних аспектів*

застосування соціально-правових інформаційних ресурсів в практичній правничій діяльності та правовій науці. Коло такого роду проблем утворює як би **загальну частину правничої інформаціології**, її основи.

Другий напрямок полягає в наступному. Оскільки кожна юридична наука вирішує специфічні завдання, обумовлені особливостями її безпосереднього об'єкта дослідження, то очевидно, що для їх вирішення, із використанням ідей інформаціології, недостатньо знання лише загальних принципів їх використання. Тому необхідна **розробка специфічних, конкретних методик застосування сучасних ідей, засобів і методів інформаціології права з урахуванням потреб відповідних правових наук, юридичної практики та соціального управління**. Прикладом може служити дисертаційне дослідження автора, у якому була розроблена і запропонована методика створення і використання АІЛС (автоматизованих інформаційно-логічних систем) у розслідуванні часткових видів злочинів [176].

Результатом таких досліджень повинно стати **формування конкретних розділів (елементів) правничої інформаціології** (криміналістичної, кримінологічної інформаціології і т. ін.), які відносяться як до загальної, так і до особливої її частини. Ось чому ще в 1977 році М.С. Полевим була сформульована думка про те, що **"саме сукупність загальних та окремих питань теорії і практики використання ідей інформатики в сфері юридичної діяльності складає ядро предмета, а їх вирішення — основну задачу правової кібернетики"** [629]. Наведену тезу, на наш погляд, повністю можна віднести і до правничої інформаціології. Зовсім очевидно, що це — новий і цілком самостійний науковий напрямок, оскільки за своїм предметом і завданнями правнича інформаціологія відрізняється від будь-яких традиційних юридичних наук. Разом із тим, цей науковий напрямок дуже тісно пов'язаний із ними, бо покликаний вирішувати ті самі, а саме, правові задачі. Крім того, як і інформаціологія (у соціальному її розумінні), юридичні науки та теорія соціального управління є для правничої інформаціології "материнською" основою, на базі якої і зароджуються її елементи.

Третій напрямок дослідження правничої інформаціології є специфічним, тому, що вивчає проблеми, пов'язані із формуванням **комплексної галузі права — інформаційного права, що є системою соціальних норм і відносин (інформаційних відносин), які охороняються державою і виникають в інформаційній сфері**. Саме правнича інформаціологія повинна зіграти свою роль в процесі систематизації інформаційного законодавства під час його реформування, формування мови інформаційного права, розвитку правових засобів та методів регулювання "віртуальної" складової інформаційних відносин і т. ін.

Оскільки в рамках правничої інформаціології розробляються спільні методологічні основи інформатизації, які застосовуються у всіх правничих науках, управлінській і юридичній діяльності в цілому, *правнича інформаціологія набуває рис загальної теорії вирішення правових завдань із використанням методів та засобів інформаціології*. У цьому розумінні правнича інформаціологія виконує функції, схожі на функції загальної теорії держави і права, у її зв'язках із конкретними юридичними науками.

Таким чином, і за ознакою походження, та виходячи із задач, що розв'язуються, *правничу інформаціологію правомірно віднести до сфери юридичних наук*. Поряд із цим не можна не враховувати, що засоби і методи цієї науки відрізняються від засобів і методів традиційних юридичних наук. Їх основу становлять методи соціальної інформаціології, які використовуються для оптимізації і підвищення ефективності інформаційних явищ та процесів, які полягають в основі правових предметів, процесів, явищ та вирішення виникаючих в них завдань.

Враховуючи викладене, *правничу інформаціологію можна визначити як комплексну, міждисциплінарну галузь знання про закономірності, умови та особливості використання ідей, методів та засобів інформаціології з метою оптимізації і підвищення ефективності інформаційних процесів, що використовуються для оптимізації і підвищення ефективності інформаційних явищ та процесів, які полягають в основі правових предметів, та вирішення виникаючих в них завдань*.

Дане визначення правничої інформаціології не слід розуміти так, начебто ця наука досліджує всі можливі аспекти оптимізації і підвищення ефективності інформаційних процесів і систем в організаційно-правовій сфері соціальної діяльності, що вона заміняє інші юридичні науки. Саме навпаки — вона покликана лише доповнювати їх своїми засобами і методами в процесі наукових досліджень. Що ж стосується безпосереднього аспекту дослідження цих явищ, а отже і предмета правничої інформаціології, то його основу складають кількісні закономірності досліджуваних процесів, системно-структурні та інші зв'язки в них, а також особливості реалізації інформаційних процесів та технологій. Враховуючи це, інформаціолого-правові дослідження припускають використання апарату соціальної інформаціології, зокрема, для формалізації і моделювання досліджуваних об'єктів, при яких поряд із кількісними характеристиками об'єкта пізнання неодмінно повинні використовуватися його якісні і структурні особливості, а також зв'язки між його елементами.

Справедливе зауваження Д.О. Керимова про те, що *"... право, його зміст, внутрішні та зовнішні форми, структура галузей і інсти-*

тутів, механізм функціонування, перспективи розвитку можуть бути науково пізнаними в повному обсязі лише за умови одночасного використання як якісних, так і кількісних методів дослідження. У багатьох випадках важко зрозуміти і тим більше плідно використовувати можливості якісних особливостей правової системи і її окремих компонентів без кількісного аналізу. Проте і один кількісний аналіз, відвернений від якісної сутності правової системи (і її компонентів), не має вагомої наукової цінності" [425, 22].

Саме такий підхід має значення не тільки при вирішенні будь-якої правової задачі, але й у справі удосконалювання процесів соціального управління. Однак правнича інформаціологія не містить у собі всіх проблем соціального управління і не може претендувати на роль загальної теорії управління в сфері юридичної діяльності. Багато питань тут стосуються теорії управління, яка, як відомо, охоплює більш широке коло проблем, базується на комплексі політичних, соціально-економічних, правових, технічних і інших наук. Крім того, загальна теорія управління зародилася в суспільстві задовго до появи не лише правничої інформаціології, а й інформаціології як науки взагалі.

Незважаючи на спільність досліджуваних ними об'єктів (складно організовані, функціональні, керовані системи) і подібність деяких методів, зазначені сфери знання істотно відрізняються одна від одної і є цілком самостійними.

Аналогічним є співвідношення правничої інформаціології із конкретними юридичними науками. І тут самостійність правничої інформаціології визначається тим фактором, що вона має чітко визначену ціль — аналіз і вдосконалювання правничих предметів, процесів та явищ на основі інформаціологічного підходу, вирішує і може вирішувати багато спеціальних і практичних правових завдань, які не розглядаються конкретними юридичними науками.

Вище, у процесі розгляду місця і ролі інформаціології в сучасній системі наукових знань, ми визначили її співвідношення і зв'язок з розвитком іншої близької до неї науки — кібернетики (загальної теорії управління). Але, на наш погляд, підлягає окремому розгляду питання співвідношення саме правничої інформаціології із кібернетикою, її категоріями, що проектується на її понятійний апарат. Стосовно соціального управління і права деякі вчені говорять про таку галузь знання, як права кібернетика [275, 20–26].

Основні постулати кібернетики як загальної теорії управління, принесені нею в теорію управління соціальними системами, зводяться до наступного.

Складні системи, що складаються із безлічі окремих, автономних підсистем, не можуть існувати та успішно функціонувати без спеціальної системи управління; при відсутності управління ці складні системи набувають властивості дисфункції. Врешті-решт вони руйнуються, перестають бути самостійними об'єктами. В основі проектування систем управління лежить повідомлення про те, що хоче суб'єкт від об'єкта, тобто які його цілі (безліч цілей). Саме ця відомість поєднує об'єкт і систему управління. Процес визначення цілей передує всій процедурі управління і тому значною мірою формує її. Існують наступні *типи управління і регулювання*:

- управління шляхом вирівнювання відхилень об'єкта управління від заданого стану;
- управління за допомогою компенсації перешкод;
- управління за допомогою усунення перешкод.

Н. Вінер та інші вчені звернули увагу на тісний зв'язок між поняттям управління та інформацією. Будь-яке управління основане на одержанні, переробці і використанні інформації (інформаційних ресурсів. — К.І.), яка циркулює в каналах прямого та зворотного зв'язку.

В той же час, процес державного управління інформаційними ресурсами в масштабах країни містить у собі:

- розміщення інформаційних ресурсів у різних регіонах країни;
- виявлення потреб в інформаційних ресурсах і створення їх типології;
- організація досліджень інформаційних потреб на регіональному рівні;
- організація поширення інформаційних ресурсів;
- оцінку ефективності використання інформаційних ресурсів.

Таким чином, між наукою про державу та право, теорією соціального управління і кібернетикою існує зв'язок, що здійснюється саме правничою інформаціологією. Він обумовлений тим, що держава і право являють собою знаряддя соціального управління. При цьому право виконує функцію управління. Ця функція є для права універсальною суперфункцією. Вона реалізується в двох головних підфункціях: регулятивній та охоронній.

Визначення кібернетики, яке дане академіком О.І. Бергом, надає можливість говорити про правничу інформаціологію-кібернетику і коректно сформулювати визначення її поняття.

Правнича інформаціологія-кібернетика — це міжгалузєва сфера знань про оптимальне управління складними динамічними соціальними системами в організаційно-правовій сфері соціальної діяльності, оснований на використанні інформаціологічного підходу.

Однак ми розглядаємо правничу інформаціологію як наукову категорію, що об'єднує науки інформатику і кібернетику, не применшуючи при цьому достоїнств останньої.

Іншими словами, кібернетика вводить поняття "управління системою" в теорію соціального управління та правову науку саме за допомогою правничої інформаціології.

На підставі цього для правничої інформаціології ключовими є наступні кібернетичні поняття.

Управління. Під управлінням у кібернетиці розуміється цілеспрямований систематичний вплив на керований об'єкт (складну динамічну систему взаємодіючих елементів) з метою збереження усіх найбільш істотних характеристик даної системи (регулювання у вузькому розумінні слова), найкращого пристосування даної системи до умов зовнішнього і внутрішнього середовища, її поступової зміни, еволюційного розвитку всіх елементів.

Правнича інформаціологія надалі повинна зосередити свої зусилля на всебічній розробці поняття "управління" (і близького йому поняття "регулювання"). Діюче право України не відкинуло термін "управління". Насамперед він використовується в Конституції України. Так, у відповідності зі ст. 38, громадяни України *"мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському і місцевому референдумах, вільно обирати і бути обраними в органи державної влади й органи місцевого самоврядування"* [1, ст. 38].

Ефективність дії права в процесі соціального управління — ступінь його активного позитивного управляючого впливу на суспільні відносини, на діяльність і поведінку соціальних суб'єктів. Це, насамперед, ті позитивні зміни, що виникають у суспільних відносинах у результаті переведення вимог юридичних норм у реальну поведінку індивідів і соціальних груп.

Ефективність правової норми і соціального управління спирається на пізнання категорії мети правового регулювання. Можна вказати на ряд соціальних феноменів, що відбиваються у праві і пов'язані між собою відношенням *"засіб — мета"*: *дисципліна праці — продуктивність праці; процесуальні правила — законне правове рішення; обмеження міграційних процесів — правильний розподіл трудових ресурсів; плинність кадрів — ефективність виробництва; правопорушення — суспільна безпека* і т. ін. Стан цих соціальних явищ і процесів виступає в результаті як критерій ефективності дії правової норми і соціального управління в цілому. Мета досліджуваної правової норми визначається в результаті проведення спеціального юридичного і соціального аналізу.

Оптимальність. Під оптимальним управлінням розуміється така сукупність управляючих впливів, що забезпечує найбільш вигідне (максимально можливе) значення критерію ефективності в даній системі управління. Вирази "оптимум", "оптимальне управління", "оптимізація" характеризують шуканий стан "рулів управління", а не результати його функціонування.

Оптимальність правової норми і соціального управління — це максимальна (найкраща, найвища) їх ефективність за даних умов.

Оптимізація правової норми забезпечує найвигідніше значення критерію ефективності, тобто найкраще досягнення мети правового регулювання і соціального управління.

Методи кібернетики. Правнича інформаціологія, як буде показано нижче, приділяє велику увагу проблемі моделювання складних адміністративно-правових систем, а моделювання є невід'ємною складовою методології інформаціології — інформаціологічного підходу. Специфіка соціального управління полягає у свідомому, цілеспрямованому характері людської діяльності. У зв'язку з цим закономірно ставиться завдання розробки такого наукового апарату, який би у більшій мірі відтворював специфічні соціально-правові предмети, процеси та явища. З погляду на це заслуговують особливої уваги можливості правничої інформаціології моделювати специфічні процеси соціального управління і правової регуляції, що відбуваються у суспільстві й в окремих колективах. У такому трактуванні поняття оптимальності набуває однозначного і чіткого термінологічного змісту.

Інформаціологія повинна розвиватися за наступними основними напрямками:

- використання даних *теорії адаптивного управління*, сутність якої полягає в індивідуалізації управляючих впливів стосовно кожного індивідуального об'єкта регулювання і управління;

- використання методів *теорії рефлексивного управління*. Рефлексивні процеси — це процеси відображення соціальними суб'єктами один одного в умовах їх співробітництва або боротьби. Облік особливостей цих процесів і їхнє моделювання особливо важливі в конфліктних ситуаціях, яких у правових відносинах достатньо. Не менше значення рефлексивні процеси і їх практичне використання мають для вирішення складних завдань соціального управління. Природно, що деякі висновки і результати теорії рефлексивних ігор повинні привернути увагу і правничої інформаціології, тому що й у правничих науках нерідко виникають різні конфліктні ситуації, коли на основі теорії ігор і ймовірних закономірностей необхідно вибрати

оптимальну стратегію, прийняти нестандартне управлінське рішення. Такий, наприклад, кримінальний процес, що являє собою складну систему відносин, зв'язків і взаємодій різних процесуальних інтересів. Саме ця обставина і створює об'єктивні передумови для моделювання конфліктних ситуацій;

- використання методів *теорії ситуаційного управління*. Ця теорія виникла як знаряддя вирішення завдань управління в складних технічних і економічних системах. Поведінка більшості таких систем не може бути описана мовою рівняння або системи рівнянь. Управляючий вплив формується стосовно конкретних ситуацій. "Команди управління" задаються "списком". Кожна команда формується в залежності від конкретного стану об'єкта регулювання. Аналогічна ситуація спостерігається, власне кажучи, і в правовому регулюванні.

Закони кібернетики (управління). Методологічне значення для правової інформатики мають такі закони загальної кібернетики:

1) *закон оптимального управління складними динамічними системами*. Відповідно до цього закону управління будь-якою складною динамічною системою повинно бути оптимальним, тобто найкращим за прийнятими критеріями;

2) *закон необхідної різноманітності*. Різноманітність управляючої системи повинна відповідати розмаїтості керованої системи. "Тільки різноманітність може знищити різноманітність" (Ешбі);

3) *закон сполучення внутрішніх і зовнішніх регуляторів*. Складна динамічна система може ефективно управлятися лише при поєднанні зовнішніх і внутрішніх регуляторів;

4) *закон самоврядування*. Складна динамічна система ефективно управляється здебільшого лише при перевазі у всій системі управління і регулювання внутрішніх регуляторів;

5) *закон наближення регулятора до об'єкта управління*. Управління є ефективним тоді, коли суб'єкт управління (управляюча система) максимально наближений до об'єкта управління (суспільних відносин).

Подальший розвиток правничої інформаціології багато в чому буде визначатися рівнем розробки її загальнотеоретичних основ і, насамперед, таких складних питань, як її об'єкт і предмет, аксіоматика, напрямки і тенденції її розвитку.

Таким чином, **правнича інформаціологія** на сьогодні постає перед нами в якості самостійної міждисциплінарної галузі знання юридичного циклу (принципово такою ж, як теорія соціального управління), яка вивчає інформаціологічні процеси і системи, що належать до сфери соціального управління, юридичної науки та практики.

Один з головних моментів у розумінні правничої інформаціології, значення її основних категорій і практичної важливості полягає в наступному: ця наука відкриває ресурси перспективного соціально-правового розвитку, складної, якісно більш досконалої організації соціального управління і юридичної діяльності.

Інтегральною практичною функцією правничої інформаціології виступає теоретичне обґрунтування і соціальний моніторинг інформатизації окремої підсистеми суспільства — адміністративно-правової сфери людської діяльності. Цю функцію правнича інформаціологія виконує разом з теорією соціального управління, правом і іншими суспільними науками.

Практичні завдання правничої інформаціології можуть бути умовно класифіковані на загальні і окремі. До загальних завдань ми відносимо глобальні задачі, що мають загальнодержавне значення:

- вплив на процес формування правової держави на основі принципів плюралізму, демократії і гласності, доступності для кожного члена суспільства усієї сукупності соціально-правового інформаційного ресурсу, вільного його одержання в необхідний час, у потрібному місці і зручній формі;

- розробка концепції інформатизації державної правової системи та правової інформатизації;

- участь у процесі адміністративної реформи в Україні.

Окремі завдання правничої інформаціології можуть бути сформульовані у такий спосіб:

- розробка теоретичних і практичних основ побудови і використання інформаційно-телекомунікаційних систем у сфері правничої діяльності, створення центрів соціально-правової інформації. Цю функцію правнича інформаціологія виконує за допомогою правової інформатики, як її складової;

- інтелектуалізація діяльності правників, адміністративного апарату установ, органів і підприємств усіх форм власності, підвищення продуктивності їх праці — *інформаціологічної культури і етики*;

- розробка наукових основ впровадження в правничу практику інформаційних технологій;

- створення інформаційних технологій навчання (у тому числі дистанційного), розробка теоретичних і методичних проблем інформаціологічної підготовки і перепідготовки управлінських кадрів та юристів, формування молодих фахівців за новою юридичною спеціальністю — "правнича інформаціологія".

Із вищезазначеного видно, що правнича інформаціологія має визначену систему ідей, методів, та засобів, які реалізуються в головних

напрямах наукових досліджень адміністративної та правничої діяльності, які, в певному розумінні, можна розглядати як основу структури, ядро системи сучасної правничої інформаціології.

Вже зазначалося, що з метою реалізації ідей інформаціології в сфері правничої діяльності та соціального управління сформувалися два комплекси проблем. Перший являє собою *теорію (загальну частину) правничої інформаціології, до якої ми відносимо розробку загальних методологічних, правових, управлінських (організаційних) і інформаційних аспектів застосування ідей, методів і засобів інформаціології у сферу права і соціального управління.*

В межах цього комплексу необхідний також розгляд наступних проблем:

1) інформаціологічні аспекти понять "соціальне управління" і "правове регулювання";

2) ефективність і оптимальність правового регулювання і соціального управління;

3) стійкість систем правового регулювання і соціального управління;

4) системи управління в правовій сфері;

5) адаптивні процеси й адаптивне управління;

6) системний аналіз, математичне і комп'ютерне моделювання — інформаціологічний підхід;

7) ситуаційне управління;

8) зв'язок правничої інформаціології з ідеями і методами соціальної інформаціології.

*Другий напрямок досліджень повинен полягати в розробці специфічних, конкретних методик застосування інформаційних технологій, ідей, засобів і методів інформаціології з урахуванням потреб відповідних правничих наук, практичної юридичної діяльності, а також у вивченні існуючих спеціалізованих інформаціологічних технологій і інформаційно-телекомунікаційних систем обробки соціально-правових інформаційних ресурсів, що циркулюють в різних ланках адміністративних органів і структур. Цей напрямок являє собою зміст **особливої частини правничої інформаціології.***

У рамках цього напрямку варто розглядати можливості і завдання використання ідей інформаціології для успішного вирішення проблеми наукової організації праці, соціального управління, управління органами державної влади та самоврядування — прокуратури, внутрішніх справ, судів, експертних установ, інших юридичних служб. При цьому спостерігаються два аспекти. *Перший* припускає застосування інформаціологічних технологій для аналізу та оцінки інфор-

маційних ресурсів (інформаційний менеджмент), що одержуються відповідними науковими установами в процесі вивчення окремих правових проблем. Другий – впровадження інформаціологічних технологій з метою інформатизації окремих напрямків правничої діяльності, оптимізації вирішення завдань, що виникають при цьому.

Ще одним напрямком розвитку правничої інформаціології є дослідження проблем застосування інформаціологічних технологій для організації централізованого обліку нормативних актів і удосконалення інформаційного забезпечення адміністративно-правового процесу законодавчими актами і спеціалізованою довідковою літературою. Ця галузь досліджень обумовлена труднощами інформаційного забезпечення діючими нормативними актами як органів управління усіх рівнів, так і наукових установ, пов'язана з динамічністю розвитку національного законодавства. Як показує практика нормотворчої діяльності в Україні, обсяг нормативних актів (як діючих, так і тих, що приймаються) постійно зростає. При цьому щорічно вносяться доповнення і зміни. Безперечно, що опанувати повною мірою всім масивом нормативних актів без впровадження сучасних технологій – справа нелегка. Цей факт трактує необхідність розвитку правових інформаційно-телекомунікаційних систем, створення централізованого обліку, загальнодержавної інформаційно-телекомунікаційної системи по всіх галузях законодавства, нормативних актах галузевих міністерств і відомств, законодавства інших країн, які використовуються при порівняльних правових дослідженнях.

Впровадження інформаціологічних технологій в галузі права та управління покликано не тільки забезпечити надійний облік і пошук, але й сприяти упорядкуванню масивів інформації, "розчищенню" нормативного матеріалу від застарілих та протирічливих нормативних актів, які практично не застосовуються.

Використання ідеї про когнітивний підхід повинно позитивно вплинути на адміністративну правничу діяльність, а як наслідок – підвищити ефективність роботи всіх органів державної влади і самоврядування (насамперед органів юстиції, прокуратури, внутрішніх справ та ін.).

Використання інформаційних технологій в процесі не тільки пошуку, а й аналізу змісту нормативних актів, виявлення змістовних протиріч в їх положеннях має істотне значення для розвитку і удосконалення правотворчої діяльності, а звідси, законодавства в цілому, забезпечення діяльності органів державної та виконавчої влади, громадських організацій та інших структур управління надійними, повними, достовірними й актуальними інформаційними ресурсами в галузі законодавства, про такі його норми, що підлягають скасуванню.

За допомогою інформаціологічних технологій стає більш ефективною систематизація законодавства, логічний аналіз і порівняльне дослідження (технологічну експертизу) норм за окремими галузями і субінститутами права відповідно до визначеного запиту, наприклад, з метою виявлення протиріччя між нормативними актами, невідповідності національному законодавству та міжнародному праву. Крім того, стає можливим оперативний і повний облік пропозицій громадян і організацій. Усе це, безсумнівно, призведе до підвищення рівня законотворчої, правозастосовної та правоохоронної діяльності.

Важливим і перспективним напрямком розвитку правничої інформаціології є дослідження, спрямовані на з'ясування можливостей вирішення окремих правових завдань за допомогою методів і засобів інформаціології.

Важко переоцінити роль інформаціологічних технологій у процесі *оптимізації і підвищення ефективності збору й обробки масивів відомостей та даних для криміналістичних обліків* (наприклад, зброї, дактилоскопічних відбитків, способів здійснення злочинів, украдених речей, викрадених автомобілів і ін.) — *інформаційних ресурсів криміналістичних обліків*. Швидкість і точність аналізу, що містяться в криміналістичних обліках відомостей, підвищує їхню цінність в оперативній роботі, у розкритті і розслідуванні злочинів, що украй важливо для ефективної діяльності слідчих органів.

Істотний розвиток повинні одержати дослідження, здійснювані в рамках особливої частини правничої інформаціології, пов'язані з *впровадженням і застосуванням інформаціологічних технологій у судовій експертизі*, насамперед при виробництві криміналістичних експертиз.

У усьому світі судова експертиза знаходить широке застосування при розслідуванні і судовому розгляді багатьох карних і цивільних справ, завдяки чому правосуддя в більшій мірі ґрунтується на наукових методах і засобах доведення, що забезпечують встановлення об'єктивної істини в справі. Саме заради цього в практиці судової експертизи ширше використовуються новітні інформаційні технології, що сприяють об'єктивізації процесу експертного дослідження, підвищенню наукового рівня і достовірності експертних висновків. Очевидно, що при цьому значно скорочуються терміни проведення судових експертиз, а також підвищується її якість.

Як показує практика, використання інформаціологічних технологій допомагає юристам — практичним працівникам і вченим — *підвищити ефективність кримінологічних досліджень* причин і умов, що сприяють вчиненню правопорушень, для чого довелося розробити

нові додаткові системи та алгоритми первинних облікових документів з метою повної і систематичної реєстрації досліджуваних явищ.

Актуальним напрямком є також *впровадження і використання інформаціологічних ресурсів та технологій у процес обробки статистичних інформаційних ресурсів загалом на основі застосування методів правової статистики*. При цьому метою технологізації є не тільки обробка даних *судової статистики*, але і всього масиву відомостей, що характеризують адміністративні правопорушення, провини неповнолітніх і в остаточному підсумку всієї правової статистики. Дослідження цієї проблеми важливі не тільки для органів прокуратури, внутрішніх справ, юстиції, судів, але й органів державної влади та самоврядування.

Швидкість, повнота, об'єктивність аналізу статистичних інформаційних ресурсів, різних кількісних характеристик, процесів, фактів, зв'язків у досліджуваних правових явищах, прогнозування тенденцій і подій — усі ці й інші питання вдається вирішити лише шляхом використання інформаціологічних технологій збору й обробки судової та інших соціально-правових і статистичних інформаційних ресурсів.

Впровадження інформаціологічних технологій та ресурсів у процесі аналізу статистичних даних, використовуваних для вивчення злочинності, при плануванні і проведенні заходів з метою запобігання правопорушень — надійний засіб в оперативній діяльності правоохоронних органів, у розробці науково обґрунтованих правових і організаційно-технічних профілактичних заходів, методів боротьби зі злочинністю. Разом з тим це дозволяє усунути суб'єктивні підходи й оцінки, уникнути прийняття неефективних управлінських рішень.

Першим етапом досліджень у зазначеному напрямку стала автоматизація обробки нині діючої статистики. Другим повинний стати етап *створення універсальної і єдиної для всіх органів соціального управління (у тому числі правоохоронних) системи правової статистики*. Специфіка цієї роботи не дозволяє скористатися загальновідомими моделями і системами. Однак накопичений досвід і об'єктивні можливості обробки статистичних інформаційних ресурсів, якими володіють сучасні інформаційні технології і системи, дають підстави сподіватися на успіх проведених наукових розробок, і не так далекий час, коли даними загальної правової статистики зможуть користуватися в роботі практичні управлінські працівники, усі відомства країни з різною системою координації і субординації в межах своєї компетентності.

Інформатизація статистичних досліджень створює об'єктивну основу для моделювання і прогнозування соціально-правових явищ, у тому числі динаміки злочинності, цивільно-правових суперечок, різних правопорушень.

За останні десятиріччя сучасне інформаційне та науково-методологічне забезпечення кримінологічних досліджень серйозно змінило і значно розширило їх можливості, сприяло підвищенню їх рівня та ефективності за рахунок насамперед стрімкого розвитку інформаційних технологій, а також підвищення рівня спеціальної інформаційної підготовки кримінологів.

В справі інформатизації кримінології сприяв цілий ряд революційних перетворень, до яких, як справедливо відзначає О. Фролова [785], можна віднести розробку В. Авер'яновим основ адміністративної реформи і пропозицій щодо забезпечення успішності її реалізації, зокрема щодо її інформаційного забезпечення [101].

Безсумнівно, революційним є процес реформування управління в органах внутрішніх справ реалізований О. Бандуркою на засадах сучасних підходів до інформаційно-методичного забезпечення з використанням сучасних досягнень у сфері інформаційних технологій, створення Національного університету внутрішніх справ і відкриття в ньому спеціалізованого факультету управління та інформатики з відповідними спеціалізованими кафедрами для підготовки фахівців нової генерації, зокрема за новими для органів внутрішніх справ спеціальностями "Інформаційні системи в менеджменті" (інформаційно-правова спеціалізація), "Адміністративний менеджмент" (адміністративно-правова спеціалізація), "Інформаційні управляючі системи і технології", "Захист інформації з обмеженим доступом і автоматизація її обробки" тощо [148].

По праву новаторськими можна вважати підготовлені під керівництвом А. Закалюка пропозиції щодо перспектив розвитку кримінології як науки, кримінологічних досліджень та їх інформаційно-методичного забезпечення й запровадження в законодавчу та правозастосовну практики різних видів кримінологічних експертиз, зокрема, на основі моделювання і кримінологічного прогнозування розвитку тих чи інших досліджуваних явищ чи процесів, які були розглянуті, обговорені, відкоректовані, доповнені і затверджені Першим з'їздом кримінологів України.

Процеси щодо вдосконалення інформаційно-методичного забезпечення розвитку права і правових, в тому числі кримінологічних, досліджень дістали нові джерела і були значно поглиблені зі створенням Академії правових наук України і затвердженням за ініціативою

її президента В. Тація в структурі Академії таких самостійних структурних підрозділів, як Інституту державного будівництва та місцевого самоврядування (директор – Ю. Бітяк), Інституту вивчення проблем злочинності (директор – В. Борисов), Інституту приватного права і підприємництва, а також на правах інституту Центру правової інформатики Академії (директор – М. Швець), які працюють на засадах новітніх методів та інформаційно-методичних технологій, тощо [745].

Незважаючи на те, що окремі аспекти інформаційно-методичного забезпечення кримінологічних досліджень раніше розроблялися в контексті законодавства та правоохоронної діяльності колишнього СРСР, нині вони вже дещо застаріли, не відповідають рівню розвитку сучасної науки та техніки і втратили свою актуальність. Саме тому розв'язання проблем інформатизації кримінології в умовах суверенної України і досягнутого рівня науково-технічного прогресу та правової практики крізь призму реалій і потреб сьогодення, а також очікуваного майбутнього набуває особливого значення і поступово стає досить актуальним, злободенним, необхідним і своєчасним в стратегії і тактиці боротьби зі злочинністю.

Сьогодні проблеми інформатизації кримінологічних досліджень залишаються ще далеко не розв'язаними. Ми згодні з О.Г. Фроловою, яка підкреслює, що *"не маємо ми й досі ані жодного спеціального монографічного дослідження, яке б аналізувало сучасне інформаційно-методичне забезпечення кримінологічних досліджень, перспективи й організаційно-правові проблеми його розвитку та вдосконалення. До цього часу до кінця ще не вивчені всі класи методів, що можуть застосовуватися в кримінологічних дослідженнях, не виявлені і не розкриті усі їх практичні можливості, не здійснена їх класифікація за головними методологічними рівнями, не визначені організаційно-правові основи, шляхи і перспективи їх застосування тощо. Повною мірою не виявлені та не досліджені і можливості на основі сучасної техніки, комп'ютерних програм та технологій універсального й достатньо потужного класу математичних методів, які можуть використовуватися та вже використовуються на практиці і як основні, і як допоміжні під час застосування всіх інших методів"* [785].

В опублікованих за останній час загальновідомих і визнаних науковою громадськістю працях вчених-юристів ці проблеми нерідко вимушено з урахуванням їх значної глибини і обсягів були розглянуті або фрагментарно, чи окремими штрихами, або з акцентом на якихось окремих методах чи моментах.

Дійсно, в деяких працях спеціалістів судової та правової статистики, а також в їх спільних роботах з вченими-юристами, в яких, розглядаючи механізми дії загальновідомих методів математичної статистики і пропонуючи шляхи їх практичного застосування, нерідко демонструвалися або занадто складні, або занадто спрощені і застарілі, або надмірно абстрактні, або штучні і вигадані приклади "роботи" цих методів у відриві від потреб практики і розв'язання конкретних сучасних загальних або спеціальних проблем кримінології і сучасного інформаційно-методичного забезпечення конкретних кримінологічних досліджень. Очевидно, що такі праці орієнтовані на розгляд механізмів дії здебільшого тільки деяких загальновідомих статистичних методів, аніж інших класів чи окремих видів математичних методів та аналіз прикладних аспектів і можливостей їх застосування.

Але багато із зазначених нами та інших проблем сучасного інформаційно-методичного забезпечення кримінології та правової статистики і сьогодні так і залишається нерозв'язаними, що негативно позначається на стані і перспективах розвитку кримінологічної науки і практиці боротьби зі злочинністю. Бачиться, що саме цей комплекс проблем повинен складати предмет нового наукового напрямку — *кримінологічної інформаціології*.

Таким чином, уявляється, що згодом у рамках правничої інформаціології повинні зародитися нові наукові напрямки, що відносяться до її особливої частини, такі як *кримінологічна інформаціологія* (не без участі кримінології), *статистична інформаціологія* (не без участі правової статистики).

Явним прикладом цього позитивного явища може бути поява ще в 70-х роках такого наукового напрямку, як криміналістична кібернетика (сьогодні криміналістична інформатика. — К.І.), засновником якої був Н.С. Полевой. Справедливості заради необхідно підкреслити, що впровадження методів і засобів кібернетики в цю науку було обумовлено постійною близькістю методології криміналістики до досягнень науково-технічного прогресу і використанням знань фахівців, що прилучаються, як правило, з технічною освітою, до процесу діяльності по розслідуванню та розкриттю злочинів, яка по своїй суті є юридичною.

В особливу частину правничої інформаціології, на наш погляд, повинне ввійти й *інформаційне право*, яке одночасно, як це було показано нами вище, є субінститутом права (покликаного регулювати інформаційні відносини в суспільстві), і частиною правничої інформаціології. При цьому інформаційне право пов'язано з правничою інформаціологією зворотним зв'язком.

Такий зв'язок обумовлений тим, що в предмет правничої інформаціології входить вивчення інформаційних процесів, інформаційних відносин, інформаційної діяльності в юридичній сфері і управління ними. Усі перераховані напрямки є складовою частиною життя суспільства і системи суспільних інформаційних відносин, що регулюються саме інформаційним правом.

І, нарешті, особливу й істотну групу проблем правничої інформаціології складають дослідження, пов'язані з проблемами застосування її засобів та методів, зокрема інформаціологічних ресурсів, у підготовці юридичних кадрів (правників). Мова йде не тільки про впровадження інформаційних технологій у навчальний процес юридичних вузів як технічні засоби навчання (ТЗН), у процес оперативної перевірки одержуваних знань, але й у систему викладання навчальних курсів, так чи інакше пов'язаних з інформаційними технологіями та їхнім використанням у практичній і науковій діяльності майбутніх керівників і юристів, у тому числі курсу "основи правничої інформаціології". На цих аспектах ми маємо намір більш детально зупинитися нижче.

4.2. Предметна область правничої інформаціології

Вважається, що об'єкт пізнання — деякий фрагмент реального світу, а його предмет — обрана для дослідження методами даної науки сторона, грань, аспект об'єкта, його істотні властивості чи відношення об'єкта дослідження, пізнання яких важливо для вирішення теоретичних чи практичних проблем. Предмет дослідження визначає межі вивчення об'єкта в конкретному дослідженні.

Як зазначалося вище, той самий об'єкт може вивчатися різними науками. Дійсно, інформатизація соціально-комунікативних процесів (створення та впровадження інформаційних технологій) у частині матеріально-технічної бази і програмного забезпечення сьогодні вивчається різними науками, які у літературі визначаються такою узагальнюючою категорією, як "науки кібернетичного циклу", а в частині формування суспільних функціональних систем (підсистем) — різними суспільними науками — економікою, психологією, правознавством.

У процесі формування і розвитку наукових знань про впровадження інформаційних технологій у соціальну діяльність беруть участь і науки, які відносяться до тієї або іншої галузі соціальної діяльності, що інформатизується: медицина (впровадження інформаційних технологій в охорону здоров'я), педагогіка (інформатизація навчального

процесу), військові науки (використання інформаційних технологій у військовій справі) і т. ін. Кожна з зазначених наук розглядає інформатизацію із свого боку, додає до неї свої закони і принципи.

Правнича інформаціологія у певному розумінні є наукою універсальною. Вона розглядає процес інформатизації як у частині формування і розвитку функціональних підсистем — формування соціально-правової підсистеми суспільних відносин, так і в плані формування соціальних (інформаційних) технологій — впровадження і використання інформаційних технологій у сферу юридичної діяльності та управління — правової інформатизації (рівень прикладної правничої інформаціології).

При розгляді свого об'єкту правнича інформаціологія вибирає змістовну, значеннєву сторону правової інформатизації, пов'язану з її сутністю, соціальною віддачею, корисністю, місцем у суспільних (функціональних) системах, історичним значенням як фактора радикального прогресу.

Ускладнення інформаційних технологій, розширення масштабів їхнього створення, поглиблення проникнення в практику соціального управління оголило і до крайності загострило проблеми, що відносяться до всього технологічного циклу збору, переробки і застосування інформаційних ресурсів в пізнавальних, управлінських, правових і інших процесах, висунуло на перший план загальні проблеми змісту інформаційних процесів і значення інформаційних технологій.

Інформаційні технології виникають як засіб вирішення протиріччя між накопиченими знаннями та знаннями, що продовжують накопичуватися прискореними темпами, з одного боку, можливостями і масштабами їхнього соціального використання — з іншого. У цьому їхнє історичне значення.

Наука (нове знання) виступає як найважливіший соціальний ресурс не "сама по собі", а тільки в складі єдиного інформаціологічного потенціалу — інформаціологічного ресурсу суспільства, включаючи відповідні організаційно-правові системи та підсистеми, форми комунікативного процесу, усю систему матеріальних носіїв інформації і т. ін. Говорити про вплив науки на що-небудь поза інформаціологічним процесом безглуздо. Наукова ідея повинна перетворитися у знання, тобто бути обробленою, переданою по комунікаційним каналах, прийнятою адресатом, щоб можна було її застосувати на практиці. Чим більше потенціал знань, тим важливіше задача розвитку інформаційно-комунікативних сфер суспільства. Знання повинні певним чином фіксуватися, трансформуватися, розподілятися, поширюватися, приймаються і перероблятися. Процес цей строго виборчий:

у кожному даному "місці", у кожен даний момент потрібні не "знання взагалі", а визначений комплекс інформаційних ресурсів.

Як було показано вище, процес впровадження інформаційних технологій в правову діяльність та соціальне управління — правова інформатизація і виступає новим засобом перетворення юридичних знань в соціально-правовий інформаційний ресурс (СПР). Він стає одним з основних ресурсів суспільства, його цінністю. Але виникають і складні проблеми, що відносяться до ролі, механізму функціонування, наслідкам його використання. Для їхнього вирішення і потрібна нова теорія в праві — правнича інформаціологія.

Предметом правничої інформаціології як нової теорії юридичного циклу виступає соціально-правовий інформаційний ресурс — його сутність, закони функціонування, механізми взаємодії з іншими ресурсами суспільства і впливу на сферу соціального управління, а також нормативно-правового регулювання. Перехід на рівень інформаційного ресурсу в його змістовному трактуванні означає перехід до вивчення внутрішніх зв'язків і закономірностей динаміки права та соціального управління, заснованих на використанні інформаційних технологій. Відоме положення про те, що якби всі зв'язки та закономірності розвитку об'єкта були на поверхні і доступні неозброєному оку, не було б теоретичної науки. Таким чином, предмет теорії правової інформаціології — це те, що можна думкою побачити, лише піднявшись на більш високу ступінь абстракції.

Інакше кажучи, інформаційні технології що створюються, подібні оболонці. Щоб побачити те, що під нею знаходиться, потрібно відвернутися від конкретної, зримої структури: інформаційно-телекомунікаційних систем, мікропроцесорних пристроїв, їхньої фізичної сутності, засобів програмування, представлення даних і постаратися розглянути, що за ними сховано. Потрібно зуміти побачити в структурах соціального управління (функціональних структурах), законодавчих актах, облікових і звітних показниках, документах, стандартах, нормах, регламентах, процедурах і т. ін. елементи єдиного інформаціологічного процесу, його неподільні частини.

Правнича інформаціологія, як наука про закони вироблення, передачі, використання соціально-правового інформаційного ресурсу, підводить теоретичний фундамент під застосування інформаційних технологій, що, як відомо, і призначені для удосконалювання інформаційних процесів у юридичній діяльності і соціальному управлінні.

Мова йде, насамперед, про спеціальні інформаційно-телекомунікаційні системи, що здатні реалізувати інформаційні технології, тобто про *інженерну обробку знань* (Knowledge engineering). Теорія

правничої інформаціології покликана вивчати усі аспекти розробки та існування таких систем — їхнього проектування, створення, правового регулювання, використання не тільки з формально-технічної, але і з змістовної сторони, а також комплекс економічних, політичних, культурних і, нарешті, правових впливів на соціальну динаміку. В орбіту аналізу теорії правничої інформаціології попадають і традиційні системи перетворення інформації та поширення знань — засоби та системи масової інформації, інформаційні служби, довідкові служби і т. ін., як елементи інформаціологічно-правової реальності. Але правнича інформаціологія розглядає їх з визначеної сторони — з позицій вироблення і використання соціально-правового інформаційного ресурсу, форм і способів впливу зазначених систем на прогрес сфери соціального управління, можливостей її технологізації. Таким чином, *предметом правничої інформаціології є соціально-правовий інформаційний ресурс (СПР) як "симбіоз" юридично значимих знань*. Він виступає як предмет нової теорії і зі змістовної, і з формально-технічної сторони. Це нова змістовна і квантифікуєма категорія, що дозволяє зайняти правничій інформаціології своє важливе місце в системі правових наук.

Необхідно розмежовувати предмет правничої інформаціології, як наукової теорії, її об'єкт і інструментарій (засоби) — інформаційні технології та основані на них інформаційно-телекомунікаційні системи. Без інформаційних технологій рема інформаціології. Але не можна оголошувати правничу інформаціологію теорією про застосування інформаційних технологій в юридичній чи адміністративній діяльності. Звичайно, практична необхідність в інформаціології виникла саме в зв'язку з використанням інформаційних технологій. Але, "відштовхнувшись від комп'ютера", інформаціологія в главу кута ставить нові поняття — інформаціологічний ресурс і його корисність, віддачу. Тому правнича інформаціологія у певному розумінні можна назвати *"правовою інформдинамікою"* — наукою про розвиток сфери соціального управління та права під впливом соціально-правового інформаціологічного ресурсу. А приведені вище твердження трактувати інакше — без соціальних технологій немає правничої інформаціології.

4.3. Основні поняття та категорії правничої інформаціології

Справді, розгляд предмета правничої інформаціології буде, по суті, безпредметним, якщо не торкнутися категорій науки, що складають її кістяк і формують її зміст, основних понять, визначення та

термінологію. Якщо мова йде про нову галузь знань, то ці категорії повинні бути новими, не відомими раніше, і, зрозуміло, специфічними, що не перетинаються з категоріями інших наук. Наприклад, на-вряд чи можна просунути вперед, якщо без усяких застережень віднести до основних понять правничої інформаціології інформацію, розглянуту нами достатньо детально вище. По-перше, це поняття не нове, по-друге, воно складає фундамент теорії інформації і кібер-нетики. По-третє, не може формально-математична категорія стати вихідним пунктом змістовної науки. Необхідні нові підходи до цього поняття, щоб воно стало "власним" поняттям правничої інфор-маціології.

Особливо важким є завдання створення системи понять і аксіом правничої інформаціології в силу того, що вона виступає інтегративною дисципліною – метанаукою, яка всотала в себе досягнення ціло-го ряду наук, особливо теорії управління соціальними системами, пра-вової інформатики і права. Й підкреслимо, що правильне судження про понятійний апарат правничої інформаціології, її аксіоматичні конструкції можна виробити, тільки виходячи із саме такого її розуміння.

Наприклад, в соціальній інформатиці, як було показано нами вище, оригінальними поняттями є наступних чотирнадцять понять: інформаційний ресурс; соціальна ентропія; корисна робота (віддача) ЕОМ; інформаційне середовище; напруженість інформаційного поля; інформаційна ланцюгова реакція; автоматизована інформаційна система (АІС) (чи, за останніми поглядами, інформаційно-телекомунікаційна система (ІТС). – К.І.); інформаційна технологія; штучний інтелект; інформаційно-динамічний об'єкт; творча система; ТАС-моделі; квант (одиниця знання); соціальний (колективний) інтелект [413, 93].

Для правничої інформаціології, мабуть, такими поняттями по-винні стати: соціально-правовий інформаційний ресурс; інфор-маціологічний ресурс; інформаціологічно-правова діяльність; правова ентропія; інформаційно-правова реальність; інформаційно-правовий менеджмент; правовий інтелект; юридичні знання і т. ін.

Деякі поняття правничої інформаціології відрізняються такою глибиною і складністю, що їхнє розкриття вимагає, у свою чергу, формування цілої нової наукової дисципліни – теорії, що пов'язано з розробкою своєї системи понять і аксіом, стосовно самої правничої інформаціології виступаючих поняттями другого рівня (субпонят-тями). Наприклад, соціальний інтелект виступає елементом кате-горійного апарату інформатики. Однак ця категорія настільки склад-на, що вимагає створення свого категоріального апарату у понятті

"правовий інтелект", як одного з категорій *макроскопічної теорії правотворчості (юридичної когнітології)*, яка може формуватися в межах інформаціології права.

Таким чином, уся система понять правничої інформаціології складається з трьох елементів:

1. *Понять, запозичених з інших наук* (інформатики, кібернетики, загальної теорії систем, теорії інформації, семіотики, системотехніки, правознавства, теорії соціального управління) і використуваних на рівні метанаукових.

2. *Оригінальних (базових) понять і аксіом*, що відрізняються принциповою новизною і складають основу принципово нових "розумових конструкцій", які дозволяють виробити новий світогляд (нове розуміння соціального розвитку в області юридичної діяльності і соціального управління). Цей елемент і є основною підсистемою понятійного апарату, без якої взагалі не можна вести розмову про нову науку.

3. *Понять нижчих ієрархічних рівнів* — субпоняття, покликаних розкривати зміст кожного з основних понять правничої інформаціології як метанауки.

Назвемо поняття правничої інформаціології, запозичені з наук та наукових дисциплін, що з'явилися раніше. Це: інформація, ентропія (у традиційно-шенноновському змісті), інформаційний шум, надмірність, біт, байт і інші *поняття математичної теорії зв'язку*. Сюди можна додати *поняття кібернетики* — поняття мети, управляючих систем (гіперсистем, підсистем) та систем (гіперсистем, підсистем), що управляються, прямого і зворотного зв'язків, *поняття семіотики*. Система цих понять, як би вона не використовувалася, сама по собі не дає нової якості — нової науки. Строго кажучи, ці поняття не є власними поняттями правничої інформаціології, а лише використовуються нею. Тому вирішальними з погляду формування правничої інформаціології варто вважати *оригінальні (базові) поняття*. Розглянемо деякі з них.

Інформаціологічні ресурси — знання, інформаційні системи та об'єкти, що сприймається, створюються та зберігаються людиною як *інформаціологічні продукти* її свідомої (логічної) діяльності і складають інформаціологічні надбання людства. І тому ці результати інформаційно-наукової (логічної) діяльності людини є інформаціологічними ресурсами, складаючи їхню утворюючу частину.

Інтелектуально-логічні процеси по виразу, обробці та систематизації інформації складають *інформаціологічну сферу* людини та суспільства в цілому, породжену *інформаціологічною діяльністю людини*.

Інформаціологічна (інформаційно-логічна) діяльність — це вся свідома діяльність людини — людини як особистості, суб'єкта, члена суспільства — усвідомлена, отже, вона інформаційна, інтелектуальна, логічна. Юридична діяльність та соціальне управління є яскравим прикладом такого різновиду соціально-корисної, інформаціологічної діяльності.

Інформаціологічна сфера збігається із інформаційною сферою людини, але має інше логічне представлення. Людина розглядається як творець і учасник інформаційної сфери як її суб'єкт, правовласник, користувач. В інформаціологічній сфері він сам є її компонентом у якості самостійної інформаційно-інтелектуальної системи. *Інформаційна сфера* розглядається як частина, інформаційне уявлення діяльності людини. *Інформаціологічна*, навпроти, вбирає до себе усю діяльність людини, реалізуючи її в різноманітті приватних виражень.

Інформаціологічні ресурси — це інформаційні ресурси людини як продукт його інтелектуальної діяльності, а також вихідний пункт і засіб для наступних інформаціологічних процесів і відносин. Але інформаціологічні ресурси включають також все необхідне для здійснення інформаціологічної діяльності. Оскільки діяльність людини — різноманіття форм реалізації інформаціологічної діяльності, то і усі ресурси людства — окремі форми інформаціологічних ресурсів.

Соціально-правові інформаціологічні ресурси включають засоби та продукти правової діяльності та соціального управління, масиви соціально-правових інформаційних ресурсів, техніку, технології, комунікації (у тому числі телекомунікації), її науково-правову інфраструктуру та інституції і т. ін.

Весь багатомісний процес інформаційно-логічної діяльності, пізнання та наукового дослідження став основою для *інформаціологічної революції*, формування якої відбувається буквально на наших очах, *інформаціологічної теорії, інформаціологізму та інформаціологізації* суспільства і усіх сфер його життєдіяльності.

Правова інформаціологізація — це перехід від приватних, локальних і багато у чому суперечливих процесів інформаційно-логічної юридичної діяльності до науково обґрунтованої інформаціологічної системи пізнання права (правових предметів, процесів та явищ) і соціального управління на єдиній інформаціологічно-предметній основі, узагальненій інформаціологічно-правової методології, від розрізної множини правових наукових систем до інтегрованої наукової системи — *правничої (правової, юридичної) інформаціології*.

Мабуть, основною категорією правничої інформаціології є *інформаційний ресурс правової діяльності та соціального управління чи соціально-правовий інформаційний ресурс (СПІР)*, який формується на перетинанні формально-логічного (інформаційно-технологічного) і семантичного (когнітивного) напрямку досліджень систем правової діяльності і соціального управління. Це ж можна сказати і про кожне оригінальне поняття правничої інформаціології. У результаті народжується теорія правничої інформаціології як нова змістовна правова наука, яка здатна буде забезпечити кількісні визначення і виміри, що відбуваються в правовій діяльності як інтелектуальному процесі (квантифікації юридичних знань), а також процесі перетворення юридичних знань у соціальну силу. Система оригінальних понять як би виростає з поняття-клітинки – *поняття соціально-правового інформаційного ресурсу* – предмета правничої інформаціології.

4.3.1. Соціально-правовий інформаційний ресурс*

Як було показано нами вище, правова інформація є різновидом інформації взагалі, її видовим поняттям. Тому всі ознаки, характерні для поняття інформації, рівною мірою властиві й поняттю правової інформації. Наприклад, проблема якості правової інформації давно обговорюється в теорії права, у тому числі в аспекті застосування засобів кібернетики, математичних методів і технічних комплексів [236, 70–76; 492].

У той же час правова інформація має специфічні особливості, які дозволяють виділити її в самостійне поняття.

Правова інформація є інструментом, за допомогою якого можна впливати на прийняття рішень усіх без винятку учасників законотворчого процесу. Від характеру та цілеспрямованості правової інформації істотно залежать рівень державного управління соціальними системами, ефективність дії закону, повага або ігнорування його вимог.

Є.Б. Кубко, розглядаючи проблеми інформаційного забезпечення державно-правової організації соціальних систем, підкреслює, що *"Правова інформація – складне соціально-психологічне, науково-методичне, філологічне явище, за допомогою якого забезпечується функціонування соціальних систем. Правова інформація необхідна на всіх стадіях правотворчої та правозастосовної діяльності. Вона впливає на*

* Див.: *Беляков К.І.* Від правової інформації до соціально-правового інформаційного ресурсу // *Інформація в праві: теорія і практика. Монографія.* – К.: Вид-во "КВІЦ", 2006, – С. 62–71.

прийняття управлінських рішень, виявлення потреб у законодавчому регулюванні конкретного виду суспільних відносин, створення законопроектів і законів, їх реалізацію, контроль за реалізацією законів, формування правової культури та правосвідомості особи, групи, нації, суспільства" [232, 179].

Далі Є.Б. Кубко наводить характерні риси правової інформації: "По-перше, правова інформація для широкого кола громадян, на відміну від інформації, розрахованої на використання юристами-професіоналами та посадовими особами, повинна бути більш лаконічною, але різноманітною за своїм змістом, за ступенем складності, максимально доступною і ясною, що виключає двозначне і перекручене уявлення про право. По-друге, надходження правової інформації повинне бути систематичним та оперативним, що пов'язане зі швидким оновленням законодавства, необхідністю своєчасного відновлення та поповнення знань про право. Щодо останнього, то є виправданим метод повторного інформування з використанням фактичного матеріалу. По-третє, інформація повинна супроводжуватися методологічними порадами та рекомендаціями бібліографічного характеру. Це особливо важливо, тому що в особистім користуванні громадян поки що недостатньо юридичних довідників і спеціальної літератури" [232, 179–180].

О.О. Гаврилов, визначає наступні вимоги до правової інформації: "правова інформація повинна бути достовірною, тобто об'єктивно відбивати реальність; вона повинна бути повною, тобто відбивати усі факти, явища, процеси, що стосуються даного випадку" [275, 32].

Нагадаємо, що у Законі "Правова інформація – це сукупність документованих або публічно оголошених відомостей про право, його систему, джерела, реалізацію, юридичні факти, правовідносини, правопорядок, правопорушення і боротьбу з ними та їх профілактику тощо" [4, ст. 22].

Залежно від джерел, форми та засобів поширення правова інформація може бути письмовою або усною, прихованою або відкритою, широкою або обмеженою, повною або короткою, масовою або приватною, епізодичною або постійною, науковою або антинауковою, повсякденною або теоретичною, об'єктивною або необ'єктивною й т. ін. Характерним для інформації є те, що кожен її різновид має свій антипод.

Правова інформація має офіційний і документальний характер. Для неї характерна системність. Наприклад, вся сукупність нормативних правових актів групується навколо їх системоутворюючого загального державного акта – Конституції України, яка, згідно з Законом, є джерелом правової інформації. До інших джерел правової

інформації відносяться також "... законодавчі і підзаконні нормативні правові акти, міжнародні договори та угоди, норми і принципи міжнародного права, а також ненормативні правові акти, повідомлення засобів масової інформації, публічні виступи, інші джерела інформації з правових питань" [4, ст. 22].

У юридичній літературі є чимало робіт, автори яких зверталися до розгляду класифікації правової інформації. Досліджуючи, наприклад, зміст і цілі правової інформації щодо проблеми розвитку механізмів правового регулювання, О.Ф. Шебанов підрозділив її на два види: *офіційну* і *неофіційну*. До *офіційної правової інформації* він відносить зведення і дані про право чи законодавство у широкому розумінні цього поняття, тобто про всі діючі у суспільстві нормативні юридичні акти, про нормативні акти, які вже припинили дію, тощо. Як джерела цього виду інформації ним (і іншими авторами) розглядаються Закони, Укази, різні нормативні акти місцевих органів державної влади і державного самоврядування, центральних органів та громадських організацій і ін. У якості *неофіційної правової інформації* розглядаються всі відомості та дані про право і пов'язаними з ним явищами, що знаходяться в різноманітних матеріалах та одержуються від підприємств, установ, громадських організацій, громадян та з інших недержавних джерел. Це, зокрема, відомості, що містяться в юридичних монографіях, підручниках, статтях, довідниках, доповідях, оглядах та інших джерелах, які не є офіційними виданнями [825].

Інші автори, пропонують, насамперед, розглядати правову інформацію не тільки як сукупність відомостей і даних про діюче в праві, але і як сукупність відомостей про правотворчість, про наукові теоретичні розробки в галузі правової дійсності. При цьому *правова інформація класифікується з погляду її джерел*, до числа яких відносять:

- *нормативні юридичні акти*, видавані органами державної влади, тобто закони, укази, постанови та інші документи, що закріплюють рішення відповідних державних органів і спрямовані на встановлення, зміну і скасування юридичних актів;
- *практику розгляду справ у судових органах і органах державного арбітражу*, що відображається у відповідних офіційних документах;
- *статистичні дані про стан злочинності*;
- *кримінологічні дослідження* та ін. [646, 53].

Поряд з цим, *правова інформація, як джерело необхідних відомостей про правові явища і процеси*, підрозділяється на інформацію, спрямовану на:

- удосконалення існуючого законодавства;

- надання допомоги органам державного управління і правосуддя в здійсненні ними конкретних функцій;
- розвиток наукових досліджень і розробок в галузі права і управління;
- поліпшення підготовки юридичних кадрів;
- розширення правової пропаганди;
- вивчення і поширення передового досвіду в сфері права і управління [174].

У процесі дослідження системи соціально-правової інформації С.С. Москвін усебічно розглянув її як різновид наукової інформації, як правосвідомість, як правову норму, як сукупність відомостей про право. З точки зору правових інформаційно-пошукових систем в галузі права виділена інформація підрозділяється ним, насамперед, на документальну та *іншу*. Далі, на основі комплексного аналізу, він поділяє її, на офіційну та неофіційну (так само, як і О.Ф. Шебанов), на загальну і галузеву, на горизонтальну і вертикальну, котра, у свою чергу, надається у вигляді прямої і зворотної, вихідної, проміжної і підсумкової, універсальної, функціональної.

Що стосується цілей і аспектів дослідження соціально-правової інформації, то вона розглядається ним з позицій таких властивостей, як її класовий зміст, істинність, достовірність, повнота і підкріплення владною силою держави [570].

Питання про класифікацію соціально-правової інформації розглядалося і у зв'язку з аналізом механізму правосвідомості і суспільної думки. У таких дослідженнях, поряд з політичним, економічним та іншими різновидами інформації, виділяється особливий вид — *державно-правова інформація, під якою розуміються всі відомості, дані про державно-правові інститути в широкому розумінні цього слова*. При цьому відзначається важливість цього виду соціальної інформації для реалізації правового регулювання, відправлення правосуддя, зміцнення законності, інших видів юридичної діяльності і пропонується поділ державно-правової інформації на загальну і галузеву. До загальної державно-правової інформації при цьому відносяться всі відомості, дані, суб'єктом і об'єктом впливу яких є державні органи, посадові особи, громадяни. Галузеву інформацію характеризують усі зведення, що містяться в конкретних галузях права — цивільному праві, адміністративному праві, колгоспному і земельному праві, кримінальному праві та інших галузях [643, 15].

Комплексний підхід до дослідження дозволив О.О. Гаврілову поділити правову інформацію на *нормативну* та *ненормативну*.

Нормативно-правова інформація — це сукупність офіційних документованих даних про право і законодавство, їх систему, джерела,

окремі правові норми і правові інститути, де юридично закріплені правові відносини між фізичними і юридичними особами та іншими суб'єктами права.

До джерел нормативної правової інформації відносяться законодавчі та інші нормативні правові акти, міжнародні договори та угоди, загальновизнані норми, а також принципи міжнародного права. Сюди ж відносяться тлумачення правових норм і узагальнення правової практики (наприклад, судової). При тлумаченні норм права виявляється воля законодавця. Додаткову інформацію надають логічне тлумачення, систематичне тлумачення, роз'яснення термінів, понять, аналіз типових ситуацій у кримінально-правовій, цивільно-правовій та інших сферах судової діяльності [275, 33–34].

Нормативна правова інформація може бути класифікована таким чином:

1) *інформація, яка втримується в Конституції та Законах України, указах Президента, постановах і розпорядженнях уряду, актах міністерств та відомств, актах органів законодавчої та виконавчої влади, місцевого самоврядування;*

2) *галузева інформація* — спеціалізується по галузях права та законодавства. В свою чергу, вона може бути конституційно-правовою, адміністративно-правовою, цивільно-правовою і т. ін.;

3) *міжнародно-правова інформація* — інформація, що містяться у міжнародно-правових договорах, угодах, конвенціях відомостей, які характеризують стосунки між державами, народами, міжнародними організаціями.

Ненормативна правова інформація — це такий різновид правової інформації, яка хоча й слугує для вирішення завдань правотворчої та правозастосовної діяльності, але не є нормативною правовою. Наприклад, це докази по кримінальній, цивільній або арбітражній справі. Це може бути інформація, одержувана в результаті проведення судової експертизи почерку або будь-якого іншого криміналістичного об'єкта.

Ненормативна інформація у вигляді даних соціологічних або статистичних досліджень використовується у ході організації правотворчого процесу, застосовується для систематичного інформування громадян, всіх громадянських структур про найбільш актуальні явища, факти та проблеми, що існують у правовій сфері.

Ненормативну правову інформацію розділяють на дві групи: *інформацію про стан законності та правопорядку*, а також *інформацію, яка пов'язана з розкриттям і розслідуванням правопорушень*.

До складу *інформації про стан законності й правопорядку* входять:

1) інформація про дотримання прав і свобод людини, що міститься в офіційних даних про дотримання Україною своїх міжнародних зобов'язань, у матеріалах комісій із прав людини;

2) інформація про стан законності та правопорядку, ефективності прокурорського нагляду, що міститься в публікаціях засобів масової інформації, у періодичних виданнях правоохоронних і правозастосовних органів, інформація про форми й способи захисту прав громадян, про вжиті заходи щодо виконання вимог до законності.

До складу *інформації, яка пов'язана із розкриттям і розслідуванням правопорушень*, входять:

- *кримінологічна інформація* — дані про злочинність та інші правопорушення, ефективності карних покарань;

- *криміналістична інформація* — інформація, використовувана при доказі факту злочину та ідентифікації особи або групи осіб, що зробили злочин;

- *судово-експертна інформація* — інформація, використовувана при проведенні судових експертиз для доказу (або спростування) факту злочину і провини обвинувачуваного;

- *оперативно-розшукова інформація* — інформація, що містить відомості про результати, щодо здійснення оперативно-розшукових заходів направлених на встановлення та розшук осіб, які вчинили кримінально-наказуємі діяння чи ховаються від правосуддя, а також інші зведення та матеріали [275, 33–35].

Таким чином, комплексний характер функцій права визначає й різноманіття правової інформації, що ускладнює на практиці її відділення від ненормативно-правової інформації (за О.О. Гавриловим) — соціальної, політичної, ідеологічної, економічної і т. ін.

Необхідно відзначити, що розглянуті класифікації правової інформації, незважаючи на їхню спеціальну спрямованість і, у зв'язку із цим, певну відособленість, можуть бути цілком перенесені і на аналіз функціональних систем у організаційно-правовій сфері. Крім того, розглянутими підходами зовсім не вичерпується проблема класифікації правової інформації. Зокрема, як відзначалося вище, її можна (і потрібно) класифікувати за *фізичною природою, характером структури, формою надання, напрямом руху в автоматизованих інформаційних і керованих системах* та іншими особливостями.

Крім того, із наведених класифікацій ми бачимо, що правова інформація не має певних жорстких меж. Тобто для ефективного інформаційного забезпечення організаційно-правової дійсності необхідне розширення масиву даних та відомостей — збільшення інфор-

маційного ресурсу. Мабуть саме тому, не дивлячись на наявність визначення правової інформації в юридичній науковій літературі, єдине визначення її поняття практично відсутнє.

Разом з тим, наявні визначення цього поняття зі змістовної сторони принципово не розрізняються. У них головним чином виділяється той аспект, що представляється тому або іншому автору найбільш актуальним у процесі розгляду відповідної проблеми. Тому в одних визначеннях істотним елементам цього поняття просто не знаходиться місця, а в інших — зміщається акцент важливості тих ознак, які відрізняють правову інформацію від інших видів наукової інформації.

Наприклад, Ю.В. Кудрявцев пише: *"Правовою інформацією є інформаційно-значеннєвий зміст правових норм. До них варто віднести не тільки акти вищих і місцевих органів влади та управління, відомчі нормативні акти, але й судову, арбітражну, нотаріальну практику"* [493, 15].

Таке визначення повністю відмежовує правову інформацію від політичної, економічної, ідеологічної та інших різновидів наукової інформації. Тому ми не поділяємо визначення правової інформації лише в одному значенні — як *"інформації, що міститься в нормах права"*.

Далі, обґрунтовуючи свою точку зору, автор визначення виходив із того, що правові приписи, виражені в законодавстві — це в певному розумінні *"спосіб спілкування держави із громадянами"* [493, 19].

Дійсно, правова інформація має особливості як в семантичному (значеннєвому), так і прагматичному аспектах. Змістом правової інформації є не просто набір відомостей про ті або інші суспільні відносини, а і їх аналіз. Інформація стає правовою тільки тоді, коли вона проходить через державний механізм і знаходить свій метод регулювання, перетворюючись у форму закону іншого нормативного акта або правозастосовного документа. Відображаючи волю законодавця, правова інформація регулює окремі сторони господарської або соціально-культурної діяльності суспільства.

Ступінь реалізації поставлених державою завдань на основі виконання правових приписів характеризує ефективність юридичних норм, і залежно від її стану законодавець доповнює або змінює зміст правової інформації. Значеннєвий зміст правової інформації певною мірою формує і її прагматичний аспект.

Але, ця точка зору, можливо й відповідала духу так званих "часів застою", коли у всьому панував диктат з боку держави, не було іншої альтернативи, як пасивно сприймати ту інформацію, що нав'язувала-

ся особі державою зверху (будь то інформація, що міститься в правовій нормі чи в директивному розпорядженні). *"У наш час, коли акцент змістився у бік інтересів особи, коли право на інформацію перестає бути монополією держави, а в суспільстві затверджується принцип плюралізму думок, розмаїтості інформації, розглядати правову інформацію лише в однозначному розумінні було б, щонайменше, помилково"* [232, 181].

За справедливим зауваженням В.М. Сирих, *"закономірності розвитку права не можна вивести ні із самих норм, ні із правозастосовної діяльності органів держави, тому що в складній системі взаємозв'язків і взаємозалежностей ці два компоненти соціальної реальності в остаточному підсумку виявляються похідними, залежними від матеріальних, економічних відносин суспільства"* [742, 48]. Отже, для пізнання сутності правової інформації не можна обмежуватися вивченням тільки правових норм як джерела правової інформації. Цього явно недостатньо.

Правова інформація, виступаючи як інформація, що регламентує й регулює практично усі відносини в суспільному і міжнародному житті, є одночасно невід'ємною частиною тих позитивних знань, які отримані за участю людського інтелекту. Відповідно, правова інформація являє собою частину ноосфери, і таке її розуміння заслуговує зовсім інших підходів до її формування, так само, як і розумінню напрямків розвитку правової системи кожної держави. Існує також поняття "негасфера", як місце розміщення негативної інформації. Вважається, що інформатизація може практично "боротися" і з "негасферою" шляхом впровадження в неї позитивних знань. Найпростішим прикладом може служити використання можливостей доступу до законодавства для осіб, що відбувають покарання, з метою їхньої соціалізації).

Таким чином, необхідне більш ретельне теоретичне відпрацювання взаємозв'язків інформаційної сутності права (зокрема, при виконанні ним функції соціального управління), кібернетичних принципів управління, соціології права, юридичної психології, інформатики, правової інформатики та правової інформатизації в межах інформаціології права. Тільки інформаціологічний підхід реально може сприяти зміні способу мислення юриста і кардинальному переглядові основ теорії права. У певній мірі такі спроби зроблені в книзі *"Введення в правову інформатику"* [297].

Проміжною ланкою між поняттями "інформація" і "правова інформація" є поняття *"соціальна інформація"* — *"знання, повідомлення, відомості про стосунки людей, стан та характер розвитку"*

соціальних процесів, умови життєдіяльності, суспільне становище індивідів і соціальних груп, взаємодії їхніх інтересів. ... Використовується в соціологічних дослідженнях та практиці управління соціальними процесами" [734, 31–32]. Воно розкривається через такі соціологічні категорії, як "потреба", "інтерес", "активність" та ін. По своїй природі соціальна і правова інформація на кілька порядків вище та складніше інформації, що циркулює в природних і технічних процесах.

До поняття "правова інформація" приймає ряд близьких йому понять. Насамперед, це поняття політичної та економічної інформації. Так *"... під політичною інформацією розуміється інформація про статистику та динаміку політичних відносин, політичної лінії держави, діяльності політичних партій і громадських об'єднань, іміджу політичних діячів, про всі елементи політичної системи суспільства. Різновидом політичної інформації є зовнішньополітична інформація — дані про зовнішньополітичний курс держави, зовнішньополітичні акції, конфлікти, про стан міжнародних відносин. Політична інформація як самостійний вид інформації не належить до правової"* [180, 31].

Після розпаду командно-адміністративної системи колишнього Радянського Союзу, Україна приступила до формування нової правової системи, до створення більш демократичного законодавства. В сучасних умовах диктат з боку держави неприйнятний, але для створення нового права потрібна висока правова активність широких верств населення. Це значить, що кожен свідомий член суспільства повинен бути самостійним носієм правової інформації, головним її потенційним джерелом. Індивідуальна правосвідомість особистості саме й припускає наявність такого важливого елементу, як правове знання, тобто володіння людиною певним запасом правової інформації.

Люди не живуть у якомусь вакуумному просторі, вони повсякденно беруть участь у правових відносинах, емпіричним шляхом здобувають правовий досвід, а останній відображається на правосвідомості особистості, формує правові навички, настанови, зразки поведінкових актів. Тим самим правоінформована особистість не тільки втілює в собі інформацію, що поступає до неї ззовні (від правової норми), а й, перетворюючи її у власній правосвідомості, накопичує, виділяє й розповсюджує її за допомогою різних каналів зовнішньої комунікації. Безумовно, така інформація не завжди досконала та наукова.

Проявляючись у формі суспільної думки, правова інформація є основою законодавства, вона, власне кажучи, — воля народу, що закріплюється в законодавчих актах. Отже, правова інформація, що міститься в правовій нормі, — це інформація, що надійшла від грома-

дьян. Пройшовши складний, багатоступінчастий шлях від зародження до переробки та подальшого втілення в правових нормах, вона здобуває інший, якісно більш високий, систематизований характер.

Удосконалювання законодавства припускає також вивчення суспільної думки, збір й аналіз інформації, що надходить від громадян, їх думок, оцінок, побажань, зауважень щодо майбутньої правової норми. Особистість, таким чином, є першоджерелом правової інформації, що відображає все різноманіття наявних і можливих у доступному майбутньому моделей поведінки людей. Отже, джерелом правової інформації може бути не тільки норма права, але й сама людина або група людей.

Процес піднесення волі народу в закон є не що інше, як виявлення за допомогою правової інформації суспільних потреб, що підлягають правовому регулюванню, як процес перетворення думки населення, або інших зацікавлених осіб, юридично значимої інформації з ненормативно-правової форми (соціальна, політична, економічна інформація) у форму правову (закон, указ, статут і т. ін.). При цьому інтереси й потреби людей, їх правосвідомість є генератором такої інформації. В свою чергу, саме від обсягу, якості, переконливості й інтенсивності інформації залежить характер закону, його зміст, структура, цілі, завдання та ін.

Таким чином, як правильно підкреслює Є.Б. Кубко, *"... інформація, що здатна забезпечити потреби права, — це не тільки інформація, втілена в нормах права, а й інформація соціальна, економічна, політична, що має відношення до права. Без інформаційного пояснення, без інформаційної підтримки закон і правові норми нежиттєздатні. В інформаційному забезпеченні бідують всі стадії законотворчості, починаючи від зародження правової ідеї й закінчуючи практичною реалізацією норми права"* [232, 183].

Саме тому, з урахуванням викладених нами вище міркувань, далі, в процесі викладу матеріалу, ми маємо намір використати категорію *"соціально-правовий інформаційний ресурс"* (далі — СПІР), як *сукупність юридично значущих зведень (даних та відомостей)*.

Незалежно від різновиду та інших особливостей юридично значимих даних та відомостей, при використанні СПІР необхідно враховувати його властивості і можливості, до найважливіших з яких ми відносимо:

- можливість разового та багаторазового його використання (норми права, що одноразово використовуються в ході правового регулювання, одноразова кримінологічна інформація, що направляєється в державні органи, багаторазове використання даних судової статистики і т. ін.);

- межі фіксації (усі дані про правопорушення, зафіксовані в спеціалізованих автоматизованих інформаційних системах та мережах, визначені відомості про правове регулювання, правотворчості, правосвідомості, що не підлягають реєстрації);

- ступінь додаткової переробки даних перед їх використанням (вихідні неопрацьовані відомості, проміжні, підсумкові і т. ін.);

- сферу застосування (універсальні, політичні, господарсько-правові та інші дані і відомості, що використовуються, за допомогою якої реалізуються функції правового регулювання та соціального управління);

- ступінь комплектності (комплектний СППР, тобто такі дані та відомості, що придатні для використання в первинному вигляді, а також некомплектний СППР, тобто придатний для використання лише у зв'язку з іншими відомостями);

- ємність і стабільність відомостей у процесі правотворчості, охорони правопорядку, здійснення прокурорського нагляду, управління правовим вихованням і т. ін. (постійні, перемінні дані та відомості, що характеризують імовірність настання подій, ентропійний мінімум);

- форму і спосіб одержання даних та відомостей в соціально-правовому регулюванні (отримання в ході законодавчої діяльності, вивчення наукової юридичної літератури, із соціологічних досліджень суспільної думки громадян, обміну досвідом правоохоронної діяльності і т. ін.);

- програмну орієнтацію СППР (добір із усього масиву відомостей, що надійшли, СППР для формування програми оптимального правового регулювання, правотворчості, правопорядку і т. ін.);

- регулятивні можливості (наприклад, фіксація відомостей про поведінку суб'єктів правовідносин і регулювання цього поведінки);

- упорядкованість СППР (систематизовані зведення про юридичні акти, строго регламентована правова інформація за часом надходження і змісту) та ін.

Юридично значимі дані та відомості можуть розрізнятися одночасно в залежності:

- від джерел (сюди відносяться зовнішні інформаційні ресурси, що містять у собі повідомлення про впливи зовнішнього середовища, а також суб'єкта на об'єкт управління);

- від напрямку руху (у цьому випадку можна виділити керуючі відомості СППР, що є наслідком прийняття тих чи інших управлінських рішень; прийнятих на основі обробки інших відомостей, що надходять);

- від якісного змісту (тут необхідно виділяти змістовні, а не "порожні" повідомлення, що стосуються певних сфер організаційно-правової діяльності);

- від кількісних потреб (у цьому випадку можна виділяти імовірнісні, семантичні та інші аспекти СПІР, з використанням якого здійснюється правове регулювання, правотворчість, дотримання законності і багато чого іншого) і т. ін.

Варто підкреслити, що *в теорії управління інформація служить ефективним засобом оптимального впливу лише в тому випадку, коли вона відповідає встановленим загальним вимогам та принципам. До їхнього числа відносяться принцип достовірності і повноти, своєчасності та систематичності надходження даних (повідомлень), їх інтеграції, раціонального нагромадження, доступності для одержання, лаконічності та ін.* [140].

Під *принципом достовірності* саме СПІР розуміється вимога відповідності повідомлень, що надходять до суб'єкта впливу, даних об'єктивної реальності, об'єктивного стану справ у правовій реальності, про її об'єкти і навколишнє середовище. Дотримуватися цього принципу повинні співробітники юридичних установ, органів правотворчості, правопорядку та інші суб'єкти в процесі аналітичної діяльності, реалізації функцій прийняття управлінських рішень, контролю, координації і корегування.

З погляду не тільки теорії, а й практики великої уваги заслуговує *принцип забезпечення повноти (оптимуму)*. Повнота СПІР безпосереднім чином пов'язана із кількісною мірою інформації, що припускає використання теорії ймовірностей, комбінаторики, теорії графів і інших наукових засобів. Вимога повноти СПІР характеризується через поняття необхідної і достатньої інформації, ентропії, необхідної різноманітності, доцільності, динамічних перетворень.

"Ефективному управлінню, — справедливо помічає В.Г. Афанасьєв, — може служити тільки систематизована, комплексна інформація, тобто інформація, що об'єднає у собі різні відомості, історично і логічно пов'язані, які надходять у строго визначеному порядку і послідовності" [140, 131]. Цей принцип повною мірою відноситься до СПІР. *Принцип дотримання системно-комплексного підходу* до організації інформаційних ресурсів дозволяє суб'єктам впливу одержати якомога повніші відомості про керовані об'єкти і за допомогою комунікацій оптимально направляти їх рух та розвиток. Цей принцип особливо актуальний в умовах системного підходу до об'єктів соціально-правового впливу.

Дуже важливим принципом інформаційного забезпечення функціонування правових систем є *принцип своєчасного одержання відомостей*. Як відомо, деякі зведення з часом застарівають, становлячись "порожніми", непридатними для реалізації покладених на суб'єкт і об'єкт впливу функцій. На практиці завжди виникає завдання своєчасного одержання відомостей для організації соціально-правового регулювання і управління.

СПІР повинен відповідати також *принципу його раціонального накопичення*. Це означає, що при ієрархічній структурі окремих функціональних систем важливо здійснити оптимальний вибір тієї ієрархічної підсистеми в системі, де, з точки зору удосконалювання соціального управління, зосередження визначених відомостей виявиться доцільним. Вже зараз впровадження інформаційних технологій дозволяє у певній мірі сконцентрувати дані, що циркулюють не тільки на нижніх рівнях управління (скажімо, на рівні міських і районних прокуратур і органів внутрішніх справ), але і на більш високих поверхах управління (наприклад, обласна прокуратура, обласне управління внутрішніх справ).

Принцип оптимального накопичення СПІР у функціональних організаційно-правових системах вимагає оптимізації відповідних потоків інформації. Вирішення цього питання пов'язане із створенням інтегрованих систем СПІР на базі інформаційно-телекомунікаційних систем (ІТС), що допускає: побудову деяких єдиних масивів даних; бажану концентрацію їх окремих різновидів в окремі ІТС спільного (чи обмеженого) користування; визначення споживачів СПІР; використання цих даних в процесі виконання управлінських функцій [185, 62–71].

Таким чином, базовим поняттям правничої інформаціології виступає поняття соціально-правового інформаційного ресурсу (СПІР) про сутність та структуру якого мова йшла вище. Розкриття цього поняття у всій глибині і значимості вимагає переходу до нового розуміння, як процесу пізнання, так і інформаційного процесу. Нове в розумінні процесу пізнання складається у визнанні домінуючої ролі СПІР в процесі вироблення правового знання (індивідуального чи колективного). Визначальна роль інтелектуальної комунікації в розумовому процесі і виробленні конструктивних знань у філософії зводиться до відомого циклу *"від живого споглядання до абстрактного мислення і від нього до практики"*. Такий цикл раніше трактувався поза соціально-комунікативним процесом, тобто одержання і використання індивідом готових знань у вигляді семантичної інформації.

Теорія пізнання Платона ставила в центр уваги проблеми взаємодії денотатних і знакових аспектів ідей, семантики слів і т. ін. Згодом філософи обходили ці аспекти пізнання, а теорія знакових систем – *семіотика* – розвивалася окремо від гносеології. Тим часом дані експериментальної психології свідчать про те, що інструментами культури є, в першу чергу, слова, а потім ідеї.

Традиційний підхід у гносеології і зводився до того, що в людини спочатку виникає думка і лише потім вона підшуковує слова для її вираження. Тепер усе стійкіше стає представлення, що думка і слово невіддільні одне від одного, і що процес розумової діяльності фізично починається з освоєння "порожніх" слів через засоби комунікації – *логосферу*. Потім ці слова обростають деякою кількістю змісту, який їх наповнює, пов'язує між собою, перетворюючи в цілісне знання. Генерування людиною нового знання здійснюється за допомогою перекомбінування слів (людина мислить словами) [835, 2–9].

Таким чином, розуміння СПІР і його ролей у соціальній динаміці і розвитку як основи "*правового інтелекту*", що є однією з основних частин соціального інтелекту, пов'язано з розумінням інформаційної природи *правового знання* (індивідуального чи колективного), *яке є складовою правової культури*.

Що стосується інформаційного процесу, то категорія соціально-правового інформаційного ресурсу орієнтує на його змістовне розуміння, як правового; на соціально-правові аспекти, на визначення корисності правових інформаційних систем. СПІР і його використання стають основою нового соціально-правового мислення (розумних дій по раціоналізації правової діяльності та соціального управління), наріжним каменем якого виступає правильне розуміння категорії "інформація". Принципово важливо, щоб не тільки фахівці, але і всі управлінські кадри відійшли від утилітарного і помилкового трактування інформації як даних, відомостей, повідомлень. Це означає, що необхідно відрізнити нові (корисні) правові зведення і дані від неінформативних, тобто марних, а точніше шкідливих. Технологічно важливим стає поняття *дезінформації* (помилкові зведення), оскільки дезінформація відіграє деструктивну роль у цілеспрямованих правових системах. Важливо нове, системне бачення, при якому такі атрибути соціального життя, як облік, звітність, плани, нормативи, стандарти, інші документи, виступають як окремі елементи цілісної системи, елементи єдиного й інформативно-нерозривного процесу, розглянутого в змістовному аспекті. Не можна поліпшувати їх порізно. Усе це конкретно-технологічні поняття єдиної "паперової"

інформатики, пов'язані з передачею і прийомом повідомлень. Для інформаціології права при такому підході стають важливими поняття "релевантність", "інформаційна ємність документів", "шум", "надмірність", "ентропія" узяті з кібернетики і теорії інформації.

Як справедливо відзначає доктор юридичних наук, академік Міжнародної академії інформатизації І.Л. Бачило, *"інформація, будучи неодмінною умовою життя і діяльності людини, предметом його уваги та розвитку, існує стільки ж, скільки сама людина, і супроводжує всі її дії та відносини. Це своєрідне середовище, що забезпечує існування людини, не менш важливе, ніж повітря, земля, вода, вся біосфера"* [162, 14].

Але термін "інформація" в побуті часто розуміється інтуїтивно, не задумуючись про глибину його змісту, ототожнюючи його з словами "дані", "відомості", "знання". Очевидно, що "повсякденне" вживання в мовленні терміна "інформація" зовсім недоречне, коли йдеться про наукові знання. Практика показує, що плутанина у визначеннях в науковому обігу часто приводить до непорозуміння, хибності висновків і особливо при використанні останніх у законодавстві.

Необхідність науково-методологічного аналізу, перш за все філософського, категорії "інформація" та її розуміння на сучасному етапі розвитку наукових знань, на думку вітчизняного вченого-філософа Т.Г. Геращенка, зумовлена наступними чинниками:

а) в умовах сучасного науково-технічного прогресу, переходу суспільства до нової фази розвитку — інформаційної, зростає значення інформаційних процесів, у зв'язку з чим виникає необхідність розробки та конкретизації змісту категоріального апарату, здатного до оптимального опису цих процесів та явищ;

б) ґрунтуючись на принципі взаємозв'язку явищ матеріального і духовного світу, виникає необхідність аналізу сутності інформації, її зв'язку із здатністю соціальної діяльності до самоорганізації;

в) проведення досліджень основних тенденцій розвитку об'єктивного світу породжує актуальність та необхідність методологічного аналізу інформаційних процесів;

г) становлення штучного інтелекту як нового наукового напрямку породжує додаткові проблеми, які потребують наукового обґрунтування і узагальнення філософських підходів до характеристики практичних можливостей моделювання процесів мислення, автоматизації та технологізації розумової діяльності;

д) потребує перегляду існуюча система інформаційних зв'язків, що обумовлюється розвитком інформаційних технологій (наприклад, створення світової інформаційної мережі Інтернет) [281, 6].

Очевидно, що наведений перелік можливо доповнити чинниками, що обумовлюються соціально-правовими проблемами:

- становленням національного інформаційного законодавства;
- процесами впровадження інформаційних технологій в юридичну та управлінську діяльність;
- необхідністю формування та удосконалювання організаційних і правових засобів та методів захисту інформації, а також протидії правопорушенням в сфері суспільних інформаційних відносин та ін.

Наведені чинники підтверджують, що сьогодні у суспільстві з'явилась технологічна потреба підвищення інтелектуального рівня спілкування людей. Намітився перехід до якісно нового рівня соціокультурної динаміки глобальної інтелектуалізації, яка визначається розширенням комп'ютерної грамотності, інформаційної культури та підвищенням юридичної відповідальності за прийняття рішень на шляху побудови інформаційного суспільства.

4.3.2. Сучасна парадигма категорії "інформація"*

Дослідження категорії "інформація" вітчизняними філософами інтенсивно розпочалось у першій половині ХХ століття. Спочатку увага була зосереджена на вивченні таких властивостей інформації, як надійність, об'єктивність, достовірність (М.І. Левідов [509], В.А. Кузмичев [496], М. Гус [311]). Відновився інтерес до неї на початку 70-х років у зв'язку з розвитком і швидким розповсюдженням ідей кібернетики. У цей період з'явилися змістовні роботи А.Д. Вислобокова, В.Г. Глушкова [282], А.І. Китова, А.М. Колмогорова [450], П.В. Копніна, С.Т. Котіної, С.Т. Мелютіна, Р. Тамместе, В.С. Українцева [760], в яких досліджувались сутність поняття "інформація", а також її методологічний та гносеологічний статус. Аналогічна проблематика характерна і для робіт сучасних російських вчених: І. Земана, В. Цонева, М. Конфорта, І. Челяда, І. Чижика [729], І.З. Цехмістро [796].

За цих умов значно зросло число досліджень з проблем цієї галузі у 80-х роках. Активно почали розроблятися такі аспекти інформації як ймовірно-статистичний, атрибутивний, структурно-функціональний, визначені основні її типи, функції, властивості (М.С. Бургін, Г.Г. Вдовиченко, А.М. Коршунов, В.І. Кузнецов, В.П. Тугаринов, В.С. Тяхтін, А.Д. Урсул, Ю.А. Філіп'єв, ін.) [468; 495; 757; 764; 765; 781], аналізується питання щодо наявності інфор-

* Див.: Беляков К.І. Інформація в праві: теорія і практика. Монографія. – К.: Вид-во "КВІЦ", 2006. – 118 с.

мації у неживій та живій природі (А.С. Щербаков [841], В.І. Корогодін і В.Л. Корогодина [469; 470], В.С. Крисаченко і О.В. Мостяєв [483; 484], М.М. Кисельов [432], Г.Д. Жданов [346] та ін.).

Пізніше з'явилися роботи, присвячені сутності штучного інтелекту (В.М. Глушков [283], А. Ендрю [844], О.Н. Мороз [569], С.М. Шалютін [820]), досліджуються можливості застосування інформаційного підходу до аналізу явищ суспільного життя (В.З. Коган і О.Н. Коцергін [474], С.Б. Кримський [482], В.С. Лук'янець [523], О.І. Ракітов [661], Є.П. Семенюк [706], М.В. Попович [637]).

І нарешті, важливе значення для розвитку ідей інформації в сучасній юриспруденції мають роботи В.Г. Афанасьєва [141; 142], Л.Л. Бачило [155; 160], Л.О. Петрушенко [617], В.М. Кудрявцева [489], О.Б. Венгерова [236; 237], М.С. Полевого [627; 628], М.М. Рассолова [665].

"Інформація" сьогодні виступає однією з найважливіших категорій системи суспільних відносин. Але досі у сучасній філософсько-методологічній думці, теоретичних та прикладних науках, у тому числі в праві та теорії управління соціальними системами, однозначне трактування змісту категорії "інформація" практично відсутнє. Проблема полягає мабуть в тому, що, як справедливо зазначається у літературі, *"сучасні визначення категорії "інформація" намагаються відобразити спочатку філософську її суть, а потім — найважливіші властивості сфери суспільних відносин"* [379, 7]. Дослідження показують, що визначення категорії, яка розглядається, залежить перш за все від конкретної галузі знань чи суспільного життя, у якій ведеться дослідження (предметна галузь суспільних відносин, організація управління соціальною системою тощо), а також характеру завдань, для яких вводиться це поняття.

Дехто з дослідників таке становище вважає природним явищем, запевняючи, що при дослідженні поняття "інформація" *"... напевно чи є потреба шукати загальне (абстрактне) його визначення, що охоплює всю його багатогранність, багатоаспектність його буття. Воно немислимо буде або дуже загальним, або дуже запутаним"* [382, 9].

Можна натрапити й на твердження, що зміст поняття інформації досить зрозумілий само по собі і не потребує визначення: це слово зручне вже тим, що добре сприймається як щось таке, що не потребує пояснення. Так, відомий вчений в галузі кібернетики, академік О.І. Берг*, стверджував: *"... термін "інформація" не має точного*

* **БЕРГ Аксель Іванович** (1893–1979 рр.) — російський учений, академік АН СРСР (1946 р.), інженер-адмірал (1955 р.), Герой Соціалістичної Праці (1963 р.). Роботи по радіотехніці. Активний учасник вирішення основних проблем розвитку радіоелектроніки в СРСР. Ініціатор і керівник досліджень по кібернетичи та її додатках.

визначення. Це не повинно нас бентежити, тому що для науково-дослідної роботи і практичної діяльності та подальшого розвитку теорії управління ми не потребуємо точних визначень деяких понять" [179, 12].

Інші дослідники (наприклад Г.Х. Попов) вважають, що "однозначні вичерпні й короткі визначення можуть мати місце лише в чітко формалізованій аксіоматичній науці, коли є набір постулатів та правила їх комбінування. У суспільних же явищах дуже мало формального, такого, що пояснюється законами формальної логіки". На його, "... головне не у формі категорії (його визначення або терміну, яким визначається категорія), а в тому змісті, який вона відображає у певній соціальній системі" [634, 126].

Може й так, якщо мова йде про галузь, діяльність чи процес, що важко формалізуються, в яких нема аксіом, постулатів та правил. Але, на нашу думку, з такими та подібними твердженнями важко погодитися коли мова йде, наприклад, про законодавство, в якому відсутність чіткого, вірогідного визначення поняття може привести до певних правових колізій у процесі його застосування, або правничу діяльність, основу яких складають, як правило, саме формалізовані, аксіоматичні наукові і практичні форми — законодавство та інші правові акти. Яскравим прикладом може бути виконання слідчих дій, чітко регламентованих процесуальним законодавством.

В останні роки суттєво змінився характер "інформаційного" мислення, у тому числі в середовищі вітчизняних науковців. На нашу думку, це зумовлено тим, що останнім часом:

- під впливом загальносвітових процесів та комунікативно-інформаційної глобалізації активізувався розвиток світового інформаційного простору, в який Україна, хоч і не дуже впевнено, але входить;

- знятий бюрократичний та ідеологічний контроль за формами і засобами висловлювання думок, потоками соціальної інформації;

- з'явилися певні умови для філософського та наукового аналізу джерел "домарксовської" спадщини, сучасної наукової літератури та інших відомостей, які здатні і повинні об'єктивно оцінюватись згідно з її творчими, раціональними, об'єктивно істинними і корисними теоретичними уявленнями;

- завдяки розвитку інформаційних технологій та інших науково-технічних досягнень розширилися можливості використання наведених вище джерел.

В той же час аналіз історичного розвитку суспільства показує, що пояснення тих чи інших явищ, фактів, подій, у тому числі й

правових, істотно залежить від загальної системи світогляду, власного для певної епохи історичного розвитку суспільства. У зв'язку з цим в науковий обіг було введене *поняття парадигми*, під якою розуміють "сукупність методологічних і інших установок, прийнятих науковим співтовариством на певному етапі розвитку науки, яким керуються як зразком (моделлю, стандартом) при розв'язанні наукових проблем" [728, 57].

Т. Кун підкреслював, що "... кожна парадигма включає наступні аспекти. По-перше, це найбільш загальна картина раціонального утворення природи, деякий міні-світогляд. По-друге, це дисциплінарна матриця, що характеризує сукупність переконань, цінностей, технічних засобів і т. ін., що об'єднують учених у наукове співтовариство. По-третє, це загальновизнаний зразок, шаблон для розв'язання задач-головоломок [882, 35]. Таким чином, парадигма виступає як особливий спосіб організації наукового знання, що задає те чи інше бачення світу. "Вона містить нерозв'язані питання, тобто відкриває простір для досліджень. Парадигма не є чимось статичним, застиглим. На її основі проводяться дослідження, в результаті яких парадигму переформовують, уточнюють" [814, 193]. Саме у зв'язку із цим "історія науки може розглядатися як історія постійно флюктуючих, віртуальних теоретичних і експериментальних практик, що зароджуються і зникають" [590, 122]. Як пише Т. Кун, "... історія науки — це конкурентна боротьба наукових співтовариств, супроводжувана зміною парадигм. Панування парадигми — це період "нормальної науки", що завжди закінчується "вибухом парадигми зсередини" [882, 35].

Є.П. Гора стверджує, що "зміні наукової парадигми, як правило, передують період, коли з'являються такі наукові результати, які неможливо втиснути в існуючу систему переконань" [291, 106]. Так починається "розхитування" парадигми, виникають проблеми, які у межах існуючого способу мислення розв'язати неможливо. І тоді починається криза науки. Розв'язання цієї суперечності можливо, за Куном, лише за допомогою революції в науці, що супроводжується зміною парадигм. Причому стара теорія стає часткою нової. Критерії істинності знання при цьому виступають історично відносними [813]. Історія розвитку науки свідчить про важливість результатів, що мають фундаментальне значення для інших наук, у тому числі результатів, без яких неможливо було б досягнути успіхів в створенні сучасних обчислювальних машин, що відкрили новий етап у розвитку всієї людської цивілізації. Наприклад, завдяки дослід-

женням Н. Вінера*, К. Шеннона** й У. Уівера, в науці з'явилося заново переосмислене поняття інформації, котре сьогодні набуло багатозначності, широко використовується різними підходами й інтерпретується залежно від сфери вживання. Саме тому інформація, як наукова категорія може претендувати на надання їй статусу парадигми.

На нашу думку, для подальшого розвитку юридичної науки та законодавчої практики велике значення має розкриття поняття "інформація" як феномена, її взаємодії із правовими явищами, впливу на юридичну та управлінську – правничу – практичну і наукову діяльність.

На даному етапі дослідження бачиться доречним розглянути сучасні підходи і теорії в галузі вивчення інформації та пов'язаних з нею суміжних понять – "повідомлення", "відомості", "дані" та "знання".

Слід зазначити, що багато проблем, які буде розглянуто, мають дискусійний характер. Автор ставить завдання – проаналізувати як загально визнані положення, так і питання гіпотетичного плану.

Сьогодні, мабуть, навряд чи можна зустріти людину, котра ні разу в житті не вимовляла б слово "інформація". Однак ще рідше зустрінеш таку людину, яка б насправді розуміла б, що це таке.

У перекладі з латинської мови *"інформація"* (*information*) – це роз'яснення, уявлення [854, 717], тобто йдеться про відомості (або їх сукупність), про предмети, явища й процеси навколишнього світу. Багато авторів у дослідженнях використовують ті визначення інформації, які наведені в енциклопедичному словнику: *"інформація – це відомості, що передаються людьми усним, письмовим або іншим способом"* [726, 498]. І там же ж, тільки більш узагальнено як системне поняття: *"інформація – це загальнонаукове поняття, що включає обмін відомостями між людьми, людиною й автоматом, автоматом і автоматом; обмін сигналами у тваринному й рослинному світі; передачу ознак від клітини, від організму до організму"*. Крім того, зазначається, що для цих двох визначень характерна єдина внутрішня сутність, що дає підставу застосовувати їх для різноманітних систем (у соціальних сферах, галузях діяльності).

* **ВІНЕР (Wiener) Норберт** (1894–1964) – американський учений. У праці "Кібернетика" сформулював основні положення кібернетики. Праці по математичному аналізу, теорії ймовірностей, електричним мережам й обчислювальній техніці.

** **ШЕННОН (Shannon) Клод Елвуд** (народився 30.4.1916 р., м. Гейлорд, шт. Мічиган, США), американський учений та інженер, один з творців математичної теорії інформації, з 1956 – член національної АН США та Американської академії мистецтв і наук. Закінчив Мічиганський університет (1936 р.). В 1941–1957 рр. співробітник математичної лабораторії компанії "Белл систем". З 1941 радник національно-дослідницького комітету міністерства оборони США. З 1957 професор електротехніки та математики Массачусетського технологічного інституту. Основні праці по алгебрі логіки, теорії релейно-контактних схем, математичної теорії зв'язку, інформації та кібернетиці.

Наукове визначення категорії "інформація" неодноразово змінювалось, його межі то розширювалися, то звужувалися. Аж до середини ХХ століття під цією категорією розуміли "уявлення", "поняття", згодом — "відомості", "передачу повідомлень".

Процес еволюції поняття "інформація" достатньо детально розглянуто у монографії, виданій автором цього дослідження, *"Інформація в праві: теорія і практика"*. Тому, коротко зупинимось на розгляді сучасних підходів і теорій в галузі вивчення інформації, пов'язаних з нею суміжних понять в інформаційній сфері — "дані", "відомості", "повідомлення" та "знання", в яких знайшли розвиток попередні теорії. Саме вони й утворюють *сучасну інформаційну парадигму*.

Сьогодні наповнення категорії "інформація" одержало більш глибокий природно-філософський зміст. Така трансформація у сприйнятті людиною стала наслідком необхідності переосмислення технологій її трансляції та/або ретрансляції, сприйняття і перетворення того, що має загальну назву — інформація.

Теоретико-множинний підхід допускає, насамперед, аналіз безлічі інформаційних повідомлень, об'єктів і т. ін. з погляду їхніх кількісних ознак. І в цьому випадку мова йде не тільки про кількісне визначення інформації. Тут не відбувається повного відволікання від якості досліджуваних інформаційних об'єктів і їхніх елементів. Навпаки, уже саме дослідження формалізованих безлічей, повідомлень (наприклад, формалізованих почеркознавчих об'єктів, даних судової статистики та ін.) постійно допускає наявність якихось якісних моментів, властивостей, ознак, що і дозволяють говорити про зміст досліджуваних інформаційних повідомлень. Сутність пошуку якісного аспекту інформації, у тому числі і соціально-правової, в цьому випадку полягає в тому, щоб виділяти, вивчати і досліджувати змістовні характеристики великої кількості повідомлень у зв'язку з якісними моментами складових його частин.

Розглядаючи особливості інформації, ми базуємося на одному з розповсюджених нині підходів до визначення її природи і сутності, а саме на підході, що трактує інформацію як засіб, який дозволяє "зняти невизначеність" (ентропію) тієї чи іншої події, того чи іншого об'єкта пізнання.

Безумовно, це надзвичайно важливий аспект аналізу сутності і значення інформації взагалі, соціально-правовий зокрема. Однак при дослідженні проблем інформаційних процесів, властивих організаційно-правовій діяльності, одного такого підходу недостатньо. Справа в тім, що при такому підході не можна повною мірою розкрити ні умови і "механізм" сприйняття інформації пізнавальним суб'єктом, ні

методологічні основи процедур, пов'язаних з її обробкою з використанням інформаційних технологій.

Більш плідним для цієї мети є підхід, який одержав у літературі назву *"різноманітної концепції інформації"*. У літературі радянських часів найбільш повне висвітлення сутності і значення цього підходу подано в роботах О.Д. Урсула [763], Б.В. Бірюкова [187] та інших вчених. У зарубіжній літературі основоположником цього підходу вважається У.Р. Ешбі [848].

В основі такого підходу до природи інформації лежить загальнонаукове поняття *"різноманітності"*, яке базується на таких філософських категоріях, як *"розходження"* і *"відображення"*.

Відомо, що відображення є властивістю усієї матерії, і воно присутнє завжди, коли існує взаємодія двох (чи більше) об'єктів. Стосовно до пізнавальної діяльності — це суб'єкт та об'єкт пізнання.

Першим актом пізнання, як відомо, є сприйняття об'єкта пізнання, тому що не можна пізнати те, що не можна сприйняти тим чи іншим способом. У свою чергу сприйняти можна лише такий об'єкт, який за будь-якими параметрами (наприклад, за кольором, за розміром, за формою, положенням, змістом і т. ін.) відрізняється від інших об'єктів (його навколишнього середовища).

Іншими словами, користуючись мовою логіки, можна сказати, що розходження є заперечення нерозрізненості, а повідомлення, сигнал, який дозволяє ліквідувати стан нерозрізненості, є інформація.

Обґрунтовуючи доцільність і значення переходу від трактування інформації як *"зняття"* невизначеності до розуміння інформації як *"зняття"* нерозрізненості, Б.В. Бірюков зауважує, що *"... невизначеність зв'язана з можливістю і випадковістю: вона має місце там, де можна говорити про перетворення можливостей у дійсність, а випадкових процесів — у необхідність. Але наявність імовірнісних, нестатичних підходів у теорії інформації свідчить про те, що зв'язок феномена інформації з випадковістю і можливістю не є органічним ... Від поняття невизначеності, "очищеного" від випадковості і можливості, залишається, очевидно, ознака розрізнення — нерозрізненості. Тому-то, інформацію і можна трактувати як зняту нерозрізненість — як різноманітність... Інформація в наявності там, де мається різноманітність, неоднорідність, вона "з'являється" тоді, коли хоча б два "елементи" у множині розрізняються, і вона "зникає", якщо об'єкти "склеюються", ототожнюються"* [187, 114].

При такому трактуванні інформації стає яснішою і сутність кожного з елементів інформаційного процесу. Справді, у чому практично складаються, наприклад, процеси передачі інформації про об'єкт правового дослідження і при яких умовах вони можливі?

Відправляючись від "різноманітностей" концепції інформації, можна стверджувати, що ці процеси складаються у виділенні та передачі різноманітності об'єкта пізнання, що виявляється в різноманітності ознак, які його характеризують. Можливими вони стають тоді, коли така різноманітність є реально і відображається, сприймається пізнавальним суб'єктом.

Звідси випливає, що в будь-якому акті пізнання, що існує у структурі організаційної та правової діяльності, ми завжди маємо справу з відображеною розмаїтістю пізнавального об'єкта, іншими словами, з інформацією про нього. Очевидно, що чим вище рівень відображеної різноманітності і чим повніше ця розмаїтість передається пізнавальному суб'єкту і сприймається ним, тим повніше і глибше будуть знання про відображуваний об'єкт.

Але щоб практично реалізувати це, необхідно використовувати такі способи (прийоми) перетворення потенційної інформації в інформацію актуальну, які були б спроможні забезпечувати найбільше зближення цих двох різновидів інформації.

Зауважимо, що під "потенційною" інформацією тут розуміється різноманітність об'єкта пізнання "саме по собі". Поняттям "актуальна" інформація позначається відображена різноманітність цього об'єкта, тобто різноманітність, переданої і сприйнятої суб'єктом пізнання інформації.

Одним зі шляхів вирішення цієї задачі є використання найбільш раціональних засобів та методів кодування (і декодування) інформації. У широкому сенсі під кодуванням розуміються операції заміни будь-яких відомостей (наприклад, текстових повідомлень) скороченими умовними позначками, як правило, цифровими. Зворотна операція називається декодуванням [458, 83].

У правових дослідженнях ці операції використовуються як засіб перетворення інформації, що характеризує не тільки індивідуальні, але і загальні особливості об'єкта дослідження, в іншу форму, у тому числі в цифровий код (наприклад, у криміналістиці вираження в числовому коді інформації про особливості папілярних візерунків відбитків пальців, виявлених на місці події, чи вираження тексту закону в умовних символах спеціальної інформаційно-пошукової мови автоматизованих інформаційних систем).

Цілі таких перетворень можуть бути різними. Однак головна з них — забезпечити можливість використання в якості засобу пізнання інформаційних технологій, основою яких є саме перетворення інформації. При цьому необхідно підкреслити, що сучасні інформаційні технології дозволяють користувачу абстрагуватися від самого

процесу кодування завдяки зручному способу спілкування з технічними засобами інформаційного забезпечення (інтерфейсу).

У дослідженнях Б.В. Бірюкова, Б.Є. Бродського, Н. Вінера, В.М. Глушкова, П.С. Копніна, Т. Куна, І. Лакатоса, В.В. Налімова, С. Тулміна, П.Є. Сивоконь, В.С. Стьопіна, П. Фейерабенда, В.І. Штанько [187; 179; 737; 737; 837] отримав розвиток *інформаційний підхід*. Онтологічною основою цього підходу є принцип всезагальності інформаційних процесів, специфіка яких відтворюється через призму взаємозв'язків інформації з властивістю відображення, при цьому інформація трактується як *"одна з істотних сторін процесу і результат відображення, пов'язаний з відтворенням структурно-функціональних особливостей однієї системи в іншій"* [317, 29].

Вивчаючи процеси переробки інформації в системах різної природи (біологічних, технічних та соціальних), прихильники даного підходу зробили висновок про існування алогічності структурних циклічних схем сприйняття і переробки інформації. Так, вивчаючи механізм передачі сонячної енергії іншим планетам і світлові сигнали від небесних тіл, людина *"... отримує майже 90 відсотків всього обсягу інформації, необхідної їй для життя"* [318, 31]. Вони стверджують, що у живих системах, на прикладі генного механізму збереження і передачі інформації, можна *"зрозуміти принцип розв'язання природою своїх інформативних проблем"* [415, 212]. Структура пізнавального апарату людини зумовлена як органічно-генетичною, так і молекулярно-хімічною та фізико-космологічною еволюцією. Цей висновок зроблений у роботах А.Н. Кричевця, О.М. Кузіна, Е. Ейзера [486; 494; 419].

Інформаційний підхід дозволяє розглянути не тільки різноманітні сторони структурної організації матеріального світу, але і процес інформаційного зв'язку й інформаційного обміну, тобто зміну особливостей, ознак, властивостей матеріально-енергетичних процесів. У ході цього процесу здійснюється спрямованість і поступовість розвитку. Наші знання про минулі події можливі тільки тому, що минуле присутнє в сьогоденні. У нескінченній зміні станів виявляються стійкі зв'язки, які й обумовлюють спрямування змін. Інформація при цьому *"... може бути закодована і передана за своїми фізико-хімічними (і матеріально-енергетичними) властивостями сигналами, тобто інваріантність змісту інформації залежить від природи тих матеріальних утворень, за допомогою яких вона існує"* [318, 28]. Так, специфікою інформаційних процесів на органічному рівні є їх опосередкований характер. На соціальному рівні такою опосередкованою ланкою виступає інтелект, який треба розуміти як здатність

надавати матеріально-енергетичним процесам перетворень, видозмінений спосіб існування.

В роботах В.М. Глушкова, І.І. Гришкіна, О.М. Колмогорова, В.І. Черниша знайшла відображення ідея про те, що інформаційний підхід можна тлумачити як спосіб абстрактно-узагальненого опису інформаційних процесів мовою логіко-математичних операцій [283; 450; 809]. Дослідники представляють інформаційний процес як упорядковану кінцеву послідовність стадій переробки інформації, виражену певною абстрактною мовою. Керуючись цим підходом, можна розглянути особливу форму інформаційного підходу — *інформаційне моделювання*.

Інформаційна модель — це знакова система, яка за допомогою логіко-математичної мови описує процеси прийому, збереження, передачі й використання інформації. У моделі відтворюються деякі суттєві властивості системи-оригіналу. Створення спрощених моделей системи — дієвий засіб перевірки істинності й повноти теоретичних уявлень у різних галузях знання. Цей процес здійснюється в двох формах: моделювання певних функцій інформаційних процесів та моделювання структур, що виконують ці функції. Але найчастіше ці форми розглядають як єдину цілісність, що дозволяє говорити про інформаційну модель як про структурно-функціональну.

Особливу ефективність інформаційному моделюванню надає можливість технічного втілення інформаційних моделей в електронно-обчислювальні машини (ЕОМ). Моделювання є предметною сферою кібернетики. Треба зазначити, що остання приділяє значну увагу моделюванню так званої "кібернетично мислячої істоти". Таке моделювання базується на принципі поетапної обробки даних комп'ютером у разі сприймання знайомих предметів — розпізнавання образів. Етапи обробки даних включають процеси їх реєстрації, виділення властивостей об'єктів завдяки роботі спеціалізованих каналів та детекторів, порівняння з тими даними, котрі отримані раніше і зберігаються у тривалій пам'яті та, нарешті, прийняття рішення.

Кібернетика моделює не усі функції мозку, а лише ті, що підлягають логічній обробці. Моделювання як метод дослідження характеризується опосередкованим практичним або теоретичним вивченням об'єкта. При цьому досліджується не об'єкт, а допоміжна штучна чи природна система, що знаходиться в об'єктивній відповідності до досліджуваного об'єкта, яка здатна заміщати його у визначеному відношенні і така, що дає при цьому інформацію про сам модельований об'єкт. Таким чином, з допомогою даного методу за моделлю ми робимо висновки про деякі властивості оригіналу.

Моделювання дозволяє пізнавати нові явища на основі вивчених. Застосовуючи кібернетичний підхід, ми можемо моделювати процеси інтелектуальної діяльності людини на рівні елементарних процесів переробки інформації.

Кібернетика на сучасному етапі її розвитку порушує багато проблемних питань, зокрема, щодо можливості виникнення і подальшого удосконалення так званого *штучного інтелекту*. Це підтверджують роботи І.Ю. Алексєєвої; В.І. Алексашина, Б.В. Бірюкова, В.М. Глушкова, Ю.Ю. Петруніна, В.Г. Пушкіна, О.Д. Урсула, С. Шалютіна [119; 111; 187; 256; 283; 615; 658]. Досліджуючи філософські питання співвідношення категорій "знання" та "діяльність" вітчизняний вчений І.В. Гришанов робить висновок про те, що *"можна говорити про застосування гнучкої формалізації в різних процесах соціального управління, в процесах прийняття одноосібних і групових рішень за багатьох (у тому числі суперечливих) критеріїв"* [300, 120].

Дослідники в різних галузях наукових знань вважають, що сьогодні немає принципових перешкод на шляху створення штучних пристроїв, що володіють інтелектом. Однак існує і протилежна думка. Так, Т.Г. Андреев, В.Ю. Крамаренко та В.Є. Нікітін стверджують, що в галузі досліджень штучного інтелекту мають місце певні методологічні і теоретичні труднощі, зокрема, *"проблема структури інформації, що має багатоплановий характер організації та її імітація у відповідних комп'ютерних пристроях, а також проблема моделювання вищих творчих форм інтелектуальної діяльності"* [123, 170].

Ми підтримуємо думку Т.Г. Геращенко, яка вважає що *"проблема штучного інтелекту як царина наукових досліджень має велике майбутнє. А аргументи проти неї, що ґрунтуються на наявних теоріях і емпіричних даних, можуть вважатися лише аргументами, які стосуються визначених функціональних можливостей. Інформаційні технології мають справу з даними (відомостями) у електронному вигляді і працюють за законами їх перетворення, тобто за законами кібернетики"* [281, 47–48]. Цю тезу підтверджує проведене автором у 1993 році дослідження проблем використання теорії штучного інтелекту у сфері розкриття злочинів.

Очевидно, що в процесі подальшого розвитку суспільства зростає значимість та необхідність використання принципів інформаційного і кібернетичного підходів не тільки фундаментальними, але й в значній мірі прикладними науками. Таким чином, інформаційна парадигма як система наукових знань зможе успішно розв'язувати багато світоглядних і практичних завдань, в тому числі й в галузі права та соціального управління.

Інформаційний підхід складає методологічну основу одного з найпопулярніших сьогодні підходів — когнітивного. Його представники — Ю.М. Канигін, І.П. Меркулов, І.І. Сетров, А.В. Соколов вважають, що, застосовуючи інформаційний підхід до соціальних систем, можна пояснити функціонування колективного інтелекту, менталітету суспільства. Так, Ю.М. Канигін стверджує, що семантична інформація є не просто основою розвитку будь-якого соціуму, його головним ресурсом, але і являє собою онтологічно повноцінний, самостійний феномен. Вона виступає *"... тонкою матерією, що не "розчиняється" в енергоструктурах і енергопотоках, а має власні структури і механізми, закони руху, що визначають творчі потенції суспільства, рівень його життєдіяльності"* [412, 4].

Прихильники даного підходу ставлять проблему переходу до нової *інформаційної (когнітивної) онтології*. Усі знання, вірування, духовні цінності, накопичені людиною в процесі еволюції передаються за допомогою соціальної інформації. А соціальну інформацію (те, що раніше називали логосферою) людина одержує через мережу комунікацій. Повнота і глибина пізнання цілком залежить від інформаційної місткості мозку. Інформаційна взаємодія людини з логосферою (соціальною інформацією) формує свідомість індивіда, його внутрішній світ, а *"когнітивні і ментальні здібності людей також треба розглядати як продукт інформаційного розвитку"* [554, 295]. Інформація при цьому є *"... первинним, конструктивним, творчим початком"* [412, 37].

У процесі взаємодії з логосферою формується інтелект як окремої людини, так і суспільства в цілому. *Під інтелектом варто розуміти здатність системи обробляти семантичну інформацію, знання*. Категорія колективного (соціального) інтелекту виступає однією з основних у когнітивному суспільствознавстві. *Колективний інтелект — не лише сума знань індивідуальних інтелектів, а "складна система, що самоорганізується, і рівень функціонування якої визначається інтенсивністю інформаційно-комунікативних процесів"* [412, 47]. Він виступає підсистемою, що має інформаційну природу, яку можна моделювати і в деякій мірі дублювати штучними системами.

Прихильники когнітивного підходу вважають, що рушійною силою соціального прогресу на сучасному етапі є досягнення всіх учасників творчих процесів у суспільстві. Функціонування і подальший розвиток суспільства визначаються активністю процесу накопичення, переробки і використання інформації, тобто інформаційною динамікою. Реалізація ж потенційних можливостей колективного інтелекту вимагає затвердження нової методології, в основі якої

лежить усвідомлення провідної ролі інтелектуальних факторів у сучасному історичному процесі. Актуальність цього питання значно виросла наприкінці ХХ століття, у зв'язку з поширенням процесу глобалізації – *"... зростання спільних вселюдських інтересів в усіх сферах людського буття, породжуваних збільшенням взаємозв'язків й взаємозалежності країн і народів"* [281, 50–52].

Саме когнітивний аспект інформації виступає засадою для *"ідеології знання"*. Існують певні перепони на шляху просування знання на внутрішній та зовнішній ринки. Головною перепорою, що гальмує соціальний розвиток, можна вважати недостатність або відсутність інформації. Мова йде навіть про виникнення проблеми дефіциту знання. У вирішенні цієї проблеми виключна роль відводиться саме когнітивним процесам, які сприяють створенню нової цивілізаційної основи розвитку наукових досліджень та когнітивного потенціалу суспільства.

На нашу думку постановка проблеми когнітивного дозволяє виявити та ґрунтовно дослідити провідні тенденції в розвитку соціального управління, що пов'язані з використанням наукового знання та новітніх управлінських технологій, в основі яких лежать інформаційні технології. Упродовж останніх десяти років здійснився перехід від когнітивних процесів управління в діяльнісній формі до програмної форми реалізації управлінських процесів. Активізація когнітивних процесів призведе до нових наукових відкриттів, розгалуження інформаційних сфер та розширення світових соціальних зв'язків. Саме інтелектуально-творча, когнітивна сфера забезпечить динамічне відображення дійсності та перетворення, формування досвіду, побудову моделі світу та регуляцію діяльності. А соціальні зв'язки, у свою чергу, створять новий тип соціальної динаміки – динаміку інформаційного суспільства. Тому не випадково виникають нові науки, що вивчають такі процеси. Це стосується, зокрема, *синтелектики*.

Синтелектика – *галузь науки про функціонування колективного інтелекту, "... який створює специфічний ефект акумуляції творчих (інтелектуальних) елементів складної системи, котра володіє розумом (когнітивним рівнем)"* [412, 63]. Предметом даної наукового напрямку є вивчення когнітивних систем, що активно реагують на зовнішні впливи навколишнього середовища. Прийнято виділяти *три групи інтелектуальних систем*: 1) які складаються з природних інтелектуальних елементів – людей та їх об'єднань (інформаційні системи); 2) які складаються з машинних (штучних) елементів – ЕОМ, роботів (інформаційні технології); 3) ерготехнічні (людино-машинні) системи, утворені шляхом синтезу природного і штучного інтелектів (авто-

мативовані інформаційно-телекомунікаційні системи). Усі системи повинні працювати узгоджено, повсякчас забезпечуючи появу все нових знань, їх переробку, передачу, використання і вплив на навколишнє середовище. У такий спосіб підтримується сталість інформаційного середовища, у якому органічно поєднуються природні і штучні елементи. Така взаємодія сприяє протистоянню ентропії.

У когнітології *ентропія* — міра недовикористання інформаційного ресурсу (знань) у системах соціальної природи, міра відхилення системи від еталонного стану за критерієм неповного використання семантичної інформації. Ентропія знижується із зростанням інформаційного фактора. Виділяють *внутрішню* (пов'язану з недовикористанням семантичної інформації) і *зовнішню* (при її недоліку) ентропію. Перший різновид ентропії можна подолати шляхом застосування наявного соціального досвіду, другий — шляхом активізації творчого потенціалу суспільства, інтелектуальних зусиль.

Потоки інформації, які надходять ззовні, здатні протистояти ентропії. Від цього значною мірою залежить напруга інформаційного поля. Останнє визначається як сила, спонукальний мотив, керуючись яким людина концентрує зусилля на знятті нової ентропії. Треба зазначити, що в антиентропійній боротьбі зростає роль духовної культури, і окремі її види можуть виконувати пріоритетну роль у певній ситуації. Так, *"фантастика проявляє здатність з тим чи іншим ступенем імовірності задавати глядачу і читачу інформацію про можливості часом прихованих потенціалів розвитку техніки чи соціальної реальності"* [346, 102].

Розглянувши основні засади когнітивного підходу, можна зробити висновок, що він зосереджує увагу на ролі саме семантичної інформації в розвитку соціальних систем. Остання вважається не тільки невід'ємним атрибутом соціуму, але і визначальним фактором його прогресу. Виявляється, що даний підхід у перспективі зможе відповісти на численні питання щодо динаміки інформаційних взаємодій соціальних систем, у тому числі правових.

Інформація є також провідною категорією *системного підходу*, який являє собою найбільш загальний і широкий спосіб дослідження предметів і явищ реального світу. Поняття "система" має суттєве значення для розвитку сучасних наукових знань і практичної діяльності. Це підтверджують дослідження В.П. Бранського, В.В. Василькової, В.Л. Іноземцева, О.М. Кравченка, Н. І. Лапіна, В.С. Лук'янця, Л.В. Озадовської [200; 360; 524; 506].

Ідея про те, що навколишній світ являє собою якийсь єдине ціле, де речі і явища пов'язані між собою чисельними зв'язками, виникла в

стародавні часи. Вона притаманна першим античним діалектикам Фалесу, Демокриту і Геракліту, а далі розвивається у Сократа, Платона та Аристотеля. Давньогрецькі філософи велику увагу приділяли розкриттю особливостей системи знань. Пізніше, у XVII ст., з виникненням механіки, намітився перехід від вивчення світу як єдиного цілого до дослідження окремих його частин. Перевага віддавалася експериментальному вивченню природи в рамках природознавства. У цей період з'явилася механіка, що вивчала закони руху земних і небесних тіл у просторі протягом певного часу. Незабаром започаткували своє існування класична фізика, хімія, біологія й інші галузі природознавства.

Протягом XVII–XVIII ст. системність пізнання продовжує свій розвиток у роботах Канта, Шелінга і Гегеля. Різними соціальними науками досліджувалися певні типи систем (геометричні, механічні, соціальні). Марксизмом були сформульовані філософські і методологічні основи наукового пізнання цілісних систем, що розвиваються. Важливу роль при цьому відіграв діалектико-матеріалістичний принцип системності. Проте системний підхід у науці остаточно сформувався в середині XX століття. Найважливішу роль у його становленні відіграли кібернетика, інформатика і цілий комплекс технічних дисциплін.

У філософському енциклопедичному словнику система визнається як *"... об'єднання деякого розмаїття в єдине і чітко розчленоване ціле, елементи якого займають відповідні місця по відношенню до цілого й інших частин"* [782, 415]. У визначенні вказується, на зв'язок системи з поняттями цілісності, елемента, зв'язку, відношення. Для системи характерна не тільки наявність зв'язків і відносин між утворюючими її елементами, але й нерозривна єдність із середовищем, у взаєминах з яким вона виявляє свою цілісність. Це підтверджується також дослідженнями В. Грубінко і О. Степанка [304], Р.Є. Ровенського та І.М. Фейгенберга [681; 779]. Будь-яка система може розглядатися як елемент системи більш високого порядку, у той час як її елементи можуть виступати системами більш низького порядку. Ієрархічність, багаторівневість характеризують її будову, морфологію, поведінку і функціонування. Окремі рівні обумовлюють поведінку, а цілісне функціонування виявляється результатом взаємодії всіх її сторін.

Для більшості систем характерна наявність процесів передачі інформації і управління. До найбільш складних типів систем, поведінка яких підпорядковується досягненню певної мети, належать системи, що самоорганізуються, і які здатні в процесі функціонування змінювати свою структуру. Дослідженню характеристик таких

систем присвячені роботи І.А. Акчуріна, В.І. Аршинова, І.С. Добро-
мравової, Н.Ю. Климонтовича, Е.М. Князевої, Г.Г. Малинецького,
І. Пригожина, Г.І. Рузавіна, Е.Ю. Сачкова, Г. Хакена. Для багатьох
складних живих, соціальних систем властиве існування різних за
рівнем, часто не узгоджених між собою цілей, а також їх кооперуван-
ня і конфлікт.

Системи мають складну класифікацію, в основу якої покладені
різноманітні критерії. Загалом, на думку Г.І. Рузавіна, їх можна
поділити на *матеріальні й ідеальні (концептуальні)*. До матеріальних
відносяться всі системи неорганічної й органічної природи, а також
соціальні системи. Вони, у свою чергу, *поділяються на космологічні,
зоологічні, фізичні, хімічні, біологічні та соціальні* [690, 278]. Ідеальні
системи є продуктом людського мислення і являють собою відобра-
ження властивостей і закономірностей об'єктивно існуючих у природі
і суспільстві матеріальних систем. Прикладом концептуальної систе-
ми виступає наукова теорія, у якій відображається певна частина
об'єктивного світу [796, 230].

Розподіл систем на відкриті і закриті ґрунтується на виявленні ха-
рактеру їх взаємодії з довкіллям. Відкрита система певним чином
взаємодіє з середовищем шляхом обміну речовиною (масою),
енергією й інформацією. У системах живої природи суттєву роль
відіграє передача спадкової інформації від батьків нащадкам. Це
підтверджується дослідженнями І.І. Шмальгаузена, який довів, що
пряма інформація передається на молекулярному рівні організації
спадкоємного матеріалу клітини [832]. Основні одиниці виміру цієї
інформації – гени. Характер її перетворення визначається взаємодією
організму з певними факторами зовнішнього середовища. У соціаль-
них системах розширюється обмін інформацією, що сприяє, з одного
боку, задоволенню матеріальних і духовних потреб, а з іншого –
подальшому розвитку самих систем. У закритих (ізолюваних)* сис-
темах обмін речовиною, енергією й інформацією неможливий.

За критерієм поведінки і прогнозування результатів дії системи
можна розділити на *детерміністичні* і *стохастичні*. Поведінка
детерміністичних систем (механічних, космологічних, фізичних,
хімічних) підпорядковується законам універсального характеру.
Зокрема, буття Сонячної системи визначається законами механіки
та гравітації. Стохастичні системи керуються законами випадковості.
Також системи можна класифікувати на *телеологічні* (цілеспрямовані)
і *ненаправлені*.

* У природі такі системи практично не трапляються, а саме поняття закритої системи є абстракцією.

Використовуються й інші критерії щодо класифікації систем. Ми не ставимо за мету перерахувати усі види класифікацій, але вважаємо, що загальним принципом, що зводить системи до єдиного знаменника, є системний підхід, коли всі предмети і явища розглядаються як частина певного цілісного утворення. Ці елементи, взаємодіючи один з одним, зумовлюють нові, інтегративні риси, властиві системі як цілому, проте вони відсутні в окремих її елементах. Це більшою мірою стосується соціальних систем, яким властива інтегративна якість, що відсутня у окремих компонентах, але характерна для системи в цілому. Завдяки цій якості забезпечується відносно самостійне існування і функціонування системи. Інтегративна якість генерується на шляху становлення системи як цілісності і сприяє її збереженню за рахунок перетворення компонентів відповідно до її природи. Така інтеграція стає можливою завдяки наявності системоутворюючого компонента, яким виступає інформація.

Роль інформації у функціонуванні соціальних систем розглядається нами практично протягом всього дослідження. Але коротко її значення можна окреслити так. Інформація сприяла становленню суспільства на зорі людської цивілізації. Завдяки численним взаємодіям сформувалися діяльнісний, функціональний, соціокультурний, управлінський, ціннісний та інші аспекти життєдіяльності соціуму. Активний інформаційний обмін усередині і за межами сприяє збереженню стійкого стану системи. Завдяки своїй відкритості, система здатна самокеруватися і саморегулюватися. Усі її підсистеми (економіка, освіта, наука, право, управління, охорона здоров'я, зв'язок, транспорт) на сучасному етапі не можуть обійтися без активного використання новітніх інформаційних технологій. Зростає роль засобів масової інформації. Інакше кажучи, соціальна система упевнено прямує в нове інформаційне століття.

З погляду на кардинальні соціальні зміни, на нашу думку, системний підхід виконує ряд евристичних функцій, залишаючись сукупністю пізнавальних принципів, які допомагають виникненню нових предметів дослідження, задають їх структурні і типологічні характеристики, сприяють, таким чином, формуванню структурно-дослідницьких програм.

Підкреслюючи позитивну роль системного підходу Т.Г. Геращенко формулює наступні положення. *"По-перше, його поняття і принципи стосуються більш широкої пізнавальної реальності у порівнянні з тією, що тлумачилась колишнім знанням. По-друге, системний підхід містить у собі нову в порівнянні з попередньою схемою пояснення, в основі якої лежить пошук конкретних механізмів цілісності об'єкта і ви-*

явлення технології його інформаційних зв'язків. По-третє, з важливої для системного підходу тези про різноманіття типів зв'язків об'єктів випливає, що складний об'єкт допускає кілька розділів. При цьому критерієм вибору найбільш адекватних розділів вивчення об'єкта може служити те, наскільки ефективно вдається побудувати одиницю аналізу (таку, наприклад, як товар в економічному вченні Маркса чи біогеоценоз в екології), що дозволяє фіксувати цілісність властивостей об'єкта, його структуру і динаміку" [281, 59].

Принципи і основні поняття системного підходу тісно пов'язує його з іншими методологічними напрямками сучасної наукової думки про інформацію. Зокрема, за своїми пізнавальними установками він має багато спільного зі структурним і структурно-функціональним аналізами. З ними його об'єднує не тільки оперування поняттями структури і функції, але й акцент на вивченні різних зв'язків об'єкта. Разом з тим принципи системного підходу мають більш широкий і гнучкий зміст. Вони не піддалися занадто вимогливій концептуалізації й абсолютизації, як це сталося з деякими лініями в розвитку зазначених напрямків.

Ще одним сучасним напрямом вивчення інформації є *праксіологічний підхід** з точки зору якого, на практиці дуже часто неправомірно (нерационально) встановлюють однозначність між даними (відомостями), інформацією та знаннями. На думку прихильників цього підходу "... дані (відомості) реєструють і відображають явища та події, що відбуваються, а інформація — результат переробки та аналізу даних на рівні індивідуального інтелекту, тобто, їх усвідомлення конкретною людиною (результат аналітико-синтетичної обробки)" [379, 12].

Таким чином, у праксіологічному підході інформація розглядається як результат аналітико-синтетичної обробки даних (відомостей) суб'єктом щодо об'єкта. Така обробка здійснюється, як правило, свідомо, але не завжди фахівцем. Хоча, на рівні мистецтва інформація може бути результатом евристики — підсвідомої обробки відомостей (даних) щодо певного об'єкта.

У зазначеному контексті, наприклад, для одної людини якісь конкретні дані стають інформацією, для іншої — ні. Для другої — стають прийнятими до відома даними, але не знаннями. Це означає, що інформація і знання мають переважно порівняльний і прикладний

* **Праксіологія** (рідше — праксеологія, від греч. praxis — дія, навик, практика, і грец. logia — доктрина, теорія, наука) — вчення про реалізацію людських цінностей реального життя. Галузь соціологічних досліджень, що розглядає різні дії або сукупності дій з погляду встановлення їхньої ефективності [782, 243].

характер. Останні складають лише нові відомості, які оцінюються користувачем як корисна інформація. Фахівцем із загального потоку даних та відомостей вилучаються тільки ті, що стосуються певної сфери, які потрібні саме для нього, зрозумілі йому і зменшують його невизначеність (ентропію). Інші – не є знаннями і утворюють, так званий у теорії інформації, шум.

Можна сказати, що знання, це сукупність відомостей та даних, яка відображає певні знання людини для фахівців у визначеній предметній галузі; безліч усіх поточних ситуацій в об'єктах даного типу і способи переходу від одного опису об'єкта до іншого. Для знань характерні внутрішня інтерпретація, структурованість, зв'язаність, активність. Образно кажучи: *"знання = факти + переконання + правда"*.

Праксиологи стверджують, що *"... інформація стає знаннями після свідомої аналітико-синтетичної її обробки людиною чи її діяльності. Саме знання зменшують ентропію пізнання людини"* [379, 12].

Треба зазначити, що автор даної роботи відносить себе до прихильників саме праксеологічного підходу до визначення категорії "інформація". Тому у подальшому матеріал буде викладатися саме з таких позицій.

Ці ідеї знаходять часткове відображення й у розглянутій нами вище теоретичній моделі семантичної теорії інформації, в основі якої полягає *тезаурусний підхід* до визначення інформації. Так М.М. Чурсін вважає, що порівняно недавно *тезаурус став символом організації знання взагалі* [817, 45].

Існує ще один сучасний, досить поширений у наукових колах концептуальний підхід до феномена "інформація", розроблений вітчизняним вченим О.Г. Старишем – **ноосферна парадигма інформації**. Базуючись на системному підході він вводить категорію *"інформаційна взаємодія"*, як *"... континуально-безперервний процес трансформації параметрів Об'єкта і Середовища"*. При цьому, акцент робиться на тезу про те, що *"фундаментальність інформаційної взаємодії полягає в тому, що всі інші взаємодії відбуваються тільки через його посередництво. Ці види взаємодії підпорядковуються закону збереження. Скільки інформації один об'єкт передав іншому, стільки той й одержав, і навпаки. Втрати, що відбуваються при передачі, не розглядаються, тому що втрати інформації в замкнутому середовищі не можливі. Те ж, що прийнято вважати-називати втратами, є окремими актами взаємодії з іншими об'єктами того ж середовища. Середовище замкнуте саме в тому розумінні, що всі взаємодії відбуваються тільки усередині її"* [736].

На підставі наведеної гіпотези робиться висновок про те, що *"будь-яка взаємодія між об'єктами, у процесі якого один здобуває деяку субстанцію, а інший цю субстанцію не втрачає, називається інформаційною взаємодією, а передана субстанція — називається інформацією. Отже, фундаментальною формою відображення є інформаційна взаємодія. Із цього визначення можна виділити дві найбільш загальні властивості інформації: — інформація не може існувати поза взаємодією об'єктів; — інформація в рамках замкнутого середовища-системи не втрачається жодним з об'єктів інформаційної взаємодії"* [736].

Не зупиняючись детально на інших, на наш погляд, досить цікавих деталях ноосферної парадигми інформації, підкреслимо лише той факт, що цей підхід співзвучний із інформаціологічною теорією, а також з деякими іншими сучасними концепціями інформації, які ми розглядали перед тим.

Аналіз сучасних наукових підходів та теорій ще раз дозволив виявити виняткову роль інформації в численних процесах матеріального і духовного світів. Але ми підтримуємо думку вчених про необхідність створення єдиної інформаційної методології. І перші спроби в цьому напрямку вже мають місце. Так, О.В. Абдуллаєв і І.Б. Новик переконані, що повинна бути *"... єдина система наук про інформацію, яка об'єднувала б філософські, природничі, когнітивні, суспільні і технічні науки, і називалась системною інформатологією, або інформологією"* [588, 6]. На нашу думку, науковий напрямок, що пропонується, незалежно від назви, повинен вивчати не тільки процеси становлення і розвитку інформації у фізичних, технічних, біологічних та соціальних системах, а й пов'язані з інформацією процеси, що відбуваються у перелічених системах. Мабуть саме тому цей підхід знайшов підтримку ООН та ЮНЕСКО і подальший розвиток у фахівців інших галузей науки, наприклад, в економіці [574] та історії [566]. Управлінням юстиції м. Санкт-Петербурга 02 липня 1998 року зареєстровано регіональне відділення громадської організації *"Міжнародна Академія Інформаціології"*.

Щодо позначення "єдиної" науки, то, на нашу думку, визначення розглянутого вище напрямку — інформаціології, має дуже вдалу, просту назву, тобто — наука про інформацію. Крім того, не зважаючи на негативне враження, що складається на перший погляд і обумовлене, мабуть, лише обширним вживанням мало зрозумілим гуманітаріям технократичних термінів, саме визначення "інформаціологія" має ознаки системи наукових знань про інформацію, яку пропонують створити О.В. Абдуллаєв і І.Б. Новик. Такий висновок

можна зробити лише ретельно вивчивши задекларовані її розробниками об'єкт, предмет, напрями та принципи досліджень, що проводяться в її межах [225].

Виходячи з вищезазначеного, важко погодитися з Т.Г. Геращенко, яка пропонує "... виділити особливу галузь знання – синформатологію (синергетика + інформатологія)...", що "... повинна вивчати процеси становлення і розвитку інформації у фізичних, біологічних і суспільних системах" [281, 63–64]. Запропонована "особлива" галузь знань, за вказаним предметом дослідження, є теж саме, що й кібернетика (теорія інформації) чи сучасна інформаціологія.

На завершення огляду наукових концепцій та підходів щодо визначення поняття "інформація" хочеться акцентувати увагу на стрижневі висновки (точніше поради), надані в роботах інформаціологів, для використання цього поняття на практиці та в процесі спілкування:

1. *Треба хоча б орієнтовно оцінити тезаурус співрозмовника. (Якщо, зрозуміло, ви не маєте наміру дивувати його недекодуємими або банальними повідомленнями).*

2. *Оперативність – найважливіша властивість комунікаційної ("інформаційної") системи. Потрібний рівень оперативності визначається ступенем динамічності відображуваного об'єкта.*

3. *Термін "інформація" варто вживати в значенні "Результат взаємодії повідомлення із тезаурусом приймача, що розширює даний тезаурус і повідомлення, та фіксується у вигляді фізичних змін в приймачі".*

4. *У кожному конкретному випадку необхідно чітко розрізняти (і виділяти) матеріальний носій повідомлення, саме повідомлення (текст, зафіксований на носії в якомусь коді) і власне інформацію.*

5. *Оскільки інформація – функція індивідуального тезауруса, розповсюджене вираження "засобу масової інформації" варто визнати некоректним: вірніше говорити про масові комунікації (або про засоби передачі масових повідомлень).*

6. *У нормативній мові варто уникати вживання терміна "інформація" у всіх випадках, коли на ділі мова йде про повідомлення: відомості, оголошення, факти і т. ін. У філософському змісті між людьми (як між людьми й машинами, або просто між машинами) відбувається обмін повідомленнями, але не безпосередньо інформацією (яка реалізується тільки в результаті взаємодії повідомлення з індивідуальним тезаурусом приймача цього повідомлення" [657, 45] (підкреслено нами. – К.І.).*

Наведені правила, мабуть, були б дуже корисні для відношення правників та управлінців до використання у своїй практиці, особливо в правотворчій діяльності.

Для подальшого проведення та розвитку методології інформаційно-правових досліджень, на нашу думку, є розуміння співвідношень суміжних із поняття "інформація", так званих "інформаційних" категорій, до основних з яких ми відносимо "відомості", "дані", "знання".

Як відмічалось вище, нерідко, на практиці, особливо у законодавстві, дуже часто неправомірно (нерационально) встановлюється однозначність, ототожнення так званих "інформаційних" категорій — "дані", "відомості", "інформація", "знання" та інші. При цьому категорії "дані" та "відомості" розглядаються як абстрактні — їх конкретний зміст визначається з прив'язкою до сфери пізнання (чи то у технічних системах, чи то у соціальних, чи то у біологічних).

Увага до суті понять "дані", "відомості", "інформація", "знання" з боку вітчизняних вчених у різних галузях наукових знань останнім часом помітно зросла. Буде доречно згадати праці сучасних вітчизняних вчених-філософів Т.Г. Геращенко, І.В. Гришанова, Штанька В.І., економістів — Ю.В. Конигіна, В.І. Мунтіяна, М.Я. Швеця, політологів — О. Дубаєва, А.В. Колодюка, В.А. Коляденко, О.В. Сосніна, а також фахівців у сфері державного управління — В.І. Бурковського, В.А. Шамрая та ін. Проблеми сутності, співвідношення та ролі "інформаційних" категорій в сучасних соціально-правових процесах розглядаються в дослідженнях І.В. Арістової, В.М. Брижка, В.В. Бута, В.Д. Гавловського, В.О. Голубєва, М. Демкової, Р.А. Калюжного, В. Козлова, Є.Б. Кубка, Н.В. Кушакової-Костицької, О.В. Кохановської, В.А. Ліпкана, О.В. Логінова, А.А. Музики, П.І. Орлова, С.О. Орлова, Д. Прокоф'євої, В.Г. Хахановського, В.С. Цимбалюка, М. Фігеля та інших вітчизняних вчених-юристів. До праць зазначених науковців ми маємо намір звертатися неодноразово й більш детально в процесі подальшого викладення матеріалу дослідження, що пропонується, у різних ракурсах та аспектах.

Нагадаємо, що на думку прихильників розглянутої вище праксеологічної теорії, з погляду когнітивного підходу, *"... дані чи відомості реєструють явища та події, що відбуваються, а інформація — результат переробки та аналізу даних на рівні індивідуального інтелекту, тобто, їх усвідомлення конкретною людиною"* [382, 8].

З одного боку, визначення "дані" та "відомості" по своїй суті є синонімами, що часто використовуються не лише у побутовому спілкуванні, а й, нажаль, в наукових дослідженнях. Так вітчизняний

вчений-криміналіст Є.Д. Лук'янчиков, розглядаючи проблеми інформаційного забезпечення розслідування злочинів, відмічає: *"термін "дані" є синонімом слова "відомості", "інформація" та означає повідомлення про щось"*. На основі такої тези *"... автор доходить висновку, що змістовну сторону судових доказів становить ніщо інше, як інформація, що вилучена з джерела та в порядку, передбаченому законом"* [525, 91–92]. З таким висновком, на нашу думку, можна посперечатися.

З розвитком науки і техніки, широким впровадженням інформаційних технологій, термін "дані" набув суцільно технічного значення, все частіше став використовувати як результат реєстрації, обробки, зберігання та розповсюдження за допомогою мікропроцесорної техніки та комп'ютерних мереж ("комп'ютерні дані", "база даних", "дані в автоматизованих інформаційних системах та комп'ютерних мережах" і т. ін.). Але з урахуванням того факту, що ці терміносполуки широко використовуються в науковому обігу та законодавстві, вважаємо за доцільне висловити своє бачення з цього приводу.

Так у технічних системах "дані" розглядаються, наприклад, як інформація, подана у формі, придатній для її автоматизованої обробки засобами обчислювальної техніки [26], інформація, подана у формалізованому вигляді, придатному для зберігання, оброблення, пересилання та інтерпретації користувачами, прикладними процесами чи технічними засобами [73], інформація, подана у формалізованому вигляді, придатному для пересилання, інтерпретації чи оброблення за участю людини або автоматичними засобами [75; 76; 78]. Носієм даних є матеріальний об'єкт, призначений для запису, зберігання, зчитування та їх поширення.

Ми підтримуємо авторів, які стверджують, що у соціальному змісті *"дані — це формалізовані знаково-кодові комбінації, які при автоматизованому обробленні надають інформацію, або — сигнали, з яких витягають інформацію. Цифрові дані — закодовані електричні сигнали та структури"* [205, 34]. Що ж до поняття "відомості", то "дані" є формою їх надання, а не їх змістом. Тобто, можна вважати, що категорію "відомості" використовують як формалізовані знакові комбінації при письмовій (паперовій), аудіовізуальній та деяких інших формах надання потенційної інформації.

Як об'єкти правового регулювання поняття "дані", "відомості" та "інформація" є різними. У разі "інформації" — повинна бути регуляція щодо документальних або публічно оголошених відомостей (згідно зі змістом контексту ст. 1 Закону України "Про інформацію" [4]). У разі "даних" в електронному вигляді — повинна бути регуляція електрич-

них сигналів (зарядів) та електронних структур, які представляють інформацію, а не навпаки. В автоматизованих процесах поняття "дані" є родовим поняттям до поняття "інформація", а не тотожним.

Тому, наприклад, категорія "комп'ютерна інформація" чи "інформація в автоматизованих системах (АС)", що введено законодавцем на підставі Державних стандартів в технічній галузі, сприймається, м'яко кажучи, некоректно, тим більше, з урахуванням розглянутого нами вище філософського розуміння та наукових суперечок з приводу феномена "інформація". Інша справа — "комп'ютерні дані" чи "дані в АС". Від зміни визначення цієї категорії як правової, її сутність не змінюється, лише становиться більш коректною з точки зору наукової методології.

Особливої уваги заслуговує розуміння категорії "знання". У державному стандарті знання, як технічна категорія, визначається як: *"... сукупність фактів, закономірностей, відношень та евристичних правил, що відображає рівень обізнаності з проблемами деяких предметних галузей"* [74]; *"... система ієрархічно структурованих взаємопов'язаних даних разом із механізмом їх інтерпретації"* [77].

На наш погляд, знання, це відображення дійсності у свідомості людей, що є продуктом їхньої інформаційної, інтелектуальної та матеріальної діяльності. Знання включає в себе моменти відносності, обмеженості і неповноти ("знання = факти + переконання + правила"). Для знань характерні внутрішня інтерпретація, структурованість, взаємозв'язок і активність.

Використання знань у практичній професійній діяльності людей передбачає наявність спеціальної групи правил, що встановлюють, яким чином, у яких ситуаціях, за допомогою яких засобів і, нарешті, для досягнення яких цілей можуть застосовуватися ті або інші знання. Знання як діяльність — це особлива пізнавальна одиниця, особлива форма відношення людини до дійсності, що існує у взаємозв'язку з практичним відношенням до світу. У структурі процесу пізнання, результатом якого є збір і збагачення знань, виділяються два типи діяльності: по-перше, практична діяльність у широкому розумінні слова; по-друге, діяльність, спеціально спрямована на створення знань, на продукування понять, тобто теоретична діяльність як особливий вид розумової праці.

До речі, інформація як категорія, на думку законодавця, теж розуміється як *"... діяльність (дії) щодо одержання, використання, поширення (розповсюдження) інформації у певному соціальному середовищі. Причому така діяльність може здійснюватися свідомо і підсвідомо, цілеспрямовано і без чіткого визначення мети"* [4, ст. 1].

Ми згодні з авторами, які вважають, що "змісту поширення (розповсюдження) відомостей, даних, знань більше підходить категорія "інформування" [382, 11]. Але, на нашу думку, для визначення категорії, що розглядається, більш вдалим є застосування вже існуючих словосполучень "інформаційне забезпечення" чи взагалі – "інформаційна діяльність" як "... постійне та систематичне збирання та оброблення записаної інформації з метою її зберігання, пошуку, використання чи пересилання, що виконується будь-якою особою чи організацією" [70].

На відміну від даних та відомостей, знання прийнято поділяти на наступні різновиди: *евристичні* – засновані на "проблиску думки"; *глибинні* – скорочують межі пошуку за рахунок вибору моделі, найбільш адекватної класу відповідного завдання; *декларативні* – не містять в явному вигляді опис якої-небудь процедури, предметної області – описують проблемну область; *каузальні* – в основі яких лежать причинно-наслідкові відносини; *конструктивні* – про можливу структуру і взаємодію частин об'єктів; *безпосередні* – отримані в результаті прямого досвіду і сприйняття, без допомоги накопичених знань і правил логічного мислення; *неточні* – відрізняються неповнотою, неточністю або суперечливістю; *семантичні* – містять сукупність відомостей про стан об'єктів предметної області та відносин між ними [205, 67–68].

Поряд із цим, український вчений-політолог О. Соснін зазначає, що "інформація, до якої ще недавно ставилися як до чогось всюдисущого й безкоштовного, на зразок денного світла чи повітря, у всіх проявах сучасного життя набула ознак продукту. І це зрозуміло: адже вона є водночас предметом і результатом діяльності людини. Коли ж інформація стала одним з найпотужніших джерел додаткової вартості у виробництві, почала активно впливати на світову економіку, тоді заговорили про відповідні технології та ресурси і їхнє стратегічне значення для суспільства. Почали всю сукупність невагомого продукту поважно називати національними інформаційними ресурсами" [731, 33].

Загальне, абстрактне визначення категорії "інформаційний ресурс" (ІР) подається у законодавстві як "сукупність документів в інформаційних системах (бібліотеках, архівах, банках даних тощо)" [15, ст. 1] чи "організована сукупність інформаційних продуктів певного призначення, які необхідні для забезпечення інформаційних потреб громадян, суспільства, держави у певній сфері життя чи діяльності" [29].

Проте наведене визначення не має системних ознак, а саме відповідним чином упорядкованості. Як аксіому зазначимо, що "су-

купність (купа) не створюють системи" [382, 13]. Тому ми згодні з авторами, які визначають ІР як "... відповідним чином упорядкована множина об'єктивізованих відомостей, даних та знань на різних носіях інформації, у тому числі у пам'яті конкретних осіб, що утворюють інформаційні системи (бібліотеки, архіви, банки даних тощо) і призначених для широкого використання" [382, 34]. Саме такий зміст випливає з позицій системного підходу.

На рівні законодавства визначаються також окремі різновиди ІР: *"інформаційні ресурси науково-технічної інформації — систематизоване зібрання науково-технічної літератури і документації (книги, брошури, періодичні видання, патентна документація, нормативно-технічна документація, промислові каталоги, конструкторська документація, звітна науково-технічна документація з науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, депоновані рукописи, переклади науково-технічної літератури і документації), зафіксовані на паперових чи інших носіях" та "інформаційні ресурси спільного користування — сукупність інформаційних ресурсів державних органів науково-технічної інформації, наукових, науково-технічних бібліотек, а також комерційних центрів, фірм, організацій, які займаються науково-технічною діяльністю і з власниками яких укладено договори про їх спільне використання"* [6].

З точки зору прагматичного підходу, у соціологічному змісті масив даних (множина даних та відомостей) утворює інформаційний ресурс. Тобто накопичуючись у певний масив, дані, що переходять в якість потенційної інформації, яка у певний час при певних обставинах, інтересах чи потребах набуває статусу потрібних для певного кола осіб чи для окремих індивідів відомостей — інформаційного ресурсу.

Створення і використання ІР — це процес виробництва і застосування (матеріалізації) ідей, знань, даних і досвіду. Прикладом його накопичення може бути звичайна книжкова бібліотека, де може накопичувати багато відомостей. Але соціального статусу, як інформації та в подальшому знань, вони набувають тоді, коли існують люди, які мають не тільки інтерес до них, а й можливість і здатність їх отримати (читати, пізнавати, усвідомлювати). Теж саме можна сказати про архіви. Як інформаційний ресурс можна розглядати й мову (чи то природну, чи то штучну), алгоритми і програми, різні технічні, технологічні документації, та інші подібні системи і фонди інформації.

У ринкових суспільних відносинах інформаційний ресурс набуває статусу майна, сутність якого не залежить від матеріального носія (речі).

Ще однією науково-практичною категорією, породженою феноменом інформації, є *інформаційні технології* (ІТ). Іноді їх визначають як *"інформаційно-комунікаційні"* чи *"інформаційно-телекомунікаційні"* технології. На наш погляд, на сучасному етапі розвитку наукової думки, таке визначення є не досить коректним. Очевидно, що основою комунікацій, якщо ми говоримо про мережі зв'язку, яка визначається як *"... мережа передачі даних, утворена взаємозв'язаними вузлами й абонентськими пунктами"* чи *технологічні системи – "сукупність технічних і програмних засобів системи передачі даних", а не процес "обміну інформацією, передачі інформації"* [205, 98–99], спілкування між людьми, є саме інформаційні технології. Тобто, за допомогою останніх створюються телекомунікаційні мережі (як різновид засобів комунікацій), системи та засоби електровз'язку. Тому телекомунікації і є інформаційними технологіями.

З технічної точки зору інформаційні технології розглядаються як *"... технологічний процес, предметом перероблення й результатом якого є інформація"* [73]. В законодавстві вони визначаються як *"... цілеспрямована організована сукупність інформаційних процесів з використанням засобів обчислювальної техніки, що забезпечують високу швидкість обробки даних, швидкий пошук інформації, розосередження даних, доступ до джерел інформації незалежно від місця їх розташування"* [15; 16; 14] та *"... цілеспрямовано організована сукупність інформаційних процесів для створення і використання інформаційних продуктів або надання інформаційних послуг"* [31]. В літературі зустрічаються погляди, де ІТ авторами розглядають як *"... система методів і способів використання комп'ютерної техніки і систем зв'язку для створення, пошуку, одержання, відображення, реєстрації, накопичення, збереження, захисту і поширення інформаційних продуктів"* [205, 86]. З когнітивної точки зору це *"... процес матеріалізації знань у продукцію і послуги за допомогою комп'ютерно-телекомунікаційних систем"* [205, 87].

Фундаментальними соціальними функціями інформаційних технологій сьогодні визначаються:

- розширення та спрощення доступу до інформації та знань; прискорення і водночас здешевлення будь-яких економічних операцій, стимулювання виробництва інтелектуальних продуктів і застосування методів контролю реального часу, сприяння організаційним інноваціям;
- стимулювання виникнення нових видів співпраці між різними суспільними секторами. Як наслідок, це сприяє мобілізації соціального капіталу, розвитку громадського суспільства та його включенню до глобалізованої світової спільноти [892, 180].

До речі, категорія "комунікація" теж має інформаційний зміст. Так, М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурі, розглядаючи інформацію у контексті теорії управління соціальними системами, визначають комунікацію як *"... обмін інформацією, на основі якого керівництво отримує відомості, необхідні для прийняття ефективних рішень, і доводить прийняті рішення до працівників організації (фірми)"* [555, 14].

З погляду теорії інформації та теорії операцій комунікація розглядається як складний дискретний динамічний процес, що здійснюється у формі взаємопов'язаних послідовних кроків, які можна розглядати як умовно автономні операції. У контексті теорії управління соціальними системами та когнітології кожен з кроків (операцій) комунікації виступає елементом управлінської діяльності, який потрібен для того, щоб зробити думки учасників суспільних відносин зрозумілими один одному. Кожен крок (операція) у суспільних інформаційних відносинах — це поступ до наступного пункту взаємовідносин. Якщо будь-який учасник процесу управлінських відносин (особливо керівник як суб'єкт управління) буде недбалим і не думатиме про те, що робить, — зміст управління може бути втрачений.

Вбачається, що уявлення про співвідношення категорій, які розглядаються, більш наглядно можна представити у схематичному вигляді. Ми спробували графічно відобразити своє бачення гносеологічного процесу (див. додаток 1).

В процесі обігу в суспільстві інформація може виступати: як джерело знань при вихованні та здобутті освіти; як засіб повідомлення про події і явища, які відбуваються у суспільстві (за допомогою засобів масової інформації (ЗМІ)); як засіб, за допомогою якого здійснюються координація та управління поведінкою суб'єктів; як джерело для прийняття рішень, реалізації прав і свобод людини через надання відомостей про неї різним функціональним структурам; як метод обліку та звітності про діяльності юридичних і фізичних осіб.

Варто звернути увагу на те, що інформація одночасно може виступати і як джерело, що несе певне функціональне навантаження, і як самостійний товар. Наприклад, нормативні правові акти, виконуючі інформаційну функцію — розповсюдження правових норм і доведення їх до кожного, одночасно можуть виступати й як товар, зокрема, при реалізації (продажі) інформаційних продуктів (правової інформації) і наданні інформаційних послуг (консультуванні юристом).

Як правило, в усіх наведених випадках інформація (інформаційний ресурс) стає предметом правовідносин, тобто правовою категорією.

Якщо розглядати інформацію як предмет правовідносин у соціально-правовій системі, взаємовідносин між державою та юридичними і фізичними особами, то на відміну від відомих, традиційних для права предметів, інформація має специфічні юридичні особливості (властивості), які багато в чому визначають і відносини між суб'єктами, що виникають при її обігу, а також особливості їх поведінки.

Так В. Цимбалюк, розглядаючи *юридичні властивості інформації*, як предмета правовідносин, відносить до них наступні:

- інформація при включенні в обіг не відокремлюється від її творця або власника. Вона об'єктивізується як майно, у вигляді символів або знаків на матеріальних носіях і внаслідок цього існує окремо, незалежно від творця або власника. Звідси виникає юридична властивість інформації — *можливість виступати як об'єкт, що передається від одного суб'єкта до іншого й потребує юридичного закріплення факту її належності суб'єктам, які беруть участь у такому її обігу;*

- інформація, передана від одного суб'єкта до іншого, одночасно належить двом учасникам інформаційних відносин. Це основна відмінність інформації від речі. Юридична властивість інформації у зв'язку із цим — її *фізична невідчужуваність від творця, власника й споживача*. Така властивість вимагає розробки й застосування до інформації при її обігу особливих правових процедур, відмінних від процедур відчуження речі;

- при включенні в обіг інформація документується й відображається на матеріальному носії. Існують дві групи матеріальних носіїв: жорсткі — до яких інформація прив'язана жорстко (папір, лазерні диски, що не стираються й т. ін.); і віртуальні — до яких інформацію не можна прив'язати жорстко, по яких вона як би сковзає (дискети із перезаписом, оперативна пам'ять персонального комп'ютера (ПК) і т. ін.). Юридична властивість, що впливає із цієї особливості, полягає у *двоєдності інформації й матеріального носія*, на якому ця інформація закріплюється;

- інформація надається в певних організаційних формах — окремі дані (відомість), документ, масив (база) даних (документів), бібліотека, фонд документів, архів і т. ін. Звідси юридична властивість — *можливість відносити до інформаційних як окремі вихідні документи, так і складні організаційні структури, що містять інформацію*. Це інформаційні системи, банки даних, інформаційні мережі, бібліотеки, архіви й т. ін. [802].

Перелічені властивості дають змогу говорити про юридично значимі ознаки, що зумовлюють специфіку інформації та окреслюють її у правовому контексті як об'єкта правового регулювання. Це:

- *нематеріальний характер* ("самостійність відносно носія", тобто цінність інформації полягає в її суті, а не в матеріальному носії, на якому вона зафіксована);

- *суб'єктивний характер* ("інформація виникає в результаті діяльності суб'єкта, який наділений свідомістю", тобто вона є результатом інтелектуальної діяльності);

- *необхідність об'єктивації* для включення у правовий обіг;

- *кількісна визначеність*;

- *неспоживчість*, можливість багаторазового використання;

- *зберігання інформації* у суб'єкта, який її передає;

- *здатність до відтворення, копіювання, збереження і накопичення* [551, 34].

Для того, щоб подати "загальне" поняття (суспільний стандарт) якоїсь соціально значимої категорії, використовуються юридичні норми. На загальнодержавному рівні такими юридичними нормами є закони. Наведено декілька загальносуспільних стандартів визначення видів інформації, поданих у законодавстві.

На абстрактному юридичному рівні, визначення категорії "інформація" надається у Законі України "Про інформацію" як: *"... документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що відбуваються у суспільстві, державі та навколишньому природному середовищі"* [4, розд. I, ст. 1]. Проте, на нашу думку й думку інших вітчизняних вчених-юристів [320, 58], таке визначення потребує суттєвого уточнення.

Розуміння інформації як відомостей лише про події та явища (статичні поняття) залишає поза увагою відомості про процеси (щось тривале у часі). Адже під інформацією слід розуміти і створювані в процесі інтелектуальної діяльності відомості (дані) про навколишній світ і процеси, що в ньому відбуваються або відомості про стан справ.

Закон України "Про інформацію" визначає перелік сфер, де інформація має місце. Це суспільство, держава та навколишнє природне середовище. Обсяг кожної з цих сфер можна розуміти по-різному. Закон не дає визначення термінам "суспільство" чи "держава". Напевне, цей перелік не є вичерпним.

Ми згодні з авторами, які зазначають, що *"... краще чітко конкретизувати й розширити дію Закону, зазначивши у статті 1 весь перелік сфер діяльності, які існують, а також ті, які можуть виникнути. Але, зважаючи на недоцільність такого викладу, не слід обмежу-*

вати Закон вищезгаданим переліком, а вказати, що інформація — це затребувані відомості про осіб, предмети, факти, події, явища й процеси, незалежно від форм їх вираження". І далі: "... слід зважати на те, що порівняно з філософським підходом, законодавець дефініція є недосконалою, а тому провокує термінологічні конфлікти" [320, 55].

З'ясування сутності категорії "соціальна інформація" є можливим через визначення її видів.

Основними видами інформації згідно з національним законодавством є: статистична інформація; масова інформація; інформація про діяльність державних органів влади та органів місцевого і регіонального самоврядування; правова інформація; інформація про особу; інформація довідково-енциклопедичного характеру; соціологічна інформація [4, ст. 18].

У Законі України "Про інформацію" законодавець розкриває зміст деяких видів інформації.

Інформація довідково-енциклопедичного характеру — це систематизовані, документовані або публічно оголошені відомості про суспільне, державне життя та навколишнє природне середовище.

Основними джерелами такої інформації є: енциклопедії, словники, довідники, рекламні повідомлення та оголошення, путівники, картографічні матеріали тощо, а також довідки, що даються уповноваженими на те державними органами та органами місцевого і регіонального самоврядування, об'єднаннями громадян, організаціями, їх працівниками та автоматизованими інформаційними системами.

Система цієї інформації, доступ до неї регулюються бібліотечним, архівним та іншим галузевим законодавством [4, ст. 24].

Інформація статистична (статистична інформація) — це офіційна документована державна інформація, що дає кількісну характеристику подій та явищ, які відбуваються в економічній, соціальній, культурній та інших сферах життя України.

Державна статистична інформація підлягає систематичному відкритому публікуванню. Забезпечується відкритий доступ громадян, наукових закладів та інших зацікавлених організацій до неопублікованих статистичних даних, які не підпадають під дію обмежень, встановлених Законом.

Система статистичної інформації, її джерела і режим визначаються Законом України "Про державну статистику" та іншими правовими актами в цій галузі [8, ст. 19].

Інформація масова (масова інформація) — це публічно поширювана друкована та аудіовізуальна інформація.

Законом класифікуються також й види засобів масової інформації [5].

Аудіовізуальні засоби масової інформації є: радіомовлення, телебачення, кіно, звукозапис, відеозапис тощо.

Друковані засоби масової інформації є періодичні друковані видання (преса) — газети, журнали, бюлетені тощо і разові видання з визначеним тиражем.

Порядок створення (заснування) та організації діяльності окремих засобів масової інформації визначаються законодавчими актами про ці засоби [5, ст. 20].

Інформація державних органів та органів місцевого і регіонального самоврядування — це офіційна документована інформація, яка створюється в процесі поточної діяльності законодавчої, виконавчої та судової влади, органів місцевого і регіонального самоврядування. Основними джерелами цієї інформації є: законодавчі акти України, інші акти, що приймаються Верховною Радою та її органами, акти Президента України, підзаконні нормативні акти, ненормативні акти державних органів, акти органів місцевого і регіонального самоврядування.

Інформація державних органів та органів місцевого і регіонального самоврядування доводиться до відома зацікавлених осіб шляхом:

- опублікування її в офіційних друкованих виданнях або поширення інформаційними службами відповідних державних органів і організацій;
- опублікування її в друкованих засобах масової інформації або публічного оголошення через аудіо та аудіовізуальні засоби масової інформації;
- безпосереднього доведення її до зацікавлених осіб (усно, письмово чи іншими способами);
- надання можливості ознайомлення з архівними матеріалами;
- оголошення її під час публічних виступів посадових осіб.

Джерела і порядок одержання, використання, поширення та зберігання офіційної інформації державних органів та органів місцевого і регіонального самоврядування визначаються законодавчими актами про ці органи.

Законодавчі та інші нормативні акти, що стосуються прав, свобод і законних інтересів громадян, не доведені до публічного відома, не мають юридичної сили [4, ст. 21].

Інформація науково-технічна (науково-технічна інформація) — це документовані або публічно оголошені відомості про вітчизняні

та зарубіжні досягнення науки, техніки і виробництва, одержані в ході науково-дослідної, дослідно-конструкторської, проектно-технологічної, виробничої та громадської діяльності [6, ст. 1].

Інформація та документи, що не підлягають наданню для ознайомлення за запитами.

Не підлягають обов'язковому наданню для ознайомлення за інформаційними запитами офіційні документи, які містять у собі:

- інформацію, визнану у встановленому порядку державною таємницею;

- конфіденційну інформацію;

- інформацію про оперативну і слідчу роботу органів прокуратури, МВС, СБУ, роботу органів дізнання та суду у тих випадках, коли її розголошення може зашкодити оперативним заходам, розслідуванню чи дізнанню, порушити право людини на справедливий та об'єктивний судовий розгляд її справи, створити загрозу життю або здоров'ю будь-якої особи;

- інформацію, що стосується особистого життя громадян;

- документи, що становлять внутрівідомчу службову кореспонденцію (доповідні записки, переписка між підрозділами та інше), якщо вони пов'язані з розробкою напряму діяльності установи, процесом прийняття рішень і передують їх прийняттю;

- інформацію, що не підлягає розголошенню згідно з іншими законодавчими або нормативними актами. Установа, до якої звернуто запит, може не надавати для ознайомлення документ, якщо він містить інформацію, яка не підлягає розголошенню на підставі нормативного акта іншої державної установи, а та державна установа, яка розглядає запит, не має права вирішувати питання щодо її розсекречення;

- інформацію фінансових установ, підготовлену для контрольно-фінансових відомств [4, ст. 37].

Інформація правова (правова інформація) – це сукупність документованих або публічно оголошених відомостей про право, його систему, джерела, реалізацію, юридичні факти, правовідносини, правопорядок, правопорушення і боротьбу з ними та їх профілактику тощо. Джерелами правової інформації є Конституція України, інші законодавчі і підзаконні нормативні правові акти, міжнародні договори та угоди, норми і принципи міжнародного права, а також ненормативні правові акти, повідомлення засобів масової інформації, публічні виступи, інші джерела інформації з правових питань. З метою забезпечення доступу до законодавчих та інших нормативних актів всім громадянам держава забезпечує видання цих актів масовими тиражами у найкоротші строки після набрання ними чинності [4, ст. 22].

Інформація про особу — це сукупність документованих або публічно оголошених відомостей про особу. Основними даними про особу (персональними даними) є: національність, освіта, сімейний стан, релігійність, стан здоров'я, а також адреса, дата і місце народження. Джерелами документованої інформації про особу є видані на її ім'я документи, підписані нею документи, а також відомості про особу, зібрані державними органами влади та органами місцевого і регіонального самоврядування в межах своїх повноважень. Забороняється збирання відомостей про особу без її попередньої згоди, за винятком випадків, передбачених законом. Кожна особа має право на ознайомлення з інформацією, зібраною про неї. Інформація про особу охороняється Законом [4, ст. 23].

Слід зазначити, що дане визначення також є дискусійним, зокрема воно не відповідає європейським стандартам сутності персональних даних. Персональні дані не можна зводити лише до відомостей про особу. Також перелік персональних даних, зазначених у Законі, не можна вважати вичерпним.

Інформація соціологічна (соціологічна інформація) — це документовані або публічно оголошені відомості про ставлення окремих громадян і соціальних груп до суспільних подій та явищ, процесів, фактів. Основними джерелами соціологічної інформації є документовані або публічно оголошені відомості, в яких відображено результати соціологічних опитувань, спостережень та інших соціологічних досліджень. Соціологічні дослідження здійснюються державними органами, об'єднаннями громадян, зареєстрованими у встановленому порядку [4, ст. 25].

Інформація з обмеженим доступом за своїм правовим режимом поділяється на конфіденційну і таємну.

Конфіденційна інформація — це відомості, які знаходяться у володінні, користуванні або розпорядженні окремих фізичних чи юридичних осіб і поширюються за їх бажанням відповідно до передбачених ними умов.

До таємної інформації належить інформація, що містить відомості, які становлять державну та іншу передбачену законом таємницю, розголошення якої завдає шкоди особі, суспільству і державі [4, ст. 30].

Віднесення інформації до категорії таємних відомостей, які становлять державну таємницю, і доступ до неї громадян здійснюється відповідно до закону про цю інформацію (Закону України "Про державну таємницю" [8, ст. 10]. — К.І.).

Інформація цього різновиду, матеріалізована на носіях інформації підлягає технічному захисту (Закон України "Про захист інформації

в автоматизованих системах" [10], Указ Президента України "Про Положення "Про технічний захист інформації в Україні"" [37]. — К.І.).

Інформація як товар. Інформаційна продукція та інформаційні послуги громадян та юридичних осіб, які займаються інформаційною діяльністю, можуть бути об'єктами товарних відносин, що регулюються чинним цивільним та іншим законодавством. Ціни і ціноутворення на інформаційну продукцію та інформаційні послуги встановлюються договорами, за винятком випадків, передбачених Законом [4, ст. 39].

У процесі управління організаційними системи визначають окремі (специфічні) критерії й ознаки у змісті інформації. Наприклад, за правовим регулюванням відносин, пов'язаних із автоматизованою обробкою, її поділяють на:

- *забезпечувальну* (охоплює наукові, організаційні й технічні рішення);

- *інформацію, яка знаходиться у пам'яті електронно-обчислювальної машини (ЕОМ)* (об'єднує всю функціональну інформацію, яка перебуває у пам'яті ЕОМ);

- *позамашинну* (підготовлену до вводу в ЕОМ та отриману в результаті опрацювання, тобто вхідну і вихідну) тощо.

Щодо сфери діяльності (наприклад, у діяльності правоохоронних органів), *інформацію поділяють за змістом, цілеспрямованістю та формами подання* на такі види:

- а) *звітно-статистична та облікова* інформація. Вона характеризує стан охорони громадського порядку і боротьби зі злочинністю;

- б) *оперативно-розшукова* інформація. Цей вид інформації містить дані, які збирають правоохоронні органи з метою виявлення, розслідування злочинів, а також розшуку осіб, які їх вчинили;

- в) *оперативно-довідкова* інформація. Вона містить повідомлення про особу, предмети, явища, події, які правоохоронними органами збираються, реєструються, зберігаються та використовуються для здійснення покладених на них функцій щодо охорони громадського порядку, боротьби зі злочинністю і профілактики правопорушень [700, 15].

Важливе теоретичне і практичне значення для вивчення сутності соціальної інформації має її класифікація й за іншими ознаками. З метою організації стратегічного, тактичного та оперативного управління *інформацію класифікують за наступними ознаками:*

- *за напрямом руху:* вихідна — потік інформації від суб'єкта до об'єкта управління і вхідна — потік від об'єкта до суб'єкта;

- *за ознакою щодо середовища формування:* на зовнішню і внутрішню (зовнішньосистемну і внутрішньосистемну);

- за характером даних щодо змісту процесу управління: на директивну і описову;
- за джерелом виникнення: на первинну і похідну;
- за способом вираження і фіксації: на усну і документальну;
- за ступенем стабільності: на постійну, змінну, періодичну і разову;
- за призначенням щодо процесу управління: на планову, звітну, облікову, контрольну;
- за підлеглистю до підсистем керованої системи: на технічну, економічну, соціальну, організаційну, правову тощо;
- за належністю до сфер діяльності та функцій управління: на конструкторську, технологічну, фінансову, бухгалтерську, оперативно-виробничу;
- за певним терміном: на інформацію про минулі, поточні та майбутні події (прогностична інформація);
- за ступенем визначеності інформації: на детерміновану і ймовірну.

Певний інтерес викликає класифікація інформації, яка надається в монографії І.В. Арістової. Розглядаючи загальні аспекти визначення понять інформації та управління, на основі аналізу інформаційної моделі індивіда автор виділяє *базову* інформацію, яку має індивід незалежно від процесу прийняття рішення (ППР) та *поточну*, що надходить регулярно, систематично у визначені моменти часу. В свою чергу, базову інформацію вчена поділяє на *змістовну* та *процедурну*, а поточну — на *суб'єктивну* та *об'єктивну*. Така класифікація, на думку автора, дає можливість детально простежити процедуру прийняття людиною рішення — гносеологічний процес.

Мабуть, з точки когнітивного підходу, і базова, і поточна інформація є відомостями чи даними (в залежності від носія), які стають інформацією (*змістовною, процедурною, суб'єктивною та об'єктивною*) лише в разі їх сприйняття і аналізу людиною, яка є фахівцем у сфері, де вони застосовуються для прийняття оптимального рішення, та зменшують її невизначеність знань (*ентропію*) в цій галузі.

4.3.3. Поняття "ентропія" в інформаціології права

Ще однією фундаментальною категорією правничої інформаціології виступає *правова ентропія* — поняття, що дзеркально відбиває категорію інформаційного ресурсу організаційно-правової діяльності. Категорія правової ентропії — це аж ніяк не те ж, що категорія ентропії в теорії інформації Шеннона чи категорія соціальної

ентропії в соціальній інформатиці, хоча є складовою частиною останньої. Відмінність зразкова така ж, як відмінність поняття інформаційного ресурсу від поняття інформації. У правничій інформаціології *ентропія* – не просто міра невизначеності випадкової величини, застосовна до систем і процесів будь-якої природи, а *рівень недостатнього застосування соціально-правового інформаційного ресурсу (СПІР) в системах соціально-правової природи*. Інакше кажучи, це міра відхилення правової системи від деякого еталонного стану, оптимальне відхилення за критерієм рівня недостатнього застосування СПІР. Сказати, що правова ентропія – це недолік правових знань про об'єкт управління, було б неточно. Недолік знань про об'єкт характеризується *ентропією правового суб'єкта*, тобто управляючої підсистеми. Але є ще ентропія самого правового об'єкта – невизначеність його стану. Це нерелевантність (невідповідності) його структур, розкид функцій і дій його елементів. Усе це пов'язано з недостатнім застосуванням СПІР.

Отже, *правова ентропія – нова фундаментальна величина, яку правничі інформаціологія вводить для характеристики, насамперед, соціально-правових і управлінських предметів, процесів та явищ, рівня їхнього здійснення. Дана величина характеризує відхилення правових систем від деякого еталонного, оптимального стану*. Це відхилення можна виміряти шляхом соціологічного і правового аналізу, тобто шляхом опитування експертів і відповідної обробки відповідей. Облік правової ентропії дозволяє зробити прорив на новий виток у вивченні соціально-правових і управлінських процесів, поглибити розуміння проблем розвитку соціально-правових систем. Ентропійний погляд на організаційно-правові системи, предмети, процеси та явища дозволить виявити рівень їх ефективності, пов'язаний з рівнем відхиленням їхнього реального стану від оптимуму.

Правова ентропія – не просто міра упорядкованості правових систем, а міра релевантності – відповідності їхнього стану наявним цільовим настановам.

Навіть при ідеальному зовнішньому (формальному) порядку система може функціонувати неефективно, а юристи чи адміністративні працівники при всій їхній зовнішній завантаженості можуть бути зайняті малокорисною роботою, тобто попусту витрачати свій час. Справа не тільки у формальному порядку (хоча він, зрозуміло, необхідний), але й у відповідності внутрішнього стану організаційно-правової системи поставленим перед нею цілям. Керуючись такою категорією правничої інформаціології, як ентропія, можна зрозуміти, які величезні і принципово нові резерви відкриваються в області раціоналізації адміністративних і правових механізмів.

Чим вище інформаційний рівень функціонування соціально-правової системи, тобто чим нижче її ентропія, тим ефективніше вона застосовує свій адміністративно-правовий механізм. У сучасних умовах подолання ентропії організаційно-правових систем, тобто відхилення їхніх станів від оптимального, виявляється важливіше, ніж прийняття цілого комплексу законів. Поліпшення показників організаційно-правового регулювання може нівелюватися загальною невпорядкованістю існуючого законодавства, тому його оптимізація в сучасних умовах означає зниження правової ентропії.

Питання про доцільність, розумність того чи іншого соціально-правового предмета, процесу чи явища — ось центральне питання, на яке відповідає правознавство при *ентропійному (інформаційно-ентропійному) підході*. Мова йде про більш активний (суб'єктивно-об'єктивний) інформаціологічний підхід до соціально-правової реальності.

Переворот, здійснюваний правничою інформаціологією у свідомості юристів, у практичній правовій діяльності і соціальному управлінні, полягає в тому, що відкривається принципово новий підхід у праві (оптимізація законодавчих норм, правових процесів, соціального управління і т. ін.). Інформаційно-ентропійний підхід, зводиться до вивільнення енергії правових систем, предметів, процесів та явищ, їх введення в єдине цільове русло розумного використання шляхом зниження правової ентропії. В результаті, це новий підхід до використання правових знань, накопичених юриспруденцією з метою розвитку всього потенціалу інформаціологічно-правового ресурсу, підхід, який відкриває принципово нові резерви розумного застосування наукових знань, їх перетворення у силу, новий підхід до ефективності процесів соціального управління.

Правову ентропію, мабуть, можна поділити на внутрішню (вихідну) і зовнішню (додану). Перша пов'язана з недостатнім використанням СПІР, друга — з його недостатнім рівнем. Такий розподіл правової ентропії необхідний, насамперед, для визначення *корисної роботи (віддачі) інформаційно-правового менеджменту та правових інформаційно-телекомунікаційних систем, їхнього коефіцієнта корисної дії (ККД)*. Компенсація вихідної ентропії здійснюється шляхом використання наявного досвіду, здорового глузду, а компенсація доданої ентропії вимагає творчих проривів, новаторських кроків.

З уведенням поняття "правова ентропія" відкриваються принципово нові резерви в області раціоналізації управлінських основ правового механізму. Тут варто ввести поняття *інформаційно-правова реальність*, яке пов'язано з поняттям *інформаційно-правового менедж-*

менту (управління) в її повному циклі. Задачі правової інформатизації складаються як у розвитку використання технічних засобів та інформаційних технологій, так і в підготовці принципово нової – технологізованої інформаційно-правової реальності.

Це дозволяє перейти від поняття просторових комунікацій зв'язку до інформаційно-правової реальності, у яке просторові комунікації зв'язку входять як один з елементів. Тим самим вводиться нове, розширене поняття *інформаціологічно-правового процесу* (інформаційного, логічного процесу), який відбувається в соціально-правових предметах, процесах, відносинах та явищах в процесі створення та використання СППР. Під **інформаціолого-правовим процесом** нами розуміється функціонування всіх елементів інформаційно-правової реальності – усіх факторів, що забезпечують появу нових правничих знань, їхню передачу, переробку, використання і вплив на об'єкти суспільно-правової системи. Усе це означає, що поняття інформаціологічно-правової реальності відкриває нову область – інформаціологію права, як науку про рушійну силу СППР в цілеспрямованих суспільно-правових системах, предметах, процесах та явищах, про його розвиток за допомогою інформаційних технологій. *Інформаційно-правова реальність* – це штучно створювана система, у якій органічно поєднується природно-правові і технологічні елементи.

4.3.4. Інформаціологічно-правова реальність*

Для орієнтування людини в тій чи іншій сфері буття, їй необхідно виходити з відчуття реальності цієї сфери, яка приходить як через практичний досвід, так і через теоретичні дослідження. Відчуття допомагає осмислити, зрозуміти, що відбувається у даній сфері та що з огляду на це треба робити, подібно до того, як концепція психологічної реальності, представлена, наприклад, *психоаналітичною теорією* З. Фрейда, допомагає людині знаходити правильні рішення власних проблем.

Звертання до проблеми реальності сьогодні можна сприйняти за одну з тенденцій сучасних досліджень методологічного рівня (як філософського, так й спеціально-наукового). Серед зарубіжних філософів і соціологів цією проблематикою займаються, насамперед, пред-

* Див.: *Беляков К.І. Правова інформація як складова правової реальності // Часопис Київського університету права. – К., 2005. – № 1. – С. 22–27; Беляков К.І. Основи концепції інформаційної реальності // Інформація в праві: теорія і практика. Монографія. – К.: Вид-во "КВІЦ", 2006. – С. 97–101.*

ставники феноменологічної соціології П. Бергером, Т. Лукманом [180], П. Бурдье [219; 220] та феноменологічної герменевтики (П. Рігер) [674].

Реальність (від пізньолатинського *realis* — матеріальний, речовий, дійсний) — це те, що існує в дійсності, все наявне, тобто матеріальний світ і всі його ідеальні продукти. Критерієм реальності об'єктів, процесів, подій, фактів, властивостей і т. ін. є суспільна практика [782, 572].

На думку П. Бергера та Т. Лукмана, *реальність є якістю, властивою феноменам, мати буття, незалежне від нашої волі і бажання* (ми не можемо "від них відсторонитися") [180, 9]. У такому значенні реальність є феноменологічною категорією, оскільки тут акцентується на сприйнятті буття як існуючого незалежно від волі і бажання суб'єкта. Реальність може бути й об'єктивною, і суб'єктивною, і інтросуб'єктивною, і символічною, і трансцендентною (релігійною). Головне, що суб'єкт не може проігнорувати таку реальність та сприймає її так, як само собою зрозуміле, тобто як очевидність.

У літературі радянського і пострадянського періодів зустрічаються звертання до різних аспектів проблеми реальності: *культурної* (В.П. Іванов, Є.К. Бистрицький, В.П. Козловський) [358], *соціальної* (Р.О. Смирнова) [725], *історичної* (О.І. Ракітов, М.М. Єсіпчук) [342], *психологічної* (В.П. Зінченко) [356], *фізичної* (О.І. Панченко) [605], *художньої* (В.І. Мазепа) [527], *моральної* (В.О. Малахів) [536].

В аспекті існуючого в людському бутті феномена права розглядається й така феноменологічна категорія, як правова реальність.

Термін "*правова реальність*", а також близькі до нього за значенням терміни "*правова дійсність*", "*правове життя*" та ін. останнім часом отримують все більше поширення й у сучасній філософії і теорії права, хоча ті чи інші його синоніми використовувалися і попередниками. Як вказує С.С. Алексєєв, саме широке правове поняття, яке охоплює всі без виключення правові явища, — це "*правова дійсність, яка є всім у світі правових явищ. А от у ньому, цьому гранично широкому понятті, виділяються активні елементи, що так чи інакше відносяться до позитивного права і тісно пов'язані між собою*" [118, 25].

На різних аспектах цієї проблематики акцентується увага вітчизняних вчених навіть на дисертаційному рівні. Питання філософського осмислення "правової реальності" розглядаються у роботах С.І. Максимова [535]. О.В. Стовба розглядає правову ситуацію як елемент правової реальності [738]. В дисертації В.М. Кравцової досліджується юридичний конфлікт як феномен правової дійсності

[487]. У роботах А.М. Крижанівського розглядається місце правопо-рядку в правовій реальності [481].

Багато спільного з правом — як своєрідним феноменом — має й феномен "інформація". Інформація, так же, як і право, не належить до кола предметів, які можуть безпосередньо спостерігатися. Згадаємо визначення інформації, дане академіком О.І. Бергом ще у 1966 році з позицій соціального управління, в якому це поняття поєднується з реальним світом. Він підкреслює, що *"інформація є відображення у свідомості людей об'єктивних причинно-наслідкових зв'язків про навколишній реальний світ"* [179, 46]. Так, В. Крисаченко стверджує, що *"інформація має феноменологічний характер, оскільки базується на здатності людини нести смисл чомусь, заміщувати щось його моделлю, вибудовуючи і тлумачачи її у собі"* [483, 307]. Інформація не має чітко окресленого місця в оточуючому людину фізичному просторі, соціальне "буття" інформації досить своєрідне. *"Семантична інформація — стверджує Ю.М. Канигін — є не просто основою розвитку будь-якого соціуму, його головним ресурсом, але і являє собою онтологічно повноцінний, самостійний феномен. Вона виступає "тонкою матерією, що не "розчиняється" в енергоструктурах і енергопотоках, а має власні структури і механізми, закони руху, що визначають творчі потенції суспільства, рівень його життєдіяльності"* [412, 4]. Саме тому інформацію можна розглядати як феноменологічну категорію та говорити про інформаційну, точніше, інформаціологічну (інформаційно-логічну) реальність.

Концепція інформаціологізму, тобто інформаціологічне уявлення про об'єктивну реальність інформаційного Всесвіту (інформаційну реальність. — К.І.), *"який є безначальним та безконечним, існує незалежно від нашої свідомості усередині нас, поза нами, між нами і навколо нас, усюди і виступає як об'єкт існування і пізнання"* [363, 52], природу, підстави, структуру складного світу інформації, допоможе орієнтуватися в ньому і філософові в галузі інформатизації, й інженеру, і юристу, і звичайному громадянину. Очевидно, що в межах саме цієї концепції повинен знайти свій розвиток найважливіший аспект філософського осмислення феномена інформації — *онтологічний*.

Потреба в концепції інформаціологічної реальності, що враховує принципово іншу роль інформації в житті людей, на наш погляд, виникла давно. При цьому інформаціологічна реальність повинна сприйматися не як зовнішня для людини (суб'єкта її осмислення) дійсність, а як така, до якої залучена вона сама у процесі спілкування з іншими учасниками інформаційних предметів, процесів, відносин і явищ. Основним моментом такої картини світу інформації

є філософська концепція специфіки і структури інформаціологічної реальності.

В одному зі своїх вимірів філософія "інформаційної революції" виступає як інформаційна онтологія, представляючи собою систему гранично загальних знань про онтологічну природу інформації. Що ж мається на увазі, коли йдеться про онтологічну природу інформації? Зазвичай під онтологією розуміють вчення про буття в собі, сприйняття основ всього сущого чи розумом, чи інтуїцією [233, 671], а до онтологічних питань відносять наступні: що існує, і що може існувати; яка сутність речей і які умови їх існування. На перший погляд, здається, що ці питання досить далекі від тих, які зазвичай вирішують фахівці в галузі інформації, інформаційних технологій та відносин — як практики, так і теоретики, проте, вони містять онтологічний аспект. За будь-яким питанням про те, що є інформацією в кожному конкретному випадку, постає фундаментальне питання: що є інформація як таке.

Найскладніше питання про природу інформації трансформується у питання про те, що означає "бути" для інформації взагалі, тобто, де вона "живе": у зовнішньому світі, знаннях, чи комп'ютері, виключно в людському досвіді? Іншими словами, до якого типу реальності вона належить? Таке питання лише на перший погляд не містить ніякої проблеми, і відповісти на нього неважко, оскільки інформація і пов'язані з нею процеси за час свого існування вже повинні були досконало освоєні. Однак, проблема визначення реальності інформації, інформаційного світу, як було показано вище, є однією із найбільш дискусійних й досі.

Аби вийти з нескінченної різноманітності визначень природи інформації й одночасно не втратити властивого їй багатства проявів, на наш погляд, варто звернутися до категорії *інформаціологічної реальності як методологічного засобу*, адекватного вирішенню поставленого завдання.

Що ж ми розуміємо під інформаціологічною реальністю? Можна розрізняти широке і вузьке значення цього поняття. У широкому сенсі за інформаціологічну реальність сприймається вся сукупність різного роду інформаційних феноменів (реалій): інформаційний ресурс, індустрія інформації, інформаційна інфраструктура, інформаційні технології, концепції інформатизації, інформаційна культуру, інформаційне право, інформаційні відносини, а також пов'язані з ними явища і т. ін. У вузькому (формальному) значенні маються на увазі тільки базисні інформаційні реалії, стосовно яких всі інші складові інформаційного світу виявляються похідними, і тоді під інфор-

маційною реальністю варто розуміти або інформаційну діяльність (діяльнісний підхід), або сферу інформаційних відносин, виникаючу в процесі інформаційної (інформаціологічної, інформаційно-логічної) діяльності та людського спілкування (соціально-правовий підхід), або процес перетворення інформації на знання (когнітивний підхід).

Хоча широке і вузьке тлумаченні поняття "інформаціологічної реальності" розрізняються, на наш погляд, їх однаковою мірою не можна абсолютно протиставляти, оскільки загальна картина інформаціологічної реальності залежить від того, що приймається в якості базисного феномена. Тому нами пропонується інтегральна концепція інформаціологічної реальності як світу інформації, яким сконструйований з інформаційних феноменів, упорядкованих залежно від ставлення до базисного, системоутворюючого феномена – інформації як до якоїсь "першореальності" інформаціологічної реальності.

Інформаціологічна реальність не утворює якусь субстанціальну частину реальності, а є лише способом організації й інтерпретації певних аспектів соціального життя, буття людини. Але цей спосіб є настільки суттєвим, що за його відсутності розвалюються системи накопичених знань, досвід, сам людський світ. Тому ми уявляємо його як реально існуючий. Саме в цьому і є відмінність буття інформації від буття власне соціальних об'єктів. Тому що світ інформації у своїй основі – це світ існування.

Уведення в контекст методологічних і світоглядних проблем інформаціології категорії "інформаційна реальність" дає можливість розглядати інформаційні феномени не просто як надбудовні явища, що існують тільки у проявах існування інформаційної інфраструктури суспільства, а як особливий світ, автономна галузь людського буття з власною логікою і закономірностями, з якими не можна не рахуватися. Зміст проблеми інформаціологічної реальності полягає в з'ясуванні питання: що є інформацією і як вона існує. Основною тут постає проблема буття інформації, що включає питання про її онтологічні підстави, тобто про її укорінення в соціальну практику. При цьому варто враховувати специфічність онтології інформації, оскільки буття інформації – це особливий модус буття – "інформаційний спосіб життя". Таким чином, реальність інформації встановлюється не як факт, а через її соціальну значимість.

У нашій інтерпретації "феномен інформації" та "інформаціологічна реальність" є близькими поняттями, які у деяких випадках можуть бути взаємозамінними, оскільки розкривають специфіку "інформаційного", дають цілісний образ інформаційних явищ, що узагальнює їх характеристику. Різниця полягає у недиференційованості

(неможливості розбити на складові) і диференційованості відповідних утворень. Це начебто "згорнутий" і "розгорнутий" образи того ж самого очищеного від випадків предмета — інформації.

Часто, не тільки у побутовій комунікації (спілкуванні), а й у спеціальній літературі (особливо в термінології засобів масової інформації) та, навіть, законодавчих актах вживаються такі поняття, як, наприклад, "інформаційний простір", "інформаційне поле", "інформаційний потенціал", "інформаційне середовище" і т. ін. На перший погляд, всі перелічені категорії є близькими за змістом, мають однаковий внутрішній зміст, але це не відповідає дійсності. Кожен з них має своє визначення, що є вкрай важливим для правової практики і науки, особливо — для правотворчості.

Представляється, що поняття "інформаціологічна реальність" є саме тим узагальнюючим філософським еквівалентом усіх вищезгаданих понять. Різниця полягає в тому, що існуюча сукупність понять як соціальних категорій сформувалася стихійно. Інформаційна реальність як філософська категорія формується на основі методу філософської рефлексії, а людина та її інформаціологічна діяльність при цьому розглядається як центральна фігура, оскільки інформаціологічна реальність є світом інформації, в якому вона живе, а буття в інформаційному суспільстві є одним зі способів її буття. Інша справа, що структурними елементами інформаціологічної реальності виступають інформаційні феномени зі світу інформації.

Залежно від того, що передбачається за основу справжньої інформаціологічної реальності, тобто такого простору в якому "локалізуються" сенси інформаційних феноменів, можна виділити такі *основні способи її осмислення*, кожний з яких наголошує на одному з її аспектів: 1) *інформаційний позитивізм* — на зовнішній стороні інформаціологічної реальності, сукупності засобів і методів (інформаціологічних), які покликані забезпечувати проходження процесу інформатизації суспільства; 2) *інформаційний об'єктивізм* — на соціальній обумовленості світу інформації, його укоріненні в соціальному бутті; 3) *інформаційний суб'єктивізм* — на ідеально-когнітивній стороні інформації, ідеї інформатизації, що розкривається у свідомості суб'єкта; 4) *інформаційний інтерсуб'єктивізм* — на тому значенневому боці інформації, що виявляється в процесі взаємодії суб'єктів та їх комунікацій.

Запропоновані підходи базуються на певній світоглядній позиції, що впливає на розуміння шляху людства до інформаційного суспільства, і кожен з них виступає методологічною підставою для вирішення філософських та інших проблем інформатизації. Такі

підходи дозволять оцінити процес переходу суспільства в нову форму розвинути, – від індустріального до інформаційного, а далі, до інформаціологічного суспільства, виробити критерії для оцінки існуючого рівня розвитку інформаційного середовища, інформаційної інфраструктури, інформаційної сфери як сфери правовідносин, їх реального стану з урахуванням суспільних умов (базисна проблема інформатизації й інформаціології).

Варто розрізнати інформаціологічну реальність як об'єктивно існуючий світ інформації, даний суб'єктові в практиці (досвід) і картину інформаціологічної реальності як модель інформаційного середовища (інфраструктури, поля, сфери), що слугує засобом пізнання і конструювання світу інформації.

Концепція інформаціологічної реальності (картина світу інформації) задається образом інформації, представленим у людській свідомості і знаннях. Вона складається із взаємодії: а) теорій різного рівня, у тому числі й філософських; б) повсякденного досвіду, оснований на інформації; в) інформаційної інфраструктури; г) сфери інформаційних відносин як сфери правового регулювання – та дозволяє висувати гіпотези, будувати версії, відчувати, що в них відбулося і відбувається реально, і, нарешті, адекватно оцінювати.

Очевидно, повне змістовне наповнення категорії "інформаціологічна реальність" зможе забезпечити поєднання взаємодоповнюючих властивостей категорій "інформаційна культура", "інформаційний спадок" та "інформаційний спосіб життя". Так, *інформаційний спосіб життя як сукупність всіх форм інформаційного буття суспільства, що виявляє себе у впровадженні інформаційних технологій в усі сфери соціальної діяльності та інших проявах, які виявляються в інформаційній діяльності, ставленні суб'єктів до інформації, також у можливостях задоволення їх інформаційних потреб та інтересів.* Категорія "інформаційний спосіб життя", як було показано нами вище, характеризує динаміку процесу інформатизації, наявні в даний момент форми інформаційної активності суспільства, що і відрізняє інформаційне життя від інформаціологічної реальності, яка, крім того, включає інформаційні явища, статичні за своєю природою (інформаційний спадок, інформаційні традиції та ін.). Що стосується *інформаційного спадку*, то він включає сукупність зв'язків, відносин і результатів інформаційного розвитку суспільства минулих історичних епох в межах окремо взятої інформаційної культури соціальної системи. Інформаційний спадок втілений в сукупності соціальних технологій та знань, які закладені в підвалини кожної соціальної системи, за допомогою яких існує, функціонує і розвивається інформаційне

суспільство. **Інформаційна культура** — це стан інформаційного спадку, який виражений в інформаційно-технологічних навичках (інформаційна грамотність), інформаційній свідомості, мисленні, всіх різновидах інформаційної діяльності, рівні правового регулювання сфери інформаційних відносин.

Таким чином, інформаціологічна реальність може бути визначена як сукупність наявних у суспільстві інформаційних явищ і породжених ними суспільних наслідків, процесів, тенденцій та відносин (у тому числі правовідносин), які існують і функціонують у формі цілісної єдності й взаємодії інформаційної активності, інформаційного спадку та інформаційної культури.

Як було показано вище, серед інших прийнято виділяти соціально-правові інформаційні ресурси (масиви юридичнозначущої інформації), які, на наш погляд, можуть розглядатися не тільки як складова частина інформаціологічної реальності, до якої відноситься усе вище зазначене нами, а й водночас як складова реальності правової. Саме ця категорія є точкою взаємодії в плані співвідношення права та інформації, юридичних і інформаційних (інформаціологічних) наукових знань, що базуються на двох феноменах — праві та інформації. З точки зору інформаціологічного підходу виявляється можна говорити про **інформаціологічно-правову реальність** як сукупність наявних правових відомостей та даних (соціально-правових інформаційних ресурсів), інформаційно-правових предметів, процесів, відносин та явищ, соціально-організаційних (функціональних) структур, а також одну з важливіших складових правової реальності.

Якщо мова йде про інформаційний процес, то це також функціонування всіх технологічних факторів, що підсилюють СПІР та його роботу в цілеспрямованій суспільно-правовій системі. Про роль інформаційного ресурсу, а виходить, і корисної інформаційної роботи (інформаційного менеджменту) взагалі не можна судити, не приймаючи до уваги об'єкт, заради розвитку якого і створюються інформаційно-телекомунікаційні системи.

Таким чином, поняття інформаціологічно-правової реальності — це поняття саме правничої інформаціології як науки, що розглядає інформаційні предмети, процеси, відносини, явища і системи у правовій діяльності і соціальному управлінні. Воно не може бути поняттям теоретичної, соціальної чи правової інформатики, кібернетики, теорії інформації чи системотехніки і здобуває велике значення навантаження. Це весь набір умов для технологічної переробки й ефективного використання саме правових знань у вигляді соціально-правового інформаційного ресурсу.

До інформаціологічно-правової реальності відносяться також усі фактори, розглянуті як елементи єдиної суспільно-правової системи, що впливають на процеси, які відбуваються в ній, і застосовувані при цьому інформаційні технології протягом усього їхнього життєвого циклу — від проектування до остаточного використання. Це апаратні засоби, програмне забезпечення, телекомунікації, рівень підготовки фахівців як користувачів. До них можна віднести також принципи стимулювання, контролю, методи і форми управління, документопотоки, процедури, регламенти, юридичні норми і т. ін. Причому, до інформаціологічно-правової реальності входить не тільки керуюча підсистема, але й об'єкт — підсистема, що управляється.

При цьому не можна змішувати поняття *інформаціологічно-правової реальності та інтелектуального середовища в правовій сфері*. Друге — ширше. Інформаціологічно-правова реальність — специфічне поняття, пов'язане лише із оптимальним використанням соціально-правового інформаційного ресурсу, тобто того потенціалу правничих, що втілюється в юридично значимих повідомленнях, відомостях та даних. Оскільки СПІР стає ведучим у всій системі соціальних інформаційних ресурсів, поняття інформаціологічно-правової реальності відіграє ключову роль у розумінні соціального прогресу в галузі суспільно-правових відносин.

Підхід до інформатизації юридичної діяльності та соціального управління (правової інформатизації) з позицій інформаціологічно-правової реальності — принципово новий підхід. У центрі уваги — системність, динамічна цілісність усієї сукупності елементів, що забезпечують інформдинаміку інформатизації правничої сфери. Самі по собі частини інформаціологічно-правової реальності нічого не значать, якщо не забезпечені зв'язки між ними. Недолік минулих етапів інформатизації складається не тільки в тому, що не приділялося належної уваги функціональним підсистемам систем управління, не переглядалися документопотоки, процедури, структури управління, юридичні норми, а в більшій мірі в тому, що це робилося емпірично і несистемно. Мабуть, з впровадженням інформаціологічної методології в юридичну діяльність та соціальне управління, в майбутньому, можна буде говорити про *правову інтелектуалізацію (інформаціологізацію)*, як кінцевий етап процесу правової інформатизації.

Методологічне значення поняття інформаціологічно-правової реальності полягає також у тому, що воно обумовлює перехід від формально-математичного до змістовного аналізу суспільно-правових, зокрема правових та управлінських предметів, процесів та явищ.

Категорія інформаціологічно-правової реальності означає нове розуміння інформаційно-управлінського процесу і самого СПІР. Інформаційно-управлінський процес у ньому в повному розумінні — не просте повідомлення, а функціонування СПІР, який пов'язаний з функціонуванням всієї інформаціологічно-правової реальності, усіх її елементів, серед яких активну роль відіграє людина, а пасивну — програмно-технічні (технологічні) засоби й інші матеріальні ресурси. Такий підхід дуже важливий при створенні інтегрованих інформаційних технологій.

Таким чином, поняття інформаціологічно-правової реальності дозволяє перейти до розуміння інформаційного (інформаціологічного) процесу в суспільно-правовій сфері в його повному циклі — у змісті, *правової інформдинаміки*. Без врахування інформаціологічно-правової реальності, механізму його поведження і розвитку взагалі не можна говорити про процес правової інформатизації.

Про корисність повідомлень, чи інформаційних ресурсів взагалі, обсязи інформаційної роботи може йти мова лише при врахуванні особливостей користувача: його цілей, інтересів, готовності й уміння сприймати повідомлення і т. ін. Саме тому ті самі інформаційно-телекомунікаційні системи при однакових режимах експлуатації дають різний обсяг корисної інформації в різних соціальних середовищах та функціональних системах.

Практичне значення поняття інформаціологічно-правової реальності полягає в тому, що воно начебто протистоїть техніцизму в процесі правової інформатизації, споконвічно орієнтує на всебічний, комплексний підхід до технологізації комунікативних суспільно-правових процесів. Інформаційно-телекомунікаційна система не може розвиватися автономно. Вона не просто функціонує у визначеному соціальному середовищі, а утворює з нею нерозривну єдність і, більш того, активно перетворює це середовище, виступаючи головним елементом складних інформаційних технологій. Технологізована інформаційна система може існувати тільки як ціле чи не існувати взагалі, вона принципово нерозкладна.

Тому, на наш погляд можна говорити про *вторинні об'єкти правової інформаціології* — *функціональні системи (підсистеми) у сфері права та соціального управління*. Мова йде про управління в функціональних системах: системах державного управління, самоврядування, системах права і законодавства та ін. Методи та засоби правової інформатики дозволяють по-новому осмислити функціонування зазначених категорій громадського життя, обґрунтувати шляхи їхнього розвитку й оптимізації на базі досягнень інформатизації. Це вторинні, опосередковані об'єкти правової інформатики.

4.3.5. Функціональні системи в сфері юриспруденції та соціального управління як вторинний об'єкт правничої інформаціології

Отже, правнича інформаціологія як напрям наукових знань відноситься до класу синтетичних, суміжних, спеціальних галузей знання, а її основна функція складається в дослідженні проблем взаємозв'язку та взаємовпливу процесів інформатизації, соціального управління, практичної юридичної (правничої) діяльності і правової науки.

Такого роду проблеми за своїм характером відносяться до числа комплексних, які у філософській літературі та наукознавстві підрозділяються на *загальнонаукові, внутрішньогалузеві і міждисциплінарні*. Відповідно до цього виділяють *загальні, родові і групові об'єкти пізнання*, що обумовлюють напрямок розвитку тієї чи іншої галузі знання і є важливим чинником у процесі відділення від її інших галузей чи об'єднання декількох наук в одну нову [431].

Оскільки правнича інформаціологія покликана обслуговувати своїми засобами і методами потреби не тільки конкретних правових наук, але і юридичної та адміністративної діяльності, її об'єкти правомірно відносити до класу групових. Серед них особливе місце займають складні динамічні системи соціальної публічно-правової природи, тобто такі системи, що по своїй якійсь характеристикі є соціальними, правовими чи соціально-правовими явищами і, водночас, складовими інформаціологічно-правової реальності. У тих випадках, коли такі системи виконують чітко обумовлені функції, у тому числі функції соціального управління і правового регулювання, їх іменують *функціональними*.

Як відомо, у сучасному суспільстві діють цілеспрямовані механізми управління і механізми стихійного регулювання суспільних відносин.

Функціонально складні динамічні системи соціально-правового змісту відносяться до числа цілеспрямованих механізмів управління, тісно пов'язаних із правом, що у таких випадках виконує функцію регулятора суспільних відносин. З урахуванням цього в літературі *"під функціональною системою соціально-правового змісту (функціональною правовою системою) розуміється визначене число взаємозалежних і взаємодіючих між собою елементів, приміром, юридичних органів, посадових осіб, громадян"* [491; 246]. Діючи в зв'язку з виконанням ряду визначених функцій, ці системи виступають, насамперед, у вигляді складних самокерованих динамічних систем, яким, як і всім системам управління, властиві суб'єкти й об'єкти впливу, канали прямих і зворотних зв'язків

(комунікацій), процеси збору, обробки і використання інформаційних ресурсів, а також функції управління — організація, планування, аналіз, контроль, нагляд, прийняття рішень.

Функціональні соціально-правові системи — досить складний вид суспільних утворень. Як частина суспільства, як його "правова надбудова", функціональні соціально-правові системи являють собою *"живий організм у його функціонуванні і розвитку"* [510, 192]. У зв'язку з цим зазначені системи визначають як *"... більш-менш значні об'єднання суспільних і державних органів, норм права, актів поводження суб'єктів правовідносин та інших об'єктів і явищ"* [117]. Як системні тут виступають глобальні соціально-правові утворення (державно-правова система суспільства в цілому, правова надбудова як частина політичної системи) і їхні різні підсистеми, елементами яких є, наприклад, органи прокуратури, суду, юстиції, внутрішніх справ, механізми правосвідомості, правотворчості, правопорядку і т. ін. Найважливішими самокерованими системами є механізми правового регулювання господарських, фінансових, трудових, інформаційних і інших суспільних відносин.

Очевидно, що функціональним системам у сфері юридичної діяльності і соціального управління властиві визначені інтегративні, системні характеристики. Розглянемо, наприклад, окрему норму права і регульовані з її допомогою суспільні відносини в їхній когнітивній єдності, цілісності, як функціональну систему. З точки зору змісту ця система складається з ряду елементів (підсистем) — норм права, правовідносин, поводження суб'єктів і т. ін. Кожний з перерахованих елементів окремо не може утворювати єдиного правового цілого. Однак, діалектично з'єднуючись, ці елементи і підсистеми утворюють механізм правового регулювання на рівні окремої норми права, який потенційно здатний регулювати поводження відповідних суб'єктів суспільних відносин.

Зв'язок між елементами і підсистемами функціональної системи в сфері юридичної діяльності і управління стійкий і надійний. Наявність зв'язків і взаємодій усередині правової системи доводить, що розглянута система (у нашому випадку — механізм правового регулювання на рівні окремої норми права) виступає як єдиний, цілісний організм у процесі взаємодії з іншими системами. Функціональна правова система активно впливає на свої елементи і підсистеми, перетворює їх у процесі функціонування і досягнення конкретних цілей. У результаті окремі елементи і підсистеми змінюють деякі свої характеристики, властивості, здобувають нові якісні риси. Так, у розглянутому прикладі з часом може спростуватися чи ускладнюватися

поводження суб'єктів правовідносин, змінюватися види і розміри санкцій у випадку невиконання суб'єктами своїх обов'язків і т. ін.

Функціональні системи в сфері юридичної діяльності і управління мають свій набір елементів і підсистем. Частини цих функціональних систем об'єднані не механічним шляхом, а з урахуванням їхньої внутрішньої організації й об'єктивних закономірностей. Як елементи і підсистеми функціональних державно-правових систем можуть виступати органи державної влади та самоврядування, норми права, взаємодія яких шляхом звертання соціально-правової інформації по каналах зв'язку й утворить ціле, викликає виникнення системних характеристик. Як елементи і підсистеми функціональних державно-правових систем можуть виступати також і процеси, наприклад обговорення і прийняття законопроектів, дозвіл господарських суперечок, розгляд справ у судах, пропаганда правових знань і т. ін.

Склад досліджуваних елементів і підсистем являє собою щось ціле, зміст функціональної системи в сфері юридичної діяльності і соціального управління. Причому, від складу, внутрішньої організації елементів і підсистем залежить соціальна природа цілого, його спрямованість. Наприклад, від складу і внутрішньої організації механізмів правового регулювання господарських, адміністративних, фінансових і інших відносин багато в чому залежить соціальна природа механізму правового регулювання в цілому, його мети, задачі, функції і методи впливу. Зміни, що відбуваються в елементах і підсистемах функціональної правової системи, спричиняють відповідні зміни в даній системі як у цілому, так і в окремих її властивостях. У результаті елементи і підсистеми функціональної системи в сфері юридичної діяльності виступають у якості її субстанціональної, змістовно-інформаційної сторони, основи її внутрішньої організації.

Внутрішня організація розглянутої системи являє собою визначену упорядкованість елементів і підсистем правового цілого, спосіб їхнього взаємозв'язку і взаємодії як спеціальних об'єктів. Необхідно відзначити, що внутрішня організація, структура властива всій матерії, усім видам матеріальних систем. Тому в літературі правильно відзначається, що немає, і не може бути функціональних систем у сфері юридичної діяльності, які б не склалися з властивих їм елементів і зв'язків між ними. *"Елементи (плюс зв'язок) тієї чи іншої системи, образно кажучи, являють собою той будівний матеріал, з якого складається вся будова системи в цілому"* [542, 24].

Кожній функціональній правовій системі властива своя специфічна структура, яка представляє собою не що інше, як *"кістяк, організовану будову, внутрішню архітектуру... тієї чи іншої суб-*

станціональної цілісності" [425, 25]. З ускладненням розглянутих соціальних систем, підвищенням рівня їхньої диференціації ускладнюється і структура, організація цих систем, і навпаки.

Структура функціональної системи в сфері юридичної діяльності належить, насамперед, від природи її елементів і підсистем. Зокрема, органи правотворчості в самокерованій системі суспільства в цілому інакше функціонують, ніж органи охорони правопорядку, норми господарського права упорядковані інакше, ніж норми кримінального права і т. ін. Організаційна структура в даному випадку не є застиглим явищем. Вона в тій чи іншій формі впливає на відповідні частини функціональної системи (по рівнях), поєднує їх з різнопорядковими відносинами, додає їм визначену спільність і викликає появу нових системних якостей.

Велике значення для оптимального функціонування і розвитку цілісних правових утворень має відносна стійкість структури. Структура функціональної правової системи постійно впливає за змінами, що відбуваються в окремих її елементах і підсистемах. Однак структура у своїй основі залишається стабільною, зберігаючи таким чином цілісність правової реальності. Без таких умов функціональна система навряд чи змогла б ефективно здійснювати покладені на неї управлінські функції і задачі. Будучи найбільш стійкою характеристикою самокерованого правового утворення, структура протистоїть тенденції дезорганізації, утримує такі зміни в потрібних границях.

Усі функціональні системи в сфері юридичної діяльності і управління, що складають їхні елементи, і підсистеми розташовані певним чином, у встановленому порядку. Це значить, що їм властива визначена множинність структур. Поряд з односистемними є і багатосистемні соціально-правові утворення. Можна, наприклад, у певній мірі умовно розглянути механізм правового регулювання суспільних відносин на рівні окремої норми права як відносно простої — односистемне утворення. Однак механізм правового регулювання суспільних відносин на рівні інституту галузі права містить у собі значне число простих підсистем, які відповідають правовим нормам, правовідносинам та іншим правовим зв'язкам, актам поведінки суб'єктів і т. ін., тим самим виступає в якості багатосистемного утворення. Вершиною багатосистемного є механізм правового регулювання суспільних відносин, узятий в цілому на рівні суспільства і є таким, що включає в себе всі наявні в суспільстві функціонуючі норми права, інститути галузей права, усі засоби впливу, правові зв'язки, правові акти поведінки суб'єктів права і т. ін. [427]. У результаті виникає визначена ієрархія цілісних функціональних організаційно-

правових утворень (систем), що створюють певну "будову" суспільних явищ і процесів.

Всяка адміністративна (управлінська) діяльність державно-правових систем має визначену мету, покликану забезпечити співвідношення споживачів та інтересів різних складових суспільства. Складність функціональних систем у сфері юридичної діяльності як суспільних явищ обумовлена їх комплексним, багатоцільовим характером. Зведення всього різноманіття цілей, поставлених перед тими чи іншими соціально-правовими утвореннями, до якихось узагальнених, ієрархічно окреслених підцілей є дуже важкою задачею. Тому можливо треба виділити деякі класи цілей, обумовлені різноманітними по своїй сутності факторами. Так, розглядаючи державно-правові системи як деякі різнопорядкові явища, можна виділити *наступні класи цілей*:

- *суспільно-економічні цілі*, що полягають в удосконалюванні і розвитку господарських відносин, підвищенні продуктивності праці і вирішенні інших питань;
- *суспільно-політичні цілі*, що полягають у зміцненні розбудови суспільства, сприянні найкращому рішенням задач соціального й економічного прогресу суспільства, зміцненні обороноздатності країни й ін.;
- *соціально-правові цілі*, які полягають в розробці і прийнятті ефективного законодавства, що відповідає реаліям суспільно-економічних і політичних задач, у діючому здійсненні правосуддя, прокурорського нагляду соціального управління і т. ін.

Можна виділити й інші класи цілей, що взаємозалежні між собою. Зазначені цілі відповідно до диференціації самокерованих соціальних систем можна розбити на більш (чи менш) частки мети до рівня конкретно визначених задач.

Багатоцільовий (комплексний) характер державно-правових систем обумовлений також тим, що в їхній основі лежить функціонування різних елементів, підсистем, об'єднаних у єдине ціле для рішення визначених задач, встановлених у законі. Ці цілі взаємно доповнюють одна одну і мають у той же час відособлену спрямованість. Однак за своєю соціальною природою вони не повинні суперечити одне одному. Отже, *функціональні системи в організаційно-правовій сфері соціальної діяльності виступають як матеріалізовані цілісні механізми для вирішення завдань, що виникають у зв'язку з досягненням встановлених цілей, і обумовлюють існування суспільства та держави, співвідношення потреб і інтересів окремого індивіда, позитивних соціальних формувань.*

Поряд з цим їхня множинна структура і функції ув'язані зі структурою цілей. У свою чергу цілі різних елементів, підсистем державно-

правових систем певним чином ув'язані між собою. У цьому розумінні вся сукупність цілей цих соціальних систем утворить деяке ієрархічне "дерево цілей", що є основою для формування зовнішніх управлінських впливів цих систем.

Усі без винятку функціональні системи в сфері юридичної діяльності і соціального управління за структурою можна також розділити на *суб'єкти й об'єкти управління*. Управляючі підсистеми здійснюють управління, регулюючи при цьому інші впливи. До них відносяться відповідні органи державної влади і управління, суд, прокуратура, громадські організації і т. ін. Керовані підсистеми піддаються управлінським впливам. Об'єктом управління (керованою підсистемою) служить поведження суб'єкта — підприємств, установ, організацій, посадових осіб, громадян і т. ін.

Управляючі і керовані підсистеми зв'язуються каналами прямих і зворотних зв'язків, у якості яких виступають правовідносини, засоби масової інформації, засоби зв'язку і багато чого іншого. Канали прямих зв'язків йдуть від управляючої підсистеми до керованого, а канали зворотного зв'язку — від керованої підсистеми до управляючої (чи навпаки).

У ході управління державно-правові системи переходять з одного якісного стану в інше, що характеризує їхній рух і розвиток. Тим самим вони реалізують як внутрішні функції (за постановкою задач, цілей, організації та ін.), так і зовнішні функції (по регулюванню суспільних відносин, зміцненню законності, боротьбі зі злочинністю і т. ін.). У першому випадку інформаційні потоки циркулюють усередині правових систем і, отже, процеси управління здійснюються усередині функціонального цілого. У результаті системи піддаються самоврядуванню без виходу зовні. В другому випадку функціональні правові системи зв'язуються з зовнішнім середовищем, тобто навколишніми їй економічними, соціальними й іншими системами, одержують від них інформацію (сигнали), випробують відповідний вплив. Зі своєї сторони вони роблять визначений інформаційний вплив на зовнішнє середовище, тим самим системи піддаються самоврядуванню.

Отже, функціональним системам у сфері юридичної діяльності властиві *самоврядування і саморегулювання*. У процесі постійної взаємодії через канали прямих і зворотних зв'язків управляючих підсистем, і підсистем що управляються, самоврядування і саморегулювання спрямоване на збереження якісної визначеності даних функціональних систем за допомогою збору й обробки інформації, прийняття рішень, здійснення зворотного зв'язку та інших дій.

Нам здається доцільним більш докладно проаналізувати основні види державно-правових систем, дати їм характеристику як чітко визначеним цілісним самокерованим утворенням.

Власне кажучи, усі державні і правові явища можна розглядати як системи, які, будучи пов'язаними між собою, знов-таки складають системи, але більш складні. Виділення системи і її елементів, як вже говорилося, є відносним. Це залежить від глибини проникнення в сутність досліджуваного об'єкта, поставлених задач, точки відліку дослідження. Такою відправною точкою в юридичній науці, на наш погляд, є розгляд держави і права як цілісних систем.

У сфері формування і дії права можна виділити, наприклад, такі складнодинамічні підсистеми, як "право — суспільні відносини" — соціальний механізм дії права. Він містить у собі механізми правового регулювання, правотворчості, правореалізації, правосвідомості, правового виховання, законності, правопорядку й інші.

Розглянемо більш докладно особливості механізму правового регулювання як складної динамічної системи.

Н. Вінер розглядав проблеми права як такі, котрі мають інформаційний характер. У його трактуванні право виступає як засіб контролю у відносинах між людьми, що мають за мету привести ці відносини у відповідність із прийнятими ідеалами справедливості і загальною задачею права. Якщо не враховувати в даному випадку абстрактного розуміння Н. Вінером права, як суспільного явища, а також одностороннього трактування функцій права, варто визнати важливим те, що право пов'язується ним з питаннями інформації. Вирішуючи конфлікти, право діє, на думку Н. Вінера, інформуючи своїх адресатів про те, як треба робити [243]. Таким чином, виділяється *інформаційна функція права*.

Характеризуючи право, як динамічну систему з визначеним рівнем стійкості, польський юрист Є. Врублевський визначив дві мети (задачі) права — *гомеостатичну й інструментальну* [259]. У теорії права загально визнано, що метою права є зміцнення існуючого ладу суспільства і пануючої системи суспільних відносин. В інформації при характеристиці складних динамічних систем користуються поняттям "гомеостазису", під яким розуміється *збереження системою визначеного стану (рівня стійкості), що незалежний від багатьох факторів, вплив яких спрямований на зміну цього стану*. У цьому розумінні право — *фактор гомеостазису*, а мета права характеризується як *гомеостатична задача*.

У той же час право покликане сприяти виникненню і розвитку нових суспільних відносин, які відповідають потребам суспільного роз-

витуку. Право не тільки закріплює вже сформовані відносини, але і сприяє зародженню тих відносин, до яких законодавець свідомо прагнув і поява яких об'єктивно обумовлена. Ця мета права характеризується Є. Врублевським як його *інструментальне завдання*.

Гомеостатична ціль передбачає таку організацію правових інститутів і їхнє функціонування, що забезпечують вирівнювання відхилень системи, у результаті чого вся система повертається до статусу-кво. З критикою гомеостатичної мети права виступають тоді, коли дається негативна оцінка існуючого стану права як системи. Ця критика є прогресивною чи реакційною у залежності від того, як право відноситься до об'єктивних закономірностей суспільного розвитку — стримує їх чи стимулює. З такою критикою пов'язана ідеологія інструментальної задачі, реалізація якої позначає трансформацію соціальної системи.

Реалізація інструментальної мети вимагає механізмів, що відрізняються від тих, які необхідні для досягнення гомеостатичної мети. Тут ми маємо справу не з ліквідацією відхилень (коливань) системи щодо визначеного стійкого стану, а з переходом від такого до іншого стану, тобто з реалізацією інструментальної задачі. З погляду якісних закономірностей такі трансформації можуть мати різні властивості, різний характер і т. ін. (наприклад, перехід від командно-бюрократичного, авторитарного права до демократичного). Слід зазначити, що для реалізації інструментальної задачі необхідно зберегти визначений мінімум гомеостазису в правовій системі, що трансформується. Звичайно, буває важко виявити цей мінімум, однак він то і визначає умови існування даної системи.

Потрібно відмітити, що в юридичній літературі давалася характеристика права з позицій виділення двох зазначених видів задач, наприклад при характеристиці *статичної і динамічної функцій права в суспільному житті*, що виражають його регулюючу роль. У цьому випадку *статична функція* за змістом зводиться до того, що вона *закріплює визначені суспільні відносини через правові норми і їх реалізацію, активно затверджує їхню охорону шляхом державно-правового впливу на порушників правових норм. Динамічна функція права оформляє рух (динаміку) суспільних відносин, виникнення нових, їхній подальший розвиток. Взаємодіючі і доповнюючі один одного, статичні і динамічні функції забезпечують доцільність, оптимальне функціонування системи правового регулювання.*

Під правовим регулюванням С.С. Алексєєв розуміє "здійснюваний за допомогою права і всієї сукупності правових засобів юридичний вплив на суспільні відносини" [113, 5]. Усі засоби правового регулюван-

ня, впливу на суспільні відносини, а не тільки саме по собі право і правові норми, утворюють визначену систему (цілісність), дають можливість представити їх у вигляді "живого організму".

Процес правового регулювання С.С. Алексєєв розділив на три основні стадії:

- регламентування суспільних відносин, які страждають у правовому опосередкуванні;
- дія юридичних норм, у результаті яких виникають чи змінюються правові відносини (суб'єктивні юридичні права й обов'язки конкретних осіб);
- реалізація суб'єктивних юридичних прав і обов'язків, при якій правове регулювання досягає своїх цілей, втілюється в поведженні конкретних облич [113, 34].

О.О. Гаврилов інтерпретував процес правового регулювання як систему, що складається з дев'яти блоків:

1. Блоку нормотворчості (ієрархічна система органів).
2. Цілеспрямованого блоку і системи цілей.
3. Системи нормативного регулювання (норми, інститути і субінститути права).
4. Інформаційної підсистеми (засобу масової інформації та ін.).
5. Нормативно-виконавчої системи (правозастосування).
6. Контролюючої системи (контроль над гомеостазисом відносин).
7. Об'єкта регулювання (відносини, діяльність, поведження).
8. Ефективності регулювання (остаточна результативність).
9. Інформаційних зв'язків між елементами системи (прямі і зворотні) [274, 28].

Як бачимо, у цих випадках механізм і процес правового регулювання вичерпуються розкриттям змісту системи "право – суспільні відносини".

Норми права (право в цілому) і суспільні відносини являють собою систему, у якій залежність між ними характеризується як управління за принципом зворотного зв'язку.

Вчені постійно вказували на нерозривний зв'язок між правом і матеріальними умовами громадського життя, суспільними відносинами і суспільною практикою. Походження правових норм із суспільної практики і постійна їх перевірка нею – обов'язкова умова їхньої оптимальності. Система правового регулювання динамічна, вона завжди враховує результати дії правових норм. Це і є зворотний зв'язок, який забезпечує виправлення, удосконалювання і подальший розвиток системи правового регулювання. Наявність зворотного зв'язку дає можливість вивчати питання про соціальну ефективність правового

регулювання, про дієвість існуючих правових норм. Зворотний зв'язок — передумова забезпечення оптимальності функціонування діючої системи права.

Характеристика зворотного зв'язку залежить від поставлених перед правом цілей. Коли право має гомеостатичну ціль, тоді зворотний зв'язок є негативними. Необхідно усунути усі відхилення (коливання) системи так, щоб зафіксувати визначений статус-кво цієї системи. Коли право переслідує інструментальну мету, тоді потрібні два види зворотних зв'язків. *По-перше*, потрібний позитивний зворотний зв'язок, при якому система повинна усе більше віддалятися від статус-кво в процесі реалізації поставленої мети, а інформація при досягненні наступних етапів реалізації цієї мети повинна впливати на етапи управління даної системи. *По-друге*, як було показано раніше, трансформація системи повинна фіксувати мінімум гомеостазису, що є умовою існування цієї системи. От чому тут повинен діяти також і негативний зворотний зв'язок, який виконує функцію обмеження позитивного зворотного зв'язку.

Можна погодитися з В.О. Шабаліним [818] з тим, що досліджуючи механізм правового регулювання, важливо мати на увазі не тільки методи і шляхи реалізації діючого права, але і щось більш широке — систему юридичних засобів, які забезпечують державно-правове управління. З позицій правничої інформаціології проблема правового регулювання повинна включати розгляд питань не тільки прямих, але і зворотних зв'язків між правом і суспільними відносинами. Але, на жаль, ці позиції не знаходять прямого відображення в сучасних поняттях механізму і процесу правового регулювання, хоча не можна думати, що дослідники даної проблеми в принципі не розуміють значення зворотного впливу результатів здійснення права на саме право, на весь зміст правового регулювання. А як результат такого нерозуміння — фраза законодавців: "Хотіли як краще, а вийшло як завжди".

Отже, аналіз правового регулювання як складної динамічної системи має вестися з обліком як прямих, так і зворотних зв'язків. Наявність зворотних зв'язків у системі "право — суспільні відносини", на наш погляд, повинна знайти пряме відображення в системі категорій правового регулювання, в уточненні понять його механізму і процесу правового регулювання.

З позицій правничої інформаціології *правове регулювання в сучасному суспільстві являє собою упорядкування нормами права суспільних відносин відповідно до об'єктивних закономірностей їхнього розвитку і переростання в сучасні демократичні суспільні відносини, що виходять*

з матеріальних умов громадського життя і постійно корегується на основі результатів впливу норм права на суспільні відносини. Таке упорядкування (вплив) суспільних відносин, власне кажучи, представляє управління. Отже, можна сказати, що система "право – суспільні відносини" (правове регулювання) – це складна динамічна система управління.

У літературі по загальній теорії права система "право – суспільні відносини" розглядається у вигляді соціального механізму дії права, системи управління [488; 395].

На рівні аксіоми відомо, що наслідки дії юридичних норм – це не тільки кінцевий результат реалізації правових розпоряджень, але і початковий пункт наступних циклів дії права. Через механізм "зворотного зв'язку" (інформацію про вираження правосвідомості, судову практику, правотворчість) соціальні наслідки дії права впливають на процес правового регулювання, визначаючи, корегуючи і направляючи його. Що стосується соціального середовища дії права, то воно виражає умови реалізації юридичних норм.

Розгляд процесу правового регулювання як системи управління з позицій правничої інформаціології приводить до важливих висновків про роль і значення інформаційних ресурсів.

Відомо, що будь-якій інформативній системі властива єдність управління й інформаційних ресурсів. Якщо в системі відсутні масиви даних, у ній не може бути і управління, а при відсутності управління утрачає будь-який зміст і інформаційні ресурси, перетворюючись в шум. Ці положення цілком дійсні й у відношенні системи "право – суспільні відносини".

Прямі і зворотні зв'язки в системі "право – суспільні відносини" являють собою *інформаційні зв'язки*. Вони полягають в обміні інформаційними ресурсами між управляючою підсистемою (законодавець з вироблюваною ним системою правових норм) і керованою підсистемою (суб'єкти права і реальні суспільні відносини). Для вироблення управляючого впливу (правової норми) необхідні вихідні, первинні повідомлення про стан суспільних відносин, суспільної практики. З урахуванням цих різноманітних соціальних відомостей, як відзначає В.Г. Афанасьєв, *"законодавець виробляє правову норму, зміст якої доводиться до адресатів цієї норми, які втілюють її вимоги в життя. Тим самим і відбувається інформаційно-управляючий вплив на об'єкт управління – конкретного індивідуума і за допомогою нього на суспільні відносини в цілому"* [140, 34].

Повідомлення про зміст діючих правових норм складає частину соціально-правового інформаційного ресурсу, що органічно входить до складу системи "право – суспільні відносини".

Комплекс питань, пов'язаних з механізмом зворотних зв'язків у системі "право — суспільні відносини", тобто зворотного впливу результатів правового регулювання на правотворчість і зміст норм права, залишається дуже актуальним і важливим. Пов'язані з цим процесом проблеми найменш досліджені в юридичній науці.

Механізм зворотного зв'язку в системі "право — суспільні відносини" являє собою сукупність стадій і засобів цього процесу.

Вбачається що, насамперед, законодавцю повинні надійти повідомлення про результати реалізації вимог, скажемо диспозицій і санкцій правових норм (реалізація суб'єктивних прав і обов'язків) у поводженні конкретних осіб, які виступають в той же час останніми в процесі правового регулювання в традиційному розумінні. Зазначені відомості надають можливість у майбутньому враховувати результати діяльності суб'єктів права. Поряд із такими повідомленнями збирається і надходить до законодавця інші відомості, що дозволяє визначити і проаналізувати результати правового регулювання з погляду його ефективності.

Варто підкреслити, що при визначенні ефективності закону необхідно порівнювати всі наслідки, що наступили в результаті дії цього закону з моменту публікації, у тому числі й у результаті його реалізації у поводженні суб'єктів права. Ступінь ефективності закону, як правило, тим вище, чим до більш позитивних наслідків він приводить (як передбачених цілями закону, так і не охоплених їм). *Ефективність законодавчого акту є досягнення об'єктивного суспільно корисного результату.*

Справедливості заради необхідно визнати, що зворотні зв'язки у визначеній мері існують і розглядаються в рамках механізму впливу юридичної практики на розвиток законодавства. Юридична практика при цьому розуміється, з одного боку, як діяльність, спрямована на реалізацію вимог правових норм і складова частина процесу правового регулювання, а з іншого боку — як основний засіб "постачання інформаційних ресурсів" для реалізації каналу зворотного зв'язку в системі "право — суспільні відносини". На практиці повідомлення, що надходить, аналізується компетентними, зокрема правотворчими, органами (наприклад комісіями Верховної Ради України, тимчасовими творчими колективами і т. ін.), які в наступному, на основі сприйняття й оцінки визначеного обсягу відомостей про результати дії права і його ефективності, в ідеалі, приймають рішення, зокрема, про удосконалення діючого законодавства, окремих його норм і вносять відповідні корективи в законодавство.

Однак, на наш погляд, проблема дієвості правового регулювання, ефективності права в цілому ще в достатній мірі не розроблена. Ця самостійна проблема залучає до себе в останні роки велику увагу дослідників.

Поняттям правничої інформаціології, яке напряду пов'язано з функціональними системами в сфері юриспруденції та соціального управління, ефективністю юридичної та управлінської діяльності, є поняття *інформаціологічно-правового менеджменту*.

4.3.6. Інформаціологічно-правовий менеджмент

Відомо, що у зв'язку з необхідністю визначення корисної роботи парових машин виникла нова фундаментальна наука — термодинаміка. За аналогією з цим можна сказати, що така наука, як правнича інформаціологія, народжується у зв'язку із необхідністю визначення корисної роботи інформаційно-телекомунікаційних систем (ІТС) у сфері правової діяльності і соціального управління (рівня інформаційного-правового менеджменту (роботи)). Але щоб якісно і кількісно визначити віддачу ІТС, тобто рівень інформаційно-правового менеджменту, потрібно зрозуміти, що таке інформаційний менеджмент взагалі.

Нагадаємо, що у межах концепції управління інформаційними ресурсами *інформаційний менеджмент* як такий, що забезпечує процес соціального управління інформаційними потоками, посідає особливе місце серед різновидів соціального управління — стратегічного, оперативного, фінансового та ін.

Сучасні методи управління інформаційною діяльністю на підприємствах і організаціях сьогодні базуються саме на основних методах і засобах інформаційного менеджменту — математичному моделюванні, системному аналізі, теорії ігор, теорії та процедурах прийняття управлінських рішень, дослідженнях операцій, інформаційному підході і т. ін.

Для інформаційного менеджменту як наукового напрямку характерна багатоваріантність, зумовлена тим, що, з одного боку, об'єктом його дослідження виступає поняття інформаційний ресурс, яке є родовим для сукупності "інформаційних" наукових дисциплін, з іншого, — *загальноуправлінська проблематика*, пов'язана з документаційно-інформаційним забезпеченням правових процесів та соціального управління.

Існують різні підходи до розуміння *інформаційного менеджменту*. Але основними з них є наступні.

1. Інформаційний менеджмент розглядається у досить широкому спектрі — від традиційного інформаційного обслуговування до загальної теорії управління: інформаційне забезпечення, інформаційні ресурси, інформаційні послуги і підприємництво, інформаційні системи і їх управління, опрацювання і аналіз інформації, організація комунікації, управління інформаційними технологіями, стратегічне планування і менеджмент. Всі ці напрями входять до системи знань інформаційного менеджменту, але деякі з них, залежно від трактування, представляються як основні, а решта доповнюють перші як контекст.

2. Інформаційний менеджмент розуміється як розробка і реалізація внутрішньої і зовнішньої комунікативної політики організації [558], причому мета діяльності в цій галузі відокремлюється від *менеджменту інформаційних технологій* (ІТ-менеджменту) як *управління впровадженням і використанням інформаційних технологій*. Серед галузей, на перетині яких розвивається інформаційний менеджмент, виділяються:

- *організаційні комунікації* — прийняття рішень і контроль за їх виконанням розглядаються як інформаційні процеси і вивчаються адміністративним менеджментом;

- *документування діяльності підприємства*, формування документопотоку і документообігу — питання, які традиційно розглядалися у діловодстві або документаційному забезпеченні управління;

- *формування інформаційного потоку фірми* (організаційної структури. — К.І.), його диспетчеризація, створення довідково-інформаційних фондів і пошукових систем — ці завдання розв'язувались в межах науково-інформаційної діяльності, включаючи бібліотечно-бібліографічну.

Основне, що наслідуює інформаційний менеджмент з науково-інформаційної діяльності — це можливість здійснювати інформаційно-аналітичні і прогностичні дослідження, які базуються на методах інформаційного моделювання.

3. Інформаційний менеджмент визначається як *прикладна адміністративно-орієнтовна технологія управління інформаційними ресурсами* [359]. З метою його здійснення в організаціях створюються інформаційно-телекомунікаційні системи управління (ІТСУ), що інтегрують зовнішню і внутрішню відомості та дані.

Надходження всіх видів інформаційних повідомлень до єдиної інформаційно-телекомунікаційної системи управління (ІТСУ) надає можливість здійснювати інформаційний моніторинг внутрішньої і зовнішньої сфери, сприяє обґрунтованому прийняттю управлінських

рішень. Таким чином, **інформаційний менеджмент** розглядається як новий тип управління організацією на основі комплексного використання всіх різновидів інформаційних ресурсів: науково-дослідних, технологічних, матеріально-технічних, правових, кадрових, фінансових та ін.

Окремим напрямом у концепції управління інформаційними ресурсами виділяється проблема підготовки та формування інформаційних ресурсів для керівників, а інформаційне забезпечення розглядається як елемент інформаційного менеджменту.

У межах концепції управління інформаційними ресурсами виділяють такі складові інформаційного менеджменту:

- предметний інформаційний менеджмент як технологія управління діяльністю на базі забезпечення документами, даними, інформацією і знаннями у формах, які відповідають діяльності;

- технологічний інформаційний менеджмент як технологія забезпечення відповідного матеріально-технічного рівня інформаційного середовища;

- програмний інформаційний менеджмент як основа забезпечення взаємодії "людино-машинних" середовищ;

- кадровий інформаційний менеджмент — технологія професіоналізації і спеціальної підготовки користувачів для роботи в інформаційному середовищі.

4. Інформаційний менеджмент на основі інтеграції з ІТ-менеджментом виступає як складова поліфункціонального напрямку організації інформаційної діяльності — менеджменту інформаційних систем [545; 546; 547], відповідно до якого завдання створення інформаційної системи організації розглядаються спільно із сферою використання інформаційних ресурсів.

За відсутності визначення у відповідному вітчизняному стандарті вбачається адекватним наступне тлумачення інформаційного менеджменту, подане у Державному стандарті освіти Росії [94]: "521509 Інформаційний менеджмент: інформаційне забезпечення управління, робота з інформацією, комп'ютерне опрацювання інформації. Моделювання керованих процесів, оцінка і параметричні розрахунки ситуацій. Людський чинник інформаційних технологій управління, роль інформаційних технологій у підвищенні якості управлінських рішень".

Розглядаючи інформаційний менеджмент в руслі загальноуправлінської та правової проблематики, можна вважати, що в центрі його уваги знаходяться інформаційні проблеми, надання необхідної в процесі соціального управління інформації, її опрацювання, створення умов для її оцінки і використання, організація використання і

видачі, тобто, інформаційний менеджмент орієнтований не стільки на використання інформаційних технологій, скільки на процеси інформаційного забезпечення.

Інформаційний менеджмент містить основні концептуальні і технологічні особливості інформаційної діяльності, сутність якої може бути визначена таким чином: *"Інформаційна діяльність пов'язана із створенням інформаційних моделей всіх об'єктів і явищ природи та суспільства, які беруть участь у людській діяльності, а також із створенням моделей самої цієї діяльності"* [108, 28].

Значущість і очевидна необхідність активного внутрішнього використання та розповсюдження інформаційних ресурсів для забезпечення ефективної адміністративної діяльності, важливість координації зусиль усіх спеціалістів, які прямо чи опосередковано залучені до сфери розробки і реалізації внутрішньої та зовнішньої комунікаційної політики організаційно-функціональної системи, є причиною виникнення інформаційного менеджменту.

Функціональна галузь інформаційного менеджменту, як зазначає О.В. Матвієнко, тісно пов'язана із такими дисциплінами, як "Інформатика", "Теорія і практика управління", "Системний аналіз", "Менеджмент проектів", дисциплінами інформаційно-технологічного (кібернетичного. — К.І.) циклу: "Організація баз даних", "Комп'ютерні мережі", "Системи електронного документообігу", "Документаційне забезпечення управління" та ін., що знаходить своє відображення у міжпредметних зв'язках цих дисциплін із змістом курсу "Інформаційний менеджмент" [547].

Вважається, що особливість інформаційного менеджменту полягає в тому, що він належить до двох напрямів діяльності: з одного боку, — загальної теорії управління, дослідження операцій і системного аналізу, а з іншого, — до інформаційного напрямку діяльності, основою якого є фундаментальні засади інформаціології. Тому, мабуть, наведений перелік сьогодні можна доповнити й інформаціологією.

З точки зору інформаціологічного підходу інформаційний менеджмент можна представити як *інтелектуально-логічний процес* по виразу, обробці та систематизації інформаційних ресурсів, який складає інформаціологічну сферу людини та суспільства в цілому, породжену інформаціологічною діяльністю людини.

Нагадаємо, що з погляду інформаціологізму інформаціологічна (інформаційно-логічна) діяльність — це вся свідомо діяльність людини — людини як особистості, суб'єкта, члена суспільства усвідомлена, отже, вона інформаційна, інтелектуальна, логічна. Мабуть, таке визначення надає підстави говорити саме про *інформаціологічний менеджмент*.

Таким чином, широке трактування змісту об'єкта дослідження інформаційного менеджменту дає можливість говорити про існування комплексної категорії правничої інформаціології — **інформаціо-логічно-правовий менеджмент** як інноваційну діяльність, орієнтовану на постійний пошук нових, більш ефективних засобів організації інформаційної діяльності, створення матеріальних і соціальних передумов для ефективного доступу до соціально-правового інформаційного ресурсу і забезпечення інформаційно-правових предметів, процесів, відносин та явищ, активізацію та розвиток наявних інформаційних ресурсів і форм їх раціонального використання в сфері правової, адміністративної діяльності та соціального управління.

Структура діяльності в галузі інформаціологічно-правового менеджменту визначається сферою охоплення галузей, на перетині яких він виник і розвивається:

- оперативне використання соціально-правового інформаційного ресурсу (СПІР), як стратегічного ресурсу з метою забезпечення ефективної юридичної діяльності — інформаційне забезпечення правничої та адміністративної діяльності;

- управління процесами опрацювання СПІР, яке є змістом документаційного забезпечення адміністративної та юридичною — правотворчою, правозастосовною та правоохоронною, а також науково-правовою діяльностями;

- використання СПІР для цілеспрямованого формування зовнішньої і внутрішньої комунікативної політики адміністративної та правової діяльності, а також соціального управління.

Щодо оцінки та аналізу ефективності проведення інформаціологічного менеджменту, яка дотепер є практично "нерозв'язною", багатокритеріальною проблемою теорії управління соціальними системами, то вона й сьогодні, на наш погляд, проводилася формально. Визначається лише фізична сторона аналізу без її змістовної (інтелектуальної) сторони. Це все одно, що трудову віддачу юриста визначати по кількості списаного ним паперу.

Ефективність інформаціологічного менеджменту в повному циклі — це вплив спостерігача — управляючої підсистеми — на об'єкт шляхом вироблення і передачі повідомлень, що обумовлюють утримання об'єкта в наявному вихідному стані, а також переведення його в новий стан — досягнення нової мети. Інформаційний менеджмент має негентропійну природу. Тому деталізація цього поняття вимагає розгляду ентропії системи, причому не тільки у формально-математичному, але й у змістовному розумінні — як міри відхилення системи, точніше, її об'єкта від еталонного, оптимального стану.

Повна ентропія керованої системи складається з двох частин: вихідна (внутрішня) і додана (зовнішня) ентропія. Це якісно різні складові, хоча вони мають однакову розмірність. Зростання вихідної ентропії об'єкта — це негативний показник, тому що означає зростання його неупорядкованості, обсягів недовикористовуваних вже наявних інформаційних ресурсів. Ріст доданої ентропії, як правило, є позитивним показником, що означає постановку перед соціальним об'єктом більш високої мети, що повинна рано чи пізно вивести його на новий, більш інформативний рівень функціонування. Але це вимагає вироблення нових знань.

У деяких випадках ріст доданої ентропії може мати значення "погане" (при погіршенні умов функціонування системи, появи додаткових обмежників у її життєдіяльності). При цьому, звичайно, у всіх випадках мова йде про ентропію відкритих систем, оскільки із самого початку у якості нашого об'єкта виступають соціальні системи, що функціонують і розвиваються під дією знань (інформаційного ресурсу).

Постановка об'єкта нової мети додає йому ентропію, зняття якої вимагає нових, додаткових дії інформаціологічного менеджменту. В другій своїй частині інформаційний менеджмент забезпечує розвиток об'єкта, переведення його в новий стан. Інакше кажучи, ця частина і визначає корисність інформаціологічного менеджменту — зовнішню віддачу спостерігача, а, отже, інформаційної системи.

Робочий фактор інформаціологічно-правового менеджменту — не просто правові знання, а повідомлення юридично значимої інформації — нове знання, спеціально оброблене, перетворене в релевантний сигнал, як змісту наповнення СПІР. Джерело інформаціологічно-правового менеджменту — енергія (праця) адміністратора чи юристів і матеріально-речовинні ресурси, що формують повідомлення, тобто матеріальні витрати спостерігача. Інформаціологічно-правовий менеджмент розбивається на два процеси: вироблення спостерігачем СПІР, ефективність якого залежить від трудових, матеріально-енергетичних витрат спостерігача з урахуванням його соціально-правової ентропії, і взаємодія цього ресурсу з об'єктом, результативність чого залежить від ентропії об'єкта. Одна частина інформаціологічного менеджменту завжди губиться в системі, тому що йде на компенсацію ентропії спостерігача і внутрішньої ентропії об'єкта. Інша частина — корисна робота — йде на компенсацію доданої ентропії об'єкта, постановку і досягнення ним нового цільового рівня (віддачу).

Обсяг корисної роботи спостерігача обмежений різницею ентропії нового цільового і вихідного станів об'єкта. Це визначає принципово

допустимий коефіцієнт корисної дії (ККД) інформаційної системи. При всій удаваній простоті зазначеного принципу він не більш тривіальний, чим принцип Карно, з якого починається термодинаміка як наука: величина корисної роботи парового двигуна обмежена різницею температур нагрівача і холодильника.

Таким чином, корисна інформаціологічно-правова робота спостерігача, а значить і інформаційної системи як знаряддя спостерігача є залишок від роботи, витраченої на компенсацію ентропії самого спостерігача, його неупорядкованості і вихідної ентропії об'єкта. Інформаційний потенціал цілеспрямованої системи можна збільшити шляхом зниження ентропії його управляючої підсистеми і вихідної ентропії об'єкта.

У процесі керування, якщо воно раціональне, малі енергетичні витрати пускають у хід великі обсяги енергії в системах. При цьому важливо установити співвідношення енергетичних витрат на керування і їхню енергетичну віддачу. Це буде деяка "постійна інформація" – не механічна, а пов'язана з коливаннями ентропії спостерігача й інформаційного об'єкта. При однакових ентропіях двох систем зазначені співвідношення в них будуть однаковими.

Кількісне визначення постійної інформації може мати велике наукове і практичне значення, тому що дозволить регулювати дуже складні і поки ще не вивчені процеси фазових переходів знань у силу, визначати коефіцієнт корисної дії інформаційних систем, різко підняти ефективність управлінської і правової діяльності, інших інформаційних систем соціальної природи. Статистичним шляхом на базі спостереження багатьох кібернетичних об'єктів соціальної природи (необов'язково однорідних) можна установити приблизний енергетичний еквівалент інформаційних ресурсів.

Важливо розглядати інформаціологічно-правовий менеджмент в його повному циклі. Обмеженість канонічної теорії інформації полягає в тому, що вона охоплює не весь інформаційний цикл, а лише одну з його ланок – зв'язок, передачу повідомлень. Повний інформаційний цикл включає народження інформації, її нагромадження, обробку, передачу, прийом, використання для цілей розвитку системи, тобто весь процес інформаціологічного менеджменту. Зрозуміти феномен інформації у всій його глибині і значимості, тобто зрозуміти, яким образом інформація "рухає" системи, можна лише при розгляді повного інформаційного циклу.

Саме запропоноване поняття повного інформаційного циклу – від енергії, затрачуваної на вироблення інформаційного ресурсу, його передачу і застосування, до енергії, що вивільняється додатково в сис-

темі за рахунок зниження ентропії останньої, дозволяє трактувати інформатику як інформаціологію. У зв'язку з цим ще раз варто критично поставитися до визначень предмета правової інформатики, яка залишає "за бортом" інформаціологічний менеджмент із супроводу енергетичних (трудових) процесів у соціально-правових системах. Такі визначення, що обмежують правову інформатику лише когнітивно-інформаційними рамками, залишають осторонь основні потоки соціально-правового інформаційного ресурсу евристичного характеру, які визначають динаміку суспільно-правових предметів, процесів та явищ.

4.4. Методологія інформаціології права

Необхідно визнати, що сьогодні гуманітарні науки, у тому числі, як було показано нами вище, теорія держави і права, є сферою де перетинаються інформаційні масиви та ресурси з інших галузей знань. Людина, з одного боку, будучи "єством соціальним" є частиною природи, а з іншого — частиною соціуму, а отже, тієї культури, що властива даному суспільству. У життєдіяльності людини проявляються загальні закони буття, що розглядаються філософією і математикою. Тому при розгляді проблем, пов'язаних з людиною, сприйняття нею норм права, а, отже, й проблемою поширення соціально-правового інформаційного ресурсу, є саме такими проблемами, де *"потрібна особлива методологія, здатна виявити ці зв'язки й взаємодії — саме така, котра в наші дні почала розробляти теорію міждисциплінарних досліджень. Отже, перше завдання наукової та філософської думки XXI століття — глибока розробка методології міждисциплінарних досліджень людини, адекватної її системній структурі, та відкриваючої науки нові шляхи, невідомі усій минулій її історії"* [394].

Міждисциплінарний підхід робить необхідним поєднання технічного (технологічного), філософського, психологічного, педагогічного, етичного, естетичного, культурологічного і, нарешті, правового аспектів аналізу проблем. Звідси виникає необхідність розв'язання найбільш складного завдання — *розробки методології поєднання гуманітарного знання як комплексу наук про людину не тільки з суспільствознавством і культурологією, а й з природознавством. Однак для цього, як відмічає М.С. Каган, "... необхідно почати перебудову системи науки та освіти у вищих навчальних закладах і аспірантурах, щоб формувати мислення майбутніх учених на принципах міждисциплінарно-системно-синергетичного розуміння наукової діяльності"* [394].

Правова інформаціологія відноситься до так званих поведінкових, соціотехнічних наук. Тому її методологічну основу, перш за все,

мають складати методи, що стали сьогодні актуальні та реалізують повсюдний перехід до нової, загальнонаукової методології дослідження явищ природи і суспільства, в основі якої лежать три фундаментальних і взаємодоповнюючих один одного підходи до наукового пізнання — *системний, синергетичний та інформаційний підходи*.

Російський дослідник Г.В. Белов пропонує (щоправда, на рівні робочої гіпотези) новий науковий напрямок в юридичній науці — *системології права*, який буде орієнтований на розробку нових підходів до аналізу проблем розвитку сучасних правових доктрин, філософсько-методологічних і міждисциплінарних досліджень питань права. З погляду авторів, основним шляхом розбудови нової науки має стати "*... конструювання системних і гомеостатичних моделей, виявлення певних об'єктивних загальносистемних й інформаційних закономірностей, що існують у живій і неживій природі та суспільстві, і наявних глибоких аналогій, які можуть вивчатися методами нових сучасних наук (гомеостатики, соціальної інформатики, теорії ізоморфізмів і т. ін.)*". При цьому основним цільовим напрямком подібних досліджень є сфера не тільки інформаційного права як самостійної галузі правової науки, а й сучасного права в цілому як об'єктивного та природообумовленого системного фактору еволюції соціуму від стану "*війни усіх проти всіх*" до стану соціальної й духовної гармонії, формуванню інформаційного (постіндустріального) суспільства, а потім і ноосферного облаштованості планети. Ясно, що прийдеться глибоко досліджувати й вирішувати багато принципових питань, що лежать в основі системології як проекції системного підходу і нового наукового (системного) мислення на інтегральну картину світу і сфери суспільного розвитку. Без цього сьогодні просто неможливо об'єднати (синтезувати) на єдиній методологічній платформі ті часом досить різнопланові знання, які накопичуються по тому ж самому об'єкту чи предмету різними спеціальними науками. За диференціацію, що відбулися раніше, і спеціалізацію наук сьогодні доводиться переборювати значні труднощі по створенню нових, більше універсальних наукових мов, і навіть, як вважають деякі філософи, формуванням деякої системної Меганауки — *Megascience*" [173, 158] (підкреслено нами. — К.І.).

У наведеній цитаті явно прослідковується схильність автора до інформаціологічного підходу, але ж яке відношення до системології права, що пропонується, має природа — хоч жива, хоч нежива.

Взагалі, з наведеною тезою можна погодитися, але за умови формування та розвитку системного, синергетичного та інформаційного підходів в правовій науці та практиці, як складових методології "де-

якої системної Меганауки", якою є не системологія, а саме правнича **інформаціологія**.

Методологічну основу правничої інформаціології складають також інші підходи, гіпотези та теорії. Вона у деякій мірі запозичає методологію у кібернетики, і, особливо, у теорії інформації, як її складової, використовуючи *методологію моделювання, обчислювальний експеримент та ймовірносно-статистичні методи аналізу*.

Правнича інформаціологія може використовувати також загальнонауковий *метод аналогій*, що розглядається як інтелектуальна процедура, зближуюча природничі і гуманітарні науки.

Використовуючи методи та інструментарій наук кібернетичного циклу, правнича інформаціологія все ж таки відноситься до класу змістовних наук, тому що не ігнорує фізичну природу розглянутих суспільних систем. При цьому вона покликана вивчати інформаційні процеси лише в організаційно-правових соціальних системах і має справу лише із соціально-правовими (семантичними) інформаційними ресурсами, беручи на озброєння і широко використовуючи методи й інструментарій соціології та соціального проектування. Використання зазначених методів, проведення заходів щодо зниження соціально-правової ентропії, неможливо без *експертних опитувань* і масового *соціологічного аналізу* з відповідною обробкою результатів. Сам предмет правової інформаціології — соціально-правовий інформаційний ресурс — категорія соціальна. А, розглянуте нами вище, поняття *правової ентропії* трактується в правничій інформаціології як *міра невідзначеного відхилення предметів, процесів та явищ в сфері права і соціального управління від якогось бажаного становища, яке існує на рівні інтуїції у свідомості соціуму*. Таке бажане становище соціальних систем і міру їхнього відхилення можна установити лише *методами експертного аналізу* за результатами їх функціонування. І саме кількісне визначення соціально-правових інформаційних ресурсів (з урахуванням їх змісту в правовій інформаціології) здійснюється за допомогою *ранжируваного біту*, як одиниці інформації, кількісної її характеристики, вага якого залежить від соціальної значимості розв'язуваних завдань, що також встановлюється експертним шляхом.

Що ж стосується способів раціональної побудови та експлуатації в інформаціологічно-правовій реальності спеціалізованих інформаційно-телекомунікаційних систем, інженерії обробки знань та ін., то тут правничою інформаціологією можуть використовуватися методи та інструментарій системотехніки — науки про комп'ютери. У першу чергу серед таких методів потрібно відзначити *системоаналіз, синергетичний та інформаційний підходи, створення моделей* та ін.

Як усякий напрямок наукових знань правнича інформаціологія не може обійтися без філософії і її *універсального методу сходження від абстрактного до конкретного*, і тим більше без логіки – *дедуктивних побудов*, необхідних для вироблення системи фундаментальних понять і створення свого *аксіоматичного апарату* – мови правничої інформаціології.

Методологічний і методичний арсенал правничої інформаціології повинен розвиватися і збагачуватися. Головним науковим інструментом при цьому виступає скептично-критична голова дослідника.

4.4.1. Системоаналіз. Зміст поняття "гіперсистема права"*

Системоаналіз, який іноді визначають як системний аналіз або аналіз складних систем, є галуззю науки, яка вивчає методологічні принципи, концепції, практичні методи для обґрунтування рішень по складним економіко-політичним, соціальним, військовим, науково-технічним, екологічним і правовим проблемам в умовах невизначеності, обумовленої наявністю факторів, що не піддаються однозначній кількісній оцінці.

У процесі здійснення системоаналізу формуються варіанти рішень, на основі яких можна зробити остаточний вибір оптимального рішення – по певним, заздалегідь встановленим критеріям (у теорії управління – управлінських рішень).

Системоаналіз включає й строгі математичні методи, і неформалізуємі (або слабкоформалізуємі) практичні прийоми, основані на інтуїції та широкій ерудиції авторитетних фахівців ("експертна оцінка"). Процедури системоаналізу орієнтовані на висування альтернативних варіантів вирішення проблеми, виявлення масштабів невизначеності по кожному з варіантів. У підсумку виконується зіставлення усіх варіантів за визначеними критеріями *ефективності та економічності*.

Нерідко при вирішенні якої-небудь начебто зрозумілої дослідникові проблеми формується невірна постановка завдання. Іноді, прийнятий критерій ефективності не відображає суті задачі.

Один з головних принципів системоаналізу – з'ясування суті розв'язуваного завдання. Іноді, зміст функціонування будь-якої системи в її моделі цілком втрачається.

У сімдесяті роки ідея застосування системного підходу до складних проблем управління, у тому числі й соціального, стала дуже по-

* Див.: *Беляков К.І. Правова реальність і теорія систем // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – Х., 2004. – № 28. – С. 112–118.*

пулярною. Юриспруденція ж — безумовно, саме система управління, з усіма властивими системі атрибутами: прямими та зворотними зв'язками, критеріями ефективності і економічності та інше. Так Р. Джонсон писав: "Потреба в літературі, де викладалися б основи побудови систем різного типу, сьогодні дуже велика. В якості такої основи автори вибрали системний підхід. Увесь світ, все, що ми бачимо навколо, складається із взаємозалежних і взаємодіючих систем. Ця точка зору глибоко діалектична та винятково плідна. Керівник, який опанував системним підходом, по-новому "бачить" підприємство і виробничі процеси, він має фундамент для наукової організації усього процесу керівництва і застосування спеціальних методів.

Управління, яке ґрунтується тільки на досвіді та інтуїції керівника, стає все частіше неефективним. Для вирішення деяких проблем керівництва вже є добре розроблені методи. Вони утримуються в таких дисциплінах, як системотехніка, теорія ймовірностей і теорія масового обслуговування, обчислювальна техніка, цифрове та аналогове моделювання, лінійне й динамічне програмування, аналіз мереж (з методами, що впливають із нього, сіткового планування), інженерна психологія і т. ін. Одне лише це перерахування наукових дисциплін, які можуть бути корисні керівникові в його практичній діяльності, приводить до питання: як весь цей різномірний матеріал пов'язати воедино? Яка та платформа, спираючись на яку керівник спроможеться ефективно застосовувати ці методи? Таку платформу і дає системний підхід. Його використання дозволяє взяти до уваги безліч факторів всілякого характеру, виділити з них ті, які найбільше впливають на об'єкт з погляду наявних загальносистемних цілей і критеріїв, і знайти шляхи та методи ефективного впливу на них. Системний підхід оснований на застосуванні ряду основних понять і положень, серед яких у першу чергу варто виділити поняття системи, ієрархії, потоків матеріалів, інформації та енергії" [328, 34].

В ті ж роки сформувалася і теоретична частина системотехніки — загальної теорії систем. Її предмет — упорядкована теоретична концепція, призначена для опису загальних взаємозв'язків реального світу.

Як було відзначено вище, найпершої за часом дисципліною цього міждисциплінарного класу було дослідження операцій. Завдання дослідження операцій формулюється як оптимізація поведінки вже створеної системи (пошук оптимального закону управління для заданої системи).

Якщо ж система не задана, тобто дослідник вправі оптимізувати структуру і функції системи (змінювати її параметри) — це вже проб-

лема системотехніки. Інакше кажучи, *системотехніка досліджує принципи і методи проектування складних систем, призначених для досягнення цілком визначених, заданих, цілей*. Оскільки очевидно, що оптимальний закон управління для оптимальної системи істотно відрізняється від оптимального закону для неоптимальної системи, при визначенні найкращого вигляду системи під задані цілі одночасно оптимізуються і закон управління, і параметри системи.

У загальному завданні системаноалізу цілі проектованої системи також оптимізуються — разом із параметрами та законом управління. Тут ситуація така: відомі (задані) тільки обмежені ресурси. Які завдання зможе вирішувати найкраща в межах заданих ресурсних обмежень система — це і є питання, на яке треба одержати відповідь.

Таким чином, системаноаліз можливо уявити як метасистему, яка включає в себе в якості своїх частин (своїх підсистеми) *дослідження операцій, системотехніку та теорію ефективності систем*.

Як відомо, наука не кінчається дефініціями. Але без них немає ніякої науки. Тому почнемо дефініцій.

Система — це сукупність елементів, об'єднаних для досягнення загальних цілей у цільну структуру прямими та зворотними зв'язками, які визначають наявність властивостей системи, що виходять за рамки простої суми властивостей складових її елементів.

Головним з основних понять, яке використовується у системному підході, є поняття "система", яке, незважаючи на всю важливість цієї категорії, недостатньо розроблено в соціальних науках взагалі та у правовій науці зокрема. Найбільш глибокий аналіз поняття "система" у філософській літературі свого часу був здійснений І.В. Блаубергом, В.М. Садовським, Е.Г. Юдіним, О.І. Уємовим, В.П. Кузьмінім, а також іншими дослідниками.

У той же час необхідно наголосити, що всі визначення системи, що використовуються у філософській літературі, на наш погляд, не відповідають повною мірою завданням даного дослідження, оскільки недостатньо враховують специфіку правової сфери, її структурні та інформаційні особливості. У багатьох роботах застосовуються загальнофілософські, теоретичні підходи до визначення системи, її знаки, характеристик і рис, або основна увага приділяється логічним конструкціям системного цілого, при цьому об'єктивні управлінські та інформаційні закономірності розвитку соціальної системи, її складових аналізуються недостатньо. Крім того, в окремих випадках не проводиться чіткого розмежування між системами та системними комплексами. Саме це не дозволяє чітко визначити зміст понять правової системи та її підсистем, їхню організацію, структуру, цілеспрям

мованість, охарактеризувати взаємодію керованих і управляючих підсистем в галузі права, функціонування правових механізмів у сфері інформаційного обміну і т. ін.

Елементи системи — її підсистеми. Сама система — елемент надсистеми (метасистеми чи гіперсистеми). Системи підрозділяються на *матеріальні* (речовинні) і *абстрактні*. Останніми займається наука *світотика*.

Матеріальні системи по одній підставі можуть бути підрозділені на *живі* та *неорганічні*. По іншій — можна розрізнати *статичні* та *динамічні* (такі, що розвиваються) системи; останні можуть бути *детермінованими* або *стохастичними* (імовірнісними). По характеру взаємин із середовищем системи підрозділяються на *замкнуті* (такі, що обмінюються із середовищем тільки енергією) і *відкриті* — ті, що проводять постійний обмін із середовищем не тільки енергією, але й речовиною. Людина, Людство, Економіка, Право — відкриті системи. Ізгато відкритих систем здатні підтримувати *гомеостазис* — сталість своїх внутрішніх параметрів в умовах середовища, що змінюється. Цією властивістю володіють *системи, що самоорганізуються*. Людина, Людство належать до *цілеспрямованих систем*. Чи належать до них економіка і право — відповідь неоднозначна.

Різноманітні існуючі системи разом узяті можна класифікувати також на підставі співвідношення суб'єктивного та об'єктивного факторів у процесі їх виникнення і розвитку. За цим принципом прийнято виділяти *три основні види систем*: 1) *суб'єктивні*, чи абстрактні системи ("система, всі елементи якої є поняттями"); 2) *об'єктивні* (існують поза залежністю від волі і свідомості людини, наприклад, жива та нежива природа); 3) *об'єктивно-суб'єктивні*, серед яких можна виділити соціальні, механічні, змішані [109, 11]. Але, мабуть, у зв'язку з відсутністю стійких "одиниць виміру" соціальних систем їх чітка класифікація по ролі суб'єктивного й об'єктивного факторів дещо є неможливим. Запропоноване вище поняття правової реальності, на нашу думку, є цілісною об'єктивно-суб'єктивною соціальною системою, оскільки в її виникненні та розвитку брали участь і об'єктивний, і суб'єктивний фактори. Що ж стосується первинності, вторинності, їх "питомої ваги", то дискусії на цю тему тривають і є подібними до суперечок про первинність буття чи свідомості. Запропонована класифікація має на меті акцентування уваги на окремому чині в межах загальної теорії цілісних систем — *теорії соціальних систем*. Причому не виключається можливість входження в об'єктивно-суб'єктивні системи суб'єктивних або об'єктивних (чи залежності від аспектів розгляду процесу) предметів або явищ.

Підставою для розмежування (класифікації) систем служить також розгляд їх як об'єкта дослідження для тієї або іншої науки: фізики, біології, економіки, державознавства, права та ін. Юридичні науки, галузі права та правових дисциплін вивчають і досліджують основи функціонування правової системи в цілому та її складових підсистем з погляду структури їхніх цілей, завдань, суб'єктів і об'єктів впливу, каналів прямих і зворотних зв'язків, інформаційних процесів та інших характеристик [427, 270–287].

Основний принцип системного аналізу — для того, щоб зрозуміти сутність об'єкту, потрібно представити його у вигляді системи: знайти, у ряді яких систем він перебуває, з яких підсистем він сам складається, елементом якої метасистеми (гіперсистеми) він є.

У ході системного аналізу будуються узагальнені моделі, які відображають фактори і взаємозв'язки реальної ситуації та здатні реалізуватися в процесі здійснення виробленого рішення. На моделі перевіряються: *ефективність й економічність* кожного з альтернативних варіантів рішення, їхня чутливість до різних небажаних зовнішніх впливів, можливість вирішення різних супутніх завдань. Вибір найкращого варіанта виконується на основі *порівняльної економіко-ефективнісної оцінки альтернативних рішень*.

У літературі нерідко поряд із терміном "системний аналіз" застосовується і термін "системний підхід". Причому ці терміни нерідко синкретично змішуються.

Адекватне визначення терміна "системний аналіз" — як *особливої самостійної галузі науки (самостійної галузі наукового знання)* — вже сформульоване нами вище.

Системний підхід — загальнонауковий методологічний принцип, заснований на представленні досліджуваного об'єкта у вигляді системи; він орієнтований на розкриття цілісності об'єкта, урахування усіх його внутрішніх і зовнішніх взаємозв'язків, комплексне охоплення усіх факторів, що впливають на шукане вирішення.

Системний підхід сприяє адекватному формулюванню проблем і правильній постановці завдань, а також виробленню ефективної методики їх вирішення.

Системний підхід слугує основною *методологією системного аналізу*.

Елементи системного підходу зустрічаються вже в античній філософії. Але тільки в ХХ столітті він починає займати ведуче місце в науковому пізнанні. У ряді галузей виникають проблеми організації і функціонування складних об'єктів, техніка усе більше перетворюється в техніку складних систем. У соціальному управлінні замість локальних галузевих задач і принципів, які панували раніше, почина-

ють відігравати ведучу роль великі комплексні проблеми, які вимагають взаємного пов'язання політичних, правових, економічних, соціальних, екологічних, психологічних аспектів суспільного устрою.

Зміна типу наукових і практичних завдань супроводжується появою загальнонаукових і спеціальних концепцій, що реалізують основні ідеї системного підходу: поява глобальних проблем і систем у вченні В.І. Вернадського про біосферу і ноосферу; виділення особливого класу систем — інформаційно-управляючих — поява кібернетики, інформатики, інформаціології. Не буде перебільшенням ствердження, що сьогодні будь-яка окрема наука стає дійсно наукою не стільки завдяки використанню математики, скільки завдяки широкому застосуванню системного підходу. Зазначене безумовно стосується й юриспруденції.

Наукою вже доведені взаємозв'язок і системність матеріальних та ідеальних процесів з явищами навколишнього світу. Однак, серед вчених наявні розбіжності з приводу значення загальної теорії систем і системного підходу. Ряд авторів вважають її світоглядом або методологією. *"Характерною рисою цього світогляду є те, що тут підкреслюються ті аспекти предметів або подій, які впливають із загальних властивостей систем, а не з їхнього конкретного змісту"* [664, 83]. Як приклад протилежної точки зору наведемо висловлення В.Г. Афанасьєва, який вважає, що *"... роль загальної методології відіграє матеріалістична діалектика, а, крім того, загальна теорія систем ігнорує якість систем, не приділяє увагу історії системи, не розглядає компоненти системи як генетично пов'язані, не враховує внутрішні, насамперед класові, протиріччя в соціальній системі та ін.* [141, 6—7]. Ми дотримуємося першої позиції і вважаємо, що ієрархічне співвідношення та роль у пізнанні світу матеріалістичної діалектики і загальної теорії систем вимагає неупередженого аналізу: можливо, системний підхід являє собою *"... лише конкретизацію і поглиблення діалектико-матеріалістичного вчення про взаємний зв'язок і розвиток предметів і явищ дійсності"* [141, 14], а, можливо, діалектичний матеріалізм є складовою частиною загальної теорії систем.

У системоаналізі реалізуються головні принципи системного підходу: *завдання формується і вирішується комплексно — з урахуванням всіх істотних зовнішніх умов; будь-який об'єкт представляється у вигляді системи — ієрархічно організованої багаторівневої структури, яка включає елементи (підсистеми), об'єднані прямими та зворотними зв'язками — для досягнення спільної для усіх елементів кінцевої мети.*

Заслужують на особливу увагу, визначені А.В. Птушенко основні принципи системоаналізу:

"1. Будь-який об'єкт може бути представлений у вигляді системи — сукупності елементів, об'єднаних заради досягнення якихось єдиних, спільних для всіх елементів кінцевих цілей у єдину структуру за допомогою прямих і зворотних зв'язків.

2. По прямих зв'язках командні сигнали від підсистеми управління надходять до всіх інших елементів системи, по зворотних зв'язках від елементів системи надходять у підсистему управління повідомлення про результати виконання команд, які надійшли раніше. Стала система обов'язково має у своєму розпорядженні негативні зворотні зв'язки — такі, що парирують вплив на систему в цілому та поступають від підсистеми управління команд, "зрізуючи" надлишкову частину управляючого сигналу. Система, яка не має негативних зворотних зв'язків, а культивує тільки позитивні — тобто посилюючу дію управляючого сигналу, — така деформована система із залізною необхідністю йде "вразно". При цьому варто пам'ятати усім, хто пов'язаний з формуванням теорії держави і права ...

3. Будь-яка система складається з підсистем і сама є елементом (підсистемою) системи більш високого порядку (метасистеми).

4. Декомпозиція (розбивка системи на підсистеми) ґрунтується на розумінні суті завдання, для вирішення якої призначена розглянута система; при цьому обов'язково враховуються усі системоутворюючі підсистеми — такі, без яких розглянута система не може існувати.

5. Властивості системи не дорівнюють сумі властивостей її елементів.

6. Цілі підсистем не можуть суперечити меті системи.

7. Будь-яка система з однієї сторони характеризується ефективністю, і зовсім з іншого боку — економічністю. Ефективність у загальному випадку в грошах не виражається. (У грошах виражається економічність системи).

8. Критерії ефективності підсистем повинні бути компонентами або частками, похідними критерію ефективності мети системи" [657, 24–25].

В роботах науковців в галузі права системний підхід вже давно знайшов своє місце як методологія дослідження окремих положень юридичної науки [117; 750]. Однак, аналіз сучасних наукових розробок, особливо вітчизняних, показує, що зацікавленість з боку науковців-правознавців до проблем використання теорії систем та системного підходу в юридичній науці і практиці значно зменшилася. Адже автору відомо лише дві глобальні розробки на рівні дисертаційного дослідження щодо використання системного підходу в праві [539; 602]. При цьому системний підхід прийнято розглядати як

загальнонауковий. Більше того, він став обов'язковим атрибутом практично кожного наукового дослідження (особливо на дисертаційному рівні), що іноді призводить лише до фрагментарного його використання, а часом до повного нерозуміння як дослідницького методу і засобу єднання теорії і практики.

Термін "правова система" уперше був використаний Є.Б. Пашуканісом у дослідженнях із загальної теорії права. Описуючи вищу стадію історичного розвитку правової системи, дослідник підкреслив, що цей етап характеризується появою системи теоретичних понять, що відображають правову систему як закінчене ціле [607, 65]. Разом з тим потрібно відзначити, що Є.Б. Пашуканіс розглядає правову систему в першу чергу як юридичне явище, а не функціональну саморегулюючу систему.

Застосування поняття "система" в управлінському і соціально-інформаційному розумінні слова було введене в правознавстві Д.О. Кермовим, котрий підкреслював, що *"автомат, людина та суспільство мають зовсім різну природу, але кожний з них становить складноорганізовану систему, деякі процеси функціонування якої мають кількісну тотожність між собою"* [426, 266].

На думку Д.О. Керімова, застосування системно-структурного підходу до дослідження правових явищ дозволяє розкрити внутрішню єдність права, органічний взаємозв'язок і гармонійну взаємодію його складових. Він визначав правову систему як структурно упорядковану цілісну єдність об'єднаних по змістовних ознаках визначених правових частин, що мають відносну автономність та самостійність функціонування. Досліджуючи галузі, інститути і норми права, він виділив ознаки правової системи, до числа яких відніс об'єктивність правового цілого, єдність і структурну впорядкованість правової системи, відносну самостійність її функціонування [426, 278–287].

Значну увагу використанню системного підходу до аналізу правових явищ у своїх роботах приділив В.М. Кудрявцев, котрий виділив *окремі елементи правової системи суспільства: правову надбудову, діяльність державних органів, правове регулювання та правосвідомість.* У його працях охарактеризовані ознаки функціональних правових систем: наявність у правовій системі підсистем і елементів, потоків інформації, дія прямих і зворотних зв'язків, взаємодія системи права із зовнішнім середовищем та ін. [491, 7].

Проаналізувавши наявні системні дослідження в галузі права, М.В. Вітрук відзначив, що, *"власне кажучи, всі державні та правові явища можна розглядати як системи, які між собою пов'язані та котрі знов-таки становлять системи"* [248, 29]. Виходячи з кіберне-

тичного тлумачення складної динамічної системи, він розглядає соціально-правову систему як сукупність або комплекс взаємозалежних і взаємодіючих частин та елементів цілого, функціонування яких орієнтоване на досягнення поставленої мети.

Таке визначення, на наш погляд, дає можливість говорити про існування так званої "системи систем" у суспільній сфері – *соціальної гіперсистеми**.

Аналізуючи змістовні ознаки систем взагалі та правової системи суспільства зокрема, багато вчених-дослідників розглядають цілісні системні утворення насамперед як сукупність ("комплекс", "множину" чи ін.) взаємозалежних і взаємодіючих підсистем, елементів, об'єднання частин за певними ознаками у єдине ціле. Таким чином, можна стверджувати, що в галузі права взаємодіють організовані соціальні структури, що становлять собою різнопорядкові (нормативні, державно-правові, кібернетичні та ін.) системи. Ці системи можна розчленувати на складові їхні взаємозалежні підсистеми та елементи, які, будучи певним чином організованими та упорядкованими, виконують відповідні завдання, реалізують ті або інші функції управління, направлені на досягнення поставлених цілей.

У визначеннях правової системи, запропонованих В.М. Кудрявцевим, О.М. Васильєвим і В.П. Казімірчуком, вона розглядається як підсистема всієї соціальної системи (соціальної гіперсистеми. – К.І.). Однак такий підхід не відбиває управлінських та інформаційних аспектів функціонування правової системи і окремих її частин, що, на наш погляд, є досить істотним недоліком.

Правова система як елементи соціальної гіперсистеми, у свою чергу, містить у собі *нормативно-правову підсистему* (норми, інститути), *організаційні структури* (юридичні установи), *ідеологічні структури* (правові доктрини, ідеї та ін.) і ті *соціальні процеси*, які приводять систему в рух (правотворчість, реалізація права, правова свідомість). Кожна з наведених складових є підсистемою правової системи, а їх складові – підсистемами по відношенню до підсистем правової системами (підсистемами третього рівня). Виникає складна структура "системи систем права", що, в свою чергу, логічно буде визначити як *гіперсистему права* (правову гіперсистему).

Таким чином, *правова гіперсистема* може бути визначена як *об'єднання норм права, державних органів, громадських організацій, актів поведіння суб'єктів правовідносин, засобів правового впливу, правових поглядів та інших об'єктів і явищ*. Як гіперсистемні утворен-

* **ГІПЕР...** (від грецького *hureg* – над, понад), приставка, що означає: 1) такий, що знаходиться нагорі, 2) перевищуючу норму (наприклад, гіпертонія) [916].

ня можуть виступати глобальні соціально-правові утворення (правова система суспільства в цілому як частина політичної або суспільної системи) та їхні різні підсистеми, елементи, механізми правосвідомості, правового регулювання, правотворчості, законності, правопорядку, правової культури та правового виховання. Найважливішими елементами правової гіперсистеми є інститути та окремі механізми правового регулювання суспільних відносин.

Для аналізу правової гіперсистеми в цілому, а також її підсистем (як самостійних систем), мабуть, можна запропонувати наступну послідовність дій. Приступаючи до вивчення будь-якого системного утворення, спочатку необхідно виділити складові його частини, підсистеми та елементи. Далі варто виявити організацію і взаємодію цих частин, підсистем та елементів, тобто структурну побудову системи. Наступним зрізом аналізу повинне стати виявлення характеру взаємодії підсистем між собою в ході функціонування з метою досягнення поставлених цілей. Це дозволяє виділити утворення правового цілого, елементи якого характеризуються такими якостями і ознаками, як єдність, цілеспрямованість, інформативність і керованість. Нарешті, необхідно дослідити організацію процесів управління та інформаційних процесів у правовій гіперсистемі в цілому та її підсистемах.

Також варто наголосити, що застосування методу гіперсистеми права до аналізу правових предметів та процесів, дозволяє робити висновки про наявність або відсутність правової системи як явища, яке піддається управлінському впливам, дозволяє розрізняти правові системні утворення, досліджувати і вивчати їх структуру, функції, канали зв'язку, соціально-правовий інформаційних ресурсів та ін.

Важко заперечити тезу про те, що правова гіперсистема володіє цілісністю, структурністю, взаємозалежністю системи і середовища, ієрархічністю, множинністю опису. Мабуть, саме тому правову реальність представляється можливим розглядати як архіскладну систему — гіперсистему.

Охарактеризуємо коротко вищезазначені принципи. Цілісність означає принципову неможливість зведення властивостей системи до суми властивостей складових її елементів та невиводимість з останніх властивостей цілого, а також залежність кожного елементу, властивості, відносини системи від його місця, функцій усередині цілого. Структурність представляє собою можливість опису системи через встановлення мережі зв'язків і обумовленість поведінки системи не стільки поведінкою її окремих елементів, скільки властивостями її структури. Взаємозалежність системи і середовища, під яким в

даному разі варто розуміти зовнішні відносно конкретної системи об'єкти, означає, що система формує і проявляє свої властивості в процесі взаємодії з останнім. *Ієрархічність означає, що кожен елемент системи в свою чергу може розглядатися як інша система, а досліджувана в даному випадку цілісність є одним із компонентів більш широкої системи.* (Саме так виникає ефект так званої гіперсистеми. – К.І.). *Множинність опису кожної системи означає, що в силу принципової складності кожної системи її адекватне пізнання вимагає побудови множини різних моделей, кожна з яких описує лише певний аспект цілого [782, 584].*

Яскравим прикладом може служити погляд на систему законодавства як на гіперсистему (див. додаток 2).

Правова реальність як соціальна підсистема характеризується також *специфічними ознаками*, що впливають з її основних властивостей. Зосередимо увагу на деякі з них: *по-перше, система має загальну мету, по-друге, система очолюється управляючим центром (органом управління), і, нарешті, на систему впливають внутрішні й зовнішні чинники*, що виступають як стимули її розвитку.

Правову реальність ми можемо розглядати як компонент ще більш великої суб'єктивно-об'єктивної гіперсистеми – суспільства, що прагне до досягнення певної мети (виживання, розвиток, вдосконалення та ін.). Кожен компонент має свої завдання, і функціонування всіх компонентів системи є способом досягнення загальної мети. Отже, правова реальність як компонент суспільної гіперсистеми теж є доцільною системою. Доцільність має на увазі наявність управляючого центру, що корегує діяльність системи, визначає цілі, шляхи і засоби їх досягнення. На нашу думку, такий центр представляє складну взаємодію суб'єкта й об'єкта. Діяльність управляючого центра пов'язана із внутрішніми і зовнішніми впливами системи, тобто, в системі повинні відбуватися аномальні явища, які відповідно до принципу єдності й боротьби протилежностей являють собою один з факторів розвитку системи. Відразу обмовимося, що визначені за своєю суттю "аномалії" для системи такими в повному розумінні цього слова не є, тому що вони виступають однією з невід'ємних умов функціонування самої системи. Однак, при цьому система повинна мати здатність опиратися виникаючій ентропії, інакше зростає ймовірність її руйнування. Оскільки, як уже зазначалося, правова реальність відноситься до об'єктивно-суб'єктивних систем суб'єктивний фактор, при відповідних умовах, цілком може привести до неможливості перетворення негативних впливів у позитивний для розвитку системи фактор. Думаємо, що цілком можливо й необхідно

досить чітко визначити причини виникнення критичних ситуацій та відповідно виробити прийоми їх нейтралізації. Як приклад, можна навести роль класових (станових) протиріч у соціальних системах.

На наш погляд, у сучасних умовах право є не тільки регулятором існуючих суспільних відносин, а й засобом впливу на фактори, що визначають їх виникнення і розвиток. Знання способів і необхідних умов ефективного впливу правової реальності на базис надає можливості успішної зміни інших соціальних систем, "маніпулювання" ними. Саме тому необхідно проводити вивчення правових явищ із широким застосуванням міжгалузевих досягнень філософії, соціології, психології, біології (починаючи від теорії цивілізацій і закінчуючи еволюцією живих організмів) і, нарешті, інформатики, точніше її складової частини — правової інформатики. Крім того, вважаємо, що й у "вічній" книзі знайдеться чимало цікавого не тільки з історичної точки зору. Таким чином, можна значно різноманітнити як методи дослідження, так і джерела пізнання. Л.Б. Тунова пропонує здійснювати *аналіз права, щонайменше, на трьох рівнях: 1) право в системі суспільства; 2) правова система як цілісність соціальних явищ, що забезпечують специфічно нормативне регулювання суспільних відносин; 3) система об'єктивного права* [750, 19]. Ми ж вважаємо, що доцільно спочатку вивчити саме систему об'єктивного права, оскільки серед перерахованих правових явищ вона є найбільше жорстко сконструйованим утворенням, яке найкраще піддається формалізації. Тобто рівень рухливості та мінливості зв'язків достатній для прийняття її за якесь ядро, одиницю відліку, опору для вивчення правової реальності. Причому на початку дослідження, на нашу думку, правильно використовувати в якості базового нормативістський підхід до поняття права, оскільки вплив суб'єктивного фактора в ньому менше, ніж в інших. Згодом до засобів аналізу можна додавати положення інших підходів, у тому числі інформаційного та методу моделювання.

Значення застосування теорії систем для юриспруденції важко переоцінити. Наприклад, як було нами зазначено вище, в юридичній науці та практиці України тривалий час ведуться суперечки з приводу системоутворюючих факторів виділення галузей права [713]. Під такими ми розуміємо функції галузі, предмет правового регулювання в юридичний режим регулювання, що виражають, відповідно, структурні (функціональні), предметні, юридичні ознаки галузі права [177, 254—263]. Дані фактори складають єдиний системний комплекс, і в сполученні один з одним необхідні для визначення наявності у системі сукупності норм галузевого рівня.

Оскільки правова реальність є системним утворенням, то зміни на одній ділянці правового регулювання неминуче спричинять зміну на іншій. Якщо такі зміни перейдуть якусь границю, то це призведе до дестабілізації, корінної зміни якості чи до руйнування не тільки системи правової реальності, а й спричинить глобальні зміни в іншій, більш великій системі, – гіперсистемі суспільства.

Вищевикладені фактори складають саме систему, і остання характеризується цілісністю, структурністю та іншими якостями будь-якого системного об'єкта. Особливу увагу ми хочемо звернути на застосування принципу цілісності, що означає принципову неможливість зведення властивостей системи до суми властивостей складових її елементів і невиведення з останніх властивостей цілого. Іншими словами, елементи системи при взаємодії один з одним, а також із зовнішнім середовищем змінюють свій зміст і внутрішню будову. Будь-який елемент системи, взятий сам по собі, тобто, відокремлено – це одне, а розглянутий у системі – інше, тому що властивості елемента залежать від його відносин з іншими елементами усередині системи. Справа в тім, що можна критикувати і предмет правового регулювання, і юридичний режим, і їх складові у разі їх розгляду ізольовано одне від одного. Однак такий підхід не відповідає вищевикладеним аспектам теорії систем. Якщо розглядати фактори виділення галузі права в системі, де, як вказувалося вище, сума властивостей елементів принципово не може бути зведена до властивостей системи, то критикувати буде складно. Отже, галузь права виділяється під впливом саме системи факторів. Це варто враховувати при розгляді питань виникнення та існування галузей системи національного законодавства в Україні. Яскравим прикладом може бути процес формування інформаційного права.

Також у правовій науці широко відома *концепція розподілу галузей права на профілюючі та спеціальні*: цивільне та адміністративне право охарактеризовані як профілюючі галузі системи права [117]. Звідси – концепція двох великих родин галузей – адміністративно-правової і цивілістичної. Інакше кажучи, більшість спеціальних галузей формується двома шляхами – або на базі цивільного, або адміністративного права. Розглянемо цю концепцію в аспекті теорії систем.

На нашу думку, при аналізі системи права на рівні галузей треба враховувати, що відповідно до положень теорії систем критерієм елементності частин виступає принцип тотожності частин щодо їх місця і ролі в даній системі. Цей принцип може бути сформульований як вимога нерозрізненості елементів. Тобто, галузі в системі права знаходяться на одному рівні і є рівними як неподільні елемен-

ти. У даному разі наявна класифікація однорівневих елементів системи по різних рівнях, що не відповідає принципам логічного розподілу. Крім того, класифікація галузей права з позицій предмета і методу правового регулювання є спірною, але обґрунтування цього положення не відноситься до теми даної роботи, тому обмежимося простим зауваженням *a propos*. Цивільне й адміністративне право як якісь зосередження досвіду правового регулювання (правової спадщини як складової частини правової реальності) для законодавця зіграли роль базових галузей при формуванні спеціальних в історичному плані, тобто в процесі генезису системи права. Однак, перебільшення значення цивільного й адміністративного права в сучасних умовах не має підстав.

Сьогодні ми є свідками не тільки економічної і політичної кризи нашої країни, а й кризи в галузі культури і моральності. Одна з причин цього — відсутність адекватної ідеології, що була би фактором психологічної стабілізації суспільства. У зв'язку з цим ми хочемо звернути увагу на ідеологічне значення вироблення єдиної правової доктрини в руслі теорії цілісних систем. Вхідні в структуру правосвідомості — правова ідеологія і правова психологія — взаємозалежні, тобто впровадження певної ідеології вплине на психологію. Оскільки йдеться про наукову доктрину, природно, що переважно вплив виявляється не стільки на правосвідомість населення, скільки на правосвідомість досить малої його частини — правників. Маються на увазі юристи-практики, що, у порівнянні з теоретиками, своєю діяльністю безпосередньо впливають на правосвідомість населення. Основним способом впливу тут є процес навчання, формування, виховання майбутнього юриста.

Отже, використання теорії цілісних систем у правовій реальності уможливорює, по-перше, своєрідне бачення правових предметів, процесів, явищ. По-друге, — безсумнівною є управлінська цінність постановки питання про підпорядкування функціонування права цілям суспільства. Це спричиняє також припущення про проблематичність і доцільність встановлення панування права над державою (теорія правової держави). По-третє, — пильну увагу при системних дослідженнях у праві варто звернути на процес еволюції правової реальності: оскільки це система об'єктивно-суб'єктивна, то системоутворюючі фактори виявляються при взаємодії системи і навколишнього середовища, що для соціальних систем, на відміну від суб'єктивних і об'єктивних, має особливе значення. І це далеко не повний перелік перспектив, що відкриваються для створення концепції цілісних соціальних систем відносно правової реальності.

Дехто з дослідників розглядає правові системи, як псевдо системи "... оскільки в цілому вони не задовольняють основним системним вимогам, наприклад "погано організований" пакет законодавчих і підзаконних актів у конкретній сфері регулювання виявляється неефективним, "не працює", більше того, суперечить іншим актам у сполучених сферах. Системний підхід, дозволяє сформуувати системне уявлення про людину як про багатопланову сутність, у якій однаково важливими є й фізична, і інтелектуальна, і духовна компоненти, що особливо важливо для розгляду правових проблем стану особистості в інформаційному суспільстві" [173, 159].

Дійсно, структура системи права як сукупність галузей права повинна відповідати реальному становищу людини в соціальному середовищі. У зв'язку із цим представляється прогресивним явищем наростаюча тенденція освоєння правовим мисленням галузі природно-правової доктрини, яка більше відповідає об'єктивним процесам розвитку правових відносин у середі цивілізованого суспільства, що безумовно має синергетичну основу.

4.4.2. Синергетичний підхід до процесів держави і права

*Синергетичний підхід**, що активно пробивається у сферу наукового мислення із середини 60-х рр. минулого віку, дозволив науці висвітити нові грані феномена самоорганізації та внутрішнього розвитку системи, по-новому глянути на роль хаосу в природі та суспільстві. Використання цього підходу до пізнання природи і суспільства додало також нове розуміння категорії Часу, у тому числі, історичного. Тепер у поле зору дослідника з'являється крім звичайного детерміністського часу ще й релятивістський час соціального розвитку. Послідовності етапів і окремих фаз саморозвитку або динаміки розгортання процесу саморозвитку значно краще характеризуються релятивним, а не традиційним повсякденним часом. Уведений К. Ясперсом "осьовий" історичний час здобуває новий, більш осмислений

* *Синергетика (Synergetics)* – (від грецьк. *sinergeia*: *sin* – "спільне" і *ergos* – "дія") наука, що займається вивченням процесів самоорганізації і виникнення, підтримки стійкості і розпаду структур (систем) різної природи на основі методів математичної фізики ("формальних технологій"). Синергетичний підхід також застосовується при вивченні такої складної і неструктурованої системи, як мережевий інформаційний простір. Синергетика – це теорія самоорганізації в системах різноманітної природи. Вона має справу з явищами та процесами, в результаті яких в системі в цілому – можуть з'явитися властивості, якими не володіє жодна з частин. Оскільки йдеться про виявлення та використання загальних закономірностей в різних галузях, тому такий підхід передбачає міждисциплінарність. Останнє означає співробітництво в розробці синергетики представників різних наукових дисциплін. Тому термін синергетика використовується, як у природничих науках так і в гуманітарній сфері [916].

зміст, пояснюючи подібну етапність, синхронність і паралелізм у цивілізаційному розвитку людських співтовариств у всіляких місцях планети. Для теоретичного дослідження права це особливо важливо тим, що процеси його формування в різні епохи та у географічно віддалених місцях також підкоряються деяким із таких загальних ізоморфних, тобто структурно подібних, закономірностям.

Синергетичний підхід можна визначити як спосіб постановки нових, нетрадиційних питань про складноорганізований світ, що стимулюють перспективні напрямки досліджень у різних галузях науки, у тому числі гуманітарних [434, 3–5]. Як вчення про закономірності самоорганізації та саморегулювання в системах спочатку синергетика з'явилася в дослідженнях представників природничих наук (фізики, хімії, математики, біології). Потім, завдяки своїй універсальності вона оформилася в міждисциплінарний підхід у рамках філософських концепцій сучасного світогляду. Учені, які займаються проблемами синергетики, відзначають, що вона має інтегративну або синтетичну цінність та *"може бути основою для міждисциплінарного синтезу знання"* [435, 243]. Усе частіше основні положення синергетики використовуються представниками гуманітарних наук, у тому числі при дослідженні питань в галузі держави і права [239; 240]. Представляється, що для опису сутності процесів державного управління використання положень синергетики є не просто корисним, а цілком необхідним. Це обумовлено в першу чергу тим, що найбільш нестабільними (нерівновагими, нестійкими) і складними (складноорганізованими) є саме соціальні системи. Не є випадковим і та обставина, що поява у 20-х рр. минулого століття предтечі синергетики — *тектології* А.А. Богданова, що він називав *"загальною організаційною наукою"* [194], було викликано практичними потребами державного управління.

Якщо основними для кібернетики та різних варіантів теорії систем є поняття *інформації, взаємодії суб'єкта та об'єкта управління по каналах прямого і зворотного зв'язку, ієрархічності, структурованості систем*, то для синергетики в якості таких виступають уявлення про процеси *організації та самоорганізації в складних нелінійних середовищах*, що перебувають у стані хиткої рівноваги. Кібернетика розглядає тільки ті випадки, коли, по виразу Н. Вінера, *"нелінійна система може досліджуватися, як якщо це була лінійна система з параметрами, що змінюються повільно"* [244, 56]. За таких умов можна виявляти лінійні закономірності в соціальних системах, зводити складні неоднозначно прогнозовані процеси до простих, які прогнозуються та описуються однозначно. Для синергетики ж гомеостаз — це тільки один

зі станів нерівноважних систем, тільки один етап, відрізок шляху їхнього розвитку, оскільки синергетика досліджує нерівновагі системи, що перебувають у процесі еволюційної зміни, коли зовнішні або внутрішні впливи приводять систему у якісно інший стан [651]. Іншими словами, якщо говорити про соціальні системи, то синергетика досліджує закономірності та тенденції розвитку соціальних процесів у суспільствах, що перебувають у стадії трансформації. Як уже вказувалося, основні положення синергетики підтверджують загальноновизначену тезу про те, що складноорганізованим системам не можна нав'язати шляхи їхнього розвитку, сама ідея про насильне управління складноорганізованими системами може бути (або стати) гальмом на шляху їх прогресу. Отже, ефективність державного управління залежить від адекватності відображення в наукових дослідженнях, закріплення в нормах права, а потім використання в управлінській практиці законів розвитку соціальних систем.

Основні положення синергетики, які можуть і повинні лягти в основу нових підходів до державного управління, можуть бути зведені до наступних понять: *самоорганізація, відкриті системи, нелінійність* [435, 14].

Самоорганізація означає здатність нелінійних відкритих систем (середовищ) до спонтанного переходу від хаотичного, неупорядкованого стану до впорядкованого. Практично вся історія розвитку людського суспільства виявляє нам приклади соціальної самоорганізації.

Відкриті системи, як вони описувалися в рамках кібернетики – це певний вид систем, які обмінюються енергією, речовиною та (або) інформацією з навколишнім середовищем. Соціальні системи відносяться до відкритих, отже, штучне (відоме) замикання соціальної системи у своїх рамках, обмеження обміну інформацією (як це бувало в історії цілих держав або окремих організацій) не відповідає природному ходу речей, порушує об'єктивні закони еволюціонування складних систем.

Нелінійність розвитку соціальних систем означає: по-перше, багатоваріантність, альтернативність шляхів розвитку (еволюції) складних систем; по-друге, можливість вибору одного з альтернативних шляхів розвитку; по-третє, можливість впливу на темп еволюції (швидкості розвитку процесів у середовищі); по-четверте, необоротність процесу еволюціонування після вибору одного з варіантів [435, 23].

Цей короткий перелік основних положень синергетики варто розгорнути більш докладно для того, щоб на його основі перейти до пізнання та формулювання основних закономірностей становлення.

розвитку і функціонування соціальних систем, а отже, й основних законів соціального управління.

Принципово важливим для розуміння сутності державного управління в контексті процесів *самоорганізації* є положення про конструктивну і деструктивну роль хаосу. Хаос у синергетиці — це конструктивний механізм еволюції, її початок. При цьому варто розрізняти поняття "хаосу" та "ентропії" (руйнування). Хаос на першій стадії припускає порушення зв'язків (комунікацій) між елементами, але самі елементи не руйнуються. При розгляді ентропії мова йде про руйнування системи через руйнування її елементів. У цьому проявляється *деструктивна* роль хаосу. Саме усвідомлення проявів деструктивної функції хаосу в соціальних процесах спонукує людей із упередженням ставитися до цього явища. Нове синергетичне розуміння державного управління дозволяє сприймати етап руйнування взаємозв'язків як необхідну умову для позитивних соціальних процесів. *Конструктивна* роль хаосу означає, що завдяки хаотичному стану елементів, що виникли в результаті порушення їхніх колишніх зв'язків усередині системи, можливе виникнення нової структури, нового якісного стану системи. Іншими словами, з хаосу, як з елементів конструктора, може бути створена якісно нова система, що складається з того ж самого набору елементів, але організованих по іншому принципу. Таким чином, шлях до розвитку лежить через хаос. При цьому еволюція та революція можуть бути співвіднесені як хаос і ентропія. Саме розуміння та урахування цієї закономірності повинні були лягти в основу соціальних реформ, проведених в Україні. Наукове використання цих моментів, включаючи ясне розуміння наведених закономірностей суб'єктами державного управління та цілеспрямовану діяльність по роз'ясненню населенню цілей реформ і неминучості та необхідності структурних змін (хаосу), могло б стати каталізатором нових процесів. *Саме в цьому полягала й полягає одна з функцій державного управління в умовах реформування.*

Нелінійність, багатоваріантність шляхів розвитку пов'язані з тим, що в самому хаосі вже утримується певний набір можливих варіантів організації нової структури. Усі ці варіанти альтернативні, будь-який з них можливий (але в цих варіантів можуть бути різні шанси на реалізуємість). Ця точка розгалуження древа еволюції, точка вибору між усілякими варіантами, називається *точкою біфуркації*. Наступає такий стан у період хиткої рівноваги, у період порушення рівноваги — *лімітостазу*. У соціальних системах такі періоди характеризуються як політичні, економічні або інші соціальні кризи. Особливістю соціальних систем з погляду синергетики є їхня спроможність до

еволюціонування, тобто, здатність до самоорганізації, зростання (ускладнення), що веде за собою наростання нестійкості (хаос на мікрорівні) і потім до розпаду. Отже, *соціальні кризи (хаос на мікрорівні) – це характеристика нестационарної, що еволюціонує соціальної системи, у той час як система (структура) стаціонарна, стійка характеризується як така, що не розвивається.* Таким чином, знаходить нове пояснення ділення державного управління на ординарне (нормальне) і екстраординарне (надзвичайне) [499, 22]. З погляду розвитку системи це означає періоди щодо стійкої й хиткої рівноваги системи. Для першого застосовні положення кібернетики, другий же період вимагає пояснення з погляду законів самоорганізації складних систем. Отже, і підходи, структури, форми та методи управління повинні бути принципово різними.

Однак той факт, який варіант розвитку подій із усіх можливих буде реалізований, який відбудеться вибір, залежить від *випадковості*. У цьому проявляються так звані *катастрофічні* наслідки випадковості [650, 115], які відіграють визначальну роль у період нестійкості системи. У певні моменти стану системи (моменти нестійкості, порушення рівноваги – гомеостазу) навіть незначні зовнішні або внутрішні впливи (малі обурення, відхилення, або *флуктуації*) можуть привести до значних наслідків. Саме в момент порушення стану гомеостазу випадковість (малі обурення) може вплинути на вибір того або іншого шляху розвитку. Мабуть, можна стверджувати, що для періоду соціальної нестабільності характерна, з одного боку, катастрофічна (конструктивна або деструктивна) роль особистості в історії, а з іншого боку, *саме тут таяться потенційні можливості для свідомого державно-управляючого впливу, націленого на ініціювання бажаних соціальних змін.*

У той же час існує і якась зумовленість, *переддетермінованість* розгортання описуваних процесів. Це пов'язане із впливом факторів минулого та майбутнього.

З одного боку, стан системи сьогодення визначається не тільки її минулим, її історією, а й будується, формується з майбутнього, відповідно до прийдешнього порядку. Це пояснюється тим, що існує механізм притягання до тієї або іншої цілі еволюції (аттрактору). *Аттрактор* – це стійкий стан (структура) системи як один з варіантів можливого шляху розвитку, що як би "притягає" до себе усі "траєкторії" можливого розвитку подій. Значення аттрактора складається також у тому, що після проходження деякої граничної точки повернення назад або вибір іншого шляху розвитку стає неможливим. Отже, якщо траєкторія розвитку подій скачується до

одного з варіантів, або, іншими словами, попадає в конус аттрактору, то система неминуче еволюціонує до цього стану. Повернутися на вихідні позиції неможливо, перехід до якісно іншого стану (аттрактору) можливий знову тільки через порушення рівноваги. Для опису закономірностей державного управління значення і роль поняття аттрактору полягає в тому, що, по-перше, теоретично можливо, по-друге, практично реалізовано і, по-третє, політично дуже важливе створення умов для виникнення стійкого демократичного суспільства, правової та соціальної держави, щоб пройти поріг, після якого вибір іншого варіанта став неможливий чи значно утруднений. Саме на цьому теоретичному положенні має ґрунтуватися помірний соціальний оптимізм щодо можливостей державного управління соціальними процесами. *Державне управління повинне бути спрямоване на ініціювання бажаних, прогресивних тенденцій, у тому числі за допомогою стимулюючих правових приписань, і це може вплинути на пересування ("дрейфування") системи до ідеальної цілі — аттрактору.*

З іншого боку, минуле та сьогоденне становище системи також визначають реальність наступу того або іншого сценарію розвитку подій. Справа в тому, що хаос, як конструктор, з якого буде зібрана та або інша структура, містить не будь-який і не безкрайній набір варіантів майбутнього стану. Цей набір визначений минулим, у хаосі утримуються відомості про всі колишні стани системи. Більш того, самим дивним є те, що існує *обмежений кінцевий набір типів структур* у живій і неживій природі. Це пов'язане з такими положеннями синергетики, які вчені позначають як *структурну та функціональну спільність усіх систем* (структур). Ця теза про структурну спільність на новій методологічній основі підтверджує відоме ще древнім філософам припущення про тотожність (*монадність*) світу. Функціональна спільність припускає властивим всім системам живої та неживої природи закони ритму, закони періодичної зміни становищ: "підйом — спад — стагнація — підйом" тощо. Звідси випливає висновок про *поступовість* (еволюційність) перетворень і неможливість різкого *зростання* без загрози падіння та руйнування системи.

Таким чином, минулі стани системи об'єктивно визначають набір *варіантів* нинішнього стану системи і впливають на вибір майбутнього *варіанта* розвитку. Виходить, у даному контексті історичний досвід державного управління в Україні визначає сучасний його стан та неминуче впливає на майбутній. Отже, *по-перше*, не можна замовчувати негативний досвід минулого, *потрібно вивчати усі прояви вітчизняного державного управління, щоб ураховувати історичні особливості*. Мабуть, варто підтримати думку тих авторів, які вважають, що так

звані тупикові або бокові шляхи розвитку не є поганими або безглуздими; цілком можливо, що вони були прогресивними чи оптимальними в той момент, але не здійснилися [231, 30]. Це дозволяє і вимагає визнати корисним будь-який досвід державного управління та не відхиляти різні вчення про соціальне управління, а неодмінно вивчати їх безвідносно до політичних або ідеологічних моментів. *По-друге*, основи майбутнього державного керування заставляються сьогодні, а тому можна затверджувати, що *удосконалювання існуючої практики державного управління – це вимога не тільки сучасності, а й виклик з майбутнього*.

Процес розвитку сполучає у собі *дивергентні тенденції* (зростання розмаїтості) і *конвергентні тенденції* (згортання розмаїтості). Це означає, що *централізація та децентралізація, прагнення до розмаїтості або до уніфікації в державному управлінні постійно змінюють один одного, являючи собою пульсуючий процес еволюції*. Отже, реформи державного управління, направлені на централізацію або, навпаки, на децентралізацію організаційних структур і методів державного управління, носять об'єктивний характер. При розробці програми реформування варто враховувати, що прийнятність тої або іншої запропонованої організаційної форми управління залежить від етапу розгортання процесів, на якому перебуває система – *дивергенції або конвергенції*. Виходить, *обґрунтування змін в організації державного управління повинне обов'язково містити аналіз соціальних процесів і тенденцій та висновок про прямування їх до наростання розмаїтості або його згортання*.

Виходячи із усього вищевказаного, з урахуванням пропозицій, висловлених фахівцями в галузі синергетики [435, 223–225], можна визначити деякі загальні положення, що характеризують соціальні системи, і, відповідно, деякі необхідні для ефективного державного управління умови, як різновиду соціального управління.

По-перше, *історичність* розвитку соціальних систем, що відзначалася всіма вченими, які описують, зверталися до проблем соціального управління. Однак у даному контексті історичність означає зумовленість розвитку подій у сьогоденні та майбутньому минулими станами системи. Тому соціальне управління повинне бути засноване на *минулому досвіді та одночасно має бути спрямованим до майбутнього* (тобто можна говорити про *спадкоємність і перспективність* управління).

По-друге, *еволюційний характер* соціальних систем. Ця ознака означає здатність соціальної системи до *самоорганізації, розвитку (ускладненню) і розпаду*. Це також схильність до криз, які є ознаками

систем, що розвиваються. Еволюційний характер означає, крім того, *циклічність*, оскільки соціальні системи проходять періоди наростання розмаїтості (дивергенції) і періоди згортання розмаїтості (конвергенції). Управління в таких умовах також повинне бути *еволюційним*.

По-третє, *об'єктивний* (не залежний від волі та свідомості людей) *характер процесів* у соціальних системах. Звідси випливає нове розуміння самої сутності управління. Якщо для кібернетичного мислення управління — це *вплив* суб'єкта управління на об'єкт із метою приведення його в заданий стан, то для синергетичного (нелінійного) розуміння управління є *взаємодія* суб'єкта управління з навколишнім середовищем (об'єктом управління). При цьому мета управління — не приведення об'єкта у заданий стан, а *пристосування* (гармонічне "вбудовування") самого суб'єкта і його поведінки до властивої системи об'єктивним закономірностям. У цьому значенні сам термін "самоорганізація" з'являється антитезою такої організації, якій властиво цілеспрямоване соціальне управління, оскільки за ним стоїть спроможність системи до самовибудування та самовідтворення, але по своїх власних законах, а не з волі керуючого. За аналогією з переходом від скорення природи до "діалогу із природою" можна говорити про перехід від управління суспільством до діалогу із суспільством [231, 212].

Отже, на новій основі та на новому витку відбувається обґрунтування тих положень, на які вказували вчені при визначенні державного управління. Так, Б.П. Курашвілі писав, що державне управління — *"це, звичайно, вплив, але якщо бути більш точним, то — взаємодія"*, і якби на визначення державного управління було відпущено усього одне слово, то варто було б сказати, що це — співробітництво [499, 73, 88—89].

У цьому смислі дуже цікавою є сама етимологія термінів: кібернетика перекладається із грецького як "управління", а синергетика — як "спільна дія, кооперація".

Звідси впливають основні вимоги до державного управління. Варто чітко усвідомлювати, що складноорганізованим системам не можна нав'язати шляхи їхнього розвитку та невластиві їм форми організації. Таке управління неминуче буде "натикатися" на властивість "контрінтуїтивності" (непередбачуваності) складних систем, що означає, що управлінський вплив може спричинити наслідки, прямо протилежні бажаним. Отже, ефективне державне управління — це *науково обґрунтоване* управління, яке відповідає *об'єктивним закономірностям*, закладеним у тій або іншій соціальній системі.

По-четверте, нелінійність, багатоваріантність шляхів розвитку визначає можливості людини як суб'єкта управління вибирати або впливати на вибір того чи іншого варіанта. Державне управління є *перетворюючим*, тому що має дієвість, реальну можливість впливати на хід природних еволюційних процесів у бажаному напрямку. Варто розуміти, що обмежений набір варіантів розвитку системи означає, що в даному середовищі реалізовані не будь-які шляхи, а тільки ті, які їй внутрішньо властиві, це, по-перше, допоможе позбутися від соціальних ілюзій і даремної витрати ресурсів, а по-друге, застереже від спроб насильницького нав'язування "прогресу". Дієвість державного управління означає також що, його суб'єкти можуть прораховувати не тільки реально здійсненні, але й найбільш бажані варіанти, а далі, знаючи закономірності притягання цілей-аттракторів, можна ініціювати самодобудування структур, не покладаючись на поступовий еволюційно-уповільнений процес розгортання подій. Це означає, що в рамках природного розвитку подій державне управління може "підштовхувати" соціальні процеси до тої або іншої мети, пропагуючи їх як найбільш перспективні та позитивні для країни в цілому, тобто бути дійсно перетворюючим.

По-п'яте, варто врахувати, що для ефективного впливу на природні процеси можна використовувати малі, але просторово (топологічно) правильно організовані резонансні впливи, тобто незначні ресурси, направлені в певний момент у потрібному напрямку (*сфальцьовані*), можуть дати *синергетичний ефект* (багаторазово перевищуючої витрати).

По-шосте, соціальні системи як системи *відкриті* функціонують у першу чергу на основі обміну інформацією з навколишнім середовищем.

По-сьоме, найбільш значним ресурсом для одержання синергетичного ефекту в умовах сучасного інформаційного суспільства є інформаційні ресурси, отже, сучасне державне управління як різновид соціального управління може бути охарактеризоване як *інформаційне*.

На основі даних принципових положень можна підійти до визначення тих рис, які характеризують державне управління як різновид соціального управління:

- історичність (наступність і перспективність управління);
- еволюційний (змінюючийся) характер;
- об'єктивність (обґрунтованість об'єктивними закономірностями);
- сутністю управління є взаємодія суб'єкта управління з об'єктом управління з метою пристосування до об'єктивних закономірностей;
- перетворюючий характер;

- сфокусованість з метою одержання синергетичного ефекту;
- інформаційний характер.

Як можна побачити, більшість цих або подібних положень у тому або іншому ступені описувалися при характеристиці соціально-го управління. На перший погляд вони можуть здатися тривіальними, однак принципова відзнака складається у методологічній основі дослідження. Значна частина досліджень складноорганізованих соціальних систем завжди носила суб'єктивний характер і ґрунтувалася на умовиводах, ідеологічних постулатах або емпіричних даних. У правовій інформаціології застосовується синергетичний підхід, який на основі об'єктивно існуючих закономірностей функціонування систем різної природи дозволяє перенести ці закономірності на соціальні системи взагалі та соціально-правові зокрема. Цей підхід дозволяє також уникнути можливих сумнівів із приводу механістичності перенесення законів функціонування інших систем на соціально-правові, як це було б при використанні основних понять кібернетики. Як відомо, кібернетика вивчає й описує також об'єктивні закони функціонування систем, але відволікаючись від їхніх якісних характеристик. Величезний потенціал синергетичного підходу укладений у можливостях опису процесів функціонування саме складноорганізованих нелінійних систем, до яких належать соціально-правові системи. Характеризуючи наукову цінність і практичну значимість синергетичного підходу, вчені цілком справедливо пишуть: *"Синергетика як нова парадигма, таким чином, викликає зміни у професійних епістемологічних засобах (способах постановки проблем і наукового дослідження), у концептуальному арсеналі, у моделях, що використовуються з метою і настановами наукового пошуку. Синергетика може слугувати підставою для прийняття ефективних рішень в умовах нестабільності, нелінійності та відкритості майбутнього"* [434, 244].

На основі сформульованих у рамках кібернетичного підходу закономірностей функціонування та розвитку складних систем (закону ієрархічності, закону необхідної розмаїтості, закону зовнішнього доповнення) з урахуванням нових положень синергетики можуть бути запропоновані **тези про основні закони функціонування та розвитку соціальних систем.**

Перше. Положення про *універсальну системність світу*, що означає, що усе у світі складається із систем (явищ або процесів, локалізованих у визначеному середовищі, тобто структур), взаємозалежних і взаємодіючих. Положення про універсальну системність світу може бути описане у двох варіантах: як *закон ієрархічності* і як *закон кооперативності систем*.

Закон ієрархічності обумовлює, що всі системи взаємозалежні як частина та ціле, кожна система складається з підсистем (елементів) і сама, у свою чергу, входить як підсистема в систему більш високого рівня. Звідси випливає сама можливість управління, оскільки системи більш високого рівня задають цілі та закономірності функціонування підсистемам, у них вхідної, тобто "управляють підпорядкованими системами". Цей кібернетичний закон лежить у глибинній основі всіх пояснень механізмів управління в соціальних системах. *"Суб'єкт управління впливає владно, об'єкт повинен виконати управлінську команду, при невиконанні застосовується примус"*. Закон ієрархічності соціального управління характерний для періодів стабільності.

Закон кооперативності систем пояснює, яким способом у хаотичному стані нелінійного середовища зароджується впорядкованість, як виникає самоорганізація, спочатку у вигляді окремих елементів, що поширюють свій "образ" далі у середі. Тут ні "владного впливу, з одного боку, і покори, з іншої сторони", але відбувається впорядкування елементів і виникнення системи, тобто теж свого роду "керування". Ця схема характеризує процеси самоорганізації в соціальних системах у періоди соціальної нестабільності, соціальних трансформацій. Так зароджуються зразки (паттерни) майбутніх прогресивних станів соціальних систем. Це теж управління, що характеризується не як "вплив владного на підвладного", але як "взаємодія, співпраця рівних".

Друге. *Закон необхідно-наростаючої розмаїтості (у сполученні із законом домінантності суб'єкта) і кризи розвитку*. У силу закону необхідно-наростаючої розмаїтості, розвиток суспільства неминуче означає наростання різноманіття елементів, що входять у систему, "наростання складності". У той же час об'єкту управління, що має певний рівень складності, для збереження керованості повинен відповідати не меншій складності суб'єкт управління. У цьому виявляється вимога "домінантності суб'єкта управління", що випливає із закону ієрархічності систем. Саме цей об'єктивний закон лежить в основі системи управління, що постійно ускладнюється, та постійного збільшення управлінського апарату. У силу положень синергетики закон необхідно-наростаючої розмаїтості веде до наростання нестійкості, хаосу на мікрорівні, що уможливорює розвиток, еволюцію на рівні макроорганізації.

Третє. *Закон "зовнішнього доповнення"* обумовлює наявність спеціального механізму корекції зовнішніх впливів обурювання на об'єкт управління, що ускладнюється. Ускладнення системи — об'єкта управління відбувається шляхом наростання різноманіття її зовнішніх

зв'язків із іншими системами та одночасно шляхом наростання її внутрішньої складності. Система — об'єкт управління стає усе більш складноорганізованою, "контрінтуїтивною" з метою збереження власної рівноваги. Суб'єкт повинен "ускладнюватися" та одночасно відповідати вимозі "домінантності". Але оскільки в системі є об'єктивні межі складності, за яких починаються процеси дезорганізації, остільки суб'єкт управління повинен переходити від відносин ієрархічності до стосунків кооперування. У практичній площині це означає, що неможливість подальшого ускладнення суб'єкта вимагає передачі його повноважень на нижні рівні ієрархії, надання більшої самостійності об'єкту управління та переходу до більш гнучких форм впливу. Саме в такий спосіб у соціальних системах процеси управління доповнюються процесами самоврядування, саме в цьому виявляються процеси *"наростаючої демократизації управління"*.

Четверте. *Закон нерівномірності розвитку складноорганізованих систем* (у сполученні із законом "найменших" А.А. Богданова) означає, що, по-перше, складна система розвивається нерівномірно, по-друге, у певний період швидкість розвитку системи визначається швидкістю не самих *прогресивних*, а самих *консервативних* (відсталіх), самих слабких елементів. Як уже неодноразово описувалося, складноорганізовані системи складаються з різних *за структурою та за віком* (темпоміру) елементів. Об'єднання "різновікових", структур, що розвиваються у різному темпі, відбувається через синхронізацію темпу їхнього життя, швидкості розвитку [434, 223]. Тому, з одного боку, перед суб'єктом соціального управління постає надскладна задача забезпечення *поступовості* соціальних перетворень, щоб не було занадто великого відриву динамічних і стабільних елементів, що чреваті руйнуванням системи. З іншого боку, цей кібернетичний закон, діючи для певної стадії та масштабів системи, доповнюється синергетичним положенням про те, що правильне об'єднання частин у ціле (структур різного ступеня розвиненості, різного історичного віку) після деякого етапу затримки створює можливість включення механізмів синергетичного прискорення темпів еволюції як цілого, так і його частин.

4.4.3. Інформаційний підхід

Інформаційний підхід як синтетичний розвиток системного дає подібне, хоча трохи інше в деталях уявлення про світобудову, що якісно відрізняється від класичного матеріально-енергетичного уявлення. Він допомагає зрозуміти багато явищ і процесів в природі та

суспільстві, принципи роботи людської свідомості та підсвідомості і т. ін., поки на концептуальному рівні. Це особливо важливо для вирішення багатьох фундаментальних питань юридичної науки, таких як проблеми правосвідомості та праворозуміння, конфліктології, криміналістики і т. п., з урахуванням особливостей національного характеру, менталітету та історико-географічних характеристик, людських співтовариств і держав, які історично сформувалися.

Широкий пласт досліджень і практичного застосування системного підходу до проблем сучасного права, з урахуванням як публічного характеру позитивного права, так і індивідуально-суб'єктивного розуміння приватного права, отриманий при цьому досвід приводить до висновку про необхідність *застосування теорії управління нелінійними системами*. У тому числі до спроб використання цілком нової концепції "резонансного" управління, коли визначальним стає не стільки величина керуючого впливу, скільки *правильна орієнтація в місці його додатка в керованій системі*. Такий підхід до управління носить більш універсальний характер і підвищує ефективність управління складними системами. Цей висновок здобуває особливе значення в застосуванні до процесів *управління соціальними системами через інформаційну сутність права*. Право покликане формувати правовий простір, у якому існують суб'єкти, що сприймають право як найважливіший регулятор їхньої поведінки. При цьому правові нормативні тексти задають певні координати їхньої законслухняної поведінки, і тому такі суб'єкти не порушують межі правового простору, соціально успішні та ефективні у своїй діяльності.

Досліджені в останні десятиліття універсальні закономірності в синергетиці складних нелінійних нерівноважних відкритих систем дозволяють, за певних умов переносити знання про механізми самоорганізації, деградації та біфуркації (критичних точках траєкторії розвитку) і т. п. із природних систем на соціальні, політичні, економічні, біосферні, інтелектуальні та творчі (креативні) системи. Системний і синергетичний підходи, загальносистемні закономірності дозволяють зрозуміти багато процесів, що відбуваються в кризовій ситуації в складних соціальних системах, наприклад, чому "не працювало" право (закон) у нас у перехідний період реформ, проведених по типу "шокової терапії", і пояснити, чому, приміром, "китайський" метод правового регулювання економічної перебудови виявився більш ефективним. Досить істотно при перенесенні та поширенні результатів досліджень із однієї гомеопатичної системи на іншу правильно установити ступінь ізоморфізму (подоби) їхніх структур. Зневага цим часто приводить до того, що при обґрунтуванні плану тих або інших

соціальних реформ як приклад береться досвід країн "не ізоморфних" по деяких важливих для соціального розвитку характеристиках, (історична траєкторія, культурна традиція, національний архетип і т. ін.). Не дивно, що результати таких "експериментів" часто виявляються непередбаченими. *Вибір ефективної стратегії в таких випадках часто вимагає дійсно творчих і неординарних підходів і методологічної сміливості в подоланні сформованими віками класичних парадигм та професійно-етичних нормативів галузевих наук.*

4.4.4. Моделювання правових процесів та явищ.

Моделна законотворчість

При системному підході до соціально-правових предметів, процесів та явищ, системою, (підсистемою), стає, як правило, один з елементів соціальної гіперсистеми — система законодавства, галузь права, певна сфера правового регулювання, нормативно-правовий акт та ін. Кожному такому елементу відповідає своє середовище. Метою дослідження може бути виявлення умов стабільності даної системи (збереження системної якості), досягнення цілі при збереженні усталеності або запрограмованої дезінтеграції, шляхів адаптації і т. ін.

Залежно від поставленої мети стає можливим створення відповідної моделі, яка відтворює самі необхідні елементи та відносини, — а саме ті, від яких у першу чергу залежать формування та збереження системної якості або досягнення цілі. Сама ж якість заміняється на результуючу спрощену взаємодію. Виникаюча при цьому імітація реальної системи саме і є її моделлю, яка стає безпосереднім об'єктом дослідження. Процес створення вторинного об'єкта, а також імітації на ньому реальних процесів є *моделювання*.

Нерідко, особливо в юриспруденції, доводиться зіштовхуватися зі скептичним відношенням до методу моделювання, особливо коли мова заходить про конструювання математичних і програмно-комп'ютерних моделей. Підстави для скептицизму, на перший погляд, вагомі. Адже при цьому реальна система підмінюється спрощеною її подобою.

На ділі ж, не тільки аналітик, а й будь-який обиватель, безпосередньо оперує не фактами реальної дійсності, а їхнім ерзацом, — образами та поняттями. Будь-яке судження — це моделювання, чи йде мова про погоду, прочитану книгу або політика. Ми просто не помічаємо, як розчленовуємо явище на його складові, присвоюючи їм позначення (імена іменники), відбираємо та позначаємо найбільш

важливі властивості (імена прикметники), встановлюємо логічні взаємозв'язки (дієслова, прийменники), а перед ухваленням рішення прогнозуємо. Це і є моделювання, тільки неосмислене, стихійне. Представляється досить очевидним, що уведене у свідоме русло, ставши цілеспрямованим і системним, воно дає більше шансів на достовірний результат і надійний прогноз.

Однак якщо ми стикаємося з досить складним багатокомпонентним об'єктом (гіперсистемою), що характеризується великою кількістю істотних властивостей, внутрішніх і зовнішніх взаємозв'язків, до того ж підданим швидким змінам, вербальний опис стає зовсім неефективним. Тоді й виникає потреба в застосуванні математики та інформаційних технологій.

Пізнання невіддільно від моделювання. Відомо, що і тварини, приймаючи рішення, моделюють ситуацію [184]. Інша справа, що соціальні системи, у тому числі правові, складні самі по собі та важкі для об'єктивного погляду "з боку", становлять особливу складність і для цього методу дослідження.

Але якщо перша обставина становить дійсні труднощі для моделювання, то друга проявляється при зборі експериментальних даних та в інтерпретації результатів.

Саме тут, у процесі добору емпіричного матеріалу, а потім – інтерпретації отриманого на моделі результату, проявляється суб'єктивне бачення проблеми та може бути задоволена спокуса одержати бажаний результат. У проміжку ж між цими двома етапами, в процесі математичних розрахунків, дослідженням неможливо управляти: комп'ютер не знає ангажування. Тут все залежить від наукової обґрунтованості й урахування меж застосовності обраного математичного апарата. При дослідженні соціально-правових процесів інформаційне моделювання виявляється, принаймні, найменш уразливим з погляду суб'єктивізму.

Постановка завдання логічної формалізації та математичного опису процесів корисна ще й тим, що при її рішенні дослідник по необхідності конкретизує своє уявлення про досліджуваний об'єкт, суворіше організує наявні відомості та дані, виявляє існуючі пробіли в розумінні його структури і міжелементних взаємозв'язків. Іншими словами, сам процес формалізації є хорошим стимулом для системного сприйняття розглянутого явища.

Практика довела ефективність математичного й інформаційного моделювання соціально-правових процесів. Більше того, можна, очевидно, припустити, що чим меншим обсягом емпіричного матеріалу можна обмежитися при використанні конкретної моделі й чим менше

залишається місця для інтерпретації результатів, тим менше ймовірність суб'єктивного перекручування прогнозу.

Потреба у використанні інформаційного моделювання виникає у разі наявності наступних обставин:

- наявність достатнього об'єму інформаційного масиву й великої кількості досліджуваних параметрів, що унеможливорює або робить неефективним використання традиційних, неавтоматизованих методів обробки емпіричного матеріалу;

- динамічний характер досліджуваних процесів, що не залишає часу для "ручної" обробки інформаційних масивів;

- різноманітний, імовірнісний характер розвитку подій та потреба в їх прогнозуванні з розрахунком імовірності та динаміки реалізації того або іншого сценарію;

- залежність дослідника від суб'єктивних факторів та пов'язана із цим потреба звуження зони інтерпретації.

Легко помітити, що сфера соціального управління та правова діяльність, як певні гіперсистеми володіє практично усіма зазначеними обставинами.

Коротко зупинимося на процедурі моделювання.

Побудова моделі з використанням математичного апарата та інформаційних технологій містить чотири етапи (рис. 4.3). На першому формується концептуальна модель — теоретичне уявлення про систему, її вербальний опис. На другому цей опис переводиться на мову математичних символів: створюється математична модель системи.

Рис. 4.3. Етапи процесу моделювання

Третій етап — програмно-комп'ютерне моделювання, створення спеціалізованого програмного продукту — перекладання математичної моделі на мову програмування за допомогою спеціальних операторів або програмних оболонок. Виготовлене програмне забезпечення дає дослідникові можливість оперувати з великими об'ємами інформаційних ресурсів. Нарешті, уводячи в програму за допомогою інформаційних технологій наявний емпіричний матеріал (відомості, дані)

в числовому вираженні, замінюючи математичні символи на кількісні показники, ми одержуємо інформаційну модель досліджуваної системи. Саме вона й дозволяє з тим або іншим ступенем достовірності оцінювати реальну ситуацію та прогнозувати її наслідки – ставити експеримент.

На практиці такої послідовності дій дотримується рідко, та й немає в цьому, як правило, потреби. Зокрема, далеко не завжди слідом за побудовою концептуальної моделі необхідно створювати під неї унікальну математичну модель. Якщо в розпорядженні дослідника є певний набір готового програмного забезпечення, то він може вибрати серед них те, котре в найбільшій мірі відповідає меті дослідження. Більш того, сама концептуальна модель може в допустимих межах корегуватися для того, щоб привести її у відповідність із наявним програмним продуктом. Зі своєї сторони, ніяка концептуальна модель не може виникнути чисто апіорно, без врахування первинного емпіричного матеріалу. Відображаючи загальну логіку моделювання, наведена схема не завжди може розглядатися як безпосереднє керівництво до дії.

Наприклад, останнім часом стає популярним один із засобів законотворчої діяльності – *юридична техніка модельної законотворчості*, як сукупність загальноновизнаних прийомів, що застосовуються в процесі розробки змісту та структури модельних законодавчих актів. Модельна законотворчість інтенсивно розвивається сьогодні на рівні інновації в роботі Міжпарламентської Асамблеї держав – учасників Співдружності Незалежних Держав (СНД) [84]. Цей засіб (легалізований, до речі, окремим положенням) припускає дотримання основних вимог щодо структури нормативно-правових актів, його змісту, однозначності та загальноновизначеності термінології, яка вживається в галузі їх застосування, рекомендацій та вимог чинного національного законодавства і міжнародного права [85, п. 1.6].

В юридичній літературі зустрічаються наступні визначення поняття "модельний закон".

Модельний закон – це законодавчий акт типового характеру, що містить нормативні рекомендації, а також варіанти можливих правових рішень (іноді й пояснення до можливих варіантів, приклади) тих або інших питань певної сфери суспільних відносин [196, 354].

Модельний закон – це законодавчий акт, що містить рекомендації, а також варіанти правових вирішень, пояснення, приклади. Створення модельних законів практикується в США й СНД [480, 142].

Модельний закон (model law) – рекомендаційний закон, прийнятий законодавчим інструментом федеративної держави, державного

об'єднання або міжнародних організацій з метою узгодження нормативної орієнтації суб'єктів законодавчої діяльності членів відповідних об'єднань [850, 432].

Вітчизняна юридична енциклопедія містить наступне визначення: *"Модельний законодавчий акт — типовий зразок правового вирішення тих чи ін. питань, який рекомендується Міжпарламентською асамблеєю (МПА) для нормативної орієнтації і використання у процесі творення законів держав — учасників СНД. Прийняття модельного акта передбачено Регламентом МПА на її пленарному засіданні..."* [855, 747]. Далі описується процедура прийняття таких актів та наводяться конкретні приклади. Мабуть, таке визначення є не зовсім коректним, але ж модельне законотворення має свою історію.

У Римському договорі дані пояснення природи модельного закону як правового документа, що рекомендується державам для прийняття в якості їхнього національного закону. У 1858—1859 рр. у Пруссії та Австрії обговорювалося питання про прийняття загальнонімецького Торговельного кодексу.

Сучасні модельні (або зразкові) законодавства виникли у США. Національна конференція повноважних легіслатур штатів більше сторіччя готує такі акти. У цих цілях в 1892 р. була заснована Національна конференція уповноважених по уніфікації права штатів, що являє собою почасти державний орган, почасти — громадську організацію [649, 256]. В 1934 р. у США під керівництвом на Дж. Біля (J. Beale) був розроблений рекомендаційний Звід правил про конфлікт законів (Restatement of the Law of Conflict of Laws) [565]. Прикладом таких модельних правових норм у США є також такі акти, як Модельний торговельний кодекс (1952 р.), Зразковий кримінальний кодекс (1962 р.). У ряді однакових актів можна виділити такі, як: Однаковий закон про продажі, Однаковий закон про складські розписки, Однаковий закон про акредитив, Однаковий закон про товариства, Модельний кодекс про твердження заповітів і т. ін. У штатах поступово сприймалися ці кодекси цілком або частково, зі змінами або доповненнями. Будучи прийнятим тим або іншому штату, уніфікований акт стає частиною статутного права штату. Штати вправі відкинути частину уніфікованого акта або його повністю, що ускладнює гармонізацію правових норм США [840, 179].

У рамках Генеральної угоди про тарифи і торгівлю (ГАТТ) діють Кодекс митної оцінки, Кодекс субсидій і компенсаційних мит, Кодекс стандартів. Становить інтерес Міжнародний кодекс рекламної практики, розроблений робочою групою Комісії з реклами Міжнародної торговельної палати (Париж).

Однак як засіб уніфікації та консолідації законодавства модельні законодавчі акти застосовується не у всіх країнах. В цьому аспекті являють певний інтерес акти міжнародних міжпарламентських законодавчих інститутів, на перший погляд схожі за змістом на модельні закони.

Наприклад, Союз африканських парламентів приймає *рішення, рекомендації, резолюції, звертання* та інші документи, Андський* парламент – резолюції з найбільш гострих для латиноамериканських країн проблемам, які трактуються з позицій субрегіональної та регіональної солідарності, носять рекомендаційний характер для національних парламентів.

Інструментом уніфікації законодавства в Європейському Союзі служать *регламенти* (англ. Regulation, франц. Reglement) – нормативно-правові акти, збіжні з федеральними законами. Інструментами гармонізації слугує *директива*, а в сфері кримінального та кримінально-процесуального права – *рамкове рішення* [644].

Спробуємо визначити понятійні розходження модельних документів і нормативно-правових актів, прийнятих у ЄС.

Регламент – це визначення деяких актів міжнародних конгресів і конференцій (наприклад, Віденський Регламент. 1815). Це також визначення правових актів, прийнятих урядами Франції, Італії в порядку здійснення регламентарної влади. Юридична чинність регламентів нижче юридичної чинності закону. Однак це не підзаконні акти, тому що можуть видаватися з питань, які законом не регулюються [196]. Тріада властивостей регламенту – загальне застосування в державах-членах ЄС, виконання в повному обсязі та прямій дії – визначають не тільки їхнє місце в правопорядку Співтовариства, але і їхню ефективність [755].

Директивою є розпорядничі акти, що перераховують результати, яких потрібно досягти. Справа країни-учасниці – встановити ті положення національного законодавства, спираючись на які вона зможе вжити заходів для досягнення даних результатів, при цьому держави вправі вибирати форми та методи реалізації.

* Андське співтовариство (група, пакт, "Andean Group" або "Andean Common Market") створено 26 травня 1965 року на основі Картахенської угоди в складі Болівії, Колумбії, Перу, Чилі (вийшла із групи у 1976 році) і Еквадору. З 1973 року членом цієї організації стала Венесуела. Андська група охоплює територію в 4,8 млн. кв. км із населенням 111 млн. чоловік; її сукупний валовий продукт становить 268 млрд. доларів. Вищий орган – комісія Картахенської угоди, що складається з послів перерахованих країн з річним терміном повноважень, після закінчення якого комісія переміщається в чергову за алфавітом державу, що входить у пакт. Представник цієї країни є її президентом. Зазвичай комісія проводить не менше трьох сесій у рік, на яких вона визначає основні напрямки співробітництва, затверджує програми по координації митної політики та економічного розвитку [916].

Європейські директиви — правові документи, які являють собою, в основному, базу страхового регулювання в країнах ЄС. Їх основу становить перша директива по особистому та іншому страхуванню, що містить єдині для країн-членів ЄС правила:

- єдині правила по платоспроможності та гарантійному фонду страховика;
- єдине групування класів страхування;
- єдині правила ліцензування;
- правила по відповідальності національних органів нагляду за регулювання страхової діяльності.

Закон-рамка — у ряді країн — особлива форма законодавчих актів, прийнятих парламентом, що встановлює лише загальні принципи регулювання певної сфери. При цьому більш докладне регулювання здійснюється актами регламентарної влади.

Особливі групи актів утворюють рішення, рекомендації та висновки. *Рішення схожі з регламентом* тим, що мають обов'язкову силу у всій своїй повноті, але вони не пов'язані з досягненням певних цілей, що властиво директиві. *Рекомендації та висновки* поєднує загальна ознака: відсутність обов'язкової сили. Як сказано в ст. 155 Договору про створення ЄС, Комісія ЄС виносить рекомендації та висновки з питань, пов'язаних з даним договором.

Слід зазначити, що, в основному, законодавчі акти ЄС лише жорстко фіксують необхідні цілі. Із самої природи деяких актів Співтовариства впливає їхній зміст, що зводиться до фіксування поставлених завдань: пошук засобів вирішення є прерогативою країн-учасниць. У цьому складається принципова відмінність модельних законів від законодавчих актів ЄС.

Консолідуючим засобом є також *конвенції*. На відміну від конвенції модельний закон не жадає від приймаючої його держави повідомлення органу (такого, як депозитарій, або інших держав, які могли прийняти його) [752]. При уведенні модельного закону у свою правову систему держави можуть видозмінити або виключити окремі його положення. Тому ступінь уніфікації та ступінь визначеності у відношенні того, якою мірою уніфікація може бути досягнута при застосуванні модельного закону, будуть більш низькими, ніж у випадку конвенції. Однак модельне право надає більше гнучкості, що дозволяє державі довести текст закону у відповідність зі своїми вимогами. Для того щоб збільшити ймовірність досягнення задовільного ступеня уніфікації та забезпечити достатню визначеність у відношенні того, якою мірою досягнута уніфікація, при введенні модельного закону

державам може бути запропоновано (наприклад, через резолюцію Генеральної Асамблеї ООН) внести в міру можливості ряд змін у своє законодавство. Крім того, можуть бути здійснені кроки по збору та поширенню зведень про прийняття модельного закону в різних країнах і про практику його застосування судами.

Модельний закон, на противагу конвенції, є інструментом, що пає для модернізації та уніфікації національних законів у тому випадку, якщо припускається, що при створенні основаного на ній проекту законодавства держави побажають внести корективи в єдиний текст. Наприклад, в галузі процесуального права єдиний текст через розходження в судових системах або процесуальних традиціях держав може зажадати різноманітних змін перш, ніж держава зможе увести його в дію як національний закон. Модельний закон також є підходящим методом, коли ціль однакового тексту складається, з одного боку, у встановленні сучасних правових стандартів у тій галузі, де національні системи є зовсім непорівнянними, нерозвиненими або застарілими, а, з іншого боку, для створення стимулу для просування законодавчих актів убік уніфікації.

Щодо різновидів модельних законодавчих актів, то існують наступні: загальні принципи, основні початки, зразковий закон, модель кодексу, основні умови, основні положення.

Якщо визначати зміст норм модельного законодавства, у широкому розумінні модельні закони створюються для того, щоб дати можливість у рамках єдиної системи вибудувати внутрішню диференціацію, яка становить основу розходжень у правових режимах окремих видів об'єктів. Вони дозволяють легше виправити "дефекти" чинного законодавства, що з появою нових видів відносин для початку часто підкоряються архаїчним принципам, а тому випробовує сильний вплив консервативних, випадкових і кон'юнктурних факторів. Такі законодавчі акти сприяють подальшому розвитку законотвірчої діяльності, дозволяючи будувати нову регламентацію не чисто емпірично, по методу проб і помилок, а свідомо, опираючись на заздалегідь установлені принципи, що дозволяють розраховувати на цілком певний результат. А з появою нових відносин, ще не регламентованих законом, для яких ще не створене спеціальне законодавство з'являється можливість опиратися на вже існуючі загальні модельні положення закону, не випробовуючи труднощів повного правового вакууму. Головна ідея модельного законодавства полягає в тому, щоб на місці розрізненого законодавства створити єдину консолідовану

систему. Модельні акти створюють можливість динаміки правового регулювання різних сфер правових відносин.

Ознаками модельних актів є те, що вони:

- носять рекомендаційний характер;
- виконують нормативно-консолідуючу роль у законодавстві;
- існує можливість самостійно визначати силами законодавчих органів ступінь сприйняття модельних законів у законотворчій діяльності;
- розробляються для більш строгого погоджування з відповідним законом;
- служить правовим стандартом.

У більш вузькому значенні можна виділити два рівні застосування норм модельного законодавства: усередині окремої держави та міждержавний рівень.

В умовах виникнення нових загроз суб'єкти законодавчої діяльності держави здійснюють розробку заходів, спрямованих на захист національних інтересів, створення рекомендацій з боротьби зі злочинністю, тероризмом, узгодження підходів до розв'язання проблем соціальної політики, взаємодії гілок влади та суб'єктів права і т. ін. У рамках державних об'єднань вирішуються такі питання, як: приведення національних законів у відповідність із міжнародними договорами, дотримання основних прав і свобод людини, гуманітарного співробітництва, соціальних прав та гарантій громадян, проблеми міграції трудових ресурсів, захисту цивільних осіб, прав військовополонених і т. ін. Велике значення приділяється економічних складових всіх інтеграційних процесів: створення економічних проектів взаємодії, аналіз можливостей міжнародного інвестиційного співробітництва, зон вільної торгівлі. Модельне законодавство регулює також культурні та освітні зв'язки, припускає створення законодавчого механізму, здатного забезпечити проведення скоординованої політики в галузі науки, науково-технічної діяльності, а також в галузі охорони навколишнього середовища.

Щодо України, у рамках адаптації національного законодавства до правового поля СНД, на сьогодні ухвалено близько 200 модельних законодавчих актів. Ціла низка цих модельних законів була ініційована саме українськими парламентарями і має високу якість. На часі планується подальша активізація у роботі над модельними законопроектами у сфері місцевого самоврядування [334].

Розглянута нами модельна законотворчість є яскравим прикладом використання лише першого рівня методу моделювання – створення концептуальної (теоретичної) моделі – формування теоретичного уявлення про сферу застосування нормативного акта.

Повертаючись до розгляду технологій моделювання, зазначимо, що буде невірним абсолютизувати можливості застосування інформаційних технологій в системному аналізі правових предметів, процесів та явищ. Здається, скептицизм юристів, про що йшла мова вище, у значній мірі став реакцією на прояви його протилежності – "комп'ютерного романтизму" – сподівання на всемогутність комп'ютера. Насправді ж комп'ютер лише реалізує логіку аналітика і обробляє добуті та надані аналітиком масиви інформації. І якщо на "виході" дослідник одержує перекручений результат, то це означає, що й на "вході" дані були не достовірними. Необхідно ясно уявляти собі умови, при яких моделювання може дати задовільний результат, і неухильно їм слідувати.

Незалежно від сфери застосування, метод інформаційного моделювання ґрунтується на принципах, відступ від яких робить його використання необґрунтованим. Це:

- системний підхід до опису досліджуваного об'єкта – створення алгоритму;
- правильне, визначення аспекту системного дослідження, що відповідає його цілям;
- визначення структури об'єкта, яка відповідає цілям дослідження та окремим аспектам системного підходу, урахування усіх істотних для його поведінки в даних умовах елементів і параметрів у їх взаємозв'язку;
- уніфікація операційного понятійного апарата;
- виявлення та опис єдиних, "наскрізних" законів, яким підкоряється поведінка усіх елементів системи та їх взаємодія;
- побудова єдиної концептуальної моделі, оптимальної з погляду поставленої мети, що деталізує поведінку системи та її елементів, а також єднальною логікою поєднує загальні характеристики системи та усі їхні прояви;
- адекватність концептуальної моделі та її математичного опису;
- достовірність і повнота емпіричного матеріалу;
- відносна стабільність, що надає підставу стверджувати, що час дослідження є малим в порівнянні із часом існуючої зміни її параметрів [508].

Треба також мати на увазі деякі особливості моделювання та емпіричного матеріалу, який використовується при цьому. Важливо враховувати, наприклад, що соціально-правові інформаційні ресурси носять дискретний характер, а спроби одержання результату за допомогою інтерполяції або екстраполяції дають неминучу, нерідко неприпустиму похибку. Взагалі необхідно розуміти, що будь-яка модель є лише відбиттям реального явища. Що ж стосується математичної та, тим більше, інформаційної моделі, то вони є вторинним відображенням, відтворюючим концептуальну модель реальної системи, а не системи безпосередньо. Тому при використанні інформаційних моделей необхідно проявляти обережність та ясно уявляти собі границі застосовності кожної з них.

Проте, межі застосування математичного моделювання в соціально-правовій сфері досить широкі. Це — виявлення реальних структурних елементів правової системи та середовища, законодавства, конкретного правового акта або правових актів, покликаних регулювати певну сферу суспільних відносин і т. ін.

У кожному конкретному випадку потрібно оцінювати як ступінь дійсної потреби в моделюванні, так і межі його ефективного застосування. Необхідно також співвідносити ступінь достовірності, точності емпіричного матеріалу, що вводиться у модель, з межею погрішності самої моделі. Нерідко більш точні моделі виявляються й більше складними. Якщо ситуація не вимагає застосування складної моделі, дослідник може обмежитися спрощеним варіантом, що дозволяє скоротити час дослідження, численність фахівців, які беруть участь у ньому і витрати на його проведення.

Таким чином, треба визнати, що системний підхід і метод моделювання — ефективний, але недостатньо ще затребуваний в юриспруденції інструментарій. У результаті не повною мірою використовуються можливості експериментування на моделі, та експеримент найчастіше ставиться на реальному соціумі. Негативні наслідки при цьому великі. У практичному відношенні — цілі, що намічуються нерідко залишаються не досягнутими. У науковому відношенні — будь-який масштабний експеримент на соціумі істотно змінює його параметри, та, як наслідок, результати експерименту не можуть бути повною мірою використані для аналізу наступної ситуації. У моральному — жертвою невдалих експериментів стають живі люди.

4.5. Сучасний стан та проблеми становлення термінологічно-понятійного апарату інформаційно-правових наук. Мова правничої інформаціології*

Тепер ми підійшли ще до одного аспекту значення досягнень правничої інформаціології, а саме до її ролі в процесі *вдосконалення аксіоматики права (мови права)*.

Мова, як відомо, є не тільки засобом спілкування, але і засобом вираження результатів, досягнутих у ході наукового пізнання будь-якої структури. Природно, що пізнання адміністративних функціональних структур не є і не може бути будь-яким винятком з цього загального правила. Отже, праву, як і будь-якій сфері наукових знань, властива характерна для неї мова, специфіка якої формувалася, з одного боку, з урахуванням об'єкта пізнання, з іншого боку – тих засобів і методів, що використовувалися і використовуються нині.

З погляду теорії інформації мова будь-якої науки структурно складається із таких елементів, як система специфічних для даної науки понять, визначень, а також знаків, за допомогою яких вони виражаються.

Мова права складає базову основу мови будь-якої юридичної науки. Але інформатизація, у тому числі організаційно-правової сфери, вносить певні зміни у термінологію практично усіх сфер суспільної діяльності та напрямів наукових знань, в силу того, що засоби і методи, які використовуються при цьому, базуються і створюються на основі засобів та методів інформаціології. А якщо так, то в мові права при її взаємодії з інформаціологією не можуть не асимілюватися елементи мови останньої. Природно, що мова інформаціології, а отже, й мова права формуються поступово на основі природної мови, міжособистісного спілкування, а також категоріях, відпрацьованих у різних, у тому числі міжгалузевих, наукових напрямках.

Мова обчислювальної математики, як писав академік В.М. Глушков, "*... це мова алгоритмів і програм, що включає стару мову формул*

* Див.: *Беляков К.І.* Питання визначення правопорушень, що вчинюються з використанням інформаційних технологій: аксіоматичний підхід // *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. – К., 2004. – № 9. – С. 179–186; *Беляков К.І.* "Інформаційна" аксіоматика у праві: проблеми формування // *Науковий вісник Юридичної академії міністерства внутрішніх справ*. – Дніпропетровськ, 2004. – № 3 (17). – С. 263–271; *Беляков К.І.* Проблеми становлення "інформаційної" термінології в національному законодавстві України // *Держава і право*. – К., 2005. – № 27. – С. 57–63; *Беляков К.І.* Інформаційне право: аналіз термінологічно-понятійного апарату // *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. – К.: Вид-во КНУВС, 2007. – № 3. – С. 67–79; *Беляков К.І.* Мова інформаційного законодавства України (аналіз терміно-логічно-понятійного апарату) // *Інформація в праві: теорія і практика: Монографія*. – К.: Вид-во "КВІЦ", 2006. – С. 72–96.

як частку". І далі він зауважує: "Класична обчислювальна математика була націлена на вивчення простих систем. Її мова орієнтувалася на опис безупинних параметрів і спеціальних залежностей, характерних, насамперед, для механіки і фізики. Сучасна обчислювальна математика дає можливість ефективного вивчення складних (багатопараметричних) систем. Її мова універсальна в тому смислі, що вона придатна для опису параметрів і залежностей будь-якого характеру. Тим самим створюється основа для дослідження дедуктивними методами об'єктів і явищ у науках, що не належать до числа точних. ... Завдяки появі і розвитку ЕОМ, коло завдань, розв'язуваних розрахунковими способами і за допомогою математичного моделювання, безупинно розширюється, відвойовуючи у класичних експериментальних і спостережливих методів все нові і нові галузі" [284, 59–60].

Сфера правового регулювання і соціального управління відноситься до однієї з таких. При цьому практика показує, що використання засобів і методів інформаціології, зокрема її мови, приводить до того, що поняття, які застосовуються для опису ходу і результатів суспільно-правових процесів, здобувають більш визначений характер, ступінь їх підтвердження збільшується, а систематичний зв'язок суджень у межах структури наукових висловлень поліпшується.

В той же час, процес формування нової фундаментальної науки вимагає вирішення, принаймні, двох основних завдань: визначення предметної галузі й створення системи основних понять і співвідношень — аксіоматики. Найбільш важка і вирішальна проблема — створення понятійного апарату. Адже, "правильно називати означає правильно розуміти". Саме в цьому сьогодні серед вчених та фахівців у сфері юриспруденції існують досить значні розбіжності й саме проблема формування аксіоматики "інформаційно-правових наук" (інформаційних наук юридичного циклу).

Існуючий пласт законів в галузі зв'язку, телекомунікацій, інформації та інформатизації, дозволяє говорити лише про початок формування галузі інформаційного законодавства в Україні, про нерівномірний та незбалансований його розвиток. Цьому є свої причини та пояснення. Інформаційне право — нова комплексна галузь права, що формується на стику інформаціології і права. У зв'язку з цим надзвичайно актуальним представляється завдання взаємного узгодження та пристосування концептуальних моделей, на перший погляд, двох споконвічно різних галузей знань. Щоб звести в єдине ціле (систему) та погодити ці моделі, потрібно створити і використати деякий механізм об'єднання, стикування, основою якого має стати понятійно-термінологічний апарат, інформаційно-правовий пласт термінологічної

лексики — мови інформаційного права, яка формується у граничній галузі інформаціології й права.

Говорячи про мову інформаційного законодавства, ми маємо на увазі закон у прямому і точному смислі цього поняття, тобто нормативні акти, прийняті вищим органом державної влади. І хоча в літературі зустрічається трактування закону (або законодавства) як сукупності правових актів, у тому числі й підзаконних, для цілей нашого дослідження достатньо звернутися до текстів лише законів. Саме в них найбільше чітко простежуються всі достоїнства та недоліки мовного апарата, яким викладена воля законодавця. Формування законів відрізняються високим рівнем абстрагованості, найбільшою продуманістю, ретельним відбором мовних засобів. Крім того, вони рідше, ніж інші нормативні акти, піддаються змінам, більш стабільні, а тому дають достатньо репрезентативний матеріал для аналізу внутрішньої форми права.

Особливо уважно ставитися до мови закону, ретельно шліфувати кожне речення, добиватися ясності та простоти викладу необхідно у правотворчій діяльності. Акуратність у вживанні слів та їхніх сполучень є необхідною кожному, хто бере участь у процесі створення закону. Обачність стає найпершим правилом для того, чиї слова не просто повідомляють іншим якийсь масив відомостей, а законодавчо визначають певний варіант поведження, відхилення від якого загрожує настанням різних юридично значущих наслідків — втратою честі, ганьбою, а іноді й збитком будь-яких матеріальних благ, самого життя.

Коли йдеться про конструкцію правової норми, потрібно відшукати саме таку мовну побудову, з таким вибором, з таким порядком і стилістикою лексичних одиниць, які повністю, у всіх відтинках відповідали б тому, що хотів сказати законодавець. Робити це не просто, але необхідно.

Формування "мови правових актів", що регулюють сферу інформаційних відносин, є складовою частиною багатогранного внеску, що можуть і повинні здійснити вчені-юристи в процесі удосконалення правових основ сучасного інформаційного суспільства та розробки теоретично і практично важливої міждисциплінарної проблеми стику юриспруденції і лінгвістики, яку необхідно вирішувати за допомогою інформаціології. Ця важка робота припускає, насамперед, удосконалення законотворчої практики з метою поліпшення інформаційного законодавства. Зрозуміло, що це завдання нерозривно пов'язане із використанням найбільш сучасних і раціональних мовних засобів вираження здобутків науки й техніки в сфері інформаційних технологій,

досягненням тим самим максимальної точності, ясності, визначеності відповідних нормативних приписів. Тому у вмілому використанні лінгвістичного інструментарію закладений величезний резерв підвищення якості правового регулювання інформаційних відносин.

Звернемося до теоретичних основ лінгвістики.

Сучасна гносеологія та психологія походять з того, що процес пізнання на усіх його ступенях відбувається на матеріальній базі, за допомогою нервової системи людини, її клітин і волокон, тобто має у своїй основі матеріальну субстанцію. На ступені мислення такою субстанцією є друга сигнальна система, сигнали якої являють собою не самі предмети і явища, що впливають на органи почуттів людини, а тільки їх відображення, знаки. З моменту появи людини такими основними знаками є одиниці усного мовлення. Мова — матеріальна основа мислення, за допомогою якої формується та виражається ця вища форма свідомості. Думка не існує, так би мовити, у чистому вигляді, вона завжди укладена в мовну оболонку.

Сприймаючи інформацію, здобуваючи знання та передаючи їх один одному, люди повинні називати предмети і явища, застосовувати різні знаки — *засоби номінації*, якими слугують лексичні одиниці мови. Вчені кажуть, що у цьому значенні слово позначає предмет і виражає поняття [512, 113]. Мовна номінація (маються на увазі природні мови) — головний вид номінації. Це не виключає використання інших знаків і символів, але *"штучні знакові системи виступають як засоби здійснення мислення лише остільки, оскільки вони спираються на природні мови та є їх похідними"* [604, 61].

Мова — це складна, певним чином організована структура, система засобів передачі відомостей, знань та виразу думки, призначенням якої є виконання суспільних функцій за допомогою засобів усного та письмового мовлення. Ці функції мають яскраво виражений соціальний характер, оскільки мова — засіб спілкування між людьми і без неї неможливе існування суспільства. Будь-яка сфера людського буття і, тим більш, практична діяльність взагалі не представляється можливою при відсутності досить розвинених форм мовного спілкування. Можливості використання мови як засобу багатогалузевої комунікації також різноманітні та безмежні, як і життєві потреби суспільства. Саме тому мова має суто інформаційно-знакову основу.

У процесі пізнання навколишнього світу людина поступово приходять до вищої форми пізнання — *поняття*. У понятті відбиваються загальні і найбільш істотні властивості речей та явищ. Воно містить найвищий рівень узагальнення ознак обумовленого предмета або класу предметів. Піднімаючись до рівня понять, ми переходимо

від чуттєвого до логічного пізнання, від нижчих форм свідомості до вищої — мислення, з галузі, підвідомчої психології, до сфери, якою керує логіка.

Але практика свідчить, що на питання про номінацію поняття того чи іншого явища (у тому числі правового) найчастіше відповідають лише його визначенням (або змістовним, або лексико-терміно-логічним, або описовим), що, зрозуміло, невірно. Мабуть, при цьому необхідно розрізняти елементи ланцюга: *"явище — дефініція — поняття — визначення — термін"*. Одне і те ж саме явище може мати об'єктивно багато визначень. Тому, коли в різних джерелах одне й те саме явище тлумачиться по-різному, це цілком природно і якоюсь мірою навіть корисно, оскільки таке розмаїття дозволяє скласти більш повне уявлення про відповідне явище. Інша справа — поняття якого-небудь юридичного явища. В юриспруденції поняття (як і те явище, що воно відображає) об'єктивне. Тобто, воно обов'язково має трактуватися однозначно, оскільки покликане адекватно відображати реально існуючі якості, властивості того або іншого об'єкта. Розходження в описових характеристиках правових понять обумовлені суб'єктивними поглядами дослідників на те чи інше юридичне явище.

Таким чином, поняття як матеріальна форма мислення має для свого змісту об'єктивну основу у вигляді спільних і характерних якостей, властивостей існуючих, конкретних об'єктів, предметів даного класу. Так, у реальному житті норми права якби немає взагалі. Є множина конкретних правових норм. Однак, у нашому мисленні об'єктивно існує поняття "норма права", що в абстрактній формі, відволікаючись від подробиць, відображає ті спільні риси всіх правових норм, що відрізняють їх від інших правових явищ. Зазначимо, що у зв'язку із цим не мають під собою логічної основи і практично позбавлені змісту такі словосполучення, що зустрічаються в літературі, як *"поняття й ознаки"*. *Дати поняття чого-небудь — це і значить розкрити ознаки, що характеризують дане явище.*

Правові поняття, що уживаються в законі, мають застосовуватися тільки у тому значенні, яке надав їм законодавець. Зміст, що вкладений у той або інший термін, який сформував правове поняття, є єдиним й обов'язковим для будь-яких суб'єктів пізнання права (працівників органів державної влади, інших посадових осіб, науковців чи пересічних громадян). Інакше й бути не може: адже в правовому понятті відбиті найбільш істотні, найбільше юридично значущі й тому найважливіші відомості про явища навколишнього світу. Ці відомості — результат узагальнення багатьох ознак, "відсівання" другорядних і випадкових показників, виведення шляхом абстрагу-

вання глибинних закономірностей виникнення та розвитку явища. "Правові поняття — це згустки знань людини про державно-правові явища суспільного життя. Вони несуть у собі більше теоретичної енергії в порівнянні з іншими елементами, деталями правової норми, тому що в них укладена концентрована інформація про реальну дійсність" [419, 38].

А відтак, для практичного використання закладеного в правовому понятті наукового потенціалу законодавцеві необхідно як мінімум, *по-перше*, знайти у безлічі слів і словосполучень термін, який найбільше відповідає даному поняттю та, *по-друге*, забезпечити безумовне розуміння його всіма саме у тому змістовно відмежованому від суміжних понять смислі (у цьому й проявляється етимологія самого слова *термін*, що споконвічно асоціювався із *границею, кордоном, межею*), як це було гіпотетично задумано при конструюванні норми. Причому, щоб таке завдання було виконано, задум повинен одержати максимально можливу визначеність, бути найвищою мірою формалізований.

Визначення є коротка і цілісна за формою характеристика поняття, у стислому, "згорнутому" вигляді відображає його зміст. *Визначення* — свого роду "ключ" до поняття, однак підмінити поняття воно не може. *Визначення* того самого поняття можуть враховувати, розкривати різні моменти і сторони його змісту, спиратися на різні ознаки явища. Тому визначень, як вже відзначалося, може бути об'єктивно багато. Знаючи зміст поняття, можна самостійно сформулювати його визначення.

Термін — це жорстке позначення поняття, його словесний символ. Терміни можуть складатися і з декількох слів, утворювати собою певні словосполучення — терміносполуки.

В той же час, одним з найважливіших інструментів регулювання суспільних відносин є право. Норми права спонукують людей до активної поведінки, наказують, забороняють або дозволяють їх конкретні вчинки — тобто регламентують. Тому право виступає в якості не тільки регулятора, а й засобу безпосереднього керуючого впливу. Тим самим досягається цілеспрямоване інтегрування індивіда в соціальне ціле, що забезпечує існування та розвиток останнього.

Щоб право було здатним виконати цю функцію, воно повинне мати форму, яка прийнята в культурі й традиціях даного суспільства. За сучасних умов форма права не може виступати інакше як знакова форма — письмовий текст, джерелом і втіленням якого є певна, існуюча в даному суспільстві чи державі, національна мова (мови). Отже, проблема сприйняття права або його тлумачення завжди опосередко-

вана письмовим текстом, від якості якого (точніше, від якості перекладання на листі волі законодавця), залежить вихідний момент правозастосування – тлумачення і розуміння права. *"Від того, як сформульована державна воля в праві, багато в чому залежить ефективність її здійснення, її розуміння виконавцями, відповідність їхніх дій приписам права"* [824, 27]. Таким чином, мова має державно-владний початок, що власне є однією із її функцій. Без мови не може бути й права.

Сенс створення правових текстів, укладених існуючою в даному суспільстві офіційною (державною) мовою (мовами), полягає у повідомленні членам суспільства певних зведень, а з точки зору інформаційного підходу, доведенні до громадян соціально-правового інформаційного ресурсу. Іншими словами, мовна форма виступає як носій відомостей, а її зміст – як самі ці відомості, потенційна інформація.

Мова закону – надзвичайно важливий фактор проведення в життя державної волі. Словесно – текстова оболонка цієї волі повинна не тільки додавати закону властивість значенневої загальнодоступності, але й гармонізувати сам зміст закону, сприяти перетворенню його на цілісний і сучасний продукт інтелектуальної праці. Саме це дозволяє виконати наведені вище принципи накопичення соціально-правового інформаційного ресурсу.

Правові приписи – різновид соціальних керуючих відомостей та складова соціально-правового інформаційного ресурсу. Вони звернені до тих, хто повинен їх сприйняти, осмислити, переробити та використовувати. Тому мова як спосіб передачі відомостей повинна урахувати особливості сприймаючих її суб'єктів, адаптуватися до цих особливостей, інакше відомості (або якась їх частина) "не дійдуть" до адресата, втрачатися або будуть перекручені. У такому разі, з точки зору інформаційного підходу, мова, замість виконання своєї найголовнішої – комунікативної – функції, виявиться перешкодою ("шумом"), що перешкоджає комунікації.

Урахування особливостей суб'єктів, які сприймають правові зведення ("одержувачів відомостей") припускає хоча б часткове, орієнтовне знання кола осіб, до яких звернений той чи інший законодавчий акт, особливо напрям їх діяльності – сферу відносин. Це можна зробити при підготовці специфічних, розрахованих на порівняно вузьку сферу застосування законів. Спеціальна, в основному технічна, термінологія, властива таким нормативним актам, має на увазі наявність певних професійних знань у тих, кому насамперед доведеться ці закони застосовувати (у нашому випадку – сфера інформаційної

діяльності та відповідні цій сфері соціальні відносини — інформаційні відносини).

У нормативного акта, як і творчого літературного твору, є ряд особливостей, що дозволяють виділити стиль законодавства в особливий, самостійний стиль літературної мови. Зазвичай його називають *офіційно-діловим* [826, 7—10], або *офіційно-документальним* [826, 103—108]. Специфіка закону як регулятора суспільних відносин полягає, зокрема, у характері його норм. Цим значною мірою обумовлюється *законодавчий підстиль офіційно-ділового функціонального стилю ділового мовлення* — мови закону. Для виразу в словесній формі думки законодавця є спеціальні засоби та прийоми, що застосовуються винятково і переважно у сфері правотворчості. Ці засоби та прийоми відрізняють мову закону не тільки від мови художньої літератури чи публіцистики, а й від інших функціональних стилів сучасного мовлення, які використовуються для складання родинних закону за духом і змістом документів — підзаконних нормативних актів (розпоряджень, договорів, наказів і т. ін.). Мова законодавства характеризується головним чином особливою стилістикою, внутрішнім ладом. Але вона існує і розвивається як самостійний функціональний стиль національної мови. Його термінологічний апарат оперує суто юридичними поняттями і термінами, але його словниковий склад — літературний, інакше закони за своєю лексико-семантичною формою були б незрозумілими для громадян.

Мовні конструкції, що застосовуються у законотворчості, складаються особливим стилем — підстилем офіційно-ділового мовлення. Вони повинні додавати викладу логічності, послідовності, пов'язаності, системності. Мова законодавця розрахована в першу чергу на логічне сприйняття, і тільки на нього, позбавлена будь-якого емоціонального забарвлення. У ній немає і бути не може будь-яких художніх засобів відображення дійсності (метафор, аксіоморонів і т. ін.). Навпаки, мова закону стандартизована, трафаретна, у ній використовуються мовні кліше, вона суха та одноманітна (адміністративно-канцелярський стиль). Але саме ці засоби забезпечують точність законодавчої мови та її граничну лаконічність.

Особливе місце в мові закону займають *терміни*, тобто слова (або словосполучення), які є найменуваннями певних юридичних понять. *"Термінологія є, як відомо, основою будь-якої професійної інформації"* [406, 3]. Основою не в тому розумінні, що в якій-небудь галузі державної діяльності чи науки спеціальні слова-терміни складають більшу частину лексики. Навпаки, "... *терміни, принаймні, у мові закону, займають досить малий обсяг. Але вони виконують роль*

стрижня, навколо якого концентруються всі інші мовні одиниці, служать кістяком, що обростає, обволікається словесною тканиною" [697, 9].

"Успіх" всієї директиви, що міститься в правовій нормі, часом залежить від правильного вживання терміна (термінів). І навпаки, присутність у законах множини різних термінологічних одиниць, що збігаються за своїм значенням, вносить сум'яття в правозастосуванні. Більше того, "невитриманість" юридичних номінант безпосередньо позначається на наукових дослідженнях, породжуючи схоластичні суперечки. Вона проникає й у середовище практиків, надовго оселяючись в їх лексиконі підвалини, незважаючи на подальші уточнення окремих норм. Отже, проблема впорядкування, стандартизації термінів — одна з головних у справі удосконалення мови законодавчих актів.

Терміни присутні у кожній галузі права, створюючи в ній відповідну термінологічну систему — *аксіоматику*, яка, в свою чергу, закладає основу кожної галузі наукових знань. Але, оскільки все законодавство покликане обслуговувати потреби суспільства та індивідів, кожна його галузь, у тому числі інформаційна, так чи інакше, неодмінно пов'язана з іншими галузями. Для правильного розуміння та застосування права в цілому ідеальним було б положення, коли термін-знак, що використовується в одній галузі права, семантично був би однозначний при використанні його в інших галузях. Але практика показує, що це нереально через існування старих, так званих класичних, галузей права та нових, що недавно з'явилися або тільки з'являються; через різний рівень розробки понятійного апарата науки в окремих галузях права і т. ін. Яскравим прикладом цього є становлення інформаційного права, що відбувається сьогодні.

Між іншим, ступінь розвиненості термінологічного апарата є віддзеркаленням розвитку та сталості всієї системи національної мови. Саме тому робиться висновок щодо формування системи національної мови, а звідси — *офіційно-ділового та наукового стилю*.

Нерозривно пов'язаний з виробленим юридичною наукою поняттям термін виступає не тільки як його представник, його символ у нормотворчій практиці, а й як засіб встановлення обсягу та меж, а також змістовних характеристик даного поняття, як засіб передачі і адекватного сприйняття відомостей та знань, зосереджених у взаємозалежних термінах. Тому точні, упорядковані термінологічні системи галузевих законів активно сприяють розвитку у потрібному напрямку певних груп суспільних відносин, не кажучи вже про те, що вони слугують імпульсом для нових наукових досліджень, які спираються

на сталі та чіткі терміни. Навпаки, неупорядкований термінологічний апарат, що відображає аморфність, невизначеність системи понять, знижує інформативні можливості закону, негативно позначається на правозастосуванні, веде до нескінченних і безплідних спорів у теорії і практиці.

У термінологічних системах законодавства часто зустрічаються невідповідності терміна поняттю (помилкова орієнтація терміна), довгота та незручність усного вимовляння термінів (визначень), ентропія (відсутність термінів для ряду понять) та ін. Зокрема це стосується норм права, що регулюють сферу інформаційних відносин, які в сукупності сьогодні розглядаються як джерела інформаційного права — *"... врегульованого нормативними актами комплексу суспільних відносин, об'єктом яких є інформація"* [599, 29].

В "інформаційній складовій" сучасного права України останнім часом досить широко вживаються визначення і терміни, поява яких обумовлена стрімкими темпами науково-технічного розвитку, впливом процесу інформатизації та інформаційних технологій на соціальну діяльність, становленням інформаційних відносин і, нарешті, формуванням міжгалузевих наукових знань. У таких умовах чітко проявляється прямий вплив суто "технічної" галузевої термінології на гуманітарний пласт наук. Але часом їх впровадження в правову дійсність не завжди є вдалим і вчасним. Тут більш винні фахівці з різних галузей технічних наук, які, до речі, теж дуже активно беруть участь не тільки у процесі формування лексико-граматичного і понятійного апарата міждисциплінарних наук, а й у розробці законодавчих актів. Вони, так би мовити, привносять "технократичний" підхід, іноді не дотримуючись принципу об'єктивності поняття в юриспруденції. На ці процеси, мабуть, впливають складні часи становлення особливо мови національного понятійного апарата наук інформаційного циклу — правничої інформаціології та інформаційного права, обумовлені відсутністю чітких меж термінологічного апарата та суперечками з цього приводу у колі фахівців.

Усе це зумовило часте вживання, а іноді й використання в якості правових категорій, термінів та визначень, які, на наш погляд, у більшості потребують певного уточнення, корегування чи перегляду.

Багато термінологічних помилок пов'язані із порушенням правил і законів логіки, невірним вживанням термінів в результаті довільних класифікацій, перекручуванням відносин між близькими поняттями. На це прямо чи опосередковано впливають різні явища, які добре простежуються на історичному фоні: розвиток культурних, у тому числі закордонних, зв'язків, стан лексичної та стилістичної системи

мови, підйоми та спади наукової думки, зміна теоретичних концепцій і парадигм, сполучення і диференціація наукових дисциплін, зміни законодавства та ін.

Поширеним недоліком інформаційно-правової, як будь якої іншої термінології, є *синонімія** й *полісемія***. В ідеалі співвіднесеність терміна з поняттям припускає його однозначність (моносемію). У межах певної термінологічної системи термін повинен відповідати тільки одному поняттю. Чим конкретніше місце терміна в системі, тим він точніше. Термін повинен бути зрозумілий навіть поза контекстом — це критерій точності терміна [522, 74; 420, 16–17]. Формула "один термін — одне поняття" характеризує розвинену, високоорганізовану термінологічну систему, яка повинна бути відмітною ознакою настільки насиченого відомостями соціального феномену, як закон.

Синонімія найбільш складна проблема термінології, як об'єкта стандартизації. Правозастосовник може зазнати й інших мовних двозначностей. Одна з них — полісемія, тобто наявність у морфологічній одиниці двох чи більше значень, між якими існує певний семантичний зв'язок. Явище полісемії для мови закону, особливо в сфері інформаційних відносин, не дуже актуальне.

Відомий у радянські часи лінгвіст Р.О. Будагов гостро полемічно виступив проти думки про те, що в "ідеальній мові" кожне слово повинне мати лише одне значення, що, у свою чергу, може передаватися лише за допомогою одного слова. Як гадає автор, *"подібне співвідношення перетворило б мову на автоматичний пристрій, позбавлений усякої виразності, усякої національної специфіки, усякого руху. У дійсності мова не є сумою етикеток, сумою назв, яким вона неминуче стала б, опираючись на принцип рівності слів та значень. Мова — це складна система, що служить не тільки для простого іменування предметів і явищ, а й для виразу думок та почуттів людей, що живуть у сучасному світі. До того ж принцип рівності слів і значень перетворив би мову в нерухомий пристрій, позбавлений "здат-*

* **Синонімія** — (від грец. *synonymia* — однойменність), бінарне відношення, в якому перебувають будь-які два рівнозначні, але не тотожні вирази; під рівнозначністю розуміється співвіднесеність або з одним й тим же денотатом (фактом, об'єктом і т. ін.), або з одним і тим же сигніфікатом (мовним означуванням) [722, 322].

** **Полісемія** — (*polysemie*, від грец. *polys* — багато, численний, обширні й *sema* — знак), поняття, що відіграє важливу роль у логіці, логічній семантиці, семіотиці і лінгвістиці; П. є природним розширенням лінгвістично-змістовного поняття багатозначності слова, що представляє собою наявність різних смислів і (або) значень у одного й того ж слова (словосполучення, фрази), різних інтерпретацій у одного й того ж знака або знакосполучення. Зазвичай термін "П." застосовується у ситуаціях, коли ці різні смисли (значення, інтерпретації) в якійсь мірі пов'язані між собою [722, 278].

ності" передавати рух від конкретного до абстрактного, від буквального до фігурального, від часткового до загального" [217, 134].

Показавши на ряді прикладів, що негативне відношення до полісемії не відображає реального життя розвитої мови Р.О. Будагов робить висновок: *"Зрозуміло, багатозначність (полісемія) слів ускладнює лексику, але разом з тим дає їй можливість стати чудовим засобом передачі нескінченно різноманітних та різноманітних думок і почуттів людей, що живуть у суспільстві"* [217, 133].

Звичайно, Р.О. Будагов мав на увазі мову як таку, як активне знаряддя пізнання дійсності та розвитку культури, як соціальне явище в широкому значенні цього слова. Він не торкався стилістичних пластів мови. Але юристи підходять до мови з суто прагматичних позицій. *"Ясність і точність мови, на якій написаний закон, мають першорядну цінність. І ускладнення лексики, викликане багатозначністю слів, звичайно, знизить коефіцієнт інформативності закону, утруднить його розуміння"* [697, 37–38].

Тому, взагалі підтримуючи головну тезу Р.О. Будагова, хочеться підкреслити, що полісемія, безсумнівно, збагачуючи та прикрашаючи мову, все ж таки повинна зупинитися перед умовністю, іменованою терміном. В порівнянні з усією масою мовних одиниць, утворюючих лексичний пласт мови, термінів вкрай мало. Але вони виконують свою соціально корисну і необхідну роль. І саме тому, зокрема, що лексичній мові властива полісемія, повинна існувати така моносемічна одиниця, як термін. Інакше когнітивна функція мови, у тому числі мови закону, втрапить свої носії.

При формулюванні юридичних норм використовуються три різновиди термінів: *терміни, що вживаються загальноприйнятою мовою, спеціальні технічні та спеціальні юридичні терміни*. Використання слів із термінології загальноприйнятого вжитку у законі можливе лише у тому сенсі, який вони мають у літературній мові. Вимога не надавати загальноновживаним словам спеціального професійного змісту пояснюється ще й тим, що *"межі між вузькоспеціальними та загальнозрозумілими термінами мінливі. Відбувається пересування частини вузькоспеціальної лексики в загальноновживану, котра нерідко вже не усвідомлюється як термінологічна. Цьому пересуванню сприяє ряд причин, серед яких велику роль відіграє підвищення загальноосвітнього рівня населення, а також значення тієї або іншої науки, галузі господарства в даний момент, із чим пов'язана широка пропаганда досягнень цієї науки, галузі господарства засобами масової інформації (преса, радіо, телебачення)"* [730, 74].

Що ж стосується спеціальних юридичних термінів, то у них свій, особливий зміст. Характеризуючи групу термінів, що розглядаються, потрібно розрізняти, по-перше, юридичні терміни, які запозичені із загальноприйнятої мови, але в законодавстві набули інше, відмінне від колишнього значення, і, по-друге, терміни, властиві тільки законодавчим актам. Як відзначає С.С. Алексеев, спеціальна юридична термінологія *"... необхідна не тільки тому, що скорочує виклад, а головним чином тому, що в багатьох випадках без неї неможливо з необхідною точністю передати думку законодавця. Застосування спеціальної юридичної термінології є показником високої юридичної культури правотворчої та іншої юридичної роботи"* [116, 157].

Спеціальні технічні терміни, що вживаються у законодавстві, на думку окремих вчених-юристів, *"... варто розглядати як "побічні" і тому такими, що не підлягають ніякій переробці (значеннєвій або граматичній). Їхнє значення — тільки те, що вони мають у відповідній галузі знань"* [697, 25].

З такою тезою нам важко погодитися. Але ж на термінологію, у тому числі спеціальну технічну, знов таки впливають зміни теоретичних концепцій і парадигм, сполучення та диференціація наукових дисциплін, розвиток культури, стан лексичної та стилістичної системи професійної мови. Інша справа, що за переліченими процесами законодавцю треба слідкувати і вчасно корегувати відповідну правову термінологію.

В мові закону широко використовуються *синтаксичні способи номінації*, у тому числі й утворення термінів. Необхідність у цьому з'являється у тих випадках, коли термін не вдається виразити одним словом або за допомогою словоскладання. Основна причина появи термінів, що утворюються із двох чи більше слів, — потреба виділити якусь множину предметів із класу по якій-небудь ознаці — видовою відмінністю (*differentia specifica*).

Наприклад, у Кримінальному кодексі України законодавець вводить словосполуку *"інформація, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах чи комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації"* (ст. 362 КК України), тим самим виділяючи, мабуть, не зовсім вдало, із родового поняття "інформація", окрему складову, що є його видовим поняттям.

Але суб'єкти відносин, що виникають у сфері інформаційної діяльності, займають різне положення, вони мають різні права і обов'язки, тому розрізняється і їх статус до інформації, як товару. У зв'язку із цим з родового поняття "інформація", ще одне видове

поняття "інформація, яка є власністю винної особи" (ст. 362 КК України). Далі, якщо виникає потреба підкреслити різновид інформації за режимністю доступу, виникає словосполучення "інформація з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації, створеної та захищеної відповідно до чинного законодавства..." (ст. 362-2 КК України).

Дуже поширені в мові закону терміносполучення, утворені по двох найбільш продуктивних моделях: сполучення прикметника з іменником (секретна інформація, масова інформація, аеронавігаційна інформація, обвинувальний висновок, адміністративна комісія) і сполучення іменника з іншим іменником у непрямому відмінку (захист інформації, склад суду, опис майна). У сфері термінології зустрічаються лексичні одиниці, сконструйовані на базі обох цих моделей (захист інформації з обмеженим доступом, захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах, відшкодування майнової шкоди і т. ін.).

В.М. Савицький стверджує, що "найбільш поширені в мові закону однослівні терміни. За приблизними підрахунками, вони складають 85% із загалу термінів. Термінів, утворених із двох слів, значно менше (12%). Терміни із трьох і більше слів – дуже рідкісні (3%)" [697, 27].

Якщо повернутися до обговорення лексико-семантичних ознак термінів (відсутність полісемії, синонімії, обов'язкова моносемія), то, мабуть, найбільш важливим, центральним у колі лінгвістичних вимог, що пред'являються до розвиненої наукової термінології, є вимога однозначності, *недопущення синонімії*. У спеціальній літературі, присвяченій проблемам стандартизації термінології, висловлюється думка про те, що "термін не повинен мати синонімів" повторюється у різних варіантах. "Правило про однозначність термінів – альфа та омега всякої справді наукової термінології, має універсальний характер і повинне цілком поширюватися на мову правових актів" [697, 29].

Уявляється дуже привабливим та необхідним домогтися повної однозначності термінів в інформаційному законодавстві. У протилежному разі це законодавство приречено на провал, а галузь науки – на довгий і болочий розвиток. Відсутність абсолютних дублетів у правових нормах, безсумнівно, полегшила б їх розуміння і застосування. Але, на нашу думку, таке завдання можна ставити, тільки при одній неодмінній умові: нова галузь права народжується на "порожньому місці", і для неї треба розробити і стандартизувати термінологію. При такій умові можна було б спробувати створити термінологічну систему, що відповідає усім необхідним вимогам. Термінологічними джере-

лами нової галузі права є елементи регулювання та їх словесна оболонка, властива суміжним, родинним галузям права, з усіма їхніми достоїнствами та недоліками, у тому числі й термінологічного характеру. Так, джерелами інформаційного права є практично усі галузі системи національного законодавства, що існують і визнані сьогодні в системі законодавства України.

Використання для виразу того ж самого поняття, однієї і тієї ж думки різних мовних засобів не тільки ускладнює сприйняття цього поняття або думки. Сподіваючись на високий авторитет законодавця, людина, яка застосовує або виконує закон, не припускає можливості помилок у його приписах. І якщо вона бачить у законі різні знакові сигнали-терміни, то й робити вона буде намагатися теж по-різному, не підозрюючи, що насправді у всіх цих випадках від неї потрібне однакове поводження. Не тільки правозастосовникам, а й вченим-інтерпретаторам доводиться гаяти час і сили на розгадку змісту, укладеного у вживанні неоднакових термінів, в той час як дійсне завдання виявляється в іншому: відкинути схожі позначення, якщо за ними стоїть той самий зміст. Але розібратися, те ж саме, чи різне — далеко не просто.

З погляду на це, у колишньому Радянському Союзі була розроблена *"Загальна методологія законодавчої техніки"*, у свій час затверджена Декретом Державної Ради СРСР: *"Якщо терміни, що використувані в проектах нормативних актів, мають кілька змістів або зміст, що відхиляється від звичайного, у тексті варто вказати, який саме зміст надається терміну, щоб забезпечити правильне тлумачення нормативного акта"* [350, 11].

Саме цим правилом сьогодні не нехтує законодавець у сфері інформаційного права України. Так, Закон України "Про інформацію", який є системоутворюючим нормативним актом національного інформаційного законодавства, автором нараховано двадцять чотири прямі та непрямі визначення спеціальних понять з галузі інформатики. У Законі України "Про Національну програму інформатизації" — п'ятнадцять. У Законі України "Про науково-технічну інформацію" містяться вісім таких визначень. Причому, в наведених нормах зовсім не враховується, зазначений вище принцип використання спеціальних термінів. Більше того, деякі з визначень знаходяться в протиріччі один одному — в стані полісемії. В результаті, складається враження, що ми маємо справу не з законодавчим актом, а з тезаурусом в якійсь новій, незнайомій галузі знань. На наш погляд, така політика законодавця перевантажує зміст нормативно-правового акта.

З одного боку, хоча суб'єктами тлумачення термінів закону можуть бути різні органи та особи, однак найбільш авторитетними і точними є, безумовно, тлумачення, що йдуть від самого законодавця. Він ужив слово-знак, увів його в юридичний зворот (понятійний і мовний), вклав у нього певний зміст й, природно, краще, ніж хто-небудь інший, знає цей зміст. І якщо з'являється побоювання, що правозастосовник може якось інакше зрозуміти закладений в слові зміст, по-іншому оцінити його справжнє значення, то для запобігання перекручуванню, для ідентичного та адекватного підходу до конкретного терміна та всього закону потрібно автентичне (справжнє, дійсне, вірне, те, що ґрунтується на першоджерелі [722, 15]) його тлумачення. Найчастіше тлумачення (визначення) терміна із самого початку поміщається в той закон, в якому він використаний. Але коли різночитання виявляються вже після видання закону, доводиться спеціальним додатковим законом усувати сумніви, давати терміну його єдино вірне визначення.

На думку О.О. Ушакова, який в принципі визнавав значення легальної форми визначення термінів, *"визначення, що дають термінам у самому законі, і тим більше за допомогою актів нормативного тлумачення, мають і негативну сторону. Адже вони подовжують і захаращують законодавство. Щодо цього уточнення того або іншого поняття, створення нового терміна позитивно відрізняється від описових визначень"* [722, 172].

Ми погоджуємося з цією думкою, оскільки поява нового терміна (сполуки) дає нам одне, зрозуміле всім правникам, змістовне визначення поняття, замість величезної кількості описових визначень, які слугують лише вченим різного ґатунку, створюючи силу силенну наукових поглядів, а на практиці — позбавляючи мову галузей права її основної функції — донести до всіх положення норми права.

Однак, усякий новий термін — певним чином подія для будь-якої галузі юридичної науки та законодавства, тому що його поява, як правило, свідчить про такий приріст знань про предмет і метод правового регулювання, що вже не укладається в рамки колишніх позначень. Новий термін може з'явитися і як результат уточнення, удосконалення або заміни старого, коли той був уведений без належної мотивації або згодом втратив свою властивість через зміну значеннєвого змісту дефінірованого ним поняття. Але в кожному разі поява нового терміна, безумовно, повинна бути мотивованою, диктуватися якимись серйозними вадами існуючої номінації понять даного класу, інакше замість чіткої, упорядкованої, логічно взаємозалежної, внутрішньо погодженої системи термінів доведеться мати справу із

розрізненою сукупністю випадкових, довільних найменувань, у застосуванні до яких навіть сам термін нічого, крім іронії, викликати не може.

Науково-технічний прогрес та процеси інформатизації суспільства, відображаючи глибинні процеси інтеграції й диференціації наук найрізноманітніших напрямів, породили множину нових складних понять, які, в свою чергу, поставили перед дослідниками завдання дати їм відповідні відмітні позначення – словесні, цифрові, символічні й т. ін. Стаючи все більш відвертеними, абстрактними, поняття, природно, втрачають колишню однозначність, доступність для розуміння та їх використання. Щоб оперувати ними, потрібні вже інші, більш складні, нерідко "багатоповерхові" терміни, які самі вимагають роз'яснення. При перевищенні терміном якоїсь розумної "міри абстрактності" для користування ними необхідні додаткові зусилля. Виходить, втрачається або значно послабляється одна з найважливіших функцій терміна – орієнтуюча. Маючи, як і будь-які інші терміни, не тільки номінативну, а й дефінітивну функцію, юридичні терміни признаються повноцінними лише в тому разі, якщо вони з оптимальною точністю відображають цілісний зміст різних категорій понять, що визначаються, їхню логічну структуру та істотні ознаки, їх семантичні границі, ієрархічні родовідні відносини.

Тому, з іншого боку, визначення вжитого в законі терміна може бути дано представниками юридичної науки на основі теоретичного аналізу відповідних правових норм, з урахуванням рівня розвитку даної галузі знання і за участю фахівців у сфері, де виникають соціально-правові відносини та застосовується відповідний закон (доктринальне тлумачення).

Мабуть, неможливо заздалегідь розробити рекомендації, придатні для вибору того або іншого характеру визначення терміна як в законодавстві взагалі, так й в інформаційному, зокрема. Іноді це може бути чітка наукова формула, побудована за всіма законами логіки. В інших випадках більш придатний великий опис властивостей і змістовних ознак поняття, на основі якого будується термін. До уваги повинне братися й те, на кого розраховане визначення, його практична мета, а також результати застосування такого роду визначень у минулому. Коротше кажучи, і саме визначення, і спосіб його подачі повинні диктуватися конкретними практичними завданнями застосування закону, щоб визначення не перетворилося на самодостатню формально-логічну операцію. З огляду на це, заслуговує на увагу наступна вказівка чинних в Австрії "Директив по конструюванню (оформленню) правових приписів": "Визначення понять (офіційні

дефініції) включаються в правові норми лише тоді, коли вони служать чіткому розумінню права, отже, насамперед тоді, коли якесь слово може мати різні значення або у вигляді виключення повинне бути застосоване в такому змісті, що відрізняється від загальноновживаного" [888, ст. 10].

Безумовно, можна спробувати створити нормативний акт, який буде складатися лише з дефініцій, хоча заздалегідь відомо, що нічого путнього із цього не вийде, тому що одними дефініціями регулювати поведінку людей не можна. На неї впливають насамперед за допомогою звичайних правових норм (регулятивних, охоронних і т. ін.), написаних не термінами, а загальнозрозумілими словами. С.С. Алексєєв пише: *"Існування дефініцій у самій матерії права пояснюється не тільки проникненням у неї даних науки, підвищенням рівня нормативних узагальнень. Головна причина, що викликала їх до життя, — внесення необхідної точності і ясності у використовувану законодавцем термінологію, загальні поняття"* [114, 104]. Отже, якщо термін ясний сам по собі, за своєю внутрішньою формою і змістом, не потрібно ніякого його спеціального визначення та додаткового тлумачення, інакше можуть виникнути сумніви у вирішенні простих питань.

Що стосується законодавчої перспективи, то про неї із великою долею ймовірності можна судити на основі порівняльного аналізу динаміки зростання законодавчих актів України у сфері регулювання інформаційних відносин. Аналіз показує абсолютне і відносне зростання численності інформаційно-правових норм, що містять дефініції. Мабуть, така тенденція відображає якісні зміни у рівні розвитку українського суспільства загалом та інформаційно-правової наукової думки зокрема.

Зрозуміло, закон — не підручник і не теоретична робота. Він укладений з іншою метою, в іншому логіко-семантичному та стилістичному стилі. Захоплення визначеннями може заблокувати соціальне призначення національного інформаційного законодавства, перетворити його на щось подібне до словника юридичних термінів або енциклопедію знань в галузі інформаціології. Йдеться не про тривіальний набір термінів, а про використання їх у складному процесі побудови текстів законодавчих актів, а тим більше при адекватному розумінні законодавчих та нормативно-правових актів, при однаковому їх тлумаченні й застосуванні на практиці. Можливо, основні, базисні інформаційно-правові поняття повинні одержати автентичне тлумачення в іншому документі, щоб потім стати вихідними в правозастосовній діяльності й наукових дослідженнях як в галузі юриспруденції, так й в сфері природничих наук. З урахуванням

висловлень у літературі, правовій науці та практиці, на наш погляд, доцільно, крім дефініцій, вже наявних в інформаційному законодавстві, переглянути й дати легальне визначення деяким іншим спеціальним поняттям у настільки специфічній сфері діяльності, якою є інформаційна діяльність.

Але певне розширення кола понять, що дефініруються при всіх умовах виявляється не тільки необхідним, а й неминучим.

З погляду законодавчої техніки тлумачення термінів може бути зроблене або, як було зазначено вище, безпосередньо в тексті норми, в якій вжитий даний термін, або в окремій дефінітивній нормі, спеціально створеній для цієї мети. Головне – щоб вона пояснювала зміст поняття та щоб її легко можна було відшукати. Ця умова досягається скоріше, коли всі визначення сконцентровані в одній спеціальній нормі, розташованій на самому початку законодавчого акта.

Проблема ця, первинно чисто умоглядна, пізнавальна, переходить у суто практичну площину. Одним зі шляхів її вирішення може бути розробка та прийняття, наприклад, Кодексу України про інформацію (чи його Основ), створення якого пропонується багатьма вітчизняними вченими-юристами, прихильником чого виступає і автор.

Утім, навіть в разі розробки кодексу, виникають певні проблеми з його структурою. У разі створення спеціальної норми (наприклад, статті чи розділ у кодексі), що містила б низку дефініцій, теж уявляється недоцільним. По-перше, норма виявиться надзвичайно громіздкою й найбільшою у кодексі. Якщо ж вона, як того вимагає принцип системності, охопить усі наявні в кодексі поняття, то вийде "кодекс у кодексі", користуватися яким буде дуже важко. По-друге, перенесення до цієї норми визначень понять, які фактично функціонують у інших частинах Кодексу, призведе до збідніння якості правового регулювання, до штучного відділення форми поняття від його реального змісту. Користуватися кодексом, побудованим за такою структурою, буде теж проблематично. Мабуть усі визначення понять більш ефективно поміщати у тих розділах кодексу, де вони природно й органічно вписуються в правову тканину. Цілком можливо, що такого роду міркування виникали й у укладачів інших кодексів і саме тому вони відмовилися від використання такої системи розташування дефініцій.

Як варіант, при вирішенні проблеми розташування визначень інформаційно-правових категорій можлива також розробка окремого "науково-технологічно-юридичного" документа (наприклад, науково-практичного коментаря), що містив би в собі однозначне трактування термінів, пов'язаних із інформаційною сферою та застосовуються у

науковому обігу, у тому числі й в праві. З таких міркувань, на наш погляд, заслуговує на увагу досвід російських вчених, якими розробляється, причому колегіально, *"Біла книга інформаційних технологій"* [361]. Щоправда, незрозумілим є правовий статус цього документа. Але таке рішення позбавило б чинне інформаційне законодавство від перевантаження.

Певний інтерес являє собою лінгвістичне явище, що здобуло визначення *омонімія*, яка виражається у звуковому збігу різних мовних одиниць (омографів), які семантично не пов'язані один з одним [730, 32]. Лексичні омоніми виникають із багатьох причин. Одна з них — розпад полізначного слова, семантичний розрив, що наступив між різними його значеннями. Омонімів такого походження чимало в сучасній українській мові. Особливої значеннєвої шкоди вони не заподіюють, тим більше, коли вони знаходяться у різних галузях права та саме контекстуальне оточення точно вказує на їх значення. В інформаційному законодавстві прикладом може слугувати термін "відомості" (у значенні — "потенційна інформація") та "відомості", як документ у формі зведеної таблиці (наприклад екзаменаційної).

Наведені приклади дають деяке уявлення про головні недоліки термінологічної системи інформаційного законодавства — синонімію, полісемію, вживання окремих слів і виразів не відповідно до їх значення. Треба визнати, що при їх явному виявленні до чинного законодавства іноді вносяться уточнення, але не в усі норми. У результаті виникають термінологічні невідповідності, неузгодженості як усередині галузей законодавства, так й між ними. Яскравим прикладом може служити Закон України "Про внесення змін до Закону України "Про захист інформації в автоматизованих системах". Суть Закону зводиться до заміни поняття "автоматизована система" поняттям "інформаційно-телекомунікаційна система". Хоча ми маємо свою думку з приводу доцільності введення такої словосполуки*, але, в даному разі, такий крок є результатом розвитку наукової, а звідси, й термінологічної парадигми. Як результат, зазнало змін не лише окреме визначення, а повністю назва закону — "Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах" [10]. Поряд із цим, наприклад, стаття 361² Кримінального кодексу України, в назві якої передбачена словосполука "автоматизовані системи", досі не змінена.

* Термін "телекомунікаційна", на наш погляд, характеризує лише одну з технічних характеристик систем такого класу, технологічний засіб передачі даних. Тому його використання, на наш погляд, лише перевантажує назву закону, робить його таким, що неадекватно сприймається гуманітаріями. Крім того, сьогодні існує загальноприйнятий термін — "інформаційна система", що має певне визначення і класифікацію за технічними та іншими характеристиками.

Що стосується недоліків термінологічної системи, то, на наш погляд, в кращий бік відрізняється не так давно, кодифіковане законодавство України про адміністративне судочинство [10]. Кодифікація неодмінно супроводжується ревізією чинного законодавства, у тому числі впорядкуванням його термінології (виключення застарілих та введення нових термінів, ліквідація багатозначності слів і словосполучень, уніфікація орфографії термінів і т. ін.). Тому все це було застосоване й до законодавства про адміністративне судочинство. Крім того, був творчо використаний досвід, накопичений при систематизації інших галузей законодавства, у першу чергу кримінального, кримінально-процесуального та цивільно-процесуального. Це дало можливість критично осмислити кожен термін, що вводився до Кодексу, уникнути термінологічних дублетів, застосувати сталі та однозначні мовні кліше та оберти і т. ін.

Оновлення законодавства про адміністративне судочинство призвело до створення нормативного акту, який, з погляду законодавчої техніки і витриманості термінології, в цілому, беззаперечні переваги, у порівнянні з актами інших галузей права. І все ж таки навіть цей Кодекс, на наш погляд, не можна вважати доведеним до оптимального рівня. У ньому є недоліки, яких можна було уникнути, якби укладачі приділили більше уваги структурі, мові та стилю цього законодавчого акта, принаймні, в частині норм, що регулюють відносини, пов'язані з інформаційними процесами. Так, якщо розглядати адміністративне законодавство в якості одного з джерел інформаційного законодавства, то можна виявити певні прогалини.

Автором було здійснено постатейний аналіз наявності у Кодексі про адміністративне судочинство України термінів "інформація", "дані", "відомості" та "знання". Як свідчить зміст попереднього розділу, наведені категорії були вибрані не випадково. За результатами аналізу, в тексті Кодексу було нараховане вживання термінів "інформація" – 29 разів (10 з яких – в розумінні масової інформації), "дані" – 3 (фактичні дані) і "відомості" – 19. Але автори кодексу, мабуть, не винні. Така плутанина спостерігається майже у всьому чинному національному законодавстві. Так, у Кодексі України про адміністративні правопорушення термін "інформація" вжито 54 рази (5 з яких – у контексті засобів масової інформації, 1 – інформування, 1 – інформаційних мереж), терміни "дані" – 11, "бази даних" – 2, "відомості" – 21, "знання" – 2. Причому, спроба замінити їх деінде у нормах наведених законів у більшості випадків не вплинула на контекст норми.

Таке становище, мабуть, обумовлене наведеними вище первинними визначеннями поняття "інформація" у чинному законодавстві

України, яке практично урівнює цю категорію з поняттями "дані" та "відомості".

Аналіз використання "інформаційної" термінології в юридичних наукових розробках (принаймні, міжгалузевих) та законодавчих актах, показує, що існує тенденція до некоректного та безпідставного трактування використання інших категорій породжених процесами інформатизації суспільства.

Так, останнім часом дуже популярними стали визначення понять, так чи інакше пов'язаних із продуктом інформаційної ери, комп'ютером — *"комп'ютерні технології"*, *"комп'ютерне право"*, *"комп'ютерна злочинність"*, *"комп'ютерна інформація"* і, навіть, *"комп'ютерна культура"* та *"комп'ютерна етика"* [355]. Тобто, складається таке враження, що все у галузі інформатизації, інформаційних відносин та технологій зводиться до комп'ютера, який, насправді є лише технічним засобом обробки даних, дітищем інформаційних технологій. Мабуть, це спроба законодавця (знов-таки, не без участі "технарів") знайти кореневий, базовий термін, який би об'єднав усі поняття, пов'язані з інформаційною сферою. Але це, на нашу думку, неможливо, навіть якщо припустити, що, саме комп'ютер всьому голова.

Наприклад, якщо вірити першій "Юридичній енциклопедії" незалежної України, в нашій країні існує "комп'ютерне право", як *"... комплексна галузь права, яка регулює суспільні відносини у сфері інформатики, створення і використання електронно-обчислювальних машин (ЕОМ), засобів і продуктів електронного програмування. У значенні "комп'ютерне право" вживаються також термінологічні конструкції, зокрема "електронне право", "кібернетичне право" ("правова кібернетика"). Комп'ютерне право є складним правовим утворенням і в умовах зростання темпів інформатизації та комп'ютеризації суспільства, розвитку науково-технічного прогресу перебуває у стадії становлення. Предметом комп'ютерного права є правове регулювання інформаційних відносин у частині, пов'язаній зі створенням і використанням ЕОМ, комп'ютерних технологій, автоматизованих систем управління (АСУ), машинної інформації тощо"* [855, 198].

У наведеному визначенні, крім термінологічної ентропії, до якої веде зловживання термінами, пов'язаними з комп'ютером, на наш погляд, існує ціла низка принципових недоліків. По-перше, на підставі наведеного визначення інформаційного права в Україні не існує, воно навіть не згадується серед термінологічних конструкцій, що вживаються у значенні *"комп'ютерне право"*. З лінгвістичної точки зору, термін *"комп'ютерне право"* є лише калькою англійського *"Computer Law"*. Щодо інформаційного права, то сьогодні науковою громадськістю України його існування вже визнано.

На наш погляд, ця словосполука первинно постає у кумедній оксюморона, коли поєднують протилежні за змістом поняття — "гарячий сніг" і т. ін. Можна зрозуміти апріорі, що комп'ютери, будучи неживими істотами, мають якесь регламентоване юридичне право на щось.

Далі автори стверджують, що *"комп'ютерне право — комплексна галузь права, яка регулює суспільні відносини у сфері інформатики"*. Але ж інформатика сьогодні, це — *"... наукова діяльність, що вивчає інформаційні структури і процеси збирання (набуття, придбання), відображення, реєстрації, накопичення, збереження і поширення (розповсюдження, реалізацію) інформації за допомогою ЕОМ"* [205, 79], не є галуззю права та не охоплює процеси правового регулювання сфери *"... інформаційних відносин у частині, пов'язаній зі створенням і використанням ЕОМ, комп'ютерних технологій, автоматизованих систем управління (АСУ), машинної інформації..."*, що саме і є (згідно з визначенням) предметом комп'ютерного, тобто інформаційного права.

Автоматизовані систем управління (АСУ) та процес створення електронно-обчислювальних машин (ЕОМ) є саме складовими інформаційними технологіями, а словосполука "комп'ютерні технології", яка є синонімічною "інформаційним технологіям", останнім часом практично не вживається, тобто цей термін вже морально застарів. Викликає певний сумнів й вираз "електронне програмування", зовсім не відомий нам, навіть з технічної термінології.

Далі за текстом зазначається: *"... у значенні "комп'ютерне право" вживаються також термінологічні конструкції, зокрема "електронне право", "кібернетичне право" ("правова кібернетика")"*. З уточненням, що "комп'ютерне право" автори розглядають як *"... галузь права, яка регулює суспільні відносини..."* в інформаційній сфері (а це впливає з наведених далі по тексту ознак), на наш погляд, треба було згадати "інформаційне право" хоча б за синонімію усіх перелічених терміносполук та категорію, якими останнім часом широко оперують науковці в цій галузі. Не згадується чомусь інформаційне право й у визначенні інформаційного законодавства [854, 79].

Проте чомусь згадується "правова кібернетика" (тобто, у сучасному її розумінні, "правова інформатика") та навіть далі окремо наводиться визначення саме "правової інформатики", в якому цей науковий напрям розглядається як *"... комплексна галузь науки і навчальна дисципліна в юридичних вузах, що вивчає структуру, зміст і загальні властивості інформації правової та закономірності юридично-інформаційних процесів"* [856, 37]. Далі дається визначення предмета право-

вої інформатики, яке зовсім не співпадає з предметом комп'ютерного права, (тобто, інформаційного).

І, нарешті, останнім часом наявні позиції науковців, за якими процес інформатизації (протогенез інформатизації) поділяється на відповідні періоди, які умовно можливо поділити на електронізацію, комп'ютеризацію, медіатизацію і, нарешті, інтелектуалізацію [177, 36—39] (інформаціологізацію. — К.І.). За такою класифікацією Україна сьогодні знаходиться у стадії переходу від етапу комп'ютеризації до етапу медіатизації з слабкими проявами етапу інтелектуалізації. На підставі цього теза про *"... зростання темпів інформатизації та комп'ютеризації суспільства..."* також, на наш погляд, є некоректною.

Ще одним яскравим прикладом зловживання авторитетом комп'ютера є недоречне використання словосполучення *"комп'ютерна злочинність"*, яка також набула останнім часом дуже широкого поширення. Сьогодні категорію правопорушень, що вчинюються з використанням інформаційних технологій, іменують по-різному — *"комп'ютерна злочинність"*, *"кіберзлочинність"*, *"злочинність у сфері високих технологій"*, *"e-злочини"* і т. ін. Відповідно, пов'язану із нею сукупність дій позначають як *"комп'ютерні злочини"*, *"кіберзлочини"*, *"злочини у сфері високих технологій"* і т. ін.

Насправді, у нашій країні поняття *"комп'ютерна злочинність"* та інші наведені словосполучення сьогодні існують лише як дефініції — спроба визначення терміна. З одного боку, вживання наведених понять на побутовому рівні обумовлене, мабуть, використанням дослівного перекладу іншомовних сполук (калька), що не є чимось небезпечним у разі відсутності визначення таких понять у вітчизняній науці. Щоправда, це надає їм загадкового, екзотичного забарвлення, але лише для пересічних громадян, а не українського наукового мовного арсеналу. З іншого боку, з урахуванням лексико-семантичної специфіки наукового стилю ділового мовлення деяких країн світу (наприклад, тяжіння американського варіанту англійської мови до скорочень), ми вважаємо, що пряме їх використання, і тим більш у вітчизняній галузевій юридичній терміносистемі, як мінімум, невіправдано і недоречно, а, як максимум, — неприпустимо.

Така позиція обумовлена тим, що виникаюча при цьому термінологічна ентропія спричиняє не тільки суттєву значеннєву плутанину, а й розбіжності в правовому тлумаченні даних дефініцій. Сьогодні визначення категорій, що розглядаються, не тільки відсутні на рівні наукових знань, а й не має правового закріплення як такого.

Інша справа, наприклад у Німеччині, Швейцарії "комп'ютерна злочинність" (computer crime) має правове визначення та закріплення як кримінально-правова категорія. У законодавстві країн СНД така категорія як правова існує лише у кримінальному законодавстві Грузії [457]. У США при визначенні цього напрямку правопорушень в законодавстві вживається терміносполука "кіберзлочинність" (cyber crime). Що стосується категорії "злочини у сфері високих технологій", то це є дослівним перекладом, транслітерацією англійського словосполучення "crime hide touch", його "вдирництвом" у слов'янські мовні системи з боку англійської. Що ж до останнього, то у російській та українській мовах така термінологія вживається ЗМІ при зверненні до космічної або авіаційної проблематики. Дійшло до того, що в МВС України, мабуть за аналогією з правоохоронними органами Російської Федерації, не зважаючи на пропозиції вітчизняних науковців [177, 289–303], створено підрозділ "по боротьбі із злочинами у сфері високих технологій".

У тій же Юридичній енциклопедії "комп'ютерна злочинність" визначається як "... вид злочинності, пов'язаний з незаконним використанням сучасних інформаційних технологій і засобів комп'ютерної техніки" [854, 197]. Далі автори наводять правову основу боротьби із комп'ютерною злочинністю в Україні, до якої відносить Закон "Про захист інформації в автоматизованих системах" і введenu до Кримінального кодексу України у 1994 році ст. 198¹. Але у наведених правових нормах і навіть у пов'язаних з цим напрямом правового регулювання змінах та доповненнях до чинного законодавства України, що були прийняті останнім часом, "комп'ютерна злочинність" не визначена як правова категорія і навіть не згадується. В них, дійсно, вводиться правова категорія "злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку", а також відповідальність за "незаконне втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку", "викрадення, привласнення, вимагання комп'ютерної інформації або заволодіння нею шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем", "порушення правил експлуатації автоматизованих електронно-обчислювальних систем" [54, розд. XVI], "порушення законодавства про захист інформації в системах" [10, ст. 11] і т. ін.

З наведених диспозицій легко помітити два, на наш погляд, дуже важливі нюанси, які суттєво впливають на аксіоматику правового регулювання сфери інформаційних відносин та на процес формування

інформаційного права. По-перше, у законодавстві йдеться про відповідальність за технологічні порушення, пов'язані з роботою електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку, програмного забезпечення і т. ін., тобто — про інформаційну сферу. Такі порушення можуть здійснюватися теж завдяки лише технологічним засобам, які в сукупності прийнято позначати як інформаційні технології. По-друге, — відповідальність в інформаційній сфері може виникати не лише за злочини, а й за адміністративні порушення і, нарешті, за проступки. Про це свідчить існуюча сьогодні класифікація та кваліфікація цієї категорії правопорушень [649; 250]. Таким чином, "комп'ютерна злочинність" є лише частиною правопорушень у сфері інформаційних відносин, хоча, як правило, це визначення має на увазі сукупність усіх правопорушень (злочинів, адміністративних порушень, проступків) в цій сфері, що зайвий раз доводить недоцільність вживання такого терміна.

Саме тому логічним представляється визнати, що категорію правопорушень, яка наявна у сфері суспільних інформаційних відносин, треба позначати як *"правопорушення, що вчинюються з використанням інформаційних технологій"*. Ми згодні з тим, що таке позначення є не дуже зручним для вживання у загальноприйнятій мові, тому визнаємо за можливе коротке позначення використовуваних термінів *"інформаційні правопорушення"* чи *"інформаційні делікти"*, тим більше, що предметом цієї категорії правопорушень є інформація та пов'язані з нею технології її обробки — інформаційні технології.

Власне, саме інформація може виступати родовою ознакою понять інформаційного права та правової інформатики.

Отже, можливим стає дати визначення, яке, на нашу думку, може претендувати на енциклопедичне. *Інформаційні правопорушення (правопорушення, що вчинюються з використанням інформаційних технологій) — це сукупність передбачених чинним законодавством суспільно небезпечних діянь (дій чи бездіяльності), що посягають на право захисту від несанкціонованого поширення і використання інформації, негативних наслідків впливу інформації чи функціонування інформаційних технологій, а також — інші суспільно небезпечні діяння, пов'язані з порушенням права власності на інформацію та інформаційні технології, права власників або користувачів інформаційних технологій вчасно одержувати або розповсюджувати достовірну й повну інформацію.*

Предметом таких дій є інформаційні ресурси та інформаційні технології. Об'єктом — соціальні відносини щодо правового захисту майнових або суспільних інтересів держави, юридичних і фізичних осіб, а також — їх прав і свобод в інформаційній сфері.

Таким чином, з урахуванням розходжень у предметі та методі правового регулювання, у ступені "зрілості" окремих галузей законодавства і глибини наукових розробок, що постають за ними, мабуть, сьогодні нереально вимагати ліквідації термінологічної синонімії у всій системі чинного законодавства. *"Зрозуміло, досягти єдності вживання словникових ресурсів у всіх ланках законодавства — справа досить важка. Але саме це й повинно бути тим надзавданням, до вирішення якого повинен прагнути законодавець"* [772, 171]. Така вимога може слугувати лише програмною для подальшого розвитку національного законодавства на далеку перспективу. Стосовно інформаційного права сьогодні, у період його формування, на наш погляд, існує реальна можливість реалізації наведеного принципу.

Прагнення домогтися відносної однозначності інформаційно-правових термінів, тобто, — максимально зменшити синонімію та полісемію в терміносистемі інформаційного права і повністю позбутися її в межах інформаційного законодавства та суміжних терміносистем його джерел, позбавитися перенавантаження технократичною термінологією уявляється нам цілком здійсненним.

Дійсно, багато чого ще має бути зроблено в галузі вітчизняного інформаційного законодавства в частині його термінологічно-понятійного аналізу. Разом із впровадженням нових змістовних вирішень, що диктує час, потрібна відповідна "мовна ін'єкція", яка буде спроможна розчистити та оновити словниковий склад законодавчих актів у сфері інформаційних відносин, відшліфувати й довести до найвищих лінгвістичних кондицій кожне поняття, кожне слово, особливо якщо воно є терміном. Термінологічне забезпечення інформаційного законодавства — це не тільки ретельно продумана система термінів. Це одночасно й точне, логічно бездоганне, ясне для всіх їхнє визначення. Без змістовних, глибинних визначень терміни мертві, а право не спроможне виконати у повному обсязі покладені на нього функції. Комплексне вирішення зазначених проблем саме і є однією із основних задач мови правничої інформаціології — формування її аксіоматики.

Висновки по главі

Викладені методологічні основи правничої інформаціології базуються на фундаментальному принципі інформаціологічного підходу, на системному сполученні інтеграційного і диференційованого підходів до наукового дослідження. Структура правничої інформаціології представлена як система самостійних науково значимих систем, підсистем, які поєднуються на єдиній інформаційній основі та фундаментальному інформаціологічному підході пізнання.

Правові процеси, предмети і явища розглядаються правничою інформаціологією у взаєминах, у взаємозв'язку і у взаємодії із упредметненими та неупредметненими атрибутами матеріалізації та дематеріалізації.

Основне призначення правничої інформаціології — це:

- по-перше, інтегроване об'єднання всіх правових процесів, предметів і явищ, та результатів наукового дослідження в рамках однієї міждисциплінарної наукової системи на базі міжсистемного взаємозв'язку та міжнаукової взаємодії;

- по-друге, опис об'єктів дослідження і їхнього предметного представлення у вигляді різних типів і форм інформаційних ресурсів та інформаційних процесів;

- по-третє, розробка універсальної методології та засобів дослідження, мови дослідження і міжнаукових відносин;

- по-четверте, дослідження соціально-правових систем, об'єктів і явищ на новому якісно високому науковому рівні, на основі загальних універсальних законів інформаціології.

Запропоновані автором Основи правничої інформаціології є спробою реалізації пропозицій вчених юристів щодо інтеграції наукових знань про інформаційні процеси в юридичній науці та практиці, соціальному управлінні та їх місце в процесі інформатизації суспільства в єдиний напрям наукових досліджень юридичного циклу.

ГЛАВА V

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ*

Не може стояти осторонь від розвитку науково-методологічного забезпечення процесів інформатизації суспільства й навчально-методична складова національної інфраструктури — процес підготовки сучасного фахівця. Роль системи освіти у вирішенні цієї проблеми загальновідома і не вимагає додаткових аргументів. Необхідно лише підкреслити суттєве зростання цієї ролі на сучасному "переломному" етапі розвитку суспільства, коли здійснюється перехід від індустріального етапу розвитку цивілізації до нового, постіндустріального — інформаційного суспільства. Свідченням слушності такого прогнозу, як неодноразово наголошувалося нами вище, є бурхливий розвиток інформаційних технологій та їх проникнення практично в усі сфери соціальної активності людей, у тому числі правничу. У цих умовах винятково важливим бачиться впровадження в систему освіти нових принципів вивчення "наук інформаційного циклу", що забезпечить формування у людей нових сучасних уявлень про роль інформаційних ресурсів та інформаціологічних процесів у природі і суспільстві. При цьому важливе місце має бути відведено загальним закономірностям процесу інформатизації, його впливу на економічні та соціальні структури, на роль і становище в суспільстві самої людини.

* Див.: *Беляков К.И., Березань А.В.* Методическое обеспечение компьютерной подготовки сотрудников органов внутренних дел // Технические средства и системы предупреждения и раскрытия преступлений: межвузовский сборник научных трудов. — К.: Украинская академия внутренних дел, 1993. — С. 158—160; *Беляков К.И., Попов Ю.В.* Компьютеризация освіти у дзеркалі кризової економіки // Новые информационные технологии обучения в учебных заведениях Украины: Материалы II-ой Украинской научно-методической конференции (21—23 сентября 1993). — Одесса: Мин. образования Украины, 1994. — С. 84—85; *Беляков К.И.* Інформаційна підготовка як невід'ємна частина процесу підготовки сучасного фахівця // Проблема гуманітаризації, гуманізації освіти та впровадження новітніх педагогічних технологій в навчальних закладах МВС України. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції 22 листопада 2002 р., м. Запоріжжя. — Запоріжжя: Юридичний ін-т МВС України, 2002. — С. 21—31; *Беляков К.И.* Методологічні питання інформаційної підготовки сучасного фахівця // Вісник Національного університету внутрішніх справ. — Х., 2002. — № 19. — С. 151—159; *Беляков К.И.* Інформатизація: проблеми науково-методологічного та навчально-методичного забезпечення // Держава і право. — К., 2004. — № 25. — С. 223—229; *Беляков К.И.* Правовая информатика — основа информационной подготовки в ведомственных учебных заведениях правоохранительных органов // Проблемы предотвращения и борьбы с преступностью среди несовершеннолетних, торговлей людьми и нелегальной миграцией. — Кишинев: М-во внутренних дел Республики Молдова, Акад. "Стефана чел Маре", 2004. — С. 311—319.

5.1. Методичні питання інформаційної підготовки сучасного спеціаліста

Перспективна система освіти повинна формуватися на основі синтезу новітніх знань як в галузі природничих наук (у тому числі — інформатики), так і в галузі гуманітарних наук (у тому числі — філософії, соціології, психології, права і соціального управління).

У цьому зв'язку, на наш погляд, особливої уваги заслуговує одна з принципово важливих і конструктивних ідей в галузі стратегії подальшого розвитку сучасної системи освіти, вперше запропонована російським філософом, академіком О.Д. Урсулом [770], — *ідея випереджальної освіти*. Вона є логічним наслідком філософського висновку про необхідність випередження буття свідомістю в період переходу суспільства на модель стійкого розвитку і керованого формування ноосферної цивілізації [769]. Суть цієї ідеї полягає в тому, щоб забезпечити випереджальний характер розвитку системи освіти на фоні інших факторів, що обумовлюють соціально-економічний і культурний розвиток суспільства.

Сьогодні ідея О.Д. Урсула одержала подальший розвиток у *Концепції випереджальної освіти у сфері викладання інформатики*, розробленої російськими вченими на чолі з доктором технічних наук, професором, заступником директора Інституту проблем інформатики Російської академії наук АН К.К. Коліним [442; 443; 444; 445; 447; 448; 630].

Концепція була покладена в основу Національної доповіді Росії на II Міжнародному конгресі ЮНЕСКО "Освіта та інформатика" [630] і стала основою національної доктрини Росії в галузі освіти. Проблема полягає лише в тому, щоб необхідність надання випереджального характеру системи освіти, як прояв об'єктивної закономірності сучасного етапу розвитку цивілізації, була б вчасно усвідомлена не тільки вченими і фахівцями в галузі освіти, а і державними та політичними діячами України. Адже саме від їхньої позиції і практичної діяльності багато в чому залежить реальне втілення цієї важливої ідеї в соціальну практику.

Основні ідеї запропонованої концепції спробуємо викласти в ряді принципів, що формулюють наступні вимоги до перспективної системи випереджальної освіти з погляду інформаціологізму.

1. Формування у людей нової свідомості глобального типу, що, впливаючи з ідей академіка О.Д. Урсула, можна було б назвати інформаціологічною (ноосферною) свідомістю. Зміст її полягає в усвідомленні людиною своєї нерозривної єдності з природою та особ-

ливої ролі в ній, високій відповідальності за сьогоднішнє і майбутнє планети. Зростаюча технологічна могутність людства повинна стати не руйнівною, а творчою силою. Розум та воля людини повинні бути спрямовані на гармонічний спільний розвиток суспільства і природи. Саме такий тип свідомості, екологічні знання і високий моральний рівень можуть забезпечити подолання глобальної кризи цивілізації та її подальший безпечний і сталий розвиток.

2. Формування науково обґрунтованих уявлень про основні закономірності розвитку природи і суспільства, а також особливої ролі інформаціологічних процесів у прояві цих закономірностей в різних сферах навколишнього світу: у природній, соціальній, технічній, а також інших штучно створених самою людиною сферах. Тому основним фундаментом перспективної системи випереджальної освіти має стати її тісний зв'язок з фундаментальною наукою.

3. Вивчення закономірностей становлення нового постіндустріального інформаційного суспільства, а також тих нових проблем, з якими в цьому суспільстві доведеться мати справу людині, і з якими вона вже починає стикатися у своєму повсякденному житті.

4. Формування у людей сучасних науково обґрунтованих уявлень про можливості, тенденції і перспективи подальшого технологічного розвитку суспільства, у першу чергу, — у галузі сучасних і перспективних інформаційних технологій. Оволодіння методологією і практичними навичками системного аналізу, виявлення сутності та аналіз інформаціологічних аспектів найбільш важливих соціально-економічних і науково-технічних проблем, вивчення методів їх вирішення на основі активізації інформаційних ресурсів і швидко зростаючих можливостей засобів інформаціології.

5. Формування в суспільстві нового перспективного напрямку розвитку культури — *інформаціологічної культури*. Ця культура повинна дати людині в інформаційному суспільстві не тільки інформаційну свободу, тобто гарантований доступ до усіх необхідних інформаціологічних ресурсів, забезпечити безпрецедентні можливості для комунікацій, але також і нові можливості для розвитку людини як особистості, для практичної реалізації нею своїх прав та свобод.

6. Формування у людей майбутньої нової якості — особистої інформаціологічної культури, що повинна бути заснована не тільки на знанні закономірностей інформаціологічних процесів у суспільстві, але і на розумінні своєї відповідальності за забезпечення принципів інформаційної безпеки інших членів суспільства. Саме тому в перспективній системі випереджальної освіти особлива увага повинна приділятися проблемам виховання у людей високого гуманізму і моральності.

Якщо говорити про *основні цілі та завдання перспективної системи випереджальної освіти*, то в порівнянні з існуючою традиційною системою вони повинні перетерпіти істотну трансформацію. Тепер головними завданнями системи освіти повинні стати не тільки передача новому поколінню вже накопиченої наукової та культурної спадщини минулих поколінь, а й підготовка його до трудової і суспільної діяльності, головним чином, таке формування свідомості і світогляду цього покоління, яке допомогло б йому адаптуватися у світі, що так швидко змінюється, зайняти гідне місце у новій цивілізації, яка вже **наближається**, — *ноосферній*.

Людам сучасної епохи все частіше доведеться приймати **відповідальні рішення** в умовах невизначеності і, можливо, у стресових ситуаціях. Причому для прийняття таких рішень вже недостатньо буде досвіду минулих поколінь. Тому дуже важливим є розвиток у людей здатності самостійно аналізувати ситуацію, спираючись на розуміння загальних закономірностей і тенденцій розвитку природних, економічних і соціальних — інформациологічних процесів, а також здатності прогнозувати можливі наслідки прийнятих рішень.

З розглянутих вище вимог логічно випливають висновки про те, що:

1) для їхньої реалізації існуюча система освіти, заснована, в основному, на концепції так званої "підтримуючої" освіти та орієнтована головним чином на те, щоб навчити людину раціональному використанню вже наявного досвіду минулих поколінь, повинна буде в найближчі роки перетерпіти радикальних змін. Ми стоїмо на порозі нової ери, в якій освіта повинна буде відігравати визначальну роль, як основний фактор зміни масової свідомості і світогляду людей на нові загальнолюдські цінності, моральні норми і життєві орієнтири. Влада має стати центральною фігурою наступаючої епохи, його головною зброєю повинні бути інформаційні ресурси і наукові знання, а основним інструментом — інформаціологічні технології;

2) вивчення інформаціології в цій системі повинне здійснюватися в більш широких масштабах і на істотно більш високому науково-методологічному рівні, у порівнянні з тим, як це здійснюється в сучасній системі.

Дійсно, сьогодні можна цілком обґрунтовано стверджувати, що інформаціологія — це один зі стратегічно важливих і перспективних напрямів росту світової науки, навколо якої уже формується новий комплекс наук про інформаційні ресурси. Тому уявляється винятково важливим і своєчасним сфокусувати увагу органів освіти, вчених і педагогів України та інших країн світу, а також засобів масової інфор-

мації на цьому феномені для того, щоб він знайшов своє адекватне відбиття в програмах, методиках і навчальних планах системи вищої та середньої освіти, а також у системі післядипломної підготовки і, у першу чергу, – викладачів.

Необхідно також відзначити, що інформаціологія, як комплексний напрямок наукових знань і навчальна дисципліна, має не тільки свою досить чітко обкреслену проблемну галузь, але і свій метод дослідження – інформаціологічний підхід. Використання цього методу дозволяє виявляти, аналізувати і розуміти багато нових властивостей і закономірностей інформаціологічних ресурсів та процесів у навколишньому природному і соціальному середовищі.

Крім того, інформаціологічна культура стає сьогодні невід'ємною частиною загальної культури суспільства, і саме в цьому ми бачимо прояв об'єктивних законів розвитку цивілізації.

У контексті розглянутих проблем, безумовно, заслуговує на увагу все ще дискусійне питання про найменування сучасного навчального курсу, який має не тільки навчально-методологічний, але і філолофсько-науковий характер, тому що він невід'ємно пов'язаний із сучасними уявленнями про зміст предмета інформаціології, як наукового знання, а як наслідок, про зміст навчальної дисципліни, що відповідає їй.

Як зазначалося вище, у США, Канаді та у деяких інших країнах сьогодні досить поширений термін "*computer science*" (комп'ютерна наука). Саме цей термін використовується для найменування як напряму наукових досліджень, так і навчальної дисципліни, які вивчають процеси обробки, збереження і передачі інформації за допомогою інформаційних технологій. Це підкреслює "комп'ютерну орієнтацію" їх предметної галузі, в якій значне місце займають питання технічної сутності комп'ютерних систем, їх програмного забезпечення, методів проектування та організації функціонування.

Що ж стосується країн СНД і Західної Європи, то тут більш поширений термін французького походження "*informatique*" (інформатика), який походить від двох інших французьких термінів – "*information*" (інформація) та "*automatique*" (автоматика).

На наш погляд при розгляді цього питання треба відштовхуватися від класичного вчення Вінера про існування трьох видів систем – біологічних, технічних і соціальних. На підставі саме цієї класифікації бачиться можливим підкреслити соціальний характер сучасного розуміння інформаціології, як комплексу наукових знань, що вивчає інформаціологічну сутність цілеспрямованих систем соціальної природи, та виділити відповідну їй навчальну дисципліну – "соціальну

інформаціологію". Саме цей термін, мабуть, найбільш вдалий для зазначення розглянутого наукового знання і навчальної дисципліни, тому що він у більшій мірі відображає зростаючу інформаціологічну орієнтацію предметної галузі.

Однак при позначенні навчальної дисципліни, необхідно враховувати структуру досліджень у галузі "соціальної інформаціології", як комплексу наукових знань, а також поділ на її галузеві напрями, які відповідають сферам суспільної діяльності. У свою чергу виникає необхідність введення навчальної дисципліни "правнича інформаціологія" у процес підготовки юридичних і управлінських кадрів.

У цьому зв'язку очевидно, що зміни повинні бути внесені не тільки до змісту курсів вивчення інформатики і суміжних з нею технічних дисциплін (обчислювальної техніки, кібернетики), але також і до змісту курсів ряду гуманітарних дисциплін, таких як філософія, економіка, соціологія, психологія, а також управлінських і правових дисциплін.

Такі зміни повинні, насамперед, містити знання про:

- філософські основи інформаціології;
- інформаційне суспільство, інформаціологічні ресурси та його інформаціологічний потенціал;
- місце людини в інформаційному суспільстві;
- значення інформаційних ресурсів в процесах пізнання;
- проблеми правового регулювання сфери суспільних інформаційних відносин;
- основи інформаціологічного моделювання та загальної теорії інформаціологізму;
- інтелектуальні інформаційно-телекомунікаційні системи та системи підтримки прийняття рішень;
- основи комп'ютерної семантики;
- програмно-технічні засоби інформатизації;
- засоби інформаційно-аналітичного забезпечення;
- базові і прикладні інформаційні технології.

Таким чином, ми бачимо, що проблема реформування національної системи освіти у зв'язку з загостренням процесів інформатизації суспільства є досить актуальною. Однак результати аналізу процесу організації реформування розглянутої сфери в нашій країні досить не оптимістичні. Мабуть саме такий стан справ і обумовив вимоги Президента України щодо вживання термінових заходів не тільки в галузі інформатизації країни в цілому, але й реформування напряму інформаційної підготовки національних кадрів, а саме вимоги розроб-

ки типової навчальної програми для середніх і вищих навчальних закладів по дисципліні "Інформаційна культура" та вжиття заходів щодо підготовки і перепідготовки фахівців у сфері інформаційної безпеки [47].

Хотілося б особливо зупинитися на назві запропонованої в Указі навчальної дисципліни, обґрунтованість якої у автора викликає як мінімум сумнів.

На думку деяких вчених "Інформаційна культура" — це: 1) *новий тип спілкування*, що дає можливість вільного виходу особистості в інформаційне буття; 2) *вільний вихід та доступ до інформаційного буття* на всіх рівнях, від глобального до локального, оскільки внутрішньонаціональний, внутрішньодержавний тип інформаційного буття, так само неспроможний, як і національна наука; 3) *новий тип мислення*, що формується в результаті звільнення людини від рутинної інтелектуальної роботи. Серед рис, що визначають його, вже сьогодні яскраво виявляється орієнтація останнього на саморозвиток і самонавчання [560, 56].

Іншими словами, *інформаційна культура це здатність суспільства ефективно використовувати інформаційні ресурси і засоби інформаційних комунікацій, а також вміло застосовувати з цією метою передові досягнення в галузі розвитку засобів інформатизації — інформаційних технологій.*

Таким чином уявляється, що запропонований термін покликаний позначати новий тип спілкування, мислення, але ні як не наукове знання і тим більше навчальну дисципліну, що мають лише сформувати інформаційну культуру.

При цьому значимість і необхідність організаційних заходів, запропонованих зазначеним Указом і безліччю інших документів, не викликає у автора ніяких сумнівів. Однак необхідно усвідомлювати всі труднощі нашого часу, що негативно впливають не тільки на процеси інформатизації України, але і на стан національної системи освіти.

З одного боку, Україна — терпиме корпоративне суспільство, що знаходиться в процесі переходу від бідності постсоціалістичної держави до розвитої демократичної Європейської держави. Стратегія переходу України до високого рівня життя, який вимірюється звичайно за рівнем життя самих незаможних членів суспільства, зводиться сьогодні до переліку пріоритетних напрямів зарубіжних інвестицій. На жаль, "позичковий відсоток" випереджає темпи розвитку національного виробництва, а невиробничу сферу (освіта, культура, озброєння), поневолює і валить.

Саме таке економічне і політичне становище країни, на наш погляд, гальмує процеси інформатизації і реформування системи освіти, яка потребує чималих капіталовкладень з боку держави.

З іншого боку — низький рівень саме інформаційної культури (інформаційної підготовки) державних службовців та адміністративних працівників, у тому числі Міністерства освіти, обумовлює той факт, що організаційні заходи, які намічаються в даному напрямі, не проводяться на належному рівні. Прикладом цього може слугувати недостатнє розуміння важливості процесів, що відбуваються, пов'язаних з інформатизацією сучасного суспільства, при підготовці "Програми розвитку юридичної освіти на період до 2005 року" [58], а як результат — зведення запланованих заходів до комп'ютеризації навчального процесу без належної на те підготовки не тільки учнів, але і викладачів.

5.2. Підготовка фахівців у сфері інформаційної безпеки: міжнародний досвід та стан в Україні*

Як зазначалося нами вище, однією з найважливіших соціальних проблем, обумовлених негативними факторами процесу інформатизації, є протидія правопорушенням у сфері суспільних інформаційних відносин. У науково-популярній літературі такі правопорушення одержали узагальнюючі, екзотичні визначення — "комп'ютерна злочинність", "кіберзлочинність", у зв'язку з чим ведуть розмови щодо процесу (діяльності) протидії такому виду правопорушень.

Відповідно до класифікації у системі обліку інформаційних правопорушень (Cybersnitch Voluntary Online Crime Reporting System) їх спектр є досить широким: від Інтернет-шахрайства до дитячої порнографії, включаючи такі потенційно небезпечні діяння, як електронне шпигунство та підготовка до терористичних актів [871].

При цьому останнім часом досить бурхливо розвивається нова галузь соціальної діяльності — захист інформації (або інформаційний захист) як різновид інформаційної діяльності.

Ми можемо відразу обумовити, що під діяльністю по захисту інформації варто розуміти напрям суспільно корисної інформаційної

* *Беляков К.І.* Протидія правопорушенням, що вчиняються з використанням інформаційних технологій: проблеми науково-методологічного та навчально-методичного забезпечення // *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. — К., 2003. — № 7. — С. 95–103; *Беляков К.І., Гавлюський В.Д.* Підготовка фахівців в сфері інформаційної безпеки: міжнародний досвід // *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. — К., 2005. — № 11. — С. 185–192; *Беляков К.І., Гавлюський В.Д.* Підготовка фахівців в сфері інформаційної безпеки: стан в Україні // *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. — К., 2005. — № 12. — С. 170–181.

діяльності, основним завданням якої є попередження (профілактика) правопорушень у сфері суспільних інформаційних відносин (інформаційних правопорушень), тобто, забезпечення інформаційної безпеки (модне, і, на наш погляд, вдале для скорочення у тексті, визначення — ІТ-безпека. — К.І.). Якщо говорити про боротьбу з "комп'ютерною злочинністю" (тобто, про боротьбу зі злочинами в інформаційній сфері), то цей процес ми також розглядаємо як різновид (підвид) інформаційної діяльності, а також — складову діяльності щодо протидії інформаційним правопорушенням — тобто, як загрозу національним інтересам і національній безпеці України в інформаційній сфері [19, ст. 7], лише в межах діянь (бездіяльності), що підлягають кримінальному покаранню та регулюються кримінально-процесуальним законодавством. Інакше кажучи, категорія "інформаційна безпека" набагато ширше від галузі щодо інформаційного захисту й діяльності щодо боротьби з "комп'ютерними" злочинами, включає їх як складову і є системоутворюючою категорією по відношенню до них.

Найбільш повну інформацію про стан ІТ-безпеки можна знайти на сайті Центру дослідження комп'ютерної злочинності [19], організованого вітчизняними вченими й практиками — фахівцями в інформаційній сфері. Незважаючи на позначену в назві Центру вузьку проблематику, на сайті обговорюються не тільки проблематика "комп'ютерної злочинності", а й захисту інформації та багато інших питань, що пов'язані з процесом впровадження інформаційних технологій у соціальну практику. Також широко обговорюється проблематика підготовки національних кадрів в інформаційній сфері: міжнародний досвід організації навчального процесу, реальний стан і недоліки, досягнення й пропозиції. Саме цьому аспекту інформаційного суспільства присвячено статті О. Белоусова, В. Голубева, Г. Маклакова, Є. Тітуніної, В. Поліванюка, О. Нехорошева і К. Гур'янова та ін. Аналізу стану справ у цій сфері в Росії присвячені статті Н. Дубової. Досвід організації підготовки фахівців у сфері боротьби з кіберзлочинністю для МВС Республіки Білорусь розглядається в статтях В. Бачило та В. Козлова.

Попередній аналіз міжнародного досвіду підготовки фахівців в галузі захисту інформації (ІТ-фахівці, на кшталт ІТ-безпеки) дозволив виділити домінуючі напрями та сконцентрувати увагу на розгляді існуючих підходів, здебільшого у США й Росії.

У США проблемі підготовки ІТ-фахівців для захисту національних інформаційних структур приділяється дуже серйозна увага. Важливо підкреслити, що при цьому акцент робиться на формування

суспільної уваги до проблеми ІТ-безпеки як елементу національної безпеки.

На особливу увагу заслуговує національна політика США в створенні спеціальних громадських організацій та адміністративних структур на міжвідомчому рівні. Так, в 1998 році було створено Національний центр захисту інфраструктури (NIPC), об'єднуючий представників органів державної влади, військових та інших зацікавлених структур, у тому числі й комерційних [19]. Урядом США, разом із промисловцями, створено Національний союз кібербезпеки, що успішно функціонує. Основне завдання Союзу — розробка підходів до проблеми безпеки в кіберпросторі, підвищення рівня освіти у сфері інформаційної безпеки, залучення суспільної уваги до проблеми кібертероризму [297]. Функції забезпечення підготовки ІТ-фахівців покладено на Міжнародну асоціацію фахівців з комп'ютерних досліджень (IACIS) [297].

Серед величезних комерційних структур, що спеціалізуються на підготовці ІТ-фахівців, відзначають такі компанії: Check Point Software Technologies, Cisco Systems, IBM Tivoli Systems Global Security Laboratory, Internet Security Systems, Microsoft, Network Associates, Prosoft Training. Com, Sun Microsystems, Symantec, а також навчальні центри: CERT, GIAC, CSI, Cisco Systems. До державних структур, що здійснюють підготовку ІТ-фахівців, належать такі: аспірантура NAVAL, агентство по захисту інформаційних систем (Defense Information Systems Agency (DISA)), коледж керування інформаційними ресурсами (Information Resource Management College) [869].

З метою удосконалення методів навчання в Міністерстві оборони США створено спеціальний підрозділ — *"Управління програмами по інформаційній безпеці"* (Information Assurance Program Office). Агентство національної безпеки (NSA) ще в 1999 році сформувало ряд центрів післядипломної освіти, а в 2000 році підключило до них 14 провідних університетів США. Одночасно Білий Дім у межах федеральної програми забезпечення безпеки інформаційних технологій (з бюджетом 25 млн. дол. США на рік), розпочав навчання урядових чиновників (до 10 тис. осіб) [357].

Однак, підготовка ІТ-фахівців у США в основному концентрується на технічних аспектах ІТ-захисту. Відзначається нестача підготовки фахівців-юристів у сфері розслідування комп'ютерних злочинів. На думку американських фахівців [699], для успішної боротьби з кіберзлочинністю необхідно, щоб, з одного боку, поліцейські академії включали питання розслідування комп'ютерних

злочинів до основного курсу розшукової роботи, з іншого, – до навчальних планів підготовки ІТ-фахівців повинні бути включені розділи, що стосуються профілактики комп'ютерних злочинів.

Таким чином, мережа підготовки фахівців цього профілю у США є розвиненою. Але навіть за таких масштабів, на думку експертів, відчувається їх брак. На сьогодні дефіцит становить майже 50 000 осіб [699].

Експерти також вважають, що транснаціональний характер проблеми державного забезпечення інформаційної безпеки вимагає консолідації та координації зусиль всіх країн у справі підготовки ІТ-фахівців. Саме тому одним з напрямів удосконалення системи підготовки фахівців у цій сфері в США бачиться створення міжнародних консорціумів. США виступили ініціаторами створення мережі міжнародних консорціумів з питань підготовки кадрів в галузі захисту інформації, найкрупнішими з яких є Міжнародний консорціум по сертифікації в галузі безпеки інформаційних систем (International Information Systems Security Certification Consortium, Inc.), що базується у Відні та Вірджинії, а також – Мережна академія Cisco [532].

Одним з підходів до вдосконалення організації процесу підготовки ІТ-фахівців у США є використання передових технологій навчання, а саме – широке впровадження дистанційного навчання (e-learning).

Порівняльний огляд технологій навчання в Російській Федерації, Канаді й США, проведений О. Абашкіним, демонструє стрімкий розвиток системи дистанційного навчання. Дійсно, за даними Official MBA Guide [532], у США та Канаді налічується понад 800 програм ділового адміністрування. При цьому вони розташовані по всій території Північної Америки. Загальний обіг ринку дистанційної освіти в США становить 4,5 млрд. дол., а до 2005 року планується збільшення до 11 млрд. дол. США [96].

В Росії питання підготовки кадрів з ІТ-безпеки в національному масштабі одержали розвиток у результаті прийняття в 1992 році міжвузівської науково-технічної програми "Методи та технічні засоби забезпечення безпеки інформації", розробленої за ініціативою Московського інженерно-фізичного інституту (МІФІ) творчим колективом фахівців з 15 великих вузів Росії.

З 2000 року в переліку спеціальностей вищої професійної освіти, розробленого Міністерства освіти Росії за напрямком "Інформаційна безпека" передбачено 6 спеціальностей, а саме: 075100 – "Криптографія"; 075200 – "Комп'ютерна безпека"; 075300 – "Організація й

технологія захисту інформації"; 075400 — "Комплексний захист об'єктів інформації"; 075500 — "Комплексне забезпечення інформаційної безпеки автоматизованих систем"; 075600 — "Інформаційна безпека телекомунікаційних систем" [689].

Сьогодні російський ринок навчальних закладів, що готують ІТ-фахівців, можна умовно поділити на дві складові: навчальні центри, для яких цей напрям є пріоритетним ("Інформзахист" [500], "Конфідента", *Domina Security* та ін.), та навчальні центри, що спеціалізуються на навчанні по всьому спектру напрямів у сфері інформаційних технологій (*Школа CNews*, АИС, "Фахівець", *Мережна академія "Ланіт"*, *Академія "АйТі"* та ін.). Досить докладний аналіз діяльності та організації навчального процесу в перерахованих структурах проведено у статтях Н. Дубової [336].

Першочерговим завданням сучасної освіти стає розробка новітніх методів навчально-виховної роботи, в яких гармонійно поєднувалися б освоєння інформаційних технологій, формування високих моральних якостей, вироблення імунітету до здійснення правопорушень — "інформаціологічна культура".

Цей нюанс у процесі виховання майбутніх "борців із комп'ютерною злочинністю" стає особливо актуальним, коли сьогодні "... досить вільно розповсюджуються друковані видання, де описуються технології здійснення комп'ютерних злочинів (як приклад наведемо журнали, що видаються в Росії — "Хакер" та "Спецхакер"), що мають величезну популярність серед молоді" [532].

Дійсно, сьогодні будь-який підліток може купити книгу, що навчає його елементарним прийомам атаки на інформаційні системи чи комп'ютери. За допомогою викладених там технологій, часом не усвідомлюючи можливих правових та інших наслідків, він стає реальною загрозою для ІТ-безпеки суспільства. Більше того, в Інтернеті представлено понад 30 тис. сайтів, що навчають "комп'ютерному злому", проводяться форуми, віртуальні конференції й семінари з обміну досвідом [199]. Таким чином, "комп'ютерні злочинці" активно працюють над підвищенням своєї кваліфікації, втягуючи до своїх лав захоптиву молодь та активно навчаючи її, як не дивно, легально. Потрібна ситуація підкреслює актуальність вирішення завдання щодо активної розробки ефективних технологій, засобів і методів проведення виховної роботи.

У зв'язку з цим однією із глобальних проблем є якісний добір кандидатів на навчання. У цьому процесі в Росії широко використовується метод тестування на професійну придатність. Такий метод з успіхом застосовується для добору абітурієнтів у військові на-

вчальні заклади, у заклади освіти Федеральної служби безпеки та МВС Росії. Досвід попереднього тестування абітурієнтів, що роблять свій професійний вибір, пов'язуючи його із ІТ-безпекою, заслуговує на пильну увагу у зв'язку з необхідністю наявності в абітурієнтів певних морально-етичних і професійних якостей.

У навчальних закладах Росії набувають широкого застосування інформаційні технології в процесі дистанційного тестування абітурієнтів. На особливу увагу заслуговує досвід по відбору в Академію ФАПСІ з використанням Інтернет-технологій [614]. Завдяки їх застосуванню виникає можливість дистанційної діагностики здатностей абітурієнта та прогнозування ступеню ймовірності його зарахування, визначення придатності до навчання за обраним фахом.

Дослідження, здійснені CNews Analytics, показали, що в Росії до найбільш популярних курсів в галузі інформаційної безпеки належать: *"Авторизовані курси від постачальників програмного забезпечення"* — близько 35% опитаних слухачів; *"Практика застосування спеціалізованих захисних коштів"* — більше 20%; *"Розслідування комп'ютерних інцидентів"* — більше 15%; *"Комплексні системи захисту"* — понад 15%; *"Аудит і консалтинг в галузі інформаційної безпеки"* — близько 10%.

Найбільш перспективними визнані такі навчальні програми: *"Безпека мережних операційних систем"* — близько 24% опитаних слухачів; *"Технології виявлення атак"* — більше 20%; *"Застосування межмережевих екранів"* — понад 20%; *"Консалтинг"* та *"Аналіз ризиків"*, відповідно, — по 7%; *"Нормативно-правові основи в галузі інформаційної безпеки"*, *"Розслідування комп'ютерних інцидентів"*, *"Застосування РК"* — по 5%, відповідно; *"Безпека електронної пошти"* — близько 3% [614].

Становить певний інтерес ініціатива Томського державного університету, в якому, разом з юридичним інститутом, у межах спеціальності "Комп'ютерна безпека" відкрито спеціалізацію *"Розкриття й розслідування комп'ютерних злочинів"* [226]. У рамках цієї спеціалізації студенти додатково до базових і спеціальних дисциплін вивчають ряд спеціальних курсів, таких як: *"Математичні й програмні засоби вторгнення до комп'ютерних мереж та системи виявлення вторгнень"*, *"Хакерські атаки через Інтернет та методи їх відстеження"*, *"Методи злому банківських систем та криптографічні засоби захисту від них"*, *"Російське законодавство в галузі інформаційної безпеки"*, *"Законодавство провідних країн світу в галузі інформаційної безпеки"*.

Таким чином, аналіз досвіду США й Росії в галузі підготовки ІТ-фахівців дає можливість виділити ряд позитивних моментів, до яких можна віднести, зокрема в США:

- впровадження до навчального процесу сучасних педагогічних засобів та методів, оснований на досягненнях в галузі інформаційних технологій;

- наявність належної матеріально-технічної бази;

- пріоритет розробки та використання національних програмних продуктів захисту інформації;

- високий рівень гнучкості навчальних програм, обумовлений темпами розвитку інформаційних технологій;

- включення до навчальних планів дисциплін, що безпосередньо пов'язані з підвищенням "інформаційної культури";

- популяризація ідей і методів ІТ-безпеки як складової національної безпеки;

- широке використання міжнародних консорціумів.

Аналіз публікацій, представлених на сайтах провідних навчальних закладів Росії та програм підготовки ІТ-фахівців, дозволяє виділити *наступні позитивні особливості навчання:*

- наявність у навчальних закладах широкої номенклатури напрямків підготовки та перепідготовки ІТ-фахівців;

- акцент на впровадження спеціальних навчальних курсів з нормативно-правової бази захисту інформації;

- взаємозв'язок навчального процесу з науковими дослідженнями;

- спрямованість навчання на поглиблену теоретичну підготовку ІТ-фахівців з найбільш загальних аспектів безпеки поряд із акцентом на практичне застосування;

- орієнтація на вивчення конкретних програмно-технічних засобів і правил їх експлуатації;

- необхідний рівень матеріально-технічного забезпечення навчального процесу;

- забезпечення навчального процесу педагогічними кадрами вищої кваліфікації;

- державний моніторинг якості підготовки фахівців із захисту інформації;

- розширення міжнародних зв'язків.

В Україні певною спробою комплексного підходу до питань організації інформаційної безпеки країни стали Концепція Національної безпеки України [65] та Концепція технічного захисту інформації в Україні. Основні принципи, і напрямки державної політики в цій сфері викладені в розробленому на їх основі Положенні про

технічний захист інформації в Україні [37], в якому визначені правові та організаційні принципи захисту інформації. Її охорона забезпечується державою відповідно до чинного законодавства. У цих програмних документах були окреслені головні проблеми захисту інформації, шляхи та засоби їх вирішення. Все це потребує професіоналізму кадрів, що, у свою чергу, передбачає створення відповідної системи підготовки фахівців у цій галузі.

У наведених документах також вказувалося, що в якості однієї із загроз національній безпеці держави в науково-технічній сфері виступає *"... зниження рівня підготовки висококваліфікованих наукових та інженерно-технічних кадрів"* [65].

Тут, на наш погляд, буде доречно зробити певні зауваження. Згідно із дослідженнями експортної частини української ІТ-індустрії, що були здійснені наприкінці 2003 р. компанією Market-Visio на замовлення венчурної інвестиційної компанії "ТЕХІНВЕСТ", було опитано приблизно 70 компаній і бізнес-об'єднань. Згідно зі спеціалізованим інформаційно-аналітичним звітом, що було підготовлено за результатами дослідження, обсяг українського ринку експорту ІТ-послуг у 2003 р. становив 70 млн. дол. США; частка експорту в загальному обсязі ІТ-послуг складає приблизно 50%; в Україні працює близько 300 компаній, що займаються експортом комп'ютерного програмного забезпечення; ринок праці щорічно поповнюється 30 тис. випускників, які володіють знаннями у сфері ІТ-технологій; кількість фахівців українського ринку експорту ІТ-послуг і продуктів у 2003 р. оцінюється в 20–25 тис. осіб [376].

Таким чином, саме вищезазначені законодавчі акти визначили проблему захисту інформації. На наш погляд, такий організаційно-правовий крок з боку держави був необачним. По-перше, зі сфери протидії правопорушенням в інформаційній сфері (забезпечення інформаційної безпеки), що є категорією правовою [19, ст. 7], була відособлена окрема галузь — інформаційний захист. По-друге, — ця галузь набула "технократичного" характеру, що власне спостерігається й сьогодні. Саме ці моменти зіграли негативну роль у становленні державної системи інформаційної безпеки, відсунувши на задній план питання державного управління, організації, правового регулювання та, відповідно, підготовки кадрів, тобто — комплексний підхід до рішення вкрай актуальної проблеми.

Через відсутність чіткої державної стратегії на сьогодні в Україні система підготовки кадрів для інформаційної сфери в цілому, і, відповідно, фахівців з інформаційної безпеки (ІТ-фахівців) в умовах реально виниклого попиту практично відсутній. Має місце процес

створення лише елементів необхідної системи, що не завжди погоджені, а іноді суперечних за своїм змістом та ідеологією. Дійсно, на базі технічних вузів організовано підготовку фахівців в галузі захисту інформації, де навчальний процес проходить із акцентом на технічні й технологічні аспекти захисту інформації. У свою чергу, в юридичних навчальних закладах викладаються гуманітарні (організаційно-правові) аспекти сфери інформаційних відносин, у тому числі – інформаційної безпеки.

Необхідно визнати, що можливі заперечення в плані складності (або неможливості взагалі) підготовки "універсальних" фахівців настільки широкого профілю. Такі аргументи ґрунтуються також на різноплановому характері технічної та гуманітарної (наприклад, юридичної) освіти, складності організації навчального процесу, відсутності необхідної навчальної бази, професорсько-викладацького складу необхідного рівня кваліфікації й т. ін. Однак, всі перераховані проблеми, незважаючи на їх дійсно реальну складність, на наш погляд, розв'язувані. Адже сучасне покоління фахівців уже сьогодні має по дві, а то й по три освіти різних за змістом, не уявляє своєї професійної діяльності без комп'ютера та знання іноземних мов і т. ін. Нарешті, має місце практика організації діяльності навчальних закладів, що дають "подвійну" освіту. Якщо говорити про інформаційну сферу, то прикладом може слугувати факультет управління та інформатики Національного університету внутрішніх справ України, де по закінченню навчання слухачам видаються два дипломи державного зразка – юриста-правознавця та фахівця в галузі інформаційних технологій.

Тому сьогодні одним з першочергових завдань є належна організація процесу забезпечення національної системи інформаційної безпеки висококваліфікованими фахівцями з урахуванням певних особливостей даної сфери, а саме:

- інформаційна безпека – специфічна предметна галузь, що потребує комплексного підходу до процесу підготовки фахівців, тобто викладання різних розділів фундаментальних і прикладних знань як інженерних, так і гуманітарних дисциплін;

- система освіти в галузі інформаційної безпеки має забезпечувати відповідність рівня підготовки фахівців темпам розвитку науково-технічного прогресу та національного законодавства в сфері інформаційних відносин;

- загальну підготовку з питань інформаційної безпеки повинні мати всі суб'єкти інформаційної діяльності, а особливо керівний склад підприємств, установ, організацій;

- процес підготовки фахівців з захисту інформації всіх категорій повинен будуватися на єдиній методичній і правовій основі;
- система підготовки ІТ-фахівців потребує проведення обов'язкового моніторингу з боку держави.

До середини 90-х років підготовка фахівців з питань технічного захисту інформації вищими навчальними закладами України взагалі не проводилася. Початком історії створення національної системи підготовки кадрів у сфері інформаційної безпеки вважається підписання у 1995 році спільного наказу Державної служби України з питань технічного захисту інформації та Міністерства освіти України від 28.12.1995 № 66/358 *"Про співробітництво між Міністерством освіти України й Державною службою України з питань технічного захисту інформації"* [144, 57–69]. З цього моменту в навчальних закладах України почалася підготовка фахівців з наступними спеціальностями: 7.160101 – *"Захист інформації з обмеженим доступом й автоматизація її обробки (у комп'ютерних системах)"*; 7.160102 – *"Захист інформації з обмеженим доступом й автоматизація її обробки"*; 7.160103 – *"Системи захисту від несанкціонованого доступу"*; 7.160104 – *"Адміністративний менеджмент у системах захисту інформації з обмеженим доступом"*; 7.160105 – *"Захист інформації в комп'ютерних системах і мережах"*. Треба підкреслити, що перелік спеціальностей зберігся до наших днів і практично не змінювався. Хоча фахівці стверджують, що розроблено навчальну програму по сучасних інформаційних технологіях боротьби з комп'ютерною злочинністю і навіть модель фахівця для підготовки за напрямом 7.0915 – *"Комп'ютерна інженерія"* [293], щоправда автор не вказує, де і ким.

Перші публікації щодо методології підготовки фахівців із захисту інформації з'явилися тільки у 2000–2001 роках (Лазарев Г.П., Кльоцкін С.М., Горошко В.О. – 2000 р.; Богданов О.М., Додонов О.Г., Корнейко О.В., Мохор В.В., Хорошко В.О. – 2001 р.; Бондаренко М., Горбенко І., Мельникова О. – 2001 р.; Зіньковський Ю., Клименко В., 2001; Маклаков Г.Ю., Рижков Е.В. – 2001 р.).

Сьогодні підготовка ІТ-фахівців передбачена навчальними планами та програмами ведучих навчальних закладів країни – *Національним технічним університетом України (НТУУ) "КПІ", Київським міжнародним університетом цивільної авіації (КМУЦА), Харківським державним технічним університетом радіоелектроніки (колишнім – ХІРЕ), Державним університетом інформаційно-комунікаційних технологій (ДУІКТ).*

Особливо слід наголосити на діяльності останнього, де, у рамках реалізації Болонської декларації в системі вищої освіти, використовується прогресивна кредитно-модульна технологія організації навчального процесу.

Стан інформаційної безпеки визначається не тільки рівнем підготовки, а й перепідготовки (підвищення кваліфікації) фахівців у цій галузі. Це тим більше актуально, тому що перепідготовці підлягають, як правило, дорослі, сформовані люди, фахівці, що вже займають у суспільстві певне місце й лише потребують збільшення обсягів конкретних знань.

Цьому напрямку в нашій країні також приділяється певна увага. Ще в 1994 році на базі НТУУ "КПІ" був створений *"Науковий навчально-методичний центр підвищення кваліфікації фахівців в галузі технічного захисту інформації з обмеженим доступом"*, перейменованний пізніше у *"Спеціальні курси післядипломного утворення в області захисту інформації з обмеженим доступом"* [137, 34–37.]. Сьогодні ж підвищення кваліфікації за цим профілем організовано практично у всіх провідних технічних навчальних закладах країни. Підготовка фахівців у цій сфері проводиться й на комерційній основі.

Так, навчальний центр Софтлайн Інтернейшнл (м. Київ) [137] готує фахівців з досить широкого спектра інформаційних технологій. У навчальному процесі відбиваються різні аспекти захисту інформації. Так, наприклад, на перше півріччя 2005 року 34% навчального плану пов'язані з питаннями інформаційної безпеки. Щоправда, вартість курсів чимала й становить від 100 до 150 дол. США за 1 день занять, при тривалості 1–5 днів.

Заслугують на увагу й організовані у 2003 році на базі відкритого акціонерного товариства "Укртелеком" комерційні курси [137]. Необхідно визнати, що сьогодні ВАТ "Укртелеком", як національний оператор електрозв'язку фактично визначає та запроваджує в життя політику розвитку телекомунікаційних технологій в Україні.

Функції підвищення кваліфікації покладено на Головний навчальний центр ВАТ "Укртелеком" [137], що має розвинену мережу навчальних центрів по всій Україні та тісно співпрацює із *"Академія Cisco"* та компанією *Reichle & De-Massari AG (Швейцарія)*. Щорічно в центрі проходять підготовку більш ніж 8000 слухачів за двома категоріями навчання: за професійною програмою підвищення кваліфікації державних службовців (керівники й фахівці ВАТ "Укртелеком", службовці та керівники державних установ і організацій), а також на договірній основі (працівники інших організацій та фізичні особи). Передбачено дві форми навчання: стаціонарну (навчання слухачів

проводиться з відривом від виробництва на термін від 1 до 4 тижнів, залежно від навчальної програми) та дистанційну (навчання, розраховане на персонал, який має доступ до корпоративної мережі ВАТ "Укртелеком"). Навчальний процес охоплює більш ніж 200 спеціальних навчальних курсів.

Однак, на думку ряду фахівців, організація навчального процесу в центрах "Укртелекома" має свої недоліки. Це, насамперед, недостатня увага до загального рівня вивчення інформаційних технологій і низький рівень підвищенням кваліфікації з питань захисту інформації. При цьому, як приклад, наводяться кваліфікаційні вимоги до курсу "Захист інформації в персональному комп'ютері", якими передбачені "... базові знання однієї з операційних систем MS Windows 98 або NT і комп'ютерних мереж на рівні користувача" [532].

Основним недоліком процесу підготовки фахівців у цій сфері можна назвати відсутність єдиної стратегії. Як окремі зауваження можна виділити недостатній рівень відбиття:

- соціально-політичних (гуманітарних) проблем — впливу інформаційних технологій на людину та суспільство, значимості інформаційного протистояння, тактики і стратегії інформаційної війни;
- організаційно-правових аспектів захисту інформації, кримінологічних і криміналістичних методик протидії правопорушенням в інформаційній сфері;
- психологічних аспектів як проявів злочинності в цій сфері, так і процесу протидії їй.

Крім того, відчутну негативну роль відіграє низький рівень професійного відбору кандидатів на навчання (у комерційних структурах він взагалі не проводиться), а також — ідейно-виховної роботи зі слухачами.

Відомо, що однією з найважливіших проблем навчального процесу є розробка методичних принципів проведення навчально-виховного процесу з метою підвищення його ефективності. Важливу роль при цьому відіграють сучасні методи проведення соціологічних та психологічних досліджень, що спрямовано на виявлення мотивації слухачів, у нашому випадку, — прихильності до здійснення протиправних дій в інформаційній сфері, визначення рівня правової підготовки, ставлення до негативних проявів у цілому та в інформаційній сфері зокрема. Викликають певний інтерес й істинні мотиви вибору спеціальності та навчального закладу.

У зв'язку з цим ініціативною групою викладачів було проведено дослідження слухачів філії Головного навчального центру ВАТ "Укртелеком" "Кабінет інформаційно-комунікаційних технологій" у

м. Севастополі, що навчаються за фахами: "Комп'ютерні системи й мережі", "Інформаційні мережі зв'язку", "Телекомунікаційні системи та мережі", "Системи захисту від несанкціонованого доступу", "Захист інформації в комп'ютерних системах і мережах" [529]. З етичних міркувань студентські групи не вказуються. Тестування здійснювалося анонімно серед студентів 1–4 курсів очного й заочного відділень (125 осіб) у віці від 17 до 40 років з різним стажем роботи. Вірогідність результатів психологічного тестування респондентів оцінювали за допомогою обчислення надійності та валідності тесту. Для оцінки рівня знайомства з нормативними документами по захисту інформації використовували метод контент-аналізу.

Поряд із загальними питаннями (вік, стаж роботи й т. ін.), тести містили питання, що дозволяють з'ясувати відношення респондентів до матеріалів в Інтернеті та спеціальній літературі, щодо питань "злому" засобів захисту інформації, до "хакерів"; наявність бажання та правдиві мотиви вивчення технологій здійснення комп'ютерних злочинів, рівень знання нормативно-правової бази у сфері інформаційних відносин.

Опитування студентів щодо ставлення до поняття "хакер" показало, що в середньому лише 37% опитуваних вважають такі дії злочинними. Для студентів спеціальностей, пов'язаних із захистом інформації, хакер — гідний наслідування, борець за справедливість, фахівець найвищої кваліфікації.

Аналіз рівня знань нормативно-правової бази у сфері інформаційних відносин показав, що стосовно настання юридичної відповідальності за здійснення "комп'ютерних злочинів" мало хто знає. Винятком стали студенти 3-го курсу очного відділення, що навчаються за фахом "Системи захисту від несанкціонованого доступу", 93% яких знають про XVI розділ Кримінального кодексу України. При цьому з'ясувалося, що на другому курсі їм викладалася дисципліна "Правові основи захисту інформації". Серед 120 студентів 3-го та 4-го курсів очного відділення за фахом "Комп'ютерні системи та мережі", де правова дисципліна згідно із навчальним планом викладається лише на 5 курсі, з нормами кримінальної відповідальності в цій сфері знайомі менш ніж 2%.

У процесі виявлення пріоритетів у вивченні спеціальних дисциплін по захисту інформації з'ясувалося, що 38% опитуваних вважають за необхідне використати знання технології "хакерських атак" для побудови ефективного захисту. Далі ще гірше, 17% студентів бажають вивчати методи здійснення комп'ютерних злочинів з метою заробітку на "зломі" захисту інформаційних систем, 13% — припускають мож-

лівість здійснення протиправних діянь, щоправда, якщо виникне потреба помститися кривдникові. Таким чином, напрошується висновок про те, що мотивом вибору навчального закладу багатьох зі студентів є одержання знань із метою свідомого використання отриманих знань для здійснення правопорушень в інформаційній сфері.

З метою уточнення технологій, якими хотіли б оволодіти студенти за період навчання, та з метою перевірки попередніх тривожних результатів опитування, було проведено додаткове тестування. В результаті 67% студентів очного відділення та 82% заочного виявили бажання вивчати технології "злому" комп'ютерних систем і мереж, зокрема, 22% та 36% студентів очного і заочного відділень, відповідно, — технології "злому" банківських систем.

Висновки авторів тестування: *"Результати опитування можуть свідчити про формування прихованої (латентної) злочинності в галузі інформаційних технологій"*. Виникає законне питання: *"Кого ми власне готуємо, фахівців із захисту інформації чи потенційних комп'ютерних злочинців?"* [529].

На наш погляд, подібний висновок викликає певний сумнів. Адже, дійсно, для того щоб протидіяти злочину, або розслідувати його на високому професійному рівні, необхідно досконально вивчити всі методи та засоби його здійснення (у нашому разі більше пасує термін "технології"), психологію злочинця і т. ін. Образно висловлюючись, ІТ-фахівець — це той самий "хакер" тільки з високими морально-етичними життєвими нормами, який виконує суспільно корисні функції. Серед співробітників правоохоронних органів, як ми знаємо, теж можна зустріти "латентних злочинців". Однак, узагальнювати не слід. Інша справа, що проблема виховання високої "інформаційної культури" дійсно існує і актуальна саме в цій сфері.

Повертаючись до проведеного соціологічного дослідження, точніше до висновків його авторів, прокоментуємо деякі з них.

1) *"... зухвалість здійснення комп'ютерних правопорушень у молоді викликає замилювання, бажання самоствердитися, показати себе із кращого боку та привернути до себе увагу. Дійсно, часто хакери здійснюють зломи інформаційних мереж, щоб зробити враження на навколишнім. Серед інших факторів, що визначають здійснення інформаційних правопорушень, можна виділити — бажання заробити"*. Цей висновок вірний і зайвий раз підтверджує існуючі кримінологічні характеристики правопорушень у сфері інформаційних відносин.

2) *"... багато абітурієнтів, роблячи вибір спеціальності, пов'язаної із захистом інформації, переслідують корисливу мету — навчитися методам здійснення комп'ютерних злочинів"*. Щодо "корисливої мети —

навчитися", здається, що у світлі попередніх зауважень інакше й бути не може. Інша справа, навіщо? А це вже залежить від виховання та поглядів людини.

3) "... переважна більшість студентів, що навчаються за фахами, пов'язаними із обчислювальною технікою, дуже слабо знають нормативно-правові документи щодо захисту інформації, зокрема, вони практично не уявляють, яку відповідальність несе зловмисник за здійснення комп'ютерних злочинів". Здається, що в цьому винуваті не студенти, а навчальна програма чи викладачі, а, за великим рахунком, може й соціальне середовище взагалі.

Без сумніву можна погодитися з тезою про те, що "... сьогоднішній підхід до організації комп'ютерного навчання та й виховання покоління, що підростає, має суттєві недоліки" [529]. Система освіти у сфері захисту інформації дійсно вимагає термінової розробки нових методів здійснення навчально-виховного процесу, які, у свою чергу, будуть потужним засобом попередження та профілактики правопорушень в інформаційній сфері. Як би наївно не лунали пропозиції щодо символічної клятви фахівця з інформаційної безпеки (на зразок "Клятви Гіппократа") і Кодексу комп'ютерної етики [529], ідея виховного моменту у справі формування фахівця в цій специфічній галузі заслуговує на максимальну увагу та підтримку. Але ефективна реалізація виховного напрямку навчальної діяльності, як саме й навчально-методичного, можлива лише за умови належної організації всієї системи підготовки кадрів.

Таким чином, система підготовки національних кадрів для роботи у сфері інформаційного захисту ще є далекою від досконалості. Проблеми її оптимізації та подальшого вдосконалення, як ми бачимо, є комплексними і багатоплановими. Серед них можна умовно виділити *три блоки: виховний, адміністративний і лише потім учбово-методичний.*

Удосконалення процесу навчання в учбово-методичному плані передбачає формування інформаційної культури на базі збільшення знань в галузі права та соціального управління, корегування в цьому зв'язку існуючих навчальних програм та планів, і, нарешті, — розробки та введення нових навчальних дисциплін.

Однак, найбільше значення в процесі підготовки ІТ-фахівців, на наш погляд, має *формування високих моральних якостей.* Практика показує, що недостатня увага до людського фактору, особливо у сфері інформаційних правопорушень, як правило, являє собою більш значну загрозу, ніж використання новітніх технологічних засобів. Незважаючи на постійне вдосконалення спеціальних технологій щодо

захисту інформації, люди лишаються найбільш слабкою ланкою в людино-машинних системах, одним із найімовірніших джерел витоку інформації.

Можна погодитися з авторами, які стверджують, що проблему людського фактору тут доцільно вирішувати у двох напрямках: *удосконалення технології професійного відбору (у тому числі на базі інформаційних технологій) та оптимізації виховної роботи в процесі навчання* [529].

У профільних навчальних закладах доцільно створювати спеціальні підрозділи (лабораторії, групи, служби і т. ін.), основним завданням яких було б вивчення мотивації абітурієнтів і студентів до здійснення протиправних дій у цілому та інформаційній сфері зокрема, з метою вироблення рекомендацій для коректування навчально-виховної роботи серед слухачів. У цьому сенсі заслуговує на найпильнішу увагу досвід ряду російських навчальних закладів, що розглядався нами вище.

Здається, що з урахуванням специфіки галузі, пов'язаної із державною безпекою, у тому числі з боку держави, необхідно здійснювати постійний моніторинг з метою підняття рівня контролю над діяльністю навчальних закладів, діючих на комерційній основі. Одним зі шляхів є сертифікація навчальних закладів, навчальних програм на підставі нормативно-правової бази щодо акредитації. Однак, життя показало, що для комерційних структур реально ці документи не працюють.

Крім того, якщо з політикою підготовки фахівців з інформаційної безпеки ситуація склалася відносно вдало, то у процесі перепідготовки існують проблеми. Мається на увазі кадрова політика процесу підвищення кваліфікації. Сьогодні однією із проблем тут є низький рівень професійної підготовки керівників структурних підрозділів. Одним зі шляхів усунення даної проблеми є проведення атестації адміністративно-викладацького складу, який повинен мати обов'язкову спеціалізовану підготовку, практичні навички і педагогічний досвід.

У деяких юридичних навчальних закладах України готуються фахівці з розслідування комп'ютерних злочинів, із обов'язковим викладанням основ теорії захисту інформації. Провідним навчальним закладом у цьому напрямі в системі МВС є Донецький інститут внутрішніх справ ХНУВС [749], де сьогодні вже розроблені методологічні підходи до організації навчання співробітників МВС з розслідування злочинів у сфері інформаційних технологій [531, 121–133; 534, 109–110], а також організації оперативно-розшукової

роботи на основі інформаційних технологій [533, 342–355]. Наукові дослідження в цьому напрямі ведуться й в інших навчальних закладах та наукових установах МВС України [250]. Зрозуміло, що досконало вивчити технологічні питання інформаційної безпеки юристам, не маючи спеціальних технічних знань та освіти, практично неможливо. Саме тому одним з підходів організації ефективного протистояння правопорушенням в інформаційній сфері є залучення до цього процесу ІТ-фахівців як на тимчасовій, так і на постійній основі. В ідеалі, вирішення цієї проблеми бачиться у відкритті спеціалізації — *"Розкриття й розслідування комп'ютерних злочинів"* в одному з навчальних закладів України, наприклад, системи МВС.

Деякі автори вважають, що *"... поліцейські всіх країн відрізняються жорстокістю й недемократичністю, тому, якщо дати їм можливість активно втручатися в "он-лайнове" життя, наслідки для Інтернету можуть бути досить неприємними"* [514]. Наведене дійсно може статися і це показала практика, але за умови певної технологічної підготовки цьому можна запобігти.

Ми підтримуємо думки авторів про введення до навчальних планів підготовки ІТ-фахівців спеціальної дисципліни — *"Розслідування комп'ютерних інцидентів"* та *"Інформаційно-психологічна безпека інформаційних технологій"* питань методології ведення інформаційних операцій [530, 43–46; 529, 380–382].

Таким чином, незважаючи на актуальність процесу забезпечення інформаційної безпеки та протидії інформаційним правопорушенням, організація процесу підготовки та перепідготовки кадрів у даній сфері в Україні проводиться безсистемно і відверто не відповідає вимогам сучасності.

Але, не враховуючи песимістичних результатів дослідження, на наш погляд, можна виділити й позитивні моменти українського ринку підготовки фахівців в галузі інформаційної безпеки, а саме:

- наявність досить "потужних" центрів підготовки ІТ-фахівців в особі провідних державних технічних навчальних закладів країни, що визнані сьогодні не тільки в Україні, але й за кордоном;
- використання в навчальному процесі прогресивної кредитно-модульної технології організації навчального процесу;
- розширення міжнародних зв'язків із зарубіжними центрами підготовки фахівців.

Висновки по главі

Проблема реформування національної системи освіти, особливо юридичної, у зв'язку із загостренням процесів інформатизації суспільства є досить актуальною. Однак, результати аналізу процесу організації реформування цієї сфери в нашій країні ще не дуже оптимістичні. Мабуть, саме подібна ситуація і зумовила вимоги Президента України щодо вживання термінових заходів не тільки в галузі інформатизації країни загалом, але й реформування напряму інформаційної підготовки національних кадрів, а саме і розробку типової навчальної програми для середніх і вищих навчальних закладів з дисципліни "Інформаційна культура" та вжиття заходів щодо підготовки і перепідготовки фахівців у сфері інформаційної безпеки. Інформаційна культура, як складова інформаціологічного підходу, нині стає невід'ємною частиною загальної культури суспільства та людини, і саме в цьому вбачається виявлення об'єктивних законів розвитку цивілізації.

Проведений вище аналіз ролі інформаціологічних знань та інформаційних технологій на сучасному етапі розвитку суспільства дозволяє зробити наступні висновки:

1. Нові умови існування людства в XXI столітті вимагають нової стратегії розвитку країни і людства на основі знань і високо-ефективних технологій. Найважливішим стратегічним завданням для світового співтовариства при цьому є пріоритетний розвиток інформаційних технологій, які грають роль каталізатора науково-технічного та соціально-економічного розвитку суспільства.

2. Перехід на стратегію стійкого розвитку цивілізації, ґрунтованого на знаннях, вимагає нового розвитку науки — диференціації та послідувочої інтеграції наукових знань і високого рівня інтелектуалізації суспільства, без якого неможливо ефективне використання перспективних соціальних технологій.

3. Система освіти повинна розглядатися сьогодні як стратегічний фактор інтелектуалізації суспільства і мати випереджальний характер у порівнянні з іншими факторами його розвитку. Вона повинна містити в собі нову програму вивчення інформаціології як фундаментальної, комплексної галузі наукових знань, яка в останні роки швидко прогресує і в найближчому майбутньому займе центральне місце у в науці, стане науковою базою постіндустріального інформаційного суспільства.

4. З огляду на особливу важливість і актуальність підвищення наукового рівня програм вивчення інформаціології, доцільно розро-

бити програму реформування національної системи освіти, основною метою якої має стати формування перспективної модульної методики вивчення фундаментальних основ інформаціології, орієнтованої на використання в системі випереджальної освіти. Для формування такої програми в Україні є достатній науковий потенціал, а також дуже істотний науково-методичний заділ.

Пріоритетний розвиток інформаціології й інформаційних технологій, а також їх широке впровадження в соціальну практику і, насамперед — у сферу освіти, має стати головним напрямом державної політики в сфері науки та освіти, тому що сьогодні це є не тільки вирішальним фактором забезпечення добробуту держави і нації, але і найважливішою умовою процесу подальшого стійкого розвитку цивілізації.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У дослідженні здійснено комплексний аналіз проблем забезпечення процесу інформатизації України з акцентом на організаційні та правові заходи, структурні та функціональні особливості в умовах соціальної трансформації українського суспільства, а також формування новітніх міждисциплінарних науково-інституційних підходів, обумовлених процесами інтеграції та диференціації наукових знань.

Вивчення наявного досвіду побудови інформаційного суспільства, сучасних концепцій його побудови, передумов та типологій формування, прогностичного аналізу наслідків та перспектив процесу інформатизації і т. ін. (глава I), дозволяють дійти висновку про те, що зростання значимості інформаційної діяльності, формування відповідних суспільних відносин (так званих інформаційних відносин), перехід від індустріального до інформаційного суспільства, від енергетичних технологій до інформаційних є сьогодні характерними ознаками сучасного світового соціального прогресу.

В сучасній науковій думці проблеми забезпечення інформатизації, прийнято умовно поділяти на технічні (точніше, технологічні), організаційні (управлінські) та правові. Якщо комплекс питань технологічного забезпечення, з урахуванням сучасних темпів науково-технічного прогресу та розвитку інформаційних технологій, вирішується відносно успішно, то проблеми управління процесами інформатизації, організаційного та правового забезпечення їх потребують постійного ретельного вивчення, подальшого науково обґрунтованого удосконалення з урахуванням наявного міжнародного досвіду, специфіки інфраструктур, що історично склалися, а головне, національного законодавства і т. ін.

З погляду організаційної складової комплексного забезпечення процесу інформатизації України, особливого статусу набуває роль держави, оскільки еволюція усього суспільства взагалі та держави зокрема підпорядковується інформаційним закономірностям, а управління інформатизацією стає, власне кажучи, управлінням майбутнім. В свою чергу, це обумовлює необхідність виділення і фіксації в державному управлінні напрямку (інституту), який

позначається як державне управління в сфері суспільних інформаційних відносин.

Головною метою державного управління у сфері суспільних відносин є визначення та втілення в життя державної політики. В умовах становлення і розвитку процесів інформатизації країни (формування національних інформаційних ресурсів, їх поширення, споживання, збереження, створення надійної системи національної інформаційної безпеки і т. ін.) виникає категорія "державна інформаційна політика" як складова частина соціально-економічної політики держави, яка визначає основні завдання, цілі, напрями, принципи, форми і методи діяльності держави в інформаційній сфері. Саме інформаційна політика стає основним засобом вираження позиції держави і управління соціальними процесами під час переходу країни в іншу формацію — до інформаційного суспільства.

Держава формує та реалізує інформаційну політику, визначаючи при цьому міру, форми й засоби своєї участі в процесі інформатизації як на державному, так і на міжнародному рівнях, виходячи із власних інтересів і можливостей, створює адміністративні структури, які захищають її права й інтереси в інформаційній сфері. Основною функцією держави в процесі побудови інформаційного суспільства, з-поміж усього іншого, є зміна пріоритетів суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку за індустріальним сценарієм на постіндустріальний, звичайно, за умови правдивої оцінки поточних реалій розвитку та внутрішніх ресурсів.

На підставі вивчення існуючих у світі методик кількісної та якісної оцінки поточного стану розвитку інформаційного суспільства (п.п. 1.3), здійсненого в дослідженні комплексного аналізу, та наявних показників — індикаторів стану інформатизації в Україні (п. 1.6), можна констатувати той факт, що економічні і політичні кризи, які останнім часом спостерігаються в Україні, безумовно гальмують поступ нашої країни до рівня інформаційної держави. Саме тому в роботі не тільки критично визначається цілий ряд факторів, які створюють штучні перешкоди в процесі інформатизації, а й, в контексті, пропонуються конкретні організаційні заходи.

Серед чинників негативного впливу на процес інформатизації українського суспільства ми, перш за все, виділяємо недосконалу (неповну і застарілу) нормативно-правову базу. Саме цей фактор обумовлює необхідність дослідження стану правового забезпечення процесу інформатизації України, шляхів становлення та розвитку національного законодавства, що регулює сферу інформаційних відносин (інформаційного законодавства), напрямів удосконалення

методів та засобів юридичної науки і практики, проведеного у главі II.

На підставі аналізу теоретичних проблем становлення нових галузей права (п.п. 2.1), теоретико-методологічних основ інформаційного права (п.п. 2.2), а також розгляду окремих, проблемних питань законодавчого регулювання сфери інформаційних відносин — правовий захист прав та основних свобод людини, законодавче регулювання інформації з обмеженим доступом, забезпечення інформаційної безпеки, як складової національної безпеки України (п.п. 2.3), можна зробити висновок про необхідність реформування інформаційного законодавства України на рівні його систематизації, у зв'язку з чим пропонуються відповідні концептуальні засади кодифікації сфери інформаційних відносин.

Прямування людства до єдиного інформаційного суспільства, ефективне проведення пов'язаних з інформатизацією еволюційних процесів, потребують також якісної трансформації юридичної науки і практики, тобто удосконалення засобів та методів науково-інституційного забезпечення процесу інформатизації країни.

Перед сучасною юриспруденцією постають глобальні, двоєдині завдання, що полягають, по-перше, у створенні ефективної системи національного законодавства в сфері суспільних інформаційних відносин, по-друге — в інформатизації адміністративної та юридичної діяльності, проведенні правової інформатизації. З огляду на це важливе місце у зазначених процесах відіграють не тільки теоретико-методологічні засади та стратегія реформування вітчизняного інформаційного законодавства, а й формування та розвиток правової складової наукового забезпечення інформатизації країни, впровадження інформаційних технологій в правову та управлінську діяльність.

На сьогодні в юридичній науці сформувався два, на перший погляд, різні за своїми основами, напрями наукових знань — інформаційне право та правова інформатика. Мається на увазі, що інформаційне право сучасна наукова думка розглядає як суто юридичний напрям, міжгалузевий тубінститут права. Щодо правової інформатики, то цей напрям більшістю правознавців сприймається як галузь природознавства, технічна наука, основу якої складає інформатика. Але, зроблений в дослідженні аналіз процесу еволюції інформатики (п.п. 3.1) через призму інформаційної сутності права та соціального управління, шляхи їх удосконалення під час інформатизації, дозволяє зробити висновок про те, що інформатика так і залишається, за визначенням, наукою про інформаційно-обчислювальні системи і процеси, тобто, застосовуючи сучасну термінологію, дослідженнями

у сфері розробки та впровадження інформаційно-телекомунікаційних систем та технологій.

Відповідно, права інформатика сьогодні посідає місце наукових досліджень, де вирішуються завдання, пов'язані з автоматизацією юридичної діяльності, як прикладна наука, що вивчає проблеми збору, реєстрації, зберігання, сприйняття, обробки й використання соціально-правового інформаційного ресурсу.

Але, інтуїтивні пророкування науковців кінця ХХ ст. набувають нової актуальності саме сьогодні, в час необхідності інтеграції наукових знань, зумовленої темпами соціального розвитку, процесами інформатизації суспільства, рівнем сучасних інформаційних технологій, які є похідними науково-технічного процесу.

На підставі зазначеного робимо висновок про необхідність формування інноваційного наукового напрямку в юридичній науці — правничої (юридичної чи правової) інформаціології, основу якої складає інформаціологізм — наукова теорія, яка з'явилася в останні роки ХХ століття.

Словосполучення "правнича інформаціологія" вперше застосоване у цій роботі. В основі правничої (юридичної) діяльності, відповідно концептуальним поглядам інформаціології, лежить штучна інформація, яка характеризується як інформаційно-інтелектуальна, інформаційно-логічна модель природної інформації, як продукт інформаційно-логічних процесів та відносин. Вона формулюється як інформаційно-інтелектуальна, інформаційно-логічна модель природної інформації, як продукт інформаційно-логічних процесів та відносин, тобто знання. Тому "правнича інформаціологія" (чи "інформаціологія права") є "право + інформація + логіка", сфера додатку логіки, логічного мислення, логічних засобів (методологій, технологій) до правових предметів, процесів, явищ та знань.

Мабуть, відправним пунктом, базою правничої інформаціології має стати гіпотеза про те, що сучасні суспільно-правові відносини мають інформаційно-комунікативний характер, а будь-які відносини, у тому числі й інформаційні, здійснювалися, здійснюються і будуть здійснюватися як комунікація. Тому основним об'єктом уваги правничої інформаціології є інформаційно-комунікативні зв'язки в правничій діяльності та соціальному управлінні, тобто, як показано в п.п. 4.3.4, інформаційно-правова реальність.

Інформаціологічна теорія права в запропонованому дослідженні робить лише "перші кроки" як напрямок наукових досліджень не тільки в межах вітчизняної науки, а й наукових знань ХХІ століття. Тому, мабуть, як і для будь-якого наукового напрямку, на початковій

стадії розвитку можливо сьогодні говорити лише про основи правничої інформаціології (глава IV), як засіб і платформу для подальших досліджень, які сьогодні мають тенденції до зростання в міру їх диференціації, інтеграції, становлення та розвитку.

Вивчення сучасної парадигми розуміння "інформації", як ключового, системоутворюючого поняття правничої інформаціології, дозволило зробити висновок, що інформація постає, так би мовити, своєрідною проблемою "філософського каменя". Але ми впевнені, що ця категорія зовсім не є такою. Її визначення можливо надавати лише у межах конкретної галузі наукових знань чи суспільної діяльності, у яких ведеться дослідження. Розуміння цієї важливої філософської категорії залежить від багатьох чинників предметної галузі суспільних відносин, організації управління соціальними системи, характеру завдань, для яких воно вводиться, та безлічі інших критеріїв.

В праві будь-яке поняття та його визначення повинно набувати характеру монографічного опису. Особливо це відноситься до категорії "інформація", яка, як було показано, значно впливає на розуміння суміжних "інформаційних" понять, а звідси — на трактування та застосування деяких правових норм. При такому підході бачиться раціональним підтримати думку вчених про розробку семіотичної основи для побудови нової, внутрішньо несуперечливої системи взаємозалежних дефініцій, необхідної для створення так званого "юридичного тезаурусу".

Окремою, якби додатковою, але, на наш погляд, достатньо важливою проблемою ми вважаємо стан навчально-методичного забезпечення, як складової наукового забезпечення інформатизації України.

Методичні питання інформаційної підготовки сучасного спеціаліста в дослідженні розглянуті достатньо фрагментарно, а саме, на прикладі вивчення міжнародного досвіду та порівняльного аналізу стану підготовки фахівців у сфері інформаційної безпеки в Україні та за кордоном. Але ми впевнені, що порушені в роботі проблеми потребують фундаментального, комплексного опрацювання як фахівцями-педагогами, так й науковцями в галузі права, і навіть природознавчих наук.

Наприкінці, вважаємо за необхідне особливо підкреслити, що розподіл проблем організаційного, правового та наукового забезпечення інформатизації нашої країни може носити лише умовний характер і потребує подальшого комплексного, інформаційно-логічного вивчення на основі науково-обґрунтованих підходів в межах саме правничої інформаціології. Лише за таких умов Україна може стати цивілізованою, європейською, інформаційною державою.

ВІД АВТОРА

Вважаю своїм власним людським обов'язком висловити слова особливої і щиросердної подяки Михайлові Васильовичу Костицькому, академіку Академії правових наук України за уважне вивчення та високу оцінку моєї скромної праці. Висловлюю вдячність доктору юридичних наук, професору, заслуженому юристу України Ользі Федорівні Андрійко, а також доктору юридичних наук, старшому науковому співробітнику Олексію Володимировичу Копану, які взяли на себе труд бути вимогливими рецензентами та висловили ряд вагомих зауважень. Саме їх ґрунтовний і змістовний погляд сприяв конструктивності та виваженості представлення матеріалу.

Дякую колегам, у тому числі членам Вченої ради Державного науково-дослідного інституту МВС України за принциповість під час обговорення та рекомендацію роботи до друку.

Дуже вдячний своїй родині за терпіння, натхнення і, головне, за матеріальне сприяння у виданні наукових праць. Саме дружина Олена Іванівна, завдяки своїй працездатності та наполегливості, надихає автора, а також створює умови для наукової діяльності, яка наразі, нажаль, не є "рентабельним заняттям". Але не згасає сподівання, що незабаром усе зміниться на краще, і держава належним чином поцінує роль науки в справі побудови заможної, могутньої європейської держави — Україна.

*Костянтин Беляков,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник*

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Конституція України* від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
2. *Про свободу совісті та релігійні організації*: Закон УРСР від 23 квітня 1991 р. № 987-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1991. — № 25. — Ст. 283.
3. *Про Службу безпеки України*: Закон України від 25 березня 1992 р. № 2229-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 27. — Ст. 382.
4. *Про інформацію*: Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 48.
5. *Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні*: Закон України від 16 листопада 1992 р. № 2782-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 1.
6. *Про науково-технічну інформацію*: Закон України від 25 червня 1993 р. № 3322-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 33. — Ст. 345.
7. *Про адвокатуру*: Закон України від 19 грудня 1992 р. № 2887-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 9. — Ст. 62.
8. *Про державну таємницю*: Закон України від 21 січня 1994 р. № 3855-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 16. — Ст. 93.
9. *Про авторське право і суміжні права*: Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3792-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 13. — Ст. 64.
10. *Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах*: Закон України від 5 липня 1994 р. № 80/94-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 31. — Ст. 286.
11. *Про основи державної політики у сфері науки і науково-технічної діяльності*: Закон України від 17 грудня 1996 року № 608/96-ВР // Відомості Верховної Ради. — 2002. — № 36. — Ст. 266.
12. *Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року*: Закон України від 17 липня 1997 р.

№ 475/97-ВР // Відомості Верховної Ради. — 1997. — № 40. — Ст. 263.

13. *Про Національну Раду України з питань телебачення і радіомовлення*: Закон України від 03 березня 2005 р. №2461-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 16. — Ст. 265.

14. *Про затвердження "Завдань Національної програми інформатизації на 1998–2000 роки"*: Закон України від 4.02.1998 р. № 76/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 27–28. — Ст. 183.

15. *Про Національну програму інформатизації*: Закон України від 4 лютого 1998 р. № 74/98-ВР // Юрид. вісн. України. — 1998. — № 18.

16. *Про Концепцію Національної програми інформатизації*: Закон України від 4 лютого 1998 р. // Юрид. вісн. України. — 1998. — № 18.

17. *Про внесення змін до Закону України "Про державну таємницю"*: Закон України від 21 січня 1999 р. № 1079-XIV // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 49 (10.12.99). — Ст. 428.

18. *Про банки і банківську діяльність*: Закон України від 7 грудня 2000 р. № 2121-III // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 5–6. — Ст. 30.

19. *Про основи національної безпеки України*: Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 39. — Ст. 351.

20. *Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо правової охорони інтелектуальної власності*: Закон України від 22 травня 2003 р. № 850-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 35 (29.08.2003). — Ст. 271.

21. *Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне втручання в роботу мереж електрозв'язку*: Закон України від 5 червня 2003 р. № 908-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 38 (19.09.2003). — Ст. 320.

22. *Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони інтелектуальної власності*: Закон України від 3 лютого 2004 р. № 1407-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 16 (16.04.2004). — Ст. 238.

23. *Про внесення змін до деяких законодавчих актів України*: Закон України від 11 травня 2004 р. № 1703-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 32 (06.08.2004). — Ст. 394.

24. *Про державні цільові програми*: Закон України від 29 червня 2004 р. № 1906-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 25. — Ст. 352.

25. *Про міжнародні договори України*: Закон України від 29 червня 2004 р. № 1906-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 35. — Ст. 2317.

26. *Про телекомунікації*: Закон України від 18 листопада 2003 р. № 1280-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 12. — Ст. 155.

27. *Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні*: Закон України від 9 січня 2007 року № 537-V // Голос України від 06.02.2007. — № 21.

28. *Про Концепцію національної інформаційної політики*: Проект Закону України від 13 грудня 2002 року № 2526.

29. *Про національні інформаційні ресурси*: Проект Закону України, 1998 р.

30. *Про телекомунікації*: Проект Закону України, 2001 р.

31. *Про діяльність у сфері інформатизації*: Проект Закону України, 2001 р.

32. *Про Загальнодержавну програму "Електронна Україна" на 2005–2012 роки*: Проект Закону // Верховна Рада України: законопроекти, 4.12.2004 р. — <http://gska2.rada.gov.ua:7777/pls/zweb/webproc34?id=&pf3511=17852&pf35401=53684>.

33. *Додаток 1*: "Перелік завдань (проектів), що підлягають виконанню за наявності фінансування у складі окремих галузевих та регіональних програм до Проекту Закону України "Про Загальнодержавну програму "Електронна Україна" на 2005–2012 роки" // Верховна Рада України: законопроекти, 4.12.2004 р. — <http://gska2.rada.gov.ua:7777/pls/zweb/webproc34?id=&pf3511=17852&pf35401=51039>.

34. *Додаток 2*: "Перелік завдань (проектів), що підлягають виконанню за наявності фінансування у складі окремих галузевих та регіональних програм" до Проекту Закону України "Про Загальнодержавну програму "Електронна Україна" на 2005–2012 роки" // Верховна Рада України: законопроекти, 4.12.2004 р. — <http://gska2.rada.gov.ua:7777/pls/zweb/webproc34?id=&pf3511=17852&pf35401=51041>

35. *Про рішення* Ради національної безпеки і оборони України від 17 червня 1997 року "Про невідкладні заходи щодо впорядкування системи здійснення державної інформаційної політики та удосконалення державного регулювання інформаційних відносин": Указ Президента України від 21 липня 1997 р. № 663/97 // Уряд. кур'єр. — 1997. — 24 липня.

36. *Про Положення* "Про порядок здійснення криптографічного захисту інформації в Україні": Указ Президента України від 22

травня 1998 р. № 505 // Уряд. кур'єр. — 1998. — 9 липня. (№ 129—130).

37. *Про Положення* "Про технічний захист інформації в Україні": Указ Президента України від 27 вер. 1999 р. № 919 // Офіц. вісн. України. — 1999. — № 39. — Ст. 1934.

38. *Про зміни у структурі центральних органів виконавчої влади*: Указ Президента України від 15 грудня 1999 р. // Офіц. вісн. України. 1999. — № 30. — Ст. 2435.

39. *Про Положення про Державний комітет зв'язку та інформатизації України*: Указ Президента України від 03 черв. 1999 р. № 601 // Офіц. вісн. України. — 1999. — № 22.

40. *Про посадових осіб органів державної влади, на яких покладається виконання функцій державного експерта з питань таємниць*: Указ Президента України від 18 жовтня 2000 р. № 1144/2000.

41. *Про ліквідацію* деяких консультативних, дорадчих та інших органів: Указ Президента України від 14 липня 2000 року № 889/2000 // Уряд. кур'єр. — 2000. — 30 липня.

42. *Про Державний комітет інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України*: Указ Президента України від 25 липня 2000 р. № 919/2000 // Уряд. кур'єр. — 2000. — 3 серп. — № 140.

43. *Про затвердження Програми інтеграції України до Європейського Союзу*: Указ Президента України від 14.09.2000 р. № 1072/2000 // Офіц. вісн. України. — 2000. — № 39. — С. 2. — Ст. 1648.

44. *Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні*: Указ Президента України від 31 лип. 2000 р. № 928 // Уряд. кур'єр. — 2000. — 8 серп. (№ 143).

45. *Про Положення про Державний комітет архівів України*: Указ Президента України від 22 берез. 2000 р. № 486 // Офіц. вісн. України. — 2000. — № 12.

46. *Про Раду з питань інформаційної політики при Президентові України*: Указ Президента України від 3 квітня 2001 р. № 230/2001 // Офіц. вісн. України. — 2001. — № 14. — С. 10. — Ст. 594.

47. *Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 31 жовтня 2001 року* "Про заходи щодо вдосконалення державної інформаційної політики та забезпечення інформаційної безпеки України: Указ Президента України від 6 грудня 2001 року № 1193/2001 // Уряд. кур'єр. — 2001. — 18 груд. (№ 275).

48. *Про деякі заходи щодо захисту державних інформаційних ресурсів у мережі передачі даних*: Указ Президента України від 24 верес. 2001 р. № 891 // Уряд. кур'єр. — 2001. — 3 жовт. (№ 179).

49. *Питання* забезпечення діяльності Національної системи конфіденційного зв'язку: Указ Президента України від 04 лип. 2002 р. № 614 // Офіц. вісн. України. — 2002. — № 28.

50. *Про заходи* щодо забезпечення інформаційної безпеки держави: Указ Президента України від 18 верес. 2002 року № 836 // Офіц. вісн. України. — 2002. — № 38.

51. *Про Міжвідомчу* комісію з питань інформаційної політики та інформаційної безпеки при Раді національної безпеки і оборони України: Указ Президента України від 22 січ. 2002 р. № 63/2002 // Офіц. вісн. України. — 2002. — № 4.

52. *Кодекс* України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. № 8073-X // Відомості Верховної Ради України. — 1984. — № 51. — Ст. 1122.

53. *Кодекс* адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 35–36, 37. — Ст. 446.

54. *Кримінальний* кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 25–26. — Ст. 131.

55. *Основи* законодавства про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 2002 р. № 2801-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 4. — Ст. 19.

56. *Цивільний* кодекс України 16 січня 2003 року № 435-IV // Офіц. вісн. України. — 2003. — № 11. — Ст. 461.

57. *Про утворення* Експертно-консультаційної ради з питань інформатизації при Кабінеті Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 14 жовтня 1998 р. № 1632 // Офіц. вісн. України. — 1998. — № 41. — Ст. 1516.

58. *Про затвердження* Програми розвитку юридичної освіти на період до 2005 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 10 квітня 2001 р. № 344 // Офіц. вісн. України. — 2001. — № 15. — Ст. 649.

59. *Про затвердження* Державної програми створення, розвитку та забезпечення функціонування Національної системи конфіденційного зв'язку: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 жовт. 2002 р. № 1520 // Офіц. вісн. України. — 2002. — № 42.

60. *Про заходи* щодо створення електронної інформаційної системи "Електронний Уряд": Постанова Кабінету Міністрів України від 24.02.2003 № 208 // Офіц. вісн. України. — 2003. — № 9. — Ст. 378.

61. *Про затвердження* Концепції реформування наукової та науково-технічної діяльності в системі правоохоронних органів: Розпорядження Кабінету Міністрів від 16 листопада 2002 р. № 649-р // Офіц. вісн. України. — 2002. — № 47. — Ст. 2170.

62. *Про ратифікацію* Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права: Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 19 жовтня 1973 р. № 2148-VIII (2148-08).

63. *Про Консультативну* раду з питань інформатизації при Верховній Раді України: Постанова Верховної Ради України від 4 лютого 1998 р. № 77/98-ВР // Юрид. вісн. України. — 1998. — № 18.

64. *Про підсумки* парламентських слухань "Проблеми інформаційної діяльності, свободи слова, дотримання законності та стану інформаційної безпеки України": Постанова Верховної Ради України від 07 черв. 2001 р. № 2498-III // Голос України від 26.06.2001 — № 112.

65. *Про Концепцію* (основи державної політики) національної безпеки України: Постанова Верховної Ради України від 16 січня 1997 р. № 3/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 10. — Ст. 85.

66. *Про затвердження* паспортів спеціальностей наукових працівників: Постанова Вищої атестаційної комісії від 02 липня 1999 р. № 26-08/8.

67. *Про внесення* змін і доповнень до Переліку спеціальностей, за якими проводяться захист дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата наук і доктора наук, присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань: Наказ Вищої атестаційної комісії від 28.11.2000 р. № 568.

68. *Про внесення* змін і доповнень до Переліку спеціальностей, за якими проводяться захист дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата наук і доктора наук, присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань: Наказ Вищої атестаційної комісії від 03.06.2003 р. № 291 затверджений Постановою президії ВАК України 11.06.2003 № 1-05/6.

69. *Про затвердження* Програми реформування наукової та науково-технічної діяльної в системі правоохоронних органів: Спільний наказ МВС України, СБУ, Держкомкордону України, Держмитслужби України, ДПА України від 28 лютого 2003 р. № 185/78/122/102/138.

70. *Про затвердження* Порядку проведення державної реєстрації електронних інформаційних ресурсів: Наказ Міністерства транспорту та зв'язку України від 27.04.2005 р. № 153 // Офіц. вісн. України від 03.06.2005. — 2005 р., № 20, ст. 1111.

71. *Про скасування* наказу Мінтрансзв'язку України від 27.04.2005 № 153: Наказ Міністерства транспорту та зв'язку України

- від 26.09.2005 р. № 584 // Офіц. вісн. України від 21.10.2005. — 2005 р., № 40, ст. 2557.
72. *ДСТУ 2397-94* Інформація та документація. Базові поняття. Терміни та визначення.
73. *ДСТУ 2226-93* Автоматизовані системи. Терміни і визначення.
74. *ДСТУ 2481-94* Інтелектуальні інформаційні технології. Терміни і визначення. (ISO/IEC 2382-28:1995).
75. *ДСТУ 2873-94* Програмування. Терміни і визначення. (ISO/IEC 2382-7:1989).
76. *ДСТУ 2874-94* Бази даних. Терміни і визначення. (ISO/IEC 2382-17:1996).
77. *ДСТУ 2882-94* Комп'ютерні технології навчання. Терміни і визначення. (ISO/IEC 2382-31:1997).
78. *ДСТУ 2938-94* Основні поняття. Терміни та визначення. (ISO/IEC 2382-1:1996).
79. *Конвенція про захист прав людини та основних свобод* (Рим, 4.XI.1950) // Голос України. — 2001. — 10 січ. — № 3 (2503).
80. *Міжнародний пакт про громадянські і політичні права*. Прийн. 16 грудня 1966 р. Генеральною Асамблеєю ООН // Док. ООН A/RES/2200 A (XXI).
81. *Закон о диффамации* 1996 года (Defamation Act 1996) // Право и средства массовой информации. — 2005. — 10 окт. — http://www.medialaw.ru/laws/other_laws/british/def1996.htm.
82. *Концепція* автоматизованої системи інформаційного обміну між державами-учасниками Співдружності: Рішенням Координаційно-консультативного комітету Співдружності від 1 березня 1994 р.
83. *Концепція* створення спільного науково-технологічного простору держав — учасниць Співдружності Незалежних Держав (м. Москва 22 вересня 1995 року).
84. *О разработке* программы модельного законодательства в СНГ: Постановление Межпарламентской Ассамблеи государств — участников СНГ, 17.02.1996, Спб.
85. *Положение о разработке* модельных законодательных актов и рекомендаций Межпарламентской Ассамблеи государств — участников Содружества Независимых Государств: Принято Межпарламентской Ассамблеей государств — участников СНГ, 14.03.2005, Спб. — <http://www.iacis.ru/data/normdoc/pol-mod.doc>
86. *Про обмен* правовой информацией между странами участниками СНГ: Международное соглашение от 21 октября 1994 г. // Ведомости Высшего Арбитражного Суда РФ. — 1995. — № 2.

87. *Концепція* формування інформаційного простору Співдружності Незалежних Держав (м. Москва, 25 листопада 1998 року). — <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws>.
88. *Концепція* створення Геоінформаційної системи Співдружності Незалежних Держав: Багатостороння угода (ГІС СНД) (м. Москва, 19 грудня 1998 року). Рішення Президії Міждержавного економічного комітету Економічного союзу 6 березня 1998 р. // "Ліга", Файл: MU98099.LHT.
89. *Концепція* інформаційної безпеки держав — учасниць Співдружності Незалежних Держав у військовій сфері (м. Мінськ, 4 червня 1999 року). — <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws>.
90. *Об участии* в международном информационном обмене: Закон Российской Федерации от 4 июля 1996 г. № 85-ФЗ // Собрание законодательства РФ. — 1996. — № 28. — С. 3347.
91. *Компьютерные* преступления в уголовном законодательстве стран СНГ (Выписка из Уголовного кодекса Грузии): Центр исследования компьютерной преступности. — 2004. — 27 июня. — http://www.crime-research.ru/articles/Criminal_Code.
92. *Уголовный* кодекс Республики Беларусь: Прин. Палатой представителей 2 июня 1999 г. Одобрен Советом Республики 24 июня 1999 г. — СПб.: Изд-во "Юрид. центр Пресс", 2001.
93. *Приложение* к постановлению Правительства Российской Федерации от 28 января 2002 г. № 65. Мероприятия федеральной целевой программы "Электронная Россия" (2002–2010 гг.).
94. *Государственный* образовательный стандарт высшего профессионального образования. Направление 521500 "Менеджмент". — <http://www.nbu.gov.ua>.
95. *Автоматизированная* система. Защита от несанкционированного доступа к информации. Классификация автоматизированных систем и требования по защите информации. Руководящий документ ГТК РФ. — М.: Воениздат, 1992.
96. *Абашкин А.* Он-лайновое обучение вытесняет вузовские программы. — <http://www.cnews.ru>.
97. *Авдеенко Н.И.* Механизм и пределы регулирующего воздействия гражданско-процессуального права. — Л., 1969.
98. *Аверьянов В.Б.* Функции и организационная структура органа государственного управления. — К.: Наук. думка, 1979. — 150 с.
99. *Аверьянов В.Б.* Организация аппарата государственного управления: (Структурно-функциональный аспект). — К.: Наук. думка, 1985. — 148 с.
100. *Аверьянов В.Б., Крутчак О.Д.* Виконавча влада: Конституційні засади і шляхи реформування. — К.: Право, 1998. — 37 с.

101. *Авер'янов В.Б.* Адміністративна реформа і правова наука // *Право України.* — 2002. — № 3. — С. 20–26.
102. *Авер'янов В.Б. та ін.* Наукові засади вирішення організаційно-правових проблем адміністративної реформи в Україні. — К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 1999. — 49 с.
103. *Автономок А.С.* Системность категорий конституционного права: Дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.02. — М., 1999. — 436 с.
104. *Ажана В.Г., Белимов Г.С.* К вопросу об информационной первооснове микро- и макромиров Вселенной // *Философские науки.* — М., 2001. — № 1. — С. 125–130 с.
105. *Ажогин В.В., Мовчан А.П., Гош Т.С., Гуцалюк М.В.* Анализ способов учета достоверности информации в РМНК / Киевский политехнический институт. — К., 1984. — 29 с.
106. *Азаров Д.С.* Кримінальна відповідальність за злочини у сфері комп'ютерної інформації: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. — К., 2003. — 18 с.
107. *Азаров Д.С.* Кримінальна відповідальність за злочини у сфері комп'ютерної інформацій / Дис. канд. юрид. наук: 12.00.08 / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. — К., 2002. — 246 с.
108. *Айламазян А.К., Стась Е.В.* Информатика и теория развития. — М.: Наука, 1989. — 170 с.
109. *Акофф Р., Эмери Ф.* О целеустремленных системах. — М., 1974. — 248 с.
110. *Александров В.Н., Соколовский Б.Е.* Системы защиты коммерческих объектов. Технические средства защиты. — М., 1992.
111. *Алексашин В.И.* Мышление и кибернетика. — М.: Высшая школа, 1971. — 127 с.
112. *Алексеев В.М.* Защита государственной тайны: Учеб. пособие. — Пенза: Изд-во Пенз. гос. ун-та, 2001. — 55 с.
113. *Алексеев С.С.* Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. — М., 1966.
114. *Алексеев С.С.* Социальная ценность права в советском обществе. — М.: Юрид. лит., 1971. — 223 с.
115. *Алексеев С.С.* Проблемы теории права: Курс лекций: В 2 т. — Т 1. — Свердловск: СЮИ, 1972. — 396 с.
116. *Алексеев С.С.* Проблемы теории права: Курс лекций: В 2 т. — Т 2. — Свердловск: СЮИ, 1972. — 396 с.
117. *Алексеев С.С.* Право и правовая система. Правоведение, 1980. — № 1.
118. *Алексеев С.С.* Право: азбука — теория — философия: опыт комплексного исследования. — М., 1999. — С. 47.

119. *Алексеева И.Ю.* Человеческое знание и его компьютерный образ. — М.: ИФРАН, 1993. — 218 с.
120. *Алфёров О.Л.* Право и Интернет (Обзор) // Теория и практика общественно-научной информации / РАН. ИНИОН. — М., 2001. — Вып. 17. — С. 237–243.
121. *Альбрехт У., Венц Дж., Уильямс Т.* Мошенничество: Луч света на темные стороны бизнеса / Пер. с англ. Д. Рапопорта. — СПб.: Питер, 1995. — 396 с.
122. *Андреев В.* Развитие информационного пространства Украины и цивилизованное вхождение в информационное общество XXI века // Техника спец. назначения. — 2002. — № 1–2. — С. 16–17.
123. *Андреев Т.Г., Крамаренко В.Ю., Никитин В.Г.* Интеллект человека. — Воронеж: ВГУ, 1990. — 183 с.
124. *Андрианов В.И., Бородин В.А., Соколов А.В.* "Шпионские штучки" и устройства защиты объектов и информации: Справ. пособие / Под общ. ред. С.А. Золотарева. — СПб.: Лань, 1996. — 260 с.
125. *Андрианова Т.В.* Социальные проблемы информатизации современного буржуазного общества: Науч.-аналит. обзор / АН СССР. ИНИОН. — М.: ИНИОН АН СССР, 1989. — 48 с.
126. *Андриановна Т.В.* Американская экономика и информационные технологии в эпоху радикальных изменений: крушение иллюзий, поиски новых решений: Обзор // Информационная технология, экономика, культура: Сб. обзоров и реф. / РАН. ИНИОН. — М., 1995. — С. 38–78.
127. *Андрианова Т.В.* Культура информационного общества // Идеи в культурологии XX века: Сб. обзоров. — М., 2000. — С. 74–94.
128. *Андрианова Т.В.* Геополитика и культура: Аналитический обзор / РАН. ИНИОН. — М., 2001. — 92 с.
129. *Андрианова Т.В., Уваров А.И.* Введение в глобальное мировоззрение: Учеб. пособие / Моск. гос. технол. ун-т "СТАНКИН". — М., 2000. — 318 с.
130. *Андрушко П.П.* Проблеми відповідальності за недбале або несумлінне використання професійних і службових функцій та за розголошення професійної таємниці // Сучасні проблеми держави та права. — К., 1990. — С. 117–120.
131. *Антипов Г.А., Кочергин А.Н.* Проблемы методологии исследования общества как целостной системы. — Новосибирск: Наука, 1988. — 258 с.
132. *Антифонов С.* Для борьбы с компьютерным терроризмом требуются согласованные и скоординированные усилия разных государств и ведомств // "Безпека інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах": Тези доп. учасників 6-ї Міжнар. наук.-

- практ. конф. 13–16 трав. 2003 р. — К.: Вид-во "Інтерлінк", 2003. — С. 15–16.
133. Антонов В.Д. Графические документы как носители информации в раскрытии и расследовании преступлений: Автореф. дис... канд. юрид. наук / Акад. МВД СССР. — М., 1990. — 20 с.
134. Арістова І.В. Державна інформаційна політика та її організація в діяльності органів внутрішніх справ України: організаційно-правові засади: Автореф. дис. ... док. юрид. наук: 12.00.07 / Національний університет внутрішніх справ. — Х., 2002. — 39 с.
135. Арістова І.В. Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти / За заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О.М. Бандурки: моногр. — Х.: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. — 368 с.
136. Аркуша Л.І. Проблеми взаємодії та інформаційного забезпечення правоохоронних органів у боротьбі з економічною організованою злочинною діяльністю // Информационное обеспечение противодействия организованной преступности: Сб. науч. ст. / Под ред. М.Ф. Орзиха, В.Н. Дремина. — О.: Фенікс, 2003. — С. 109–117.
137. Архипов А.Е. Опыт развития краткосрочных форм обучения специалистов в области информационной безопасности. Безопасность информации, 2000. — № 3 (13).
138. Астаткіна С.М., Максимов С.В. Криминальные расчеты: уголовно-правовая охрана инвестиций: Науч.-практ. пособие. — М.: Юринфор, 1995. — 111 с.
139. Атанесян Г.А., Гаврилов О.А., Дари П. и др. Правовая информатика и кибернетика: Учебник / Под ред. Н.С. Полевого. — М.: Юрид. лит., 1993. — 528 с.
140. Афанасьев В.Г. Социальная информация и управление обществом. — М., 1975. — 408 с.
141. Афанасьев В.Г. Системность и общество. — М., 1980. — 368 с.
142. Афанасьев В.Г. Социальная информация. — М.: Наука, 1994. — 201 с.
143. Бабаев В.К. Советское право как логическая система. — М., 1978. — 212 с.
144. Бабак В.П., Козловський В.В., Хорошко В.О., Чирков Д.В. Підготовка фахівців із захисту інформації в Україні. Захист інформації, 2001. — № 4.
145. БАЖ начал общенациональную кампанию по отмене статей Уголовного кодекса, предусматривающих ответственность за клевету и оскорбление Президента страны: Беларуская асацыяцыя журналістаў. Новости. — 2005. — 10 окт. — <http://baj.ru/2002/Sep/0509nav2.asp>.

146. *Баймуратов М.* Международные связи местных советов. — Одесса: Печат. двор. 1995. — 139 с.
147. *Бакуменко В.Д.* Теоретико-методологічні засади формування державно-управлінських рішень: Автореф... док-ра. наук з держ. упр: 25.00.01 / Укр. акад. держ. упр. при Президентові України. — К., 2001. — 36 с.
148. *Бандурка О., Радченко В.* Методологічні засади визначення вартості злочину щодо пересічної особи // *Право України.* — 2001. — № 4. — С. 93—99.
149. *Банківська енциклопедія* / Під ред. А.М. Мороза. — К., 1993. — 328 с.
150. *Баранов А.А., Брыжко В.М., Базанов Ю.К.* Защита персональных данных. — К.: Национальное агентство по вопросам информатизации при Президенте Украины, 1998. — 128 с.
151. *Баранов А.А., Брыжко В.М., Базанов Ю.К.* Права человека и защита персональных данных. — К.: Гос. комитет связи и информатизации Украины, 2000. — 279 с.
152. *Баранов О.* Методи інформаційного права // *Правова інформатика.* — К., 2007. — № 4(16). — С. 15—17.
153. *Барсуков В.С., Водолазкий В.В.* Современные технологии безопасности. — М.: Налидж, 2000. — 495 с.
154. *Батурич Ю.М., Жодзишский А.М.* Компьютерная преступность и компьютерная безопасность. — М.: Юрид. лит., 1991. — 157 с.
155. *Бачило И.Л.* О собственности на информацию. Законодательные проблемы информатизации общества // *Труды ИЗ и СП.* Вып. 52. — 1992.
156. *Бачило И.Л.* Правовое регулирование процессов информатизации // *Гос. и право.* — 1994. — № 12. — С. 72.
157. *Бачило И.Л.* О праве на информацию в Российской Федерации. — М.: МИФИ, 1997. — 31 с.
158. *Бачило И.Л.* Потенциал законодательства в процессах становления информационного общества // *Информационное общество.* — М., 1999, вып. 3, — С. 40—45.
159. *Бачило И.Л., Копылов В.А.* Потенциал законодательства в процессах становления информационного общества // *Информационное общество.* — М., 1999, вып. 6. — С. 49—50.
160. *Бачило И.Л.* Информационные ресурсы как объект права и объект отношений, регулируемых ГК РФ // *Информ. ресурсы России.* — 1999. — № 1. — С. 29—34.
161. *Бачило И.Л.* Право и обеспечение безопасности информации // *Вопр. защиты информ.* — 2000. — № 3. — С. 22—30.

162. *Бачило И.Л.* Информационное право. Основы практической информатики: Учеб. пособие / И.Л. Бачило. — М., 2001. — 352 с.
163. *Бачило И.Л.* Информационное право: Учебник / И.Л. Бачило, В.Н. Лопатин, М.А. Федотов; Под ред. Б.Н. Топорнина. — СПб.: Юрид. центр Пресс, 2001. — 778 с.
164. *Бачило И.Л.* Информационное право: Учебник / И.Л. Бачило, В.Н. Лопатин, М.А. Федотов. — 2-е изд., изм. и доп. — СПб.: Изд-во Р. Асланова Юрид. центр Пресс, 2005. — 723 с.
165. *Бачило И.Л.* Об актуальных проблемах информационного права // Проблемы законодательства в сфере информатизации: Тез. докл. — М., 2001. — С. 12—13.
166. *Бачило И.Л.* Информационное право. Роль и место в системе права Российской Федерации // Государство и право. — 2001. — № 2. — С. 5—14.
167. *Бачило И.Л.* О подходах классификации законодательства в области информатики // НТИ. Сер. 1. — 2002. — № 5. — С. 13—18.
168. *Бачило И.Л.* Информационное право: основы практической информатики: Учебное пособие. — М.: Издание г-на Тихомирова М.Ю. — 2003.
169. *Баштега Р.* Охорона таємниці сповіді у кримінальному судочинстві // Право України. — 2004. — № 6. — С. 86—87.
170. *Беба П.* Кібернетична суверенність. Як ми її розуміємо. Урядовий кур'єр. — 2000. — 21 черв.
171. *Безпека комп'ютерних систем: злочинність у сфері комп'ютерної інформації та її попередження / За ред. О.П. Снігерьова.* — Запоріжжя, 1998. — 316 с.
172. *Белл Д.* Грядущее постиндустриальное общество: Опыт социального прогнозирования / Пер. с англ. В. Иноземцев. — М.: Academia, 1999. — 956 с.
173. *Белов Г.В.* На пути к новой парадигме права в информационный век (к системологии правовых проблем информатизации и информационного общества) / Информационные проблемы в сфере административной реформы // Сборник статей института государства и права Российской академии наук. — М., 2005. — С. 151—163.
174. *Беляева Н.Г., Иванов В.И.* Информационное обслуживание в области права. Советское государство и право, 1969. — № 12.
175. *Беляева Т.М., Ефремкина О.В., Лаптева А.Н., Осадчиев А.А., Рассолов М.М., Соковых Ю.Ю., Элькин В.Д.* Правовая информатика: Учеб. пособие. Под ред. М.М. Рассолова. — М.: Юрист, 1993. — 288 с.
176. *Беляков К.И.* Совершенствование информационного обеспечения расследования преступлений на базе АИЛС (автоматизированных информационно-логических систем): Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Украинская акад. внутр. дел. — К., 1993. — 160 с.

177. *Беляков К.И.* Управление и право в период информатизации. Монография. — К.: "КВІЦ", 2001. — 308 с.
178. *Берг А.И.* Проблемы управления и кибернетика. В кн.: Философские вопросы кибернетики. — М., 1961.
179. *Берг А.И., Черняк Ю.И.* Информация и управление. — М.: Наука, 1966. — 310 с.
180. *Бергер П., Лукман Т.* Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. — М.: Моск. филос. фонд и др., 1995. — 322 с.
181. *Бернар Гурне.* Державне управління / Пер. з фр. В. Шовкуна. — К.: Основи, 1993. — 165 с.
182. *Бернар Гурне.* Державне управління. — К.: Інститут державного управління та самоврядування при Кабінеті Міністрів України, "Преса України". — 1993.
183. *Бернштам В.* Диффамация по русским законам // Русское богатство. — 1901. — № 5.
184. *Бернштейн Н.* Новые линии развития в физиологии и их соотношение с кибернетикой // Философские вопросы физиологии высшей нервной деятельности в психологии. — М., 1963. — С. 299—322.
185. *Бернштейн Э.С.* Информация управления научно-техническим прогрессом и новая информационная технология // Актуальные проблемы развития и внедрения новой информационной технологии. — М., 1989. — С. 21—23.
186. Биологическая кибернетика. — М.: Высшая школа, 1972. — 384 с.
187. *Бирюков Б.В.* Кибернетика и методология науки. — М.: Наука, 1974. — 260 с.
188. *Біленчук П.Д., Романюк Б.В., Цимбалюк В.С. та ін.* Комп'ютерна злочинність: Навч. посіб. — К.: Атіка, 2002. — 240 с.
189. *Блуммер Г.С.* Коллективное поведение // Психология масс. — Самара: Изд. дом "Бахрах", 1998. — 592 с.
190. *Блюменау Д.И.* Информация и информационный сервис. — Л.: Наука, 1989. — 190 с.
191. *Богатырев Р.* Дорога в будущее или Планета Internet в созвездии Белоголового Орла // Планета Internet. — 1996. — № 2.
192. *Богатырев Р.* Совершенно секретно или Всемирная электронная нервная система // Мир ПК, апрель, 1998. — <http://counter.rambler.ru/top100/>.
193. *Богатырев Р.* Этот странный придуманный мир // Компьютерра. 1997. — С. 30—33.
194. *Богданов А.А.* Всеобщая организационная наука (тектология). Ч. 1. — М.: "Книга", 1925. — 300 с.

195. Большой словарь иностранных слов: — М.: ЮНВЕС, 1998. — С. 520.
196. *Большой юридический словарь* / Под ред. А.Я. Сухарева, В.Е. Крутских. 2-е изд., перераб. и доп. — М.: ИНФРА-М, 2002. — 704 с.
197. *Бондаренко В.О., Литвиненко О.В.* Інформаційна безпека сучасної держави: концептуальні роздуми // Стратегічна панорама. — К., 1999. — № 1—2. — С. 127—133.
198. *Бондаренко А.І., Гуцалюк М.В.* Використання нових інформаційних технологій для розробки та прийняття управлінських рішень в системі управління державною пожежною охороною // Наук. вісн. Укр. акад. внут. справ. — К., 1996. — С. 165—174.
199. *Боровко Р.* Более 30 тысяч сайтов обучают компьютерному взлому. — <http://www.cnews.ru/lib>.
200. *Бранский В.П.* Социальная синергетика как постмодернистская философия истории / *Общественные науки и современность*. — 1999. — № 6. — С. 117—127.
201. *Брижко В.М.* Захист персональних даних // *Зв'язок*. — 2001. — № 3(29). — С. 37—39.
202. *Брижко В.М.* Патентознавство як самостійна наукова дисципліна. — К.: Національне агентство з питань Інформатизації при Президентові України. — 1996. — 184 с.
203. *Брижко В.М.* Про механізми захисту персональних даних // *Зв'язок*. — 2001. — № 5. — С. 40—41.
204. *Брижко В.М., Харченко Л.С.* Від інформації до інформатизації // *Збірник наукових праць ДНДІМЕ*. — К., 1996. — С. 16—24.
205. *Брижко В.М., Цимбалюк В.С.* та ін. Інформаційне суспільство. Дефініції... — К., 2002. — 220 с.
206. *Брижко В.М., Базанов Ю.К., Марченко Л.С.* Ліцензування прав на інформаційні ресурси. — К.: ДНДІМЕ, 1997. — 132 с.
207. *Брижко В.М.* Патентознавство як самостійна наукова дисципліна. — К.: Інтеграл, 1996. — 184 с.
208. *Брижко В.М., Гавловський В.Д., Калюжний Р.А.* та ін. Вступ до інформаційної культури та інформаційного права / За заг. ред. М.Я. Швеця, Р.А. Калюжного. — Ужгород: ІВА, 2003. — 240 с.
209. *Брыжко В.М.* Патентно-лицензионная работа // *Аукцион оригинальных идей* (изд. Укр. междунар. акад. оригинальных идей). — К., 1996. — № 3. — С. 28.
210. *Брыжко В.М.* Рынок в сфере информационных ресурсов // *Изобретатель Украины* (науч.-практ. журнал Укр. междунар. акад. оригинальных идей). — К., 1997. — № 1. — С. 12—19.

211. *Брыжко В.М., Цымбалюк В.С. и др.* Е-будущее и информационное право / Под ред. Р.А. Калюжного и М.Я. Швеца. — К.: Интеграл, 2002. — 264 с.

212. *Брыжко В.М.* Защита персональных данных в условиях развития информационного общества // Изобретатель Украины. — 1997. — № 12.

213. *Брыжко В.М.* Патентное право: состояние и тенденции развития // Вісник Української академії аграрних наук: Наук.-теорет. журнал. — К., 1993. — № 8. — С. 95—99.

214. *Брыжко В.М.* Патентно-лицензионная работа // Аукцион оригинальных идей (издание Украинской международной Академии оригинальных идей). — К., 1996. — № 3. — С. 28.

215. *Брыжко В.М.* Положение об Авторском свидетельстве на научную разработку. Положение о Дипломе на открытие. Положение о Свидетельстве на "ноу-хау" // Аукцион оригинальных идей (изд. Укр. междунар. акад. оригинальных идей). — К., 1996. — № 3. — С. 16—26.

216. *Брыжко В.М., Завгородний А.Ф., Пичкур А.В.* Лицензирование прав и патентование научно-технической продукции. — К.: УААН, 1994. — 202 с.

217. *Будагов Р.А.* Закон многозначности слова // Русск. речь. 1972. — № 3. — С. 133—136.

218. *Бузгалин А.В.* "Постиндустриальное общество" — тупиковая ветвь социального развития? // Вопросы философии. — № 5. — С. 26—43.

219. *Бурдые П.* Социология политики. — М., 1993.

220. *Бурдые П.* Начала. Choses dites. — М., 1994.

221. *Бут В.В.* Проблеми безпеки в інформаційній сфері — сутність понять та їх термінологічне тлумачення // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. — К.: Вид-во НАВСУ, 2003. — № 5. — С. 225—232.

222. *Бутузов В.М., Гавловський В.Д., Гуцалюк М.В., Цимбалюк В.С.* Протидія комп'ютерній злочинності в Україні // Бизнес и безопасность. — 2002. — № 1. — С. 6.

223. *Бухвалов А.Г., Власихин В.А.* Правовые основы свободы информации // США: экономика, политика, идеология. — М., 1990.

224. *Быков М.И., Сигапов В.М., Эйсенгардт Г.А., Вартанесян В.А.* Радиоэлектронная разведка. — М.: Воениздат, 1991.

225. *Бюро независимых экспертиз.* Информация и информатология (Составлено по книге И. Юзвизина "Информатология", редактор-составитель О. Краюшкин). — http://www.buro-dv.ru/public/drugie/uzvi_1.htm.

226. В Томском университете есть специализация "Раскрытие и расследование компьютерных преступлений": Центр исследования компьютерной преступности. — <http://www.crime-research.ru>.

227. *Вандерет Роберт*. Американское диффамационное право и судопроизводство. Обзор законодательства и практики судебной защиты чести и достоинства в США // Современное право средств массовой информации в США / Под ред. А.Г. Рихтера. — М.: Право и СМИ, 1997. — 345 с.

228. *Варакин Л.Е.* Глобальное информационное общество: Критерии развития и социально-экономические аспекты. — М.: Междунар. акад. связи, 2001. — 43 с.

229. *Вартанова Е.Л.* Финская модель на рубеже столетий: Информ. общество и СМИ Финляндии в европ. перспективе.: Изд-во Моск. ун-та, 1999. — 287 с.

230. *Васильев А.С.* Управленческие решения в производственных организациях (правовой аспект). — К.-О.: Выща шк., 1986. — 197 с.

231. *Василькова В.В.* Порядок и хаос в развитии социальных систем. — СПб.: Лань, 1999. — 480 с.

232. *Введение* в теорию государственно-правовой организации социальных систем / Под общ. ред. Е.Б. Кубко. — К.: Юринком, 1997. — 192 с.

233. *Великий* тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. Ред. В.Т. Бусел. — К.-Ірпень: ВТ "Перун", 2002. — 1440 с.

234. *Велихов Е.П.* Об организации в Академии наук СССР работ по информатике, вычислительной технике и автоматизации // Вести АН СССР, 1983. — № 8.

235. *Венгеров А.Б.* Информационная ситуация может способствовать как прогрессу, так и деградации общества // Компьютер и право, № 1, июнь 1994.

236. *Венгеров А.Б.* Категория "информация" в понятийном аппарате юридической науки // Советское государство и право, 1977. — № 10.

237. *Венгеров А.Б.* Право и информация в условиях автоматизации управления: Теоретические проблемы: Автореф. дис... д-ра юридич. наук: 12.00.01 / Всесоюз. науч.-исслед. ин-т сов. законодательства. — М., 1975. — 25 с.

238. *Венгеров А.Б.* Синергетика, юридическая наука, право // Государство и право. 1986. — № 10. — С. 36—45.

239. *Венделин А.Г.* Подготовка и принятие управленческого решения: Методологические аспекты. — М.: Экономика, 1977. — 150 с.

240. *Ветютнев Ю.Ю.* Синергетика в праве // Государство и право. 2002. — № 4. — С. 64—69.

241. *Вилдер С., Виолино Б.* Преступления на "интерактивной почве". — <http://www.crime-research.ru>.
242. *Винер Норберт.* Кибернетика и общество / Пер. Е.Т. Панфилова; Общ. ред. С.Я. Кольмана. — М.: Изд-во иностр. лит., 1958. — 282 с.
243. *Винер Н.* Кибернетика и общество. — М.: Наука, 1983. — 343 с.
244. *Винер Н.* Кибернетика или управление и связь в животном и машине. — М.: Сов. радио, 1948. — 231 с.
245. *Висновок* Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України на Проект Закону від 14.06.2004 р. "Про Загальнодержавну програму "Електронна Україна" на 2005–2012 роки" // Верховна Рада України: законопроекти, 4.12.2004 р. — <http://gska2.rada.gov.ua:7777/pls/zweb/webproc34?id=&pf3511=17852&pf35401=53684>.
246. *Витрук Н.В.* Проблемы юридической информатики. В кн.: Информатика и право. — М., 1984.
247. *Витрук Н.В., Земляной М.И.* О преподавании курса "Основы правовой кибернетики". Правоведение, 1972. — № 2.
248. *Витрук Н.В.* Сложные динамические системы в сфере государственно-правовой надстройки // Основы применения кибернетики в правоведении. — М.: Юрид. лит., 1977. — С. 28–44.
249. *Вишняков В.Г.* Структура и штаты органов государственного управления. — М.: Наука, 1972. — 278 с.
250. *Виявлення та розслідування злочинів, що вчиняються з використанням комп'ютерних технологій* / Камлик М.І., Романюк Б.В., Гавловський В.Д., Хахановський В.Г., Цимбалюк В.С.; За заг. ред. Я.Ю. Кондратьєва. — К.: НАВСУ, 2000. — 64 с.
251. *Виявлення та розслідування злочинів, що вчиняються у сфері інформаційних технологій: Наук.-практ. посіб.* / Б.В. Романюк, В.Д. Гавловський, В.Г. Хахановський, В.С. Цимбалюк; За заг. ред. Я.Ю. Кондратьєва. — К.: Вид. ПАЛИВОДА, 2004.
252. *Відшкодування матеріальної і моральної шкоди та компенсаційні виплати: нормативні акти, роз'яснення, коментарі* / Відп. ред. П.І. Шевчук. — К.: Юрінком, 1998. — 925 с.
253. *Волков Е.А.* Информатизация управления: социально-экономический аспект. — М.: Финансы и статистика, 1990. — 223 с.
254. *Волокитин А.В., Копылов В.А.* Информационная безопасность и информационное законодательство // Сб. НТИ. Сер. 1. 1996. — № 7.
255. *Волокитин А.В., Курносков И.Н.* Роль государства в развитии информационного общества / Развитие информационного общества в России. — Т. 1: Теория и практика // Сборник статей под ред.

Н.В. Борисова и Ю.Е. Хохлова. — СПб: Изд-во Санкт-Петербургского университета, 2001. — С. 19—22.

256. *Волькенштейн М.В.* Энтропия и информация. — М.: Наука, 1986. — 190 с.

257. *Воронина Т.П.* Информационное общество: сущность, черты, проблемы. — М., 1995. — 111 с.

258. *Воронцов Ю.М.* Информациология — основа мировой дипломатии. — М., 2001.

259. *Врублевский Е.* Право и информатика. В кн.: Проблемы правоведения, вып. 20. — К., 1971.

260. *Гавловський В.Д., Цимбалюк В.С.* Щодо проблем боротьби із злочинами, що вчиняються з використанням комп'ютерних технологій // Боротьба з контрабандою: проблеми та шляхи їх вирішення. — К., 1998. — С. 148—154.

261. *Гавловський В.Д., Корочанський О.Е., Цимбалюк В.С.* Проблеми юридичної деліктології в інформаційних відносинах // Бізнес і безпека. — 1998. — № 6. — С. 19—21.

262. *Гавловський В.Д.* Інформаційне законодавство України: від інкорпорації до кодифікації // Систематизація законодавства в Україні: проблеми теорії і практики. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. — К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1999. — С. 289.

263. *Гавловський В.Д., Романюк Б.В., Цимбалюк В.С.* Про результати вивчення проблем боротьби з правопорушеннями, які вчиняються з використанням комп'ютерних технологій // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). — 2000. — № 2. — С. 122—127.

264. *Гавловський В.Д.* Інформаційна безпека: захист інформації в автоматизованих системах (організаційно-правовий аспект) // Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в автоматизованих системах України. — К.: ПП "ЕКМО", 2000. — С. 50—53.

265. *Гавловський В., Гуцалюк М., Калюжний Р. та ін.* Питання концепції реформи інформаційного законодавства України // Правов., нормат. та метрол. забезпечення системи захисту інформації в Україні. — 2000. — № 1. — С. 17—21.

266. *Гавловський В., Гуцалюк М., Цимбалюк В.* Удосконалення інформаційного законодавства як засіб оптимізації протидії комп'ютерній злочинності // Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ України. — 2001. — № 3. — С. 20—24.

267. *Гавловський В., Калюжний Р., Цимбалюк В. та ін.* Проблеми державної інформаційної політики: гармонізація міжнародного і

- національного інформаційного права // Прав., нормат. та метрол. забезпечення системи захисту інформації в Україні. — 2001. — № 4.
268. *Гавловський В.Д., Калюжний Р.А., Цимбалюк В.С. та ін.* Інформаційне законодавство України: концептуальні основи формування // Право України. — 2001. — № 7. — С. 88–91.
269. *Гавловський В.Д., Цимбалюк В.С.* Суспільні інформаційні відносини — об'єкт кримінально-правової охорони і захисту: кримінологіко-когнітологічні аспекти // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). — 2001. — № 4. — С. 158–167.
270. *Гавловський В.Д., Романюк Б.В., Цимбалюк В.С.* Проблеми організації боротьби з правопорушеннями, що вчиняються з використанням сучасних інформаційних технологій // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). — 2001. — № 3. — С. 163–169.
271. *Гавловський В.Д., Ковпак Р.С., Цимбалюк В.С.* Поступ України до інформаційного суспільства // Сучасні проблеми інформатизації органів внутрішніх справ України: Матеріали Міжвуз. наук.-практ. конф. (15 березня 2001 р., Київ). — К.: НАВСУ, 2002. — С. 98–104.
272. *Гавловський В.Д. та ін.* Організаційно-правові питання формування державної інформаційної політики в Україні // Наук. вісн. зб. наук. пр. Акад. держ. податков. служби України. — 2002. — № 3. — С. 177–182.
273. *Гавловський В.Д., Голубев В.О., Цимбалюк В.С.* Проблеми боротьби зі злочинами у сфері використання комп'ютерних технологій. — Х.: Фоліо, 2002. — 284 с.
274. *Гаврилов О.А.* Теоретические идеи правовой информатики и развитие общей теории социалистического права. В кн.: Информатика и право. — М., 1984.
275. *Гаврилов О.А.* Основы правовой информатики: Учеб. пособие. — М.: Институт государства и права РАН, 1998. — 42 с.
276. *Гай Д.* "Лишних" денег у среднего американца нет // Вечерняя Москва, 1994, 23 сентября.
277. *Гайкович В.Ю., Перший А.Д.* Безопасность электронных банковских систем. — М.: Единая Европа, 1994. — 364 с.
278. *Галесник Л.С.* О проблемах системы советского права // Сов. Государство и право, 1957. — № 2.
279. *Гасанов Р.М.* Шпионаж особого рода. — М.: Мысль, 1989. — 254 с.
280. *Герасименко В.А., Павлов Д.В., Шиверский А.Н. и др.* Основы защиты коммерческой информации и интеллектуальной собственности в предпринимательской деятельности. — М., 1991.

281. *Геращенко Т.Г.* Філософсько-методологічний аналіз сучасної парадигми інформації: Дис. ... канд. філос. наук: 09.00.09 / Сумський державний педагогічний університет ім. А.С. Макаренка. — Суми, 2003. — 163 с.

282. *Глушков В.М.* Мышление и кибернетика // Вопросы философии. 1963. — № 1. — С. 36—46.

283. *Глушков В.М.* Кибернетика, вычислительная техника, информатика. — К.: Наукова думка, 1990. — 268 с.

284. *Глушков В.М.* Роль математики в современной науке // Современная культура и математика. — М., 1975.

285. *Гнеденко Б.В.* Вопросы математизации современного естествознания // Диалектика и современное естествознание. — М., 1970.

286. *Голубев В.О.* Правові аспекти захисту інформаційних технологій // Вісн. Запоріз. юрид. інст-ту МВС України. — 1997. — № 2. — С. 35—40.

287. *Голубев В.О.* Правові аспекти захисту інформації // Правов., нормат. та метрол. забезпечення системи захисту інформації в автоматизованих системах України. — К., 1998. — С. 44.

288. *Голубев В.О., Юрченко О.М.* Злочини в сфері комп'ютерної інформації. — Запоріжжя. — 1998. — 157 с.

289. *Голубев В.О.* Захист банківської інформації від несанкціонованого доступу // Правов., нормат. та метрол. забезпечення системи захисту інформації в Україні: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. — К., 1998. — С. 50—53.

290. *Голубев В.О., Гавловський В.Д., Цимбалюк В.С.* Інформаційна безпека: проблеми боротьби зі злочинами у сфері використання комп'ютерних технологій / За заг. ред. доктора юридичних наук, професора Р.А. Калюжного. — Запоріжжя: Просвіта, 2001. — 52 с..

291. *Гора Е.П.* Космические истоки новой медико-биологической парадигмы // Философские науки. — 2001. — № 1. — С. 106—113.

292. *Горовий В.М.* Особливості розвитку соціальних інформаційних баз сучасного українського суспільства. — К.: НБУВ, 2005. — 300 с.

293. *Горошко Л.* Научно-методологические аспекты подготовки специалистов в области информационной безопасности // Центр исследования компьютерной преступности. — <http://www.crimere-search.ru/news/29.07.2005/2082/>.

294. *Грачев В.В., Оня А.С.* Информациологические проблемы мировой дипломатии. — Нью-Йорк, 1998.

295. *Грибанов Д.В.* Правовое регулирование кибернетического пространства как совокупность информационных отношений: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.01 / Уральская госуд. юрид. акад. — Екатеринбург, 2003. — <http://www.russianlaw.net/law/doc/a163.htm>.

296. *Грибанов Д.В.* Інформація як об'єкт правового регулювання. Теоретический аспект // Юрист. — 2003. — № 3.
297. *Гринберг А.С., Каши́нский Ю.И., Славин В.С.* Введение в правовую информатику. — Минск, 2002.
298. *Гриняев С.* США развертывают систему информационной безопасности. В России же дальше разговоров дело пока не идет. Независимое военное обозрение. — № 5.
299. *Гриценко В.И., Каныгин Ю.М.* Методологические проблемы анализа развития информационной технологии. Препринт. — К., 1984.
300. *Гришанов І.В.* Інформаційні аспекти знання і діяльності: Дис. ... канд. філос. наук: 09.00.08 / АН України: Інститут філософії. — К., 1994. — 133 с.
301. *Гришанов І.В.* Інформаційні аспекти знання і діяльності: Автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.08 / АН України; Інститут філософії. — К., 1994. — 19 с.
302. *Гришкин И.И.* Понятие информации: логико-методологический аспект. — М.: Наука, 1973. — 231 с.
303. *Громов Г.Р.* Национальные информационные ресурсы. Проблемы промышленного использования. — М., 1984. — 237 с.
304. *Грубінко В., Степанюк А.* Від антропоцентризму — до біоцентризму // Вісник АН України. — 2002. — С. 39—43.
305. *Гузь В.І.* Організація та практика діяльності підрозділів внутрішньої безпеки по протидії розвідувальним заходам злочинних формувань // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих вчених. — Вип. 3 і 4 / Ун-т внутр. справ. — Х.: Основа, 1997. — С. 144—148.
306. *Гурковський В.І.* Інформаційна безпека в Україні як складова національної безпеки // Зб. наук. пр. УАДУ — 2002. — № 2. — С. 9—18.
307. *Гурковський В.І.* Принципи міжнародного права у сфері суспільних відносин стосовно інформаційної безпеки // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). — 2001. — № 4. — С. 187—193.
308. *Гурковський В.І.* Взаємовідносини органів державної влади у сфері за безпечення інформаційної безпеки України: організаційно-правові питання // Вісн. УАДУ. — 2002. — № 3. — С. 27—32.
309. *Гурковський В.І.* Організаційно-правові питання взаємодії органів державної влади у сфері національної інформаційної безпеки: Автореф. дис... канд. наук з державного управління: 25.00.02 / НАДУ при Президентові України. — К., 2004. — 20 с.
310. *Гурковський В.І.* Організаційно-правові питання взаємодії органів державної влади у сфері національної інформаційної безпеки.

Механізми державного управління: Дис. ...канд. наук з держ. управ.: 25.00.02 / Нац. акад. держав. управ. при Президентові України. — К., 2004. — 205 с.

311. Гус М. Інформація в газеті. — М.: Сов. радио, 1930. — 120 с.

312. Гуцалюк М.В. Впровадження нових інформаційних технологій в управлінську діяльність пожежної охорони // Пожежна безпека. — К., 1996. — Вип. 4. — С. 12–13.

313. Гуцалюк М.В. Координація боротьби з комп'ютерною злочинністю // Право України. — 2002. — № 5. — С. 121–126.

314. Гуцалюк М.В. Протидія комп'ютерній злочинності // Право України. 2003. — № 6. — С. 114–117.

315. Гуцалюк М.В. Протидія міжнародній комп'ютерній злочинності // Вісн. прокуратури. — 2003. — № 9. — С. 60–64.

316. Гуцалюк М. Другий міжнародний конгрес з проблем електронної злочинності // Право України. — 2004. — № 6. — С. 171–172.

317. Демин В.Н. Тайны Вселенной. — М.: Вече, 1998. — 480 с.

318. Демин В.Н., Селезнёв В.П. Мироздание постигая... — М.: Молодая гвардия, 1989. — 267 с.

319. Демкова М. Інформаційне право: стан та перспективи розвитку в Україні (з "круглого столу") // Право України. — 2004, № 6. — С. 169–171.

320. Демкова М., Фігель М. Інформація, як основа інформаційного суспільства: поняття та правове регулювання // Інформаційне суспільство. Шлях України. — К.: Фонд "Інформаційне Суспільство України", 2004.

321. Демушкин А.С. Документы и тайна. — М.: Городец, 2003. — 396 с.

322. Державне управління в Україні: централізація і децентралізація: Моногр. / Відп. ред. Н.Р. Нижник. — К.: Вид-во УАДУ, 1997. — 448 с.

323. Державне управління: теорія і практика / За заг.ред. доктора юридичних наук, проф. В.Б. Авер'янова — К.: Юрінком-Інтер, 1998. — 432 с.

324. Державне управління та адміністративне право в сучасній Україні: актуальні проблеми реформування / Укр. акад. держ. упр. при Президентові України. За заг. ред. В.Б. Авер'янова, І.Б. Коліушко. — К., 1999. — 49 с.

325. Державне управління в Україні: організаційно-правові засади: Навч. посіб. / За заг. ред. Н.Р. Нижник. — К.: Вид-во УАДУ, 2002. — 164 с.

326. Державне управління: Слов.-довід. / За заг. ред. В.М. Князева, В.Д. Бакуменка. — К.: Вид-во УАДУ, 2002. — 228 с.

327. *Державне управління*: Навч. посіб. / За ред. А.Ф. Мельника. — К.: Знання-Прес, 2003. — 343 с.
328. *Джонсон Р., Каст Ф., Розенцвейг Д.* Системы и руководство. Сов. Радио. — М., 1971. — 647 с.
329. *Домашний компьютер вытеснит телевизор с рынка multimedia* // Компьютерра, 6 июня 1994 года.
330. *Домозетов Х.* Компьютеризация и проблемы здоровья, свободы и безопасности личности // *Философская и социологическая мысль*, 1991, № 4. — С. 93–99.
331. *Дородницын А.А.* Информатика: предмет и задачи // *Вестник АН СССР*. — 1985. — № 2.
332. *Дородницын А.А. и др.* Словарь по кибернетике / Под ред. В.С. Михалевича. — 2-е изд., перераб. и доп. — К.: Гл. ред. УСЭ, 1989. — 751 с.
333. *Доступ до інформації та електронне урядування* / Авторі-упорядники М.С. Демкова, М.В. Фігель. — К.: Факт, 2004. — 336 с.
334. *Друга сесія Верховної Ради України* // *Парламентські вісті: хроніка законотворення*. Тижневик. — К.: Верховна рада України, 2006. — № 2 (153) 11–17 вересня.
335. *Дубає О.* Інформаційний розвиток сучасної України у світовому контексті: політологічний аналіз: Дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. — К., 2004. — 235 с.
336. *Дубова Н.* Обучение безопасности // *Журнал "Открытые системы"*. — 2005. — № 5–6.
337. *Економічний словник-довідник* / За ред. С.В. Мочерного. — К.: Femina, 1995. — 368 с.
338. *Елютина Е.В.* Правовая регламентация сохранения тайны // *Гос. и право*. — 2002. — № 8. — С. 16–23.
339. *Емельянов С.В., Ларичев О.И.* Многокритериальные методы принятия решений. — М., 1985.
340. *Ермакова Е.* Не дайте себя оболванить и купить! // *Правда*, 12 октября 1995 года.
341. *Ершов А.П.* Проблемы информатизации. 1993. — № 3/4. — С. 82–92.
342. *Есипчук Н.М.* Историческая реальность как предмет познания. — К., 1978.
343. *Е-боротьба в інформаційних війнах та інформаційне право*: Монографія / Авт. кол-в: В.М. Брижко, В.С. Цимбалюк, М.Я. Швець // За заг. ред. М. Швеця. — К.: НДЦПІ АПрН України, 2007. — 234 с.
344. *Е-майбутнє та інформаційне право* / Авт. кол-в: В. Брижко, В. Цимбалюк, М. Швець, М. Коваль, Ю. Базанов // За заг. ред. М. Швеця. — К.: НДЦПІ АПрН України, 2006. — 234 с.

345. *Європа* на шляху до інформаційного суспільства // Зб. документів Європейської Комісії 1994–1995 рр. — К., 2000. — 176 с.
346. *Жданов Г.Б.* Информация и сознание // Вопросы философии. — М.: Наука, 2000. — № 11. — С. 97–104.
347. *Жоль К.К.* Методи наукового пізнання і логіка (для юристів): Навч. пос. — К.: Атіка, 2001. — 288 с.
348. *Журавленко Н.И.* Организационно-правовая защита информации: Учеб. пособие. — Уфа: Вост. ун-т, 2003. — 108 с.
349. *Задорожня Л.М., Коваль М.І., Брижко В.М.* Питання вдосконалення законодавства України у сфері інформації та інформатизації: додаток до наукового журналу "Правова інформатика" / За ред. чл.-кор. АПрН України М.Я. Швеця. — К., 2005. — 31 с.
350. *Законодательство* зарубежных стран: Обзор. информ. — М., 1982. Вып. 193.
351. *Законодавство* України "Про інформацію": Зб. законів (Станом на 25 січня 2003 р.): Офіційне видання. — К.: Парлам. вид-во, 2003. — 228 с.
352. *Збірник* наукових праць Харківського Центру по вивченню організованої злочинності спільно з Американським Університетом у Вашингтоні. Випуск дев'ятий. — Х.: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2004. — 312 с.
353. *Збірник* постанов Пленуму Верховного Суду України (1963–1997). — Сімф.: Таврія, 1998. — 711 с.
354. *Згуровський М.* Шлях до інформаційного суспільства — від Женеви до Тунісу. Дзеркало тижня. — 2005. — № 34 (562). 3–9 верес.
355. *Зеленецький В.С., Филиппова Л.Я.* Компьютерная этика. Морально-этические и правовые нормы для пользователей компьютерных сетей. — Харьков: Изд-во "Кроссрод", 2006. — 212 с.
356. *Зинченко В.П., Моргунов Е.Б.* Человек развивающийся: очерки российской психологии. — М., 1994.
357. *Ибрагимов В.* Кибертерроризм в Интернете до и после 11 сентября 2001 г.: угрозы и нейтрализация. — <http://www.crime-research.ru>.
358. *Иванов В.П., Быстрицкий Е.К.* Культура и развитие человека. — К., 1989.
359. *Ильганаева В.А., Давыдова И.А.* Управление информацией как предмет преподавания // Научно-технические библиотеки. — 2001. — № 10. — С. 48–61.
360. *Иноземцев В.Л.* Расколота цивилизация: системные кризисы индустриальной эпохи // Вопросы философии. — 1999. — № 5. — С. 3–18.

361. *Информатизация* и Россия-2001. Белая Книга информационных технологий (проект): Союз операторов Интернет. — 2000. — 29 дек. — http://www.soi.ru/soi/white_book.
362. Информациология и системный анализ. — http://agynch.narod.ru/_opus-agynch.htm.
363. *Информациология*. — М.: Информациология, 1999. — 30 с.
364. *Информационные* процессы и структуры в криминалистике / В.Я. Колдин, Н.С. Полевой. — М.: Изд-во МГУ, 1985. — 133 с.
365. *Информационная* революция: наука, экономика, технология. Реф. сб. / РАН. ИНИОН; Отв. ред. Ракитов А.И. — М.: ИНИОН РАН, 1993. — 236 с.
366. *Информационная* технология и информационная политика: Науч.-информ. исслед. / РАН. ИНИОН; Науч. рук. Ракитов А.И. — М.: ИНИОН РАН, 1994. — 208 с.
367. *Информационная* технология: экономика, культура: Сб. обзоров и реф. / РАН. ИНИОН; Отв. ред. Ракитов А.И. — М.: ИНИОН РАН, 1995. — 48 с.
368. *Информационная* технология и наука: Сб. обзоров и реф. / АН СССР. ИНИОН; Отв. ред. Ракитов А.И. — М.: ИНИОН АН СССР, 1989. — 208 с.
369. *Информационная* технология и проблемы информатизации современного общества: Реф. сб. / АН СССР. ИНИОН. Отв. ред. Кулькин А.М. — М.: ИНИОН АН СССР, 1991. — 196 с.
370. *Информационная* цивилизация: пространство, культура, человек / Саратов. регион. отд-ние Рос. филос. о-ва и др.; Под ред. Устьянцева В.Б. — Саратов: Изд-во Поволж. межрегион. учеб. центра, 2000. — 167 с.
371. *Информационное* общество: культурологические аспекты и проблемы: Междунар. науч. конф., Краснодар/Новороссийск, 17–19 сент. 1997 г.: Тез. докл. / Междунар. акад. информатизации. Краснодар. регион. отд-ние и др.; Редкол.: Андреева И.М. и др.; Подгот.: Галимова Е.Я. и др. — Краснодар, 1997. — 477 с.
372. *Информационное* право: Учебник / И.Л. Бачило, В.Н. Лопатин, М.А. Федотов. — 2-е изд., изм. и доп. — СПб.: Изд-во Р. Асланова Юридический центр Пресс, 2005. — 723 с.
373. *Информационные* проблемы в сфере административной реформы // Сборник статей института государства и права Российской академии наук. — М., — 2005. — 164 с.
374. *Информационные* ресурсы развития Российской Федерации. Правовые проблемы / Антопольский А.А., Бачило И.Л., Белов Г.В. и др. — СПб.: Наука, 2003. — 403 с.

375. *Информационные технологии и образование* / РАН. ИНИОН; Отв. ред. Ракитов А.И. — М.: ИНИОН РАН, 1996. — 136 с.
376. *Исследование украинской индустрии экспорта ИТ-услуг и продуктов*. — <http://research.techinvest.com.ua>.
377. *Ібрагімов І. Інформаційна політика крізь призму національної безпеки // Зб. наук. пр. УАДУ. — К.: Вид-во УАДУ, 2000. — Вип. 1 — С. 26–40.*
378. *Інформатизація законодавчої, нормотворчої, правозастосовної та правоосвітньої діяльності: Посіб. / Горьовий Л.Е., Швець М.Я., Дрогаль Т.Г. та ін. — К.: Парлам. Вид-во, 1999. — 199 с.*
379. *Інформатизація, право, управління: організаційно-правові питання / Калюжний Р.А., Крупчан О.Д., Гавловський В.Д., Гуцалюк М.В., Цимбалюк В.С., Швець М.Я. — К., 2002.*
380. *Інформатизація соціального управління: теорія і практика (організаційно-правовий аспект): Посіб. — К.: Ін-т економіки та права "КРОК"; Донецьк: Донец. ін-т вн. справ, 2001. — 190 с.*
381. *Інформатизація та відкритість влади як засоби демократизації суспільства: Матеріали "круглого столу". — К.: Альтпрес, 2003. — 160 с.*
382. *Інформатизація управління соціальними системами: Орг.-правові питання теорії і практики: Навч. посіб. / В.Д. Гавловський, Р.А. Калюжний, В.С. Цимбалюк та ін. // За заг. ред. М.Я. Швеця, Р.А. Калюжний. — К.: МАУП, 2003. — 336 с.*
383. *Інформаційна безпека: проблеми боротьби зі злочинами у сфері використання комп'ютерних технологій: Моногр. / За заг. ред. Р.А. Калюжного. — Запоріжжя: Просвіта, 2001. — 252 с.*
384. *Інформаційне законодавство: Збірник законів у 6 томах / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка, І.С. Чижа. — Т. 1: Інформаційне законодавство України. — К.: ТОВ "Юридична думка", 2005. — 416 с.*
385. *Інформаційне законодавство: Збірник законів у 6 томах / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка, І.С. Чижа. — Т. 2: Інформаційне законодавство країн СНД та Балтії (Азербайджан, Вірменія, Грузія, Естонія, Казахстан, Киргизія). — К.: ТОВ "Юридична думка", 2005. — 424 с.*
386. *Інформаційне законодавство: Збірник законів у 6 томах / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка, І.С. Чижа. — Т. 3: Інформаційне законодавство країн СНД та Балтії (Азербайджан, Вірменія, Грузія, Естонія, Казахстан, Киргизія). — К.: ТОВ "Юридична думка", 2005. — 440 с.*
387. *Інформаційне законодавство: Збірник законів у 6 томах / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка, І.С. Чижа. — Т. 4: Інформаційне законодавство країн Європи і Азії. — К.: ТОВ "Юридична думка", 2005. — 384 с.*
388. *Інформаційне законодавство: Збірник законів у 6 томах / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка, І.С. Чижа. — Т. 5: Міжнародні правові*

- акти в інформаційній сфері. — К.: ТОВ "Юридична думка", 2005. — 328 с.
389. *Інформаційне* законодавство: Збірник законів у 6 томах / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка, І.С. Чиж. — Т. 6: Міжнародні угоди України в інформаційній сфері. — К.: ТОВ "Юридична думка", 2005. — 160 с.
390. *Інформаційне* право та інформаційна безпека. Сучасний стан, поняття та визначення змістовної частини, інкорпорація нормативних актів з правових питань у сфері інформації та її захисту / За заг. ред. Р. Калюжного та В. Філонова. — К.: Ін-т економіки та права "КРОК". Донецьк: Донец. ін-т вн. справ, 2001. — 230 с.
391. *Інформаційне* право та правова інформатика у сфері захисту персональних даних: Монографія / Авт. кол-в: В. Брижко, М. Гуцалюк, В. Цимбалюк, М. Швець // За ред. М. Швеця. — К.: НДЦПі АПРН України, 2005. — 334 с.
392. *Інформаційні* технології та захист інформації: Зб. наук. пр. — Запоріжжя: Запорізь. юрид. ін-т МВС України, 1998. — Вип. 2. — 128 с.
393. *Інформаційно-аналітичні* матеріали до парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства. Підготовлені Державним департаментом з питань зв'язку та інформатизації Міністерства транспорту та зв'язку України на основі даних ВАТ "Діпрозв'язок". — <http://www.sluhannya.in.ua/forum/viewtopic.php?t=120>.
394. *Каган М.С.* Перспективы развития гуманитарных наук в XXI веке. — http://anthropology.ru/ru/texts/kagan/symp12_01.html.
395. *Казимиричук В.П.* Социологические проблемы действия права в социалистическом обществе. — В кн.: Право и социология. — М., 1973.
396. *Калинин Ю.В.* Информационные ресурсы в органах государственной власти: правовые и социально-управленческие аспекты: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 05.25.05 / Рос. акад. гос. службы при Президенте РФ. — М., 2001. — 28 с.
397. *Калюжный Р.А.* Научно-технический прогресс в деятельности правоохранительных органов. — К.: Наук. думка, 1990. — 157 с.
398. *Калюжный Р.А., Цимбалюк В.С.* Вдосконалення інформатизації ОВС України — передумова покращення їх діяльності в боротьбі зі злочинністю // Правова система України: теорія і практика. — К., 1993. — С. 397–399.
399. *Калюжный Р.А., Цимбалюк В.С.* Інформатизація державного управління і національна безпека України // Розбудова держави. — 1993. — № 8. — С. 20–21.
400. *Калюжный Р.А., Цимбалюк В.С.* Розбудова держави та інформатизація державного управління // Розбудова держави. — 1994. — № 2. — С. 31–36.

401. *Калюжний Р., Гавловський В., Цимбалюк В., Гуцалюк М.* Питання концепції реформування інформаційного законодавства України // Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні. — К.: ПП "ЕКМО", 2000. — С. 17—21.
402. *Калюжний Р.А., Ковпак Р.Л.* Застосування інформаційних технологій організованою злочинністю для впливу на суспільство // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). — К., 2001. — № 3. — С. 159—162.
403. *Калюжний Р.А., Цимбалюк В.С.* Координація діяльності органів влади у боротьбі з організованою кіберзлочинністю // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). — 2002. — № 6. — С. 105—111.
404. *Калюжний Р.А., Крутчак О.Д., Гавловський В.Д., Гуцалюк М.В., Цимбалюк В.С., Швець М.Я.* Інформатизація, право, управління: організаційно-правові питання. — К., 2002. — 336 с.
405. *Камшилов М.М.* Человек и живая природа // Природа. — 1969. — № 3. — С. 17—23.
406. *Канделаки Т.Л.* Семантика и мотивированность термина. — М.: Наука, 1977. — 167 с.
407. *Каныгин Ю.М.* Когнітивний поворот // Філософська і соціологічна думка. 1993. — № 11—12. — С. 30—45.
408. *Каныгин Ю.М.* Индустрия информатики. — К., 1987. — 152 с.
409. *Каныгин Ю.М.* Экономика и организация машинной информатики. — К., 1987.
410. *Каныгин Ю.М., Маркашов В.Е.* Информатизация: социальный аспект // Вестник ВОИВТ, 1990, № 2. — С. 29—30.
411. *Каныгин Ю.М.* Информатизация управления: социальные аспекты. — К.: Наук. думка, 1991. — 154 с.
412. *Каныгин Ю.М.* Основы когнитивного обществознания. — К.: Украинская Академия информатики, 1993. — 236 с.
413. *Каныгин Ю.М., Калитич Г.И.* Основы теоретической информатики. — К.: Наук. думка, 1990. — 232 с.
414. *Карманеева К.М.* Мировые информационные ресурсы: Учеб. Пособие. — СПб.: СПбГИЭУ, 2001. — 81 с.
415. *Карпенков С.Ч.* Концепции современного естествознания. — М.: Культура и спорт, ЮНИТИ, 1997. — 520 с.
416. *Карташев В.А.* Система систем. Очерки общей теории и методологии. — М.: "Прогресс-Академия", 1995. — 325 с.
417. *Карчевський М.В.* Кримінальна відповідальність за незаконне втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж (аналіз складу злочину): Авто-

- реф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. — Х., 2003. — 19 с.
418. *Катрич С.В.* Процесс принятия решений и АСУ (Организационно-правовой аспект проблемы). — М.: Наука, 1980. — 189 с.
419. *Кашанина Т.В.* Правовые понятия как средство выражения содержания права // Сов. государство и право. — 1981. — № 1. — С. 38—42.
420. *Квитко И.С.* Термин в научном документе. — Львов, 1976. — 124 с.
421. *КГБ* открывает тайны / Сост. М.В. Филипошин. — М.: Пария, 1992. — 173 с.
422. *Кедров М.В.* Классификация наук. — Т. 2. — М., 1965.
423. *Кезин А.* Эволюционная эпистемология: современная междисциплинарная парадигма // Вестник МГУ. 1995. — № 5. — С. 24—36.
424. *Келдыш М.В.* Естественные науки и их значение для развития мировоззрения и технического прогресса. Коммунист, 1966. — № 11.
425. *Керимов Д.А.* Свобода, право и законность в социалистическом обществе. — М.: Госюриздат, 1960. — 223 с.
426. *Керимов Д.А.* О становлении и задачах правовой информатики. В кн.: Вопросы информатики, вып. 40. Правовая информатика. — М., 1977. — С. 53—59.
427. *Керимов Д.А.* Философские проблемы права. — М.: Мысль, 1972. — 472 с.
428. *Керимов Д.А.* Философские основания политико-правовых исследований. — М., 1986. — 332 с.
429. *Кибальник А., Соломоненко И.* Понятие и виды тайны в уголовном праве // Российская юстиция. — 2001. — № 2. — С. 53—55.
430. *Кибернетика.* Становление информатики. (Серия: "Кибернетика — неограниченные возможности и возможные ограничения"). — М.: Наука, 1986.
431. *Кивенко Н.В.* Комплексная проблема как одна из форм интеграции науки. В кн.: Методологические вопросы теоретического естествознания. — К., 1978.
432. *Кисельов М.М.* Екологія — "маркер" епохи // Вісник НАН України. — 1999. — № 12. — С. 24—33.
433. *Кистяковский Б.А.* Философия и социология права / Сост., примеч., указ. В.В. Сапонова. — СПб.: РХГИ, 1999. — 800 с.
434. *Князева Е.Н.* Синергетический вызов культуре // Синергетика: Сб. статей. — М., 1984. — 263 с.
435. *Князева Е.Н., Курдюмов С.П.* Законы эволюции и самоорганизации сложных систем. — М., 1994. — 236 с.

436. Коваленко В.Л. Проблеми удосконалення адміністративно-деліктного законодавства // Державне управління та адміністративне право в сучасній Україні: актуальні проблеми реформування / За заг. ред. В.Б. Авер'янова, І.Б. Коліушко. — К.: УАДУ при Президентові України, 1999. — С. 45—49.

437. Ковтун Г. Філософія розвідки. — К.: Видавничий дім "Журнал "Президент", 2001. — 630 с.

438. Кожин Л.И., Крылова О.Л., Одинцов В.В. Функциональные типы русской речи. — М.: Высш. шк., 1982. — 153 с.

439. Козловский В.П. Бытие человека в культуре. Опыт онтологического подхода. — К., 1992.

440. Козловський А.А. Право як пізнання: Вступ до гносеології права. — Чернівці: Рута, 1999. — 295 с.

441. Кокорев В.И. Разработка и исследование системы моделей для унификации и стандартизации управленческих документов: Автореф. дис. ... д-ра. техн. наук: 05.25.02 08.00.20 / Моск. гос. ист.-арх. ин-т. — М., 1980. — 34 с.

442. Колин К.К. "Информатика-2000" — международный проект для системы образования // Международное сотрудничество. — 1997. — № 1.

443. Колин К.К. Информатика в системе опережающего образования // Доклад на II Международном конгрессе ЮНЕСКО "Образование и информатика". — М., 1996.

444. Колин К.К. Курс информатики в системе образования: современное состояние и перспективы развития. "Системы и средства информатики". Изд-во "Наука". — М., 1996, вып. 8.

445. Колин К.К. Опережающее образование и проблемы информатики. "Международное сотрудничество". — М., 1996. — № 2.

446. Колин К.К. Социальная информатика — научная база постиндустриального общества // Социальная информатика-94. — М., 1994.

447. Колин К.К. Фундаментальные проблемы информатики. "Системы и средства информатики". — Изд-во "Наука". — М., 1995, № 7.

448. Колин К.К. Эволюция информатики и формирование нового комплекса наук об информации. "Научно-техническая информация". Сер. 2. — Изд-во ВИНТИ. — М., 1995, № 5.

449. Колин К.К. Курс информатики в системе образования: современное состояние и перспективы развития // Системы и средства информатики. — Вып. 8, — М., 1996.

450. Колмогоров А.Н. К логическим основам теории информации и теории вероятности // Проблемы передачи информации. — М.: Наука, 1969. — 264 с.

451. Колобов О.М. Обов'язки та відповідальність працівників ОВС, які мають допуск до роботи з секретними документами: Лекція / НАВСУ. — К., 1998. — 23 с.
452. Колобов О.М. Поняття, сутність і значення режиму секретності в ОВС: Лекція / НАВСУ. — К., 2000. — 42 с.
453. Колодюк А.В. Інформаційне суспільство: сучасний стан та перспективи розвитку в Україні: Автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.03 / АН України; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. — К., 2005. — 20 с.
454. Колодюк А.В. Інформаційне суспільство: сучасний стан та перспективи розвитку в Україні: Дис. ... канд. політ. наук: 23.00.03 / АН України; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. — К., 2005. — 234 с.
455. Комаров И. Федеральные целевые программы: опыт разработки и реализации // Экономист. — 1998. — № 1. — С. 25–31.
456. Комп'ютерна злочинність: Навч. посіб. / За ред. П.Д. Біленчука. — К., 2002. — 240 с.
457. Компьютерные преступления в уголовном законодательстве стран СНГ (Выписка из Уголовного кодекса Грузии): Центр исследования компьютерной преступности. — http://www.crime-research.ru/articles/Criminal_Code.
458. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник. — М., 1975.
459. Конференция СПИН — 1978: / Межправительственная конференция по стратегии и политике в области информатики / Торремолинос (Испания), 28 авг. — 6 сент. 1978 г. UNESCO (SC-78) Spin-5. Paris, 1978.
460. Концепция развития информационной службы в СССР на 1991-2010 годы. ВИНТИ. — М., 1988. — 92 с.
461. Концепція реформування законодавства України у сфері суспільних інформаційних відносин. — <http://mndc.naiu.kiev.ua/KONC/forum.htm>
462. Копейчиков В.В. Питання кодифікації законодавства України // Вісн. Акад. прав. наук України. 1994. — № 2. — С. 44–52.
463. Копылов В.А. Вопросы информационного законодательства // Сб. НТИ. Сер. 2. 1995. — № 6. — С. 5–9.
464. Копылов В.А. О структуре и составе информационного законодательства // Государство и право. 1996. — № 6. — С. 13–18.
465. Копылов В.А. Информационное право: Учеб. пособие. — М.: Юристъ, 1997. — 472 с.
466. Копылов В.А. О систематизации и кодификации информационного законодательства и праве собственности на объекты информационных отношений // НТИ. Сер. 1. 2002. — № 5. — С. 1–13.

467. *Копылов В.А.* Информационное право: Учеб. — 2-е. изд., перераб. и доп. — М.: Юристъ, 2003. — 511 с.
468. *Коренной А.А.* Информация и коммуникация. — К.: Наукова думка. — 1986. — 142 с.
469. *Корогодин В.И.* Информация и феномен жизни. — Пушино, 1996. — 210 с.
470. *Корогодин В.И., Корогодина В.Л.* Информация как основа жизни. — Дубна: Издательский центр "Феникс", 2000. — 208 с.
471. *Коротенков Ю.Г.* Формализованная информатиология. МАИ. — М., 2000. — 30 с.
472. *Кохановська О.В.* Теоретичні проблеми захисту інформації у цивільному праві України // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. — К.: Вид-во НАВСУ. — 2004. — № 6. — С. 304—311.
473. *Кохановська О.В.* Правове регулювання у сфері інформаційних відносин: Монографія. — К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2001. — 212 с.
474. *Кочергин А.Н., Коган В.З.* Проблемы информационного взаимодействия в обществе. — М.: Наука, 1980. — С. 9—21.
475. *Кочетов А.Н.* Интеллектуальный потенциал общества. — Саратов, 1991.
476. *Кравченко А.* Управленческие революции // Соц. труд. — 1991. — № 1. — С. 49—54.
477. *Кравченко Р.Г., Скрипка А.Г.* Основы кибернетики. — М., 1974. — 280 с.
478. *Красавчиков О.А.* Система права и система законодательства (гражданско-правовой аспект) // Правоведение, 1975. — № 2.
479. *Краснянский В.З.* Правовая информация в системе государственного и хозяйственного управления. — Л.: Изд-во Ленингр. Ун-та, 1985. — 105 с.
480. *Краткий юридический словарь.* — М.: Инфра, — М., 2004. — 264 с.
481. *Крижанівський А.М.* Правопорядок як феномен правової реальності / Юрид. вестник. — Одеса, 2004. — № 1. — С. 69—74.
482. *Кримський С.Б.* Ціннісно-смісловий універсам як предметне поле філософії // Філософська і соціологічна думка. — 1996. — № 3 —4. — С. 102—117.
483. *Крисаченко В.С.* Философский анализ эволюционизма. — К.: Наукова думка, 1990. — 215 с.
484. *Крисаченко В.С., Мостяев О.* Україна: природа і люди. — К.: Інститут філософії АН України. — 2000. — 492 с.
485. *Кристалный Б.В., Нестеров Ю.М.* Информационные права и информатика // Информационные ресурсы России. — 1996. — № 3.

486. *Кричевец А.Н.* Об априорности, открытых программах и эволюции // Вопросы философии. 1997. — № 6. — С. 79–91.
487. *Кривцова В.М.* Юридичний конфлікт як феномен правової дійсності: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. — Х., 2003.
488. *Кудрявцев В.Н.* Право и социальная действительность. — В кн.: Проблемы социологии права, вып. 1. Вильнюс, 1970.
489. *Кудрявцев В.Н.* Общая теория квалификации преступлений. — М., 1972. — 59 с.
490. *Кудрявцев В.Н.* Уголовная юстиция как система // Правовая кибернетика / Под ред. А.Н. Шляхова. — М., 1973. — 214 с.
491. *Кудрявцев В.Н.* Функциональные системы в области права. — В кн.: Вопросы информатики, вып. 40. Правовая информатика. — М., 1977.
492. *Кудрявцев Ю.В.* Ценность правовой информации / Правоведение. — М., 1977. — № 1. — С. 45–51.
493. *Кудрявцев Ю.В.* Нормы права как социальная информация. — М., 1981.
494. *Кузин А.М.* Духовное начало во Вселенной // Вопросы философии. 1998. — № 8. — С. 167–170.
495. *Кузнецов В.И., Бургин М.С.* Мир теорий и могущество разума. — К.: Україна, 1992. — 231 с.
496. *Кузьмичев В.А.* Печатная агитация и пропаганда. — М.: Мысль, 1930. — 120 с.
497. *Кулешов С.Г.* Документознаводство: Історія. Теоретичні основи / УДНДІАСД, ДАККіМ. — К., 2000.
498. *Кун Т.* Структура научных революций. — М.: Прогресс, 1975. — 287 с.
499. *Курашвили Б.П.* Очерк теории государственного управления. — М., 1987. — 294 с.
500. *Курсы и тренинги для ИТ-специалистов Учебного Центра "Информзащита".* — <http://www.cnews.ru>.
501. *Кутафин О.Е., Копылов В.А.* Проблемы становления информационного права в России // Научно-техническая информация. Сер. 1. Орг. и методика информ. работы. 1999. — № 8. — С. 20–25.
502. *Кутузов В.И., Гриб В.В.* О необходимости выделения и развития одного из приоритетных направлений совершенствования юридического образования в Российской Федерации / Юридическое образование и наука. — М. — № 1. — С. 13–16.
503. *Кухарев В.Н.* Словарь терминов в области информационной безопасности и защиты сведений, составляющих государственную тайну. — М.: Юрид. ин-т МИИТа, 2004. — 96 с.

504. *Кушакова Н.В.* Конституційне право на інформацію в Україні (порівняльний аналіз): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Київський національний університет ім. Т. Шевченка. — К., 2003. — 17 с.
505. *Лагоша В.А., Шаркович В.Г., Дегтярева Т.Д.* Методы и модели совершенствования организационных структур. — М.: Наука, 1988. — 186 с.
506. *Латин Н.И.* Проблема социокультурной трансформации // Вопросы философии. 2000. — № 6. — С. 3—17.
507. *Лафарг П.* Воспоминания о Марксе // Воспоминания о Марксе и Энгельсе. — М., 1956.
508. *Леванский В.А.* Моделирование в социально-правовых исследованиях. — М., 1986. — 156 с.
509. *Левидов М.И.* Информация в советской прессе. — М.: Мир, 1923. — 145 с.
510. *Ленин В.И.* Полн. собр. соч., т. 1.
511. *Леонов А.В.* Застосування технологій мультимедіа для забезпечення інформаційно-аналітичної роботи // Стратегічна панорама. — К., 1999. — № 1—2. — С. 134—139.
512. *Лейчик В.М.* Люди и слова. — М.: Наука, 1982. — 177 с.
513. *Лисюченко В.П., Цимбалюк В.С., Гуцалюк М.В.* Управління органами внутрішніх справ: Довідник. — К.: УАВС, 1996.
514. *Литой А.* Интернет и расистская пропаганда // Компьютера. 2003. — № 17. — С. 52.
515. *Ліпкан В.А.* Теоретико-методологічні засади управління у сфері національної безпека України: Монографія. — К.: "Текст", 2005. — 350 с.
516. *Ліпкан В.А.* Теоретичні основи та елементи національної безпека України: Монографія. — К.: Текст, 2004. — 600 с.
517. *Лісовий В.* Комп'ютерні злочини; питання кваліфікації // Право України, 2002. — № 2. — С. 86—88.
518. *Логінов О.В.* Адміністративно-правове забезпечення інформаційної безпеки органів виконавчої влади: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Національна академія внутрішніх справ України. — К., 2005. — 229 с.
519. *Логінов О.В.* Загрози національним інтересам особистості в інформаційній сфері України // Науковий вісник Юридичної академії міністерства внутрішніх справ. — Дніпропетровськ, 2004. — № 3(17). — С. 271—275.
520. *Ложье И.* Информационные системы: Методы и средства: Пер. с фр. / Под ред. К.Л. Горфана, Т.В. Молчановой. — М.: Мир, 1979. — 632 с.

521. *Лозинський Д.* Комп'ютерний вірус — це СНІД для машин. Но без резинових перчаток можно обойтись // Вечерний клуб, 1994, 20 октября.

522. *Лоте Д.С.* Основы построения научно-технической терминологии. — М.: Наука, 1961. — 160 с.

523. *Лук'янець В.С.* Філософія деконструкції: походження, стратегія, загальнокультурне значення // Філософська думка. — 1998. — № 1. — С. 81–97.

524. *Лук'янець В.С., Кравченко О.М., Озадовська Л.В.* Сучасний науковий дискурс: оновлення методологічної культури. — К., 2000. — 304 с.

525. *Лук'янчиков Є.Д.* Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів: Монографія. — К.: Нац. акад. внутр. Справ України, 2005. — 360 с.

526. *Лях В.* В пошуках альтернативного майбутнього // Філософська і соціологічна думка. — К.: УкрНТІ, 1993, № 6. — С. 28–35.

527. *Мазепа В.И.* Искусство: художественная реальность и утопия. — К., 1992.

528. *Макаренко Є.А.* Європейська інформаційна політика. — К.: Науково-видавничий центр "Наша культура і наука", 2000. — 367 с.

529. *Маклаков Г.Ю.* Методологические принципы организации инженерного образования на основе концепции информационной безопасности: Труды Таганрогского гос-го радиотехнического ун-та. — 2003. — № 4.

530. *Маклаков Г.Ю.* Система подготовки специалистов по компьютерной инженерии в области информационной безопасности // Информационные технологии и безопасность: Материалы науч.-практ. конф. (9–11 окт. 2001) // Партенит. Украинский дом экономических и научно-технических знаний. — К., 2001.

531. *Маклаков Г.Ю., Рыжков Э.В.* Методологічні підходи до вдосконалення підготовки кадрів ОВС з урахуванням розвитку інформаційних технологій // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: Зб. наукових статей: Вид-во ДІВС МВС України. — 2001. — № 2.

532. *Маклаков Г.Ю.* Научно-методологические аспекты подготовки специалистов в области информационной безопасности // Центр исследования компьютерной преступности. — <http://www.crime-research.ru>.

533. *Маклаков Г.Ю.* Возможности современных информационных технологий при проведении криминалистических исследований и экспертиз // Використання сучасних досягнень криміналістики у боротьбі зі злочинністю: Матеріали міжвуз. наук.-практ. конф.

- студентів, курсантів і слухачів (Донецьк, 12 квітня 2002 року). — Донецьк: ДІВС, 2002.
534. *Маклаков Г.Ю., Рыжков Э.В.* Методология подготовки кадров МВД с учетом развития современных информационных технологий // Информационные технологии и информационная безопасность в науке, технике и образовании "ИНФОТЕХ-2002": Материалы Международ. науч.-практ. конф. (30 сентября — 5 октября 2002 г., Киев — Севастополь): НТО РЭС Украины, 2002.
535. *Максимов С.И.* Правовая реальность: опыт философского осмысления: Монография. — Х.: Право, 2002.
536. *Малахов В.А.* Нравственный аспект культурного бытия личности // Бытие человека в культуре. — К., 1992.
537. *Малярчук І.А.* Проблеми формування та реалізації державних цільових програм // Стратегічна панорама. — К., 2004. — № 3. — С. 31–37.
538. *Мамут Л.С.* "Сетевое государство"? // Государство и право, 2005. — № 11, с. 5–12.
539. *Маноха О.Є.* Системний аналіз в кримінології / Дис. канд. юрид. наук: 12.00.08 / Українська академія внутрішніх справ. — К., 1996.
540. *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч., т. 23. — 343 с.
541. *Маркс К.* Немецкая идеология // *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч. — 2-е изд. — Т. 3.
542. *Марченко М.Н.* Системное исследование социалистической демократии // Государство, право, демократия. — М., 1978.
543. *Мастяниця Й.У., Соснин О.В., Шиланський Л.Є.* Захист інформаційного ресурсу України: проблеми і шляхи їх розв'язання. — К.: НІСД, 2000. — 99 с.
544. *Мастяниця Й.У., Соснін О.В., Шиланський Л.Є.* Інформаційні ресурси України: проблеми державного регулювання: Монографія / За заг. ред. О.В. Сосніна. — К.: НІСД, 2002. — 141 с.
545. *Матвієнко О.В.* Концепція менеджменту інформаційних систем в контексті загальних проблем інформатизації суспільства // Вісник Книжкової палати. — 2002. — № 10. — С. 17–20.
546. *Матвієнко О.В.* Менеджмент інформаційних систем і його місце в галузі сучасного управління // Вісник Книжкової палати. — 1999. — № 4. — С. 27–29.
547. *Матвієнко О.В.* Основи інформаційного менеджменту: Навч. посіб. — К.: Центр навч. л-ри, 2004. — 128 с.
548. *Машуков В.М.* Компьютерное право / Практическое руководство. — Львов: АВЕРС, 1998.
549. *Медведева Е.А.* Основы информационной культуры (программа курса для вузов) // Социс, 1994, № 11.

550. *Медведовский И.Д., Семьянов П.В., Платонов В.В.* Атака через Internet. НПО "Мир и семья – 95", 1997.
551. *Международное информационное право: Методические материалы к междисциплинарному спецкурсу / Сост. Т.М. Смыслова.* — М.: СТЭНСИ, 2002. — 192 с.
552. *Мелюхин И.С.* Информационное общество: истоки, проблемы, тенденции развития. — М.: Изд-во МГУ, 1999. — 208 с.
553. *Менжега М.* Информационное право в свете развития глобальной сети Интернет // Закон и право. — 2004. — № 8. — С. 60–62.
554. *Меркулов И.П.* Когнитивная эволюция. — М.: ИФРАН, 1999. — 310 с.
555. *Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф.* Основы менеджмента: Пер. с англ. — М.: Дело, 1992. — 702 с.
556. *Методи захисту фінансової інформації: Навчальний посібник / В.К. Задірака, Б.С. Олексик.* — К.: Вища школа, 2000.
557. *Методологія та методика соціологічних досліджень у праві / Уклад.: В.Д. Воднік, Ю.І. Золотарьова, Г.П. Клімова та ін.* — Конспект лекцій. — Харків: Нац. юрид. Акад. України, 1999. — 94 с.
558. *Минкина В.А.* От информационного обеспечения к информационному управлению // НТИ. Сер. 1. — 2002. — № 4. — С. 19–23.
559. *Михайленко Е.В.* Особенности установления личности хакера // Закон и право. — 2004. — № 8. — С. 62–65.
560. *Михайловский В.Н.* Формирование научной картины мира и информатизация. — СПб., 1994. — 144 с.
561. *Михалевич В.С., Каньгин Ю.М., Грищенко В.И.* Информатика: Общие положения. — К., 1983. — 45 с.
562. *Михнушев А.Г.* Информатика в социальном управлении: от знакомства с компьютером к решению практических задач. — К.: Политиздат Украины, 1990. — 160 с.
563. *Мінченко А.В.* Правова інформатика. Інформатика в історичному аспекті: Навч. посіб. — К.: Арістей, 2003. — 296 с.
564. *Мінченко А.В.* Правова інформатика. Концепція інформатизації: Навч. посіб. — К.: Арістей, 2003. — 288 с.
565. *Монастырский Ю.Э.* Господствующие доктрины коллизионного права в США. Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. — М., 1999. — 136 с.
566. *Можяева Г.В.* Информация в истории: исторические аспекты информатиологии // Информационный бюллетень Ассоциации "История и компьютер. — 2002. — № 29. — С. 158–168.
567. *Моисеев В.Д.* Центральные идеи и философские основы кибернетики. — М., 1965.

568. *Мойсеєнко А.О.* Готовність соціальних працівників до формування соціальної політики громадсько-політичних об'єднань. — К.: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2003.
569. *Мороз О.Н.* Епістемологічний аналіз когнітивного підходу до проблеми штучного інтелекту // Сучасне природознавство: когнітивний, світоглядний, культурно-історичний виміри. — К.: Наукова думка, 1995. — С. 205–252.
570. *Москвич С.С.* Теоретические проблемы системы правовой информации в СССР. Автореферат докт. дисс. — М., 1977.
571. *Музыченко П.Б.* Административно-правовая информация паспортно-визовой работы при регулировании миграционных процессов в Российской Федерации: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.14. — Хабаровск, 2002.
572. *Мунтіян В.І.* Інформаціологічна економіка — шлях до гармонійного розвитку людства // Проблеми національної безпеки в процесах державотворення. Збірник праць. Том 1. — К.: "КВІЦ", 2004. — С. 412–419.
573. *Мунтіян В.І.* Інформаціологічна економіка — шлях до гармонійного розвитку людства // Енергетика: економіка, технологія, екологія. — 2001. — № 4. — С. 4–6.
574. *Мунтіян В.І.* Основи теорії інформаціогенної моделі економіки. — К.: "КВІЦ". — 368 с.
575. *Мунтіян В.І.* Проблеми національної безпеки в процесах державотворення. Збірник праць. Том 1. — К.: "КВІЦ", 2004. — 756 с.
576. *Мунтіян В.І.* Проблеми національної безпеки в процесах державотворення / Збірник праць. Том 2. — К.: "КВІЦ", 2004. — 732 с.
577. *Мунтіян В.І.* Проблеми національної безпеки в процесах державотворення / Збірник праць. Том 3. — К.: "КВІЦ", 2004. — 732 с.
578. *Мунтіян В.І.* Системний підхід до наукового пізнання безпеки оборони // Проблеми національної безпеки в процесах державотворення. Збірник праць. — Т. 1. — К.: "КВІЦ", 2004. — С. 511–529.
579. *Муравьев В.А.* Информация в постиндустриальной экономике // Вестник Финансовой академии. Выпуск 1 (21). — М., 2002.
580. *Мухамедова Л.И.* Социальная информатология / Под ред. Попова В.Д. Изд-во РАГС. — 2007. — 172 с.
581. *Научные основы организации управления и построение АСУ* / Под ред. В.Л. Бройдо, В.С. Крылова. — М.: Высш. шк., 1981. — 175 с.
582. *Научные труды.* Выпуск 5. В трех томах. — Т. 2 / Российская академия юридических наук. — М.: Издательская группа "Юрист", 2005. — 696 с.

583. *Научные* труды. Выпуск 5. В трех томах. — Т. 3 / Российская академия юридических наук. — М.: Издательская группа "Юрист", 2005. — 640 с.
584. *Нистратов Э.* Бизнес и информатика. — <http://www.ui.usm.ru/articles.html>.
585. *Нистратов Э.* Компьютер за и против человека. — <http://www.usm.e-burg.ru/index.html>.
586. *Новая система учета секретных документов в органах полиции США // Спец. вып. по материалам иностранной печати. № 5 / ГК СМ СССР по науке и технике. Спец. НИИ.* — М., 1970. — С. 18—21.
587. *Новик И.Б.* Философские идеи Ленина и информатика. — М., 1969. — 167 с.
588. *Новик И.Б., Абдуллаев А.В.* Введение в информационный мир. — М.: Наука, 1991. — 226 с.
589. *Нормативні акти України щодо охорони правопорядку.* — К.: Логос, 1998. — 579 с.
590. *Нугаев Р. М.* Смена базисных парадигм: концепция коммуникативной рациональности // Вопросы философии. — 2001. — № 1. — С. 114—122.
591. *Обзор по Свободе прессы Всемирной газетной ассоциации WAN: Всемирная газетная ассоциация (WAN). Свобода прессы.* — http://www.wan-press.ru/press_freedom/pf_review.php.
592. *Оборотов Ю.Н.* Традиции и новации в правовом развитии. — Одесса, 2001. — 125 с.
593. *Общая теория права. Курс лекций / Под общей ред. В.К. Бабаева.* Нижний Новгород, 1993. — 128 с.
594. *Ойзерман Т.И.* Проблемы историко-философской науки. — М., 1969. — 398 с.
595. *Організована злочинність в Україні: Наук. посіб. / За ред. Я.Ю. Кондратьева.* — К.: НАВСУ, 1999. — 124 с.
596. *Орехов А.М.* Информатизация общества — информационное общество // Социальная информатика-93. — М., 1993.
597. *Орлов С.О.* Кримінально-правова охорона інформації в комп'ютерних системах та телекомунікаційних мережах: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Національний університет внутрішніх справ. — Х., 2004. — 20 с.
598. *Осадчий В.І.* Кримінально-правовий захист правоохоронної діяльності: Моногр. — К.: Атіка, 2004. — 336 с.
599. *Основи інформаційного права України: Навч. посіб. / В.С. Цимбалюк, В.Д. Гавловський, В.В. Гриценко та ін.; За ред. М.Я. Швеця, Р.А. Калюжного та П.В. Мельника.* — К.: Знання, 2004. — 274 с.

600. *Основы* правовой кибернетики / Под ред. Н.С. Полевого и А.Р. Шляхова. — М., 1977.
601. *Основы* применения кибернетики в правоведении / Под ред. Н.С. Полевого и Н.В. Витрука. — М., 1977.
602. *Остапець В.О.* Системний підхід до пізнання правових явищ: Автореф. дис. ... канд ... юрид. наук: 12.00.01 / Донецьк. ін-т внутр. справ МВС України. — Донецьк, 2003. — 24 с.
603. *Охрана* прав и интересов личности: гражданско-правовой аспект. — К.: Наук. думка, 1992. — 200 с.
604. *Панфилов В.З.* Взаимоотношение языка и мышления. — М.: Наука, 1971. — 232 с.
605. *Панченко А.Я.* Философия, физика, микромир. — М., 1988. — 192 с.
606. *Парин В.В. и др.* Проблемы кибернетики. — М., 1969. — 176 с.
607. *Пашуканис Е.Б.* Избранные произведения по общей теории права и государства. — М., 1980. — 113 с.
608. *Перегудов С., Холодковский К.* Политическая партия, мировой опыт и тенденции развития // Свободная мысль, 1991, № 5. — С. 14–17.
609. *Перелік* тем дисертаційних досліджень з проблем держави і права (2002, 2003 рр.). — Х.: "Право", 2003. — 117 с.
610. *Перелік* тем дисертаційних досліджень з проблем держави і права (2004 р.). — Харків: "Право", 2004. — 104 с.
611. *Перспективы* информатизации общества. В 2 ч. — М., 1990. — 185 с.
612. *Перцева В.А.* Культура і право: співвідношення і вплив // Вісник Національного університету внутрішніх справ. — Х., 2004. — № 28. — С. 118–125.
613. *Першиков В.И., Савинков В.М.* Толковый словарь по информатике: Более 10 000 терминов. — М.: Финансы и статистика, 1991. — 536 с.
614. *Петров В.А.* Реализация Интернет-технологий в системах профессионального отбора персонала: IV ежегодная конф. "Влияние информационных технологий на национальную безопасность", Москва, 25–27 июня 2001 г., Консорциум при военных академий и институтов, изучающих вопросы безопасности. — М., 2001. — С. 224–228.
615. *Петрунин Ю.Ю.* Искусственный интеллект как феномен современной культуры // Вестник МГУ. 1994. — № 2. — С. 28–34.
616. *Петрушенко Л.А.* Принцип обратной связи. — М., 1967.
617. *Петрушенко Л.А.* Самодвижение материи в свете информатики. — М., 1971.

618. *Питання* концепції реформування інформаційного законодавства України / Р. Калужий, В. Гавловський, В. Цимбалюк, М. Гуцалюк // Збірник "Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні". — К.: НТУУ "КПІ, Міносвіти і науки України, СБУ. — К., 2000. — С. 17–21.
619. *Підпригоро О.А., Бутнік-Сіверський О.Б., Дроб'язко В.С. та ін.* Право інтелектуальної власності: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. — К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2002. — 623 с.
620. *Підпригоро О.А., Підпригоро О.О.* Право інтелектуальної власності України: Навч. посібник для студентів юрид. вузів і фак. ун-тів. — К.: Юрінкомінтер, 1998.
621. *Підпригорщук Я.В.* Інформаційний простір України і проблема духовності суспільства // Духовність як основа консолідації суспільства. Міжвідомчий науковий збірник / Комарова А.І., Табачковський В.Г. — К.: Науково-дослідний інститут "Проблеми людини", 1999. — Т. 15. — С. 575–581.
622. *Плішкин В.М.* Теорія управління органами внутрішніх справ: Підручник / За ред. канд. юрид. наук Ю.Ф. Кравченка. — К.: Національна академія внутрішніх справ України, 1999. — 702 с.
623. *Плюкин В.Д.* "В начале было слово ..." или След на воде. — Ижевск: УГУ, 1995. — 43 с.
624. *Погоний Я.Ф., Виноградов В.К., Зданович А.А. и др.* Лубянка-2: Из истории отечественной контрразведки. — М.: Из-во об-ния Мосгорархив: АО Московские учеб. и Картолитография, 1999. — 353 с.
625. *Пода В.* Лучше никогда, чем так поздно. Принятый закон "О государственных программах" уже не актуален // Контекст, 19 марта 2004 г. — <http://www.context-ua/articles/macroekonomy/49279.html>.
626. *Поздняков А.И.* Информационная безопасность личности, общества, государства // Военная мысль, 1993, № 10.
627. *Полевой Н.С.* Криминалистическая кибернетика. — М., 1982.
628. *Полевой Н.С.* Криминалистическая кибернетика. — 2-е изд. — М.: Изд-во МГУ, 1989. — 328 с.
629. *Полевой Н.С.* О правовой и криминалистической кибернетике и вопросах их преподавания в юридических вузах // Вопросы информатики, вып. 40. Правовая информатика. — М., 1977.
630. *Политика* в области образования и новые информационные технологии // Национальный доклад России. II Международный конгресс ЮНЕСКО "Образование и информатика". — М., 1996.
631. *Поляков А.В.* Общая теория права. Курс лекций. — СПб., 2001. — 445 с.
632. *Поляков А.В.* Общая теория права: феноменолого-коммуникативный подход. — СПб., 2003. — 843 с.

633. Попель Г., Голдстайн Б. Информационная технология — миллионные прибыли. — М., 1990, гл. 2. Область ИТ: услуги развлечения.
634. Попов Г.Х. Эффективность управления. — М.: Экономика, 1985. — 250 с.
635. Попов В.Д. Информациология и информационная политика. Учебное пособие. Изд-во РАГС. — 2005. — 120 с.
636. Попов В.Д. Социальная информациология и журналистика. Учебное пособие, Изд-во РАГС. — 2007. — 335 с.
637. Попович М.В. Нарис історії культури України. — К.: АртЕк, 1999. — 728 с.
638. Потапенко С.В. О понятии диффамации в СМИ // Юрид. мир. — № 1. — 2002. — С. 10—13.
639. Почепцов Г.Г. Информационные войны. — М.: "Рефл-бук"; К.: "Валкер", 2000. — 576 с.
640. Почепцов Г.Г. Коммуникативные технологии двадцатого века. — М., 2002. — 352 с.
641. Права громадян України / А.А. Подпалый. — К.: Сірін, 1997. — 180 с.
642. Правительство, министерства и ведомства в зарубежных странах. — М.: Юрид. лит., 1994. — 61 с.
643. Право и социология. — М., 1973.
644. Право Европейского Союза: учебник / под ред. С.Ю. Кашкина. — М.: Юристъ, 2004. — 925 с.
645. Правова інформатика: Підручник. У 2-х т. — К.: Парлам. Вид-во, 2004. — Т. 1. — 416 с.
646. Правовая информация / Под ред А.Ф. Шебанова. — М.: Наука, 1974.
647. Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в автоматизованих системах України. — К., 2000. — 227 с.
648. Правовые основы защиты государственной и иной охраняемой законом тайны: Хрестоматия Рос. акад. гос. службы при Президенте РФ / Сост. Д.А. Савченко. — Новосибирск: СибАГС, 1998. — 191 с.
649. Правовые системы стран мира: Энциклопедический справочник / Под ред. А.Я. Сухарева. — М.: НОРМА, 2001. — 840 с.
650. Пригожий И. От существующего к возникающему. — М., 1985. — 327 с.
651. Пригожий И., Стенгерс И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой. — М., 1986. — 432 с.
652. Про невідкладні заходи щодо розвитку інформаційного суспільства України. Доповідь Президенту України. Підготовлена

асоціаціями підприємств та громадськими організаціями індустрії інформаційно-комунікаційних технологій. — Київ. Березень 2005. — <http://www.ict-forum.in.ua/kb.php?mode=article&k=15>.

653. *Про типову* форму повідомлення про комп'ютерні злочини: Додаток 2 вказівки першого заступника міністра внутрішніх справ генерал-лейтенанта міліції Л.В. Бородича від 16 грудня 1996 р.

654. *Проект* Концепції реформування законодавства України у сфері суспільних інформаційних відносин // Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби з організованою злочинністю. — <http://mndc.naiu.kiev.ua/KONC/ceber.htm>.

655. *Протасов В.Н.* Что и как регулирует право: Учеб. Пособие. — М., Юрист, 1995. — 96 с.

656. *Психологическая война*: Сб. статей // Сост. А.Н. Николаев. — М.: Прогресс, 1972.

657. *Птушенко А.В.* Системная парадигма Права // Персональный сайт А.В. Птушенко. — 2005. — 14 апр. — <http://progressor.2084.ru/aptoushenko/aptoushenko.htm>.

658. *Пушкин В.Г., Урсул А.Д.* Информатика, кибернетика, интеллект. — Кишинёв: Штиинца, 1989. — 295 с.

659. *Пщоловский Т.* Принципы совершенной деятельности. (Введение в праксиологию): Пер. с польск. — К., 1993. — 271 с.

660. *Разуваев В.Э.* Информационное право: актуальные проблемы формирования новой отрасли // Сборник "Материалы научно-практической конференции юридического факультета" Елецкого государственного университета им. И.А. Бунина. — Елец: ЕГУ им. И.А. Бунина. — 2002. — С. 160—169.

661. *Ракитов А.И.* Информатизация общества — реальность и перспективы // НТИ. — Сер. 1. — 1989. — № 11. — С. 8—15.

662. *Ракитов А.И.* Философия компьютерной революции. — М.: Политиздат, 1991. — 286 с.

663. *Рандалу Х.А.* Преподавание спецкурса "Основы правовой кибернетики" для юристов. В кн.: Применение математических методов и вычислительной техники в праве, криминалистике и судебной экспертизе. — М., 1970. — С. 105—122.

664. *Рапопорт А.В.* Математические аспекты абстрактного анализа систем // Исследования по общей теории систем. — М., 1969. .

665. *Расолов М.М.* Управление, информация и право. — М., 1983. — 157 с.

666. *Расолов М.М.* Проблемы управления и информации в области права / Под ред. С.А. Панова. — М.: Юрид. лит., 1991. — 224 с.

667. *Расторгуев С.П.* Информационная война. — М.: Радио и связь, 1998. — 446 с.

668. *Рачков П.А.* Науковедение. Проблемы, структура, элементы. — М., 1974. — 241 с.
669. *Райхер В.К.* О системе права // Правоведение, 1975. — № 3.
670. *Райхер В.К.* Общественно-исторические типы страхования. — М.—Л., 1947. — 282 с.
671. *Регенсбургер Г.* Боротьба з тероризмом на багатосторонньому наднаціональному рівні — потенціал скоординованої концепції співпраці // Тероризм і національна безпека України: Матеріали міжнар. конф. — К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2003. — С. 7—13.
672. *Реформування інформаційного законодавства України* // Крок. — 2000. — № 21. — С. 2.
673. *Рибак М.І., Атрохов А.В.* До питання про інформаційні війни // Наука і оборона. — № 2. — 1998. — С. 65—68.
674. *Ригер П.* Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике. — М., 1995. — 142 с.
675. *Рижих В.М.* Державна система управління критичними технологіями — найважливіший елемент управління науково-технічною діяльністю. — К.: Держтехінформслужба України, 1994. — 41 с.
676. *Рижих В.М.* Державне управління науково-технічним прогресом: економічні аспекти: Автореф. дис. ... д-ра наук з держ. управління: 25.00.05 / УАДУ при Президентові України. — К., 1999. — 36 с.
677. *Рижих В.М.* Положення про механізм розроблення та реалізації національної програми України "Критичні технології". — К.: Держтехінформслужба України, 1994. — 8 с.
678. *Рижих В.М., Лукомський В.Г., Григор'єв В.М.* Концепція створення державної системи розвитку і захисту критичних технологій. — К.: Держтехінформслужба України, 1994. — 16 с.
679. *Рижих В.М., Лукомський В.Г., Григор'єв В.М.* Національна програма України "Критичні технології". — К.: Держтехінформслужба України, 1994. — 52 с.
680. *Ровенский В., Уемов А., Уемова Е.* Машина и мысль (Философский очерк об информатике). — М., 1960. — 126 с.
681. *Ровинский Р.Е.* Самоорганизация как фактор направленного развития // Вопросы философии. 2002. — № 5. — С. 67—77.
682. *Ровнова Е.А.* Тактика защиты чести и репутации клиента с точки зрения массовой коммуникации и права: Сб. науч. тр. "Теория коммуникации & прикладная коммуникация" // Вестн. Российской коммуникативной ассоциации. Вып. 1 / Под общ. ред. И.Н. Розиной. — Ростов н/Д: ИУБиП. — 2002.
683. *Рогожин М.В.* Организация обратной связи от общества к власти // Інформаційні технології та безпека: Матеріали 3-ї міжнар. конф. 23—27 черв. 2003 р. в м. Партеніт. — К., 2003. — № 5. — С. 69—73.

684. *Рожкова Л.П.* Принципы и методы типологии государства и права. — Саратов: Изд-во Саратов. Ун-та, 1999. — 116 с.
685. *Розенфельд Н.А.* Кримінально-правова характеристика незаконного втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. — К., 2003. — 222 с.
686. *Романюк Б.* Концептуальні підходи до побудови інформаційної структури системи показників діяльності міліції // *Правова інформатика*. — К., 2003. — № 1. — С. 43–45.
687. *Романюк Б.В., Камлик М.І., Гега П.Т. та ін.* Внутрішня безпека України та шляхи її забезпечення: наукове видання. — К.: Міжвідомч. наук. дослідн. центр, 2005. — 164 с.
688. *Росоковатський І.* Душа і Всесвіт // *Науковий світ*. 2001. — С. 26–27.
689. *Российское образование.* Федеральный портал / Перечень направлений подготовки и специальностей высшего профессионального образования, 2000 год. — <http://www.edu.ru>.
690. *Рузавин Г.И.* Методология научного исследования. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 1999. — 317 с.
691. *Румянцев З.П. и др.* Менеджмент организации: Учеб. пособие. — М.: ИНФРА-М, 1995. — 53 с.
692. *Рыжих В.М.* Государственное управление научно-техническим прогрессом: экономические аспекты: Монография. — Х.: Прапор, 1998. — 398 с.
693. *Рыжих В.М.* Стратегия и тактика научно-технического и экономического развития Украины: Учебное пособие. — Х.: Прапор, 1998. — 381 с.
694. *Рыжков В.* "Кибершантаж" или террористический акт — хроника событий. — <http://www.crime-research.ru/news>.
695. *Рынок информационной безопасности 2003.* — <http://www.spnews.ru>.
696. *Сабадаш В.* Субъект противоправной деятельности в сфере использования компьютерных технологий. — <http://www.crime-research.ru/articles/88>.
697. *Савицкий В.М.* Язык процессуального закона. Вопросы терминологии. — М.: Наука, 1987. — 288 с.
698. *Савюк Л.К.* Правовая статистика: Учебник. — М.: Юрист, 1999. — 558 с.
699. *Сайтарлы Т.* Опыт США в расследовании компьютерных преступлений. — <http://www.crime-research.org>.
700. *Саницький В.А., Карацуба А.М., Святобог В.В., та ін.* Система інформаційного забезпечення ОВС України: Навчально-практич-

ний посібник / За ред. Л.Б. Бородича. — К., Редакційно-видавничий відділ МВС України, ТОВ АНТЕКС, 2000. — 144 с.

701. *Сатолина М.Н.* Основные понятия эффективности правовых норм // Вести Академии наук БССР, Серия общественных наук, 1987. — № 3. — С. 43—44.

702. *Сатолина М.Н.* Информационное общество: к вопросу об отдельных изменениях теоретико-правовых подходов: к правовому регулированию общественных отношений // Государство и право, 2006. — № 4. — С. 81—96.

703. *Свобода інформації, прозорість, електронне врядування: погляд громадянського суспільства (аналітичні доповіді, збірка перекладів документів)* / За ред. к.ю.н. А.В. Пазюка. — К.: МГО "Прайвесі Юкрейн", 2004. — 206 с.

704. *Свобода научной информации и охрана государственной тайны: Тез. конф., 24—26 сент. 1991 г., Ленинград* / Отв. ред. М.Б. Конашев. — Л.: Б. и., 1991. — 54 с.

705. *Северин В.А.* Правовое регулирование охраны государственных секретов в СССР // Советское государство и право. — 1991. — № 1. — С. 39—47.

706. *Семенюк Э.П.* Информатика: достижения, перспективы, возможности. — М., 1988.

707. *Семенюк Э.П.* Информационный подход к познанию действительности. — К.: Наукова думка, 1988. — 239 с.

708. *Синергетическая парадигма. Нелинейное мышление в науке и искусстве.* — М.: Прогресс-Традиция, 2002. — 496 с.

709. *Сиренко В.Ф.* Интересы — власть — управление. — К.: Наукова думка, 1991. — 154 с.

710. *Сиренко В.Ф.* Обеспечение приоритета общегосударственных интересов: (организационно-правовые вопросы). — К.: Наук. думка, 1987. — 173 с.

711. *Сиренко В.Ф.* Организационно-правовые вопросы деятельности вычислительных центров, функционирующих в условиях АСУ. — К.: Наук. думка, 1976. — 104 с.

712. *Система советского права и перспективы ее развития* // Сов. Государство и право, 1982. — № 6. — С. 101—103.

713. *Систематизация законодательства в Україні: проблеми теорії і практики.* Матеріали між народ. наук.-практ. конф. — К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1999. — 600 с.

714. *Ситник Г.П.* Розвиток концептуальних підходів щодо забезпечення національної безпеки — ключова проблема державного управління // Зб. наук. пр. УАДУ — К.: Вид-во УАДУ. — Вип. 2. — 2003. — С. 265—278.

715. Сифоров В.И. Информология, научно-технический и социально-экономический прогресс // Электроноргтехника. — 1983. — № 2.
716. Сифоров В.И. Наука об информации // Вестник АН СССР. — 1974. — № 3. — С. 34–42.
717. Сідак В.С., Валько І.В. Мораль і безпека особи, нації, держави: історико-філософські нариси. — К., 2001. — 221 с.
718. Слитченко В. Война будущего (прогностический анализ). — <http://users.mos.ru/boris>.
719. Словари, прочие полезности. Большой юридический словарь. — <http://www.5-ka.ru/jurd/4618.html>.
720. Словник законодавчих термінів. — К.: Основи, 2000. — 608 с.
721. Словник іншомовних слів / За ред. О.С. Мельничука. — К., 1974. — 775 с.
722. Словник іншомовних слів / За ред. акад. АН УРСР О.С. Мельничука. — К., 1985. — 968 с.
723. Служба безопасности // Настольная книга сотрудника службы безопасности. — Назрань: АСТ, Гелеос, 1998. — 527 с.
724. Служба безопасности: Новости разведки и контрразведки // Российские спецслужбы: Публицистичный, историко-литературный журнал ФСБ России. — М., 1996. — № 5/6.
725. Смирнова Р.А. Природа социальной реальности: бытие и познание. — Минск, 1991.
726. Советский энциклопедический словарь. — М., 1983.
727. Советский энциклопедический словарь / Под ред. А.М. Прохорова. — М.: Наука, 1987. — 496 с.
728. Современная философия: словарь и хрестоматия. — Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. — 511 с.
729. Современные проблемы теории познания диалектического материализма. — М.: Мысль, 1970. — 327 с.
730. Современный русский язык. Лексика и фразеология. Фонетика и орфоэпия. Графика и орфография. Словообразование. Морфология. Синтаксис: Учебник для вузов / Аникина А.Б. и др. / Под ред. Д.Э. Розенталя. 4-е изд., испр. и доп. — М.: Высш. шк., 1984. — 723 с.
731. Соснін О. Неодмінна складова суверенітету: інформаційна культура суспільства в контексті інформаційної безпеки України // Політика і час. — 2002. — № 7. — С. 33–40.
732. Соснін О.В. Інформаційні відносини: проблеми правового регулювання // Стратегічна панорама. — К., 2003. — № 3–4. — С. 196–201.
733. Соснін О.В. Функції державного управління щодо національного інформаційного ресурсу з науково-технічного доробку України // Стратегічна панорама. — К., 2003. — № 2. — С. 198–203.

734. *Социологический справочник* / Под общей ред. В.И. Володи-ча. — К.: Политиздат Украины, 1990. — 382 с.
735. *Ставская Н.Р.* Философские вопросы развития современной науки. — М., 1974.
736. *Старши А.Г.* Теория открытых систем как парадигма процесов глобального развития. — Симферополь: Универсум, 2003. — <http://www.niss.gov.ua/crimea/files/noosphera.htm>.
737. *Стетин В.С.* Культура // Вопросы философии. 1999. — № 8. — С. 61–71.
738. *Стовпа О.В.* Правова ситуація як елемент правової реальності: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.12 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. — Х., 2002.
739. *Стьютвилл Дж.* Новая волна предпринимательства (реферат) // США: ЭПИ, 1988, — № 6. — С. 71–75; — № 7. — С. 70–77.
740. *Сурмин Ю.П.* Теория систем и системный анализ: Учеб. пособие. — К.: МАУП, 2003. — 368 с.
741. *Суханов А.П.* Информация и прогресс. — Новосибирск, 1988.
742. *Сырых В.М.* Метод правовой науки (Основные элементы, структура). — М., 1980.
743. *Сысоев В.Д.* Информациология права. — Снт: МАИ, 1998.
744. *Тацій В.Я.* Проблеми формування правової політики в Україні // Вісн. Акад. правов. наук України. 1994. — № 2. — С. 3–13.
745. *Тацій В.Я.* Академія правових наук України на рубежі століть: підсумки та перспективи // Право України. 2001. — № 2. — С. 3–10.
746. *Тезаурус:* автоматизована інформаційно-аналітична система порівняння законодавства України із законодавством країн ЄС: Посіб. / За ред. акад. НАН України В.Я. Тація та акад. АПН України В.О. Зайчука. — К.: Парлам. вид-во, 2004. — 383 с.
747. *Темников Ф.Е.* Информатика // Изв. вузов. Электромеханика. 1963. — № 11.
748. *Термінологічний словник з питань технічного захисту інформації* / За ред. В.О. Хорошка). — 3-те вид., доп. і перероб. — К.: ПоліграфКонсалтинг, 2003. — 286 с.
749. *Титуніна Е. В* Донецке готовят киберполицейских // Центр исследования компьютерной преступности. — <http://www.crimere-search.ru/news/16.02.2005/1813/>.
750. *Тиунова Л.Б.* Системные связи правовой действительности: Методология и теория. — СПб.: Изд-во СПб-го ун-та, 1991.
751. *Тихомиров Ю.А.* Управленческое решение. — М.: Наука, 1972. — 288 с.
752. *Тихомиров Ю.А., Котелевская И.В.* Правовые акты: Учебно-практическое и справочное пособие. — М., 1999. — 381 с.

753. *Тихомиров Ю.А.* Курс административного права и процесса. — М., 1998. — 798 с.
754. *Толстой Ю.К.* О теоретических основах кодификации гражданского законодательства // Правоведение, 1957. — № 1.
755. *Топорнин Б.Н.* Европейское право: Учебник. — М.: Юристъ, 2001. — 456 с.
756. *Тулмин С.Т.* Человеческое понимание. — М., 1984.
757. *Тюхтин В.С.* Отражение, системы, кибернетика. — М.: Наука, 1972. — 180 с.
758. *Уемов А.И.* Системный подход и общая теория систем. — М., 1978. — 272 с.
759. *Уилсон И.* Новая американская тенденция: индивидуализм, плюрализм, децентрализация // Америка, 1982, май.
760. *Украинцев Б.С.* Отображение в неживой природе. — М.: Наука, 1969. — 272 с.
761. *Українчук О.В.* Забезпечення національної безпеки в умовах формування в Україні громадянського суспільства та демократичної, правової, соціальної держави: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.01 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. — Х., 1994. — 17 с.
762. *Управління органами внутрішніх справ: Довідник / Упоряд. В.П. Лисюченко, В.С. Цимбалюк, М.В. Гуцалюк.* — К.: НАВСУ, 1996. — 25 с.
763. *Урсул А.Д.* Природа информации: Филос. очерк. — М.: Мысль, 1968. — 284 с.
764. *Урсул А.Д.* Информация. Методологические аспекты. — М.: Наука, 1971. — 178 с.
765. *Урсул А.Д.* Проблема информации в современной науке. — М.: Мысль, 1975. — 186 с.
766. *Урсул А.Д.* Методологические проблемы взаимодействия общественных, естественных и технических наук. — М., 1981.
767. *Урсул А.Д.* Философия и интегративно-общенаучные процессы. — М., 1981.
768. *Урсул А.Д.* Информатизация партии: необходимость концепции и принципы ее разработки // Кадры партии, 1990, № 2.
769. *Урсул А.Д.* Путь в ноосферу. Концепция выживания и устойчивого развития цивилизации. — М.: Изд-во "Луг", 1993.
770. *Урсул А.Д.* Устойчивое развитие цивилизации и образование в XXI веке. — М.: Зеленый крест, 1995.
771. *Уткин В.А.* Понятие "принцип отрасли права" и его значение для дискуссии о самостоятельности исправительно-трудового права // Вопросы повышения эффективности борьбы с преступностью. — Томск, 1979. — С. 21–24.

772. Ушаков А.А. Очерки советской законодательной стилистики. — Пермь, 1967. — 206 с.
773. Фалиго Р., Коффер Р. Всемирная история разведывательных служб: т. 2: Со времен холодной войны до наших дней. — М.: Терро, 1998. — 303 с.
774. Фатхутдинов Р.А. Система менеджменту. Навчально-практичний посібник. — М.: 1996.
775. Федеральная целевая программа "Электронная Россия 2001—2010" // Нефоскоп: документы, 5.07.2001 г. — <http://www.netoscope.ru/docs/2001/07/05/2766.html>.
776. Федеральный закон об информации, информатизации и защите информации: Комментарий / И.Л. Бачило, А.В. Волокитин, М.Л. Колчинский и др. — М., 1996. — 82 с.
777. Федуняк Г.С. Міжнародне приватне право: Курс вибраних лекцій. — К.: Хрінком Інтер, 1997. — 429 с.
778. Федотов А.П. Глобалистика: Начала науки о современном мире. — М.: Аспект Пресс, 2002. — 224 с.
779. Фейгенберг И.М., Ровинский Р.Е. Информационная модель будущего как программа развития // Вопросы философии. 2000. — № 5. — С. 76—87.
780. Филатов В.П. Идея "социальной физики" и генезис экономической науки. — <http://liber.rsuh.ru/Conf/Sociocult/filatov.htm>.
781. Филиппев Ю.А. Сигналы эстетической информации. — М.: Наука, 1971. — 110 с.
782. Философский энциклопедический словарь. — М.: ИНФРА, 1997. — 576 с.
783. Франчук В.И. Основы построения организационных систем. — М.: Экономика, 1991. — 109 с.
784. Фролова О.Г. Сучасне інформаційно-методичне забезпечення управління органами внутрішніх справ: Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / Нац. ун-т внутр. справ. — Х., 2002. — 36 с.
785. Фролова О. До проблем інформаційно-методичного забезпечення кримінологічних досліджень // Право України. — 2003. — № 5. — С. 108—110.
786. Халютин Д.Б., Ярочкин В.И. Основы защиты информации. — М.: ИПКИР, 1994. — 122 с.
787. Харуки У., Мицуру И. Предисловие // Представление и использование знаний. — М., 1987.
788. Харченко Л.С., Липкан В.А., Логінов О.В. Інформаційна безпека України: Глосарій / За загал. ред. докт. юрид. наук, проф. Р.А. Калужного. — К.: "Текст", 2004. — 136 с.

789. *Химанен П., Кастельс М.* Информационное общество и государство благосостояния: Финская модель: Пер. с англ. — М.: Логос, 2002.
790. *Хмельницький О.О.* Інформаційна культура: Підготовка кадрів до інформаційної роботи. — К.: КНТ, 2007. — 200 с.
791. *Хохлова Н.В., Устименко АМ., Петренко Б.В.* Информатика: Учебное пособие. — Минск: Высшая школа, 1990. — 195 с.
792. *Храмов В.* Роль державної політики інформатизації в умовах глобалізації: інформаційний ресурс національних меншин України. — http://www.niisp.gov.ua/publication.php?razdel=info&doc=hgramov1_ukr.
793. *Хроніка* вірусної атаки на Укртелеком — Інформація. — <http://www.ukrtel.net>
794. *Хропанюк В.Н.* Теория государства и права: Учебное пособие для высших учебных заведений / Под ред. профессора В.Г. Стрекозова. — М.: "Добахов, Ткачев, Димов", 1995.
795. *Цветков В.В.* Державне управління: основні фактори ефективності (політико-правовий аспект). — Х.: Право, 1996. — 164 с.
796. *Цехмистро И.З.* Холистическая философия науки. — Сумы: ИТД "Университетская книга", 2002. — 364 с.
797. *Цимбалюк В.С.* Причини латентності комп'ютерної злочинності // Наукові записки. — Т. 19. — Ч. 1. — Спеціальний випуск. — К.: Нац. універ. "Києво-Могилянська академія", 2001. — С. 208–211.
798. *Цимбалюк В., Гавловський В., Каштур В.* Державно-правове регулювання соціальних інформаційних відносин // Українське право. — 1998. — № 1(9). — С. 173–175.
799. *Цимбалюк В.С.* Захист електронних засобів від несанкціонованого доступу: Програма навчального курсу. — Ірпінь.: Український фінансово-економічний інститут, 1998.
800. *Цимбалюк В.С.* Категорія "безпека" у новому Кримінальному кодексі України // Новий Кримінальний кодекс України: Питання застосування і вивчення: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 25–26 жовт. 2001 р. — Х.: Орест, 2002. — 82 с.
801. *Цимбалюк В.С.* Латентність комп'ютерних правопорушень як проблема інформатизації ОВС України // Сучасні проблеми інформатизації органів внутрішніх справ України: Матеріали міжвуз. наук.-практич. конф. (Київ, 15 березня 2001 р.). — К.: НАВСУ, 2002. — С. 25–34.
802. *Цимбалюк В.С.* Правовая, нормативно-методическая и научная база функционирования систем информационной безопасности // Безопасность информационных технологий. Правовая база информационной безопасности. — <http://www.security.ukrnet.net/modules/sections/index.php?op=viewarticle&artid=102>.

803. *Цимбалюк В.С.* Правове регулювання відносин власності: Метод. комплекс навч. дисципліни. — К.: Ін-т економіки управ. та госп. права, 1999. — 30 с.
804. *Цимбалюк В.С.* Проблеми латентності комп'ютерної злочинності // Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні. — К.: ПП "ЕКМО", 2000. — С. 57—62.
805. *Цимбалюк В.С., Гавловський В.Д.* Інформаційне право: Навч.-методич. комплекс для підготовки фахівців за спец. правознавство. — К.: Ін-т економіки управ. та госп. права, 1999. — 183 с.
806. *Цимбалюк В.С., Гавловський В.Д., Корочанський О.Е.* Проблеми юридичної деліктології в інформаційних відносинах // Бізнес і безпека. 1998. — № 6. — С. 19—21.
807. *Чепиков М.Г.* Интеграция науки (философский очерк) 2-е изд. — М., 1981.
808. *Чернов А.* Становление глобального информационного общества: проблемы и перспективы. — <http://www.isn.ru/public/Book.zip>.
809. *Черныш В.И.* Введение в экологическую кибернетику. — М.: Центр, ахрологическая обсерватория, 1990. — 567 с.
810. *Четыре* теории прессы. — М.: Вагриус, 1998. — 224 с.
811. *Что за "ядерным чемоданчиком"?* // Правда, 20 апреля 1994 г.
812. *Чубукова О.* Правова основа інформатизації суспільства // Право України. — 2000. — № 4. — С. 96—99.
813. *Чудинов Э.М.* Природа научной истины. — М.: Издательство политической литературы. 1977. — 312 с.
814. *Чуйко В.Л.* Рефлексія основоположень методологій філософської науки. — К.: Центр практичної філософії науки. 2000. — 252 с.
815. *Чулінда Л.* Термінологічний потенціал мови спеціальності як потужний чинник професійної підготовки правника // Українське право. — К., 2002. — № 1 (15). — С. 229—234.
816. *Чумаченко Н.Г., Заботина Р.И.* Теория управленческих решений: Учеб. пособие. — К.: Выща шк., 1981. — 248 с.
817. *Чурсин Н.Н.* Популярная информатика. — К.: "Техника", 1982.
818. *Шабалин В.А.* Системный анализ механизма правового регулирования. — Сов. государство и право, 1969. — № 10.
819. *Шабров О.Ф.* Системный подход и компьютерное моделирование в политологическом исследовании // Общественные науки и современность. 1996. — № 2. — С. 100—110.
820. *Шалютин С.М.* Искусственный интеллект. — М.: Мир, 1985. — 199 с.
821. *Швец Н.Я.* Автоматизированные системы управления органами внутренних дел. — К., 1983.

822. *Швець М.Я.* Системна інформатизація в правовій сфері // Актуальні проблеми юридичної науки в Україні. Вісник Академії правових наук України 32(33). — № 3(34). — Х., 2003. — С. 779.
823. *Швець М.* До питання вибору показників оцінки діяльності органів внутрішніх справ // Правова інформатика. — К., 2003. — № 1. — С. 47—50.
824. *Шебанов А.Ф.* Форма советского права. — М.: Юрид. лит., 1968. — 215 с.
825. *Шебанов А.Ф.* Содержание и цели правовой информации // Правовая информация. — М., 1974.
826. *Шевчук С.В.* Українське ділове мовлення: Навч. посібник. — К.: Літера, 2000. — 480 с.
827. *Шеннон К.Э.* Работы по теории информации и кибернетике. — М.: Издат. иностр. лит., 1963. — 829 с.
828. *Шеннон К.* Работы по теории информации и кибернетике. — М.: Мир, 1968. — 260 с.
829. *Шерстюк В.П.* Проблемы обеспечения безопасности информационного общества // Стратегічна панорама. — К., 2003. — № 2. — С. 52—53.
830. *Шинкоренко І.Р., Хараберюш І.Ф.* До загальної характеристики сфери інформаційних технологій // Науковий вісник Юридичної академії міністерства внутрішніх справ. — Дніпропетровськ, 2004. — № 3 (17). — С. 386—394.
831. *Шляхов А.Р.* Правовая кибернетика. — М.: Наука, 1973. — 253 с.
832. *Шмальгаузен И.И.* Кибернетические вопросы биологии. — Новороссийск: Наука СО, 1968. — 223 с.
833. *Шорошев В.В., Ильницкий А.Е., Близнюк И.Л., Бакаев И.О.* Проблемные вопросы стратегии безопасности корпоративных компьютерных систем. Бизнес и безопасность, 2000. — № 5. — С. 34—36.
834. *Шрайберг Я.Л., Гончаров М.В.* Справочное руководство по основам информатики и вычислительной техники. — М.: Финансы и статистика, КомпьютерПресс, 1990.
835. *Шрейдер Ю.А.* Социальные аспекты информатики // НТИ. Сер. 2. / ВИНТИ. — 1989. — № 1. — С. 3—8.
836. *Штанько В.И.* Информационная парадигма исследований мышления: черты кризиса // Вестник ХГУ. — 1993. — № 379. — С. 28—34.
837. *Штанько В.И.* Информация. Мышление. Целостность. — Х.: ХВВКИУРВ, 1992. — 144 с.
838. *Штофф В.А.* Моделирование и философия. — Л., 1966. — 301 с.

839. Шумилов А.Ю. Основы уголовно-правовой оценки сыскной информации. — М.: Издатель Шумилова И.И., 2000. — 140 с.
840. Шумилов В.М. Правовая система США: учебное пособие. — М.: ДеКа, 2003. — 400 с.
841. Щербаков А.С. Самоорганизация материи в неживой природе. — М.: МГУ, 1990. — 110 с.
842. Щербаковский М.Г. Проблемы выявления, фиксации и изъятия следов преступлений, совершаемых с применением компьютерных технологий // Збір. наук. пр. Харк. центру по вивченню організованої злочинності спільно з американським ун-том у Вашингтоні. — Вип. дев'ятий. — Х.: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2004. — С. 278—309.
843. Электронный документ и документооборот: правовые аспекты: Сб. науч. тр. / Редкол.: И.Л. Бачило (отв. ред.) и др; Рос. АН. Ин-т науч. информ. по обществ. наукам. Ин-т государства и права. — М., 2003. — 206 с.
844. Эндрю А. Искусственный интеллект. — М.: Мир, 1985. — 264 с.
845. Энергоинформационные процессы в природе и обществе // Материалы научно-практической конференции. — Краснодар, 1990. — 180 с.
846. Эффективность правовых норм. — М., 1980. — 280 с.
847. Энциклопедия кибернетики. — К., 1975. — 624 с.
848. Эшби У.Р. Система и информация // Вопросы философии. — 1964. — № 3. — С. 60—73.
849. Юдин Э.Г. Методология науки. Системность. Деятельность. "Эдиториал УРСС", 1997. — 450 с.
850. Юридическая энциклопедия / ред. М.Ю. Тихомиров. Изд. 5-е, доп. и перераб. — М.: Юринформцентр, 2005. — 971 с.
851. Юридический справочник для населения. — Донецк: Сталкер, 1996.
852. Юридичний словник / За ред. Б.М. Бабія, Ф.Г. Бурчака, В.М. Корецького, В.В. Цветкова. Видання друге, перероблене і доповнене. — К., 1983.
853. Юридичний словник-довідник: За ред. Ю.С. Шемшученка. — К.: Феміна, 1996. — 696 с.
854. Юридична енциклопедія. — К., 1998. — Т. 2. — 744 с.
855. Юридична енциклопедія. — К., 2001. — Т. 3. — 792 с.
856. Юридична енциклопедія. — К., 2002. — Т. 4. — 736 с.
857. Юзвизин И.И. Информациология. — М.: Международное издательство "Информациология", 1996. — 215 с.
858. Юзвизин И.И. Основы информациологии. Учебник. Изд. 3-е, исп. и доп. — М.: Издательство "Высшая школа", 2001. — 600 с.

859. Явич Л.С. Право развитого социалистического общества (сущность и принципы). — М., 1978.
860. Ямпольская Ц.А. О месте административного права в системе советского социалистического права // Сов. государство и право, 1956. — № 9.
861. Ярочкин В.И. Безопасность информационных систем. — М.: Ось-89, 1996.
862. Ярочкин В.И. Информационная безопасность: Учебное пособие. — М.: Междунар. отношения, 2000.
863. Ярочкин В.И., Халяпин Д.Б. Основы защиты информации. — М.: ИПКИР, 1994.
864. *An Introduction to Computer Security: The Nist Handbook. Draft.* — National Institute of Standard and Technology, Technology Administration U.S. Department of Commerce, 1994.
865. Beerel A. Expert systems: strategic implications and applications. Chichester — N.-Y. 1987.
866. Bell D. The coming of post-industrial society. — N.-Y. 1973.
867. Beniger J.R. The control revolution: Technological and economic origins of the in information society. Cambr. (Mass.). — L., 1986.
868. *Building the European Information Society for US All. First reflections of the High Level Group of Experts. Interim report.* — Brussels, 1996.; *Europe and The Global Information Society: Recommendations to the European Council.* — Strasbourg, 1994.
869. *CNews.ru: Рынок информационной безопасности 2003.* — <http://www.cnews.ru>.
870. Clark C. The conditions of economic progress. — L., 1957.
871. *Cybersnitch Voluntary Online Crime Reporting System* // — <http://www.cybersnitch.net>.
872. *Declaration of Principles Relating to EUREKA.* — Brussels, 1989.
873. *Declaration of Principles. Document WSIS-03/GENEVA/DOC /4-E, 10 December 2003.*
874. *Europe's Way to the information Societ: An Action Plan by the European Commission.* — Brussels, 1994.
875. *Global trends in computer technology.* Wash., 1988.
876. *Green Paper. Living and Working in the Information Society: People First.* European Commission. — Brussels, 1996.
877. *Hassig C. Angst vor dem Computer& Die Schweiz angesichts einer modernen Technologis.* Bern Stuttgart Haupt., 1987.
878. *Information Society Index.* — <http://www.worldpaper.com /enewsletters/ 021302.html>.

879. *Information Society Ireland: Strategy for Action*. Report of Ireland's Information Society Steering Committee / Corporate Graphics Ltd. — Dublin, 2 December, 1996.
880. *Information Society to the Corfu European Council (Bangemann Group)*. European Commission. — Brussels, 1994.
881. *Kephart J., Sorkin G., Chess D., White S.* Fighting Computer Viruses // *Scientific American*, November 1997.
882. *Kuhn T.* The Structure of Scientific Revolutions. — Chicago University of Chicago press, 1962.
883. *Lilienthal Ueber.* Nachrede und Verleumdung, "Vergleichende Darstellung d. Deutsch. und Ausl. Strafrechts"; Rubo, Zur Lehre von der Verleumdung.
884. *Maisbitt I.* Megatrends: Ten new directions transforming our lives. — N.-Y., 1982.
885. *Masuda Y.* The Information Society as Post-Industrial Society. — Washington, D.C., 1983. — 163 p.
886. *Networks for People and their Communities. Making the Most of the Information Society in European Union.* — Brussels, 1996.
887. *Plan of Action.* Document WSIS-03/GENEVA/DOC/5-E, 10 December, 2003.
888. *Richtlinien für Gestalt-ung von Pechtsvorschriften // Forschun-gen aus Staat und Recht.* Wien; N.-Y.: Springer Verlag, 1981. — № 50. — S. 226.
889. *Rodrigues F., Wilson E.J.* Are Poor Countries Losing the Information Revolution? — InfoDev Working Paper, University of Maryland at College Park, May, 2000.
890. *Spengler O.* Der Mensch und die Technik. — Munchen, 1931.
891. *Stokes B.* Competing by computing // *National journal*. Ed. 8. № 6. 1988. P. 2026—2027.
892. *The Report of the Information Society Advisory Board to the Government, Ministry of Finance.* — Helsinki, 2000. —//http://www.vn.fi/vm/english/public_management/information_society.pdfhttp.
893. *UNDP "National Information Society Policies. ESEEurope Common Guidelines" "Stability Pact for South Eastern Europe".*
894. *White Paper.* The Challenges and Ways Forward into the 21st Century. — Brussels, 1993.
895. *e-Europe 2005.* — //www.europa.eu.mt/information_society/eeurope/index_en.htm.
896. — <http://baj.ru>
897. — <http://www.buro-dv.ru>
898. — <http://dic.academic.ru/>
899. — <http://www.isn.ru>

900. — <http://counter.rambler.ru>
901. — <http://www.europa.eu.mt>
902. — <http://edu.softline.ua>
903. — <http://gnc.ukrtelecom.ua>
904. — <http://gska2.rada.gov.ua>
905. — <http://mndc.naiu.kiev.ua>
906. — <http://research.techinvest.com.ua>
907. — <http://unicorn.us.com>
908. — <http://users.mos.ru>
909. — <http://www.cnews.ru>
910. — <http://www.crime-research.ru>
911. — <http://www.cybersnitch.net>
912. — <http://www.edu.ru>
913. — <http://www.medialaw.ru>
914. — <http://www.nbu.gov.ua>
915. — <http://www.nips.gov>
916. — <http://ru.wikipedia.org/wiki>
917. — <http://www.security.ukrnet.net>
918. — <http://www.staysafeonline.info>
919. — <http://www.ui.usm.ru>
920. — <http://www.ukrtelecom.ua>
921. — <http://www.usm.e-burg.ru>
922. — <http://www.wan-press.ru>
923. — <http://www.worldpaper.com>

ПУБЛІКАЦІЇ АВТОРА

Монографії

1. *Беляков К.И.* Управление и право в период информатизации. Монография. — К.: Издательство "КВІЦ", 2001. — 308 с.
2. *Беляков К.И.* Інформація в праві: теорія і практика. Монографія. — К.: Вид-во "КВІЦ", 2006. — 118 с.

Публікації в фахових виданнях

1. *Беляков К.И.* Злочини з використанням інформаційних технологій // Бюлетень з обміну досвідом роботи. — К.: Вид-во МВС України, 2001. — № 131. — С. 24–26.
2. *Беляков К.И.* Інформаційна політика МВС у період інформатизації суспільства // Бюлетень з обміну досвідом роботи. — К.: Вид-во МВС України, 2001. — № 135. — С. 22–25.
3. *Беляков К.И.* Методологічні питання інформаційної підготовки сучасного фахівця // Вісник Національного університету внутрішніх справ. — Х., 2002. — № 19. — С. 151–159.
4. *Беляков К.И.* Реформування наукового та науково-організаційного забезпечення правоохоронної діяльності: концептуальні підходи // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. — К.: Вид-во НАВСУ, 2002. — № 5. — С. 244–249.
5. *Беляков К.И.* Інформаційне право: теоретичні проблеми становлення // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. — К.: Вид-во НАВСУ, 2003. — № 5. — С. 196–205.
6. *Беляков К.И.* Інформатизація організаційно-правової сфери суспільної діяльності // Право України. — К., 2004. — № 6. — С. 88–92.
7. *Беляков К.И.* Організаційно-правові проблеми формування державної інформаційної політики України // Право України. — 2004. — № 10. — С. 16–19.
8. *Беляков К.И.* Інформатизація: проблеми науково-методологічного та навчально-методичного забезпечення // Держава і право. — К., 2004. — № 25. — С. 223–229.
9. *Беляков К.И.* Державна інформаційна політика: теорія та практика // Держава і право. — К., 2004. — № 26. — С. 279–286.

10. *Беляков К.І.* Питання визначення правопорушень, що вчинюються з використанням інформаційних технологій: аксіоматичний підхід // *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. — К., 2004. — № 9. — С. 179–186.
11. *Беляков К.І.* Оцінка правоохоронної діяльності: теорія і практика // *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. — К., 2004. — № 10. — С. 106–111.
12. *Беляков К.І., Мірошник Ю.П.* Проблеми законодавчого регулювання у сфері користування інформацією з обмеженим доступом / *Стратегічна панорама*. — К., 2004. — № 3. — С. 171–177.
13. *Беляков К.І.* "Інформаційна" аксіоматика у праві: проблеми формування // *Науковий вісник Юридичної академії міністерства внутрішніх справ*. — Дніпропетровськ, 2004. — № 3 (17). — С. 263–271.
14. *Беляков К.І.* Інформація з обмеженим доступом: проблеми законодавчого регулювання // *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. — К.: Вид-во НАВСУ, 2004. — № 6. — С. 267–277.
15. *Беляков К.І.* Правова реальність і теорія систем // *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. — Х., 2004. — № 28. — С. 112–118.
16. *Беляков К.І.* Правова інформація як складова правової реальності // *Часопис Київського університету права*. — К., 2005. — № 1. — С. 22–27.
17. *Беляков К.І.* Проблеми становлення "інформаційної" термінології в національному законодавстві України // *Держава і право*. — К., 2005. — № 27. — С. 57–63.
18. *Беляков К.І.* Обличчям до науки // *Міліція України*. — К., 2005. — № 8 (98). — С. 26–27.
19. *Беляков К.І.* Обличчям до науки (продовження) // *Міліція України*. — К., 2005. — № 9 (99). — С. 24–25.
20. *Беляков К.І., Гавловський В.Д.* Використання інформаційних технологій в діяльності підрозділів ОВС на транспорті // *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. — Одеса, 2005. — № 3. — С. 10–13.
21. *Беляков К.І., Гавловський В.Д.* Підготовка фахівців в сфері інформаційної безпеки: міжнародний досвід // *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. — К., 2005. — № 11. — С. 185–192.
22. *Беляков К.І., Гавловський В.Д.* Підготовка фахівців в сфері інформаційної безпеки: стан в Україні // *Боротьба з організованою*

злочинністю і корупцією (теорія і практика). — К., 2005. — № 12. — С. 170—181.

23. *Беляков К.І., Беляков М.К.* Дифамація як категорія інформаційного права України // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. — К.: Вид-во НАВСУ, 2005. — № 6. — С. 274—284.

24. *Беляков К.І.* Антологія "інформаційних" наук в юриспруденції // Держава і право. — К., 2005. — № 30. — С. 269—278.

25. *Беляков К.І.* Антологія "інформаційних" наук в юриспруденції (продовження) // Держава і право. — К., 2006. — № 31. — С. 119—124.

26. *Беляков К.І.* Інформаційне право: аналіз термінологічно-понятійного апарату // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. — К.: Вид-во КНУВС, 2007. — № 3. — С. 67—79.

27. *Беляков К.І.* Організаційно-правове забезпечення створення та функціонування інформаційно-телекомунікаційних систем у сфері протидії злочинності, забезпечення громадської та державної безпеки України: теорія і практика // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). — К., 2007. — № 16. — С. 231—238.

Публікації в зарубіжних виданнях

1. *Беляков К.И.* Принцип профессиональной коллегиальности в деятельности национальных правоохранительных систем, как основное условие успешной реализации государственного управления сферой информационных отношений: XI междунар. науч. конф. (21—25 мая 2002 г.) "Информатизация и информационная безопасность правоохранительных органов" // Сб. трудов. — М.: Акад. управления МВД России. — 2002. — С. 19—25.

2. *Беляков К.И.* Правовая информатика — основа информационной подготовки в ведомственных учебных заведениях правоохранительных органов // Проблемы предотвращения и борьбы с преступностью среди несовершеннолетних, торговлей людьми и нелегальной миграцией. — Кишинев: М-во внутренних дел Республики Молдова, Акад. "Стефана чел Маре", 2004. — С. 311—319.

Інші публікації

1. *Вертузаев М.С., Попов Ю.В., Беляков К.И.* Интеллектуальный интерфейс ЭВМ как способ совершенствования процессов приобретения правовых знаний и навыков // Актуальные вопросы совершенствования использования электронно-вычислительной техники в подготовке кадров и деятельности органов внутренних дел: Материалы

- межвуз. науч.-метод. семинара, Хабаровск, 27–30 сент. 1989 г. — Хабаровск: ХВШ МВД РСФСР, 1991. — С. 63–66.
2. *Вертузаев М.С., Попов Ю.В., Беляков К.И.* К вопросу методологии компьютеризации органа внутренних дел // Информационный бюллетень. — М.: ГИЦ МВД РФ, 1992. — № 17. — С. 9–13.
3. *Попов Ю.В., Беляков К.И.* Криминалистическая методика на компьютере // Новые информационные технологии обучения в учебных заведениях Украины: Тезисы I-ой Украинской научно-методической конференции (7–11 сентября 1992 г., Одесса). — К.: Мин. образования Украины, 1992. — С. 126–128.
4. *Вертузаев М.С., Попов Ю.В., Беляков К.И.* Построение интеллектуального интерфейса сотрудников следственных и оперативных аппаратов с АБД // Современные информационные технологии в деятельности органов внутренних дел: Труды. — М.: Академия МВД РФ, 1993. — С. 141–148.
5. *Беляков К.И., Попов Ю.В.* Методологические аспекты интеллектуализации ЭВМ / Технические средства и системы предупреждения и раскрытия преступлений: межвузовский сборник научных трудов. — К.: Украинская академия внутренних дел, 1993. — С. 81–85.
6. *Беляков К.И., Березань А.В.* Методическое обеспечение компьютерной подготовки сотрудников органов внутренних дел // Технические средства и системы предупреждения и раскрытия преступлений: межвузовский сборник научных трудов. — К.: Украинская академия внутренних дел, 1993. — С. 158–160.
7. *Вертузаев М.С., Попов Ю.В., Беляков К.И.* Построение интеллектуального интерфейса сотрудников следственных и оперативных аппаратов с АБД // Современные информационные технологии в деятельности органов внутренних дел: Труды. — М.: Академия МВД РФ, 1993. — С. 141–148.
8. *Беляков К.И.* Совершенствование информационного обеспечения расследования преступлений на базе АИЛС (автоматизированных информационно-логических систем): Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Украинская акад. внутр. дел. — К., 1993. — 160 с.
9. *Беляков К.И.* Совершенствование информационного обеспечения расследования преступлений на базе АИЛС (автоматизированных информационно-логических систем): Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Украинская акад. внутр. дел. — К., 1993. — 25 с.
10. *Беляков К.И., Попов Ю.В.* Комп'ютеризація освіти у дзеркалі кризової економіки // Новые информационные технологии обучения в учебных заведениях Украины: Материалы II-ой Украинской научно-методической конференции (21–23 сентября 1993). — Одесса: Мин. образования Украины, 1994. — С. 84–85.

11. *Беляков К.І., Попов Ю.В.* Концептуальні підходи до інформатизації системи відомчої освіти // Бюлетень Республіканського навчально-методичного центру. — К.: Республіканський навчально-методичний центр Української академії внутрішніх справ, 1995. — С. 17—35.

12. *Беляков К.І.* Деякі питання щодо формування концепції реформи інформаційного законодавства України: Матеріали міжнар. наук.-практ. конференції "Систематизація законодавства в Україні: проблеми теорії і практики" (жовт. 1999 р.). — К.: Ін-т законодавства Верховної Ради України. — 1999. — С. 253—256.

13. *Беляков К.І.* До питань інформаційної політики державних та недержавних правоохоронних структур України у період інформатизації // Незалежна система безпеки підприємництва як суб'єкт національної безпеки України: Зб. Наук.-практ. конф., Київ, 16—17 трав. 2001 р. / Редкол.: І.І. Тимошенко (голова) та ін. — К.: Вид-во Європ. Ун-ту, 2001. — С. 230—238.

14. *Беляков К.І.* Деякі питання інформаційної політики правоохоронних органів України у період інформатизації // Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні. — К., 2001. — № 3. — С. 27—30.

15. *Беляков К., Ковпак Р.* Дослідження змісту категорій інформації з обмеженим доступом відповідно до чинного законодавства України як підґрунтя розробки проекту Закону України "Про інформацію з обмеженим доступом, що не становить державної таємниці" // Матеріали до круглого столу "Обговорення проекту Закону України "Про інформацію з обмеженим доступом, що не становить державної таємниці": Третя наук.-практ. конференція "Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні" (8—10 жовтня 2001 р., м. Київ). — К.: ПП "ЕКМО", 2001. — С. 25—30.

16. *Глушков В.О., Беляков К.І., Орлов С.О.* Про Проект Концепції стратегії реалізації державної політики щодо боротьби з кіберзлочинністю в Україні // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). — К., 2002. — № 5. — С. 99—105.

17. *Беляков К.І.* Проблеми управління науковим забезпеченням правоохоронної діяльності на міжвідомчому рівні // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). — К., 2002. — № 6. — С. 111—122.

18. *Беляков К.І.* Інформаційна підготовка як невід'ємна частина процесу підготовки сучасного фахівця // Проблема гуманітаризації, гуманізації освіти та впровадження новітніх педагогічних технологій в навчальних закладах МВС України. Матеріали Всеукраїнської

- наукової конференції 22 листопада 2002 р., м. Запоріжжя. — Запоріжжя: Юридичний ін-т МВС України, 2002. — С. 21—31.
19. *Беляков К.І., Захарченко С.О.* Інформаційні засади інноваційного управління науковою діяльністю правоохоронних органів // *Право і безпека.* — Х.: Вид-во НУВС, 2002. — № 4. — С. 244—249.
20. *Беляков К.І.* Протидія правопорушенням, що вчиняються з використанням інформаційних технологій: проблеми науково-методологічного та навчально-методичного забезпечення // *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика).* — К., 2003. — № 7. — С. 95—103.
21. *Беляков К.І., Цимбалюк В.С.* Інформаційні технології як чинник терористичного акту // *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика).* — К., 2003. — № 8. — С. 90—97.
22. *Беляков К.І.* Информационное право: место и роль в правовой системе Украины // *Реформування правової системи України: проблеми і перспективи розвитку в контексті європейських інтеграційних процесів. Міжднар. наук.-практ. конф. (Київ, 28—29 квітня 2004 р.). Збірник наукових праць. В 2 ч.* — К.: Національна академія управління, 2004. — Ч. 1. — С. 582—590.
23. *Беляков К.І.* До питання щодо Загальнодержавної програми "Електронна Україна" // *Правова інформатика.* — К., 2005. — № 2(6). — С. 30—34.
24. *Беляков К.І.* Інформаційна безпека // *Внутрішня безпека України та шляхи її забезпечення: наукове видання.* — К.: Міжвідомч. наук. дослідн. центр, 2005. — С. 26—32.
25. *Беляков К.І.* Про стан державної інформаційної політики у сфері забезпечення національної безпеки України в інформаційній сфері: *Матеріали наук.-практ. конф. "Актуальні проблеми забезпечення національної безпеки України", Київ, 6 груд. 2005 р.:* Київськ. нац. ун-т. внутр. справ. — К.: Текст, 2005. — С. 39—48.
26. *Шорошев В.В., Близнюк І.Л., Беляков К.І., Балина С.Н.* Средства защиты современных операционных систем и статистика атак на них // *Бизнес и безопасность.* — К., 2006. — № 4 (54). — С. 120—122.
27. *Ярмиш О.Н., Беляков К.І.* Національна безпека України в інформаційній сфері: проблеми організаційного та правового забезпечення // *Безпекотворення: питання теорії і практики та правові аспекти:* 36. наук.-практ. конф., Київ, 16 лютого 2007 р. у 2-х ч. — Ч. 2 / Редкол.: І.І. Тимошенко (голова) та ін. — К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2007. — С. 8—15.

28. *Беляков К.І.* Організаційно-правове забезпечення створення та функціонування інформаційно-телекомунікаційних систем у сфері протидії злочинності, забезпечення громадської та державної безпеки України: теорія і практика // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). — К., 2007. — № 16. — С. 231—238.

29. *Беляков К.І.* Стан і перспективи створення єдиної інформаційно-телекомунікаційної системи правоохоронних органів України // Спеціальна техніка у правоохоронній діяльності. Матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Україна, Київ, 25—26 жовт. 2007 р.). Збірник наукових праць. — К.: Київськ. нац. ун-т. внутр. справ. — 2007. — С. 131—134.

ЗОВНІШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ

Додаток 1

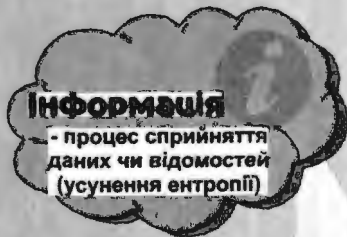
ІНФОРМАЦІЙНИЙ РЕСУРС (потенційна інформація)

Дані

Відомості

Інформація

- процес сприйняття
даних чи відомостей
(усунення ентропії)

Комунікація
(Спілкування)

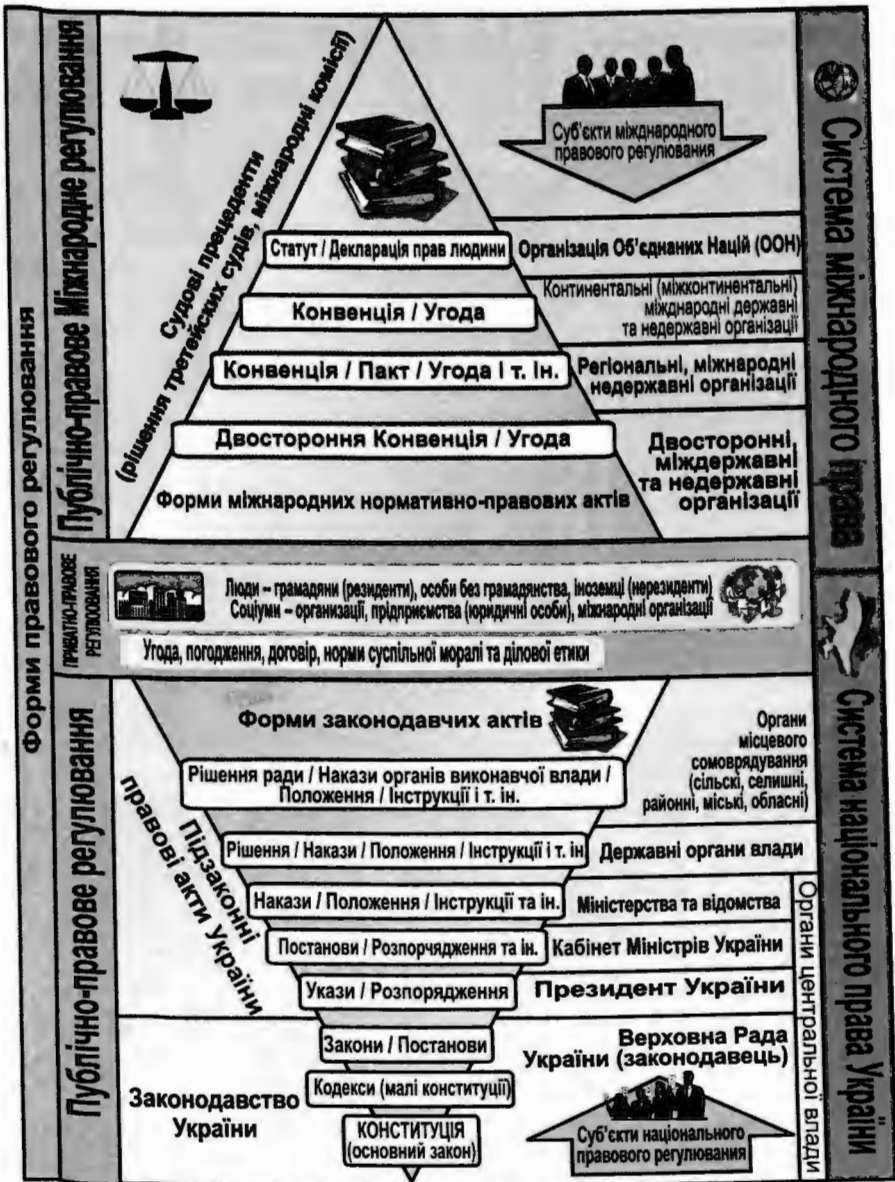
Засоби комунікації
(Інформаційні технології та ЗМІ)

ЗНАННЯ

- затребувані
дані та відомості

Людина

Беляков Костянтин Іванович

**ІНФОРМАТИЗАЦІЯ В УКРАЇНІ:
ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЙНОГО,
ПРАВОВОГО ТА НАУКОВОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

Директор видавництва *В. В. Воробей*
Керівник проекту *Є. В. Письмак*
Верстка *Л. В. Манченко*
Дизайн обкладинки *І. С. Черногор*

Оригінал-макет і друк
Видавництво "КВІЦ"

Передано в набір 03.03.2008 р. Підписано до друку 15.05.2008 р.
Формат 60×80/1₁₆. Папір офсетний. Гарнітура літературна.
Друк офсетний. Ум.-друк. арк. 33,48. Наклад 700 прим. Зам. № 884.

Видавництво "КВІЦ"

04080, м. Київ, вул. Фрунзе, 19–21, тел.: 417-21-72, 417-53-70

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи
ДК № 461 від 23.05.2001 р.